Karl MARX

KAPİTAL

BİRİNCİ CİLT • BİRİNCİ KİTAP

odak yayınları

BI/I/1

ODAK
yayınevi

ODAK YAYINLARI : 1
BİLİM DİZİSİ (B) : 1

Orjinal adı :
DAS KAPİTAL

Birinci Baskı : Sol Yayınları
İkinci Baskı : Odak Yayınları — Mayıs 1974
Dizgi - Baskı : Sevinç Matbaası — Ankara
Kapak Düzeni : Oral Işıtman

ODAK YAYINEVİ

Konur Sok. 4/5
Kızılay/ANKARA
Tel : 25 07 39

Atatürk Bulvarı 105/13
Kızılay/ANKARA

KARL MARX

KAPİTAL

EKONOMİ POLİTİĞİN ELEŞTİRİSİ

Çeviren :
Doç. Dr. Mehmet SELİK

KAPİTALİST ÜRETİM SÜRECİ

BİRİNCİ CİLT, BİRİNCİ KİTAP

S U N U

PROLETARYANIN YÜREKLİ, VEFALI, YÜCE DUYGULU
ÖRNEK SAVAŞCISI, UNUTULMAZ DOSTUM

WİLHELM WOLFF'A

21 HAZİRAN 1809'DA TARNAU'DA DOĞDU
9 MAYIS 1864'DE MANCHESTER'DE
SÜRGÜNDE ÖLDÜ.

ÇEVİRENİN NOTU

KAPİTAL'in Birinci Cildinin bu yeni baskısında gecikmiş fakat hâlâ da zorunlu olan bir açıklamada bulunmam gerekiyor.

Birinci Cild daha önce Sol Yayınları tarafından beş ayrı kitap halinde yayınlanmıştı.

Birinci Kitap'da şu açıklayıcı ifade yer alıyordu:

«Karl Marx'ın eseri *Das Kapital*'in Birinci Cildinin bütününü Mehmet Selik Almanca aslından dilimize çevirmiş ve [...] ile birlikte İngilizce çevirisiyle karşılaştırdıktan sonra, Sol Yayınları tarafından *Kapital* adı ile, Birinci Kitap Ocak 1966 tarihinde, ..., bastırılmıştır.»

İkinci Kitap'da ifade farklılık gösteriyordu:

... Dr. Mehmet Selik, eserin İngilizcesiyle de karşılaştırarak, Almanca aslından dilimize çevirmiş; çeviriyi [...] ile birlikte gözden geçirdikten sonra, ..., bastırılmıştır.»

Üçüncü ve Dördüncü Kitaplarda aynen bu ifade yer alıyordu.

Beşinci Kitap'da ifade gene farklı idi:

«... Dr. Mehmet Selik, Almanca aslından dilimize çevirmiş ve İngilizcesiyle karşılaştırdıktan sonra, ..., bastırılmıştır.»

Görüldüğü gibi, aynı iş ve metin için üç farklı içerikli bir açıklama yapılmış bulunuyordu. Ve bu, neresinden bakılırsa bakılsın, dürüst ve saygılı bir davranış değildi. Ve gene hemen belirtmeliyim ki, benim saflığımın ve iyi niyetimin ve heyecanımın sömürülmesinin sonucu olarak doğan bu duruma o zaman karşı çıkmış fakat engel olamamıştım.

İfadelerin birincisine göre: çevirmen M. Selik eseri «Almanca aslından dilimize çevirmiş ve [Bay X] ile birlikte İngilizce çevirisiyle karşılaştır[mış.]» Burada Almanca aslından yapılan çevirinin eserin İngilizce çevirisiyle karşılaştırıldığı ve bu işin [Bay X] ile birlikte yapıldığı söyleniyor.

İkinci ifadeye göre: çevirmen M. Selik eseri «eserin İngilizcesiyle de karşılaştırarak, Almanca aslından dilimize çevirmiş, çeviriyi [Bay X] ile birlikte gözden geçir[miş.] Burada Almanca aslından yapılan çevirinin eserin İngilizce çevirisiyle karşılaş-

tırılmasının M. Selik tarafından yapıldığı ve metnin bir kez de Bay X ile birlikte «gözden geçirildiği» söyleniyor.

Üçünkü ifadede ise Bay X den ve dolayısiyle «gözden geçirme»den hiç söz edilmiyor.

Bu ifadelerin hiçbiri doğru değildir.

Gerçek şudur: Çeviri, söylendiği gibi, Almanca aslından yapılmıştır; İngilizce çevirisinden çeviri sırasında zaman zaman sadece yararlanılmıştır; metnin İngilizce metinle baştan sona bir karşılaştırılması ne çevirmenin kendisi tarafından ve ne de Bay X ile birlikte yapılmamıştır. Bunun gibi, Bay X ile birlikte yapılmış bir gözden geçirme olmamıştır.

Bay X başlangıçta Sol Yayınları sahibinin bir tür 'danışman'ı ve yakın dostu idi. Beşinci Kitap yayınlanırken aralarındaki 'iş' ve dostluk ilişkisi sona ermiş ve Bay X yayın evinden ayrılmış bulunuyordu. Ve Bay X'e *Kapital* çevirisinden bir 'pay' tanıma nedeni ortadan kalkmıştı.

Yeni baskı için metin baştan sona gözden geçirilmiş ve gerekli düzeltmeler yapılmıştır.

Bu gözden geçirme ve düzeltmeler sırasında bana sabırla, titizlikle ve bilgili eleştirileriyle yardım eden arkadaşım Süleyman Gedik'e teşekkür ederim.

Bundan önceki baskının Beşinci Kitabının bir kısmının çevirisi sırasında çok değerli yardımlarını gördüğüm arkadaşım Cem Eroğul'a olan büyük teşekkür borcumu açıkça ifade etmek fırsat ve olanağını ancak şimdi bulabiliyorum.

Bu baskıda yer alan Dobb'un Giriş yazısını İngilizceden çeviren Salih Ak arkadaşıma da teşekkür borçluyum.

Son olarak, *Kapital'i* Türk okuruna yeniden ve daha mükemmel bir biçimde sunmak işini üstlenmiş ve ona yayın listesinin başında yer vermiş bulunan Odak Yayınevi'ne takdir ve teşekkürlerimi ifade etmek isterim.

Bu kez Birinci Cild iki kitap olarak yayınlanacak, Birinci Cildi gene ayrı iki kitap halinde Üçüncü Cild izleyecek, bunun da ardından İkinci Cild bir kitap olarak gelecektir.

Ankara, Nisan 1974 Mehmek SELİK

KAPİTAL'İN 1964 YILINDA YAPILAN BİR YENİ İTALYANCA BASKISI İÇİN MAURICE DOBB'UN YAZDIĞI GİRİŞ *

DAS KAPİTAL, sanırım, Ekonomi Politik alanında şimdiye kadar yazılmış en tartışmalı eserdir. Ricardo'nun *Principles*'inden bile daha yoğun ve hararetli bir tartışma konusu olagelmiş olan *Kapital*, kendi türündeki diğer herhangi bir eserden, muhtemelen, hem daha aşırı övgüye lâyık ve hem de daha aşırı yergiye müstahak görülmüştür. İktisat teorilerinin pek çoğundan daha sık kanıtlanıp çürütülmüş —ve çürütülmeye gidilmediği za-

* Bu yazının İngilizcesi, **Das Kapital**'in ilk yayınlanışının 100. yıl dönümü münasebetiyle **Science and Society** ve **Marxism Today** dergilerinde aynı zamanda yayınlanmış ve yazarın aynı yıl (1967) yayınlanan **Papers on Capitalism, Development and Planning** adlı eserinde yer almıştır.

man ise akademik çevrelerde bundan da öteye mevcut değilmiş gibi hiç sözü edilmemiş— olarak, o, çağdaş dünyanın büyük bir kısmında kapitalist toplumun en yetkili yorumu diye kabul edilegelmiştir. Daha 19. yüzyılın son on yılında önde gelen bir eleştirici 'Marx, kural olarak ağır kitapları okumaya alışık olmayan birçok kimseyi de kapsamak üzere geniş bir okuyucu çevresinin peygamberi durumuna gelmiş bulunuyor' diyebiliyordu. (BÖHM-BAWERK). Öğretilerinin uyandırdığı hiddete rağmen akademik eleştiricileri arasında onun entellektüel katkısını serinkanlılıkla takdir edenler vardır. Örneğin, Joseph Schumpeter dev eseri History of Economic Analysis'de Marx'dan şöyle bahsediyor: 'Bir bütünlük olarak onun görüş bütünlüğü en ince ayrıntıda bile kendini gösterir ve dost olsun düşman olsun onu öğrenmeye çalışan herkesin kapıldığı entellektüel cazibenin tamamı tamamına kaynağını oluşturur'; başka bir yerde de 'kitabının ilk cildi çıktığı zaman Almanya'da ne düşünce gücü ne de teorik bilgi bakımından onunla boy ölçüşebilecek hiçkimse yoktu' diyor.

Şimşekleri üzerine çeken iki kavram, artık-değer ya da sömürü sonucu olarak mülk geliri ve kapitalist toplumun sosyalizme devrimci dönüşümü doğrultusundaki tarihî gelişimi olmuştur. Bunlardan ilki, belki, Adam Smith'de bulunabilecek olan kârın 'çıkarım teorisi' denilen şeyin bir gelişimi olarak (Smith'de, bu, embriyon halinde bir artık teorisinden ve bazılarına göre üstü kapalı bir düşünceden fazla bir şey değildir); ya da muhtemelen 'Ricardocu Sosyalistler' denilen kimseler arasında zaten geçerli olan fikirlerin daha güçlü ve daha sistematik bir ifadesi olarak görülebilirdi. Marx'ın genel tarih görüşünün ve tarihî değişmenin itici gücü olarak mücadelesinin rolünün bizatihi bir uygulaması olan ikinci kavram, iktisadî ilerleme hakkında egemen görüş-

lere şiddetle ters düşüyordu; zira bu görüşler, çoğu kez olduğu gibi bir 'durgun durum'un yaklaşmakta olmasından duyulan kuşkulara yer verdikleri zaman bile, işçi sınıfının oynayacağı bir tarihî role ilişkin hiç bir işaret taşımıyordu. Böyle bir rol burjuva kavramlarına tamamen yabancıydı ve ortaya atılışı ile birlikte durumda derhal değişikliğe yol açan ve geleneksel fikirleri açıkca sarsan etki yarattı.

Sözü edilen her iki kavramın doğru anlaşılması, ekonomi politiğin sınırlarının Marx'ın tasavvur ettiği şekilde değerlendirilmesine bağlıdır. 19. yüzyılın son çeyreğinden beri modern iktisadî çözümlemenin eğilimi, faaliyet alanını değişim sürecinin, yani, çeşitli hipotetik koşullar altında piyasa ve piyasa dengesinin incelenmesi yönünde daraltmak olmuştur. Formülasyon kesinliği kazanarak inceleme konu ve alanını oldukça sıkı bir şekilde daraltmayı başarmıştır. Üretim koşulları daraltılmış ve bu daralma maddî varlıktan soyutlanmış üretim faktörleri arzının (ya da arz koşullarının) ve teknik katsayıların ya da üretim fonksiyonları denilen şeylerin veri olduğu varsayımına değin devam etmiştir; ve herhangi bir tür üretim süreci ortada göründüğü sürece, bu süreç kapalı bir şekilde birinci faktörlerin nihai tüketici mallarına (ara mallara ve faktörlere fiat 'atfetmek' —Avusturya Okulu'nun zurechnung'u— yalnız bu gibi mallarla anlam ifade eder) tek yönlü bir akımı olarak görünür. Mülk sahipliğine ilişkin herşey, ya da mülk sahibi olanla mülksüz arasındaki herhangi bir ayırım, iktisat teorisinin bizatihî alanı dışına atılmak ve bu teorinin formel yapısını (belki, sırf burada yer alan değişkenlerin bazılarının değerini etkilemek) üzere, sosyal ya da sosyolojik faktörler kategorisine havale edilmiştir. Çok iyi bilinen bir gerçektir ki, bir teorik modelin büründüğü şekil, incelenecek olguların ve olayların bizatihî bir seçimi demektir;

bu nedenle mantığı ne kadar kusursuz ya da zarif olursa olsun bu model gerçek dünya ile ilgili görüşümüzü aydınlatmak yerine, o, bazan önyargılı bir seçimi temsil edebilir. Son 20-30 yıl içinde iktisat teorisinde artmakta olan formelleşme eğiliminin bir sonucu, bu teorinin piyasa dengesi çözümlemesini, nitel ayırıcı özelliklere pek az yer vererek ya da hiç yer vermeden ve sosyo-ekonomik denilen bir türden ayırıcı özelliklere şüphesiz hiç yer tanımadan mahiyet itibariyle hemen hemen tamamen nicel bir çözümleme olarak yürütmek olmuştur. Böylece Marx'ın 'mal fetişizmi' dediği şey bu aldatıcı dış görünüşün gerisinde doğal olmayan bir dereceye değin olgunlaşabilmektedir. 'Sömürü' gibi bir ilişki ya da gelirin bir 'artık' olarak nitelendirilmesi bu anlayış çerçevesinde hiç bir anlam taşımaz hale geliyorsa; ve Bayan Joan Robinson gibi dostça yaklaşımlı bir eleştirici bile sömürü ve artık-değer kavramlarını bunlar iktisadî kavram süsü verilmiş ahlakî yargılardır diye bir tarafa bırakıyorsa, bunda şaşılacak bir şey yoktur.

Oysa, Marx ekonomi politiğin sınırlarını bundan daha geniş olarak düşünmüştür —bu, aynı açıklıkta formülleştirilmiş olmaksızın aslında klâsik ekonomi politik için de doğrudur. Marx'a göre, üretim güçleri ve değişimin koşulları kadar 'üretimin sosyal ilişkileri' de konunun içinde idi. Bu, onun kapitalist üretimin çözümlemesine tarih yoluyla yaklaşmasından ve üretim biçimini belli bir toplumun temeli ve 'bütün tarihin gerçek kaynağı ve hareket alanı' olarak tarih içinde kavramasından ileri gelir. Nicel bir sorun olarak değer ve değerlerden fiatlara geçilmesi sorununa bir çözüm bulmak ne kadar önemli idiyse, ilişkilerin nitel olarak belirlenmesi de o kadar önemliydi. İlliyet, özellikle hareket ve değişme, açısından böyle bir belirleme temel önem taşıyordu; ve Marx'ın çözümlemesinin bir değişmez uğraşısı, arkadan

gelen taklitçilerin görüntüsüyle yetindikleri piyasanın gerisinde cereyan eden 'kapitalist üretim sürecinin özüne ve öz şekline dış görünüşü aşarak nüfuz etmek' idi.

'Sömürü' ve 'karşılığı ödenmeyen emek' deyimlerini (bizatihi ahlâkî bir yakıştırma olarak değil de) bir ilişkinin sosyo-ekonomik tanımı olarak alırsak, bunun doğruluğunun nasıl olup da tartışılabileceğini anlamak kolay olmaz. Öyle sanıyorum ki, feodal beylerin gelirlerini kaynağı başkaları tarafından üretilen şeylerin —tarihçi Marc Block'un ifadesiyle 'bağımlı bir köylülüğün' ürününün— bir kısmına el koymak olan bir gelir olarak göstermek, sanırım, edilse bile pek az kimse tarafından tartışma konusu edilebilir. (Marc Black şöyle diyor: 'Gelirinin kaynağı ne olursa olsun, soylu, her zaman başka insanların emeğiyle yaşadı'.) Bunu inkâr eden bir kimse, serf emeğine dayalı bir ekonominin bir temel özelliğini, elbette, gizlemiş ya da saptırmış olacaktı. Bir benzer nitelendirmeyi bir kapitalist toplumda mülk-gelirine uygulamak, kapitalist toplumun bu bakımdan daha önceki sınıflı toplum tipleriyle büyük bir benzerlik gösterdiğini ve bu benzerliği bütün ekonomik ilişkilerin piyasa tarafından yönetilen bir sözleşme şekline bürünmesine *rağmen* gösterdiğini, ileri sürmektedir. Bir başka deyişle, sermaye sahipleri, bir efendi hesabına çalışmayı siyasal-yasal zorlamaya dayandıran bir sistem yerini bir mülksüzlük statüsünün kaçınılmaz kıldığı iktisadî zorlamaya dayalı bir sisteme bırakmış olsa bile, 'başka insanların emeğiyle yaşama'ya devam ederler. Bu iktisatçılar, böyle bir önermeyi 'üretkenlik teorisi'nin çeşitli tiplerinin yardımıyla inkâra çalışan, bu inkârı bir makinanın faaliyetlerini ya da toprağın kimya özelliklerini bunların her nasılsa sahipleri durumunda olan ve yaptıkları hiç bir iş olmayan kimselere atfederek becermeye çabalayan laf cambazları ve bulanıklık yanlısı insanlar değil midirler?

Bazıları, sanırım yanlış olarak, kârın artık-değer olarak nitelendirilmesinin bir şekilde emek-değer teorisinden çıkartıldığını düşünmüşlerdir; bu iki şey, birbirleriyle bir mantık karşılaştırmasının öncülü ile sonucu arasındaki gibi bir ilişki içinde görülmüşlerdir. Böylece iki teoriye, kimi zaman, Lock'cu doğal hukuk —bir insanın kendi emek ürününe sahip olma doğal hakkı— kavramlarının varisleri olarak bakılmıştır. Bu kanaatimce, doğru olmayan bir yorumdur. Burada, daha çok, (Marx'ın *Value, Price and Profit*'de kendisinin açıkladığı gibi) artık-değer olgusunu bir serbest ticaret ve serbest rekabet rejiminde herşeyin değeri üzerinde değiştirileceği şeklindeki klasik anlayış ile uzlaştırma sözkonusuydu: bu, Marx'ın iş-gücünü işden ayırarak başardığı bir uzlaştırmadır; iş-gücü, kendisi yerine konması ya da varolması için gerekli şeylerin değerine dayanan bir değere sahip bir mal gibi düşünülüyordu. Artık-değer kavramının kendisinden bir sonuç olarak çıkartıldığı bir öncül var idi ise, bu, insan faaliyeti olarak 'üretici' ve 'üretken' tanımı idi.

Klâsik geleneğin klâsik okul üyesi farklı yazarlar tarafından yapılmış formülasyonu anlam belirsizlikleri içermekte ve açıklıktan bir ölçüde yoksun bulunmakta ise de, ve gene bu konuda Adam Smith ile Ricardo arasındaki farklılıklar çok iyi bilinmekle birlikte, Marx'ın değer teorisi esas itibariyle bu geleneği sürdürmüştü. Klâsik iktisatçılar arasında Marx'a en yakın olanı kuşkusuz Ricardo idi —Ricardo'nun 'Absolute and Exchangeable Value' * üzerine olan yayınlanmamış ve daha önce bilinmeyen yazısı elimizde olduğuna göre şimdi daha iyi değerlendirebilediğimiz bir yakınlıktır bu. Bu değer teori-

---

* Works and Correspondence of David Ricardo adlı eserin 4. cildinde yayınlanmıştır; derleyen: Sraffa, Cambridge, 1950. Yazılması Ricardo'nun öldürücü hastalığı, ve nihayet ölümü nedeniyle kesilmelere uğrayan yazı tamamlanmamış haldedir.

sinin esas itibariyle yaptığı şey, değişim koşullarını üretim koşullarıyla açıklamak , ve dolayısiyle son tahlilde malların üretim fiyatlarını ('normal durum'da ve serbest ve tam rekabet koşulları altında) üretimlerinin Marx'ın 'sermayenin organik bileşimi' adını verdiği şeyle ifade edilen teknik koşullarıyla birlikte üretimleri için harcanan emek miktarı tarafından belirlenir olarak göstermek idi. Değişim ilişkilerinin üretim koşullarından çıkartılması, gene, onun genel tarih anlayışı ve burada üretim biçimi tarafından oynanan baş rolle tam bir uygunluk halindedir. Bu yaklaşım, gerçekten, tarihe dayalı bir anlayışın dolaysız bir uygulamasıdır, ve ikisi (değişim ilişkileri ve üretim koşulları) arasındaki onun iktisat teorisini bu anlamda *tarihi* saymaya imkân veren ve onun düşüncesinin temel bütünlüğünü ortaya koyan organik bağlantıyı temsil eder.

Fiyatların yapısının üretim koşullarından çıkartılabileceği yolundaki işte tam bu iddiadır ki, subjektif ya da faydacı okuldan iktisatçıların en şiddetli reddiyelerini davet etmiştir. Ve Marx'ın bunu gösterme yolundaki çabası (ve dolayısiyle kârı, artık-değer olarak gösteren teorisi) can-alıcı bir çelişkiye saplanıp kaldı suçlaması iledir ki, kendisinin önde gelen eleştiricisi Avusturya'lı Von Böhm-Bawerk, Marx'çı sistemin sonunun geldiği'ni kendinden güvenli bir şekilde ilân edebilmişti, ve böylece, fiyatların ve gelirlerin eş-anlı olarak Fayda'ya dayandırılan bir açıklamasına alan bomboş bırakılmıştı. (Böhm-Bawerk'in sermaye üzerinden sağlanan faizi mevcut mallar ile gelecekteki malların farklı subjektif değerlendirilmesine dayandıran kendi ünlü teorisi *hatırlanmalı).* Bilindiği gibi, Marx, *Kapital*'in I. cildinde artık-değer sorunuyla malların değerleri üzerinde değiştirildikleri varsayımı altında uğraşmıştı. Bu aşamada çözümlemesi kapitalizmin sadece en *genel* nitelikleriyle ilgilidir ve dikkati-

ni üzerinde topladığı şeyler bunlardır. Modern terminolojiyle çözümlemenin bu aşamada en makroskopik düzeyde yürütüldüğü söylenebilir. O, bu aşamada tek tek ürün ve endüstrilerle değil, fakat bir bütün olarak ele alındığında toplam ürünün sınıflar arasında nasıl bölündüğünü belirleyen 'üretimin sosyal ilişkileri'yle ilgilenmektedir. Ancak III. Cilt'de, daha ileri bir yaklaşım düzeyindedir ki, tablonun ayrıntılarına daha çok iner —farklı endüstriler arasında ki ilişkileri etkileyen koşullar üzerinde durur ve daha mikroskopik bir inceleme düzeyinde kendilerini gösteren ve önem kazanan *ayırıcı özellikleri* daha yakından ele alır. O, burada özellikle, nerede kullanılıyor olursa olsun sermaye üzerinde sağlanan bir örnek kâr oranının (endüstriler arasında sermaye-akışkanlığı koşulları veri iken) zorunluluğu ile birarada olmak üzere, farklı üretim kollarındaki teknik koşullarda ve 'sermayenin organik bileşimi'nde görülen farklılıkları dikkate alır. Bu koşullar altında, yeterince bilinen nedenlerden dolayı, ürünlerin kendilerine göre değiştirildikleri normal (ya da uzun-dönem denge) fiyatları olarak 'üretim fiyatları' değerlerden saptarlar; kâr ise, endüstrinin farklı kolları arasında 'toplam artık-değerin bir yeniden dağılımı' süreciyle eşitlenir.

Bundan sonra *Marx-eleştiri*'sinde dikkatler bu üretim fiyatlarıyla Birinci Cildin Değerleri arasındaki ilişki üzerine çevrildi. Artık-değer teorisinin kuruluşu, malların değerleri üzerinden değiştirildikleri varsayımına dayandırılmıştı; oysa, Üçüncü Cilt'te değişimin kapitalist toplumda değerlere değil fakat değerlerden sapan üretim fiyatlarına dayandığı ortaya çıkmıştı. Öyleyse, artık-değer teorisininden ve ona dayandırılan ne varsa, ne kalıyordu geriye bunlardan? Bu, Böhm-Bawerk'e göre, Marx'ın sisteminin özünde yatan ve kaçınılmaz çözülüşünün kaynağı olan 'Büyük Çelişki'ydi. ('Marx'ın sisteminin bir

geçmişi ve bir bugünü var, fakat devamlı bir geleceği yok.') İki düzeydeki yaklaşımdan ya da iki aşamadaki çözümlemeden, ikincisi (bu ikinci aşamada işe karışan ek veriler verilmiş bulunurken) birincisinden çıkartılamıyorsa, söz etmenin ne anlamı vardı? Marx'ın gösterdiği tarzda yapılamazdı bu; ve yapılamıyor idiyse, Marx'ın teorisi ne bir kâr teorisi ne de bir fiyat teorisi sağlardı; o halde, gerek kâr gerekse fiyat için bir açıklamayı bir başka yerde aramak gerekiyordu. Üretim koşullarının değişim koşullarını belirlediği iddiası, açıkça görüldüğü gibi, gerçeğe uymuyordu.

Aynı konu üzerinde daha sonraki tartışmalarda üretim fiyatlarının değerlerden (ya da daha sonraki yaklaşımın daha önceki yaklaşımda var kabul edilen temel verilerden) çıkartılması problemi Transformasyon Problemi olarak adlandırıldı. Bu tartışma, hem bir süre kesilip sonra tekrar canlanmış hem den kapalı kalmış bir tartışma idi; ancak bir avuç uzmanla sınırlı kalmış, gerek Marxistler ve gerekse Marxist olmayan iktisatçılar arasında çok az izlenmiştir. Böyle olmakla beraber, bu tartışmanın ulaştığı sonuçla, *Kapital*'in özellikle birinci ve üçüncüsü olmak üzere, üç cildinde kurulmuş teorik yapıya Böhm-Bawerk'in yönelttiği oldukça etkili görünen eleştirinin gücünün kesildiği söylenebilir. Zekâsının keskinliğine çok kere tanık olduğumuz Böhm Bawerk* bu konuda Marx'ın gösterdiği özel çözümü çözüm saymayan küçümseyici bir tavırla yetinmiş, kendisine sorunun mahiyeti itibariyle almaşık bir çözümü mümkün kılıp kılmadığını araştırmayı iş edinmemiştir. Gerçekten, Böhm-Bawerk'in kanıtlama yönteminin eldeki sorunun mahiyeti bakımından pek ilkel olduğu ve onun 'üretim fiyatlarının gerisinde değerler yatar' ve 'son tahlilde fiyatları be-

* Zum Abeshluss des Marxschen Systems'de, 1896.

lirler' önermesinde kapalı olarak yer almış bulunan karmaşık belirlenme sürecinden hiç haberi olmadığı açıktır. Üretim fiyatlarının değerlerden nasıl çıkartıldığını göstermek için Marx'ın kendi kullandığı matematik örneklerin yetersiz ve eksik olduğu doğrudur— ve bu olgunun (*Theorien über den Mehrwert* adlı eserinin bir pasajından anlaşıldığı gibi) o kendisi de farkındadır.* Ayrıca, üretim fiyatlarının ve değerlerin, kârın ve artık-değerin 'ortalama olarak' sonunda eşit olacakları yolundaki iddia da çok yetersizdir; II. ve III. Ciltlerdeki başka birçok konuda olduğu gibi, bu da bitirilmemiş bir çalışmaydı ve bu haliyle en azından Böhm-Bawerk ve daha sonra Bortkievicz tarafından yöneltilen bazı itirazlara açıktı. Bu eksiklik, (iş-gücü de dahil) bütün girdiler değer olarak alınmaya devam edilirken yalnız çıktıların üretim fiyatlarına dönüştürülmekte olmaları olgusundan ileri geliyordu. Bunun yeterli olmadığı ortadadır: Marx'ın kendisinin de farkında olduğu gibi girdilerin (değişmeyen sermaye unsurlarının ve kendisi işçilerce tüketilen ya da ücret-malları denilen şeylerin fiyatına bağlı iş-gücünün fiyatı olarak ücretlerin) de fiyata dönüştürülmüş olarak alınmaları gerekir. Girdiler böyle dönüşmeden geçtiklerinden kâr oranı da çıktı fiyatları da bundan etkilenirler. Buradan kâr oranının (bir özel durum dışında) değerlerle iş görülürken artık-değerden (ortalama olmak suretiyle) elde edilen kâr oranının aynı olmayacağı sonucu çıkar; Marx'ın matematik örneklerinde ise kâr oranı onun üretim fiyatlarını dayandırdığı kâr oranından farklı olacaktır. Ama bundan yeni kâr oranının eski (yani değer durumundaki) kâr oranıyla ve dolayısiyle artık-değer teorisinde tanımlanan artık-değer oranıyla belirli bir ilişki içinde olamıyacağı *sonucu çıkmaz.* Ne de, çıktı fiyat-

* **Theorien**, Cilt III, s. 200-1; aynı zamanda **Capital**, Cilt III, İng. ed. Kerr, Chicago, s. 190-194.

larının girdi fiyatlarına bağlı olduğu ve çıktı fiyatlarının da tersine olarak girdi fiyatlarını etkilediği bu karmaşık karşılıklı-bağımlılık durumunda varlığı kabul edilen koşulları tatmin eden bütün değişkenler için tekbir büyüklükler (magnitudes) seti bulunabileceği sonucu çıkar. Çözüm, eğer ulaşılabilirse, eş-anlı bir denklemler setinin çözümüne benzeyecek, ve bir çözüm bulabilme olasılığı ise, formel olarak, benzer koşulların varlığına bağlı olacaktır.

Böyle bir çözümün, sırasıyla değişmeyen sermaye unsurlarını (Marx'ın II. Cildin sonunda verdiği yeniden-üretim şemasının I. Departmanı), ücret-malları ve münhasıran kapitalistler tarafından tüketilen lüks mallar üreten üç sektörlü ya da endüstrili basitleştirilmiş durumda gerçekten mümkün olduğunu göstermekle bu yüzyılın başlarında Bortkievicz üstün bir iş başarmış oldu * Bunu o, her kategoriye ait çıktıların, bunların satınalınmasına hasredilen gelirlere (yani değişmeyen sermaye için yapılan yenileme harcamaları, toplam ücretler ve toplam artık-değer) eşit olması koşulu ('basit yeniden-üretim' denilen durumun bir koşulunun) yardımıyla başarmıştı. Kapitalistlerin tüketim mallarını üreten üçüncü sektörün üretim koşullarından bağımsız olarak münhasıran diğer iki sektördeki üretim koşullarına dayanması, bu Bortkievicz çözümünün ilginç bir yönüydü.*

---

* L. Von Bortkievicz **'Marx'ın Kapital'in Üçüncü Cildindeki Temel Teorik Yapısı'** ve **'Marx'ın sisteminde Değer ve Fiat'** **Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik** ve **Archiv für Sozialwissenschaft**, 1907 (Her iki makale de Temmuz ayında çıkmıştır); İngilizce çevirileri sırasıyla Paul Sweezy'nin editörlüğünü yaptığı, Böhm-Bawerk'e ait **Karl Marx and the Close of his System** (New York, 1949) adlı eserle **International Economic Papers**, No. 2'de yayınlanmıştır. Ancak Bortkievicz'in çözümüne (kendisinin de oldukça cömert bir şekilde teslim ettiği gibi) Rus yazarı W. K Dmitrieff'in pek az bilinen 1904'teki çalışması (Bortkievicz'e göre 'gerçekten yeni bir şey' ortaya koyan 'harikulâde bir çalışma') öncülük etmiştir. Dr. Sweezy (**The Theory of Capitalist Development** adlı eserinde) İngilizce konuşan okuyucular arasında bu çözümün tartışmasını başlatma şerefine sahiptir.

** Ya da daha kelimesi kelimesine söylemek gerekirse, "reel ücret had-

Bortkievicz, bunun sadece şeklî bir sonuç olmadığını fakat kârın sömürü-ürünü (ya da kendisinin tercih etğini Adam Smith tarzındaki ifadesiyle bir 'çıkarım' mahiyetinde) olduğunu gösterdiğini ve sermayenin üretkenliğiyle hiçbir ilgisi olmadığını iddia etti.

> Kâr oranı düzeyinin reel ücretlere dahil olmayan malların üretim koşullarına hiçbir şekilde bağlı olmadığı gerçekten doğruysa, bu takdirde kârın kökeni, sermayenin üretimi arttırma yeteneğinde değil açıkça ücret-ilişkisinde aramak gerekir. Çünkü bu yetenek burada ilgili olsaydı, bu takdirde bazı belirli üretim alanlarının kâr düzeyi sorunu ile neden ilgili olmadıkları açıklanamazdı.*

Bu üç sektörlü Bortkievicz-çözümü, özünde, bir üç-endüstri, üç-ürün çözümüdür. Almaşık olarak bu her bir sektörde üretilen malların birey fiyatlarını belirsiz bırakarak her bir sektörün *ortalama* üretim fiyatlarını veren ve dolayisiyle bu ortalama fiyatların değer-durumundaki (yani üretim koşullarının emek cinsinden ölçüldüğü durumdaki) *verilerden* çıkartılabileceğini gösteren bir çözüm olarak da düşünülebilir. Sezgi olarak şurası şüphesiz açıktı: üç-ürünlü bir örnekte çözüm mümkünse istenilen sayıda ürün için de her hal ve ihtimalde bir çözüm bulunabilecekti. Bununla beraber, bir süre için bu fiilen ortaya konulmadan kaldı —belki de dönemin Marxist iktisat düşünürlerinin 'yaratıcı Marxism'i üzerinde ters bir yansıma sayılabilecek bir eksikliktir bu. Böyle bir şey, yani, istenilen sayıda mal —ne sayıda ürün durumu— için daha genel bir çözümün mümkün olduğunun göste-

---

dini oluşturan malların üretimi ve dağıtımıyla ilgili emek miktarlarına ve devir dönemlerine' dayanması (Bortkievicz).

* 'Vaule and Price in the Marxian System'. İngilizce çevirisi **International Economic Papers**, No. 2, s. 33'de çıkmıştır: benim **Economic Theory and Socialism** adlı eserimde zikredilmiştir. Londra, 1955, s. 280.

rilmesi, (benim bildiğime göre) ilk olarak *Review of Economic Studies* 1956-57'de çıkan bir makalede (Oxford Üniversitesinden) Francis Seton tarafından sağlandı.* Sonuç şu idi: Seton'un çözümlemesi Marx'ın teorisinin 'mantıkî üstyapısı'nın 'yeterince sağlam' olduğunu göstermişti: Marx'ın artık-değer teorisinin sonuçlarından kendisini uzak tutmak gayretiyle yazarın epey sıkıntı çektiği olgusu gözönüne alınırsa, fazladan daha bir inandırıcılık kazanan bir çözümleme karşısında olduğumuz düşünülebilir.** Böyle bir kanıtlama (gerçekte esasları itibariyle bundan yıllar önce incelenmiş olarak) Piero Sraffa'nın *Production of Commodities by Means of Commodities* adlı eserinin Birinci Kısmında (özellikle Bölüm II'ye bakınız) fiyatların üretim koşullarından ve kâr-ücret oranından çıkartılmasının özünü teşkil eden eşitliklerde de kapalı olarak mevcuttur. Buna göre, yarım yüzyılı aşkın bir süreden beri yapılagelen tartışmadan çıkan sonuç, üretim fiyatlarını bir rekabetçi kapitalist ekonominin fiilî 'denge fiyatları' olarak üretim koşulları ve, değer terimiyle artık-değer oranı olarak ifade edilen temel sömürü-oranını da kapsamak üzere, üretim ilişkileri tarafından belirlendiğini kabul etmekle Marx'ın tamamen doğru bir şey yaptığı idi. Marx'ın kapitalist üretim çözümlenmesinin mantıkî yapısı ve bu çözümlemenin Birinci Cilt'teki değer teorisi düzeyinden başlayıp Üçüncü Cilt'teki fiyat teorisine varıncaya kadar ortaya koyduğu açıklama, hedef olduğu şiddetli, kimi zaman vahim, fakat daha çok anlayıştan uzak bir yüzyıllık eleştiriden sonra bugün dimdik ayakta duruyor. Ve Marx'ın kapitalist toplumun ve onun itici gücünün esaslarını nitel olarak

---

* Cilt 24, 1956-7, s. 149-160, Bu makale 'The Transformation Problem' başlığını taşımaktadır.

** Yazar, artık-değer öğretisinin üzerine oturtulmuş olduğu emekçiliklerin dışındaki faktör katkılarını yadsımanın 'gerçek bilgiye ilişkin olmaktan çok buyrutlu kabilinden bir davranış' olduğunu düşünüyordu, ibid., s. 160.

belirlerken diğer okullara mensup iktisatçılar tarafından yazılmış eserlerin hiç birinde olmayan bir bakış derinliği sağladığından ciddî olarak pek şüphe edilebilir mi?

Bu üç ciltteki yorum gerektiren sayısız özel konu bir Giriş Yazısı içinde hakkıyla ele alınamaz; bunu yapmaya davransaydı bu Giriş Yazısı sıkıcı olurdu. Bununla beraber, Marx'ın yöntemi hakkında bir genel gözlemde bulunulabilir: şöyle ki, duyduğu ilgi ve gözettiği amaç bu eserde esasında teorik ise de, o, teorik genellemeyi ve soyutu savunmayı en somut ve ayrıntı mahiyetindeki tarih verileriyle içiçe yürüttüğü ölçüde, Adam Smith'i andırıyordu. Bu, eserin iç ve öz kuruluşunun açıkça bir parçasıdır ve onun teori ile gerçeklik arasındaki bağlantıya ilişkin genel tavrıyla tam bir uygunluk halindedir: ikisinin bileşimi, özelde geneli meydana çıkarmaya ve kendi düşünce kategorilerini, hayatiyetten yoksun soyutlamalar olarak değil, gerçekte olanın özünün ifadeleri olarak kurmaya hizmet etmiştir. Böylece, Birinci Cildin çeşitli bölümlerinde çalışma koşulları ve ücret ödemeleri ve makinelerin etkileri gibi konularda fabrika müfettişleri tarafından düzenlenmiş, gerçek hayattan alınma zengin malzeme ile dolu raporlarına ve hükümet tarafından yayınlanan 'mavi kitaplar'a başvurulduğu görülür; buarada aynı şekilde VII. Kısımda yer alan *'ilk birikim'*in yöntemlerine ilişkin çok iyi bilinen tarihî *veriler* de hatırlanmak gerekir. Üçüncü Cilt'de: rantın farklı şekillerinin ve bunların ifadeleri oldukları aynı ve farklı tiptcki sosyal ilişkilerin; ayrıntılı ipuçlarıyla ve düşündürücü görüşlerle dopdolu olarak Tüccar Sermayesi'nin (burjuva üretim yöntemlerine geçişin 'iki yolu'na kısaca değinilen; ve gene 'hükmedenler ile hükmedilenler arasındaki ilişki'nin açıklanması her zaman artık-değerin dolaysız üreticilerden emilme yolu' na bağlı olduğu yolundaki fikir ve anlamla yüklü ifadeye rastlanılan yer de burada-

dır) tarih içinde araştırıldığını; gene burada, Thomas Tooke'un ünlü *History of Prices ve Inquiry into the Currency Principle* adlı eserlerinden, 1847-8 malî bunalımına ilişkin resmî araştırmalardan ve Banka Kanunları ile İlgili Seçme Komite önünde verilmiş tanık ifadelerinden yararlanılarak toplanmış faiz ve kredi üzerindeki *verile*lerin yer aldıklarını görürüz.

Ne var ki, Marx'ın değer ve artık-değer teorisine ek olarak yorum ve tartışma konusu olagelmiş üç konuya değinmeden geçmek doğru olmaz. Bunlardan ilki, Birinci Cildin 23. bölümünde yer alan işçi sınıfının yoksullaşmasına ilişkin düşüncelerdir: bu bölüm 'Kapitalist Birikimin Genel Kanunu' başlığını taşır ve gerek doğru yorumlanması gerekse ücretlerin gösterdiği trende ilişkin istatistik kanıtlara uygunluğu bakımından bunca soruşturma ve tartışmaya yolaçmış olan 'işçi sınıfının mutlak yoksullaşması eğilimi' denilen şeyin kökenini oluşturur.* İkinci olarak, Üçüncü Cildin Düşen Kâr Oranı ve zıt yönde yetkili güçleri üzerine olan bölümlerini anmak gerekir. Bu bölümler, kâr oranının düşme eğiliminin, Marx'ın devrevî krizler teorisi ve bir bütün olarak sistemin uzun dönemde tarihî kaderinin ne olacağına ilişkin düşüncesinde yeri varsa, bunun rolü ve önemi hakkında pek çok tartışmaya yolaçmıştır; kâr oranının düşme eğiliminin karşı eğilimlerin etkisini zorunlu olarak bastıracağını düşünüp düşünmediği konusu da çok tartışılmıştır. (bu onun suskun olduğu bir noktadır, ama her halde bunun bütün durumlarda daha güçlü olması gerektiği yolunda hiç bir kanıt ileri sürmemiştir).

Üçüncü olarak, İkinci Cildin Üçüncü Kısmında yer alan ünlü yeniden-üretim şeması var: Şema, iki-kesimli

---

* Bunun yorumu üzerinde kendi görüşlerini **Teoria Economica e Socialismo**, Roma, 1960. s. 365-72'de belirtmiş bulunduğumdan burada herhangi bir açıklama yapmıyacağım.

ya da iki —departmanlı durumda, sırasıyla 'basit yeniden-üretim' ve 'genişletilmiş yeniden-üretim' koşulları altında gözlenmeleri gereken denge ilişkilerini tasvir eden ve bu suretle bu gibi koşulların 'üretim anarşisi' ile belirgin olan bir sistemde sağlanmasının 'rastlantı' dışında olasılıksızlığını gösteren bir seri matematik tablolardan oluşur. İki sektör ya da departman sırasıyla üretim araçları ve tüketim araçları üretir; ilki, her iki sektördeki değişmeyen sermayenin yenilenmesini (genişletilmiş yeniden-üretim— halinde değişmeyen sermayeye yapılan eklentiyi) sağlar (yani 'üretken tüketim' ihtiyaçlarını karşılar), ikincisi ise kapitalistlerin ve ücret geliri elde edenlerin kişisel tüketim ihtiyaçlarına cevap veren şeyler üretir. Her iki sektörde gayri safi hasıla, değişmeyen sermaye (ham maddeler, makine ve teçhizat) kullanımı, ücret ödemeleri (değişen sermaye ve artık-değer olmak üzere kendisini değer cinsinden oluşturan başlıca unsurlarına ayrıştırılmıştır. Buradan, (tasarrufun sıfır olduğu) basit yeniden-üretim durumunda Birinci Sektörün (üretim araçları sektörünün) gayri safi hasılasının her iki sektörün kullandığı değişmeyen sermayeye eşit olması gerektiği sonucu çıkar. Buna uygun olarak, İkinci Sektörün (tüketim araçları sektörünün) gayri safi hasılası her iki sektörün ücret ve artık-değer toplamına eşit olmak zorundadır. Dolayısiyle, iki sektör arasındaki değişimde birinci sektör ikinci sektöre tüketim araçları karşılığında üretim araçları verir birinci sektörün vereceği üretim araçları miktarı ikinci sektörün değişmeyen sermayesini yenileme ihtiyaçlarına ikinci sektörün vereceği tüketim araçları miktarı birinci sektörün ücret ve artık-değer toplamına eşit olmak gerekir. [v değişen sermayeyi, s artık-değeri ve c değişmeyen sermayeyi göstermek üzere, bu, birinci sektördeki v + s = ikinci sektördeki c demektir;] ve bu eşitlik sağlanmadıkça iki sektör-

den birinde ötekinde piyasası olmayan bir üretim fazlası olacaktır. 'Genişletilmiş yeniden-üretim' için bu denge koşulları karmaşıklaşıyor ve boyut itibariyle büyüyorlardı. Şemanın bir ilk şeklini içeren *Grundrisse der Kritik der Politischen Ökonomie (Rukentwurf)* nin 1857-8'de yayınlanmasından beri, üretimin karşılıklı yapı ilişkilerini bir tablo halinde gösterme düşüncesinin, oldukça erken bir aşamada *Kritik der Politischen Ökonomie* (1859) nin fiilen yayınlanmasından önce, Marx'ın kafasında mevcut olduğunu biliyoruz. Bundan başka, *Grundrisse*'deki şemanın, sektörlere ayrılmış haliyle, üretim araçları arasında ham madde üretimini ve makine üretimini, tüketim araçları arasında ise işçiler için gerekli tüketim maddeleri üretimini ve artık-değerden tüketim için ayrılan artık-ürünleri, ya da *(surplus-produzent)* birbirinden ayırdığını belirtmek ilginç olacaktır.

Şemaya bakılınca, sıra toplamlarıyla sütun toplamları birbiriyle zorunlu bir ilişki içinde bulunan bir modern input-output matriksinin embriyon halindeki iki sektörlü bir şeklini teşkil ettiği hemen görülebilir. Bu çözümleme, 1920'lerdeki Sovyet bilânçolar yönetimine doğrudan doğruya esin kaynağı olduğu için, ve Leontief'in daha karmaşık input-output matriksinin dayandığı temel fikrin bu bilânçolardan çıkarıldığını şimdi artık bildiğimize göre, o, gerçekten bu sonuncunun [input-output çözümlemesinin] asıl atasıdır. Gerçekten, denilebilir ki, dinamik sorunlar hakkında bugünkü düşüncenin büyük bir kısmı, yalnız iktisadî sorunlara klâsik iktisatçıların ve Marx'ın bakışlarının odak noktasına zamanı çoktan gelmiş bir dönüşü temsil etmekle kalmaz fakat aynı zamanda doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak Marx'ın yönetiminden, özellikle onun yapıya ilişkin yeniden-üretim çözümlemesinden, esinlenir.

Yeniden-üretim şeması, aynı zamanda, Marx'ın bu-

nalım teorisinin rakip yorumları arasındaki çeşitli tartışmalarda, ve en belirgin olarak da Rosa Luxemburg'un genişletilmiş yeniden-üretim teorisinin bir eleştirisinden hareket eden ve artık-değerin 'gerçekleşmesi' sorunu denilen soruna ağırlık veren teorisinde, dikkat merkezini teşkil etmişti. Tugan-Baranovski'nin çelişkisiz bir genişletilmiş yeniden-üretim sürecinin olasılığını vurgulayan şiddetle muhalif teorisi için de aynı şey sözkonusudur. Bazı teorilerin ağırlık noktasını teşkil eden eksik-tüketimin fazla üretimin sadece bir başka yüzü olduğu, belirli bir anlamda, doğrudur. Örneğin, biraz önce sözünü ettiğimiz iki sektör arasındaki denge ilişkisi için bu doğru olacaktır: bu ilişkinin sağlanmasındaki başarısızlık bir yönüyle talep yetersizliği, diğer yönüyle bir arz fazlası olarak düşünülebilir. Ne var ki, bu, herhangi bir değişim işleminin iki yönü olduğunu söylemekten başka birşey değildir. Burada gerçekten önemli olan, değişimin denge koşullarının bozulmasına yolaçan *kaynak*'tır. Biraz daha zorlanırsa, iki yönlü anlayış, kaynaklık eden etkenler bakımından gerçek vurgu farkları olan hususları bağdaştırmanın aldatıcı bir yolunu teşkil edebilir, ve Marx'ın yaklaşımının temel özelliklerini bulandırmaya yönelebilir. Teorisinin diğer kesimlerinde olduğu gibi, onun buradaki çözümlemesinde de saklı olan yönseme, muhakkak ki, dikkatleri dolaşım ya da bizatihi değişim sürecinde yer alan etkenler ya da kökleri birey tüketicilerin psikolojik eğilimlerinde olan talep etkenleri üzerinde değil fakat üretim ilişkileri ve üretim yapısı içinde yer alan illî etkenler üzerinde yoğunlaştırmaktı.

Das Kapital'in Birinci Cildinin 'müsveddelerinin ilk tomarı' Hamburg'a, Otto Meissner adındaki 'bir demokratik eserler yayıncısı'na (Franz Mehring'den öğrendiğimize göre) Kasım 1866'da gönderildi. Bundan beş ay sonra müsveddelerin geri kalan kısmını Hamburg'a Marx

bizzat kendisi götürdü. Son tashihler 16 Ağustos 1867 günü —kendisinin Engels'e söylediğine göre 'sabaha karşı saat ikide'— bitirilip matbaacıya teslim edildi. İlk Almanca baskısına Önsöz o yılın 25 Temmuz tarihini taşır; eserin yayınlanması Eylül başlarına rastlar.

Bu ilk cilt yaklaşık olarak yirmi yılı aşkın bir çalışmanın ürünüdür —eser, hem hastalık ve hem de içlerinde Birinci Enternasyonal'in kurulması da olmak üzere politik uğraşlar nedeniyle kesintiye uğramış ve aralıklarla yazılmıştır. Kendisini klasik okul İngiliz İktisatçılarıyla tanışıklığı (editörlüğünü yaptığı *Rheinische Zeitung*'un kapatılmasından sonra) 1840 yıllarının ortalarında Paris'te geçirdiği günlere kadar uzanır. Fakat ekonomi politik ve kapitalizm hakkında yoğun çalışmalar ve yazıları 1850 den itibaren Londra'daki ikametiyle başlar. İşte burada Britsh Museum'un Okuma Salonu'nu iş yeri olarak kullandı; yazmak işini esas itibariyle evde yapıyordu önce altı yıl süreyle Sho'nun iç kapıyan kira evlerinden birinde, daha sonra ise, Haverstock Hill civarında gene mütevazı fakat oldukça geniş ve hoş manzaralı bir yerde yaşamışlardı. Daha Nisan 1851'de onun Engels'e şunları yazdığını görüyoruz: 'Şimdi o kadar ilerlemiş durumdayım ki, Allah'ın belâsı iktisatla işim tamam. Bundan sonra evde kitabım üzerinde çalışacak ve Müze'de bir başka bilime sarılacağım. İktisat sıkmaya başlıyor beni. Ekonomi politik bilimi Adam Smith ve David Ricardo zamanından beri esaslı hiçbir ilerleme kaydetmedi.' Fakat bu hava uzun sürmeyecek ve çok geçmeden British Museum'a ekonomi politiğin tarihi üzerinde ki çalışmanın başına dönecektir. Bununla beraber, kitap işini erken bir tarihte tamamlama hevesi kursağında kalacaktır. 'Özellikle yararlanabileceğim zaman,' diyor, 'bir geçim sağlamak için çalışmanın mutlak kaçınılmaz zorunluluğu yüzünden kısalıyor.' Aralık 1857'de şöyle yazıyor: 'İktisat notlarımı

biraraya getirmek için geceleri deliler gibi çalışıyorum'. Bu çalışma, bir tür ara ürün ya da ilk adım olarak 1859 daki *Zur Kritik der Politischen Ökonomie* ile meyvesini verdi. Ama dokuz yıl sonra dediği gene şuydu: 'kitabıma gelince, günde 12 saat çalışarak ortaya okunabilir bir ilk kopya koymaya uğraşıyorum' (Kugelmann'a mektup, 15 Ocak 1866); bundan bir kaç ay sonra şöyle yakınıyordu: 'etkisini fizik olarak duymadan günde bir-iki saatten fazla verimli çalışamıyorum... Bundan başka birtakım ters dış etkenler çalışmamı sık sık kesintiye uğratıyor' (Kugelmann'a mektup, 23 Ağuştos 1866).

İlk cildin taslağı ve onu ayrı olarak yayınlama niyeti 1866 yılı başlarında kafasında biçimlenmişe benziyor. Aynı yılda Kugelmann'a yazdığı mektubunda 'içinde bulunduğum durum (çalışmamın fizik rahatsızlıklar ve dış etkenler yüzünden durmadan kesilmesi durumu) iki cildin başlangıçta düşündüğüm gibi birlikte yayınlanmasından vazgeçip ilk cildin ayrı olarak çıkmasını zorunlu kılıyor' (13 Ekim 1866 tarihli mektup). Eserin tamamının aşağıdaki gibi üç kitaba:

I. KİTAP Sermayenin Üretim Sürecine
II. KİTAP Sermayenin Dolaşım Sürecine
III. KİTAP Bir Bütün Olarak Sürecin Şekline

ayrıldığını belirtir ve 'birinci Cilt ilk iki kitabı kapsayacak' diye ekler. Mehring'e göre, Birinci Cildin nihaî müsveddeleri Ocak 1866 ile Marx 1867 arasında bitmiş olmalıdır.

Bilindiği gibi, Marx diğer ciltler hayattayken bitiremiyecektir. Bunlar 'Sermayenin Dolaşım Süreci' ve 'Bir Bütün Olarak Kapitalist Üretim Süreci' altbaşlıklarını taşıyacak ve, İkinci Cilt Marx'ın ölümünden iki yıl sonra 1885'te, Üçüncü Cilt ise 1894'te olmak üzere, Engels tarafından yayınlanacaklardır. Marx öldüğü zaman müsveddenin bu kısımları eksik taslaklar ve bazı hallerde sade-

ce notlardan ibaret bulunuyordu; bunları Engels bildiğimiz iki cilt halinde biraraya getirdi. 'En iyi ihtimalle sadece bir tek müsvedde (No.5) baştan sona gözden geçirilip baskıya hazır hale getirilmişti.' İkinci Cilde yazdığı Önsöz'de Engels bu malzemeden bölük pürçük' ve 'çeşitli yönleriyle eksik', dil bakımından işlenmemiş 'gelişigüzel, çok kez hoyrat ve nükteli olmak üzere günlük konuşma dilinden alınma ifade ve deyimlerle dolu, diye söz eder; 'düşünceler yazarın kafasında nasıl gelıştilerse öylece kaydedilmiş bulunuyorlardı'; 'tartışılan konunun bazı kısımları derinlemesine işlenmiş aynı derece de önemli diğer bazı kısımlarına sadece değinilmekle yetinilmişti'. Bu arada bölümlerin sonunda çok kez 'eksik istidlaallerın kilometre taşları olarak ancak birkaç bağlantısız cümle'yle karşılaşılıyordu. Burada şunu da belirtelim ki, Engels'in Üçüncü Cildin neyi kapsayacağı konusunda bir ön haber mahiyetindeki şu sözleri de bu önsözde yer alır: 'İşin doğrusu şudur ki, eşit büyüklükler-deki sermayeler kendileri tarafından fiilen istihdam edilen emek miktarları ne olursa olsun, eşit zamanlarda eşit ortalama kârlar üretirler. Bundan dolayı, burada, değer konusu ile Ricardo'nun kendisi tarafından farkedilmiş fakat okulunun **bağdaştırmakta aciz kaldığı** bi çatışma karşısında bulunuyoruz.'

Yazarın ölümünden sonra yayınlanmış olan bu iki ciltle ilgili olarak Rosa Luxemburg'un yorumunu * buraya aktarmak yerinde olacaktı :

> Bu durumda *Kapital*'in son iki cildine bize bütün iktisadî sorunların nihaî ve tam bir çözümünü sağlamış gözüyle bakmamalıyız. Bazı durumlarda bu sorunlar sadece formülleştirilmiş olup bir çözüme varmak için hangi yönde

* F. Mehring'in **Karl Marx : The Story of his Life** adlı eserinde yazdığı pasajdan alınmıştır. İngilizce çev : Edward Fitzgerald, Londra, 1936, s. 371.

çalışması gerektiği hususunda şurada burada ipuçları verilmiştir. Marx'ın davranışının bütünüyle uygunluk halinde, onun *Kapital*'i, nihaî ve değişmez gerçekleri içeren bir Kitabı Mukaddes değil fakat daha üst düzeyde inceleme, daha ileri aşamada bilim araştırması ve gerçeği bulma yönünde daha çok mücadele için tükenmez bir teşvik kaynağıdır.

Üzerinde 1850'lerin başlarında çalışmaya başladığını gördüğümüz iktisadî düşünceler tarihi üzerine olan eseri, Marx'tan on iki yıl kadar geç ölen Engels'in sağlığında bile yayınlanmıyacaktı. Vaktiyle bu eserin *Kritik*'ten sonra gelmesi düşünülmüştü ve kendisine 'ekonomi politiğin eleştirisi' başlığı konmuştu. Daha sonra *Das Kapital*'in dördüncü cildini teşkil edecek şekilde düzenlendi; ve bunun müsveddeleri, öyle anlaşılıyor ki, 1861-3 tarihli genel müsveddelerin bir parçasını teşkil ediyor ve Ocak 1862 ile Temmuz 1863 arasında yazılmış bulunuyorlardı. Bunları 1905'de *Theorien über den Mehrwert* adı altında yayınlamak Karl Kautsky'e nasiboldu. Yakın bir süre önce bu eserin müsveddeleri Moskova'daki Marx-Engel-Lenin Enstitüsü tarafından satın alındı ve üzerinde tekrar çalışıldıktan sonra, Kautsky'ninkinden farklı ve Marx'ın taslağına daha yakın olduğu belirtilen bir kuruluşta olmak üzere, 1954'de yeni bir baskısı yayınlandı.

ALMANCA BİRİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ

ŞİMDİ kamuoyuna birinci cildini sunmakta olduğum bu eser, 1859 yılında yayınlanmış olan *Zur Kritik der Politischen Ökonomie* [*Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*] adlı eserimin devamını teşkil eder. Başlangıcı ile devamı arasındaki uzun fasıla, uzun yıllar süren, çalışmamı tekrar ve tekrar kesen bir hastalık yüzünden olmuştur.

Sözü geçen *Zur Kritik der Politischen Ökonomie* adlı eserin muhtevası, bu cildin birinci bölümünde özetlenmiştir. Konu, burada daha iyi ortaya konmuştur. Bu, sadece aradaki ilişki ve bütünlük bakımından yapılmış değildir. Ele alınan meseleler imkân verdiği ölçüde, daha

önce sadece dokunulmuş olan noktalar burada daha da geliştirilmiş, buna karşılık o eserde etraflı olarak incelenmiş şeylere burada sadece dokunulmuştur. Değer ve para teorileri tarihi üzerine olan bölümler şimdi, tabiî, tamamen dışarda bırakılmıştır. Bununla beraber, daha önceki eserin okuyucusu, birinci bölüm için verilmiş dipnotlarda bu teorilerin tarihi ile ilgili yeni kaynaklar bulacaktır.

Her başlangıç güçtür sözü, bütün bilimler için doğrudur. Bu yüzden *birinci bölümün özellikle de malların analizini kapsayan birinci kesimin anlaşılması en büyük güçlüğü yaratacaktır.* Özellikle değerin özünün ve değerin büyüklüğünün analizi ile ilgili yerlerde söylediklerimi mümkün olduğu ölçüde, ortalama okuyucunun seviyesine indirdim.* Tam gelişmiş hali "para şekli" olan "değer şekli", son derece kolay ve basittir. Ama ne var ki, insan aklı 2000 yıldan fazla zamandan beri boş yere bunun temeline inmeye çalışmıştır; oysa, çok daha karışık ve karmaşık şekillerin analizinde, en azından, başarıya çok yaklaşılmıştır. Niçin? Çünkü tam gelişmiş organik bir cisim, hücrelerinden daha kolay incelenir de ondan. Bundan başka ekonomik şekillerin analizinde mikroskoptan ve kimyasal ayıraçlardan yararlanılamaz. Bu ikisinin yerini, soyutlama gücünün alması gerekir. Oysa, burjuva toplumu için emek ürününün mal şekli ya da malın değer şekli, ekonomik bütünün hücre şek-

---

* Ferdinand Lassalle'ın Schulze-Delitzsch'e karşı kaleme aldığı eserin, benim bu konular üzerindeki açıklamalarımın "entellüktüel özünü" verdiğini sandığı kısmında bile önemli yanlışlar olduğuna bakılırsa, bu daha gerekli oluyor. Ferdinand Lassalle'ın iktisat üzerine olan yazı ve eserlerinin genel kuramsal önermelerinin, örneğin sermayenin tarihî karakteri, üretim ilişkileri ve şartları ile üretim biçimi arasındaki ilinti vb. üzerine olan önermelerin hepsini, benim koyduğum terminolojiye varıncaya kadar, isim ve kaynak belirtmeksizin, hemen hemen kelimesi kelimesine, benim yazı ve eserlerimden alıp kendi malı imiş gibi kullanması, her halde, propaganda amacı ile yapılmış bir şey olsa gerek. Benimle hiç bir ilgisi olmadığı için, onun bu önermeleri nasıl kullandığı ve uyguladığı konusunda, tabiî, hiç bir şey söylemiyorum.

lidir. Bunun analizi, meseleleri derinliğine kavrama yetenekleri gelişmemiş olanlara, ayrıntılar üzerinde zaman harcama, kılı kırk yarma gibi görünecektir. Gerçekten burada ayrıntılar üzerinde duruluyor; ayrıntılar üzerinde duruluyor doğru; çünkü, mikroskobik anatomide de böyle hareket edilir.

Bundan dolayı, değer şekli üzerine olan kesimleri saymazsak, bu kitabın zor anlaşılmasından yakınılamaz. Burada, şüphesiz, yeni bir şeyler öğrenmek ve bizzat düşünmek isteyen bir okuyucuyu düşünüyorum.

Fizikçi, doğal süreçleri ya en tipik şekillerinde ve bozucu etkilerden en uzak bulundukları şekiller içinde gözler; ya da, durum elverdikçe, sürecin en olağan yolunu izlemesini sağlayan şartlar altında deneyler yapar. Benim bu eserde eleştireceğim şey, kapitalist üretim şekli ve onunla uyuşan üretim ve dolaşım *(Verkehr, exchange)* ilişkileridir ki, bugüne kadar bunların klâsik yurdu İngiltere olmuştur. Teorik araştırmalarımın devamı boyunca başlıca örnek olarak İngiltere'den yararlanmamın sebebi budur. Alman okuyucu, İngiliz endüstri ve tarım işçilerinin durumları karşısında sahte bir umursamazlıkla omuz silkecek ya da Almanya'da işler artık o kadar kötü gitmiyor diye kendisini iyimser bir havaya bırakacaksa, ona daha başında hartırlatmam gerekecek : *De te fabula narratur!**

Aslına bakılırsa, konu, kapitalist üretimin yasalarından doğan toplumsal uzlaşmaz karşıtların şu ya da bu derecede gelişmiş olmaları değildir. Burada bizatihi bu yasaların kendileri yani katı bir zorunlulukla işleyen ve kendilerini ortaya koyan bu eğilimler sözkonusudur. Endüstri bakımından daha gelişmiş bir ülke, daha az gelişmiş bir diğerinin geleceğini bir ayna gibi yansıtır.

* Hikâye senden söz ediyor! —ç.

Fakat bunu bir yana bırakalım. Bizde (Almanlar arasında) kapitalist üretimin tam ve iyice yerleştiği yerlerde, örneğin gerçek fabrikalarda, içinde bulunulan şartlar İngiltere'de olduğundan çok daha kötüdür; çünkü, fabrikalarla ilgili kanunların bizde benzerleri yoktur. Diğer bütün alanlarda, Kara Avrupasının batı kesiminin bütün geriye kalan kısmında olduğu gibi, sırf kapitalist üretimin gelişmesinin değil fakat bu gelişmenin noksan ve eksik olmasının da acısını çekiyoruz. Modern fenalık ve kötülüklerin yanısıra, beraberinde getirdikleri çağımıza ait toplumsal ve siyasî ilişkilerle birlikte, eski, çağı geçmiş üretim biçimlerinin hâlâ devam etmelerinin sonucu olan, dünün mirası bir sürü fenalık ve kötülüklerin altında eziliyoruz. Yalnız yaşayanlar değil, ölüler de canımıza okuyor. *Le mort saisit le vif!**

Almanya'da ve Kara Avrupasının batı kesiminin geriye kalan kısmında sosyal istatistikler, İngiltere'dekilere oranla, acınacak durumdadır. Fakat yine de, arkalarındaki meduza başını şöyle bir görmemizi sağlayacak kadar perdeyi aralıyorlar. Bizim hükümetlerimiz ve parlamentolarımız da, İngiltere'deki gibi, ekonomik durum ve şartlar üzerinde araştırma yapacak soruşturma komisyonları görevlendirse; bu komisyonlara gerçeğin araştırılıp bulunması için İngiltere'dekilere benzer yetkiler ve güçler verilse; bu görev için, İngiltere'nin iş müfettişleri, ve yine, "kamu sağlığı"nı izlemek ve bunun üzerinde rapor vermekle görevli memurları, kadın ve çocukların sömürüsü, konut ve beslenme durumları vb. gibi konuları inceleyip araştırmakla görevlendirilmiş komiserleri gibi, yetkili, tarafsız ve özü-sözü bir insanlar bulunabilse, içinde bulunduğumuz durumu görüp dehşete düşerdik. Perseus, peşlerinden gittiği devler kendisini

* Ölüm, yaşayanı yakalar! —ç.

görmesinler diye, sisten yapılma bir takke kullanırmış. Devlerin varlığını inkâr edebilmek için, biz sisten takkeyi kulaklarımıza kadar indiriyoruz.

Bu konuda kendimizi aldatmamalıyız. 18. yüzyıldaki Amerikan Bağımsızlık Savaşı, nasıl Avrupalı orta sınıf için uyanış çanını çaldı ise 19. yüzyılın Amerikan İç Savaşı da Avrupa işçi sınıfı için aynı şeyi yaptı. İngiltere'de değişme ve dönüşüm süreci elle tutulacak kadar açıktır. Bunun, belli bir yükseliş noktasından sonra, Kara Avrupasını da etkilemesi zorunludur. Orada bu dönüşüm, bizzat işçi sınıfının kendi gelişme derecesine göre, daha yırtıcı ya da daha insanî şekillerde olacaktır. Yüksek insanî düşünceler bir yana, demek ki, kendi öz çıkarları şimdiki egemen sınıflara, işçi sınıfının gelişmesini köstekleyen, kanun yolundan düzenlenebilir bütün engellerin kaldırılmasını emrediyor. İşte benim bu ciltte İngiliz fabrika mevzuatının tarihi, muhtevası ve sonuçları için bu derece geniş yer ayırmamın, diğerleri yanında, bir sebebi de budur. Bir ulus, diğer uluslardan birçok şey öğrenebilir ve öğrenmelidir. Bir toplum kendi hareketinin doğal yasasını keşfetmek işinde doğru yola girmiş olsa bile —ki bu eserin en sonundaki amacı, modern toplumun ekonomik hareket yasasını ortaya çıkarmaktır— bu toplum gelişmesinin birbiri peşi sıra gelen doğal ve normal aşamalarını ne sıçramalarla geçebilir ve ne de yasalarla yok edebilir. Ama doğum sancılarının süresini kısaltabilir, şiddetini azaltabilir.

Muhtemel bir yanlış anlamayı önlemek için şunu belirteyim. Kapitalisti ve büyük toprak sahibini *pembe* gözlükler ardından görmedim ve hiç bir şekilde böyle göstermiyorum. Kişiler, burada, sadece, kendilerinde ekonomik kategoriler kişilik kazandıkları, kendileri belirli sınıf ilişkilerinin ve sınıf çıkarlarının temsilcileri oldukları için ve sürece, sözkonusu olurlar. Benim toplum-

daki ekonomik gelişimi tarih içinde doğal bir süreç olarak kavrayan anlayışım, bireyi, sosyal bakımdan yaratığı olarak kaldığı ilişkilerden, o bu ilişkilerin üstüne öznel olarak ne kadar çıkmış olursa olsun, bir başkasından daha az sorumlu tutabilir.

Hür bilimsel araştırma, ekonomi politik alanında sadece, diğer alanlarda da karşılaşılan, düşmanlarla karşı karşıya gelmekle kalmaz. Ele alınıp incelenen malzemenin kendine özgü tabiatı, insan yüreğinin en azgın, en bayağı ve en tiksinti verici ihtiraslarını, özel çıkar çılgınlıklarını savaş alanında bu bilimin karşısına çıkarır. Sözgelişi, İngiliz Yüksek Kilisesi, 39 imam düsturundan 38'ine karşı yapılan saldırıyı, para gelirinin 1/39'una karşı yapılan saldırıdan daha kolay affedebilir. Bugün bizzat ateizm, mevcut mülkiyet ilişkilerinin eleştirisiyle mukayese edildiği zaman, *culpa levis** soyundan bir şey olmuştur. Bununla beraber yine de inkâr edilemeyecek bir gelişme var. Örneğin, son haftalarda yayınlanmış bulunan Mavi kitabı gösterebilirim: *Correspondence with Her Majesty's Missions Abroad, regarding Industrial Questions and Trades' Unions*, İngiliz tahtının yabancı ülkelerdeki temsilcileri burada açık bir dille, Almanya'da, Fransa'da, kısaca Avrupa kıtasının bütün uygar toplumlarında, sermaye ile emek arasındaki mevcut ilişkilerde başlayan köklü değişim ve dönüşümlerin İngiltere'deki kadar görülebilir ve kaçınılmaz olduğunu anlatmaktadırlar. Yine aynı zamanda, Atlantik Okyanusunun öteki yakasında, Amerika Birleşik Devletleri Cumhurbaşkanı Yardımcısı Bay Wade, herkese açık toplantılarda, köleliğin kaldırılmasından sonra günün ilk ve en önemli meselelerinin sermaye ve toprak mülkiyeti ilişkilerinde köklü dönüşümler yapmak olduğunu ilân etmiş

---

* Küçük günah, —ç.

bulunuyor. Çağın, erguvan şallar veya kara örtülerle gizlenemeyecek işaretleridir bunlar. Elbette, bu sözler, yarın bir mucize olacağı anlamına gelmez. Gene bu sözler, bizzat egemen sınıflar içinde bir sezginin doğmaya başlamış olmasıyla görüldüğü gibi, şimdiki toplumun sağlam, kırılmaz bir kristal olmayıp dönüşümlere yatkın ve her an ve durmadan devam eden bir değişme ve dönüşme süreci içinde bulunan bir organizma olduğunu gösterirler.

Bu eserin ikinci cildi sermayenin dolaşım sürecini ve sermayenin gelişme seyri içinde aldığı çeşitli şekilleri, üçüncü ve son cilt de teori tarihini ele alacaktır.

Bilimsel eleştiriye dayanan her görüşü hoşnutlukla karşılarım. Kamuoyu denilen şeyin hiç bir zaman taviz vermediğim ön yargılarına gelince, bunlar için diyeceğim, büyük Floransalı'nın sözlerini tekrarlamak olacaktır :

*"Segui il tuo corse, e lascia dir le genti!"**

KARL MARX

Londra, 25 Temmuz 1867

* Sen yolundan şaşma, bırak onlar ne derlerse desinler! (Dante, İlâhi Komedya). —ç.

ALMANCA İKİNCİ BASKI SONSÖZ

SÖZLERİMİN başında, birinci baskının okuyucularına ikinci baskıda yapılmış olan değiştirmeler üzerinde açıklamalarda bulunmam gerekir. Kitabın bölümlere ayrılışında daha bir açıklığa varıldığı hemen görülecektir. Ek notlar, bütün eser boyunca, ikinci baskıya not diye gösterilmiştir. Metinle ilgili en önemli noktalar şunlardır :

Birinci Bölümün Birinci Kesimi, ki burada her değişim-değerinin ifade edildiği eşitliklerin analizleri ile değere ulaşılması meselesi ele alınmaktadır, daha büyük bir bilimsel titizlikle gözden geçirilip tamamlanmıştır; bunun gibi, Birinci Kesimde ancak şöyle bir dokunulan

değerin özü ile değer büyüklüğünün toplumsal olarak gerekli iş zamanına göre belirlenişi arasındaki ilişki, ayrıntılı ve geniş bir şekilde işlenmiştir. Birinci Bölümün Üçüncü Kesimi (Değer Şekli), başka hiç bir sebep olmasa bile, birinci baskıda iki kere yer aldığı için, yeni baştan kaleme alınmıştır. —Bu arada yeri gelmişken belirteyim ki, sözü edilen tekrara, Hanover'li dostum Dr. L. Kugelmann'ın bir endişesi yol açtı. Hamburg'dan ilk provalar geldiği sırada, 1867 yılı baharında, kendisini ziyaret etmekte bulunuyordum, beni, değer şeklini, okuyucuların çoğunluğu için daha açıklayıcı, daha öğreterek okunmasını sağlayacak şekilde açıklanması gerektiğine ikna etmişti.— Birinci Bölümün son kesimi "Malların Fetiş Karakteri vb." büyük ölçüde değiştirildi. Üçüncü Bölümün Birinci Kesimi, (Değerin Ölçüsü) dikkatle gözden geçirildi, çünkü bu kesim, birinci baskıda *Zur Kritik der Politischen Ökonomie*, Berlin 1859'da mevcut açıklamalara atıfta bulunularak, yeteri kadar titizlikle ele alınmamıştı. Yedinci Bölümün, özellikle de bunun İkinci Kesiminin önemli bir kısmı yeniden yazıldı.

Metinde, yer yer, çoğunlukla sadece üslûp yönünden yapılan değiştirmeleri ayrıntıları ile göstermek gereksizdir. Başından sonuna kadar kitabın her yerinde bu türlü düzeltmeler yapılmıştır. Bununla beraber, Paris'te çıkacak Fransızca çeviriyi gözden geçirdiğim şu sıra, gördüm ki, Almanca asıl metin bazı yerlerde yeni baştan şekil verilmeye, diğer bazı yerlerde üslûp bakımından daha büyük ölçüde düzeltilmeye, ve yine şurada burada gözden kaçmış hataların dikkatlice temizlenmesine ihtiyaç göstermektedir. Ama bunlar için zaman yoktu. Çünkü, bana kitabın mevcudu kalmadığını, ikinci baskının basımına Ocak 1872'de başlanacağını, bir sürü diğer acele işin ortasında olduğum bir sırada, 1871 sonbaharında, ancak haber vermişlerdi.

Das Kapital'in Alman işçi sınıfının geniş çevrelerinde az zamanda elde ettiği beğeni ve anlayış, emeğim için en güzel ve en değerli armağan olmuştur. Burjuva iktisat görüşünü yansıtan bir zat, Viyanalı fabrikatör Bay Mayer, Alman-Fransız savaşı sırasında yayınlanmış bir broşürde bir fikri isabetle belirtmişti. Almanların geleneksel mirasları sayılan güçlü teorik düşünce yetenekleri, okumuş denilen sınıflar arasında hemen hemen tüm kayıplara karışırken, Alman işçi sınıfı içinde aksine yeni bir canlanış göstermektedir.

Şu ana kadar ekonomi politik, Almanya'da, yabancı bir bilim olarak kaldı. *Gustav von Gülich, Geschichtliche. Darstellung des Handels, der Gewerbe usw* adlı eserinde, özellikle de bunun 1830 yılında yayınlanmış ilk iki cildinde, büyük ölçüde, Almanya'da kapitalist üretim biçiminin gelişmesini ve dolayısıyla modern burjuva toplumunun kurulmasını engellemiş olan tarihsel durum ve şartları inceleyip tartışmıştır. Demek oluyor ki, ekonomiyi yeşertip yaşatacak bir toprak yoktu. Ekonomi politik, İngiltere ve Fransa'dan hazır mal olarak ithal edildi; Alman iktisat profesörleri öğrenci olarak kaldılar. Yabancı bir gerçeğin teorik ifadesi bunların ellerinde bir dogmalar kolleksiyonu haline geldi, ve onlar, bunu, içinde yaşadıkları küçük-burjuva dünyasına göre yorumladılar, ve bundan ötürü de yorumları yanlış oldu. Tamamen zaptedilmeyen bilimsel iktidarsızlık duygularını ve, gerçekten yabancısı oldukları bir alanda okul-öğretmenliği etmekten doğan iç husuzsuzluklarını edebiyat ve tarih incelemelerinde ulaşacakları âlimliğin parlaklığı ile veya "Kameral" bilimler denilen ve Alman bürokrasisinin ümit verici* adaylarının arafını geçmek zorunda oldukları bir bilgi çorbasından alınmış yabancı malzemeden

* Üçüncü ve dördüncü baskılarda: "Ümitsiz".

meydana gelen bir karışımla örtmeye, gizlemeye çalıştılar.

1848'den bu yana kapitalist üretim Almanya'da hızlı bir gelişme göstermiştir ve bugün gözalıcı meyvelerini vermeye başlamış bulunuyor. Ama ne var ki, meslekten iktisatçılarımıza kader gene gülmüyor. Bunların ekonomi politikle hiç tutuksuz başedebilecekleri sırada, Almanya'da modern ekonomik ilişkiler yoktu. Bu ilişkiler öyle şartlar altında ortaya çıktılar ki, bunların burjuva görüş alanı içinde gerçekten tutkusuzca incelenmeleri artık mümkün değildi. Ekonomi politik burjuva niteliğini sürdürdüğü, yani kapitalist düzen tarih içinde geçici bir gelişme aşaması olarak değil de, aksine toplumsal üretimin mutlak ve en son şekli olarak görüldüğü sürece; ekonomi politik, ancak, sınıf mücadeleri mevcut fakat hareketsiz kaldıkça ya da kendisini ancak dağınık ve münferit olaylarla ortaya koydukça, bilim olarak kalabilir.

İngiltere'yi alalım. Orada klâsik ekonomi politik, sınıf mücadelsinin henüz olgunlaşmamış döneminde doğmuştur. Klasiklerin son büyük temsilcisi Ricardo, sonunda, sınıflar arası çıkar çatışmasını ücret ve kâr, kâr ve toprak rantı çelişkisini, safça, toplumsal bir tabiat kanunu olarak görür ve bilinçli bir şekilde araştırmalarına hareket noktası yapar. Ne var ki, burjuva ekonomi bilimi de artık ötesine geçemeyeceği sınırlarına gelip dayanmıştı. Burjuva ekonomi bilimi, daha Ricardo'nun sağlığında ve ona karşı olarak, Sismondi'nin kişiliğinde eleştiri ile yüzyüze geldi.*

Arkadan gelen 1820-1830 dönemi, İngiltere'de ekonomi politik alanındaki bilimsel canlılıkla belirgindir. Bu dönem, Ricardo'cu teorinin hem vulgarize edildiği ve

---

* **Benim Zur Kritik** ... eserime bakınız.

yayıldığı, hem de eski okulla savaştığı bir dönemdi. Muhteşem karşılaşmalara tanık olundu. Bu sırada olanlardan Avrupa kıtası pek az haberdar oldu; çünkü, polemik, büyük ölçüde, dergilerde çıkan makaleler, zaman zaman yazılan kitap ve broşürlerde dağınık olarak yürütülmüştü. Bu polemiğin tutkusuz bir nitelikte oluşu —her ne kadar Ricardo'cu teori, bazı istisnaî durumlarda, burjuva ekonomisine karşı bir saldırı silâhı olarak kullanılmışsa da— zamanın şartları ile açıklanabilir. Bir yandan, büyük endüstrinin kendisi çocukluk çağından daha yeni kurtuluyordu; bunu, 1825 buhranı ile ilk defa olarak modern hayatın devresel dolaşımını başlatmasıyla, kanıtlanmış görüyoruz. Diğer yandan, siyasî bakımdan Kutsal İttifak etrafında kümelenmiş hükümetler ve feodal aristokrasi ile burjuvazinin öncülük ettiği halk kitleleri arasındaki çelişki, ekonomik bakımdan endüstri sermayesi ile aristokrat toprak mülkiyeti arasındaki çatışma —ki Fransa'da küçük toprak mülkiyeti ile büyük toprak mülkiyeti arasındaki zıtlığın gerisinde saklı kalıyor, oysa İngiltere'de Corn Laws'dan sonra açıktan açığa patlak veriyordu— sonucu olarak, sermaye ile emek arasındaki sınıf kavgası arka plana itilmiş bulunuyordu. İngiltere'de ekonomi politik alanında bu dönem boyunca yazılıp çizilenler, Fransa'da, Dr. Quesnay'in ölümünü izleyen fırtınalı ileriye atılış dönemini hatırlatır, ama tıpkı kocakarı fırtınasının baharı hatırlatması gibi. 1830 yılında can-alıcı önem taşıyan buhran patlak verdi.

Fransa ve İngiltere'de burjuvazi, siyasî iktidarı ele geçirmişti. Bundan sonra sınıf mücadelesi, hem pratikte, hem de teoride, kendini gittikçe daha açık duyuran ve tehdit eden şekiller aldı. Sınıf mücadelesi bilimsel burjuva ekonomisinin ölüm-çanını çalıyordu. Şimdi artık bu ya da şu teorinin doğru olup olmadığı değil, fakat sermaye için yararlı mı yoksa zararlı mı, işini kolaylaş-

tırıcı mı yoksa zorlaştırıcı mı, siyasî bakımdan tehlikeli mi tehlikesiz mi olduğu sözkonusu oluyor ve tartışılıyordu. Tarafsız araştırmaların yerini paralı yarışmacılık, tutkusuz bilimsel incelemelerin yerini karanlık vicdanlı ve kötü niyetli mâzur gösterme çabaları almıştı. Bu arada, başında Cobden ve Bright gibi fabrikatörlerin bulunduğu Corn Laws'ı Kaldırma Birliğinin dünyayı saran, bıkkınlık verici broşürleri bile, büyük toprak aristokrasisine karşı giriştikleri polemikten, bilimsel olmasa da, tarihî bir fayda bekliyorlardı. Sir Robert Peel ile birlikte gelen serbest ticaret mevzuatı yüzeysel (vulgär) ekonomiyi bu son dikenden de kurtarmıştı.

1848-9'un Kara Avrupasına getirdiği ihtilâller, İngiltere'de de tepki yarattı. Hâlâ bilimsel bir önemleri olduğunu iddia eden, ve egemen sınıfların düpedüz dalkavuklarını ve sofistleri olmaktan ötede bir seviyeye ulaşmak isteyen kimseler, sermaye adına hareket eden eknnomi politik ilc proletaryanın artık daha fazla görmemezlikten gelinemeyen taleplerini bağdaştırma çabalarına giriştiler. Ve buradan, John Stuart Mill'in en mükemmel temsilcisi olduğu, yüzeysel bir uzlaştırıcılık doğdu. Bu, büyük Rus bilgini ve eleştiricisi N. Çernişevski'nin *Umrisse der Politischen Ökonomie nach Mill* adlı eserinde ustaca aydınlatıp gösterdiği gibi, "burjuva" ekonomi biliminin iflâsını ilân etmek demekti.

Kapitalist üretim biçimi, antagonist karakteri, İngiltere ve Fransa'da tarihî sınıf çatışmaları ile gümbürtülü bir şekilde ortaya çıktıktan sonra, ve geçen süre içinde Alman proletaryası Alman burjuvazisinden çok daha açık bir teorik sınıf bilincine varmış bulunurken, Almanya'da da olgunluk çağına ulaşmıştı. Bundan dolayı, bir burjuva ekonomi politik bilimi nihayet burada da mümkün gibi göründüğü bir anda, aslında tekrar imkânsızlaşmış bulunuyordu.

Bu şartlar altında iktisat bilimi adına söz edenler iki kampa ayrıldılar. Kurnaz, işini bilir, iş adamı niteliğindeki kimselerden meydana gelen bir bölük, yüzeysel ekonomi ile yürütülen mâzur gösterme çabasının en yüzeysel ve bunun için de en başarılı temsilcisi olan Bastiat'nın bayrağı altında toplandı; bilimlerinin profesörlük mertebesine ulaşmış bulunmanın gururunu taşıyan diğer bölük, uyuşmazları uzlaştırma çabasında, John Stuart Mill'i izledi. Almanlar, burjuva iktisat biliminin klasik döneminde olduğu gibi çöküşü sırasında da öğrenci seviyesinde kaldılar; taklitçi ve izleyici olmaktan ileriye gidemediler; büyük yabancı kumpanyaların hizmetinde çalışan küçük perakendeciler olmaktan kurtulamadılar.

Demek ki, Alman toplumunun kendine özgü tarihi gelişimi Almanya'da, "burjuva" ekonomisinin bu türlü orijinal varoluş ve gelişme yolunu tıkamıştı, ama eleştiri yolu açıktı. Böyle bir eleştiri bir sınıf adına yapılacak idiyse, bu sınıf, ancak tarihî görevi kapitalist üretim biçimini ortadan kaldırmak ve sınıfları bir daha doğmamak üzere tarihe gömmek olan bir sınıf olabilirdi — proletarya.

Alman burjuvazisinin bilgili, bilgisiz sözcüleri, ilk önce *Das Kapital*'i, daha evvelki eser ve yazılarını için yaptıkları gibi, bir ölüm sessizliği ile unutturmayı denediler. Bu taktiğin zamanın şartları ile artık uyuşmadığını görünce, bu defa da eserin için, eleştiri yutturmacası altında, "burjuvazinin iç huzurunu sağlayan" reçeteler yazmaya davrandılar. Ama, işçiden yana olan basında —örneğin, Joseph Dietzgen'in *Volksstaat*'taki makalelerine bkz.— cevaplandırma sorumluluğunu bugüne kadar yerine getirmemiş olan kendilerinden güçlü hasımların

karşılarına dikildiğini gördüler.*

1872 baharında, Petersburg'da, *Kapital*'in mükemmel bir Rusça çevirisi çıktı. Basılan 3.000 nüsha şu anda hemen hemen tükenmiş bulunuyor. Daha 1871 yılında, Kiev Üniversitesinde Ekonomi Politik Profesörü olan Bay N. Sieber, *David Ricardos Theorie des Werts und des Kapitals etc.* adlı eserinde, benim, değer, para ve sermaye teorilerimi, temelleri bakımından, Smith ve Ricardo doktrininin zorunlu bir devamı olarak göstermişti. Bu değerli kitabı okurken bir Batı Avrupalıyı şaşırtacak şey, yazarın yalın teorik tutumundaki sağlamlık ve tutarlılıktır.

Kapital'de uygulanan *metot*, bir diğeriyle çelişen çeşitli anlayış ve kavrayışların da ortaya koyduğu gibi, pek az anlaşılmıştır.

Öyle ki, Paris'te çıkan *Revue Positiviste*, bir yandan, ekonomiyi metafizik açıdan ele aldığımdan, diğer yandan —tasavvur ediniz!— geleceğin aşçı dükkânları için tarifnameler (Comt'vari mi?) düzecek yerde, sırf mevcut verileri eleştirici bir gözle incelemeyi kendime iş edindiğimden şikâyet ediyor. Metafiziklik itirazına karşı

---

* Alman yüzeysel ekonomisinin zevzek lâfazanları eserimin üslûp ve biçimini yermişlerdir. Kimse **Das Kapital**'in üslûp ve biçim noksanlarını benden iyi bilip değerlendiremez. Bununla beraber, bu bayların ve çevrelerinin yararına olur ve kendilerine zevk verir düşüncesiyle, burada, biri İngiltere'den, diğeri Rusya'dan gelen iki yargıyı kaydedeceğim. Benim görüşlerime düşman olan **Saturday Review**, birinci Almanca baskı için şöyle demişti: "Konunun ele alınış ve ortaya konuş biçimi en kuru ekonomik meselelere kendine özgü bir çekicilik kazandırıyor."

"Petersburg Gazetesi" (**St. Peterburgskiye Vledomosti**) 20 Nisan 1872 sayısında şunları yazıyor: "Konunun işleniş ve ortaya konuş biçimi, gerçekten birkaç spesifik kısım dışında, herkesçe anlaşılabilirliği, açıklığı, konununun yüksek bilimsel düzeyde bir konu olmasına rağmen, alışılmadık bir canlılığa ulaşmış olmasıyla bir başkalık kazanıyor. Bu bakımdan yazar ... o derece anlaşılmaz ve kuru bir dille yazdıkları kitapları ortalama yaradılışlı fanilerin kafalarını çatlatan Alman bilginlerinin çoğuna da hiç benzemiyor." Zmanın milliyetçi-liberal Alman profesörlerinin yazıları, okuyucunun kafasından bambaşka bir şeyi de çatlatıyor.

Kiev Üniversitesi Ekonomi Politik Profesörü Sieber şunu belirtiyor :

"Asıl, gerçek teori sözkonusu olduğu sürece, Marx'ın metodu bütün İngiliz Okulunun tümdengelimci (deduktive) yöntemidir — iyi ve kötü bütün özellikleri en üstün teorik iktisatçıların ortak malı olan bir Okulun."

Bay Maurice Block —"Les Theoriciens du Socialisme en Allemagne, Extrait du Journal des Economistes, Juillet et Août 1872"— metodumun analitik olduğu keşfinde bulunarak şöyle der : "Bu eserle Bay Marx en önemli analitik düşünürler arasına giriyor." Alman eleştiriciler, tabiî Hegel'ci sofistikten dem vurup yakınıyorlar. St. Petersburg'ta yayınlanan *Messager Européen*, (*"Avrupa Postası"*), *Kapital*'in sadece metoduna ayırdığı bir makalesinde (1872 Mayıs sayısı, s. 427-436), araştırma metodumu son derece gerçekçi, buna karşılık, konuyu işleyiş ve sunuş metodumu, ne yazık ki, Alman-vari-diyalektikçi buluyor. Yazar diyor ki :

"İlk bakışta, konunun işleniş ve sunuluşunun dış şekline bakarak bir hüküm vermek gerekirse, Marx, sözün hem de Almancadaki, yani kötü anlamında, idealist filozofların en idealistidir. Oysa, gerçekte, ekonomik eleştirme işinde kendisinden önce gelenlerin hepsinden son derecede daha gerçekçidir. ... Ona hiç bir şekilde idealist denilemez."

Bay yazarı,* en iyi, kendi eleştirisinden bazı pasajları buraya aktarmakla cevaplandırabilirim; bu, aynı zamanda, Rusça asıl metni göremeyecek bazı okuyucularım için de ilginç ve yararlı olabilir.

Metodumun maddeci *(materialistisch)* temelini tartışmış olduğum *Kritik der Politischen Ökonomie* adlı eserimin önsözünden yaptığı bir aktarmadan sonra, ya-

* I. I. Koufman.

zar şöyle belirtiyor :

"*Marx için* önemli bir tek şey var: incelemesine giriştiği olayların (*Phänomene)* kanununu bulmak. Ve, bu olaylar belli ve kesin bir şekle sahip bulundukları ve belli bir zaman aralığında gözlenebilecek bir karşılıklı ilişki içinde oldukları sürece, onun için önemli olan sadece bu olaylara hükmeden kanun değildir. Onun için daha da önemli olan, olayların değişimlerinin, bunların gelişmelerinin, yani bir şekilden diğerine, bir ilişkiler düzeninden bir diğer ilişkiler düzenine geçişlerinin kanunudur. Bir kere bu kanunu bulunca, bunun toplum hayatında kendini belirtişi demek olan sonuçları, en ince ayrıntılarına kadar inceler. Bunun sonucu olarak da, Marx'ın bir tek derdi vardır : toplumsal ilişkilerin ve şartların belli ve kesin bir sıra izlemek zorunda olduklarını, sıkı sıkıya bilimsel bir inclemeyle göstermek, elverdiği kadar tarafsız ve kusursuz bir şekilde, kendisine hareket ve dayanak noktaları görevini görecek vakıaları yakalayıp saptamak. Bunun için mevcut düzenin zorunluluğu ile aynı zamanda, bu düzenin, insanlar buna inansınlar inanmasınlar, bunun farkında olsunlar olmasınlar, kaçınılmaz bir şekilde kendisine dönüşmek zorunda olduğu bir diğer düzenin zorunluluğunu göstermesi yeter. Marx, toplumsal hareketi, kendileri yalnız insanların irade, bilinç ve fikir ve niyetlerinden bağımsız olmakla kalmayan, aksine, onların irade, bilinç ve düşüncelerini etkileyip belirleyen yasaların yönettiği bir doğal-tarihsel süreç olarak görür. ... Uygarlık tarihinde bilinçli unsur bu derece bağımlı (*untergeordneto*) bir rol oynarsa, konusu, uygarlığın ta kendisi olan bir eleştirinin bilincin herhangi bir şeklini ya da herhangi bir sonucunu kendisine, diğer herhangi bir şeyden daha az, temel olarak alabilmesi kendiliğinden anlaşılır bir şey olur. Yani, ide (*Idee*) değil, fakat sadece dışsal görünüş eleş-

tiri için hareket noktası olabilir. Eleştiri kendisini bir vakıayı, ide ile değil de, bir başka vakıa ile karşı karşıya getirmek ve karşılaştırmakla sınırlar. Burada yalnız bir şey önemlidir: her iki vakıa elverdiği ölçüde tam incelenmiş olmalı ve gerçekten her biri diğerine göre değişik gelişme momentleri olmalıdırlar; fakat hepsinden önemlisi, gelişme aşamalarının kendilerini ortaya koydukları düzen dizisinin, birbiri ardı sıra gelişlerin ve bir diğeri ile olan bağlılık ve ilintilerin sımsıkı ve tam bir incelemeden geçirilmeleridir. Ama denilebilir ki, ekonomik hayatın genel kanunları bir ve aynıdır; bunlar ister bugüne, ister düne uygulansın, hiç bir şey değişmez. Marx, bunu düpedüz reddeder. Ona göre bu türlü soyut kanunlar yoktur. ... Aksine, onun fikrince, her tarih döneminin kendine özgü kanunları vardır. Bir toplum belli bir gelişme dönemini yaşar ve geride bırakır ve belli bir aşamadan bir diğerine geçer geçmez, birtakım başka kanunlarla da yönetilmeye başlar. Kısaca, ekonomik hayat önümüze biyolojinin diğer dallarındaki gelişme tarihine benzer bir olay çıkarır. ... Eski iktisatçılar, fizik ve kimya kanunları ile bir tutup karşılaştırmakla, ekonomik kanunların mahiyetini anlamamış olduklarını göstermişlerdir. ... Olaylar üzerinde derin bir inceleme, toplumsal organizmaların da kendi aralarında, bitki ve hayvan organizmaları gibi, temelinden farklı olduklarını göstermiştir. ... Dahası var, bu organizmaların bir bütün olarak yapılarının farklı oluşu, bireysel organların gösterdikleri sapmalar, bu organların içinde işledikleri şartlardaki farklılıklar sonucu, bir ve aynı olay bütünü ile bambaşka kanunların hükmü altında olabilir. Marx, örneğin, her zaman ve her yerde aynı olan nüfus yasasını reddeder. Buna karşılık, her gelişme aşamasının kendine özgü nüfus kanunu olduğunu ileri sürer. ... Üretim gücünün geçirdiği gelişme ile birlikte ilişkiler ve şartlar değ-

şir, bunlarla bir arada bunları düzenleyip yöneten kanunlar da değişikliğe uğrarlar. Marx, kapitalist iktisat düzenini bu görüş açısından araştırma ve açıklamayı kendisine hedef olarak alırken, sımsıkı bilimsel bir şekilde, ekonomik hayat üzerinde sırf doğrulara varmak çabasında olan her araştırmanın hedefi olması gereken şeyi gösteriyordu. ... Böyle bir araştırmanın bilimsel değeri, belli bir toplumsal organizmanın doğumu, varoluşu, gelişimi ve yokoluşu ile bunun yerini daha yüksek bir değerine bırakması olayını düzenleyip yöneten özel kanunları açıklamasındadır. Ve gerçekte de Marx'ın eserinin değeri buradan gelir."

Bay yazar, benim asıl gerçek metodum dediği şeyi bu derece güzel, ve bunu benim uygulayışım sözkonusu oldukta, bu derece hayranlıkla ortaya koyup gösterirken, diyalektik metottan başka neyi göstermiş oluyor.

Şüphesiz, bir konuyu işleyiş ve sunuş biçimi, onu araştırma biçiminden şekil olarak farklıdır. Araştırma sırasında malzemenin bütün ayrıntıları ile el altında bulunması, bunun çeşitli gelişme şekillerinin tahlil edilmesi ve bunlar arasındaki içsel ilişki ve bağların yakalanıp ortaya çıkarılması gerekir. Ancak bu iş yapıldıktan sonradır ki, asıl ve gerçek hareket, uygun ve iyi bir şekilde gösterilebilir. İşin bu yönü başarıyla sonuçlanıp malzemenin geçirdiği hayat, şimdi, bir aynada yansır gibi, zihinde yansımaya başlayınca, bu, kendisine zihnî bir kuruluşla *a priori* olarak ulaşmış bir şey gibi görünebilir.

Benim diyalektik metodum, temelinde, Hegel'inkinden yalnız farklı değil, fakat onun düpedüz tam karşıtıdır. Hegel için insan beyninin yaşama süreci, yani düşünme süreci, —Hegel bunu "Idee" adı altında hatta kendi başına bağımsız bir özneye *(Subjekt)* dönüştürür— ger-

çek olanın, gerçek dünyanın yaratıcısı, mimarı *(Demiurg)*'dır; gerçek olan, gerçek dünya, "Ide"nin sadece dışsal görünüş şeklidir. Benim için, bunun tam zıddına "Idee"el olan, gerçek olanın, maddî dünyanın, insan kafasındaki yansımasından ve düşünce şekline girmesinden, gerçek dünyanın düşüncemizde yansımış şeklinden başka bir şey değildir.

Hegel diyalektiğinin mistisizme götüren yönünü, hemen hemen 30 yıl önce, bunun henüz günün modası olduğu bir zamanda, eleştirmiştim. Fakat tam *Kapital*'in ilk cildi üzerinde çalıştığım sıralarda, arkadan gelen tatsız, saldırgan ve orta-kırat bir mukallitler takımı *(Epigonentum)**, bugünün kültürlü Almanyasında meydanı boş bulan birtakım büyük laf ebeleri, Lessing zamanında Spinoza'ya "ölmüş köpek" gözüyle bakan cüretli Moses Mendelssohn'un yolunu izleyerek, Hegel'in üzerine gitmenin tadını çıkarıyorlardı. Bunun içindir ki, kendimi açıkça bu büyük ve güçlü düşünürün öğrencisi ilân etmişimdir ve değer kuramı üzerine olan bölümün şurasında burasında onun kendine özgü ifade biçimi ile oynaşlık ettiğim olmuştur. Diyalektiğin Hegel'in elinde büründüğü mistisizm, diyalektiğin genel hareket şekillerini, kapsamlı ve bilinçli bir şekilde, ilkönce onun ortaya koymuş olduğu gerçeğini, hiç bir şekilde, gölgeleyemez. Hegel'de diyalektik başaşağı durur. Mistik kabuk içindeki rasyonel özü bulmak için, onun tersine çevrilmesi, ayakları üstünde durdurulması, gerekir. Mevcudu, varolanı, yüceltip şaşaalandırır göründüğü için, diyalektik mistikleştirilmiş şekli ile Almanya'da moda olmuştu. Oysa, rasyonel şekli ile diyalektik, burjuvazi ve onun sözcüleri için rezalet ve iğrenç bir şeydir; çünkü, diyalektikle var olanı olumlu bir şey olarak kavradığımız anda

* Marx, burada, Alman burjuva filozofları Buchner, Lange, Dühring, Fehner ve diğerlerini kastetmektedir. —ç.

onun olumsuzluğunu, zorunlu olarak yokolacağını da kavrarız; çünkü, diyalektik her oluşmuş şekli, akan bir hareket içinde, ve dolayısıyla bunun yokolup gidici yanını da gözden ayırmadan, kavratır; çünkü, diyalektik üzerine hiç bir şeyin oturtulmasına izin vermez, özünde eleştirici ve devrimcidir.

Kapitalist toplumun çelişkilerle dolu hareketlerini pratik burjuvazi en açık ve seçik şekilde, modern endüstrinin içinde yaşadığı ve genel buhranın zirvesine ulaştırdığı, devresel devrin (Zyklus-cycle) değişme zamanlarında görür. Henüz ilk kıpırdanmaları görünmekle beraber, bu buhran yine yola çıkmış bulunyor; ve, kendisini her yerde göstermesi ve etkisinin yoğunluğu ile, diyalektiği yeni kutsal Prusya-Alman İmparatorluğunun başındaki türedi asalakların bile kafalarına dank ettirme yolundadır.

KARL MARX

Londra, 24 Ocak 1873

FRANSIZCA BASKIYA ÖNSÖZ VE SONSÖZ

VATANDAŞ MAURİCE LACHÂTRE'A

Aziz Vatandaş!

Das Kapital'in çevirisini bir seri kitap halinde yayınlama fikrinizi memnuniyetle karşılıyorum. Böylelikle eser, işçi sınıfına daha kolay ulaşacaktır; bu konuda başka hiç bir mülâhaza benim için daha önemli olamaz.

Bir yüzü bu olan madalyonun bir de öteki yüzü var: benim kullandığım ve fakat daha önce ekonomik meselelere uygulanmamış olan araştırma metodu, Birinci Bölümün okunmasını oldukça güçleştirmiş bulunuyor; ve tabiatı itibariyle sonuca varmada daima sabırsızlık gösteren ve genel ilkelerle kendisini derhal harekete getiren meseleler arasındaki ilişkiyi hemen anlamaya dayanılmaz

bir arzu duyan Fransız halkının bu arzusuna birdenbire ulaşamayacağı için, hayal kırıklığına uğramasından korkulur.

Bu öyle bir güçlük ki, buna karşı gerçek peşinde koşan gayretli okuyucuların önceden dikkatlerini çekmek, azimli ve kararlı olmaları gerektiğini haber vermekten öteye yapabileceğim hiç bir şey yoktur. Bilime giden yol dümdüz değildir; ve bilimin aydınlık zirvelerine ulaşma umudunu, ancak onun dik patikalarını tırmanmak zahmetinden ürkmeyenler besleyebilirler.

Londra, 18 Mart 1872 KARL MARX

OKUYUCUYA

Bay J. Roy, mümkün olabileceği kadar tam ve hatta kelimesi kelimesine denilebilecek bir çeviri yapmaya girişmiş ve bu görevini büyük bir titizlik ve dikkatle başarmıştır. Onun işte bu büyük dikkat ve titizliğidir ki, beni, ortaya çıkan metinde, okuyucu için daha kolay okunup anlaşılabilir bir metin meydana getirmek düşüncesiyle, değişiklikler yapmak zorunda bıraktı. Kitap fasiküller halinde yayınlandığından günü gününe yapılmış olan bu değişiklikler için hep aynı özen ve dikkat gösterilmemiş ve bu yüzden üslûp bakımından bir ahenk sağlamak mümkün olamamıştır.

Bir kere böyle bir gözden geçirme işine girişince aynı şeyi Fransızca çeviriye esas olan orijinal metin (ikinci Almanca baskı) için de yapmaya karar verdim; böylece, bazı tartışmalar basitleştirilmiş, diğer bazıları tamamlanmış, mevcut tarihsel ve istatistiksel malzemeye yenileri eklenmiş, eleştirici mülâhazalar ilâve edilmiş olarak yeni bir metin ortaya çıktı. Edebî kusurları ne olursa ol-

sun, bu Fransızca baskı, orijinalden bağımsız bir bilimsel değere sahip ve Almanca bilen okuyucuların bile müracaat etmeleri gereken bir metindir.

Aşağıda, ikinci Almanca baskının sonsözünden, ekonomi politiğin Almanya'daki gelişmesi ve bu esere uygulanmış metodla ilgili pasajlarını veriyorum.

KARL MARX

Londra, 28 Nisan 1875

ALMANCA ÜÇÜNCÜ BASKIYA ÖNSÖZ

BU üçüncü baskıyı bizzat hazırlamak Marx'a nasip olmadı. Bugün büyüklüğü karşısında hasımlarının bile eğildikleri güçlü düşünür, 14 Mart 1883'de öldü.

Şimdi bu üçüncü baskıyı hazırlama görevi bana, Marx'la birlikte kırk yıllık bir dostunu, dostların en iyisini ve en yiğidini kaybetmiş olan, ona sözle anlatılması mümkün olmayacak kadar çok şey borçlu olan bana düşüyor. Tıpkı, müsvedde halinde bıraktığı ikinci cildi baskıya hazırlama görevi gibi. Burada, görevimin birinci kısmını nasıl yerine getirdiğim konusunda okuyucuya hesap vermem gerekiyor.

Marx, önceleri birinci cildin metnini büyük ölçüde

elden geçirmek, bazı teorik noktaları daha kesin bir hale getirmek, yenilerini eklemek ve yakın zamanlara kadar gelen tarih ve istatistik belgelerle tamamlamak niyetindeydi. Ama, sağlık durumunun kötülüğü ve ikinci kitabın yazılmasını tamamlamak isteği, onu bu tasarısından vazgeçirdi. Ne var ki, çok gerekli bazı değişikliklerin yapılması ve bu arada yayınlanmış Fransızca baskıda (*Le Capital*, par Karl MARX. Paris, Lachâtre, 1873) zaten yer almış bulunan ilâvelerin aktarılması zorunluydu.

Marx'ın bıraktığı belgeler arasında, [*Kapital*'in] yer yer kendisi tarafından düzeltilmiş ve Fransızca baskıya atıflar yapılmış bir Almanca nüshasıyla; aynı şekilde, diğer baskılar için yararlanılacak pasajları bir bir işaretli Fransızca bir nüshasını buldum. Bu değişiklik ve ilâveler, birkaç istisna dışında, kitabın son kısmında, "sermaye birikimi süreci" kısmında yapılmıştı. Metinin bu kısmı, ilk taslağa hayli yakın bir şekilde bırakılmış, oysa bundan önceki kısım, daha esaslı bir şekilde elden geçirilmişti. Bu yüzden de, son kısmın üslûbu daha canlıydı, maksat daha kısa yoldan ifade edilmişti; ama daha özensiz, yer yer İngilizce deyimlerle dolu ve zaman zaman da anlaşılması güçtü. Şurada burada, düşünce zincirinin bazı önemli halkalarına şöyle bir değinilerek geçilmiş olduğu için, fikirlerin geliştirilmesinde boşluklar, eksiklikler vardı.

Marx, üslûpla ilgili olarak birçok kısımları esaslı şekilde kendisi gözden geçirmiş, böylece, tıpkı zaman zaman aramızda sözkonusu olduğu gibi, İngilizce teknik terimleri ve başka deyimleri ayıklama işinde nereye kadar gidebileceğimi bana göstermiştir. Marx, katma ve eklemeler üzerinde her defasında bir daha çalışır ve Fransızcanın yumuşak havasını kendi Almancasının tok sesi ile değiştirirdi. Ben, orijinal Fransızca metne mümkün

olduğu kadar sadık kalarak, bunları çevirmekle yetindim.

Bu üçüncü baskıda, bizzat Marx'ın değiştireceğinden kesinlikle emin olmadıkça, tek kelime bile değiştirmedim. Alman iktisatçılarının kullanmak alışkanlığında oldukları bazı jargon'ları *Kapital* metnine sokmak, aklımın ucundan bile geçmedi. Bu ipsiz sapsız laflara bir örnek vermiş olmak için, Alman iktisatçılarının, para karşılığı başkasını çalıştıranlara *"Arbeitgeber"* (*işveren*), ücret karşılığı iş-gücü satın alınanlara da *"Arbeitnehmer"* (işalan) dediklerini söyleyeyim. Fransızcada da iş (*travail)* kelimesi, günlük hayatta çalışma *(Beschäftigung-occupation*) anlamına kullanılır. Ne var ki, bundan ötürü kapitaliste işveren, işçiye işalan diyen bir iktisatçıya Fransızlar, haklı olarak, deli muamelesi yaparlar.

Aynı şekilde, Marx'ın kitapda kullandığı İngiliz para, ağırlık ve uzunluk ölçüleri yerine bunların Almanya'da yürürlükte olan eş-değerlerini kullanmadım. Birinci baskı yayınlandığı zaman, yılda kaç gün varsa, Almanya'da hemen hemen o kadar ağırlık ve uzunluk ölçüsü vardı. Buna iki türlü mark *(Reichsmark,* 1830-40 yıllarının sonlarında Soetbeer tarafından icat edilmişti ve sadece onun kafasında yeri vardı), iki türlü *Gulden* ve en az —aralarında bir tanesinin birimi "yeni üçte-iki" olan— üç türlü de *Taler* ekleniyor. Tabiî bilimlerde metrik sistem hüküm sürüyor, ama dünya piyasasında İngiliz ağırlık ve uzunluk ölçüleri kullanılıyordu. Bu durumda, hemen hemen bütün verilerini İngiliz sanayiinin içinde bulunduğu şartlardan almak zorunda bulunan bir kitap için, İngiliz ölçü birimleri, biçilmiş kaftandı. Dünya piyasasındaki şartlar yeni yeni değişmekte olduğu için, gene de öyledir; özellikle demir ve pamuk sanayileri gibi hâkim sanayilerde, bugün yine hemen hemen özellikle İngiliz ağırlık ve uzunluk ölçüleri kullanılıyor.

Son olarak da pek iyi anlaşılmamış olan bir konuda, Marx'ın başka kaynaklardan yapmış olduğu aktarmalar konusunda, birkaç söz söylemek istiyorum. Olaylar üzerine bilgi veren, örneğin İngiliz Mavi kitaplarından yapılmış aktarmalar, sadece basit referanslar olarak kullanılmıştır. Ama başka iktisatçılardan yapılan aktarmalarda durum farklıdır. Bu türlü aktarmalar sürekli bir gelişme içinde ortaya çıkan bir ekonomik düşüncenin ilk olarak açık şekilde, nerede, ne zaman ve kim tarafından ifade edildiğini belirtmekten ibarettir. Burada gözönünde tutulan tek husus, bir ekonomik düşüncenin zamanındaki ekonomik durumun azçok uygun teorik bir ifadesi ve bilim tarihi bakımından da bir önemi olmasıdır. Yoksa, Marx bakımından, bu düşüncenin artık mutlak ya da nispî bir değer taşıyıp taşımadığını da çoktan tamamen tarihin malı olup olmadığını bilmenin hiç bir önemi yoktur. Demek oluyor ki, bu aktarmalar, sadece ekonomik bilimler tarihinden alınan ve metne eklenen bir yorum niteliğindedir ve tarihe ve sahiplerine göre, ekonomik teorisindeki önemli bireysel gelişmeleri gösterirler. Bunu yapmak, tarihçileri şimdiye kadar ancak kolay yoldan ün kazanma heveslilerine has taraf tutucu bir cehaletle temayüz etmiş bir bilim için çok gerekliydi. Bununla ikinci baskının sonsözünden de anlaşılabileceği gibi Alman iktisatçılarından söz etmenin yani Marx için tamamen istisnaî bir şeyin sebebi de açıklanmış oluyor.

İkinci kitabın 1884 yılı içinde yayınlanabileceğini umuyoruz.

FRİEDRİCH ENGELS

Londra, 7 Kasım 1883

İNGİLİZCE BASKIYA ÖNSÖZ

KAPİTAL'İN bir İngilizce baskısının yapılmasını haklı göstermek için ayrıca bir açıklama gereksizdir. Aksine, bu eserde ortaya atılmış teorilerin İngiltere ve Amerika'da periyodik yayınlarda ve günlük basında bir zamandan beri devamlı olarak sözlerinin edildiği, saldırıya uğradıkları ve savunuldukları, yorumlandıkları ve yanlış yorumlanıdıkları gözönünde tutulursa, bu İngilizce baskının bugüne kadar niçin gecikmiş olduğunun açıklanması beklenebilir.

Marx'ın 1883 yılında, ölümünden hemen sonra, eserin bir İngilizce baskısının gerçekten gerekli olduğu açık-

ça ortaya çıktığı zaman, Marx'ın ve bu satırların yazarının uzun yıllardır arkadaşı olan ve eserle bir başkasından herhalde daha fazla ünsiyeti bulunan Bay Samuel Moore, Marx'ın literatür mirasına tasarruf etme durumunda bulunanların bir an önce kamunun önüne sermek istedikleri çeviriyi yapmayı kabul etti. Müsveddeleri asıl metinle karşılaştırmam ve tavsiyeye değer bulacağım değişiklikleri önermem konusunda anlaşmıştık. Bay Samuel Moore'un işlerinin, çeviriyi, bizlerin hepimizin arzuladığı hızla tamamlamaktan alıkoyduğu tekrar ve tekrar anlaşılınca; Dr. Aveling'in işin bir kısmını üzerine alma teklifini sevinçle kabul ettik; aynı zamanda, Marx'ın en küçük kızı Bayan Aveling, [illegible]maları kontrol etmeyi ve sayısız İngiliz yazarından ve Mavi kitaplardan alınmış ve Marx tarafından Almancaya çevrilmiş pasajların orijinallerini bulup yerlerine koymayı teklif etti. Birkaç kaçınılmaz istisna dışında, bu söylenilen gerçekleştirilmiş bulunuyor.

Eserin Dr. Aveling tarafından çevrilen kısımları şunlardır: (1) 10. Bölüm (İş-günü), 11. Bölüm (Artık-değer Oranı ve Kitlesi); (2) 6. Kısım (Ücret, 19'dan 22'ye kadarki bölümleri kapsamak üzere); (3) 24. Bölümün son kısmını, 25. Bölümü ve 8. Kısmın tamamını 26-33. Bölümler) kapsamak üzere, 24. Bölümün 4. Kesiminden (... Şartlar) kitabın sonuna kadar olan kısmı; (4) Marx'ın iki önsözü. Kitabın geri kalan kısmı, Bay Moore tarafından çevrilmiştir. Böylece, çeviricilerin her biri işten sadece kendi payına düşen kısım için sorumlu olduğu halde, ben eserin tamamının ortak sorumluluğunu taşıyorum.

Eserin çalışmamıza baştan sona esas alınmış olan üçüncü Almanca baskısını, Marx'ın bıraktığı ve ikinci baskının 1873'de yayınlanmış Fransızca metindeki işaretli pasajlarla değiştirilecek pasajlarını gösteren notla-

rın yardımıyla 1883'de ben hazırlamıştım.* İkinci baskının metninde böylece meydana gelen değişiklikler, on yıl kadar önce Amerika'da tasarlanmış ve fakat esas itibariyle yeterli ve uygun bir çevirici bulunamaması sebebiyle yapılmasından vazgeçilmiş bir İngilizce çeviri için Marx'ın bir seri elyazılı talimatında öngörmüş olduğu değişikliklere, genel olarak, uygun düşmüş bulunuyordu. Bu müsveddeden yararlanmamızı bize eski arkadaşımız Bay F. A. Sorge (Hoboken, New Jersey) sağladı. Müsveddede Fransızca baskıdan yararlanarak yapılabilecek daha birkaç değişikliği işaret ediyor; ne var ki, üçüncü baskı için elde mevcut, sonuncu talimattan hayli eski olduklarından, bunları, istisnalar ve özellikle bize karşılaştığımız güçlükleri yenmede yardımcı oldukları haller dışında, kullanmaya kendimi yetkili görmedim. Bunun gibi, çeviride orijinal metnin tam anlamından daima bir miktar feda edilmek zorunda kalındığı güç pasajların çoğunda yazarın kendisinin feda etmeye razı olabileceği şeyin ne olacağını ararken dayanak noktası olarak Fransızca metne başvurulmuştur.

Okuyucuyu buna rağmen bir güçlükten kurtarabilmiş değiliz; bazı terimleri yalnız günlük kullanımlarındaki anlamlarından değil, fakat ekonomi politikteki kullanılan anlamlarından farklı anlamlarda kullanmak zorunluluğu. Ancak bu kaçınılabilecek bir şey değildi. Bir bilimin ulaştığı her yeni aşama, bu bilimin teknik terimlerinde bir devrimi beraberinde getirir. Takriben her yirmi yılda bir, bütün terminolojisi kökten değişen ve bir dizi farklı isimler almış olmayan hemen hemen tek bir organik bileşimi bulunamayacak kimya bilimi bunu çok iyi ispatlar. Ekonomi politik, genel olarak, ticaret

* **Le Capital, par Karl Marx. Traduction de M. J. Roy, entièrement revisée par l'auteur, Paris, Lachâtre. Bu çeviri, kitabın özellikle son kısmında, ikinci Almanca baskısının metninde önemli değişiklikleri ve metne önemli ilâveleri içermektedir.**

ve sanayi hayatının terimlerini oldukları gibi almakla ve bunlarla iş görmekle yetinmiş, böyle hareket etmekle kendini bu terimlerle ifade edilen fikirlerin dar çerçevesi içinde hapsettiğini tamamen gözden kaçırmıştır. Klasik ekonomi politik bile, böylece, kârın da, rantın da işçinin kendisini çalıştırana sağlamakla mükellef bulunduğu karşılığı ödenmemiş ürün parçalarından, ürünün bölümlerinden başka şeyler olmadıklarını pekâlâ bildiği halde (işçiyi çalıştıran müteşebbiş, karşılığı ödenmeyen ürün parçasının nihaî, münhasır maliki olmamakla beraber, onu ilk ele geçiren kimsedir), günlük hayatın kâr ve rant kavramlarının asla ötesine gitmedi; ürünün [Marx'ın artık-ürün adını verdiği] bu karşılığı ödenmeyen kısmını asla bütünü ile ele alıp bir bütün olarak inceleemedi; ve bundan dolayı da, bunun ne kaynağı, ne mahiyeti üzerinde ve ne de değerinin daha sonraki bölüşümünü yöneten kanunlar hakkında açık bir anlayışa ulaşması mümkün olabildi. Bunun gibi, tarımsal olan veya el zanaatları dışında kalan bütün endüstri, hiç bir ayrım yapılmaksızın, manüfaktür terimi içinde toplanmış ve iktisat tarihinin iki büyük ve temelden farklı dönemi, el işçiliği çerçevesi içinde bir iş-bölümüne dayanan asıl manüfaktür dönemi ile makineye dayanan modern endüstri dönemi arasındaki ayrım böylece yokolmuştur. Bu durumda, modern kapitalist üretimi insanlığın iktisat tarihinde ancak bir gelişme aşaması olarak gören bir teorinin bu üretim biçimine ebedî ve nihaî gözüyle bakan yazarların alışkın olduklarından farklı terimler kullanmak zorunda kalacağı kendiliğinden anlaşılır bir şeydir.

Yazarın başka kaynaklardan aktarmalar yaparken uyguladığı metot üzerine birkaç söz yersiz olmasa gerektir. Başka kaynaklardan yapılan aktarmalar, çoğunlukla, hep bilindiği gibi, metinde ileri sürülmüş iddiaları

destekleyici belge-delil olarak iş görürler. Fakat birçok hallerde, belli bir görüşün açık bir şekilde ilk olarak ne zaman, nerede ve kim tarafından ifade edildiğini göstermek için iktisatçı yazarlardan pasajlar alınır. Kaydedilen görüşün, Marx tarafından kabul edilip edilmemesine veya genel olarak geçerli olup olmamasına hiç bağlı kalmaksızın, belli bir zamanda hâkim olan toplumsal üretim ve değişim şartlarının azçok uygun bir ifadesi olarak önem taşıdığı hallerde böyle hareket edilmiştir. Bu itibarla, bu aktarmalar metne bilim tarihinden alınan devamlı bir yorumla eklenirler.

Çevirimiz eserin sadece birinci kitabını [cildini] kapsıyor. Ne var ki, bu birinci kitap büyük ölçüde tek başına bir bütündür ve yirmi yıldır bağımsız bir eser sayılmıştır. 1885'de Almanca olarak benim tarafımdan yayınlanmış olan ikinci kitap [cilt], 1887'nin sonundan evvel yayınlanamayacak üçüncü kitap [cilt] olmadan kesinlikle noksan kalacaktır. Üçüncü kitabın Almanca orijinali yayınlandığı zaman, bunların her ikisinin bir İngilizce baskısını hazırlamayı düşünmek oldukça erken bir iş olacaktır.

Das Kapital'e Kara Avrupasında çoğu zaman "işçi sınıfının incili" denir. Bu eserde varılan sonuçların yalnız Almanya ve İsviçre'de değil, fakat Fransa'da, Hollanda ve Belçika'da, Amerika'da da ve hatta İtalya ve İspanya'da bile her geçen gün gittikçe artan ölçüde büyük işçi sınıfı hareketinin temel ilkeleri haline geldiklerini; her yerde işçi sınıfının bu sonuçlarda kendi durumunun, çaba ve özlemlerinin en uygun ifadesini gittikçe daha fazla bulmakta olduğunu, bu hareketi yakından bilen hiç kimse inkâr etmeyecektir. Ve Marx'ın teorileri şu anda İngiltere'de bile işçi sınıfını saflarında olduğu kadar "okumuşlar" arasında da yayılmakta olan sosyalist hareket üzerinde güçlü bir etki yapmaktadır. Hepsi bu

kadar da değil. İngiltere'nin ekonomik durumunu esaslı bir şekilde inceleme ihtiyacının kendini karşı konulmaz bir millî zorunluluk olarak zorla duyuracağı zamana hızla yaklaşılmaktadır. Devamlı ve hızla genişleyen bir üretim ve dolayısıyla da pazarlar olmadan işlemesi imkânsız olan İngiliz endüstri sistemi bir durgunluk içine girmiş bulunuyor. Serbest ticaret kaynaklarını tüketmiş; Manchester bile kendisinin bir zamanlarki akidesinden şüphe eder bir durumda.* Hızla gelişmekte olan yabancı endüstri, her yerde, yalnız gümrük duvarlarıyla korunan pazarlarda değil, fakat herkese açık pazarlarda da ve hatta Manş'ın bu tarafında bile, İngiliz üretiminin karşısında dikilmiş bulunuyor. Üretkenlik geometrik dizi ile yükselirken, piyasalar olsa olsa aritmetik dizi ile genişliyor. Birbirini izleyen durgunluk, refah, aşırı üretim ve buhran dönemleri ile 1825'ten 1867'ye kadar durmadan tekrarlanagelmiş on yıllık devir (Zyklus) gerçekten ömrünü tamamlamış görünüyor; ama sırf bizi devamlı ve kronik bir deprasyonun ümitsizlik bataklığında bırakmak için. Beklenen refah dönemi gelmeyecek; bunun habercileri olan belirtileri ufukta görür gibi olduğumuzu sandığımız anda, bunlar hemen yokoluyorlar. Bu arada, bir diğeri her kış, şu soru yeniden ortaya çıkıyor: "İşsizlerle nasıl başedeceğiz?" Oysa, işsizlerin sayısı yıldan yıla büyürken, ortada bu soruya cevap verecek hiç kimse yok; ve biz, işsizlerin sabırları tükenip kaderlerini kendi ellerine alacakları anı neredeyse hesap ve tayin edebiliriz. Bütün teorisi İngiltere iktisat tarihi ve şartları üzerinde ömür boyu devam eden bir inceleme-

* Manchester Ticaret Odasının bugün öğleden sonra yapılan toplantısında serbest ticaret konusu üzerinde ateşli bir tartışma oldu. "Diğer ülkelerin, İngiltere'nin serbest ticaret örneğini izlemeleri 40 yıl boşuna beklendikten sonra, bu Oda, durumun yeniden gözden geçirilme zamanının gelmiş olduğunu düşünmektedir" anlamında bir karar sureti önerildi. Karar sureti 21'e karşı 22 oyla, yani bir oy farkı ile reddedildi. (**Evening Standard**. 1 Kasım 1886).

nin sonucu olan ve bu incelemenin kendisini hiç değilse Avrupa'da İngiltere'nin kaçınılmaz sosyal devrimin barışçı ve kanunî yollardan gerçekleştirilebileceği tek ülke olduğu sonucuna vardırdığı bir adamın sesi böyle bir anda muhakkak işitilecektir. Bu barışçı ve kanunî devrime İngiliz hâkim sınırlarının "kölelik taraftarı bir isyan"* çıkarmadan boyun eğmelerini hemen hemen hiç beklemediğini eklemeyi, o, şüphesiz, asla unutmadı.

FRİEDRİCH ENGELS

5 Kasım 1886

"Kölelik Taraftarı İsyan", ABD Güney Eyaletlerindeki köle sahiplerinin köleliğin kaldırılmasına karşı başlattıkları ve 1861-1865 İç savaşına yol açan ayaklanma. —ç.

ALMANCA DÖRDÜNCÜ BASKIYA ÖNSÖZ

DÖRDÜNCÜ baskı için metne de dipnotlara da mümkün olan en son şekillerini vermem gerekiyordu. Bu görevi nasıl yerine getirdiğimi aşağıda kısaca açıklıyorum.

Fransızca baskı ile Marx'ın müsvedde halindeki notlarını bir kere daha karşılaştırdıktan sonra Almanca metne bunlardan birkaç ilâve daha yaptım. Bunlar şu sayfalarda yer almış bulunuyorlar: 80 (üçüncü baskıda (88), 458-460 (üçüncüde 509-510), 547-551 (üçüncüde 600), 591-593 (üçüncüde 644) ve 596 (üçüncüde 648), dipnot 79.* Bunun gibi, Fransızca ve İngilizce baskıları örnek tutarak maden işçileri ile ilgili uzun dipnotu metne kat-

* Türkçe çeviride: Birinci Kitap; (ikinci baskı) s. 165-166; Sol Yayınlarınca yapılan baskıda Üçüncü Kitap, s. 283-287; Dördüncü Kitap, s. 143-147; Beşinci Kitap, s. 31-34 ve 39, dipnot 20. —ç.

tım (üçüncü baskı, s. 509-515; dördüncü baskı s. 461-467).* Bunların dışında kalanlar sırf teknik mahiyette küçük değişikliklerdir.

Ayrıca, daha birkaç açıklayıcı not ilâve ettim; bunu, özellikle, değişen tarihî şartların gerektirir görüldüğü yerlerde yaptım. Bütün bu ek notlar köşeli parantez içine alınmış ve isminin baş hafrleriyle veya "D. H." ile gösterilmiştir.**

Bu arada İngilzce baskının yayınlanması ile başka kaynaklardan yapılmış sayısız aktarmaların baştan sona gözden geçirilmesi zorunlu bir iş haline gelmişti. Marx'ın en küçük kızı Eleanor bu baskı (İngilizce baskı) için bütün aktarmaları orjinalleriyle karşılaştırmak zahmetini üzerine almış ve böylece eserde büyük çoğunluğu teşkil etmekte olan İngilizce kaynaklardan yapılmış aktarmalar Almancadan tekrar çevrilerek değil fakat doğrudan doğruya İngilizce orijinal metinleriyle verilmişti. Dördüncü baskıyı hazırlarken bu metinden yararlanmak da bana düşüyordu. Bu sırada birtakım küçük belirsizliklerle karşılaştım. Kısmen not defterleri kopye edilirken yapılmış yanlışlıklar, kısmen üç baskının birikmiş baskı hataları yüzünden yalnız sayfa numaralarının gösterilmiş olması; defterlerdeki notlardan yapılan aktarmaların muazzam bir yekûn teşkil etmeleri halinde kaçınılmaz olan aktarma ve atlama işaretleri yanlışlıkları; yer yer bir kelimenin pek de isabetli olmayan bir karşılığının kullanılmış olması; Marx'ın henüz hiç İngilizce bilmediği ve İngiliz iktisatçılarını Paris'te bulunduğu 1843-1845 yılları arasında Fransızca çevirilerinden okuduğu günlerde kaleme aldığı notlarını ihtiva eden eski defterlerinden aktarılmış belirli parçalarda, örneğin, şimdi eserlerinin İngilizce asıllarından yararlanılan Ste-

* Sol Yayınevince yapılan 1. baskıda Üçüncü Kitap, s. 287-298, —ç.

** Türkçe çeviride: "F. Engels" olarak gösterilmiştir. —ç.

uart, Ure vb. yazarlardan alınmış olanlarda, İngilizceden Almancaya çevrilmelerinden dolayı, hafif anlam farkları meydana gelmiş olması ve bunlara benzer daha bazı küçük belirsizlikler ve ihmaller örnek olarak belirtilebilir. Ne var ki, dördüncü baskının bundan öncekilerle karşılaştırılmasından açıkça anlaşılacağı gibi, bütün bu yorucu gözden geçirme ve düzeltme ile eserde sözü edilmeye değer en küçük bir değişiklik olmuş değildir. Bütün eserde, Richard Jones'dan alındığı belirtilen yeri bulunamamış ancak bir tek aktarma mevcut (dördüncü baskı, s. 562, dipnot 47);* Marx, burada, muhtemelen eserin adını yanlış yazmış olacak. Diğer bütün aktarmalar ispat güçlerin tam olarak muhafaza etmekte veya şimdiki kesin şekli ile pekiştirilmiş bulunmaktadır.

Şimdi burada eski bir hikâyeye geri dönmek gereğini duyuyorum.

Benim bildiğim kadarı ile, Marx tarafından yapılan bir aktarmanın doğruluğu ancak bir kere şüphe konusu olmuştur. Ne var ki, bu konu, Marx'ın ölümünden sonra da devam edip gittiği için, onu burada kolay bilmezlikten gelemem.

Alman Sanayiciler Birliğinin Berlin'de yayınlanan organı *Concordia'da* 7 Mart 1872 günü imzasız bir makale çıktı. Yazı, "Karl Marx'ın Aktarma Metodu" başlığını taşıyordu. Yazıda aşırı bir ahlâkî öfke gösterisi ve parlamento âdetlerine aykırı ifadelerle Gladstone'nun 16 Nisan 1863 tarihli Bütçe Nutkundan yapılan aktarmanın (Uluslararası İşçi Birliğinin 1864 yılı *Açış Konuşması*'nda, sonra tekrar *Kapital*'de, c. I, s. 617, dördüncü baskı; s. 670-671 üçüncü baskı)** tahrif edildiği iddia edilivordu. "Bu başdöndürücü servet ve kudret artışı ...

---

* Sol Yayınevi'nce yapılan birinci baskıda, Dördüncü Kitap s. 165 —ç.

** Sol Yayınevi'nce yapılan birinci baskıda Beşinci Kitap, s. 71-72. —ç.

tamamen mülk sahibi sınıflara münhasır kalmaktadır" cümlesinin bir tek kelimesi dahi Hansard'ın steno ile tutulmuş (yarı-resmî) raporunda mevcut değil. "Fakat bu cümle Gladstone'un konuşmasının hiç bir yerinde yok. Orada bunun tam zıddı ifade ediliyor.": *"Bu cümle, hem şekil, hem öz olarak, Marx tarafından uydurulmuş ve ilave edilmiş bir yalandır!"*

Concordia'nın bu sayısı kendisine Mayısta gönderilen Marx, adını gizleyen yazara 1 Haziranda *Volksstaat*'ta cevap vermişti. O, aktardığı parçayı hangi gazeteden aldığını artık hatırlayamadığı için, önce iki İngilizce yayında çıkmış aynı anlamdaki parçayı ve sonra da *Times*'da yayınlanmış metni zikretmekle yetindi; bu sonuncuya göre Gladstone'un sözleri şuydu:

*"That is the state of the case as regards the wealth of this country. I must say for one, I should look almost with apprehension and with pain upon this intoxicating augmentation of wealth and power, if it were my belief that it was confined to classes who are in easy circumstances. This takes no cognisance at all of the condition of the labouring population. The augmentation I have described and which is founded, I think, upon accurate returns, is an augmentation entirely confined to classes possessed of property."**

Görülüyor ki, Gladstone burada böyle olsaydı bundan acı duyacağını söylüyor, oysa böyledir: bu başdön-

---

* "Ülkenin zenginliği işte bu durumda. Ben kendi payıma, bu başdöndürücü servet ve kudret artışının müreffeh sınıflara münhasır kaldığı inancında olsaydım, bunu hemen hemen endişe ve elem verici bir durum telâkki ederdim. Bu, çalışan nüfusun durumunu hiç dikkate almıyor. Belirttiğim ve sanırım, doğru hesap raporlarına dayanan bu artış, tamamen mülk sahibi sınıflara münhasır kalan bir artıştır."

dürücü servet ve kudret artışı tamamen varlık sahibi sınıfa münhasır *kalıyor*. Ve yarı-resmî Hansard'a gelince, Marx, şunu belirtiyor: "Bay Gladstone, bir İngiliz maliye bakanının ağzından çıktığında şüphesiz tehlikeli olabilecek bu pasajı sonradan burada biçimine getirilen şekliyle bozup anlamsızlaştıracak kadar kafalı adamdı. Esasen bu, İngiliz parlamento tatbikatında geleneksel-leşmiş bir usuldür, ve hiç de Bebel'e karşı Lasker'in* bir buluşu değildir."

Adını gizleyen yazar köpürdükçe köpürür. 4 Temmuz tarihli *Concordia*'da çıkan cevabında, ikinci-el kaynakları bir yana iterek, sahte bir ciddiyetle, parlamentoda yapılan konuşmaları steno ile tutulan zabıtlardan almanın "âdet" olduğunu belirtiyor; fakat bununla kalmayarak, *Times*'da çıkan ("uydurulmuş" cümleyi ihtiva eden) metinle Hansard'ın (bu cümleyi ihtiva etmeyen) metninin "birbirine öz itibariyle tamamen uyduğunu", ve aynı şekilde *Times*'ın metninin "*Açış Konuşması*'nda zikredilen şu meşhur pasajın tam zıddını" ihtiva ettiğini ileri sürüyor; aynı metinde şu "malûm pasaj"ın sözde zıddının yanı sıra açıkça yer aldığı vakıasını ise dikkatle gizliyor! Adı saklı yazar, bütün bunlara rağmen, çakılıp kaldığını ve kendisini ancak yeni bir hilenin kurtarabileceğini hissediyor. Böylece, yukarda görüldüğü gibi, bir "küstahça yalancılık" örneği olan kendi makalesini "kötü niyet", "yalan beyan", "şu düzmece aktarma", "küstahça yalancılık tamamen tahrif edilmiş bir aktarma), bu sahtekârlık", "tek kelimeyle rezilce" vb. gibi yüksek duygular ilham eden sövgülerle süsleyerek, tartışma konusunu başka bir alana kaydırmayı gerekli görüyor ve bunun için "biz (yalancı olmayan adı saklı yazar) Gladstone'un sözlerinin muhtevasına atfettiğimiz anlamı ikinci

---

* Alman Meclisinde milliyetçi-liberal milletvekili. —ç.

bir makalede açıklayacağız" vaadinde bulunuyor. Sanki bu kendi yavan fikrinin konu ile en küçük bir ilgisi olabilirmiş gibi! Bu ikinci makale 11 Temmuz tarihli *Concordia*'da çıktı.

Marx, 7 Ağustos tarihli *Volksstaat*'ta çıkan ikinci cevabında, bu defa da sözkonusu pasajın 17 Nisan 1883 tarihli *Morning Star* ve *Morning Advertiser*'de çıkmış metinlerini veriyordu. Bunların her ikisine göre de, Gladstone, bu başdöndürücü servet ve kudret artışının gerçekten "müreffeh sınıf"la (*classes in easy circumstances*) münhasır kaldığına inanmış olsaydı, bunu, endişe, vb. verici bir durum olarak karşılayacağını söylüyor. Ne var ki, bu artış, mülk sahibi sınıflara inhisar *ediyordu* (*entirely confined to classes possesed of property*). Böylece, "uydurulmuş ve ilâve edilmiş" olduğu iddia edilen cümleyi kelimesi kelimesine bu gazeteler de veriyorlardı. Marx, ayrıca, *Times* ve Hansard'ın metinlerini karşılaştırarak, bir diğerinden bağımsız üç ayrı gazetenin ertesi günkü nüshalarında verilen aynı muhtevalı metinlerle gerçekten söylendiği ortaya çıkan cümlenin Hansard'ın malûm "âdet"e göre gözden geçirilmiş metninde bulunmadığını, ve Gladstone'un bu cümlesinin, Marx'ın sözleriyle söylersek, "sonradan kayıplara karışmış olduğunu" bir kere daha tespit ediyor, ve nihayet adını gizleyen yazarla daha fazla meşgul olmaya zamanı olmadığını belirtiyordu. Görünüşe göre, yazar da yeterince ağzının payını almıştı; ve herhalde Marx'a *Concordia*'nın başka sayısı gönderilmemişti.

Böylece, mesele kapanmış görünüyordu. Gerçi, daha sonraları bir veya iki kere Cambridge Üniversitesi ile teması olan bazı kişilerden Marx'ın *Kapital*'de tarif ve ifade edilmez bir edebî cinayet işlemiş bulunduğu yolunda esrarengiz rivayetler dolaştığını duymuştuk; bütün araştırmalara rağmen, daha belirli hiç bir şey öğrenile-

medi. Bir süre geçince, 29 Kasım 1883 günü, Marx'ın ölümünden sekiz ay sonra, *Times*'da üst kısımda, Trinity College, Cambridge, yazılı ve Sedley Taylor imzalı bir mektup yayınlandı. Eğlence kabilinden kooperatif meseleleriyle uğraşan bu küçük adam, damdan düşercesine, bir vesile ile, bizi, yalnız Cambridge kaynaklı müphem rivayetler konusunda değil fakat *Concordia*'nın adını gizleyen yazarı hakkında da aydınlığa kavuşturdu. Trinity College'in küçük adamı diyordu ki:

'Son derece garip görünen şey, Gladstone'un nutkundan yapılmış aktarmayı açıkça Bay Karl Marx'ın [*Açış*] *Konuşması*'na geçirtmiş olan kötü niyeti ... açığa vurma işinin *Profesör Brentano* (daha önce Breslau'da idi, şimdi Strassburg'dadır) için mahfuz kalmış olmasıdır. Aktarmayı savunmaya ... çalışmış olan Bay Karl Marx, Brentano'nun kendisine karşı ustaca geliştirdiği saldırı üzerine hemen sığınmak zorunda kaldığı son derece kaçamaklı cevaplarda Bay Gladstone'un nutkunun 17 Nisan 1863 tarihli *Times*'da çıkan metnini, Hansard'da yayınlanmadan önce bir İngiliz maliye bakanı için 'şüphesz tehlikeli olacak' bir pasajı 'yoketmek' maksadıyla, 'biçimine getirdiğini' iddia etmek cüretini göstermişti. Brentano, metinler arasında ayrıntılarına kadar yaptığı bir karşılaştırmaya dayanarak, *Times* ve Mansard'da çıkan metinlerin her ikisinin de kurnazca seçilmiş pasajın Bay Gladstone'un sözlerine giydirdiği anlamı mutlak olarak taşımadıklarını ortaya koyduğu zaman, Marx, zamanı olmadığı bahanesiyle, tartışmayı bıraktı!"

İşte sözün kısası buydu! Ve Bay Brentano'nun anonim kampanyası Cambridge'li meslektaşlarının yaratıcı hayallerinde böylesine ihtişamlı bir yansıma buluyordu! Brentano(Alman Sanayiciler Birliğinin bu St. George'u "ustaca geliştirdiği saldırı" sı boyunca kılıç elde dimdik-

ayakta iken, cehennem zebanisi Marx "hemen" ayaklarının altına düşüyor, canı çıkmazdan önceki "son gayreti ile çırpınıyordu!"

Bununla beraber bütün bu şiirsel savaş tasviri ancak bir şeye, St. George'umuzun hilelerini gizlemeye hizmet eder. Burada artık "uydurulmuş ilâve"den, "tahrifat"tan söz edilmiyor, fakat "kurnazca seçilmiş pasaj" *(craftily isolated quotation)*'dan bahsediliyor. Tartışma konusu bütünü ile bir başka yöne kaydırılmıştı, ve St. George ve Cambridge'li uşağı bunun sebebini çok iyi biliyorlardı.

Mektubunu yayınlamayı *Times* reddettiği için Éléanor Marx, aylık *To-Day* dergisinin Şubat 1884 sayısında cevap verdi; tartışmayı tekrar çıkış noktasına getirdi ve sordu: mahut cümle Marx'ın 'uydurması" mı, değil mi? Buna verdiği cevapta Bay Sedler Taylor, 'Belli bir cümlenin Bay Gladstone'un nutkunda yer alıp almadığı sorusu", Marx ile Brentano arasındaki tartışmada 'sözkonusu aktarmanın yapılmış maksadının Gladstone'un bununla anlatmak istediğini olduğu gibi vermek mi, yoksa değiştirmek mi olduğu sorusuna kıyasla", "çok önemsiz bir yer işgal eder." diyordu.

Ve sonra, *Times*'da çıkan metnin "sözlerinde gerçekten bir çelişki olduğunu" teslim etmekle beraber, doğru olarak, yani Gladstone'vari bir liberal anlamda yorumlanırsa, muhtevanın Bay Gladstone'un ne söylemek *istediğini* gösterdiğini söylüyordu.

Burada işin en komik tarafı Cambridge'li küçük adamımızın şimdi nutuktan yapılan aktarmanın —anonim Brentano'ya göre "âdet" bunu gerektirir— *değil* de, *Times*'ın —yine aynı Brentano'nun "ister istemez acemice" diye nitelendirdiği— metninden alınmasında ısrar etmesidir. Böyle olması tabiîdir; çünkü, meşum cümle Hansard'da *yok!*

Éléanor Marx, bu muhakemeyi *To-Day*'in aynı sayısında darmadağın etmekte hiç güçlük çekmedi. Bay Taylor, 1872'deki tartışmayı ya okumuştur; bu takdirde, şimdi yalnız "uydurma ilâveler" yapmakla kalmıyor, "yalancılığı" da gizlemiş oluyordu. Ya da okumamıştı; bu takdirde ise dilini tutması gerekirdi. Her ne olursa olsun, dostu Brentano'nun Marx hakkındaki "uydurma ilâve"de bulunma suçlamasını bir an için bile benimsemeye cesareti olmadığı ortaya çıktı. Aksine, öyle görünüyor ki, Marx, uydurup ilâve etmek şöyle dursun, önemli bir cümleyi saklamış bulunuyor. Ne var ki, bu aynı cümle, *Açış Konuşması*'nın 5. sayfasında "uydurma ilâve"den bir kaç satır önce kaydedilmiş bulunmaktadır. Şimdi Gladstone'un nutkundaki "çelişki"ye gelince. ***Kapital'de*** **s. 618** (üçüncü baskı, s. 672) dipnot 105,* "Gladstone'un 1863 ve 1864 bütçe nutuklarındaki devamlı ve apaçık çelişkiler'den söz eden Marx değil midir? Ancak o, bunları Sedler Taylor'vari liberal duygularla hoş gelecek bir biçimde çözmek cüretini kendinde görmüyor Éléanor Marx, cevabının sonunda, meseleyi şöyle özetliyordu:

"Marx, aktarılmaya değer bir şeyi ne gizlemiş, ne de 'uydurarak' bir şey ilâve etmiştir. Fakat o, Gladstone'un nutkunun belli bir cümlesini, söylediğine şüphe olmayan fakat şu ya da bu şekilde bir yolu bulunup **Hansard'dan** çıkartılmış bulunan bir cümleyi, yeniden hayata getirmiş, yokolup gitmekten kurtarmıştır."

Böylece, Bay Sedler Taylor da ağzının payını yeterince almış ve iki on yıl boyunca ve iki büyük ülkede profesörlerle örülmüş olan bu örümcek ağı şu sonucu vermiş oldu: o gün bugündür, Marx'ın edebî dürüstlüğüne başka hiç kimse dil uzatmak cüretini göstermemiştir; ve bir de, hiç şüphesiz, Bay Sedler Taylor, bundan son-

---

* Sol Yayınevi'nce yapılan baskıda, Beşinci Kitap, s. 73, dipnot 36, —ç.

ra, Brentano'nun edebî savaş bültenlerine, ancak, Hansard'ın kutsal yanılmazlığına Bay Brentano'nun duyduğu kadar güven duymuştur.

FRİEDRİCH ENGELS

Londra, 25 Haziran 1890

BİRİNCİ CİLT

KAPİTALİST ÜRETİM SÜRECİ

MALLAR VE PARA

BÖLUM : 1

MALLAR

1. — MALIN İKİ UNSURU: KULLANIM-DEĞERİ VE DEĞER (DEĞERİN ÖZÜ VE BÜYÜKLÜĞÜ)

Kapitalist üretim biçiminin hâkim olduğu toplumlarda toplumun zenginliği, "muazzam bir mal yığını"[1] olarak görünür; bunun basit şekli veya birimi tek bir maldır. Bunun için, incelememize malın analizi ile başlamamız gerekiyor.

Mal, her şeyden evvel, bizim dışımızda, taşıdığı özelliklerle şu ya da bu türden insan ihtiyaçlarını gideren bir şeydir. Bu ihtiyaçların mahiyeti, sözgelişi, midemizle

1. Karl Marx, **Zur Kritik der Politischen Ökonomie**; Berlin 1859, s. 3.

ya da muhayyilemizle ilgili oluşları, önemli değildir.[2] Burada, şeyin insan ihtiyacını nasıl gidereceği, doğrudan doğruya tüketim aracı, yani tatmin sağlayıcı bir şey olarak mı, yoksa, dolaylı bir yoldan, yani bir üretim aracı olarak mı işe yaradığı konusu da önemli değildir.

Demir, kâğıt vb. gibi her faydalı şey, iki yönden incelenebilir: niteliğine ve miktarına göre, faydası olan her şey, birçok özelliklerin bir bütünüdür ve bundan dolayı çeşitli bakımlardan faydalı olabilir. Şeylerin çeşitli yönlerini ve dolayısıyla farklı kullanım şekillerini bulup ortaya çıkarmak tarihin işidir.[3] Faydalı şeylerin miktarı için toplumsal ölçülerin bulunması işi de böyledir. Malların miktarları için kullanılmış ölçülerin çeşitliliği, kısmen ölçülecek nesnelerin değişik mahiyette olmalarından, kısmen de alışkanlıklardan ileri gelir.

Bir şeyin faydası, onu kullanım-değeri haline getirir.[4] Ne var ki, bu fayda havada bir şey değildir: o şeyin fizik varlığının özelliklerinin sonucudur ve bu fizik özellikler olmasa o da olmaz. Bunun için, demir buğday, elmas vb. gibi bir fizik varlığın bizzat kendisi, bir kullanım-değeri ya da kullanıma yarayan bir şeydir. Onun

---

2. "Arzu, ihtiyaç demektir; o, ruhun iştahıdır ve vücut için açlık ne kadar tabiiyse, o da o kadar tabiidir. ... Şeylerin büyük kısmı ruhun ihtiyaçlarını giderdikleri için değere sahiptir." Nicholas Barbon, **A Discourse Concerning Coining the New Money Lighter. In Answer to Mr. Locke's Considerations, &c.**, London 1696, s. 2, 3.

3. "Şeylerde bir iç (intrinsick) özellik vardır." (Bu, Barbon'un kullanım-değeri için kullandığı özel terimdir.) "Tıpkı mıknatısın demiri çekme özelliği gibi, her yerde aynı olan şeydir bu." (1. c., s. 6). Mıknatısın demiri çekme özelliğinden, ancak, kendisinin yardımıyla magnetik kutuplaşma keşfedildikten sonra, yararlanılmaya başlanmıştı.

4. "Herhangi bir şeyin tabii değeri, zorunlu ihtiyaçları gidermeye uygunluğundan, ya da insan hayatına rahatlık ve kolaylık sağlayıcı işler görmesinden, ibarettir." (John Locke, **Some Considerations on the Consequences of the Lowering of Interest, 1691, in Works**, Edit. London, 1777, c. II, s. 28.) 17. yüzyılın İngiliz yazarlarında sık sık wortk teriminin kullanım-değeri için, value teriminin değişim-değeri için kullanıldığını görürüz. Bu, gerçekten varolan şeyleri Germen asıllı, zihinde yansıyan şeyleri Latin asıllı terimlerle ifade etmeyi seven bir dil anlayışıyla pek uyuşan bir kullanımdır.

bu özelliği, kendisindeki kullanım özelliklerini elde etmek için insanın çok ya da az emek harcamasına bağlı değildir. Kullanım-değerlerinden söz edilirken, bunların şu kadar düzine saat, şu kadar metre kumaşı şu kadar ton kömür vb. gibi belli miktarları kastedilir. Malların kullanım-değerleri bir başka inceleme alanının, mal bilgisinin, konusunu ve malzemesini teşkil eder.[5] Kullanım-değeri, ancak kullanım ya da tüketimle bir gerçek haline gelir. Kullanım-değerleri, toplumsal şekli ne olursa olsun, zenginliğin maddî muhtevasını meydana getirirler. Aynı zamanda, incelenmesine girişeceğimiz toplum şeklinde değişim-değerinin somut taşıyıcılarıdırlar.

Değişim-değeri, ilk bakışta, bir miktar ilişkisi, bir tür kullanım-değerinin bir diğer tür kullanım-değeri ile değişim oranı,[6] zamana ve yere göre devamlı değişen bir ilişki olarak görünür. Bu yüzden, değişim-değeri tesadüfe bağlı, tamamen izafi ve malın özünde varolan bir şey olarak görünür; ve bunun sonucu olarak da mala bağlı ve ondan ayrılmaz, malın özünde yer almış değişim-değeri *(valeur intrinseque)*, bir vasıfta çelişme *(contradictio in adjecto)* gibi görünür.[7] Konuyu biraz daha yakından ele alalım.

Belli bir mal söz gelişi bir quarter buğday, x kadar kundura boyası veya y kadar ipek ya da z kadar altın vb. ile, kısaca diğer mallarla düşünülebilecek en çeşitli oranlarda değiştiriliyor olsun. Bu durumda buğdayın bir değil birçok değişim-değerleri var demektir. Fakat, x kadar kundura boyası, y kadar ipek z kadar altın vb.

---

5. Burjuva toplumunda, her insanın mal alıcısı olarak ansiklopedik bir mal bilgisine sahip bulunduğu yolunda, bir **fictio juris** [varsayım] hüküm sürer.

6. "Değer, bir şeyle bir diğer şey, bir ürün miktarı ile bir diğer ürün miktarı arasındaki değişim oranından ibarettir." (Le Trosne, **De l'Intérêt Social** ... **Physiocrates**, Ed. Daire, t. XII, Paris, 1846, s. 889).

7. "Hiç bir şeyde bir iç değişim-değeri olamaz." (N. Barbon, 1. c., s. 6.), ya da Butler'in dediği gibi: "Bir şey, ancak getirdiği şey kadar değerlidir."

hep bir quarter buğdayın değişim-değeri oldukları için, x kadar kundura boyasının, y kadar ipeğin, z kadar altının vb. her biri, diğerinin yerini alabilen şeyler ya da birbirlerine eşit büyüklükte değişim-değerleri olmaları gerekir. Bundan dolayı, vardığımız ilk sonuç şu oluyor: bir ve aynı malın cari değişim-değerleri, eşit bir şeyi ifade ederler. İkinci olarak: değişim-değeri ancak bir anlatım biçimi, kendisinden ayırdedilebilen bir muhtevanın "görünüm şekli" olabilir.

Örneğin, buğday ve demir gibi, iki mal alalım. Bunların aralarındaki değişim oranları ne olursa olsun, bu her zaman, belli bir miktarda buğdayı belli bir miktarda demire eşit kılan bir eşitlik olarak gösterilebilir: söz gelişi, 1 quarter buğday=a ton demir olsun. Bu eşitliğin anlamı nedir? Bunun anlamı, iki değişik şeyde, 1 quarter buğday ile a ton demirde, bir ve aynı büyüklükte ortak bir şey olduğudur. Demek oluyor ki, bu iki şey, kendisi bu iki şeyden ne biri ne diğeri olan, bir üçüncü şeye eşittir. Değişim-değerleri oldukları sürece, bu iki şeyden her birinin bu üçüncü şeye indirgenebilir olması zorunludur.

Bunu geometriden alınan sade bir örnekle gösterebiliriz. Bütün çokgenlerin alanlarını bulup karşılaştırmak için, bunları üçgenlere ayırırız. Üçgen kendi görünür şeklinden bambaşka bir ifadeye indirgenir: bir kenarı ile bu kenara ait yüksekliğin çarpımının yarısına. Bunun gibi, malların değişim-değerleri, kendilerinde şu ya da bu kadar bir miktarı bulunan bir ortak şeye indirgenebilir.

Bu ortak şey, malın, geometrik, fizik, kimyasal ya da bir başka doğal özelliği olamaz. Malların maddesel özellikleri ancak, onları faydalı kıldıkları, yani kullanım-değerleri haline getirdikleri sürece sözkonusu olurlar. Buna karşılık, malların değişim ilişkisinin açık şekilde be-

lirlediği husus, bu malların kullanım-değerlerinden tamamen soyutlandığıdır. Buna göre, bir değişim ilişkisinde bir kullanım-değeri, yeterli miktarda bulunmak şartıyla, tam diğer bir kullanım-değeri kadardır. Ya da Koca Barbon'un dediği gibi:

"Değerleri [değişim-değerleri] aynı ise, bir tür mal diğeri kadar iyidir. Aynı değerde olan şeyler arasında hiç bir fark ya da ayırdedici özellik yoktur."[8]

Mallar, kullanım-değerleri olarak, her şeyden evvel, birbirinden farklı niteliklerdir; değişim-değerleri olarak ise, ancak birbirinden farklı miktarlar olabilirler, dolayısıyla bir zerre bile kullanım-değeri ihtiva etmezler.

Malın maddesinin kullanım-değeri bir yana bırakılırsa, geriye malların ancak bir tek özelliği kalır: emek ürünü olmaları. Şurası da var ki, emek ürünü bile elimizde değişikliğe uğramış bulunuyor. Emek ürününü kendi kullanım-değerinden soyutladığımız zaman, onu, malın maddesini kullanım-değeri yapan maddî unsur ve şekillerden de soyutlamış oluyoruz. Emek ürünü artık bir masa, bir ev veya iplik ya da faydalı herhangi bir şey değildir. Onun duyularımızı etkileyen bütün özellikleri, bir madde olarak varlığı, yokolmuştur. O, artık marangoz işçiliğinin, inşaat işçiliğinin veya iplik dokuma işçiliğinin ya da herhangi üretken bir işin ürünü değildir. Emek ürünlerinin faydaya ilişkin tarafı (niteliği) ile birlikte, bunlarda şekillenmiş bulunan işin faydaya ilişkin tarafı ortadan kalkar; ve böylece, bu işlerin değişik somut şekilleri de yok olur; bunlar artık birbirlerinden ayırdedilmez olurlar; aksine, hepsi de aynı insan emeğine, soyut insan emeğine indirgenirler.

Şimdi emek ürünlerinden arta kalan şeyi ele alalım.

8. "One sort of wares are as good as another, if the value be equal. There is no diference or distinction in things of equal value." (N. Barbon, I. c., s. 53 ve 7). "Yüz sterlin eden kalay veya demir, yüz sterlin eden gümüş veya altın değerindedir."

Bunlardan arta kalan şey, maddî olmayan aynı gerçeklikten, aynı donmuş insan emeği birikiminden, harcanma tarzı ne olursa olsun, harcanmış insan iş-gücünden ibarettir. Bütün bu şeyler, bize, üretimleri sırasında insan iş-gücünün harcanmış olduğunu, kendilerinde insan emeğinin birikmiş bulunduğunu gösterirler. Emek ürünleri, hepsinde ortak olan bu toplumsal özün kristalleri olarak, değerdirler, (mal-değerdirler).

Mallara değişim ilişkisi açısından bakıldığında değişim-değerleri, kullanım-değerlerinden tamamen bağımsızmış gibi görünürler. Gerçekten, emek ürünlerini kullanım-değerlerinden soyutlayacak olursak, biraz evvel belirtildiği gibi, bunların değerlerini elde ederiz. Malların değişim oranlarında ya da değişim-değerlerinde kendini gösteren ortak şey, demek oluyor ki, bunların değeridir. İncelememiz ilerledikçe, değerin zorunlu anlatım biçimi ya da görünüm şekli olarak değişim-değerine döneceğiz; bununla beraber, şimdilik, değerin mahiyetini bu görünüm şeklinden bağımsız olarak gözden geçirmemiz gerekiyor.

Bir kullanım-değerinin ya da kullanıma yararlı bir şeyin, sırf ve ancak, bu şeyde nesneleşmiş, madde haline gelmiş, soyut insan emeği bulunduğu için bir değeri vardır. Öyleyse bu şeyin değerinin büyüklüğü nasıl ölçülür? Bu kullanım-değeri ya da kullanıma yararlı şeyde varolan "değer yaratıcı öz"ün, yani emeğin miktarı ile. Harcanan emek, harcanma süresi ile hesaplanır ve sürenin de ölçüsü, saat, gün vb. gibi belli zaman birimleridir.

Bir malın değeri, onun üretimi sırasında harcanmış emek miktarı ile belirlendiğine göre, bir kimse ne kadar tembel ya da beceriksiz ise, ürettiği malın, bu malın yapımı o kadar fazla zaman alacağı için, o kadar değerli olacağı sanılabilir. Oysa, değerlerin özünü teşkil eden emek hep aynı insan emeğidir, hep aynı insan iş-gücü

harcamasıdır. Mallar dünyasının değerlerinde nesneleşmiş bulunan toplumun toplam iş-gücü, sayısız bireysel iş-güçlerinden meydana geliyor olmakla beraber, burada, bir ve aynı insan iş-gücü olarak sözkonusu olur. Bu bireysel iş-güçlerinden her biri, bu iş-güçleri bir toplumsal ortalama iş-gücü niteliğini taşıdıkları ve toplumsal ortalama iş-gücü olarak etkili oldukları, yani bir malın üretiminde sırf ve sadece ortalama olarak gerekli, ya da toplumsal olarak gerekli çalışma (iş) zamanından daha fazlasını gerektirmedikleri sürece, bir diğeri gibi aynı insan iş-gücüdür. Toplumsal olarak gerekli çalışma zamanı, herhangi bir kullanım-değerini, toplumun o sıradaki normal üretim şartları altında, toplumsal ortalama hüner derecesi ile ve çalışma yoğunluğuna göre, elde edebilmek için harcanması gerekli çalışma zamanıdır. İngiltere'de buharla işleyen dokuma tezgâhlarının kullanılmaya başlanmasından sonra, belli bir miktarda ipliği kumaş haline getirmek için, herhalde eskiden gerekenin yarısı kadar emek yetmişti. İngiliz el-dokumacısı, gerçekte, aynı miktar kumaş elde etmek için bu yenilikten sonra da eskiden olduğu kadar çalışma zamanı harcamak zorunda kalmıştı; ancak, onun bireysel çalışma saatleri artık bunun sadece yarısı kadar toplumsal çalışma saati demek oluyor ve bundan dolayı da değeri eskisinin yarısına düşüyordu.

Demek ki, bir kullanım-değerinin, bir nesnenin, değer büyüklüğünü belirleyen şey, toplumsal gerekli emek miktarı ya da bunun elde edilmesi için harcanması gereken toplumsal bakımdan gerekli çalışma zamanıdır (süresidir).[9] Bireysel mal burada kendi türünün ortala-

9. 2° baskıya not: "Faydalı şeylerin değeri, bunlar bir diğeriyle değiştirildikleri zaman, üretimleri için zorunlu ve harcanması normal sayılan emeğin miktarıyla belirlenir." (Some Thoughts on the Interest of Money in General, and Particularly in the Public Funds, &c., London, s. 36, 37). Geçen yüzyılda kaleme alınmış olan ve sahibi bilinmeyen bu dikkate değer eser, tarihsizdir. Bununla beraber

ma örneği olarak ele alınır ve sözkonusu olur.[10] Kendilerinden aynı büyüklükte emek miktarları olan ya da aynı uzunlukta çalışma zamanında elde edilebilen mallar, bundan dolayı, aynı büyüklükte değere sahip olurlar. Bir malın değerinin, diğer herhangi bir malın değerinin karşısındaki durumu, birinin üretimi için gerekli çalışma zamanının, diğerinin üretimi için gerekli çalışma zamanı karşısındaki durumu ne ise odur. "Bütün mallar, değer olarak, sadece ve sadece, belli bir kitle halinde donmuş çalışma zamanları toplamıdır."[11]

Bundan dolayı bir malın üretimi için gerekli çalışma zamanı sabit kalacak olsa, malın değerinin büyüklüğü sabit kalır. Ama çalışma zamanı, emeğin üretkenliğinde meydana gelen bir değişme ile değişir. Emeğin üretkenliği pek çeşitli şeylerin etkisiyle belirlenir; diğer şeyler yanında işçinin ortalama hüner derecesi, bilimin gelişme düzeyi ve teknikteki uygulanma derecesi, üretim sürecinin ulaştığı toplumsal örgütlenme düzeyi, üretim araçlarının miktar ve üretim etkinliği yönünden durumu ve doğal şartlar başta sayılabilir. Aynı miktarda emek, sözgelişi, uygun bir mevsimde 8 bushel buğdayda maddeleşirken, uygun gitmeyen bir mevsimde ancak 4 bushel buğdayda maddeleşir. Aynı miktarda emek, zengin bir madende, fakir bir madende olduğundan daha fazla maden cevheri çıkarır. Elmas toprağın üst katlarında az bulunur ve bu yüzden bulunup çıkarılması, ortalama olarak, çok iş saatine mal olur. Bunun içindir ki, az miktarda elmasta çok emek yatar. Jacob,* acaba altın

---

muhtevasına bakılırsa, II. George zamanında, 1739 veya 1740 yıllarında yazılmış olması gerekir.

10. "Aynı türden bütün ürünler, gerçekte, fiyat genel olarak ve özel durumlara ve şartlara bakılmaksızın belirlenen, tek bir kitle meydana getirirler." (Le Trosne, I. c., s. 893).

11. K. Marx, I, c., s. 6.

* [William Jacob, **An Historical Inquiry into the Production and Consumption of the Precious Metals**, London, 1891, s. 55.]

tam değerini hiç elde etmiş midir? diye şüpheye düşer. Bu şüphe elmas için daha da geçerlidir. Eschwege'ye göre, 1823 yılına kadar seksen yıl boyunca Brezilya elmas ocaklarından elde edilen toplam elmas ürünü, çok daha fazla emeğe mal olduğu ve bunun sonucu çok daha fazla değeri yuttuğu halde, Brezilya'nın birbuçuk yıllık ortalama şeker ya da kahve ürününün fiyatına ulaşmamıştı. Daha zengin elmas ocaklarında aynı miktarda emek daha fazla elmasta maddeleşebilir ve elmasın değeri düşebilirdi. Kömürü az emekle elmasa çevirmenin yolu bulunabilse, elmasın değeri tuğlanın değerinin altına düşebilir. Genel olarak ifade etmek gerekirse; emeğin üretkenliği ne kadar büyük olursa, bir nesnenin yapımı için gerekli çalışma zamanı o kadar kısa, o nesnede kristalleşen emek kitlesi o kadar az ve o nesnenin değeri o kadar küçük olur. Buna karşılık, emeğin üretkenliği ne kadar küçük olursa, bir nesnenin yapımı için gerekli çalışma zamanı o kadar uzun ve nesnenin değeri o kadar büyük olur. Bu yüzden bir malın değerinin büyüklüğü, o malda maddeleşmiş emeğin miktarı ile doğru orantılı, üretkenliği ile ters orantılı olarak değişir.

Bir şey, değer olmadan da, kullanım-değeri olabilir. Şeyin insana sağladığı fayda, emek harcamasını gerektirmiyorsa böyle bir durum sözkonusudur. Hava, el sürülmemiş topraklar, doğal çayırlar, kendi kendine yetişen ağaçlar vb. için durum budur. Bir şey, mal olmadan da, faydalı ve insan emeğinin ürünü olabilir. Emeğinin ürünü ile kendi ihtiyacını karşılayan bir kimse, her ne kadar bir kullanım-değeri yaratmışsa da bir mal yaratmamıştır. Mal üretmek için, o kimsenin, yalnız kullanım-değeri değil, bir başkası için kullanım-değeri, toplumsal kullanım-değeri üretmesi gerekir. Ve sırf başkası için üretmesi de yetmez. Ortaçağların köylüsü, derebeyi için kira-bedelimsi-tahıl, papaz için öşür-tahıl üretirdi. Ama,

ne kira-bedelimsi-tahıl, ne de öşür-tahıl, bir başkası için üretildi diye, mal demek değildi. Mal olabilmek için ürünün kullanım-değeri olacağı başka bir kimseye değişim yolu ile devredilmek üzere üretilmiş olması gerekir.[11-1] Son olarak, hiç bir şey, kullanıma yarayan bir şey olmadan, değer olamaz. O şey faydasızsa, onda yer almış bulunan emek de faydasızdır; bu emek, emek sayılmaz ve bu yüzden de değer yaratmış olmaz.

2. — MALLARDA MADDELEŞMİŞ EMEĞİN İKİ YÖNLÜ NİTELİĞİ

Daha işin başında mallar bize iki yüzleri olan şeyler gibi görünmüşlerdi: bunlar, malın kullanım-değeri ve değişim-değeriydiler. Daha sonra görüldü ki, değer olarak ifade edilince, emek de, artık, kullanım-değeri yaratıcısı olarak taşıdığı özelliklere sahip olmakla kalmıyor. Mallarda maddeleşmiş emeğin bu ikili mahiyetine ilk defa eleştirici bir tutumla ben dikkati çektim.[12] Ekonomi politik üzerinde sağlam bir anlayışa varmak için hareket noktası bu olduğundan, bunu, biraz daha aydınlığa kavuşturmak gerekiyor.

İki mal alalım; bunlar, 1 ceket ve 10 yarda keten bezi olsun. İlki diğerinin iki katı değerde olsun; böylece, 10 yarda keten bezi=D ise, ceket=2D olur.

Ceket belli bir ihtiyacı karşılayan bir kullanım-değeridir. Onu elde etmek için, belli türden bir üretken faaliyet gereklidir. Bu faaliyetin amacı, tarzı, üzerinde çalışılan nesne, yararlanılan araçlar ve sonucu (ürünü) ile belirlenir. Faydası böylece ürünün kullanım-değerinde ya da ürünün bir kullanım-değeri olmasıyla görünen

11-1. [4. baskıya not: Parentez içinde bu ifadeyi ekliyorum; çünkü, bu nokta belirtilmediği takdirde, üreticiden gayri bir kimse tarafından tüketilen her ürünün Marx tarafından mal sayıldığını sanma yanlışlığına düşüldüğü çok sık görülmüştür. —F. E.]

12. I. c., s. 12, 13 ve passim.

işe, kısaca, faydalı iş diyoruz. Bu açıdan bakılınca iş, daima yaptığı etkinin faydası ile görülür ve ele alınır.

Ceket ve keten bezi nasıl nitelikçe birbirinden farklı kullanım-değerleri ise, bunları meydana getiren işler de nitelikçe birbirinden farklıdırlar: terzilik ve dokumacılık işleri. Bu şeyler nitelikçe birbirinden farklı faydalı işlerin ürünleri olmamış olsalardı, bunların mal olarak birbirlerinin karşısına çıkmaları sözkonusu olamazdı. Ceket, ceket ile değiştirilemez, aynı kullanım-değeri kendisinin aynı olan bir kullanım-değeri ile değiştirilmez.

Değişik türden kullanım-değerlerinin ya da mal-cisimlerinin meydana getirdiği bütün içinde soyuna, türüne, ailesine ve çeşidine göre, farklı, aynı şekilde çeşitli, faydalı işlerin meydana getirdiği bütünü görürüz: bu, toplumsal iş-bölümüdür. İş-bölümü, mal-üretiminin varolma şartıdır; buna karşılık, bunun tersi doğru değildir; yani toplumsal iş-bölümünün varolma şartı, mal-üretimi değildir ve olmamıştır. Eski Hint topluluklarında, iş, toplumsal olarak bölünmüştü; ama, ürünler mal haline gelmezdi. Ya da, daha yakınımızdan bir örnek almak gerekirse, her fabrikada iş, bir sisteme göre bölünmüştür; ama, bu bölünme, işçilerin bireysel ürünlerini değişim konusu yapmaları sonucu olmamıştır. Ancak kendi hesabına çalışan ve birbirlerinden bağımsız olan kimselerin çalışmalarının ürünleri olan şeyler, bir diğerinin karşısına mal olarak çıkarlar.

Özetlersek: her malın kullanım-değerinde belli bir amaca yönelmiş üretken faaliyet ya da faydalı iş saklıdır. Kendilerinde nitelikçe farklı faydalı işler yer almamış ise, kullanım-değerleri mal olarak birbirlerinin karşısında yer alamazlar. Ürünleri genel olarak mal şeklini alan bir toplumda, yani mal üreticilerinden meydana gelen bir toplumda, kendi başlarına hareket eden üreticilerin, kendi özel ekonomik faaliyetleri olarak, birbirle-

rinden bağımsız yürüttükleri faydalı işlerin bu nitel farklılığı çok dallı bir sistem, bir toplumsal iş-bölümü meydana getirecek biçimde gelişir.

İster terzinin kendisi, ister müşterileri tarafından giyilecek olsun, hiç bir şey değişmez, ceket cekettir. Her iki durumda da ceket kullanım-değeri olmaktan başka bir iş görmez. Sırf terziliğin özel bir meslek, toplumsal iş-bölümünün bağımsız bir üyesi haline gelmesi, ceketle onu üreten iş arasındaki ilişkide bir değişiklik yapmaz. Giyinme zorunluluğunu duyduğu her yerde, binlerce yıl, bir tek kişi bile terzi haline gelmeden, insanoğlu giyeceğini kendi dikmiştir. Ancak maddî zenginliğin doğrudan doğruya tabiattan gelmeyen bütün diğer unsurları gibi, ceket ve keten bezinin varolmaları için her zaman, tabiatın verdiği belli maddeleri yine belli insan ihtiyaçlarını karşılayacak hale sokan, özel, belli yönde, üretken bir çaba harcanması zorunlu olmuştu. Bundan dolayıdır ki, kullanım-değerlerinin yaratıcısı olarak, faydalı iş olarak iş, insanın bütün toplum şekillerinden bağımsız bir varoluş-şartı, insan ile tabiat arasındaki madde alışverişini ve dolayısıyla insan hayatını sağlayan ve mümkün kılan ezelî ve ebedî bir doğal zorunluluktur.

Ceketin, keten bezinin vb. kullanım-değerleri, kısaca, malların maddî varlıkları, iki unsurun birleşmesi ile meydana gelir: tabiatın verdiği maddeler ve iş. Cekete, keten bezine vb. girmiş bulunan bütün farklı faydalı işlerin toplamını çıkaracak olursak, geriye, insanın hiç bir etkisi olmadan, tabiat tarafından sağlanan bir maddî öz kalır. İnsan, üretim sırasında, tıpkı tabiatın yaptığı gibi, bu öz üzerinde sadece işlemde bulunabilir, yani ancak maddelerin şekillerini değiştirebilir.[13] Dahası var. Bu şe-

13. "Evrendeki bütün olaylar, ister insan elinin ister genel fizik kanunlarının eseri olsunlar, gerçekten yeni yaratmalar olmayıp, sadece maddenin şekil değiştirmesi demek olan şeylerdir. Birleştirme ve ayırma, insan aklının (Geist) ye-

kil verme işinde insan devamlı olarak tabiat kuvvetlerinin yardımlarından yararlanır. Demek oluyor ki, iş, kendisi tarafından üretilen kullanım-değerlerinin, maddî zenginliğin, biricik kaynağı değildir; William Petty'nin dediği gibi, maddî zenginliğin babası iş ise, toprak da anasıdır.

Şimdi, buraya kadar bir kullanım-nesnesi olarak gördüğümüz maldan, mal-değere geçelim.

Varsayımımıza göre, ceket, keten bezinin iki katı değere sahiptir. Ne var ki, bu, bizi işin başında henüz ilgilendirmeyen, sırf nicel bir farktır. Hemen anlaşılacağı gibi, bir ceketin değeri, 10 yarda keten bezinin değerinin iki katı olunca, 20 yarda keten bezinin değeri bir ceketin değeri kadar olur. Ceket ve keten bezi değer olarak aynı özün ürünü olan şeylerdir, aynı tür emeğin nesnel (objektif) ifadeleridir. Ne var ki, terzilik ve dokumacılık nitel olarak birbirinden farklı işlerdir. Bununla beraber, öyle toplumsal durumlar vardır ki, bu durumlarda bir ve aynı insan, farklı biçimlerde çalışarak, hem terzilik, hem dokumacılık yapar; bunun içindir ki, bu iki farklı çalışma biçimi aynı bireyin çalışmasının sırf ve sadece iki değişik halidir ve farklı bireylerin sıkı sıkıya belirlenmiş özel görevleri haline gelmemişlerdir; tıpkı terzimizin bugün yaptığı ceketle yarın yapacağı pantolonun aynı bireyin farklı biçimlerde çalışmasını gerektirmesi gibi. Bundan başka, hemen görülebileceği gibi, bizim kapitalist toplumumuzda, emek talebinin aldığı

---

niden üretim (**Reproduktion**) olayı üzerinde düşünür ve tahlilde bulunurken tekrar ve tekrar karşılaştığı, biricik unsurlardır; ve toprağın, havanın ve suyun tarlalarda tahıla dönüşmesi ve yine, insan eliyle bir böceğe ipek yaptırılması veya durmadan çalışan bir saati meydana getirmek üzere, birkaç metal parçasına biçim verilmesi gibi değer [Verri, burada fizyokratlara karşı giriştiği polemikte ne tür değerden söz ettiğini kendisi de iyice bilmemekle beraber **kullanım-değerini** kasteder] ve zenginliğin yeniden üretimi olaylarında olan budur." (Pietro Verri, **Meditazioni sulla Economia Politicia** —ilk basımı 1773'dedir— Custodi'nin İtalyan İktisatçıları Basımında, **Parte Moderna**, 1804, c. XV, s. 21, 22.)

değişik yöne uygun olarak, belli bir miktar insan emeği bir zaman terzilik, bir zaman dokumacılık şeklinde kullanılır. Emeğin uğradığı bu şekil değişikliği sürtünmesiz olmaz; ama gene de bu değişikliğin olması zorunludur. Üretken faaliyet, aldığı özel biçimi yani emeğin fayda niteliğini bir yana bırakırsak, harcanmış insan işgücünden başka bir şey değildir. Nitel olarak farklı üretken faaliyetler olmakla beraber, terzilik ve dokumacılığın her ikisi de insan beyninin, kaslarının, sinirlerinin, elinin vb., üretim amacı ile kullanılıp harcanmasıdır ve bu anlamda her ikisi de insan işidir. Bunlar, insan iş-gücünü harcamanın sadece iki değişik şeklidir. Şüphesiz, insan işgücünün bizzat kendisinin, şu ya da bu şekilde harcanması için, azçok gelişmiş olması gereklidir. Ne var ki, malın değeri sırf insan emeğinin, genel anlamda insan emeğinin harcanmış olduğunu gösterir ve ifade eder. Burjuva toplumunda bir generalin, bir bankerin nasıl büyük, buna karşılık sırf insan olarak nasıl pek sıradan bir rolleri varsa,[14] burada insan emeği (işi) için de aynı şey sözkonusudur. İnsan-işi (çalışması), her sıradan insanın, ortalama olarak, özel bir gelişime uğramaksızın, kendi canlı organizmasında sahip bulunduğu basit işgücünün harcanmasıdır. Farklı ülke ve farklı kültür dönemlerinde, gerçi, *basit ortalama-emeğin* kendisi de nitelik değiştirir; bununla beraber, belli bir toplumda verildir, değişmez. Karmaşık emek, sadece, *güçlendirilmiş* ya da bir çok katına çıkartılmış basit emek demektir ki, bunun sonucu olarak, küçük miktarda bir karmaşık emek daha büyük miktarda bir basit emeğe eşit olur. Bu indirgemenin her an olageldiğini tecrübe göstermektedir. Bir mal karmaşık emeğin ürünü olabilir; ne var ki, *değeri* bu malı basit emeğin ürününe eşitler ve dolayısıy-

14. Karş. Hegel, **Philosophie des Rechts**, Berlin 1840, s. 250, § 190.

la basit emeğin belli bir miktarını temsil eder.[15] Farklı emek (iş türlerinin, ölçü birimleri olarak, basit emeğe (işe) indirgenmesindeki çeşitli oranlar, üreticilerin gerisindeki bir toplumsal süreçle belirlenirler ve bu yüzden onlara örf ve âdetten gelen şeylermiş gibi görünürler. İşimizi basitleştirmek için, bundan sonra her türden işgücünü doğrudan doğruya hünersiz basit işgücü sayacağız; böyle hareket etmekle kendimizi, sırf, indirgeme zahmetinden kurtarmış olacağız.

Demek ki, nasıl ceket ve keten bezinin değerleri üzerinde dururken bunları kullanım-değerlerinin farkından soyutluyorsak, bunun gibi, bu değerlerde saklı bulunan emekleri ele aldığımız zaman bunları da faydalı şekillerinin, terziliğin ve dokumacılığın farkından soyutlarız. Nasıl kullanım-değerleri olarak ceket ve keten bezi belli amaçlara yönelmiş üretken faaliyetlerinin kumaş ve iplikle birleşmesinden doğuyorlarsa, ama, buna karşılık, ceket ve keten bezi değer olarak nasıl aynı homojen emek kitlelerinden başka bir şey değillerse, bunun gibi, bu değerlerin ihtiva ettikleri emekler de kendilerinin kumaş ve iplikle olan üretim ilişkileri açısından değil, fakat sırf insan iş-gücü harcaması olarak ele alınırlar. Doğrudan doğruya farklı niteliklerinden ötürü terzilik ve dokumacılık, kullanım-değerleri olarak ceket ve keten bezinin yaratıcı unsurlarıdır; oysa, bunların kendilerine özgü nitelikleri bir yana bırakıldığında ve her ikisi de aynı niteliğe, insan emeği niteliğine sahip olmaları ile düşünüldüğünde, bu iki emek, sadece ceket ve bez, değerlerin özüdürler.

Bununla beraber, ceket ve keten bezi, sırf değer ol-

---

15. Okuyucu burada, işçinin, sözgelişii bir iş-günü karşılığı olarak elde ettiği ücret ya da değerin değil, işçinin iş-gücünün kendisinde maddeleşmiş olduğu mal değerinin sözkonusu olduğuna dikkat etmelidir. İncelememizin bu düzeyinde henüz ücret kategorisi diye bir şey yoktur.

mayıp belli büyüklükte değerlerdir; varsayımımıza göre ceket 10 yarda keten bezinin iki katı kadar değere sahiptir. Değer büyüklüklerindeki bu fark nereden geliyor? Bu fark, keten bezi için cekete harcanmış olan emeğin ancak yarısı kadar emek gerekmiş olmasından, ikincinin üretimi sırasında birincinin üretimine harcanan iş-gücünün iki katı kadar iş-gücü harcanmış olmasından doğmaktadır.

O halde kullanım-değeri açısından bakıldığı zaman malda saklı emek sadece nitelik bakımından; değerin büyüklüğü açısından bakıldığı zaman, başka hiç bir niteliğe bakılmaksızın insan emeğine indirgenmiş olarak, yalnız nicelik (miktar) bakımından görülüyor ve ele alınıyor. Birinde emeğin nasıl ve ne olduğu, diğerinde emeğin ne kadar olduğu ve ne kadar zaman harcandığı sözkonusu oluyor. Bir malın değer-büyüklüğü (değeri) sadece kendisinde mevcut emek miktarını gösterdiği için, belli oranlarda alındıklarında, malların her zaman aynı büyüklükte değerler olmaları gerekir.

Diyelim, bir ceket elde etmek için gerekli her türden faydalı emeklerin üretkenlikleri değişmese, bu durumda ceketlerin değer büyüklüğü, bunların kendi miktarları ile birlikte artar. 1 ceket x iş-gününü temsil ederse, 2 ceket 2x iş-gününü temsil eder. Ama diyelim ki, bir ceket elde etmek için gerekli emek iki katına çıksın ya da yarısına düşsün. Bunun sonucu olarak, her iki durumda da ceket yine aynı hizmeti gördüğü ve ihtiva ettiği faydalı emek şimdi de aynı özellikleri taşıdığı halde, birinci halde bir ceket eskiden iki ceketin sahip bulunduğu, ikinci halde iki ceket eskiden bir ceketin sahip bulunduğu kadar bir değerde olurlar. Ama üretimleri için harcanmış emek miktarı değişmiş bulunmaktadır.

Daha büyük miktarda kullanım-değeri, daha fazla

maddi zenginlik demektir: iki ceket, bir ceketten daha fazla bir şeydir. İki ceketle iki kişiyi giydirebilirsiniz, bir ceketle ise ancak bir kişiyi. Böyle olmakla beraber, maddî zenginliğin kitle olarak artışına karşılık, bunun değer olarak büyüklüğünde aynı anda ve bu artışla birlikte bir düşme olabilir. Birbirine zıt yönlerdeki bu hareket emeğin ikili bir karaktere sahip oluşundan ileri gelir. Üretkenlik derken tabiî ki daima faydalı, somut emeğin üretkenliğini anlıyoruz; ve bu üretkenlik gerçekte ancak belli bir zaman aralığında belli bir amaca yönelmiş üretken faaliyetin etkinlik derecesini belirler. Bu sebepledir ki, faydalı emek, kendisinin üretkenliğindeki artma ya da azalma ile doğru orantılı olarak, az ya da çok etkin ürün kaynağı haline gelir. Buna karşılık üretkenlikteki bir değişme, değerde nesneleşmiş bulunan emek üzerinde bir etki yapmaz. Üretkenlik, emeğin faydalı somut şeklinin bir özelliği olduğu için, emeğin faydalı somut şeklinden soyutlanır soyutlanmaz, tabiidir ki, emek üzerinde artık herhangi bir etkisi kalmaz. Bundan dolayı, üretkenlik nasıl değişirse değişsin, aynı miktarda emek, aynı zaman aralığında daima aynı büyüklükte değer yaratır. Ancak şu var ki, bu emek aynı zaman süresinde farklı miktarlarda kullanım-değerleri meydana getirir; üretkenlik yükselirse bu miktar büyür, düşerse küçülür. Üretkenlikteki emeğin verimliliğini ve dolayısıyla onun tarafından meydana getirilen kullanım-değerlerinin kitlesini arttıran, aynı değişme, diğer yandan, bu değişme ile toplam kullanım-değerleri kitlesinin üretimi için gerekli çalışma zamanı toplamını kısaltırsa, bu artmış toplam kitlenin değer büyüklüğünü azaltır. Bunun aksi de doğrudur.

Her türlü emek, bir bakıma, fizyolojik anlamda insan iş-gücü harcamasıdır ve bu farksız insan emeği ya da soyut insan emeği oluşu özelliği ile mal-değer yara-

tır.[16] Her türlü emek, bir diğer bakışla, özel ve belli bir amaca yönelmiş şekilde insan iş-gücü harcamasıdır ve bu faydalı somut iş oluşu özelliği ile de kullanım-değerlerini üretir.

---

16. 2° baskıya not: "Emeğin bütün malların değerlerini her zaman ve her yerde ölçmeye ve karşılaştırmaya elverişli nihaî ve gerçek tek ölçü olduğunu" ispat etmek için A. Smith der ki: "Eşit emek miktarlarının her zaman ve her yerde işçiler için aynı değerde olmaları gerekir. Normal sağlık, güç ve çalışkanlık bakımlarından ve, varsayılan, ortalama hüner derecesi ile, bir işçi dinlenmesinden, hürriyetinden ve mutluluğundan daima aynı oranda vazgeçmek, durumundadır." (**Wealth of Nations**, b. I. ch. v. [s. 104-105]. Bir kere A. Smith burada (her yerde değil) iki şeyi birbirine karıştırıyor: değerin malın üretimi için harcanmış emek miktarı ile belirlenişi, mal değerinin emeğin değeri ile belirlenmesi; ve bunun için de, aynı emek miktarlarının daima aynı değerde olduklarını ispat etmeye çalışıyor. İkinci olarak, şöyle bir ön-sezi var: emek, malın değerinde göründüğü sürece, sırf insan iş-gücü harcaması olarak sözkonusu olur; ama ne var ki, bu harcamayı, yaşayan varlığın normal faaliyeti olarak değil de, sırf dinlenme, hürriyet ve mutluluktan fedakârlık olarak anlıyor. Şüphesiz, gözönünde tuttuğu modern, ücretli işçidir. Yukarda 9 numaralı notta adı geçen, A. Smih'in ismi belirsiz selefi çok daha isabetli şekilde şöyle demektedir: "Bir adam, bu ihtiyaç gideren nesneyi elde etmek için bir haftasını harcamıştır. ... Ve, bu adama değişim sırasında bir başka nesne veren kimse bu şeyin gerçek eş-değerinin ne olduğunu, bunun kendisine ne kadar emek ve zamana mal olduğunu hesaplamaktan başka bir yolla daha doğru olarak tahmin ve takdir edemez. Bu ise, gerçekte, bir kimsenin bir nesne için belli bir süre içinde harcadığı emeğin, bir başkasının aynı sürede bir başka mal için harcamış olduğu emekle değişiminden başka bir şey değildir." (**Some Thoughts on the Interest of Money in general**, &c., s. 39.) [4. baskı için: İngilizce İş'in (**Arbeit, labour**), burada sözkonusu edilen, bu farklı iki yüzü için iki farklı terimi olması gibi bir üstünlüğü var. Kullanım-değeri yaratan ve nitelikçe belli olan işe (**Arbeit, labour**), **labour**'dan farklı olsun diye, **work** deniyor; değer yaratan ve sırf miktarca ölçülen işe (**Arbeit, labour**) **work**'ten farklı olarak **labour** deniyor. —**F. E.**] [Belirtmenin tam yeridir: Almanca sırf **Arbeit**, İngilizcede **labour** ve **work** sözleri ile anlatılan bu farklı iki şeyi ifade etmek için Türkçenin daha da iyi durumda olduğunu söyleyebiliriz. **İş** sözünü **work** karşılığı olarak kullandığımızda, **emek** sözü **labour** için biçilmiş kaftan olur. Nitekim, bu neden genellikle, **The labour Theory of Value** diye de adlandırılan klasik ve marksist değer-teorisi Türkçede emek-değer teorisi olarak yer etmiştir. Emek harcanır, iş yapılır. İş, emek harcanarak yapılır. Buna çalışma diyebiliriz. Böylece bu iki şeyi birden ifade eden çalışma sözü ile Türkçe bir başka rahatlık daha sağlıyor. Şimdi, terzi çalışıyor dediğimiz zaman, onun emek harcamakta ve terzilik işi yapmakta olduğunu anlatmış oluruz. Çeviri Almancadan yapılmış olduğu için (İngilizceden olması da bir şey farkettirmezdi) **Arbeit** sözü için bir yerde emek, bir başka yerde iş denmesinin nedeni budur. Bazı yerlerde de birinin parantez içinde verilmesi uygun görülmüştür. Bu açıklamanın metnin anlaşılmasında kolaylık sağlayacağını sanıyorum. —ç.]

3. — DEĞER ŞEKLİ VEYA DEĞİŞİM-DEĞERİ

Mallar, kullanım-değerleri ya da demir, keten bezi, buğday, vb. gibi mal cisimleri şeklinde dünyaya gelirler. Bu onların belli, açık, fizik şekilleridir. Böyle olmakla beraber, bu sözü edilen şeyler, sırf ikiyönlü oldukları, hem kullanıma yararlı nesneler ve hem de aynı zamanda değer taşıyıcıları oldukları için maldırlar. Bu yüzden, bunlar ancak ikili şekilde yani fizik ve değer şekillerinde oldukları sürece mal olarak görünürler yada mal şekline sahip bulunurlar. Malların değerlerinin gerçekliği, kolay elde edilen yosmalardan şu bakımdan ayrılır ki, bu değeri nerede ele geçireceğimizi bilemeyiz. Malların kaba maddî varlıklarında görülenin tam karşıtı olarak değerlerine doğal maddelerin bir zerresi bile girmez. Bundan dolayı, bir malı alır elimizde istediğimiz gibi evirip çevirebiliriz; ama bu, değer taşıyan bir nesne olarak kavranılmaz bir şey olmakta devam eder. Bununla beraber, malların değerlerinin ancak aynı toplumsal birimin, insan emeğinin ifadeleri ve sırf toplumsal bir şey oldukları hatırlanırsa, bu değerlerin kendilerini ancak mallar arasında kurulan toplumsal ilişki yoluyla gösterebilecekleri kendiliğinden anlaşılır. Biz, aslında, malların değişim-değerlerinden ya da değişim oranlarından hareket etmiştik; amacımız bunun arkasında saklı bulunan değerin izini yakalamak idi. Şimdi değerin bu görünüm şekline dönmemiz gerekiyor.

Herkes, başka hiç bir şey bilmese bile, şunu bilir: mallar, kullanım-değerlerinin alacalı bulacalı fizik şekillerine son derece zıt olan, gösterişli, hepsi için ortak bir değer şekline sahiptirler: para-şekli. Şimdi,, bugüne kadar burjuva iktisat bilimi tarafından el sürülmeden bırakılmış bir işe girişeceğiz; yani, bu para-şeklinin doğuşunu inceleyecek, ve bu sırada, malların değer ilişkilerinde saklı bulunan değer ifadesinin gelişimini en basit ve en

farkedilmez şeklinden itibaren göz alıcı para-şekline gelinceye kadar, izleyeceğiz. Bunu yaparken, aynı zamanda, paranın ne olduğu bilmecesini de çözmüş olacağız.

En basit değer ilişkisinin bir malla diğer herhangi bir mal arasındaki ilişki olduğu apaçık bir şeydir. İşte bu yüzden, iki malın değerleri arasındaki ilişki bize bir malın en basit değer ifadesini verir.

A. Basit, tek veya tesadüfe bağlı değer şekli

x kadar A malı=y kadar B malı, veya: x kadar A malı, y kadar B malı eder. (20 yarda keten bezi=1 ceket, veya: 20 yarda keten bezi 1 ceket değerindedir.)

1. Değer ifadesinin iki kutbu: nispî değer şekli ve eş-değer şekli

Değer şeklinin bütün sırrı, bu sade ve ilk değer şeklinde saklıdır. Bu yüzden bunun analizinin özel bir güçlüğü vardır. Burada bir diğerinden farklı şeyler olan A ve B mallarının, örneğimizde keten bezi ve ceketin, iki değişik rol oynadıkları açıkça görülür. Keten bezinin değeri ceketle ifade edilir; ceket bu değer ifadesinin aracı olur. Birinci mal aktif, ikincisi pasif bir roldedir. İlk malın değeri nispî değer olarak ifade edilir, ya da nispî değer şeklinde görünür. İkinci mal (ceket)) eş-değer görevindedir; ya da eş-değer şeklinde görünür.

Nispî değer şekli ve eş-değer şekli aynı şeyin birbiri ile sıkı sıkıya ilişkili, karşılıklı olarak birbirine bağlı ve birbirinden ayrılmaz, iki şeklidir; ve aynı zamanda her biri diğerini kendi dışında tutan ya da biri diğerine karşıt uçlardır; yani, aynı değer ifadelerinin kutuplarıdır. Bunlar daima aralarında değer ilişkilerinin yer aldığı değişik mallara ait olurlar. Örneğin, keten bezinin değerini keten bezi ile ifade edemem. 20 yarda keten bezi=20 yarda keten bezi, bir değer ifadesi değildir. Bu eşitlik,

daha doğrusu, bunun karşıtı olan bir şeyi 20 metre keten bezinin 20 metre keten bezinden başka bir şey olmadığını, kullanım nesnesi olan keten bezinin belli bir miktarı olduğunu anlatır. Bu demektir ki, keten bezinin değeri ancak izafî olarak, yani diğer bir mala nispetle ifade edilebilir. Bundan dolayı, keten bezinin nispî değer şekli, diğer herhangi bir malın kendi karşısında eş-değer şeklinde olmasını gerektirir. Diğer yandan, eş-değer kılığında görünen bu diğer mal aynı zamanda nispî değer şeklinde bulunamaz. Bu mal kendi değerini ifade edemez. Bu mal ancak diğer malın değerinin ifade aracı olur.

Şüphesiz, 20 yarda keten bezi=1 ceket, veya 20 yarda keten bezi 1 ceket değerindedir ifadesi, bunun karşıtını da kapsar: 1 ceket=20 yarda keten bezi, veya 1 ceket 20 yarda keten bezi değerindedir. Ama bu durumda, ceketin değerini nispî olarak ifade etmek için, eşitliği tersine çevirmem gerekir; ve bunu yapar yapmaz, ceket yerine keten bezi, eş-değer halini alır. Demek ki, bir ve aynı mal bir değer ifadesinde aynı zamanda her iki şekilde görünemez. Bu şekillerden her biri diğerini karşıt kutup gibi kendi dışında ve karşısında tutar.

Şimdi, bir malın nispî değer şeklinde mi, yoksa karşı tarafta yer alan eş-değer şeklinde mi olduğu, sırf ve doğrudan doğruya, bu malın değer ifadesinde her seferinde almış bulunduğu yere, yani onun kendi değeri ifade edilen mi, yoksa kendisiyle değer ifade edilen mal mı olduğuna, bağlıdır.

2. *Nispî değer şekli*

a. *Nispî değer şeklinin muhtevası*

Bir malın basit değer ifadesinin iki mal arasındaki değer ilişkisinde nasıl saklı bulunduğunu ortaya koymak

için, ilkönce bu değer ilişkisinin, kendi nicel yönünden tamamen bağımsız olarak, gözden geçirilmesi gerekir. Çok defa bunun tam tersine hareket edilir ve değer ilişkisinde sadece iki ayrı tür malın belli miktarlarını birbirine eşitleyen bir oran görülür. Burada, birbirinden farklı şeylerin büyüklüklerinin, bunlar ancak bir ve aynı birime indirgendikten sonra, birbirleriyle karşılaştırılabileceği gözden kaçar. Bu farklı şeyler ancak aynı birimle ifade edildiklerinde aynı soydan bir şey olurlar ve ölçülebilir hale gelirler.[17]

20 yarda keten bezi=1 ceket, veya=20, yahut=x ceket olması, yani belli miktarda keten bezinin şu ya da bu kadar ceket değerinde olması; kısaca, bu türlü her oran, keten bezi ve ceketlerin, değer büyüklükleri olarak, bir ve aynı birimin ifadeleri, bir ve aynı nitelikte ve mahiyette şeyler oldukları anlamına gelir. Keten bezi=ceket, eşitliğin temelidir.

Ne var ki, biri diğerine nitel olarak eşitlenmiş iki mal aynı rolü oynamazlar. Burada yalnız, keten bezinin değeri ifade edilir. Peki, bu nasıl olur? "Eş-değeri" olan ceketle kendi arasında, ya da kendisiyle "değişilebilir bir şey" ile kendi arasında, ilişki kurularak. Bu ilişkide ceket, değerin varoluş şekli olarak, değeri gösteren şey, *değer şeyi* olarak iş görür ya da sözkonusu olur; çünkü, ancak böyle bir şey olarak ve böyle bir nitelikle, ceket keten bezinin aynı, yani ondan farksız bir şey olur. Diğer yandan, keten bezinin kendi değer olarak varlığı ortaya çıkar ya da bağımsız bir ifade kazanır; keten bezi ile, sırf değer olarak, kendisiyle aynı değerde ya da ken-

17. Aralarında S. Bailey'in de bulunduğu, değer şeklinin analizi ile uğraşmış az sayıda iktisatçı hiç bir sonuca ulaşamamışlardır. Çünkü, ilk olarak, değer şekli ile değeri karıştırırlar, ikinci olarak, burjuva uygulamasının kaba etkisi altında kalarak, her şeyden önce özellikle işin miktar yönünden belirlenmesine önem verirler. "Miktara hâkimiyet ... değeri meydana getirir." (S. Bailey, **Money and its Vicissitudes**, London, 1837, s. 11.)

disiyle değiştirilebilir bir şey olarak ceket arasında bir ilişki kurulmuştur. Burada kimyadan alınan bir örnekten yararlanabiliriz: bütrik asik, profil formattan özce farklı bir cisimdir. Ama bunların ikisi de aynı kimyasal elemanlardan, karbondan (C), hibrojenden (H) ve oksijenden (O), meydana gelirler; dahası var, bunlar, $C_4H_8O_2$ gibi, aynı elemanların aynı nispetlerde birleşerek meydana getirdikleri bileşimlerdir. Şimdi, bütrik asitle propil format birbirlerine eşit şeylerdir denecek olsa, bu ilişkide propil format ilkönce $C_4H_8O_2$ nin sırf varoluş şekli olarak sözkonusu olmuş ve sonra bütrik asidin de $C_4H_8O_2$ den meydana geldiği söylenmiş olurdu. Demek ki, propil format ile bütrik asidin eşitlenmesiyle bunların kimyasal özleri, maddî şekilleri bir yana bırakılarak, ifade edilmiş olabiliyor.

Mallar, değer olarak, homojen insan emeği büyüklükleridir dersek, analizimiz bunları değer soyutlamasına uğratmış, ya da soyutlandırılmış değere indirgemiş olur; ama, bunlara kendilerinin fizik şekillerinden farklı bir değer şekli vermez. Bir malla diğer bir mal arasındaki değer ilişkisinde durum başkadır. Burada malın değer niteliği onunla bir başka mal arasındaki ilişki ile ortaya çıkar.

Sözgelişi, ceketi, değer şeyi, değerin görünmesine aracılık eden şey olarak keten bezine eşitlerken, kendisinde saklı bulunan emek, diğerinde saklı bulunan emeğe eşit kılınıyor. Gerçi burada, ceketi yapan terzilik, keten bezini yapan dokumacılıktan farklı türden, somut bir iştir. Ama ne var ki, dokumacılığa eşitlenmekle terzilik fiilen her iki işte de gerçekten aynı olan bir şeye ikisinin de ortak niteliği olan insan emeğine indirgeniyor. O halde, bu dolaylı yoldan şu ifade ediliyor: değer dokuduğu sürece, dokumacılık da kendisini terzilikten ayıracak herhangi bir özelliğe sahip değildir; yani soyut

insan emeğinden ibarettir. Değer yaratıcı emeğin spesifik mahiyetini ortaya koyan şey ancak değişik türden malların eş-değer ifadeleridir; bu iş, eş-değerin değişik türden mallarda saklı bulunan farklı türden işleri (emekleri) fiilen hepsinin ortak özlerine, soyut ve genel insan emeğine, indirgemesiyle olur.[17-1]

Bununla beraber keten bezinin değerinin kendisinden meydana geldiği emeğin spesifik mahiyetini ifade etmek yetmez. Akıcı durumdaki, hareket halindeki, insan iş-gücü ya da insan emeği, değeri yaratır; ama kendisi değer değildir. Onun değer oluşu, cisim haline gelişi, maddî bir şekle bürünmesiyle olur. Keten bezinin değerini insan emeğinin cisimleşmiş hali olarak ifade etmek için, bunun, bizzat keten bezinin kendisinden madde *(dinglich, materially)* olarak farklı, ama aynı zamanda diğer mallarla birlikte ortaklaşa sahip bulunduğu "maddî bir varlık" olarak ifade edilmesi gerekir. Problem artık çözülmüş bulunuyor.

Keten bezinin değer ilişkisinde ceket, bezin nitelikçe eşiti, aynı nitelikte bir şey olarak görünür ve sözkonusu olur; çünkü, burada ceket bir değerdir. Bunun için, ceket burada değerin görünmesine aracılık eden bir şey, ya da değerin maddî, fizik şekli olarak iş görür. Gerçi ceket, mal-ceketin maddesi, sadece bir kullanım-değeridir. İlk ve en iyi yapılmış keten bezi parçasının değeri ne kadar ise, ceket de o değerdedir. Bu, ancak şunu ispat eder: ceket, keten bezi ile kendi arasında kurulmuş

17-1. 2° baskıya not: William Petty'den sonra değerin mahiyetini incelemiş iktisatçılardan biri olan ünlü Franklin der ki: "Ticaret genel olarak bir işin (emeğin), bir diğer işle (emekle) değişiminden başka bir şey olmadığı için, her şeyin değeri en doğru olarak işle (emekle) ölçülür." Franklin, her şeyin değerini 'işle (emekle)' ölçerken, değişim konusu olan işlerin farklılığından soyutladığının ve böyleec bunları aynı insan emeğine indirgediğinin bilincine ermemiştir. Bununla beraber, bunu bilmese de, söylüyor. İlkönce 'bir iş' sonra 'bir diğer iş', sonunda da her şeyin değerinin özü olarak, bir başka nitelendirme eklemeden, 'iş emek' diyor.

değer ilişkisinde bu ilişkinin dışında olduğu zamankinden daha fazla bir şey ifade eder; tıpkı, bazı kimselerin fiyakalı bir kürkle, kürksüz oldukları zamankinden, daha önemli kişiler sayılmaları gibi.

Ceketin üretimi sırasında, fiilen, terzilik şeklinde insan iş-gücü harcanır. Demek ki, onda biriken insan emeğidir. Bu yönden bakılınca, ceket "değerin taşıyıcısı"dır; ama ceketin bu özelliği iplik iplik oluncaya değin hiç görülmez. Ve keten bezinin değer ilişkisinde ceket ancak bu yönü ile ve bundan ötürü de, maddeleşmiş değer, değeri taşıyan madde olarak sözkonusu olur. Ağır başlı, ciddî görünüşüne rağmen, keten bezi, cekette soydaşı güzel değeri tanımıştır. Böyle olmakla beraber, ceketin keten bezinin karşısına değer olarak çıkabilmesi değerin aynı zamanda keten bezi için bir ceket şekline bürünmesi ile olur. Örneğin A bireyinin de B bireyine "majesteleri" diyebilmesi için, aynı zamanda majestenin A'nın gözünde B'nin maddî şekline bürünmüş ve ayrıca yüz çizgilerinin, saçlarının ve daha birtakım şeylerinin, her yeni vatan babası ile birlikte değişmiş olması gerekir.

Demek ki, ceketin keten bezinin eş-değeri olduğu değer ilişkisinde, ceket değer şekli olarak iş görüyor. Mal-keten bezinin değeri, mal-ceketin maddesinde ifadesini buluyor; bir malın değeri bir diğer malın kullanım-değeri olarak ceketten gözle görülür ve elle tutulur şekilde farklı bir şeydir; değer olarak ise "cekete eşit bir şey"dir ve bunun için de, bir ceket gibi görünür. Keten bezi, böylece kendi fizik şeklinden farklı olan bir değer şekli kazanır. Ve kendisinin değer varlığı, değer oluşu, cekete eşitlenmesiyle ortaya çıkar; tıpkı Hristiyanın koyun tabiatının onun Allahın kuzusuna benzetilmesiyle ortaya konması gibi.

Görülüyor ki, mal değeri üzerindeki analizimizin bize daha evvel öğrettiği her şeyi bizzat keten bezi, bir di-

ğer malla, yani ceketle, arasında ilişki kurulur kurulmaz, dile getiriyor. Ancak keten bezi düşüncelerini yalnız kendisinin bildiği bir dilde, malların diliyle, açığa vuruyor. Keten bezi emeğin kendi değerini soyut insan emeğiyle yarattığını anlatmak için, ceketin keten bezine eşit olduğunu, yani bizzat değer olduğu sürece, keten bezi kadar emekten meydana geldiğini söyler. Keten bezinin değer olarak ince gerçekliğinin yine kendisinin katı ve kaba maddesinden farklı olduğunu belirtmek için, değerin bir ceket gibi göründüğünü ve dolayısıyla da bizzat keten bezinin değerli bir şey olarak, tıpkı iki damla su gibi, cekete eşit olduğunu söyler. Yeri gelmişken işaret edelim: mal dili de, İbranice dışında, şu ya da bu derecede doğru, daha birçok lehçelere sahiptir. Örneğin Almancanın *Wertsein* (değer olma, değerinde olma) terimi, B malı ile A malı arasında kurulan eşitliğin A'nın kendi değer ifadesi olduğunu anlatma bakımından Romen fiilleri olan *valere, valer, valoir* fiillerinden daha az çarpıcı bir ifade gücüne sahiptir. *Paris vaut bien une masse!* [Paris bir ayine değer].

Demek ki, değer ilişkisinin aracılığı ile B malının doğal şekli A malının değer şekli haline geliyor; ya da B malının maddesi A malının değerinin yansıdığı ayna oluyor.[18] A malı, B malı ile değer maddesi olarak, insan emeğinin maddeleşmiş hali olarak, ilişkiye girerken, kullanım-değeri B'yi kendi değer ifadesinin maddesi, aracı, yapmış oluyor. Bu şekilde B malının kullanım-değeri ile ifade edilen A malının değeri, nispî değer şekline sahip olmuş oluyor.

---

18. Bu, bir bakıma insan için de, mallar için olduğu gibidir. İnsan dünyaya elinde bir ayna, ya da 'ben benim' diyen Fichte'ci bir filozof olarak gelmediği için, kendisini ilkönce başka insanlarda görür ve tanır. İnsan Ali'nin kendi benliğini insan olarak tanıması, ancak kendisini kendi benzeri olan insan Veli ile karşılaştırmasıyla mümkündür. Böylece, Ali için etten kemikten yapılmış Veli bile insan türünün görünüm şekli (**Erscheinungsform**) olur.

b. Nispî değer şeklinin nicel bakımdan belirlenmesi

Değeri ifade edilmek istenen her mal, 15 bushel buğday, 100 libre kahve vb. gibi, belirli miktara bir kullanım nesnesidir. Bu belli mal miktarında, belirli miktarda insan emeği vardır. Demek ki, değer şekli, genel olarak ve sırf değeri değil, fakat aynı zamanda miktarca belirli değeri ya da değer büyüklüğünü ifade etmek zorundadır. Bundan dolayı, A malı ile B malı, keten bezi ile ceket arasındaki değer ilişkisinde ceket türünden mal keten bezine, sırf ve genel olarak, değer maddesi olarak nitelik bakımından eşitlenmez, fakat aynı zamanda belirli miktarda, sözgelişi 20 yarda keten bezine, belirli miktarda bir değer maddesi ya da bir eş-değer, sözgelişi 1 ceket eşitlenir.

"20 yarda keten bezi=1 ceket veya 20 yarda keten bezi 1 ceket değerindedir" eşitliği, 1 cekette tam 20 yarda keten bezinde saklı bulunan kadar değer-özü bulunmasını ve yine her iki mal miktarının eşit büyüklükte emekle ya da aynı uzunlukta iş zamanında elde edilmiş olmasını öngörür. Şurası var ki, 20 yarda keten bezi ya da 1 ceketin üretimi için gerekli iş zamanı dokumacılık ve terzilik işlerinin üretkenliklerinde meydana gelen her değişme ile değişir. Şimdi, böyle bir değişmenin değer büyüklüğünün nispî ifadesi üzerindeki etkisinin daha yakından incelenmesi gerekir.

I. Ceket-değer sabit kalırken, keten bezinin değeri değişiyor olsun.[19] Keten yetiştiren topraklarda artan bir verimsizlik sonucu keten bezi üretimi için gerekli iş zamanı iki katına çıkacak olsa, bunun değeri de iki katına çıkar. 20 yarda keten bezi=1 ceket yerine, şimdi, 20 yarda keten bezi=2 ceket, eşitliğini buluruz; çünkü,

19. 'Değer' terimi burada, daha önce zaman zaman olduğu gibi, nicelikçe belirli değer, yani değer büyüklüğü, için kullanılmaktadır.

şimdi 1 ceket ancak 20 yarda keten bezinde maddeleşmiş olanın yarısı kadar iş zamanı ihtiva eder. Buna karşılık, keten bezi üretimi için gerekli iş zamanı, dokuma tezgâhlarının iyileştirilmesi sonucu, yarı yarıya kısalacak olsa, keten bezinin değeri yarı yarıya düşer. Buna göre, şimdi, 20 metre keten bezi=1/2 ceket olur. A malının nispî değeri, B malının değeri aynı kalırken, demek ki, A malının değeri ile doğru orantılı olarak yükselir veya düşer.

II. Ceket-değer değişirken, keten bezinin değeri sabit kalıyor olsun. Bu şartlar altında, yün üretiminin uygun gitmemesi sonucu olarak, ceket yapımı için gerekli iş zamanı iki katına çıkacak olsa, 20 yarda keten bezi=1 ceket yerine, şimdi, 20 yarda keten bezi=1/2 ceket eşitliğini elde ederiz. Buna karşılık ceketin değeri yarı yarıya düşerse, 20 yarda keten bezi=2 ceket olur. O halde, A malının değeri aynı kalırken, bunun nispî değeri, B malı ile ifade edilen değeri, B malının değer değişikliği ile ters orantılı olarak artar veya eksilir.

I. ve II.deki çeşitli durumları karşılaştırırsak, nispî değerin büyüklüğündeki aynı değişmenin tamamen birbirine zıt sebeplerden ileri gelebildiği anlaşılır. Böylece 20 yarda keten bezi = 1 ceket eşitliğinden 1. ya keten bezi değerinin iki katına çıkması veya ceket değerinin yarısına düşmesi sonucu, 20 yarda keten bezi=2 ceket eşitliği; ve yine, 2. ya keten bezi değerinin yarı yarıya düşmesi ve ceket değerinin iki katına çıkması sonucu, 20 yarda keten bezi=2 ceket eşitliği elde edilir.

III. Keten bezi ve ceket üretimi için gerekli emek miktarları, aynı zamanda, aynı yönde ve aynı oranlarda değişebilirler. Bu durumda, bunların değerleri nasıl değişirse değişsin, eskisi gibi 20 yarda keten bezi=1 cekettir. Bunların değerlerindeki değişme, bunları, değeri sabit kalmış olan, bir üçüncü malla karşılaştırır karşı-

laştırmaz, hemen anlaşılır. Bütün malların değerleri aynı zamanda ve aynı oranlarda yükselecek ya da düşecek olsalar, bunların nispî değerleri değişmemiş olarak kalır. Bunlardaki gerçek değer değişmesi aynı iş zamanında şimdi genel olarak daha öncekinden daha mı, büyük, yoksa daha mı küçük mal miktarı elde edildiğine bakılarak anlaşılır.

IV. Keten bezi ve ceket üretimleri için gerekli iş zamanları ve dolayısıyla bunların değerleri, aynı zamanda, aynı yönde ve fakat eşit olmayan derecede, veya zıt yönde vb. değişiyor olabilirler. Bu türlü muhtemel bütün bileşimlerin bir malın nispî değeri üzerindeki etkisinin ne olacağı I., II. ve III. durumların uygulanması ile kolayca bulunur.

Değer büyüklüğündeki gerçek değişme, demek oluyor ki, kendi nispî ifadesinde ya da nispî değerin büyüklüğünde kesin ve tam olarak yansımaz. Bir malın nispî değeri, değerinin sabit kalmasına rağmen, değişebilir. Değeri değişse bile, nispî değeri sabit kalabilir. Ve son olarak, malın değer büyüklüğünde ve bu değer büyüklüğünün nispî ifadesinde aynı-zamanlı değişmelerin birbirlerine zorunlu olarak tekabül etmeleri gerekmez.[20]

---

20. 2° baskıya not: Değer büyüklüğü ile bunun nispî ifadesi arasındaki bu uyuşmayı, yüzeysel ekonomi (**Vulgärökonomie**) bilinen keskin görüşlüğüyle kendi çıkarına kullanmaya kalkmıştır. Örneğin: "A'nın, ve karşılığında değiştirildiği B'nin değeri yükseldiği için ve fakat bu süre içinde A'ya daha az olmayan emek harcandığı halde, A'nın değerinin düştüğünü kabul ederseniz sizin genel değer ilkeniz yere serilmiş olur. ... Ricardo, A'nın B'ye oranla değerinin yükseldiğini, B'nin A'ya oranla değerinin düştüğünü kabul ederse, kendi yüce önermesinin, ki bir malın değerinin her zaman kendisinde maddelemiş emekle belirlendiğini söyler dayandığı temeli kendi eliyle yıkmış olur; çünkü, A'nın mahiyetinde olan bir değişme yalnız onun B'ye oranla kendi değerini değiştirmekle kalmaz, kendisiyle değiştirildiği bu B'nin, üretimi için harcanan emek miktarında hiç bir değişme olmadığı halde, değerini de A'nın değerine oranla değiştirirse, sadece, bir nesnenin değerini kendisi için harcanmış emek miktarının belirlediğini ileri süren doktrin yıkılmakla kalmaz, malın değerinin maliyeti ile belirlendiğini savunan doktrin de aynı zamanda yıkılmış olur." (J. Broadhurst, **Political Economy**, London, 1842, s. 11 ve 14.) Bay Broadhurst şöyle de diye-

3. Eş-değer şekli

Bir A malının (keten bezinin) değeri başka türden bir B malının (ceketin) kullanım-değerinde ifadesini bulurken, ilk malın (keten bezinin) bizzat bu ikinciyi (ceketi) özel bir değer şekline, eş-değer şekline soktuğunu görmüş bulunuyoruz. Mal-keten bezi bir değere sahip olduğunu, ceketin ona, kendi maddî şeklinden farklı bir değer şekline bürünmeksizin, eşit olmasıyla ortaya koyar. Demek ki, keten bezi kendinin değer oluşunu gerçekte ceketin kendisiyle doğrudan doğruya değiştirilebilir bir şey olması sayesinde ifade eder veya gösterir. Bundan dolayı, biz, bir malın eş-değer şeklinde olduğunu söylerken o malın başka mallarla doğrudan doğruya değiştirilebileceği şeklinde olduğunu anlatmış oluruz.

Ceket gibi bir mal türü, keten bezi gibi bir başka tür mal için eş-değer olmaya yarıyorsa ve bu yüzden ceket, keten bezi ile doğrudan doğruya değiştirilebilir bir şekilde bulunmak gibi, belirgin bir özellik kazanıyorsa, bu, hiç bir şekilde ceket ve keten bezinin birbiri ile değiştirilme oranının verilmiş olması demek değildir. Keten bezinin değer büyüklüğü veri olduğu için, bu oran ceketin değer büyüklüğüne bağlıdır. İster ceket eş-değer ve keten bezi nispî değer olarak, ya da aksine ister keten bezi eş-değer, ceket nispî değer olarak ifade edilecek olsun, ceketin değer büyüklüğü yine eskisi gibi, üretimi için gerekli iş zamanı ile, yani kendi değer şeklinden bağımsız olarak, belirlenmekte devam eder. Ama, ceket-mal türü değer ifadesinde eş-değer durumuna geçer geçmez, kendi değer büyüklüğü, değer büyüklüğü olarak bir

---

bilirdi: 10 /20, 10/50, 10/100 vb. kesirlerine bir göz atalım, 10 sayısı değişmiyor, buna karşılık bunun nispî büyüklükleri, 20, 50, 100 paydalarına nispetle büyüklükleri, devamlı küçülüyor. Demek ki, sözgelişi 10 gibi, bir tam sayının büyüklüğü kendisindeki 'bir'lerin sayısıyla 'belirlenir' diyen büyük ilke yerlere serilmiştir.

ifade kazanmaz; değer eşitliğinde sadece bir şeyin belli bir miktarı olarak yer alır.

Bir örnek verelim: 40 metre keten bezinin bu durumda "değeri" nedir? 2 cekettir. Burada ceket-mal türü eş-değer rolünde olduğu ve kullanım-değeri ceket, ketten bezinin karşısında değer maddesi olarak yer aldığından belli bir değer miktarındaki keten bezini ifade etmek için, belli bir miktardaki ceket yeter. Bundan dolayı, 2 ceket, 40 metre keten bezinin değer büyüklüğünü ifade edebilir, ama kendi değer büyüklüğünü, yani ceketlerin değer büyüklüklerini, hiç bir zaman ölçemez. Değer eşitliğinde eş-değerin daima ancak bir şeyin, bir kullanım-değerinin, bir miktarı durumunda bulunması olgusunun üstünkörü kavranması, kendisinden önce ve sonra gelenler gibi, Bailey'i de değer ifadesinde sadece nicel bir ilişki görmek hatasına sürüklemişti. Oysa, bir malın eş-değer şekli, o malın değerinin nicel olarak belirlenişini kapsamaz.

Eş-değer şeklini incelerken dikkatimizi çeken ilk özellik şudur: kullanım-değeri, kendi karşıtının, yani değerin, görünüm şekli, kendini belli ediş şekli haline gelir.

Malın fizik şekli, değer şekli halini alır. Ama, dikkat edilsin, bu, yani bir şeklin diğer bir şekil haline gelişi, bir B malı için (ceket veya buğday yahut demir vb.) diğer herhangi bir A malının (keten bezi vb.) karşısında yer aldığı değer ilişkisi içinde ve yalnız bu ilişki dahilinde olur. Hiç bir mal eş-değer olarak bizzat kendisiyle ilişki kuramayacağı ve dolayısıyla da kendi doğal kılığını kendi değerinin ifade aracı haline getiremeyeceği için, eş-değer olarak bir başka malla kendi arasında ilişki kurması ya da bir başka malın doğal kılığını kendisinin değer şekli haline getirmesi zorunludur.

Mallara maddî şeyler olarak, kullanım-değerleri ola-

rak, uyguladığımız ölçülerden biri, bu noktayı aydınlatmaya yarayacaktır. Bir kesme şeker bir cisim olduğu için ağırdır ve dolayısıyla ağırlığı vardır; ancak ondaki bu ağırlık ne görülebilir, ne de dokunabilir. Sonra, ağırlıkları önceden belli çeşitli demir parçalarını alalım. Demir, demir olarak, ağırlığın görünüş şekli değildir; nasıl ki şeker de değilse. Bununla beraber, şekeri ağırlık olarak ifade etmek için, onunla demir arasında bir ağırlık ilişkisi kurarız. Demir bu ilişkide, ağırlıktan başka hiç bir şey temsil etmeyen, bir cisim olarak iş görür. Bundan dolayı belli bir miktarda demir, şekerin ağırlığını bulmaya yarar ve şeker cismin karşısında sırf ağırlık cismini, ağırlığın görünüm şeklini temsil eder. Demir bu rolü sadece demirin ya da ağırlığı bulunmak istenen diğer herhangi bir malın karşısında yer aldığı bu ilişki içinde oynar. Her iki şeyin de ağırlıkları olmasaydı aralarında böyle bir ilişki kurulamaz ve bu sebeple de biri diğerinin ağırlığını ifade etmeye yarayamazdı. Her ikisini terazinin kefelerine koyduğumuz zaman, bunların, gerçekten, ağırlıklar olarak bir ve aynı şeyler olduğunu ve bunun için belli oranlarda alındıkları zaman da aynı ağırlıkta olduklarını görürüz. Demir maddesi ağırlık ölçüsü olarak şekerin karşısında nasıl sırf ağırlık ise, değer ifademizde de ceket maddesi keten bezinin karşısında yalnız değeri temsil eder .

Ne var ki, benzetme burada biter. Demir, şekerin ağırlığı ifadesinde her iki cisimde de ortak doğal bir özelliği, bunların ağırlıklarını temsil eder; oysa, ceket keten bezinin değer ifadesinde her iki şeyin doğal olmayan bir özelliğini temsil eder, bu onların sırf toplumsal bir şey olan değerleridir.

Bir malın, örneğin keten bezinin, nispî değer şekli bu malın değerini onun maddesinden ve özelliklerinden tamamen farklı bir şey, sözgelişi ceket —gibi— bir şey

olarak ifade etmekle, bizzat bu ifade kendisinde toplumsal bir ilişkinin saklı bulunduğunu gösterir. Eş-değer şeklinde durum bunun tersidir. Bu şeklin özü ve esası şudur: ceket gibi bir mal-maddesi, bu şey nasıl ve ne durumda olursa olsun, değeri ifade eder; yani, değer şekline doğal olarak sahiptir. Gerçi bu ancak mal-keten bezi ile eş-değeri olan mal-ceket arasında kurulan değer ilişkisinde sözkonusudur.[21] Ama ne var ki, bir şeyin özellikleri bir başka şeyle kendi arasında kurulan ilişkiden doğmadığı, böyle bir ilişki ile olsa olsa ancak teyid edildiği için ceket de kendi eş-değer şeklini, doğrudan doğruya değiştirilebilirlik özelliğini, ağır olma ya da sıcak tutma özellikleri gibi, doğadan alıyormuş gibi görünür. Bundan dolayı, eş-değer şeklinin bu esrarlı niteliği, bu şekil tam anlamıyla gelişip para olarak karşısında boy gösterinceye kadar, burjuva iktisatçısının incelikten yoksun dikkatine çarpmamıştır. Bundan sonra da, altın ve gümüşün esrarengiz karakterini, bunların yerine daha az göz alıcı malları koyarak ve gittikçe artan bir zevk ve şevkle, şu ya da bu zamanda eş-değer mal rolünü oynamış olan, akla gelebilecek bütün mallardan meydana getirdiği bir kataloğun türküsünü çağırarak, açıklama sevdasına kapılmıştır. Burjuva iktisatçısı, 20 yarda keten bezi=1 ceket gibi, basitin basiti bir eş-değer ifadesi ile eşdeğer bilmecesine çoktan çözüm bulunduğunu farketmemiştir.

Eş-değer olarak iş gören malın maddesi, daima soyut insan emeğinin nesneleşmesi olarak görünür ve daima belli faydalı somut bir işin ürünüdür. Demek ki, bu somut iş soyut insan emeğinin ifadesi haline geliyor,

---

21. Hegel'in yansıma **(reflex)** kategorileri adını verdiği bu türlü yansıma ilişkileri **(Reflexionbestimmungen)**, genel olarak, başka bir şeydir. Örneğin, bir adam sadece, başkaları ona göre tebaa (uyruk) durumunda oldukları için kraldır. O başkaları ise, tersine, o adam kral olduğu için kendilerinin tebaa olduklarını sanırlar.

onun ifade aracı oluyor. Eğer ceket, soyut insan emeğinin maddeleşmesinden başka bir şey değilse, bunun gibi, kendisinde fiilen maddeleşmiş terzilik işi de soyut emeğin gerçekleşme şeklinden başka bir şey değildir. Keten bezinin değer ifadesinde terziliğin faydası, onun elbise yapmasından değil, fakat değer ve dolayısıyla da keten bezinin değerinde nesneleşmiş bulunan emekten hiç bir farkı olmayan donmuş emek oluşunu derhal farkettiğimiz bir nesne yapmasından ileri gelir. Böyle bi değer aynalığı yapabilmek için, terziliğin bizzat kendisinin soyut özelliği olan insan emeği olma dışında başka hiç bir şey yansıtmaması gerekir.

Terzilik şeklinde de, dokumacılık şeklinde olduğu gibi insan iş-gücü harcanır. Bundan ötürü, ikisi de soyut insan emeği olma genel niteliğine sahiptir ve yine aynı sebeple sözgelişi değer üretimi gibi, belirli durumlarda ancak bu görüş açısından ele alınabilirler. Bütün bunlarda esrarengiz olan bir şey yoktur. Ama, malın değer ifadesinde işler tersine döner. Örneğin, dokumacılığın dokumacılık olarak somut şekli ile değil de insan emeği olma genel özelliği ile keten bezi değeri yarattığını ifade etmek için, dokumacılığın karşısına, soyut insan emeğinin fiilî gerçeklik kazanma şekli olarak keten bezi eş-değerini üreten somut iş, terzilik konulur.

Demek oluyor ki, eş-değer şeklinin ikinci özelliği, somut işin kendi karşıtının, yani soyut insan emeğinin görünüm şekli, kendini meydana koyuş şekli haline gelmesidir.

Ne var ki, bu somut iş, terzilik, farksız insan emeğinin yalın ifadesi olarak sözkonusu olduğu için, diğer bir emekle, keten bezinde saklı bulunan emekle, bir ve aynı şeydir; ve dolayısıyla, diğer bütün mal üreten işler gibi özel bir iş olmakla beraber, yine de doğrudan doğruya toplumsal şekil ve nitelikte emektir. Ve bu işin, bir

diğer malla dolaysız olarak değiştirilebilen bir ürün aracılığı ile görünmesinin sebebi de işte budur. Şu halde, eş-değer şeklinin bir üçüncü özelliği daha oluyor: bireylerin özel işleri, karşıtlarının şeklini alıyor yani doğrudan doğruya toplumsal emek şekline giriyor.

Eş-değer şeklinin biraz önce incelediğimiz her iki özelliği, düşünce, toplum ve tabiat ile ilgili birçok şekiller gibi değer şeklini de ilk defa incelemiş olan büyük düşünür ve araştırıcıya danışmamız halinde, daha iyi kavranabilir. Andığım büyük düşünür Aristo'dur.

Aristo, her şeyden önce, malın para şeklinin, basit değer şeklinin, yani bir malın değerinin diğer herhangi bir malla ifadesinin, sadece daha gelişmiş şekli olduğunu açıkça belirtir; çünkü,

"5 yatak=1 ev"

eşitliği ya da ifadesi,

"5 yatak=şu kadar para"

ifadesinden "farklı değildir", der.

Aristo şunu da görmüştür: bu değer ifadesine yol açan değer ilişkisi, evin nitel olarak yatağa eşitlenmesi gerektiğini ve bu açıkça farklı şeylerin böyle bir mahiyet birliği olmadan ölçülebilir büyüklükler olarak birbirleriyle karşılaştırılmasının mümkün olmayacağını anlatır ve öngörür. Aristo der ki: "Eşitlik olmadan değişim, ortak bir ölçü ile ölçülebilirlik olmadan da eşitlik olamaz". Ama ne var ki, burada durur ve değer şeklinin analizine devamdan vazgeçer. "Şurası var ki, bu kadar farklı türden şeylerin aynı ölçü ile ölçülebilir olmaları", yani nitelik bakımından eşitlikleri, "gerçekte, mümkün değildir". Bu eşitleştirme ancak şeylerin gerçek mahiyetlerine yabancı bir şey, yani ancak "pratik ihtiyacın gerektirdiği bir çare" olabilir.

Böylece, Aristo bize kendisini analize devamdan alıkoyan şeyin ne olduğunu da açıklamış oluyordu: değer

kavramından yoksunluk. Bu eşit olan şey, yani yatağın değer ifadesinde yatağın değerini evle temsil ettiren ortak öz nedir? Aristo, böyle bir şey, "gerçekte, mümkün değildir" diyor. Fakat niçin olmasın? Ev, her iki şeyde, yatakta ve evde, gerçekte eşit olan bir şeyi temsil ettiği sürece, yatağın karşısında eşit bir şey olarak yer almış bulunur. Ve bu, her ikisinde de ortak olan şey, insan emeğidir.

Şurası da var ki, eski Yunan toplumu, köleliğe dayandığı ve bu sebeple insanların ve bunların iş-güçlerinin eşitsizliğini kendisine tabiî temel yapmış olduğu için, bütün emeklerin aynı ve eşit insan emeği olmalarını ve dolayısıyla eşit şeyler olarak mal-değeri şeklinde ifade edilmelerini, Aristo, değer şeklinin kendisinden çıkaramazdı. Değer ifadesinin sırrı, yani genel nitelikleri ile insan emeği oldukları için ve sürece, bütün emeklerin eşit ve eş-değerde olmaları, insanlar arası eşitlik kavramı halkın ön yargısında çoktan beri sıkı sıkıya yerleşik hale gelmedikçe, çözülemez. Ama, bu da ancak mal şeklinin emek ürününün genel şekli halini aldığı ve dolayısıyla insanlar arasındaki mal sahipliğine dayanan ilişkinin hâkim toplumsal ilişki haline geldiği bir toplumda mümkün olur. Aristo'nun dehası, malların değer ifadesinde bir eşitlik ilişkisi olduğunu görmesindedir. Yalnız ne var ki, içinde yaşadığı toplumun tarihî şartları onun bu eşitlik ilişkisinin "gerçekte" nerede olduğunu bulmasına engel olmuştur.

4. Bir bütün olarak basit değer şekli

Bir malın basit değer şekli, onunla bir başka mal arasında kurulan değer ilişkisinde veya değişim ilişkisinde yatar. Bir **A** malının değerinin nitelik yönünden ifadesi, **B malının A malı** ile doğrudan doğruya değiştirilebilir bir şey olması özelliği ile sağlanır. Ve yine, bu ma-

lın miktar yönünden ifade edilmesi, B malının belli bir miktarının A malının belli bir miktarı ile değiştirilebilir olması sayesinde olur. Bir başka deyişle: bir malın değeri, bu malın 'değişim-değeri' olarak ortaya çıkmasıyla belirli ve bağımsız bir ifadeye kavuşur. Bu bölümün başında, teknik olmayan bir ifade ile, mal için hem kullanım-değeridir ve hem de değişim-değeridir dememiz, açık ve kesin konuşmak gerekirse, yanlış idi. Mal, ya kullanım-değeri veya kullanıma yarıyan bir nesnedir ve değer'dir. Mal, değeri kendine özgü, kendi doğal şeklinden farklı bir görünüm şekline, bir kendini ortaya koyuş şekline, yani bir değişim-değeri şekline sahip olur olmaz, bu iki yönü ile kendini gösterir; ve bu şekle, kendi kendine ve tek başına değil, fakat daima bir ikinci ve farklı mal ile arasında kurulan değer —ya da— değişim ilişkisi aracılığı ile bürünür. İşte bu bir kere anlaşılacak olursa, böyle bir anlatım biçiminin zararı değil, aksine, kısalık sağlamak gibi, bir faydası olur.

Analizimiz, malın değer şeklinin veya değer ifadesinin mal-değerinin mahiyetinden doğduğunu; yoksa, değer ve değer büyüklüğünün bunların değişim-değeri olarak anlatım biçimlerinde ortaya çıkmadığını; ortaya koymuş bulunuyor. İşte bu, merkantilistlerin ve bunların Ferrier, Ganilh vb. gibi çağdaş izleyicilerinin[22] olduğu kadar, bunlara karşı çıkan, Bastiat ve şürekâsı gibi çağdaş serbest-ticaret taraftarlarının da yanıldıkları nokta olmuştur. Merkantilistler asıl ağırlığı, değer ifadesinin nitel yönüne ve dolayısıyla malın, en gelişmiş şekline parada ulaştığı eş-değer şekline verirlerken, buna karşılık, ellerindeki malı ne pahaya olursa olsun satmak zo-

22. 2° baskıya not: F. L. A. Ferrier (**sous-inspecteur des douanes** — gümrük müfettiş muavini), **Du gouvernement considéré dans ses rapports avec le commerce**, Paris, 1805, ve Charles Ganih, **Des Systèmes d'Economie Politique**, 2° baskı, Paris, 1821.

runda olan çağdaş serbest-ticaret bezirgânları, nispî değer şeklinin nicel yönüne önem vermişlerdir. Böylece onlar için, malların değişim ilişkisi ile yani günlük cari fiyat listeleriyle ifade edilenin dışında ne değer, ne de malın değer büyüklüğü vardır. Lombard Street'in karma karışık görüş ve fikirlerini en bilimselmişçesine bir incelikle biçime sokmayı kendisine görev edinmiş olan İskoçyalı Macleod batıl inançlı merkantilistlerle kafaları aydınlanmış serbest ticaret bezirgânları arasında başarılı bir aracı olmuştur.

A malının, kendisi ile B malı arasındaki değer ilişkisinde içerik bulunan, değer ifadesinin yakından incelenmesi, bu aynı ilişki dahilinde A malının fizik şeklinin sadece bir kullanım değeri olarak, B malının fizik şeklinin yalnız değer şekli olarak yer aldığını göstermiş bulunuyor. Malda örtülü bulunan kullanım-değeri ile değer arasındaki iç çelişme, demek ki, bir dış çelişme ile yani iki mal arasındaki, *kendi* değeri ifade edilecek olanın doğrudan doğruya yalnız kullanım-değeri olarak, buna karşılık değerin *kendisiyle* ifade edileceği diğer malın doğrudan doğruya yalnız değişim-değeri olarak yer aldığı bir ilişkinin aracılığı ile ortaya çıkmış oluyor. O halde, bir malın ilk ve basit değer şekli, o maldaki kullanım-değeri ile değeri arasındaki çelişmenin ilk ve basit görünüm şekli, kendini belirtiş şekli, oluyor.

Emek ürünü bütün toplumsal durumlarda kullanıma yarar bir şeydir; fakat ancak bir kullanım nesnesinin üretimi için harcanmış emeği bu nesnenin 'objektif' bir özelliği yani değeri olarak ortaya çıkaran tarih içindeki belli bir gelişme dönemi, emek ürününü mala dönüştürmüştür. Bundan dolayı şu sonuca ulaşırız: malın ilk ve basit değer şekli, aynı zamanda emek ürününün ilk ve basit mal şeklidir; ve yine mal şeklinin gelişmesi, değer şeklinin gelişmesi ile birlikte olur.

Ancak bir dizi değişmelerden sonra fiyat şeklinde olgunluğa erişecek olan basit değer şeklinin, bu embiryo halindeki şeklin yetersizliğini daha ilk bakışta görürüz.

A malının değerinin herhangi bir B malı ile ifade edilmesi, sırf A malının değerini A' nın kendi kullanım-değerinden ayırdeder ve bu sebeple de sırf bu malla kendisinden farklı diğer herhangi bir tek mal arasında bir değişim ilişkisi kurar; yoksa, bu malla diğer bütün mallar arasında nitel eşitlik ve nicel orantı kurulmuş olmaz. Bir malın basit nispî değer şekli, bir diğer malın tek bir eş-değer şekline tekabül eder. Böylece, ceket, keten bezinin nispî değer ifadesinde, sırf bu tek keten bezi-malı ile ilişki halinde olması sebebiyle eş-değer şekline, ya da dolaysızca değiştirilebilirlik şekline sahip olur.

Böyle olmakla beraber, basit değer şekli kendiliğinden daha tam bir şekle dönüşür. Bu ilk değer şeklinin aracılığı ile, gerçi, bir A malının değeri ancak bir diğer türden malla ifade edilir. Ama, bu ikinci malın ne olduğunun hiç bir önemi yoktur; ceket, demir, buğday ya da herhangi diğer bir şey olabilir. Demek oluyor ki, bir ve aynı mal için bu malla diğer mallar arasında kurulan değer ilişkileri sayısı kadar farklı basit değer ifadeleri meydana gelmektedir.[22-1] Bu malın muhtemel değer ifadelerinin sayısı yalnız kendisinden farklı mal türlerinin sayısı ile sınırlıdır. Bundan dolayı, malın her bir değer ifadesi kendisinin çeşitli basit değer ifadelerinin meydana getirdiği durmadan uzayan zincire yeni bir halka olarak katılır.

B. Bütünleşmiş ve genişlemiş değer şekli

z kadar A malı = u kadar B veya = v kadar C malı yahut = w kadar D malı ya da = x kadar E malı ve = vb.

22-1. 2° baskıya not: Örneğin, Homer'de bir şeyin değeri, birbirinden farklı bir dizi şeyle ifade edilir. II VII. 472-475.

(20 yarda keten bezi = 1 ceket veya = 10 libre çay yahut = 40 libre kahve veya = 1 quarter buğday veya = 2 ons altın veya = 1/2 ton demir ve = vb.).

1. Genişlemiş nispî değer şekli

Bir malın örneğin keten bezinin değeri, şimdi mallar dünyasının sayısız diğer elemanları ile ifade edilmektedir. Diğer her malın maddesi keten bezi değerinin aynası haline gelmiştir.[23] Ve böylece, bu değerin kendisi, gerçekten ilk defa farksız homojen insan emeğinden meydana gelen bir şey olarak kendini gösteriyor. Çünkü, kendisini yaratan emek, hangi doğal şekle sahip olursa olsun, diğer her insan emeği ile aynı durumda bir emek olarak, açık ve seçik şekilde şimdi ortaya çıkmaktadır; ve bundan dolayı, bu emeğin cekette mi, buğdayda mı, demirde mi, altında mı, ya da diğer şeylerden birinde mi nesneleşmiş olduğunun artık bir önemi yoktur. Bu sebepledir ki, keten bezi, değer şeklinin aracılığı ile şimdi toplumsal ilişki olarak, artık yalnız bir tek başka malla değil, mallar dünyasının bütünü ile bağını kurmuş durumdadır. Şimdi o, mal olarak, bu dünyanın üyesidir. Aynı zamanda sonsuz değer ifadeleri dizisinin anlattığı

23. Bundan dolayı, değer, ceketle ifade edildiği zaman keten bezinin ceket-değerinden, tahılla ifade edildiği zaman, tahıl-değerinden söz edilmiş oluyor. Bu türlü her ifade, kullanım-değerleri olan ceket, tahılda vb. görülen şeyin onun değeri olduğunu anlatır. "Her malın değeri onun değişimdeki oranını gösterdiği için, bu değeri ... malımızı kıyasladığımız mala uyarak — tahıl-değeri, kumaş-değeri diye ... gösterebiliriz; ve bunun içindir ki, birbirinden farklı tiirlerde binlerde değer vardır, ne kadar mal varsa o kadar da farklı değer olur ve hepsi aynı derecede gerçek (reel) ve aynı derecede itibarî (nominell) dir." (**A Critical Dissertation on the Nature, Measures and Causes of Value; chiefly in reference to the writings of Mr. Ricardo and his followers. By the author of: Essays on the Formation, &c., of Opinions,** London, 1825, s. 39.) Zamanında İngiltere'de çok gürültü koparan bu isimsiz eserin yazarı S. Bailey, bir ve aynı malın değerinin karmakarışık nispî ifadelerine bu şekilde dokunmakla, değerin kavram olarak belirtilmesinin mutlaka imkânsız bir şey olduğunu gösterdiğini sanır. Bununla beraber, bütün dar kafalılığına rağmen, Bailey'in Ricardo'cu kuramın bazı önemli kusurlarına parmak basmış olması, Ricardo'cu Okulun ona saldırısındaki şiddetten de anlaşılır. Örneğin bkz: **Westminster Review.**

bir başka şey daha vardır: mal-değerinin şu ya da bu kullanım-değeri şekli içinde görünmesinin değer için hiç bir önemi yoktur.

İlk 20 yarda keten bezi = 1 ceket şeklinde, bu iki malın birbirleriyle belli miktarlarda değiştirilebilir olmaları, tesadüfe bağlı bir vakıa olabilir. Buna karşılık ikinci şekilde, bu tesadüfî görünümden tamamen farklı ve onun belirli ve kesin bir hale gelmesini sağlayan bir temel görürüz. Keten bezinin değeri, ister ceket, kahve, demir vb. gibi şeylerle, ister her biri farklı bir kimsenin malı olan diğer sayısız farklı mallarla temsil ediliyor olsun, büyüklük olarak aynı kalır. Mal sahibi iki birey arasındaki tesadüfî ilişki ortadan kalkmıştır. Şurası açıktır ki, malların değer büyüklüğünü belirleyen şey değişim değildir; doğru olan bunun tersidir: değişim oranını belirleyen şey malların değer büyüklüğüdür.

2. Özel eş-değer şekli

Ceket, çay, buğday, demir vb. gibi her mal keten bezinin değer ifadesinde eş-değer ve dolayısıyla değer maddesi olarak yer alır veya iş görür. Bu mallardan her birinin belli fizik şekli şimdi artık diğer birçokları arasında özel bir eş-değer şeklidir. Bunun gibi çeşitli malmaddelerindeki belirli, faydalı, çeşit çeşit somut işler şimdi artık yalın insan emeğinin kendileri sayısınca özel gerçekleşme, gerçeklik kazanma ya da görünüm şekilleridir.

3. Bütünleşmiş veya genişlemiş değer şeklinin kısımları

İlk olarak, kendisini temsil eden dizinin hiç bir zaman sonu gelmeyeceği için, malın nispî değer ifadesi noksan bir şeydir. Her değer eşitliğinin, kendisinin diğer halkalarına eklendiği eşitlikler zinciri, yeni bir değer ifadesi demek olan, her yeni bir mal türünün ortaya çık-

masıyla devamlı uzar, gider. İkinci olarak, birbirinden uzak ve farklı değer ifadelerinden meydana gelen alacalı-bulacalı bir mozaik yaratır. Son olarak, her malın nispî değeri bu genişlemiş şekil içinde ifade edilirse, ki böyle olması gerekir, her malın nispî değer şekli diğer her malın nispî değer şeklinden farklı sonsuz bir değer ifadeleri dizisi olur. Genişlemiş nispî değer şeklinin kusurları kendisine tekabül eden eş-değer şeklinde yansırlar. Her bir mal türünün fizik şekli burada diğer sayısız özel eş-değer şekilleri arasında bir özel eş-değer şekli olduğu için, genel olarak ve ancak, her biri diğerini kendi dışında tutan, sınırlı eş-değer şekilleri mevcuttur. Bunun gibi her özel mal-eş-değerinde mevcut belirli, faydalı, somut iş türü insan emeğinin ancak özel ve fakat sonuna varmamış bir görünüm şeklidir. İnsan emeği tam ve noksansız görünüm şekline, gerçekten, bu özel görünüm şekillerinin bütününde kavuşur. Ama burada da bu bütün sonsuz bir dizi halinde olduğu için, emeğin kendini gösterme şekli, her zaman noksan ve eksik kalacak demektir.

Bununla beraber, genişlemiş nispî değer şekli ancak, aşağıdakiler gibi, ilk şekilde basit nispî değer ifadelerinin veya eşitliklerinin bir toplamından meydana gelir :

20 yarda keten bezi = 1 ceket
20 yarda keten bezi = 10 libre çay vb.

Ve bu eşitliklerden her biri tersine olarak aşağıdaki özdeş eşitliği de içerir :

1 ceket = 20 yarda keten bezi
10 libre çay = 20 yarda keten bezi vb.

Gerçekten bir kimse keten bezini diğer birçok mallarla değiştirir ve böylece bunun değerini bir dizi başka mallarla ifade ederse, diğer birçok mal sahiplerinin de kendi mallarını zorunlu olarak keten bezi ile değiştirme-

leri ve böyece kendi çeşitli mallarının değerlerini aynı üçüncü malla, keten bezi ile değiştirmeleri gerekir. O halde diziyi tersine çevirir. 20 yarda keten bezi = 1 ceket veya = 10 libre çay veya = vb. şekline sokarsak, yani dizi de zaten kendiliğinden mevcut bulunan ters ilişkiyi ifade edersek, aşağıdaki sonuca ulaşırız:

C. Genel değer şekli

1 Ceket	=	⎫
10 libre çay	=	⎪
40 libre kahve	=	⎪
1 quarter buğday	=	⎬ *20 yarda keten bezi*
2 ons altın	=	⎪
1/2 ton demir	=	⎪
x kadar A malı	=	⎪
vb mal	=	⎭

1. Değer şeklinin değişmiş karakteri

Artık, mallar değerlerini, 1. bir tek malla olduğu için, basit olarak; ve 2. bir ve aynı malla olduğu için, birlik halinde, ifade etmektedirler. Şimdi değer şekilleri hem basit, hem ortak ve bundan dolayı da, geneldir.

1 ve 2 şekillerinin ikisi de, ancak bir malın değerini malın kendi kullanım-değeri ya da mal-maddesinden farklı bir şey olarak ifade etmeye yeterler.

Birinci şekil, 1 ceket = 20 yarda keten bezi, 10 libre çay = 1/2 ton demir vb. gibi değer eşitlikleri veriyordu. Burada ceketin değeri ketene, çayın değeri demire eşit olarak ifade edilir ama keten bezi eşiti ve demir eşiti yani ceket ve çayın bu değer ifadeleri, keten bezi ve demir birbirlerinden ne kadar farklı şeylerse, o kadar farklı şeylerdir. Bu şeklin pratik olarak sadece işin en başında ortaya çıktığı açık bir şeydir: emek ürünü burada gelişigüzel ve tesadüfe bağlı değişim ile mal haline

gelir.

İkinci şekil, bir malın değerini kendi kullanım-değerinden birinci şekle oranla daha tam olarak ayırdeder; çünkü, sözgelişi ceketin değeri burada kendi fizik şeklinin karşısına, düşünülebilecek bütün şekillerde, keten bezi eşiti, demir eşiti, çay eşiti vb. olarak kısaca, sırf ceket eşiti olarak değil, diğer bütün mal eşitleri olarak, çıkar. Diğer yandan, burada malların herhangi bir ortak ya da genel değer ifadesi düpedüz konu dışıdır; çünkü, her malın değer ifadesinde şimdi diğer bütün mallar yalnız eş-değerler şeklinde görünürler. Genişlemiş değer şeklinin ilk meydana çıkışı, bir emek ürününün örneğin ehlileştirilmiş ve yetiştirilmiş hayvan sürüsünün artık istisnaî değil de olağan bir iş olarak, diğer çeşitli mallarla değiştirilmeye başlanmasıyla olur.

Üçüncü ve son olarak, gelişmiş şekille bütün malların değerleri kendisinden bu amaçla ayırdedilmiş bir v aynı malla, örneğin keten bezi ile ifade edilirler ve bütün malların değerleri bu mallar keten bezine eşitlenerek bulunur veya gösterilirler. Keten bezi eşiti olarak şimdi her bir malın değeri, sadece kendi kullanım-değerinden değil fakat bütün kullanım-değerlerinden farklılaştırılmıştır ve böylece kendisiyle birlikte bütün diğer mallarda bulunan ortak bir şeyle ifade edilir. İlk defa işte bu şekille, değer olarak mallar arasında gerçekten ilişki kurulur ya da mallar birbirlerinin karşısına değişim-değerleri olarak çıkarılır.

Daha önceki her iki şekil, her bir malın değerini ya farklı türden tek bir malla ya da kendisinden farklı bir çok maldan meydana gelen bir dizi ile ifade eder. Her iki durumda da, kendi kendine bir değer şekli vermek, deyim yerinde ise, malın tek başına kendi özel işidir: ve bunu diğer malları işe karıştırmadan yapar. Bu diğer mallar, o malın karşısında pasif eş-değer rolündedirler.

Buna karşılık genel değer şekli ancak mallar dünyasının ortak bir eseri olarak ortaya çıkar. Bir mal genel değer şeklini, ancak aynı zamanda bütün diğer mallar değerlerini aynı eş-değerle ifade ettikleri için ve her yeni ortaya çıkacak malın aynı şeye uyma zorunda olmasından dolayı kazanır. Böylece şurası iyice belirmiş oluyor: malların değerleri, bu şeylerin yalın "toplumsal varlığı" olduğu için, sözü edilen değerler de ancak malların tüm toplumsal ilişkilerinin bütünü ile ifade edilebilir; bunun için de, malların değer şekli, toplumsal olarak geçerli bir şekil olmak zorundadır.

Keten bezi eşitleri şeklinde, şimdi bütün mallar sırf nitel olarak eşit şeyler, yani genel anlamda değerler olarak görünmekle kalmazlar, fakat aynı zamanda nicel olarak karşılaştırılabilir değer büyüklükleri olarak da yer almış bulunurlar. Mallar değerlerini, bir ve aynı maddede, yani keten bezinde, yansıttıkları için, bu değer büyüklükleri karşılıklı olarak birbirlerinin değerlerini yansıtırlar. Örneğin, 10 libre çay = 20 yarda keten bezi, ve 40 libre kahve = 20 yarda keten bezi ise, 10 libre çay = 40 libre kahve olur. Bunu şöyle de söyleyebiliriz. 1 libre kahvede, 1 libre çayda olanın yalnız 1/4'i kadar değer-özü, emek saklıdır.

Mallar dünyasının genel nispî değer şekli bu dünyanın dışında tutulan eş-değer mala, keten bezine, genel eş-değerlik damgasını vurur. Bunun kendi fizik şekli bu dünyanın ortak değer şeklidir; ve bunun için keten bezi, diğer bütün mallarla doğrudan doğruya değiştirilebilir. Bunun maddî şekli, her türlü insan emeğinin gözümüz önünde canlanışı, genel toplumsal krizalitleşmesidir. Keten bezini üreten özel iş yani dokumacılık, hemen ve aynı zamanda, genel toplumsal şekilde, diğer bütün mallarla arasında eşitlik kuran bir şekilde bulunur. Genel değer şeklini meydana getiren sayısız eşitlikler ke-

ten bezinde gerçekleşmiş olan emeği sıra ile bir bir diğer bütün mallarda yatan emeğe eşitler ve böylece dokumacılığı genel anlamda insan emeğinin genel görünüm şekli, kendini gösteriş şekli, haline getirir. Bu yoldan mal değerinde gerçeklik kazanmış emek gerçek, sahici, işlerin bütün somut şekillerinde ve fayda doğurucu özelliklerinden soyutlanmış bir emek olarak, sadece olumsuz yönden gösterilmiş olmaz. Bunun kendi olumlu mahiyeti açıkça ortaya çıkar. Bu, bütün gerçek, sahici işlerin insan işinin hepsinde ortak yanına, insan iş-gücü harcamasına, indirgenmesidir.

Emek ürünlerini farksız insan emeğinin yalın homojen maddeleri olarak temsil eden genel değer şekli, mallar dünyasının toplumsal ifadesi olduğunu bizzat kendi yapısı ile gösterir. Böylece genel değer şekli, bu dünya içinde bütün emeklerin genel anlamda insan emeği olma niteliklerinin onların spesifik toplumsal niteliklerini teşkil ettiğini en kesin şekilde ortaya koyar.

2. *Nispî değer şekli ile eş-değer şeklinin birbirine bağlı olarak gelişmesi*

Eş-değer şeklinin gelişme derecesi, nispî değer şeklinin gelişme derecesine uygun olur. Bununla beraber, eş-değer şeklinin gelişmesi sırf nispî değer şeklinin gelişmesinin ifadesi ve sonucudur. Bunun iyice akılda tutulması gerekir.

Bir malın basit veya münferit nispî değer şekli bir diğer malı kendi başına bir eş-değer haline getirir. Nispî değerin genişlemiş şekli, bir malın değerinin diğer bütün mallarla sağlanan bu ifadesi, bütün bu malları farklı farklı özel eş-değerler şekline sokar. Ve en sonunda, bütün diğer mallar, belli bir mal türünü, kendilerinin, genel ve hepsini kapsayan, değer şekillerinin maddesi yaptıkları için, bu özel mal türü genel eş-değer şekli ha-

line gelir.

Şurası var ki, bunun iki kutbu, yani nispî değer şekli ile eş-değer şekli arasındaki çelişme de, değer şeklinin değişmesi derecesinde gelişir.

Daha birinci şekil olan 20 yarda keten bezi = 1 ceket eşitliğinde bile bu çelişme vardır, ama burada henüz sabitleşmemiştir. Bu eşitliğin soldan sağa ya da sağdan sola doğru okunmasına göre, iki yandaki mallardan, keten bezi ve ceket, her biri aynı şekilde bir kere değer şekline, bir kere de eş-değer şekline bürünürler. Burada, bu birinci şekilde, kutuplar arası çelişmeyi tespit etmek zahmetli bir iştir.

II. şekilde, bütün diğer mallar kendi karşısında eş-değer şeklinde bulundukları için ve bulundukları sürece, ancak geride kalan o tek mal nispî değerini tüm genişletir, yayar veya yalnız bu mal genişlemiş nispî değer şekline sahip olur. Değer eşitliğinin tüm hareketlerini değiştirmeden ve onu genişlemiş değer şeklinden genel değer şekline dönüştürmeden, burada artık eşitliğin iki yanı, 20 yarda keten bezi = 1 ceket veya = 10 libre çay veya = 1 quarter buğday, vb. gibi tersine çevrilemez.

Nihayet sonuncu şekil, III. şekli, kendisinde yer alan bütün malları, bir tek istisna ile, genel eş-değer şeklinin dışında tuttuğu için ve tuttuğu sürece, mallar dünyasına genel toplumsal nispî değer şeklini verir. Bunun içindir ki, bir mal, keten bezi, bütün diğer mallar o durumda bulunmadıkları için ve bulunmadıkları sürece, kendisinin bütün diğer mallarla doğrudan doğruya değiştirilebilirliğini sağlayan ya da doğrudan doğruya toplumsal olan bir şekilde bulunur.[24]

---

24. Doğrudan doğruya ve evrensel değişilebilirliğin bu ayırdedici niteliği, diyelim, bir kutup olması ve kendi zıddı olan kutupla yani doğrudan doğruya değişebilirliğin yokluğuyla, tıpkı bir mıknatısın pozitif kutbunun negatif kutbu ile bağlı olması gibi, sıkı sıkıya bağlı olması, asla aşikar değildir. Şu halde bütün malların bu ayırdedici niteliğe aynı anda sahip olabilecekleri, tıpkı bütün

Buna karşılık, genel eş-değer görevinde olan mal, bütün malların tümünü kapsayan ve bunun için de genel olan, nispî değer şeklinin dışında kalır. Keten bezi, yani genel eş-değer şeklinde bulunan herhangi bir mal, aynı zamanda da genel nispî değer şeklinde yer alacak olsaydı, bunun kendi kendisinin eş-değeri olması gerekirdi. Bu durumda, 20 yarda keten bezi = 20 yarda keten bezi gibi değeri ve değer büyüklüğünü ifade etmeyen bir totoloji elde ederdik. Genel eş-değerin nispî değerini ifade etmek için yapmamız gereken şey, III. şekli tersine çevirmektir. Eş-değer görevini yapan malın diğer mallarla ortak nispî değer şekli yoktur; buna karşılık, kendi değeri nispî olarak diğer bütün mal-cisimlerinin sonsuz dizisi ile ifade edilir. Böylece, genişlemiş nispî değer şekli veya II. şekil, şimdi eş-değer-malın spesifik nispî değer şekli olarak görünür.

3. Genel değer şeklinden para şekline geçiş

Genel eş-değer şekli, genel anlamda bir değer şeklidir. Ve bu sebeple, her mal, genel eş-değer şeklini alabilir. Diğer yandan, bir mal, genel eş-değer şeklinde (şekil III) ancak, bu mal bütün diğer mallarca eş-değer olarak kendileri dışında tutulduğu için ve dışında tutulduğu sürece bulunur, ve ancak, hangi spesifik malın dışarıda bırakılacağı kesin olarak belli olduğu andan itibaren,

---

katoliklerin birlikte papa olabileceklerinin tasavvur edilmesi gibi, hayal olunabilir. Mal üretiminde insan özgürlüğünün ve bireysel bağımsızlığın zirvesini **(nec plus ultra)** gören küçük-burjuva için, bu şekilden, yani malların doğrudan doğruya olmayan değiştirilebilirliklerinden doğan uygunsuzlukların yok edilmesi, tabiidir ki, pek arzu edilir bir şey değildir. Küçük ve dar kafaların ürünü olan bu ütopyanın süslenmiş yaldızlı şekli, bir başka yerde **[Felsefenin Sefalet'n**de, —ç.] gösterdiğim gibi, kendisinden çok evvel Gray, Bray ve başkaları tarafından çok daha iyi geliştirilmiş olduğu için, orijinallik niteliği de taşımayan, Proudhon sosyalizmini meydana getirir. Bütün bunlar ortada iken, böylesine bir bilgeliğin bugün bile birtakım çevrelerde, "bilim" **(science)** adı altında yeşerdiği görülebiliyor. Hiç bir okul **"Science"** sözünü Proudhon'unki kadar istismar etmiş değildir, çünkü: **"Wo Begriffe fehlen — da stellt zur rechte Zeite ein Wort sich ein"** [Kavram mı yok? — Yerine bir söz anında hazırdır].

mal dünyasının diğer bütün malları kapsayan nispî değer şekli gerçek bir kararlılık ve genel toplumsal bir geçerlilik kazanır.

Eş-değer şeklinin kendi fizik şekli ile toplumsal bir mahiyet kazandığı spesifik mal türü, şimdi para-mal haline gelmiş olur; ya da para olarak iş görür. Mallar dünyasında genel eş-değer rolünü oynamak artık onun spesifik toplumsal görevi, dolayısıyla toplumsal tekeline geçmiş olur. II. şekilde keten bezinin özel eş-değerleri ve III. şekilde kendi nispî değerlerini hep birlikte keten bezi ile ifade eden mallar arasında bu seçkin yeri, tarihî gelişim sırasında, belli bir mal ele geçirmiştir: altın. Bundan dolayı, III. şekilde, mal-altını mal-keten bezinin yerine koyarsak aşağıdaki şekli elde ederiz:

D. Para şekli

20 yarda keten bezi	=	
1 ceket	=	
10 libre çay	=	
40 libre kahve	=	*2 ons altın*
1 quarter buğday	=	
1/2 ton demir	=	
x kadar A malı	=	

Şekil I'den II'ye, şekil II'den III'e geçilirken temelli değişiklikler olur. Buna karşılık, şimdi keten bezi yerine altının genel eş-değer şekline sahip olması dışında, şekil IV, şekil III'ten hiç farklı değildir. Şekil III'te keten bezi ne idi ise, şekil IV'te altın odur; genel eş-değer. Gelişme, sırf, genel ve dolaysız değişebilirlik şekli ya da genel eş-değer şeklinin şimdi toplumsal alışkanlık sonucu olarak, sonunda gelip kesinlikle mal-altının spesifik doğal şekline bağlanmasından ibarettir.

Altın diğer malların karşısına para olarak sadece, zaten daha evvel onların karşısında mal olarak yer al-

mış olduğu için, çıkar. Diğer bütün mallar gibi altın da, ister münferit değişim işlemlerinde münferit eş-değer, ister diğer mal eş-değerlerin yanısıra belli, özel eş-değer niteliğiyle olsun, eş-değer olarak görev yapmaktaydı. Genişleyen sınırlar içinde yavaş yavaş genel eş-değer halini almaktaydı. Mal dünyasının değer ifadesinde bu tekel durumunu ele geçirir geçirmez, para-mal haline gelir, ve ancak, zaten para-mal halini almış olduğu andan itibaren, şekil IV ve şekil III'ten farklılaşır, ya da genel değer şekli para şekline dönüşür.

Bir malın, örneğin keten bezinin, artık para-mal olarak görevli mal ile, örneğin altın ile sağlanan basit nispî değer ifadesi fiyat şeklidir. Bundan ötürü, keten bezinin 'fiyat şekli':

20 yarda keten bezi=2 ons altın

ya da, 2 onsluk altına sikke olarak 2 sterlin deniyorsa,

20 yarda keten bezi=2 sterlindir.

Para şekli kavramını anlamaktaki güçlük, sonunda gelir genel eş-değer şeklinin, yani genel anlamda değer şeklinin, şekil III'ün, anlaşılıp kavranmasına dayanır. Şekil III, gerisin geriye şekil II'ye, genişlemiş değer şekline dayanır ki bunun da temeli şekil I'dir: 20 yarda keten bezi = 1 ceket veya x kadar A malı = y kadar B malı eşitliğidir. Demek ki, para şeklinin çekirdeği basit mal şeklidir.

4. — MALLARIN FETİŞ KARAKTERLERİ VE BUNUN SIRRI

Bir mal, ilk bakışta, kolayca anlaşılan önemsiz bir şeymiş gibi görünür. Malın incelenmesi göstermiştir ki, mal, gerçekten son derece güç anlaşılan metafizik incelikler ve teolojik süslerle dolu bir şeydir. Malı kendisini ister sahip bulunduğu özelliklerle insan ihtiyaçlarını karşılaması ve ister bu özellikleri sırf insan emeğinin ürünü

olarak kazanması açısından ele alalım, mal, bir kullanım-değeri olduğu sürece, esrarengiz olacak hiç bir şey yoktur. İnsanın kendi çalışmasıyla, tabiattan alınan maddelerin şekillerini kendisine yararlı olacak bir biçimde değiştirdiği gün gibi açık bir şeydir. Örneğin, keresteden bir masa yapıldığında, kerestenin şekli değişir. Ama ne olursa olsun, masa yine de tahta, yani olağan, herhangi bir şey olmakta devam eder. Fakat, mal kisvesine bürünür bürünmez, doğal bir şey olmaktan çıkar, aklın ilk bakışta kavrayamadığı bir şey olur; artık yalnız ayakları yerden kesilmekle kalmaz, fakat aynı zamanda bütün diğer malların karşısında kafası üstünde durur, ve odun kafasında, kendiliğinden dans etmeye başladığı zamankinden çok daha fevkalâde, renkli ve parlak fikirler geliştirir.[25]

Demek ki, malın mistik karakteri kendi kullanım-değerinden doğmaz. Değeri belirleyen şeylerin mahiyetinden de doğmaz. Çünkü bir kere, ne kadar faydalı iş ya da üretken faaliyetler olurlarsa olsunlar, bu değeri belirleyen şeylerin insan organizmasının fonksiyonları oldukları ve bu türlü her fonksiyonun, muhteva ve şekli ne olursa olsun, kaslarının ve duyu organlarının harcanması demek olduğu, fizyolojik bir gerçektir. İkinci olarak, değer büyüklüğünün belirlenmesine temel olan şey, yani bu harcanmanın devam süresi ya da emeğin miktarı, gözönüne alındığı zaman, emeğin niceliği ile niteliği arasındaki farklılık apaçık olarak görülür. Yaşama (tüketim) araçlarının üretimi için harcanan iş zamanı, farklı gelişme aşamalarında aynı derecede olmasa bile,

25. Başkalarını yüreklendirmek için (pour encourager les autres) bütün dünya sessiz ve hareketsiz dururken, Çin ve masalar dansetmeye başlamışlardı. [Burada, 1848-49 ihtilâllerinden sonra Avrupa'da aristokrat ve hatta burjuva çevrelerinde ruh çağırma, masa kaldırma gibi şeyler moda haline gelirken, Çin'de, tarihe Taiping İhilâli diye geçmiş olan, feodalizme karşı girişilmiş güçlü kurtuluş hareketine işaret ediliyor.]

her toplumda insanların ilgisini çekmiş olmalıdır.[26] Son olarak, insanlar, herhangi bir biçimde birbirleri için çalışmaya başladıkları andan itibaren, emekleri de toplumsal bir şekil almıştır.

O halde, mal şeklini alır almaz, emek ürününün çapraşık bir mahiyet alması nereden geliyor? Apaçıktır ki, bu şeklin bizzat kendisinden. İnsan emeklerinin eşitliği, emek ürünlerinin hepsi için aynı olan, değer gerçekliğinin nesnel şeklini alır; harcanmış bulunan insan iş-gücü miktarı, bu harcamanın devam süresi ile emek ürünlerinin değer büyüklüğü şeklini kazanır; ve son olarak, üreticiler tarafından harcanan emeklerin toplumsal mahiyetinin ortaya çıkmasına araçlık eden üreticiler arası ilişkiler, emek ürünlerinin toplumsal ilişkileri şeklini alırlar.

Mal şeklinin esrarlı bir şey oluşunun basit ve açık sebebi, demek oluyor ki, insanların kendi emeklerinin toplumsal niteliğini, bu şeklin, insanlara, emek ürünlerinin nesnel nitelikleri olarak, bu şeylerin toplumsal doğal özellikleri olarak yansıtması; ve dolayısıyla, üreticilerle toplam emek arasındaki toplumsal ilişkiyi de şeylerin insanların dışında varolan bir toplumsal ilişkisi gibi göstermesidir. İşte, emek ürünü malların akıl ermez ya da toplumsal şeyler haline gelişinin sebebi budur. Böylece, bir şeyin görme siniri üzerindeki ışık etkisi, görme sinirinin bizzat kendi öznel duyarlığı olarak değil de şeyin gözün dışındaki nesnel şekli olarak algılanır. Oysa, görme olayında gerçekte bir şeyden, gözün dışındaki bir nesneden kalkan ışık bir başka şeye, göze geçer. Bu, iki fizik şey arasında olan fizikî bir olaydır. Buna karşılık

26. 2° baskıya not: Eski Germenler arasında bir morgen (eski bir arazi ölçüsü) toprağın büyüklüğü bir günlük işe göre hesaplanır ve bunun için de morgen **Tagwerk** (morgen günlük-iş), **Mannwerk, Mannskraft, Mannsmaad, Manushauet** vb. gibi isimler alırdı. (**Bkz**: George Ludwig von Maurer, **Einleitung zur Geschichte der Mark, Hof, usw., Verfassung**, München, 1854, s. 129 vd..)

mal şekli ve bunun kendisini ortaya koymasına araçlık eden emek ürünlerinin değer ilişkisi, kendi fizik mahiyetleri ve bundan doğan nesnel ilişkilerle, asla yeni bir şey yaratamazlar. Burada, insanların bizzat kendi aralarındaki toplumsal ilişkinin, onların gözünde nesneler arasında varolan hayal ürünü bir ilişki şekline girmesinden başka bir şey olmamaktadır. Bunun için de, bir benzetme yapmak istersek, din dünyasının bulutlarla kaplı katlarına kanatlanmamız gerekir. Burada insan kafasının ürünleri, sanki kendilerine özgü hayatları olan, bağımsız, kendi aralarında ve insanlarla ilişkilerinde kendi başlarına varlıklarmış gibi görünürler. Bu, insan elinin ürünlerinin meydana getirdiği mallar dünyasında da böyledir. Emek ürünleri mal olarak elde edilmeye başlanır başlanmaz, emek ürünlerine yapışan ve dolayısıyla da mal üretiminden ayrılmaz hale gelen bu şeye *Fetişizm* adını veriyorum.

Buraya kadarki analizin de göstermiş olacağı gibi, mallar dünyasının bu fetiş karakteri, mal üreten emeğin özel toplumsal niteliğinden doğar.

Kullanıma yararlı şeyler, genel olarak, sırf ve ancak, birbirlerinden bağımsız olarak harcanan özel kişisel emeklerin ürünleri oldukları için, mal haline gelirler. Bu özel ve kişisel emeklerin bütünü, toplumsal emek-toplamını meydana getirir. Üreticiler arasındaki toplumsal ilişki, ancak bunların emek ürünlerinin birbirleri ile değişimi yoluyla kurulduğu için, üreticilerinin özel emeklerinin spesifik toplumsal karakterleri de ancak bu değişim ile kendilerini gösterirler. Bir başka deyişle, gerçekte özel ve kişisel emekler toplam toplumsal emeğin üyeleri olarak kendilerini ancak, emek ürünleri ve, bunların aracılığı ile de üreticiler arasında kurulan ilişkilerle ortaya kor ve kabul ettirirler. Bundan dolayı, kendi emek ürünlerinin toplumsal ilişkileri üreticilere ol-

dukları gibi, yani ne iseler öyle, yani emek harcayan kişilerin kendi aralarındaki dolaysız toplumsal ilişkiler olarak değil de aksine kişiler arasındaki maddi ilişkiler ve nesneler arasındaki toplumsal ilişkiler olarak görünürler.

Emek ürünlerinin, kendilerinin çeşitli kullanım nesneleri olma niteliklerinden ayrı olarak toplumsal nitelikleri ile aynı bir değer gerçekliği haline gelmeleri, ancak, birbirleri ile değiştirilmeleri yoluyla olur. Ancak değişimin halen yeterli bir genişlik ve önem kazanmış olması ve böylece faydalı şeylerin değişim için üretilmeleri ve dolayısıyla daha üretimleri sırasında değer olarak görülmeleri iledir ki, emek ürününün bu şekilde faydalı olan şey ve değeri olan şey diye ayrılışı pratik bakımdan bir vakıa haline gelir. Bu andan itibaren üreticilerin özel ve kişisel işleri fiilen iki yönlü toplumsal bir karakter kazanırlar. Bunlar bir yandan, belli faydalı işler olarak, belli toplumsal bir ihtiyacı karşılamak ve böylece, toplam işin, kendiliğinden doğan toplumsal iş-bölümü sisteminin üyeleri olarak devam edip gitmek durumundadırlar. Diğer yandan, her bir faydalı özel ve kişisel iş, ancak bir diğer tür faydalı işle değiştirilebilir yani onunla aynı ya da ona eşit bir şey olduğu sürece, bu işi yapanın çeşitli ihtiyaçlarını giderir. Çeşitli işlerin tam *(toto coelo)* eşitliği ancak, bunları gerçekteki eşitsizliklerinden soyutlamakla, bunları insan iş-gücü harcaması, soyut insan emeği olarak sahip bulundukları ortak niteliklerine indirgemekle mümkün olabilir. Kendi özel ve kişisel işlerinin bu iki yönlü toplumsal karakteri, özel ve kişisel üreticilerin kafalarında, bunların günlük iş-hayatında, ürünlerin birbirleri ile değişimi olayında, aldıkları şekiller içinde yansırlar. Buna göre, özel ve kişisel işlerin toplum için faydalı olma niteliği, emek ürünlerinin, hem de başkaları için, faydalı olma zorun-

luğu şeklinde; bunun gibi, çeşitli türden işlerin toplum bakımından aynı ve eşit şeyler olmaları niteliği, bu nesnel olarak farklı şeylerin, emek ürünlerinin, hepsi için ortak bir nitelik, değer olma niteliği şeklinde yansır.

Demek oluyor ki, insanlar kendi emeklerinin ürünlerini birbirlerinin karşısına değer olarak çıkarmazlar; çünkü bu şeyler onlar için aynı homojen insan emeğinin yalın nesnel örtüleri olarak görünürler. Tersine, çeşitli türden ürünlerini değişim sırasında bir diğerine eşitlerken, harcamış oldukları emekleri bir diğerine insan emeği olarak, insan emeği oldukları için, eşitlerler. Bunu farkında olarak yapmazlar; ama yaparlar.[27] Bu sebepledir ki, değerin ne olduğu alnında yazılmış değildir. Aksine, değer her emek ürününü toplumsal bir hiyeroglife çevirir. İnsanlar, sonradan, kendi toplumsal ürünlerinin gerisinde yatan sırra ulaşmak için, hiyeroglifin anlamını çözmeye çalışırlar; çünkü, kullanıma yararlı şeylerin değer olarak gelişip belirlenmeleri, insanların dilleri kadar toplumsal bir üründür. Emek ürünlerinin, bunlar değer oldukları sürece, kendilerinin üretimi için harcanmış insan emeğinin yalın nesnel ifadeleri olduğunu ortaya koyan son zamanlardaki bilimsel keşif insanlığın gelişme tarihinde bir dönemi belirler; ama, emeğin toplumsal karakterini, üzerindeki nesnellik sisini dağıtıp, asla aydınlığa çıkarmaz. Ele aldığımız üretim biçiminde yani mal üretiminde, tek başına ve bağımsız olarak yürütülmekte olan kişisel işin kendine özgü toplumsal karakterinin her çeşit insan emeğinin eşitliğinden ibaret olması vakıası; bu karakter, insan emeği olması dolayısıyla üründe değer şekline büründüğü için; yukarda sözü edi-

---

27. 2° baskıya not: Bundan dolayı, Galiani: değer, kişiler arası bir ilişkidir. —"La Ricchezza é una ragione tra due persone"—, derken şunu eklemesi gerekirdi: şeyler arasında bir ilişki gibi ifade edilmiş olan aslında kişiler arasında bir ilişkidir. (Galiani, **Della Moneta**, s. 221, Custodi kolleksiyonunda, c. III, **Scrittori Classici Italiani di Economia Politica. — Parte Moderna**, Milano, 1803.)

len buluşa rağmen üreticiye gerçek ve kesin bir olay gibi görünür; tıpkı bileşip havayı meydana getiren gazların bilim tarafından keşfinden sonra da havanın değişmemiş olarak kalması gibi.

Ürünlerini birbirleriyle değiştiren kimselerin pratik olarak her şeyden evvel ilgilendikleri şey, kendi ürününe karşılık ne kadar yabancı ürün elde edeceği, yani ürünlerin hangi oranlarda değiştirilebileceği sorusudur. Bu oranlar alışkanlık yolu ile belli bir kararlılık düzeyine ulaşınca, emek ürünlerinin mahiyetinden doğuyorlarmış gibi görünürler; sözgelişi, 1 ton demir ile 2 ons altın tıpa tıp aynı değerdedirler, tıpkı 1 libre altın ile 1 libre demirin, farklı fizik ve kimyasal özelliklerine rağmen, aynı ağırlıkta olmaları gibi. Gerçekte emek ürünlerinin değer olma nitelikleri ancak bunların birbirleri karşısına değer büyüklükleri olarak çıkmaları ile kararlılık kazanır. Bu büyüklükler değişime katılanların irade, uzağı görüş yetenekleri ve girişim ve davranışlarından ayrı olarak sürekli değişir. Üreticilerin kendi toplumsal hareketleri onlar için, şeylerin, kendi denetleri altına alacakları yerde kendilerini deneti altında tutan, hareketleri şeklini alır. Bu durumda, emek ürünlerinin tesadüfe bağlı ve devamlı dalgalanan değişim oranlarının, bu ürünlerin elde edilmeleri için gerekli toplumsal iş zamanının, evin başımıza yıkılmasında yerçekimi kanununun oynadığı rol gibi, yönetici tabiat kanunu olarak, kuvvetle denet ve etkisi altında olmalarından dolayı, birbirlerinden bağımsız şekilde yürütülen ve fakat toplumsal iş-bölümünün doğal üyeleri oldukları için tüm birbirlerine bağlı özel işlerin devamlı olarak toplumca istenen miktarlara indirgeneceği olgusu üzerinde bizzat birike ndeney ve yaşantıdan kalkarak bir bilimsel görüş ve kanıya ulaşılmadan evvel, mal üretimi sisteminin

tam bir olgunluk düzeyine ulaşması gerekir.[28] Bunun içindir ki, değer büyüklüğünün iş zamanı ile belirlenmesi, görünürdeki nispî mal değeri hareketlerinin altında gizli duran bir sırdır. Bunun keşfedilmesi emek ürünlerinin değer büyüklüklerinin belirlenmeleri sırf tesadüfe bağlı bir şeydir sanısına son vermiş, ama bunların nesnel şekli üzerine hiç bir ışık tutmamıştır.

İnsanların toplum hayatının şekilleri üzerindeki düşünceleri ve dolayısıyla bu şekillerin analizine yönelmiş bilimsel çalışmaları, genellikle, gerçek gelişmenin tersi bir yol tutar. İşte, iş olup bittikten sonra (*post festum*) ve, bunun için de, gelişme sürecinin tam biçimini almış sonuçlarının analizi ile başlanır. Emek ürünlerine mal damgasını vuran ve dolayısıyla varlıkları mal dolaşımı (*Warenzirkulation*) için gerekli olan şekiller, insanların bu şekillerin tarihî karakterleri üzerinde değilse de —zaten onların gözünde değişmez bir şeydir bu— muhtevaları üzerinde bir açıklığa kavuşmaya kalkışmadan evvel, toplumsal hayatın tabiî şekillerinin değişmezlik ve kararlılığını çoktan kazanmış bulunurlar. Bunun içindir ki, değer büyüklüğünün belirlenmesine tek başına mal fiyatları analizi ile varılmış, malların değer olma niteliklerinin tespit edilmesinde tek başına rol oynayan şey, malların hepsi için geçerli olan para ifadesi olmuştu. Ne var ki, özel işlerin toplumsal karakterini ve dolayısıyla özel işçiler arasındaki toplumsal ilişkileri, bunları açığa çıkaracak yerde, fiilen örtüp saklayan şey, mallar dünyasının işte bu tam ve noksansız şeklidir: para şekli. Ceket, ayakkabı vb. ile keten bezi arasında keten bezi soyut insan emeğinin genel anlamda maddeleşmiş halidir

28. "Ancak devrî hareketlerle kendini gösterebilen bir kanun hakkında ne düşünülmelidir? Bu, sadece, olaya katılanların bilinçsizliğine dayanan, bir tabiat kanunudur." (Friedrich Engels, **Umrisse zu einer Kritik der Nationalökonomie,** s. 103, Arnold Ruge ve Karl Marx tarafından yayınlanmış olan **Deutsch-Französische Jahrbücher**, Paris 1844.)

diye, ilişki kurulur dediğim zaman, bu ifadenin saçmalığı apaçıktır. Ama, ceket, ayakkabı vb. üreticileri bu mallarla keten bezi —bunun altın veya gümüş olmasının konumuz bakımından hiç bir farkı yoktur— arasında keten bezi genel eş-değer olduğu için, ilişki kurduklarında, kendi özel emekleri ile toplumsal toplam emek arasındaki ilişki, üreticilere tıpkı bu saçma şekliyle görünür.

Bu türlü şekiller burjuva ekonomisinin kategorilerinden ibarettirler. Bunlar, tarih şartlarının belirlemiş olduğu bu toplumsal üretim biçiminin, yani mal üretimi biçiminin, toplumsal geçerlilikleri olan objektif düşünce şekilleridir. Bundan dolayı, diğer üretim şekillerine geçer geçmez, mallar dünyasının bütün mistisizmi, mal üretimi biçimi içinde kalındığı sürece emek ürünlerinin etrafında bir sis tabakası yaratan bütün büyü ve esrarı ortadan kalkar, yok olur.

Ekonomi politikte, Robinson pek sevilen bir örnek olduğu için,[29] İlkönce onu, adasında bir görelim. Ne kadar alçak gönüllü ve az şeyle yetinir olursa olsun, yine de gidermek zorunda olduğu çeşitli ihtiyaçları vardır ve, bunun için de, aletler yapmak, ev eşyası imal etmek, hayvan ehlileştirmek, balık tutmak, avlanmak vb. gibi, çeşitli türden faydalı işler yapmak zorundadır. Kendisine tatmin ve zevk verdiği ve bu gibi faaliyetleri dinlenme saydığı için, ibadet dua ve benzeri şeylerin sözünü etmiyoruz. Üretken fonksiyonlarının çeşitliliğine rağmen, Robinson bilir ki, bunlar aynı Robinson'un, yani kendisinin, sırf farklı farklı biçimler alan işleridir. Bizzat zo-

29. 2° baskıya not: Ricardo'nun bile Robinson'a ait hikâyeleri vardır: "[Ricardo] ilkel avcı ve balıkçıyı, tuttukları balığı ve avladıkları hayvanları bir diğeriyle, bunların değişim-değerlerinde maddeleşmiş iş zamanları oranına göre değiştiren mal sahipleri olarak görür. Ricardo burada ilkel balıkçı ve avcıyı üretim araçlarının hesabını çıkarırken Londra Borsasında 1817 yılında yürürlükte olan yıllık temettü tablolarını dikkate alan kimseler, olarak düşünmekle zaman-dışı bir muhakeme yürütür. Öyle görünüyor ki, burjuva toplumu dışında tanıdığı tek toplum şekli «Bay Owen'in Paralelogramları»dır." (Karl Marx, **Zur Kritik.** ..., s. 38, 39.)

runluluk, zamanını çeşitli işleri arasında doğru şekilde bölmeye zorlar. Bütün işleri içinde bir ya da diğerinin daha fazla yer tutması, elde edilmek istenen fayda sonucuna ulaşmak için yenilmesi gerekli güçlüğün büyüklük veya küçüklüğüne bağlıdır. Ona bunu deneyleri öğretir; ve Robinson'umuz, enkaz arasında kurtarılmış bir saat, bir kayıt defteri, mürekkep ve kalemle, iyi bir İngiliz gibi, derhal kendi üzerinde muhasebe kayıtları tutmaya başlar. Envanterinde sahip bulunduğu kullanım nesnelerinin, bunların üretimi için gerekli çeşitli işlemlerin ve nihayet bu çeşitli ürünlerin belli miktarlarını elde etmek için harcadığı ortalama iş-zamanının birer listesi bulunur. Robinson ile kendi kendine yarattığı zenginliğini meydana getiren şeyler arasındaki bütün ilişkiler burada o kadar basit ve açıktır ki, bunları, özel bir zihin çabası gerekmeksizin Bay M. Wirt bile anlayabilir. Ama, yine de, bu ilişkilerde değerin bütün temel özellik ve unsurları mevcuttur.

Şimdi Robinson'un pırıl pırıl ışıklı adasından kalkıp karanlık Avrupa Ortaçağına geçelim. Burada bağımsız adam göremeyiz; herkes bağımlıdır: serfler (toprak köleleri) ve derebeyleri, tâbi *(Lehnsgeber, Suzerain)* ve metbular (*Vasallen*), din erbabı (*clergy*) ve bunların dışında kalanlar. Kişisel bağımlılık burada maddî üretimin toplumsal ilişkileri kadar toplumsal hayatın bu ilişkileri üzerine kurulu diğer alanlarının da karakteristiğidir. Ancak şurası var ki, kişisel bağımlılık ilişkileri toplumun veri olan temelini meydana getirdikleri için, işlerin ve ürünlerin kendi gerçekliklerinden farklı hayal ürünü bir kisveye bürünmelerine lüzum ve yer olmaz. Bunlar toplumsal çarkın bütünü içinde doğal hizmetler ve doğal edimler olarak yapılırlar. Burada işin dolaysız toplumsal şekli, mal üretimine dayanan düzende olduğu gibi emeğin genel soyut emek şekli değil, özel ve doğal şek-

lidir. Angarya da mal üreten emek gibi zamanla ölçülür; ama her serf bilir ki, efendisinin hizmetinde harcadığı iş-gücü kendi kişisel iş-gücünün belli bir miktarıdır. Rahibe verilen ondalık (öşür) onun takdisinden çok daha açık bir şeydir. İnsanların burada birbirleri karşısında büründükleri karakter kisveleri üzerinde nasıl bir yargıda bulunursak bulunalım, kişilerin işlerini yürütürken içinde oldukları toplumsal ilişkiler, her halde, şeylerin, emek ürünlerinin, toplumsal ilişkileri kılığına girmemekte ve fakat kendi kişisel ilişkileri olarak görünmektedirler.

Ortak, yani doğrudan doğruya toplumsallaşmış emeği gözden geçirmek için, bu emeğin bütün uygar halkların tarihlerinin başlangıcında görülen, kendiliğinden doğmuş şekline kadar geriye gitmemize ihtiyaç yoktur.[30] Kendi ihtiyacı için tahıl, hayvan, iplik, keten bezi, urba vb. üreten ve yapan bir köylü ailesinin ataerkil tarım endüstrisi hemen elimizin altında bir örnektir. Bu değişik şeyler ailenin karşısına aile emeğinin farklı ürünleri olarak çıkarlar; fakat birbirleri karşısında mal olarak yer almazlar. Bu ürünleri üreten, tarım, hayvancılık, iplik eğirme, dokumacılık, terzilik, vb. gibi, çeşitli işler bizatihi toplumsal fonksiyonlardır; çünkü, ailenin fonksiyonları tıpkı mal üretimi düzenindeki gibi kendilerine özgü ve kendiliğinden gelişen iş-bölümüne sahiptirler. İşin mevsim değişmesiyle birlikte değişen tabiî şartları yanında, aile içindeki bölümünü ve aile üyelerinin her

30. 2° baskıya not: "Son zamanlarda, ilkel ortak-mülkiyet şeklinin spesifik olarak Slavlara, hatta sırf Ruslara has bir şey olduğu yolunda, gülünç bir ön yargı yayılmış bulunuyor. Bu, Romalılar, Germenler, Keltler arasında mevcut olduğunu gösterebileceğimiz, fakat, kısmen kalıntı halinde de olsa, çok çeşitli örnekleriyle Hintliler arasında daima görülegelen ilk şeklidir. Asya'da, özellikle de Hintliler arasında, görülen ortak mülkiyet şekilleri üzerinde yapılacak daha tam bir araştırma, ilkel ortak-mülkiyetin değişik şekillerinden bunun çeşitli yokoluş şekillerinin nasıl çıktığını ortaya koyacaktır. Böylece, örneğin, Roma ve Germenlerdeki özel mülkiyetin çeşitli orijinal tipleri, Hindistan'daki ortak-mülkiyetin çeşitli şekillerinden çıkarılabilir." (Karl Marx, **Zur Kritik** ..., s. 10.)

birinin çalışma sürelerini cins ve yaş farkları belirler ve düzenler. Bireysel iş-güçleri burada zaten ailenin ortak iş-gücünün organlarından başka bir şey olmadıkları için, bireysel iş-güçlerinin zaman süresi ile ölçülen harcanma miktarları da, kendiliğinden, bizzat işlerin toplumsal niteliğini belirleyen şeyler olurlar.

Şimdi son olarak, bir değişiklik yapalım ve topluma ait üretim araçları ile çalışan ve pek çok çeşitli iş-güçlerini toplumsal bir iş-gücü harcadıklarının bilinci ile harcayan hür insanlardan meydana gelen bir topluluk düşünelim. Robinson'un işindeki bütün özellik ve nitelikler burada da kendilerini gösterirler; yalnız bu kere bireysel olmayıp toplumsaldırlar. Robinson'un bütün ürünleri sırf kendisinin kişisel ürünü idi ve bundan ötürü kendisi için doğrudan doğruya kullanıma yarayan nesnelerdi. Şimdi, düşünmekte olduğumuz topluluğun toplam ürünü, toplumsal üründür. Bu ürünün bir kısmı tekrar üretim aracı olarak iş görür. Ve toplumsal olarak kalır. Ama diğer bir kısmı topluluğun üyeleri tarafından tüketim aracı olarak tüketilir. Bu sebeple, bu kısmın üyeler arasında bölüşülmesi gerekir. Bu bölüşümün biçimi bizzat toplumsal üretim örgütünün özel biçimi ve üreticilerin bu biçime uygun gelen tarihî gelişme dereceleri ile birlikte değişir. Sırf mal üretimi biçimindekine paralel olsun diye, her üreticinin beslenme ve yaşama araçlarından alacağı payın kendi çalışma süresi ile belirlendiğini kabul edeceğiz. Demek ki, çalışma süresi burada ikili bir rol oynayacaktır. Bunun toplumca planlanan bölünümü, çeşitli iş fonksiyonlarının çeşitli ihtiyaçları karşılayacak oranlarda olmasını düzenler ve sağlar. Diğer yandan, iş zamanı, aynı zamanda, üreticilerin toplam işteki iş paylarının ve dolayısıyla da toplam ürünün bireylerce tüketilecek kısmındaki tüketim aracı paylarının ölçüsü olarak, işe yarar. İnsanlarla kendi emekleri ve

emek ürünleri arasındaki toplumsal ilişkiler burada yalnız üretimde değil fakat dağıtımda da gün gibi açıktır.

Din dünyası gerçek dünyanın yansımasından başka bir şey değildir. Mal üretimi üzerinde kurulmuş, içinde üreticilerin birbirleriyle ürünlerini mallar ve değerler olarak görmek suretiyle toplumsal ilişkilere giriştikleri, böylece kendi bireysel özel işlerini homojen insan emeği ölçüsüne indirgedikleri bir toplumda soyut insan inancıyla Hıristiyanlık, özellikle onun burjuva döneminin gelişmiş biçimleri olan Protestanlık, Deizm vb. en uygun din şeklidir. Eski Asya ve diğer Eskiçağ üretim biçimlerinde ürünün mala dönüşmesi ve dolayısıyla insanın mal üreticisi haline gelmesi, ikinci derecede bir role sahiptir; bununla beraber, ilkel topluluklar yavaş yavaş yok olurken bu rolün de önemi gittikçe artar. Gerçek tacir kavimler, Epikür'ün küreler arasındaki tanrıları ya da Polonya toplumunun solunum noktalarında yerleşmiş Yahudiler gibi, ancak eski dünyanın çatlaklıklarında yaşarlardı. Bu eski üretim organizmaları burjuva üretim düzeninden çok daha basit ve saydamdır. Ne var ki, bunlar ya ilkel topluluktaki diğer insanlarla kendisi arasındaki doğal soydaşlık ilişkisinin kendisini onlara bağlayan göbek bağını henüz koparmamış olan bireysel insanın hamlığı, ya da doğrudan doğruya efendilik ve kölelik ilişkileri üzerine kurulmuşlardır. Bunların yaşama şartları, emeğin üretkenliğindeki gelişmenin düşük bir düzeyde olması ve insanları maddî hayatı yaratıp sürdürme süreçleri sırasında doğan, dolayısıyla birbirleri ve tabiat ile kendileri arasındaki, bu gelişme düzeyine uygun gelen dar ve katı ilişkilerdir. Bu gerçek darlık ve katılık, en iyi şekilde, eskinin tabiata tapmayı temel alan dinleriyle diğer halk dinlerinde yansır. Gerçek dünyanın dinlerde yansıması, genellikle, ancak gündelik hayatın pratik ilişkileri insanlara kendi aralarındaki ve

kendileriyle tabiat arasındaki bağları apaçık ve akla uygun şekilde göstermeye başlayınca, ortadan kalkar ve yokolurlar. Maddî üretim sürecine dayanan toplumsal hayat sürecinin kendisini örten mistik sis örtüsünü parçalayıp ışığa çıkması ancak bu sürecin, bir araya gelmiş hür insanların iş ve çabaları olarak, bunların bilinçli ve planlı kontrolleri altına alınması halinde, mümkün olabilir. Bu da toplum için maddî bir temel ya da kendileri de yine uzun ve ıstıraplı bir gelişim tarihinin kendiliğinden ortaya çıkmış ürünleri olan bir dizi maddî yaşama şartlarını gerektirir.

Ekonomi politik, değeri ve değer-büyüklüğünü noksan da olsa[31] incelemiş ve bu şekillerde saklı bulunan

31. Değer büyüklüğü üzerinde Ricardo'nun yaptığı analizin yetersizliği, yapılanların en iyisi bu olmakla beraber, bu eserin üçüncü ve dördüncü ciltlerinde görülecektir. Genel olarak, değerle ilgili nokta şudur: Klasik ekonomi politik hiç bir yerde, değerde görünen şekli ile, emeği kendi ürününün kullanım-değerindeki şekli ile, bir ve aynı emekten açıkça ve tam bir bilinçle ayırdetmemiştir. Emeği bir seferinde nicelik, bir başka seferinde nitelik açısından ele almakla, bu farklılaştırmayı fiilen yaptığı, şüphesizdir. Ne var ki, bu, asla, emeklerin sırf nicel farklarının bunların nitel-birlik ya da eşitliklerini, ve dolayısıyla soyut insan emeğine indirgenmelerini öngördükleri, düşündükleri ya da tasavvur ettikleri anlamına gelmez. Örneğin, Ricardo şu önermesinde Destutt de Tracy ile aynı fikirde olduğunu belirtir: "Bedenî ve zihnî yeteneklerimiz, tek başlarına, zenginliğimizin ilk ve başta gelen kaynakları oldukları için, bu yeteneklerin kullanılması, herhangi bir türden çalışma bizim asıl ve biricik servetimizdir (hazinemizdir); zeaginlik dediğimiz bütün bu şeyleri yaratan, daima bu kullanımdır. Ayrıca şurası da bellidir ki, bütün bu şeyler sadece kendilerini yaratmış olan emeği temsil ederler, ve bunların bir değeri varsa ya da hatta iki farklı değere sahipseler, onlar bunu ancak kendisinden doğdukları emeğin değerinden alabilirler." (Ricardo, **The Principles of Pol. Econ.**, 3 ed., Lond. 1821, s. 334.) Burada yalnız şu kadarına işaret edeceğiz: Ricardo, Destutt'ye kendi daha derin anlayışını katıyor. Bu zatın gerçekte söylediği, bir yandan, zenginliği meydana getiren her türlü şeyin "kendilerini yaratmış olan emeği, temsil ediyor olmaları", fakat diğer yandan, bunların "farklı iki değerlerini" (kullanım ve değişim değerlerini) "emeğin değeri"nden alıyor olmalarıdır. Böylece Yüzeysel Ekonominin (**Vulgärökonomie**) bir malın (burada emeğin) değerini, bunun arkasından diğer malların değerlerini bulmak için, belli ve var saymak gibi, basit ve satıhta kalıyor. Ama Ricardo onu, kullanım-değerinde olsun, değişim-değerinde olsun (emeğin değeri değil) emeğin kendisi maddeleşir, demiş gibi okuyor. Bununla beraber, Ricardo, kendisi emeğin iki şekilde görünen iki yüzlü hareketine o kadar az önem veriyor ki, "Value and Riches, Their Distinctive Properties" ("Değer ve Zenginlik, Bunları Farklılaştıran Özellikler") başlığını taşıyan bir bölümde, J. B. Say'in saçmalıklarını ince ve

muhtevayı keşfetmiştir. Bununla beraber, bu muhtevanın niye o şekli aldığını; ve yine, emeğin niye değerle ve zaman süresi ile ölçülen emek kitlesinin niye emek ürünün değer-büyüklüğü ile temsil edildikleri sorularını bir kere bile ortaya atmamıştır.[32] Üretim sürecinin insanlara hâkim olduğu henüz insanların üretim sürecine hâkim olmadıkları bir toplum durumuna ait oldukları alınlarında yazılı bulunan formüller, bu toplumun burjuva bilincine, üretken emeğin kendisi kadar apaçık doğal zorunluluklar olarak görünür ve böylece sözkonusu olurlar. Bundan dolayıdır ki, toplumsal üretim organizması-

---

sıkı bir incelemeye tâbi tutmak gereğini duyuyor. Bundan dolayı, sonunda hayretler içinde, Destutt'un, emeğin, değerin kaynağı olduğu konusunda bir yandan kendisiyle, diğer yandan da değer kavramı üzerinde Say'le uyuştuğunu görüyor.

32. Klasik ekonomi politiğin başlıca eksikliklerinden biri, malın ve daha özel olarak da, malın değerinin analizinden, değeri değişim-değeri haline sokan, değer şeklini bulup çıkarmakta başarıya ulaşamamış olmasıdır. A. Smith ve Ricardo gibi, en iyi temsilcileri bile değer şeklini hiç önemi olmayan ya da bizzat malın mahiyetine yabancı olan bir şey gibi ele almışlardır. Bunun sebebi, sadece, bunların dikkatlerini tamamen değer büyüklüğü analizinde toplamış olmaları değildir. Daha derindedir. Emek ürününün değer şekli, burjuva üretim şeklinin en soyut ve en genel şeklidir; işe bu yüzden, burjuva üretim biçimi, toplumsal üretimin özel bir türü olmasıyla ve dolayısıyla aynı zamanda, tarih içinde belli bir yere sahip bulunmasıyla belirlenir. Bundan ötürü, bu üretim biçimine toplumsal üretimin ebediyen kalacak doğal bir üretim biçimi gözü ile bakılırsa, değer şeklinin,, yani mal şeklinin, daha sonra gelişen para şeklinin, sermaye şeklinin, vb. kendine özgü, onu ayırıcı ve farklılaştırıcı temel niteliği de, zorunlu olarak, gözden kaçmış olur. İşte bu sebeple, değer büyüklüğünün iş zamanı ile ölçüleceğini tamamen benimseyen iktisatçılar arasında para, yani genel eş-değerin en tam şekli üzerine karmakarışık ve çelişmeli düşüncelere rastlanır. Bu, örneğin, paranın bilinen tanımlarının artık kâfi gelmediği bankacılık alanında incelenmesiyle açıkça ortaya çıkar. Buna rağmen, değerde sırf bir toplumsal şekil ya da, daha doğrusu, bunun sadece özsüz bir görüntüsünü gören, onarılmış (**restaurierte**) bir merkantil-sistem (Ganilh, vb.) ortaya çıkmıştı. İlk ve son defa olmak üzere belirtevim ki, klasik ekonomi politik dediğim zaman, sadece görünüşteki ilişkiler çerçevesi içinde kalan, en çetin ve karışık olaylara rahat ve kolay bir açıklama bulmak ve burjuvazinin günlük ihtiyaçlarını karşılamak için, bilimsel ekonominin çoktandır biriktirdiği malzemeyi durmaksızın eşcleyip ayıklayan, fakat bunun dışında kendisini, içinde yaşadığı dünyayı dünyaların en güzeli ve en iyisi bulan, hallnden memnun, burjuvazinin bu dünya üzerine olan bayağı düşünce vefikirlerini bilgiçge bir kılı-kırk yarıcılıkla sistemleştirmeye ve bunları ezelî ve ebedî gerçeklermiş gibi ilân etmeye varan, yüzeysel ekonomiye (**Vulgärökonomie**) karşılık W. Petty'den bu yana, burjuva üretim biçiminin gerçek temeli olan ilişkileri araştırıp inceleyen, bütün ekonomiyi anlıyorum.

nın burjuva öncesi şekilleri ekonomi politik tarafından kilise babalarının Hristiyanlık öncesi dinlere baktıkları tarzda ele alınırlar.[33]

Bir kısım ikisatçıların mal dünyasına yapışık fetişizm ya da emeğin toplumsal niteliklerinin nesnel görü-

33. "İktisatçıların kendilerine has ayrı bir yöntemleri oluyor. Onlar için ancak iki türlü kurum vardır: doğal olanlar, yapma (sunî) olanlar. Feodalizmin kurumları yapma, burjuvazininkiler doğal kurumlardır. Burada bunlar, kendileri gibi iki tür din bulup ayıran, teologları andırırlar; bu sonunculara göre, kendilerininki hariç, her din insan bulgusudur, ve ancak kendi dinleri bir JJVahy-i ilâhî"dir. — Böylece bir zaman tarih vardı, fakat artık yok." (Karl Marx, **Misère de la Philosophie. Aéponse à la Philosophie de la Misère de M. Proudhon"**, 1847, s. 113.*) Eski Yunanlıların ve Romalıların sırf soygunculuk ve talanla yaşadıklarını tasavvur etmekle, Bay Bastiat, gerçekten gülünç oluyor. Şurası var ki, yüzyıllarca soygun ve talanla yaşanması için, ortada devamlı talan edilecek bir şey olması ya da talan konusu olan şeyin aralıksız yeniden üretilmesi gerekir. Bundan dolayı, buradan Yunanlılar ve Romalıların da bir üretim süreçleri, yani, tıpkı burjuva ekonomisinin bugünkü dünyanın temeli olması gibi, o zamanki dünyanın maddî temeli olan bir ekonomileri olduğu anlaşılır. Yoksa, Bastiat, "köleliğe (köle emeğine) dayanan bir üretim biçimi soygun ve talana dayanan bir sistemdir" mi demek istiyor? Böyle ise, tehlikeli bir noktada duruyor demektir. Aristo gibi dev bir düşünür köle emeğini (köleliği) değerlendirirken yanılırsa, Bastiat gibi cüce bir iktisatçı ücretli-emeği (ücretli iş sistemini) değerlendirirken niçin doğru düşünüyor olsun? Bu fırsattan yararlanarak, **Zur Kritik der Pol. Ökonomie**, 1859, eserimin Amerika'da yayınlanmasından sonra orada çıkan bir Alman-Amerikan gazetesinin bana karşı yapmış olduğu bir itirazı kısaca cevaplandırmak istiyorum. Orada benim, her belli üretim biçimi ve bununla uyuşan üretim ilişkilerinin, daha kısa olarak, "toplumun ekonomik yapısının gerçek temel olduğu, hukukî üst-yapının bunun üzerinde yükseldiği ve belli toplumsal bilinç ve düşünce şekillerinin bundan doğduğu", "maddî hayatın üretim biçiminin toplumsal, siyasal ve düşünsel **(geistlgen)** yaşam sürecini genel olarak şartlandırıp belirlediği" yolundaki görüşümle, ilgili olarak — bu söylenenlerin tümü, gerçi, maddî çıkarların ağır bastığı, bugünkü dünyamız için doğrudur; ama, katolikliğin güçlü olduğu Ortaçağda ve politikanın hakim olduğu Atina'da ve Roma'da doğru olmadığı söylenmişti. Her şeyden önce, bir kimsenin kalkıp Ortaçağ ve eski dünya üzerine, bu bütün dünyanın bildiği tekerlemeleri bir başkasının bilmediğini, keyfinin istediği gibi, varsayması insana garip geliyor. Bununla beraber şu kadarı apaçıktır: Ne Ortaçağ katoliklik ile, ne de eski dünya politika ile karnını doyurabilirdi. Tersine, birinde politikanın, diğerinde katolikliğin başrolleri oynamasını, o toplumları kendi geçimlerini sağlama metot ve biçimler açıklar. Bunun dışında, örneğin, onun esrarlı tarihini toprak mülkiyeti tarihinin meydana getirdiğini bilmek için, Roma Cumhuriyeti tarihi ile bir parça tanışıklık yeter. Diğer yandan, gezginci şövalyeciliğin toplumun bütün ekonomik şekilleri ile bağdaşabileceğini sanmakla yaptığı hatanın cezasını, Don Kişot çoktan çekmiş bulunuyor.

* Karl Marx, **Felsefenin Sefaleti**, Sol Yayınları, Ankara, 1966, s. 134. —ç.

nümü yüzünden ne ölçüde yanlışlıklara yöneldiklerini, diğer şeyler yanında, değişim-değerinin belirlenmesinde tabiatın oynadığı rol üzerine yapılmış uzun ve tatsız tartışma da ortaya koyar. Değişim-değeri bir şey için harcanmış emeği ifadeye yarayan belli bir toplumsal anlatım biçimi olduğu için, sözgelişi, kambiyo kurlarının içerdiğinden fazla doğal nesne içermez. Mal şekli burjuva üretim biçiminin en genel ve en gelişmiş şekli olduğuna göre, bugünkü hâkim ve karakteristik durumunda olmamakla beraber, daha tarihin pek erken zamanlarında ortaya çıkmış olması, kendisinin fetiş karakterini bize oldukça kolay gösterebilir. Oysa, daha somut şekillerde bu basitlik görünümü bile yokolur. Para sisteminin doğurduğu hayaller nereden gelir? Bu sistemde altına ve gümüşe, para olarak bir toplumsal üretim ilişkisini temsil eden şeyler gözüyle değil fakat garip toplumsal özellikleri olan doğal şeyler gözüyle bakılmıştır. Para sistemine küçümseyerek bakan modern ekonomi, sermaye ile uğraşmaya kalkar kalkmaz, kendi fetişizmini gün gibi ortaya koymuş olmuyor mu? Toprak rantının toplumdan değil de topraktan doğduğu yolundaki fizyokratlardan gelen hayal yok olalı daha şurada ne oluyor?

İlerde ele alacağımız için, burada mal şekli ile ilgili bir diğer örnekle yetineceğiz. Mallar konuşabilselerdi: insanı ilgilendiren şey bizim kullanım-değerimiz olabilir; bu, bizde şey olduğumuz için bulunmaz; bize ait olan şey, değerimizdir; bizim mal şeyi olarak elden ele geçmemiz bunu ispat eder: biz birbirimizin karşısına yalnız değişim-değeri olarak çıkarız, derlerdi. Şimdi iktisatçının diliyle mallar kendilerini nasıl anlatmaktadırlar, onu dinleyelim:

"Değer" (değişim-değeri) "şeylerin, zenginlik" (kullanım-değeri) "ise insanın vasfıdır. Bu anlamda değer,

değişimin varlığını zorunlu olarak gerektirir, zenginlik ise gerektirmez."[34] "Zenginlik" (kullanım-değeri) "insanın bir sıfatıdır, değer ise malların bir vasfıdır. Bir insan ya da topluluk zengin, ama bir inci ya da elmas ise değerli olur... İnci ya da elmasın inci ya da elmas olarak değeri vardır."[35]

Bugüne kadar henüz hiç bir kimyacı, inci ya da elmasta değişim-değeri keşfetmiş değildir. Bu kimyasal özün keskin eleştiricilik iddiasında olan iktisatçı kâşifleri, bunu değilse de, şeylerin kullanım-değerlerinin bunların maddî özelliklerinden bağımsız olduklarını, buna karşılık değerlerinin şey, nesne, olmalarından ileri geldiğini keşfetmişlerdir. Bunların böylece arka çıktıkları garip görüş şu oluyor: şeylerin kullanım-değerleri insan için değişim olayı olmadan, yani insanla şey arasında doğrudan doğruya kurulan ilişki ile; buna karşılık, değerleri ancak değişimle yani bir toplumsal süreçle gerçekleşir. Burada, iyi kalpli Dogberry'in gece bekçisi Seacoal'ü aydınlatan sözlerini hatırlamanın tam sırası:

"Hali vakti yerinde bir adam olmak bir talih işidir; fakat okuyup yazabilmek tabiattan gelir."[36]

---

34. **"Value is a property of things,** riches of man. Value, in this sense, necessarily implies exchanges, riches do not." ("Değer şeylerin, zenginlik insanın bir özelliğidir. Değer, bu anlamda, değişimi gerektirir. Zenginlik gerektirmez.") **(Observations on some verbal disputes in Pol. Econ., Particularly relating to value, and to demand and supply,** Lond., 1821, s. 16.)

35. "Riches are the attribute of man, value is the attribute of commodities. A man or a community is rich, a pearl or a diamond is valuable ... A pearl or a diamond is **valuable as a pearl or diamond."** (S. Bailey, I. c., s. 165 vd..)

36. **Observations** adlı eserin yazarı ile S. Bailey, Ricardo'yu değişim-değerini sırf nispî bir şey olmaktan çıkarıp mutlak bir şeye dönüştürmekle suçlarlar. Gerçek bunun tersidir .Ricardo, bu şeylerin, sözgelişi elmas ve incinin, değişim-değerleri olarak sahip oldukları görünüşteki nispiliklerini, bu görünüşün gerisinde saklı gerçek ilişkiye, bunların insan emeğinin yalın ifadeleri olarak sahip bulunduğu nispiliğe indirgemiştir. Ricardo'cuların Bailey'e cevapları hoyratça olmuş ve fakat susturucu olamamışsa, bütün bunların sebebi, bunların bizzat Ricardo'nun kendisinde değer ile değer şekli, ya da değişim-değeri arasındaki iç (gizli) ilişki üzerinde bir iz, bir ipucu bulamamış olmalarıdır.

BÖLÜM : 2

DEĞİŞİM SÜRECİ

MALLAR piyasaya kendi kendilerine gelemezler ve birbirlerinin karşısına değişim için kendi kendilerine çıkamazlar. Bunun için, bunların ellerinden tutan kimseleri, yani sahiplerini de tanımamız gerekir. Mallar bildiğimiz şeyler, nesnelerdir ve bundan ötürü insanlar karşısında direnme güçleri yoktur. Gerektiği zaman, insan zor kullanabilir, diğer bir deyimle, bunları zorla ele geçirebilir.[37] Bu şeyleri mal olarak birbirinin karşısına çı-

37. Dindarlığı ile ünlü 12. yüzyılda bu türlü mallar arasında çok kere pek ince ve zarif şeyler yer alırdı. Öyle ki, o zamanın bir Fransız şairi, Landit pazarında bulunan mallar arasında, giyecek eşya, ayakkabı, deri ve kürk eşya, tarım aletleri vb. yanında "yakıcı bedenli dilberler" (**femmes folles de leur corps**) olduğunu da anlatır.

karmak için, bunları ellerinin altında bulunduran kimselerin birbirlerinin karşısında iradeleri bu şeylerde yerleşik kişiler olarak yer almaları gerekir ki, böylece, biri ancak diğerinin iradesiyle, yani her biri ancak her iki tarafın katıldığı bir irade beyanı ile kendi malını elinden çıkarken, bir yabancı malın sahipliğini elde eder. Bunun içindir ki, bu kimselerin karşılıklı olarak birbirlerini özel mal sahibi sıfatıyla tanımaları gerekir. Mukavele sistemi hukuk sistemi içinde gelişmiş olsun olmasın, bir mukavele şeklinde olan bu hukukî ilişki, kendisinde ekonomik ilişkinin yansıdığı, bir irade ilişkisidir. Bu hukuk veya irade ilişkisinin muhtevasını belirleyen, bizzat ekonomik ilişkinin kendisidir.[38] Kişiler burada birbirleri için ancak malların temsilcileri ve dolayısıyla mal sahipleri olarak mevcutturlar. Araştırmamız ilerledikçe, ekonomi sahnesine çıkan karakterlerin, genel olarak, bunların arasında varolan ekonomik ilişkilerin kişilik kazanmasından, kişileşmesinden başka bir şey olmadıklarını göreceğiz.

Bir malı sahibinden ayırdeden başlıca husus, bu mal için diğer mal-maddelerinin sırf kendi değerinin görünüm şekli olarak sözkonusu olmasıdır. Bundan dola-

---

38. Proudhon, ilkönce, kafasındaki adalet idealini, ebedî adaleti (**justice éternelle**) mal üretimine uygun düşen hukuk ilişkilerinden yaratır; bununla da, hemen belirtelim, mal üretimi şeklinin adalet kadar ebedî olduğunu, kafaları daracık kalmış olanlara huzur ve rahatlık verecek biçimde, ispat etmiş olur. Sonra gerisin geriye dönerek, gerçek mal üretimine ve ona uyan gerçek hukuka, bu ideale göre, yeniden biçim vermeye kalkar. Maddenin bileşimindeki ve ayrışımındaki molekül değişmelerinin yürürlükteki kanunlarını incelemek ve kesin problemleri bu temel üzerinde çözümlemek yerine, maddenin bileşimini ve ayrışımını ebedî düşünceler, 'tabiilik' (**naturalité**) ve 'yakınlık' (**affinité**) yoluyla düzenlemek iddiasında olan bir kimyacı hakkında ne düşünürdük? Tefecilik ebedî adalete (**justice éternelle**) ,ebedî hakkaniyete (**équité éternelle**), karşılıklı dayanışma (**mutualité éternelle**) ve başka ebedî gerçeklere (**vérités eternelle**) aykırıdır dediğimiz zaman, kilise babalarının tefeciliğin ebedî iyilikle (**grâce éternelle**), ebedî inançla (**foi éternelle**) ve Tanrının sonsuz iradesiyle (**volonté éternelle de Dieu**) bağdaşamayacağını söylemelerinden aslında daha fazla bir şey bilmiş olur muyuz?

yı, mal doğuştan bir eşitlikçi ve sinik gibi, bir diğer malla, bu mal çirkin ve pasaklı bir kadından (Maritorne'den) daha tatsız ve yavan bir şey de olsa, sade ruhuyla değil bedeniyle de değişmeye her zaman hazırdır. Malların birbirleri karşısında yoksun bulundukları bu somutluk duygusunu mal sahibi kendisindeki beş ve daha fazla duyusu ile tamamlar. Malın kullanım-değeri doğrudan doğruya kendi sahibi için değildir. Aksi halde sahibi malı pazara çıkarmazdı. Malın kullanım-değeri oluşu başkaları içindir. Sahibi için malın doğrudan doğruya kullanım-değeri, yalnız değişim-değeri taşıyıcısı ve dolayısıyla değişim aracı olmasından ibarettir.[39] Bu sebeple, mal sahibi malını, kullanım-değeri kendisine yararlı olan, bir diğer mal karşılığında elinden çıkarmak ister. Bütün mallar kendi sahipleri için kullanım-değerleri değildirler, ama, bunlara sahip olmayanlar için kullanım-değeridirler. Demek ki, malların hepsi el değiştirmek zorundadır. İşte bu el değiştirme, malların birbirleri ile değişimi demektir; ve bu değişim olayında mallar birbirlerinin karşısına değer olarak çıkarlar ve değer olarak gerçeklik kazanırlar. Bunun içindir ki, malların, kullanım-değerleri olarak gerçeklik kazanabilmeleri, bunların daha önce değer olarak gerçeklik kazanmalarını gerektirir.

Diğer yandan, mallar, değer olarak gerçekleşebilmezden evvel, kullanım-değerleri olarak doğmak ve varolmak zorundadırlar. Çünkü, kendileri için harcanmış insan emeği ancak başkaları için faydalı olan bir şekil-

39. "Çünkü her malın kullanımı iki yönlüdür. Bunlardan biri, malın esas mahiyetine özgüdür, öteki değildir; bir sandalın giyilebilmesi, ya da bir şeyle değiştirilebilmesi gibi. Her ikisi de sandalın kulanım-değerleridir, çünkü sandalı kendisinde olmayan bir şeyle, örneğin yiyecekle değiştiren kimse de sandaldan sandal olarak yararlanmıştır. Ama, bu yararlanma, onun olağan kullanılış biçimiyle olmamıştır. Çünkü sandal değişilmek için yapılmamıştır. (Aristoteles, **De Rep; I, I,** ch. IX.)

de harcandığı sürece bir anlam taşır ve hesaba katılır. Bu emeğin, başkaları için faydalı olup olmadığı, yani ürününün başkalarının ihtiyaçlarını tatmin edip etmediği ise, ancak değişim konusu olup olmaması ile ispat edilebilir.

Her mal sahibi malın ancak kullanım-değeri kendi ihtiyacını giderecek olan bir başka mal karşılığında elden çıkarmak ister. Bu açıdan bakıldığında, onun için değişim sırf bireysel bir süreçtir. Diğer yandan, mal sahibi malını, malı bir diğer malın sahibi için kullanım-değeri olsun olmasın, değer olarak, yani kendisinin istediği aynı değerdeki bir diğer mala çevirerek, gerçekleştirmek ister. Böyle bir açıdan bakıldığında ise, değişim onun için genel toplumsal bir süreçtir. Şurası var ki, bir ve aynı süreç aynı zamanda bütün mal sahipleri için sırf bireysel ve eş-zamanlı olarak sırf genel ve toplumsal bir süreç olamaz.

Olaya biraz daha yakından bakarsak görürüz ki, her mal sahibine her yabancı mal kendi malının özel eş-değeri, ve bu sebeple kendi malı bütün diğer malların genel eş-değeri olarak görünür ve anlam taşır. Ve bu söylenilen bütün mal sahipleri için doğru ve geçerli olduğu için, hiç bir mal genel eş-değer değildir ve bunun için de mallar, kendilerini bir diğeriyle değer olarak eşitleyen ve değer büyüklüğü olarak karşılaştıran genel bir nispî değer şekline sahip değildirler. Bundan dolayıdır ki, mallar birbirlerinin karşısına, genellikle, mal olarak değil fakat ancak ürün ya da kullanım-değeri olarak çıkmışlardır.

Şaşkınlık içindeki mal sahiplerimiz Faust gibi düşünürler: başlangıçta fiil (eylem) var idi. Bunun için, dönüşmekten önce, harekete geçtiler ve alışveriş yaptılar. Malların mahiyetinden doğan kanunlara mal sahipleri içgüdüleriyle uydular. Mal sahipleri mallarını birbir-

lerinin karşısına ancak değer dolayısıyla, ancak mal olarak çıkarabilirler; bunu yaparken herhangi özel bir mal hepsi için genel eş-değer olur. Malların incelenmesi bunu ortaya koymuştu. Ne var ki, ancak toplumsal eylem belli bir malı genel eş-değer yapabilir. Bundan dolayı, diğer bütün malların toplumsal eylemi, bunların hepsinin birbirleri karşısındaki değerlerini temsil eden belli bir malı kendilerinin dışında bırakır. Böylece, bu malın fizik şekli toplumca geçerli eş-değer şekli haline gelir. Toplumsal bir süreçten geçerek genel eş-değer olmak bu diğer malların dışında kalmış malın spesifik toplumsal görevi olur. Sözü edilen mal böylece para haline gelir.

"Illiunum consilium habent et virtutem et potestatem saum bestiae tradunt. Et ne quis emere aut vendere, nisi qui habent characterem aut nomen bastiae, aut numerum nominis ejus," (Apokalypse).*

Para, çeşitli emek ürünlerinin fiilen birbirlerine eşitlenmelerine ve dolayısıyla fiilen mallar dünyasına girmelerine araçlık etmek üzere, değişim sürecinin zaruretten doğmuş bir ürünüdür. Değişimin tarih içinde kazandığı genişlik ve derinlik, malın içinde saklı bulunan kullanım-değeri ile değer arasındaki çelişkiyi geliştirmiş ve harekete geçirmiştir. Bu çelişkiyi mal alışverişi için açıkça ortaya koyma zorunluluğu bağımsız bir değer şeklinin kendini göstermesine yol açar ve bu şekil, malın mal ve para olarak ikili farklılaşması ile tam ve kesin olarak elde edilmesine kadar devam eder. Bundan dolayı, emek ürünlerinin mala dönüşmesi ölçüsünde malların paraya dönüşümü tamamlanır.[40]

---

* "Bunların düşünceleri birdir, ve güç ve kuvvetlerini canavara verirler. Ve canavarın damgasına, adına veya adının sayısına sahip olmayan kimse ne alabilir, ne de satabilir."

40. Buna bakarak, mal üretimini ebedileştirirken, aynı zamanda, "mal ve para çelişmesini" ortadan kaldırmak isteyen, ve sırf bu çelişme ile varolduğu için, parayı da kaldırma gayretinde olan, küçük-burjuva sosyalizminin keskin

Ürünlerin trampası, bir bakıma basit değer ifadesi şeklindedir; bir bakıma değildir. Bu basit değer ifadesi x kadar A malı=y kadar B malı şeklinde idi. Dolaysız ürünlerin trampası ise: x kadar A kullanım-nesnesi=y kadar B kullanım-nesnesi şeklindedir.[41] Burada A ve B nesneleri değişimden evvel mal değildirler, ancak değişim ile mal haline gelirler. Bu kullanım-nesnesinin, duruma göre, değişim-değeri haline gelmesine ilk adımı, sahibi için kullanım-değeri olmaması, sahibinin kendi ihtiyaçlarının karşılanmasından sonra arta kalan bir miktar kullanım-değeri olmasıdır. Bizatihi nesneler, insanın dışında ve, bunun için de, elden çıkarılabilir, kendilerinden ayrılınabilir şeylerdir. Bu elden çıkarma ya da ayrılmanın karşılıklı ve çok yönlü olması için, gerekli olan tek şey, insanların, kendiliğinden olan bir anlaşma sonucu, birbirlerinin karşısına bu elden çıkarılabilir şeylerin özel sahipleri ve böylece birbirlerinden bağımsız kişiler olarak çıkmalarıdır. Ne var ki, böyle birçok yönlü yabancılık ilişkisi, ataerkil aile şeklinde olsun, bir eski Hint topluluğu şeklinde olsun, bir İnka devleti şeklinde olsun, ilkel bir toplumun üyeleri için sözkonusu olmaz. Mal alışverişi (değişimi) bu türlü toplulukların bittiği sınırda, bunların yabancı topluluklar ya da yabancı topluluklardan olan kimselerle karşılaştıkları temas noktalarında başlar. Ama, nesneler bir kere topluluğun dışarıyla olan ilişkilerinde mal haline gelince, gerisin geriye topluluğun kendi içinde de mal haline gelmeye başlarlar. İşin başında bunların değişim oranları tamamen tesadü-

---

görülüşlüğü üzerine bir yargı verilebilir. Buna benzer bir yoldan papa ortadan kaldırılabilir ve katolikliik devam ettirilebilirdi. Bu nokta üzerinde daha fazlası için bkz: **Zur Kritik der Pol. Ökonomie** eserimin s. 61 vd.

41. Bir diğeriyle henüz farklı iki kullanım nesnesi değiştirilmediği ve, vahşiler arasında çok zaman görüldüğü gibi, bir şey karşılığında eş-değer olarak karmakarışık bir yığın şey sunulduğu sürece, doğrudan doğruya ürün değişimi bile ancak ilk çocuk devresinde bulunuyor demektedir.

fe bağlıdır. Bunların değiştirilebilir şeyler olmaları, bunları bir diğeri karşılığında elden çıkaran sahiplerinin karşılıklı anlaşmalarının sonucudur. Fakat zamanla yabancı kullanım-nesnelerine duyulan ihtiyaç yavaş yavaş yerleşir. Değişimin devamlı tekrarı, değişim sürecini düzenli toplumsal bir süreç yapar. Bundan dolayı, zamanla hiç değilse bir kısım emek ürünleri doğrudan doğruya ve bilerek değişim için elde edilmeye başlanır. Bu andan itibaren, bir yandan nesnelerin doğrudan doğruya ihtiyaç giderme faydaları ile değişim konusu olma faydaları arasındaki ayrılma kuvvetlenir. Kullanım-değerleri, değişim-değerlerinden ayrılır. Diğer yandan, birbirleri ile değiştirilme oranları bizzat üretimlerine bağlı hale gelirler. Alışkanlık ve uygulama bunları değer büyüklükleri olarak tespit eder.

Ürünlerin trampasında her mal kendi sahibi için doğrudan doğruya değişim aracı, ona sahip olmayan bir kimse için, ve yalnız o kimse için, kullanım-değeri olduğu sürece, eş-değerdir. Demek oluyor ki, değişim konusu olan nesne henüz kendi kullanım-değerinden ya da onu bir şey karşılığında elde edecek kimsenin bireysel ihtiyacından bağımsız değer şeklini almış değildir. Bu şeklin zorunluluğu değişim sürecine katılan malların gittikçe artan sayısı ve çeşidi ile birlikte gelişir. Problem kendi çözümü için gerekli araçları kendisiyle birlikte getirir. Mal sahiplerinin kendi şeylerini diğer şeylerle değiştirmelerini ve karşılaştırmalarını sağlayan bir mal dolaşımı süreci, farklı mal sahiplerinin çeşitli malları dolaşımları sırasında bir ve aynı olan bir üçüncü malla değiştirilmeden ve değer olarak bununla karşılaştırılmadan, asla meydana gelmez. Böyle üçüncü bir mal, diğer çeşitli mallar için eş-değer haline gelirken, dar sınırlar içinde de olsa, genel ya da toplumsal eş-değer şeklini alır. Bu genel eş-değer şekli, kendisine hayat veren an-

lık toplumsal temasla doğar ve kaybolur. Bir anlık ve gelişigüzel olmak üzere, bu özelliği şu ya da bu mal taşır. Böyle olmakla beraber, mal değişiminin gelişmesiyle birlikte genel eş-değer şekli bütün malların dışında ve onlardan ayrı bazı özel mal türlerine sıkı sıkıya bağlanır, ya da para şeklinde kristalleşir. Hangi mal türüne bağlanacağı başlangıçta tesadüfî bir şeydir. Bununla beraber, burada genellikle can alıcı önemde iki husus rol oynar. Para şekli, ya gerçekte yerli ürünlerin değişim-değerlerinin ilk görünüm şekilleri olan en önemli ithal nesnelerine, ya da içeride elden çıkarılabilir mülkiyet unsurlarının başlıcası olan, örneğin hayvan gibi, bir kullanım-nesnesine bağlanır. Sahip bulundukları bütün varlıkları taşınabilir ve dolayısıyla doğrudan doğruya elden çıkarılabilecek şekilde şeyler olduğu ve yaşayış biçimleri kendilerini durmadan yabancı topluluklarla temasa getirdiği ve bu yüzden ürün değişimine aracılık ettikleri için, para şeklini ilk geliştirenler göçebe çoban kavimler olmuştur. İnsanlar çok kere köle şeklinde bizzat insanları ilkel para malzemesi olarak kullanmışlar, fakat toprak ve araziyi ise hiç bir zaman bu şekilde kullanmamışlardır. Böyle bir fikir ancak artık gelişmiş bulunan burjuva toplumunda ortaya çıkabilmiştir. İlk kendini gösterişi 17. yüzyılın son üçüncü çeyreğinde olmuş, ulusal ölçüde uygulanması ise ancak bir yüzyıl sonra Fransız burjuva ihtilâlinde denenmiştir.

Mal-değişimi kendisinin sırf mahallî bağlarını kopardığı ve dolayısıyla mal-değerinin genel anlamda insan emeğine dayanması genişlik ve yaygınlık kazandığı ölçüde, para şekli, doğal özellikleri ile genel bir eş-değerin toplumsal görevini yerine getirmeye uygun mallara, değerli madenlere, bağlanır.

Şimdi, "altın ve gümüş doğal olarak para olmamakla beraber, paranın doğal olarak altın ve gümüş, ol-

ması"[42] bunların doğal özelliklerinin görevleriyle uyuştuğunu gösterir.[43] Şurası var ki, buraya kadar biz paranın ancak bir görevini, mal değerinin görünüm şekli olması ya da malların değer büyüklüklerinin kendilerini toplumsal olarak ifade etmelerini sağayan araç olması ile yerine getirdiği görevi, biliyoruz. Değerin yeterli görünüm şekli veya soyut ve dolayısıyla farklılaşmamış insan emeğinin maddesi ancak bütün parçaları aynı niteliği taşıyan bir madde olabilir. Diğer yandan, değer büyüklükleri arasındaki fark sırf nicel olduğu için para-mal olan şeyin nicel farklılaşmaya uygun yani istenildiği zaman parçalanabilir ve parçalarından tekrar bir bütün haline getirilebilir bir şey olması gerekir. Altın ve gümüş bu özelliklere doğal olarak sahiptirler.

Para-malın kullanım-değeri iki yönlüdür: mal olarak özel kullanım-değerinin yanısıra örneğin altın, dişçilikte ve birçok lüks eşyanın yapımında hammadde vb. olarak kullanır; özel toplumsal görvinden doğan formel bir kullanım-değeri niteliği kazanır.

Bütün diğer mallar paranın yanlız özel eş-değerleri, para ise bunların genel eş-değeri olduğu için, para ile aralarında kurulan ilişkide bunlar özel mallar, para ise genel mal olarak yer alırlar.[44]

Para şeklinin diğer bütün mallar arasındaki değer ilişkilerinin bir tek mal üzerinde toplanmış yansımasından başka bir şey olmadığını görmüş bulunuyoruz. Paranın mal olması[45] da yanlız bu malın arkasında yatanları

---

42. Karl Marx, 1, c., s. 135. "Metaller ... doğuştan paradır." (Galiani, **Della Moneta** in Costodi's Sammlung. **Parte Moderna**, c. III, s. 137.)

43. Bu nokta üzerinde daha fazlası için, adı geçen eserimin, "Değerli Metaller" bölümüne bakılabilir.

44. "Para genel maldır." (Verri, 1. c., s. 16.)

45. "Değerli maden külçesi genel adıyla adlandırabileceğimiz gümüş ve altın bizzat ... değerce ... yüksclen ve alçalan, ... maldırlar. ... Kendisinin küçük bir miktarıyla bir ülkenin ürünlerinden ya da mamül eşyasından büyük bir miktar satın alınabiliyorsa, değerli metale büyük bir değer atfedilir." (A Dis-

incelemek için bunun en noksansız ve tam şeklinden hareket eden kimse için yeni bir keşiftir. Değişim sürecinin paraya dönüştürdüğü mala kazandırdığı şey, o malın değeri değil, fakat spesifik değer şeklidir. Birbirinden farklı bu iki durumun birbirine karıştırılması altın ve gümüş değerinin hayal ürünü sanılması gibi bir yanlışa sebep olmuştu.[46] Belli görevlerini yerine getirirken kendisinin yalın sembolleri *(Zeichen)* paranın yerini almış olabileceği için, paranın sadece bir sembol olması gibi bir başka yanlış doğmuştu. Diğer yandan, bu anlayışta, şeyin büründüğü para şeklinin onun kendisine dıştan geldiği ve bu şeklin arkasında yatan insan ilişkilerinin sırf görünüm şekli olduğu önsezisi saklıydı. Bu anlamda, değer olarak sırf kendisi için harcanmış insan emeğinin örtüsü olacağından, her mal bir sembol olurdu.[47] Ama ne

---

course of the General Nations of Money, Trade, and Exchange, as they stand in relations to each other, By a Merchant, London, 1695, s. 7.) "Sikke haline getirilmiş olsunlar olmasınlar, altın ve gümüş, gerçi, bütün diğer mallar için ölçü olarak kulanılırlar, ama, kendi kendilerine, şaraptan, yağdan, tütünden, kumaş ya da herhangi bir malzemeden hiç farksız maldırlar." **(A Discourse concerning Trade, and that in particular of the East-Indies, &c.** London, 1688, s. 2.) "Krallığın memalek ve zenginliği, doğru ve kesin anlamlarında alındığında, parayla sınırlandırılamaz, mal olarak altın ve gümüş de işin dışında bırakılamazlar." **(The East-India Trade a Most Profitable Trade**, London, 1677, s. 4.)

46. "Altın ve gümüş para olmazdan evvel, metal olarak değere sahiptirler." (Galiani, 1. c., [s. 72.]). Locke der ki: "İnsanların genel rızaları ile gümüş, kendisinin para olmaya uygun nitelikleri dolayısıyla, tasavvura dayanan bir değer kazanır." [John Locke, **Some Considerations**, &c. 1691, in **Works**, ed. 1777, v.II, s. 15.] Buna karşılık Law şöyle der: "Çeşitli uluslar herhangi bir nesneye, tasavvura dayanan bir değeri nasıl verebilmişlerdir, ... ya da bu tasavvur ürünü değeri, nasıl devam ettirebilmişlerdir?" Aşağıdaki sözler kendisinin konuyu ne kadar az anladığını gösterir: "Gümüş, sahip bulunduğu kullanım-değeri ile oranlı olarak, yani gerçek değerine göre, değişime konu oluyordu; para olarak kullanılmaya başlanıldığı andan itibaren ek bir değer (**une valeur additionelle**) elde etti." (Jean Law, **Condérations sur le numéraire et le commerce**, Ed. Daire'in "Economistes Financiers du XVIII, siècle", basımında, s. 469, 470.)

47. "Para onların [malların] işaretleridir." (V. de Forbonnais, **Elémens du Commerce**, Nouv. Edlt. Leyde 1766, t. II. s. 143.) "Mallar, işaret (sembol) olarak para kılığına bürünürler." 1. c., s. 155.) "Para bir şey için işarettir (semboldür) ve o şeyi temsil eder." (Montesquieu, **Esprit des Lois**, [Geuvres,

var ki, şeylerin kazandığı toplumsal niteliklerin veya belli bir üretim biçiminde emeğin toplumsal niteliklerinin büründüğü maddî şekillerin sırf sembol oldukları söylenirse, bunlar için aynı zamanda insanların keyfe bağlı düşünce ürünleridir denilmiş olur. 18. yüzyılda revaçta olan açıklama tarzı, insanlar arası ilişkilerin doğuş süreçleri henüz aydınlığa kavuşturulmamış şaşırtıcı şekillerini garip görünüşlerinden hiç değilse geçici bir süre için sıyırmayı böyle sağlıyordu.

Bir malın eş-değer şeklinin malın kendi değer-büyüklüğünün nicel belirlenişini kapsamadığına yukarıda işaret edilmişti. Altının para olması, dolayısıyla diğer bütün mallarla doğrudan doğruya değiştirilebilir bir şey olduğunun bilinmesi, sözgelişi 10 libre altının değerinin ne olduğunun bilinmesi demek değildir. Diğer her mal gibi para da kendi değer büyüklüğünü ancak nispî olarak diğer mallarla ifade edebilir. Onun da değeri, üretimi için gerekli iş zamanı ile belirlenir ve diğer her-

---

London, 1767, t. II, s. 2].) "Para sırf işaret (sembol) değildir; çünkü kendisi bizatihi zenginliktir; para değerleri temsil etmez, kendisi değerin eş-değeridir." (Le Trosne, l. c., s. 910.) "Değer kavramı, değer taşıyan şeyi sadece bir işaret (sembol) olarak görür, şey kendi asıl varlığıyla değil, ne değerde olduğu ile hesaba katılır." (Hegel, l. c., s. 100.) Paranın sırf işaret (sembol) olduğu fikri iktisatçılardan çok önce hukukçularla başlamıştır ve değerli metallerin değerinin sırf tasavur ürünü bir şey olduğu fikri, onlar tarafından yayılmıştır. Onlar bunu, bütün Ortaçağ boyunca paranın ayarını bozma haklarını Romalı İmparatorların geleneklerine ve Pandektlerdeki para kavramına dayanarak destekledikleri krallara, dalkavukluk hizmeti olarak yapmışlardı. Bunların dersini iyi öğrenmiş bir öğrencileri olarak, Philippe de Valls 1346 tarihli bir kararnamede şöyle diyordu: "Para işlerinin, darp işinin, paranın ayar ve şeklinin tespit edilmesinin, stok edilmesinin ve para ile ilgili bilumum nizam ve kararların, ve, nasıl istersek ve uygun görürsek, o fiyattan piyasaya çıkarılacağının yalnız bizi ve hükümranlık hakkımızı ilgilendiren şeyler olduğundan kimse şüphe edemez. şüphe etmeye mezun değildir." Para değerinin İmparatorun kararı ile belirlenecek, bir Roma hukuku dogması idi. Paranın mal olarak işlem görmesi açık olarak yasak edilmişti. "Para satın alınabilir bir şey olmakla beraber, buna kimse mezun değildir, çünkü, genel kulanım için yaratılmıştır, mal olamaz" Bu konuda G. F. Pagnini'nin iyi bir tahlili vardır: Custodi'nin adı geçen eserinde, **Parte Moderna**, t. II, **Saggio sopra il giusto pregio delle cose**, 1751. Özellikle eserin ikinci kısmında Pagnini hukukçu baylara karşı polemiğe girişir.

hangi bir malın aynı uzunlukta iş zamanında elde edilen miktarıyla ifade edilir.[48] Altının nispî değer büyüklüğü altının üretildiği kaynakta doğrudan doğruya değişim işlemiyle tespit edilir. Altın, para olarak dolaşıma girdiği anda artık değeri belli ve verilmiş oluyordu. 17. yüzyılın son on yıllarda paranın mal olduğunun bilinmesi paraya ilişkin bilimsel araştırma alanında, o zaman için, hayli ileri bir adım sayılabilirse de, bu henüz bir başlangıçtı. Güçlük paranın mal olduğunun kavranmasında değil fakat malın nasıl, niçin ve ne yoldan para haline geldiğinin anlaşılmasındadır.[49]

En basit değer ifadesi olan x kadar A malı=y kadar B eşitliğinde bir diğer şeyin, değer büyüklüğünü temsil eden şeyin, kendi eş-değer şekline, bu ilişkiden bağımsız olarak, toplumsal doğal özellik gibi sahip göründüğünü, görmüş bulunuyoruz. Bu sahte görünümün şekillenip yerleşmesini izledik. Bunun noksansız ve tam hale gelişi, genel eş-değer şeklinin özel bir mal türünün

---

48. "Bir kimse, bir bushel tahılının üretimi için gerekli zamanda, bir ons gümüşü Peru'da elde edip Londra'ya getirebilse, bunlardan biri diğerinin doğal fiyatı olurdu; şimdi aynı kimse daha yeni ve verimli ocaktan aynı zamanı harcayarak bir yerine iki ons gümüş elde edecek olsa (**caeteris paribus**), (diğer şartlar aynı kalmak kaydıyla), daha evvel 5 şilin fiyatında olan tahıl şimdi 10 şilin fiyatında olur." (William Petty, **A Treatise of Taxes and Contributions**, Londra 1667, s. 32.)

49. Profesör Roscher bizi: "Paranın yanlış tarifleri iki ana grupta toplanabilir: parayı bir maldan daha çok bir şey diye gösterenler ve parayı bir maldan daha az bir şey diye gösterenler." diye aydınlattıktan sonra, para üzerine, gerçek para teorisi tarihine en küçük bir ışık bile tutmayan, karma karışık bir yazılar listesi verir ve arkasından bir ahlâk yargısında bulunur: "Zaten inkar edilmez ki çoğu yeni iktisatçılar, parayı diğer mallardan ayırdeden (peki, maldan daha çok ya da az bir şey olmadığı nerde kaldı?) özellikleri yeteri kadar hatırda tutmuyorlar, ... Bu bakımdan, Ganilh ve başkalarının yarı-merkantilistçe tepkileri tamamen temelsiz olmamıştır." (Wilhelm Roscher, **Die Grundlagen der Nationalökonomie**, 3. Aufl., 1858, s. 207-210). Daha çok —daha az— yeteri kadar değil —bu bakımdan— tamamen ... siz olmamıştır! Dil ve düşüncede ne açıklık, ne kesinlik! Ve bu türlü eklektik kürsü zevzekliklerini Profesör Roscher, tevazu ile, ekonomi politiğin "anatomik fizyolojik yöntemi" diye vaftiz eder! Bununla beraber, bir keşif vardır ki, şerefi ona aittir: paranın "hoş bir mal" olması.

fizik şekli ile birleşip kaynaşması ya da para şeklinde kristalleşmesi yoluyla olur. Bir mal, diğer bütün mallar değerlerini bu mal ile ifade ettikleri için para gibi görünmez, tersine, o mal para olduğu için, diğer mallar değerlerini genel olarak onunla ifade ediyor görünürler. Burada aracı olan eylem, sonuç alınınca, kaybolur ve arkasında hiç bir iz bırakmaz. Mallar kendi değer şekillerini, kendileri hiç bir şey yapmaksızın, kendileri dışında ve kendilerinin yanısıra bir mal-maddesi olarak hazır bulurlar. Bu şeyler, altın ve gümüş, toprağın bağrından geldikleri gibi, aynı zamanda da bütün insan emeğinin doğrudan doğruya yeniden hayata gelişini temsil ederler. İşte paradaki büyü budur. İnsanların kendi toplumsal üretim süreçlerinde bir diğerinden kopuk atomlar halinde yer almaları ve dolayısıyla aralarındaki üretim ilişkilerinin kendi kontrol ve bilinçli bireysel hareketlerinden bağımsız maddî bir şekil alışı, önce emek ürünlerinin genel olarak mal-şekline bürünmeleri olgusuyla kendini gösterir. Bunun içindir ki, para fetişindeki esrar, mal fetişindeki esrarın sadece daha görünür, daha göze çarpıcı şeklinden başka bir şey değildir.

BÖLÜM : 3

PARA VEYA MAL DOLAŞIMI

1. — DEĞERİN ÖLÇÜSÜ

Bu eser boyunca, basit olsun diye, altını para-mal sayıyorum.

Altının ilk görevi, mallara değerlerinin ifadesi için gerekli malzemeyi sağlamak, veya malların değerlerini nitel bakımdan aynı, nicel bakımdan ise karşılaştırılabilir bir cins büyüklükler olarak temsil etmektir. Altın böylece, değerin genel ölçüsü olarak iş görür ve sırf bu görevi ile tam olarak spesifik eş-değer mal, yani para ha-

Malların ortak bir ölçüye sahip olmaları, paranın
line gelir.
eseri değildir. Tersine: bütün mallar değer olarak maddeleşmiş insan emeği ve dolayısıyla kendiliklerinden öl-

çülebilir şeyler oldukları için, hepsinin değerleri bir ve aynı spesifik malla ölçülebilir ve böylece kendi ortak değer ölçülerine yani paraya dönüştürülebilirler. Para, değer ölçüsü olarak mallardaki değer özünün, iş zamanının, zorunlu görünüm şeklidir.[50]

Bir malın altınla ifadesi (x kadar A malı=y kadar para-mal) o malın para şekli ya da fiyatıdır. 1 ton demir=2 ons altın gibi bir tek eşitlik, demirin değerini toplumca geçerli bir biçimde göstermek için, artık yeter. Eş-değer mal olan altın, para niteliğine bürünmüş olduğu için, eşitliğin artık diğer malların değer eşitlikleri ile aynı dizinin bir halkası olarak bir arada bulunması gerekmez. Bundan dolayı, malların genel nispî değer şekilleri, şimdi tekrar kendilerinin başlangıçtaki basit ya da tek başına nispî değer şekillerine dönmüş olurlar. Diğer yandan, genişlemiş nispî değer ifadesi, ya da nispî değer ifadelerinin sonsuz dizisi, para-malın spesifik nispî değer şekli haline gelir. Ancak, bu dizi, şimdi mal fiyatlarıyla toplumsal olarak verilmiş bulunur. Şimdi, paranın akla gelebilecek bütün mallarla değer büyüklüklerinin neler olduğunu bulmak için, bir fiyat listesindeki ka-

---

50. Paranın niçin doğrudan doğruya iş-zamanını temsil etmediği sorusu —ki böylece örneğin, bir kâğıt parçası ile x kadar iş-saati gösterilebilir— bizi, apaçık, mal üretimi sözkonusu olduğu zaman emek ürünleri niçin mal olarak ortaya çıkmak zorundadırlar, sorusuna götürür ki, cevabı şudur: çünkü, bunların mal olarak ortaya çıkmaları mal ve para-mal diye ikiye ayrılmalarını gerektirir. Bunun gibi, özel-emek niçin doğrudan doğruya, kendi karşıtı olan, toplumsal emek olarak ele alınamasın? Mal üretimine dayanan bir toplumda, bir "emek parası" fikrinin dayandığı sathi ve dar görüşlü hayalciliği (**Utopismus**), enine boyuna, bir başka yerde inceledim (I. c., s. 61 vd.). Burada şunu belirteceğim: örneğin, Owen'in "emek-parası" bir tiyatro bileti ne kadar para ise o kadar paradır. Owen, emeğin doğrudan doğruya toplumsallaşmış olduğunu varsayar ki, bu, mal üretimine tam karşıt bir üretim şeklidir. Emek belgeleri, sadece, üreticinin ortak —toplam— işteki bireysel payı ile ortak —toplam— ürünün tüketime ayrılan kısmından onun ne alacağını gösterir. Şurası da var ki, mal üretimini varsaymak, ve aynı zamanda, para üzerinde girişilecek marifetlerle, bu üretim biçiminin zorunlu şartlarından sakınmaya kalkmak, Owen'in hiç aklına gelmez.

yıtları geriye doğru okumak yeter. Buna karşılık paranın bir fiyatı yoktur. Diğer malların bu hepsini kapsayan nispî değer şekline katılmak için, paranın kendisiyle kendi eş-değeri olarak ilişki kurması gerekirdi.

Malların fiyat ya da para şekli, genellikle değer şekilleri gibi, kendilerinin elle tutulur reel maddî şekillerinden farklı, yani sırf düşüncemizde ya da tasavvurumuzda varolan bir şekildir. Demirin, keten bezinin, buğdayın vb. değerleri, görünür bir şey olmamakla beraber, bu şeylerin kendilerinde bulunur ve bunlarla altın arasında kurulan eşitlik, deyim yerinde ise, altınla aralarında, sırf bunların kafalarında esen, bir ilişki yoluyla tasavvur edilir. Bunun içindir ki, malın fiyatını dış dünyaya bildirmek için, mal sahibinin dilini onların hizmetine vermesi ya da boyunlarına birer fiyat etiketi asması gerekir.[51] Mal değerinin altınla ifadesi düşüncemizde olan bir olay olduğu için, bu işleme de ancak düşüncemizde veya tasavvurumuzdaki altın uygulanabilir. Her mal sahibi bilir ki, malların değerlerini fiyat şekline ya da tasavvur edilen altın şekline sokmakla, onları altına çevirmiş değildir; ve yine bilir ki, milyonlar eden mal değerini altın olarak takdir etmek için, gerçek altının zerresine ihtiyaç yoktur. Bu sebeple, para değer ölçüsü ol-

---

51. Vahşiler ya da yarı-vahşiler, dillerini, başka türlü kullanıyorlar. Kaptan Parry, örneğin, Baffin koyunun batı kıyılarında yaşayan yerliler üzerine şunları anlatır: "Bu durumda [ürün değişimi sırasında] onu [kendilerine arz edilen şeyi] iki kere dilleriyle yaladılar, bundan sonra işin tatminkâr bir şekilde sonuçlandığını kabul etmiş bir hal aldılar." Doğu Eskimolarında da, aynı şekilde, değişim yoluyla elde edilen nesneler her defasında alıcı tarafından yalanırdı. Dil, Kuzeyde böylece iktisap organı oalrak kulanılırken, Güneyde göbeğin birikmiş mülkiyet organı sayılması ve Kâfir kabilesinden birinin zenginliğini göbeğinin büyüklüğüne göre ölçmesi, şaşılacak bir şey değildir. Kâfirler, bayağı keskin insanlar doğrusu; örneğin, 1864 tarihli Britanya resmî sağlık raporu, işçi sınıfının büyük bir kısmının yağlı besinler almadıklarından yakındığı sırada, Dr. Harvey isimli biri, (kan dolaşımını keşfeden Harvey değil şüphesiz), aynı yıl, burjuva ve arisotkratlara fazla yağlarından kurtarmayı vaat eden tantanalı reçeteler vererek dünyalığını yapmıştı.

ma göreviyle sırf tasavvurda veya düşüncede varolan para olarak iş görür. Bu durum, kuramların en dehşetlilerinin ortaya atılmasına yol açmıştır.[52] Değer ölçüsü olma görevini yalnız tasavvurdaki para yerine getirmekle beraber, fiyat tamamen gerçek para maddesine bağlıdır. Değer, yani insan emeğinden bir miktar, sözgelişi bir ton demirdeki emek miktarı, para-malının aynı miktarda emek ihtiva ettiği tasavvur edilen bir miktarıyla ifade edilir. Demek oluyor ki, gümüş veya bakırın değer ölçüsü olmasına göre, bir ton demirin değeri, tamamen değişik fiyat ifadeleri kazanacak ya da tamamen farklı miktarlarda altın, gümüş veya bakırla tasavvur edilecektir.

Bundan dolayı, iki değişik mal, örneğin altın ve gümüş, aynı anda ve yanyana değer ölçüsü olarak iş görüyor olsalar, bütün malların, altınla gümüş arasındaki oran, sözgelişi 1/15 oranı, aynı kaldığı sürece, birbiri yanısıra giden, iki farklı fiyat ifadesi, altınla ifade edilen ve gümüşle ifade edilen fiyatlar olur. Ve bu değer ilişkisinde meydana gelen her değişme, malların altınla olan fiyatları ile gümüşle olan fiyatları arasındaki oranı bozar ve bu da bize değer ölçüsünün iki tane olmasının değer ölçüsü görevine aykırı düştüğünü fiilen ispat eder.[53]

---

52. Bkz: Karl Marx, "Zur Kritik...", "Theorien von der Masseinheit des Geldes", s. 53, vd.

53. 2° baskıya not: "Nerede altın ve gümüş, kanun ile biribiri yanı sıra para yani değer ölçüsü yapılmışsa, orada, daima, bunları bir ve aynı madde olarak ele alma gibi, boşa giden bir girişim olmuştur. Kendilerinde bir ve aynı iş-zamanının maddeleşmiş olduğu altın ve gümüş miktarları arasında değişmez bir oran bulunması gerekeceğini varsaymak, gerçekte, gümüş ve altının bir ve aynı madde olduğunu, daha düşük değerli olanının, gümüşün belli bir kitlesinin, belli bir altın kitlesinin değişmez kesri olacağını varsaymak demek olur. III. Edward'dan II. George'a gelinceye kadar, İngiltere'de paranın tarihi, altın ve gümüşün kanunla tespit edilmiş olan değişim oranlarının bunların değerlerinde meydana gelen fiilî dalgalanmalarla çatışmasından ileri gelen, bir seri devamlı bozukluklar içinde geçmiştir. Kâh altına, kâh gümüşe yüksek değer

Belli fiyatlardaki mallar kendilerini şu şekilde ortaya koyarlar: a kadar A malı=x kadar altın, b kadar B malı=z kadar altın, c kadar C malı=y kadar altın, vb., Burada a, b, c; A, B, C mallarının belli kitlelerini, x, y, z belli miktarlarda altını gösterirler. Bundan dolayı, mal değerleri farklı büyüklüklerde tasavvur edilen altın miktarlarına çevrilirler; yani, mal-maddelerinin karmakarışık bir grup meydana getirmesine rağmen, hepsi de aynı isimde büyüklüklere, altınla ifade edilen büyüklüklere, dönüşürler. Ve birbirleriyle farklı büyüklükte altın miktarları olarak karşılaştırılır ve böylece ölçülürler ve birbirlerine göre büyüklüklerini bulmak için ölçü birimleri olarak sabit bir altın miktarı ile gösterilmeleri teknik bakımdan zorunlu olur. Daha küçük kısımlara ayrılarak bu ölçü biriminin kendisi standart ölçü veya ölçek halinde gelişir. Daha para olmazdan önce altın, gümüş ve bakır kendi metal ağırlıklarında bu türlü standart ölçülere sahiptirler; böylece, sözgelişi bir librelik ağırlık, ölçü birimi olarak iş görür ve bir yandan tekrar onslara vb. bölünürken, diğer yandan on, yüz vb. librelik daha

---

verilmişti. Değeri çok alçak tespit edilen metal dolaşımdan çekilir. eritilir ve ihraç edilirdi. İki metal arasındaki oran sonra tekrar kanunla değiştirilirdi; ama, çok geçmeden, yeni nominal değeri ile fiilî değer oranı arasında, eskisi gibi, aynı çatışma başlardı. Bizim zamanımızda, Hindistan'ın ve Çin'in gümüş talepleri sonucu olarak, altının gümüşe karşı değerinde meydana gelen çok zayıf ve geçici düşme, Fransa'da aynı olayı, gümüşün ihraç edilmesi ve altın tarafından dolaşımdan kovulması olayını, çok daha geniş ölçüde doğurmuştur. 1855, 1856, 1857 yılları boyunca Fransa'ya giren altın, çıkan altından 41 milyon 580 bin sterlin fazla idi, aynı sürede Fransa'dan çıkan gümüş, Fransa'ya giren gümüşten 34 milyon 704 bin sterlin fazlaydı. Gerçekte, her iki metalin kanunla değer ölçüsü yapıldığı ve dolayısıyla ödemelerde her ikisinin de zorunlu olarak kabul edildiği, ama herkesin, kendi keyfine göre, altın ya da gümüşle ödemede özgür bulunduğu ülkelerde, değerce yükselen metal prim yapar ve diğer her mal gibi, fiyatı değeri yüksek takdir edilmiş olan metalle ölçülür ve bu sonuncu yalnız başına değer ölçüsü olarakiş görür. Bütün tarih boyunca bu alanda olanlardan öğrendiklerimiz şu basit sonuca varıyor: iki mala nerede kanunla değer ölçüsü olması için görev verilmişse, orada, gerçekte, daima bunlardan ancak biri bu görevi yerine getirir." (Karl Marx, l. c., s. 52, 53.)

büyük ağırlıklar halinde biraraya toplanır.[54] Bunun içindir ki, metal dolaşımının görüldüğü her yerde standart ağırlık ölçüsünün daha önce yer etmiş isimleri, standart para ya da fiyat ölçüsünün orijinal isimleri olurlar.

Para, değer ölçüsü ve standart fiyat ölçüsü olarak, birbirinden tamamen farklı iki görevle yüklüdür. Değer ölçüsü para, insan emeğinin toplumsal maddeleşmesini temsil eder; standart fiyat ölçüsü para ise belirli bir metal ağırlığıdır. Değer ölçüsü olarak her türden malların değerini fiyata, tasavvur edilen altın miktarına, çevirme görevini yerine getirir; standart fiyat ölçüsü olarak ise bu, altın miktarlarını ölçer. Değer ölçüsü ile mallar değer olarak ölçülürler; buna karşılık standart fiyat ölçüsü altın miktarlarını bir birim altın miktarıyla ölçer, yoksa bir altın miktarının değerini bir diğer altın miktarının ağırlığıyla ölçmez. Standart fiyat ölçüsü olması için belli bir ağırlıktaki altının ölçü birimi olarak sabitleşmesi gerekir. Aynı soydan büyüklüklerin miktarca belirlenmesi ile ilgili diğer bütün hallerde olduğu gibi, burada da ölçü oranlarının değişmezliği son derece önemlidir. Bunun içindir ki, ölçü birimi olarak görevli bir ve aynı altın miktarı ne kadar değişmez olursa, ya da az değişirse, standart fiyat ölçüsü görevini o kadar iyi yapar. Altın ancak kendisi de emek ürünü ve dolayısıyla duruma göre değişebilir bir değerde olduğu için değer ölçüsü olarak iş görebilir.[55]

---

54. 2° baskıya not: İngiltere'de bir onsluk altının para standardı birimi olarak parçalara bölünmüş olmaması şeklindeki özel durum, şöyle açıklanır: "Bizim sikke sistemimiz, başlangıcında, sadece gümüş kullanımına uydurulmuştu, bundan dolayı bir ons gümüş daima belli sayıda küçük para parçalarına (ufaklığa) bölünebilir; ama altının, sırf gümüşe uydurulmuş, bir sikke sistemine ilk defa sokuluşu daha geç bir zamanda olduğu için, bir ons altın bir seri küçük sikkeler(ufaklık) halinde darbedilemez." (Maclaren, **History of the Currency**, London, 1858, s. 16.)

55. 2° baskıya not: İngiliz yazarlarının eserlerinde değer ölçüsü (**measure of value**) ve fiyat ölçüsü (**standart of value**) üzerindeki karışıklık anlatılacak gibi

Şurası her şeyden evvel açıktır ki, altının değerindeki bir değişme onun standart fiyat ölçüsü olma görevini hiç bir şekilde etkilemez. Altının değeri nasıl değişirse değişsin, farklı altın miktarlarının birbirleriyle olan değer oranları daima aynı kalır. Altının değeri yüzde 1000 bile düşecek olsa, 12 ons altının değeri eskiden olduğu gibi yine bir ons altının değerinin 12 katı olur; ve fiyatlarda sözkonusu olan şey sadece farklı altın miktarlarının birbirlerine oranıdır. Diğer yandan bir onsluk altın değerindeki yükselme ya da düşme ağırlıkça değişmeyeceği için, bunun küçük parçalarının ağırlığı da değişmez; ve böylece, değerindeki değişme ne olursa olsun, altın sabit bir fiyat ölçüsü olarak daima aynı işi görür.

Altının değerindeki değişme, değer ölçüsü olma görevine de engel olmaz. Böyle bir değişme bütün malları aynı anda etkiler ve dolayısıyla bunların karşılıklı nispî değerlerinde, diğer her şey aynı kalmak şartıyla *(caeteris paribus)*, şimdi hepsi eskisine göre daha yüksek ya da daha alçak altın fiyatlarıyla ifade ediliyor olsalar bile, değişikliğe sebep olmaz.

Bir malın değeri herhangi diğer bir malın kullanım-değeri ile gösterilirken yapıldığı gibi, malların altınla olan değerlerini bulurken de sadece belli bir zamanda belli bir altın miktarının belli bir miktarda emekle elde edildiği varsayılır. Basit nispî değer ifadesi ile ilgili olarak daha evvel geliştirilmiş olan kanunlar, genel olarak, mal fiyatlarının hareketleri için de geçerlidir.

Paranın değeri aynı kalırken, mal fiyatları, genellikle, ancak, mal değerleri yükselirse, yükselebilirler; malların değerleri aynı kaldığında, fiyatlar ancak, para değeri düşerse, yükselebilirler. Bunun karşıtı da doğrudur.

---

değildir. Bunların görevleri ve dolayısıyla isimleri birbirine daima karıştırılmıştır.

Paranın değeri aynı kalırken mal fiyatları, genellikle, ancak, mal değerleri düşerse, düşebilirler; malların değerleri aynı kaldığında, aynı şey ancak, para değeri yükselirse olabilir. Bundan dolayı, artan para değeri mal fiyatlarında orantılı bir düşüşe ve azalan para değeri mal fiyatlarında orantılı bir yükselişe yol açar sonucu buradan hiç bir şekilde çıkmaz. Bu, ancak değerleri değişmeyen mallar için doğru ve geçerli olur. Değerleri paranın değeri ile aynı zamanda ve oranda yükselen malların fiyatları ise aynı kalır. Değerleri paranın değerinden daha yavaş veya hızlı yükselen malların fiyatlarındaki düşme veya yükselme bunların kendi değerlerindeki değişme ile paranın değerindeki değişme arasındaki farkla belirlenir.

Şimdi fiyat şekli üzerindeki incelememize dönelim.

Metal ağırlıkların para-adları çeşitli sebeplerle yavaş yavaş kendilerinin orijinal ağırlık-adlarından ayrılır; bunlar arasında, tarih açısından, en önemli olanlar şunlardır: (1) Daha az gelişmiş topluluklara yabancı para girmesi; örneğin, eski Roma'da gümüş ve altın sikkeler başlangıçta yabancı mal olarak dolaşmışlardır. Bu yabancı paraların adları yerli ağırlık isimlerinden farklı idi. (2) Zenginliğin artması ile birlikte, düşük soylu metaller değer ölçüsü olma görevini daha yüksek soylu metallere bırakırlar. Böylece bakırın yerini gümüş, gümüşün yerini altın alır — bu sıralanış şiirsel kronoloji ile çelişme halinde görünebilir olsa bile—.[56] Örneğin Pfund (Pound), bir Pfund (libre) ağırlığındaki gerçek gümüşün para-adı idi. Altın, gümüşü değer ölçüsü olmaktan çıkarır çıkarmaz, aynı isim, altınla gümüş arasındaki değer oranına göre, şimdi belki 1/15 Prund altının adı olur. Para-adı olarak Pfund ile altının alışılmış ağırlık-adı Pfund

56. Ayrıca da bunun genel tarihi geçerliği yoktur.

artık biri diğerinden faklı şeylerdir.[57] (3) Kral ve prenslerin yüzyıllar boyu devam ettirdikleri kalpazanlıklar sonucu, sikkelerin orijinal ağırlıklarından geriye, gerçekte, yalnız isimleri kalmıştır.[58]

Bu tarihî süreçler, metal ağırlıklarının para isimlerinin bunların alışılmış ağırlık isimlerinden ayrılmasını, toplumda yerleşik bir âdet haline getirir. Standart para-ölçüsü bir yandan sırf gelenek ve görenek ürünü *(konventionel)* diğer yandan genel bir kabul görme zorunda olmasından dolayı, sonunda kanunla düzenlenir. Metalin belirli ağırlıktaki bir parçası, örneğin bir ons altın, kamu gücü tarafından, pfund, taler, vb. gibi kanunla verilmiş isimler alan küçük parçalara bölünür. Bundan böyle paranın asıl ölçü birimi görevini yüklenen böyle bir küçük parça şilin, peni, vb. gibi kanunla verilen isimler taşıyan diğer küçük parçalara ayrılır.[59] Ama, eskiden olduğu gibi şimdi de metal paranın standart ölçüsü belirli metal ağırlıklarıdır. Değişen tek şey, küçük küçük parçalara bölünmüş ve yeni yeni isimler verilmiş olmasıdır.

Fiyatlar, ya da malların değerlerini zihnimizde kendilerine çevirdiğimiz altın miktarları, bundan böyle artık para (sikke) isimleriyle veya standart altın ölçüsünün geçerlilikleri kanunla sağlanmış hesap isimleriyle ifade edilirler. Demek ki, artık İngiltere'de bir quarter

57. 2° baskıya not: Öyle ki, orijinal ağırlıklarından, İngiliz sterlini üçte birinden az, İskoç sterlini (birlikten önce) sadece 1/36 kadarını, Fransız livresi 1/74'ün kadarını, İspanyol Maravedisi 1/1000'inden az, Portekiz Reisi ise çok daha küçük bir miktarı gösterirler.

58. 2° baskıya not: "İsimleri bugün sadece zihnimizde mevcut olan sikkeler bütün ülkelerde en eski olanlardır; bunların hepsi bir zamanlar gerçek idiler, ve işte bu sebeple, hesaplar bunlarla yapılmıştır." (Galiani, **Delle Moneta**, l. c., s. 153.)

59. Bay David Urquhart **Familiar Words** eserinde dehşet verici şeylere (!) dokunur; şöyle ki, bugün bir sterlin, yani İngiliz para standardı birimi, yuvarlak hesap çeyrek ons altına eşittir: "Buna kalpazanlık derler, ölçü tespit etmek değil." (s. 105). Altın ağırlığının bu "kalpazanca isimlendirilişi"nde, her yerde ve her şeyde olduğu gibi, uygarlığın bozan, yozlaştıran elini görür.

buğday, bir ons altına eşittir yerine, 3 sterlin 17 şilin 10,5 penidir, denilecektir. Böylece, mallar ne değerde olduklarını kendi para isimleriyle (fiyatlarıyla) ifade ederler; ve bir şeyin değer olarak ve dolayısıyla para şeklinde tespit edilip belirtilmesi gerektiğinde, para hesap parası olarak iş görür.[60]

Bir şeyin ismi onun tamamen dışında, ondan farklı bir şeydir. Bir adamın Yakup adında olduğunu bilmekle o kimse hakkında hiç bir şey bilmiş olmam. Bunun gibi, pfund, taler, frank, düka vb. gibi isimlerde değer ilişkisinin her türlü izi kaybolur. Para-isimleri hem malların değerlerini ve aynı zamanda, hem de bir metal ağırlığının yani standart para ölçüsünün kesirlerini ifade ettikleri için, bu esrarlı sembollerin gizli anlamları üzerindeki karışıklık ve şaşkınlık bu derece büyük olmaktadır.[61] Diğer yandan, değerin, mallar dünyasının karmakarışık çeşitli cisimlerinden farklılaşmış olarak, bu anlamsız maddî fakat aynı zamanda da basit toplumsal şekle ulaşması mutlaka zorunludur.[62]

---

60. 2* baskıya not: Elenlerin neden para kullandıkları sorulduğu zaman Anarcharsis şu karşılığı vermişti: "hesap yapmak için." (Athen [aeus], **Delpnosophistarum**, 1, IV, t. 49, 2. baskı, [s. 120], Schweighäuser, 1802).

61. "Paranın, fiyat ölçüsü olarak iş görürken, mal fiyatlarının anıldığı hesap isimlerinin aynısıyla anılması ve bu yüzden, örneğin, 3 sterlin 17 şilin 10,5 peninin aynı zamanda hem bir ons altını hem de bir ton demirin değerini ifade etmesi sebebiyle, paranın bu hesap isimlerine kendisinin darp fiyatı denmiştir. Bundan dolayı da, altının (veya gümüşün) değerinin kendi maddesiyle takdir edildiği ve, bütün mallardan ayrı ve farklı olarak, fiyatının devlet tarafından belirlendiği şeklinde garip bir düşünce doğmuştur. Belirli altın ağırlıklarına hesap isimleri vermenin, bu ağırlıkların değerlerinin tespit edilmesiyle aynı şey olduğunu sanmak gibi bir hataya düşülüyordu." (Karl Marx, I, c., s. 52).

62. Bkz: "Theorien von der Masseinheit des Geldes", (**Zur Kritik der Pol. Ökon.**, s. 53 vd.). "Sikke fiyatlarının" altın ve gümüşün kanunla tespit edilmiş ağırlıktaki parçalarının yine kanunla tespit edilmiş para isimlerini devletin daha büyük ya da daha küçük ağırlıktaki parçalara aktarbileceği ve buna göre 1/4 onsluk altının 20 yerine suni olarak 40 şilin değerinde darbedilebileceği hayalleri —bunlara, devlet ve özel kişi alacaklarına karşı girişilmiş beceriksizce malî işlemler olarak değil de ekonomik "harika tedbirler" olmaları düşüncesiyle girişildiği haller için— Petty, **Quantulumcunque concerning money. To the Lord Marquis of Halifax**, 1682 adlı eserinde öylesine enine-boyuna incelemiştir ki,

Fiyat, malda maddeleşmiş emeğin para ile ifade edilen adıdır. Bundan dolayı, bir mal ismi bu malın fiyatı olan bir para miktarına eşittir demek bir totolojidir,[63] tıpkı genel olarak bir malın nispî değer ifadesinin daima iki malın eşitliğini belirten bir ifade olması gibi. Ama fiyat, malın değer büyüklüğünün göstericisi olarak, her ne kadar onun para ile değişim oranını temsil ederse de, böyledir diye bunun tersi de doğru değildir: malın para ile değişim oranının göstericisi zorunlu olarak onun değer büyüklüğünün göstericisi değildir. Aynı büyüklükteki toplumsal olarak gerekli emek 1 quarter buğday ve 2 sterlin (yaklaşık olarak 1/2 ons altın) ile temsil ediliyor olsun. 2 sterlin 1 quarter buğdayın değer-büyüklüğünün para ile ifadesi, veya fiyatıdır. Şimdi, diyelim, şartlar değişmiştir ve 1 quarter buğday 3 sterlinden ya da 1 sterlinden satılmaktadır; bu durumda, buğdayın değer büyüklüğünün ifadeleri olarak 1 sterlin ve 3 sterlin çok küçük ya da çok büyüktür; ama ne var ki, yine de aynı şeyin fiyatlarıdır; çünkü, önce buğdayın değer şekilleridir, yani paradır, sonra da para ile değişim oranının göstericileridir. Aynı kalan üretim şartlarında, ya da emeğin üretkenliğinin aynı kalması halinde, 1 quarter buğdayın yeniden üretimi için harcanması gereken toplumsal iş-zamanı eskiden olduğu kadardır. Burada ne buğday üreticisinin ne de diğer mal sahiplerinin iradelerinin rolü veya etkisi olur. Demek oluyor ki, malın değer büyüklüğü, o malla toplumsal iş-zamanı arasındaki zorunlu ve malın meydana gelme sürecinde yatan bir

---

kendisinden hemen sonra gelen Sir Dudley North ve John Locke'un, başkalarını saymıyoruz, yapabildikleri şey, ancak onu sulandırıp sathileştirmek olmuştu. Diğer şeyler yanında, şöyle diyordu: "Bir ulusun zenginliği bir kararname ile on katına çıkarılabilseydi, hükümetlerimizin bu türlü kararnameleri çoktandır çıkarmamış olmaları, garip bir şey olurdu." (l. c., s. 36.)

63. "Ya da, para şeklindeki bir milyonun aynı büyüklükte mal şeklindeki bir değerden daha değerli olduğu" (Le Trosne, l. c., s. 919.), yani, "bir değerin aynı büyüklükteki bir başka değerden daha değerli olduğu kabul edilmelidir.".

ilişkiyi ifade eder. Değer-büyüklüğünün fiyata dönüşmesiyle bu zorunlu ilişki, bir malın kendi dışında varolan para-mal ile değişim oranı olarak görünür. Ne var ki, bu oran, malın gerçek değer büyüklüğünü veya malın o sıradaki şartlar altında karşılığı olarak verilen ve malın gerçek değerinden azçok farklı bir altın miktarını gösteriyor olabilir. Fiyatla değer büyüklüğü arasındaki nicel uygunsuzluk ihtimali, ya da fiyatların değer büyüklüğünden sapma ihtimali, demek ki, fiyat şeklinin bizzat kendisinde mevcuttur. Bu, bu şeklin bir kusuru değildir; tersine, onu, kuralın kendisini ancak kuralsızlığın gözü kapalı işleyen ortalama kanunu olarak duyurabildiği bir üretim biçimi için biçilmiş bir şekil haline getirir.

Bununla beraber, fiyat şekli, sadece değer büyüklüğü ile fiyat yani değer büyüklüğü ile bunun para ifadesi arasındaki nicel uyuşmazlık ihtimali ile bağdaşmakla kalmaz, aynı zamanda, nitel bir çelişkiyi de gizleyebilir; öyle ki, para, malların değer şeklinden başka bir şey olmadığı halde, fiyat, değeri hiç ifade etmeyebilir. Örneğin, vicdan, şeref, vb. gibi kendiliklerinden var olmayan şeyler, sahipleri tarafından para karşılığı elden çıkarılabilecekleri ve böylece bir fiyatları olacağı için, mal şeklini alabilirler. Bundan dolayı, bir şey, bir değere sahip olmaksızın formel olarak bir fiyata sahip olabilir. Fiyat ifadesi burada, matematikteki bazı büyüklükler gibi, imajinerdir. Diğer yandan, örneğin, kendisinde maddeleşmiş hiç bir insan emeği olmadığı için değeri olmayan işlenmemiş toprağın fiyatı gibi imajiner bir fiyat şekli de, gerçek bir değer ilişkisini veya ondan çıkan bir ilişkiyi gizleyebilir.

Fiyat, genel olarak nispî değer şekli gibi, bir malın, sözgelişi bir ton demirin değerini, belirli miktardaki bir eş-değerin, sözgelişi bir ons altının, demirle doğrudan

doğruya değiştirilebilir olması dolayısıyla, ifade eder; yoksa, asla demirin de altınla doğrudan doğruya değiştirilebilir olmasını anlatarak, değil. Demek ki, bir mal, fiilen değişim-değeri olarak iş görüyor olabilmek için, her ne kadar cisim değiştirme kendisine zorunluluktan hürriyete geçmenin Hegel'de "kavram" için, veya kabuğundan çıkmanın istakoz için, veya Adem Babadan kurtulmanın Aziz Hieronymus (Saint Jerome)[64] için arz ettiği güçlüklerden daha ağır gelse de maddi cisminden sıyrılmak, sırf tasavvurumuzdaki altından gerçek altına dönüşmek zorundadır. Bir mal örneğin demir, kendi gerçek şeklinin yanısıra zihnimizde değer veya altın şeklini alabilir; fakat gene de aynı zamanda hem gerçek demir hem de gerçek altın olamaz. Fiyatını bulmak için, onu zihnimizdeki altına eşitlemek yeter. Malın sahibine bir genel eş-değer hizmeti görmesi için, yerini altının alması gerekir. Örneğin demir sahibi, kendisine değişilmek için teklif edilen başka bir malın sahibine gidip, demirin fiyatını demirin şimdiden para olduğunun kanıtı olarak söyleseydi, alacağı cevap, cennette amentüyü ezbere okuyan Dante'ye Aziz Petro'nun (St. Peter) verdiği cevaba benzerdi :

"Assai bene é trascorsa
D'esta moneta gia la lega e'l peso
Ma dimmi se tu l'hai nella tua borsa." *

Şu halde bir fiyatın varlığı, bir malın hem para kar-

64. Hieronymus (Aziz Jerom) gençliğinde, çölde, hayalinde yarattığı güzel kadınlara karşı mücadelesinin gösterdiği gibi, maddî ihtiraslarına karşı savaşmak zorunda olmakla kalmamış, yaşlılığında da kendi manevî ihtiraslarına karşı savaşmak zorunda kalmıştır. "Sanıyordum ki" der, "ruhumla kâinatın yargıcının önündeydim." Bir ses "Kimsin sen?" diye sormuştu. "Bir Hristiyanım ben." Kâinatın yargıcı gürlemişti: "Yalan söylüyorsun, sen sadece bir Ciceroncusun."

* "Bu sikkenin karışımı ile ağırlığını iyi bildin. Fakat söyle bakalım, bu sikkeden senin kesende var mı?" (Dante, İlâhî Komedya, Cennet, Yirmidördüncü Manzune, M.E.B. Yayınları, 1956, s. 217.)

şılığı değişebilir olmasını hem de bu fiyatla değişilmesini gerektirir. Diğer taraftan, altın ancak değişim sürecinde zaten para-mal olarak dolaşmakta bulunduğu için ideel değer ölçüsü olarak iş görür. Bundan dolayı, değerlerin ideel ölçüsünün gerisinde katı nakit saklıdır.

2. — DOLAŞIM ARACI

a. Malların başkalaşımı [*die Metamorphose der Waren*]

Malların değişim sürecinin birbirleriyle çelişen ve herbiri diğerini dışında tutan durum veya ilişkilerden oluştuğunu görmüş bulunuyoruz. Malların gelişip mal ve para halinde farklılaşması bu çelişkileri ortadan kaldırmaz; ama, içinde bunların birbiri yanısıra mevcut olabilecekleri bir şekili yaratır. Gerçek çelişkilerin çözülmesi genellikle bu şekilde sağlanır. Sözgelişi, bir cismin devamlı olarak bir diğer cisme doğru düşmesi ve yine devamlı olarak ondan uzaklaşması bir çelişkidir. Elips bu çelişkinin hem gerçekleşmesine hem çözümüne imkân sağlayan bir hareket şeklidir.

Değişim süreci, malları kullanım-değeri olmadıkları ellerden kullanım-değeri oldukları ellere aktardığı sürece, toplumsal madde değişimine araçlık eden bir süreçtir. Bir faydalı iş-biçiminin ürünü diğer bir biçim faydalı iş ürününün yerini alır. Bir mal, kullanım-değeri olarak işe yarayacağı bir yere ulaşınca, mal-değişimi alanından çıkıp tüketim alanına girmiş olur. Bizi burada yalnız değişim alanı ilgilendirmektedir. Demek ki, bir bütün olarak değişim sürecini formel bir açıdan, yani sırf malların geçirdikleri şekil değişikliğini ya da malların toplumsal madde değişimine araçlık eden başkalaşımlarını incelememiz gerekiyor.

Bu şekil değişikliğinin çok eksik bir şekilde kavranması, değer kavramının bizzat kendisi üzerindeki açıklık

noksanlığından ayrı olarak, malın geçirdiği her şekil değişikliğinin iki mal, herhangi olağan bir malla para-mal arasındaki değişimle meydana geldiği düşüncesine dayanır. Yalnız bu maddî olaya, yani malın altınla değişimi olayına, bağlanıp kalınırsa, asıl görülmesi gereken şey, yani şekilde olan şey, gözden kaçırılmış olur. Altının yalın mal olarak para olmadığı, diğer malların kendileri ile kendi para şekilleri olarak altın arasında, fiyatlarının aracılığı ile, ilişki kurulduğu olgusu görülmemiş olur.

Mallar değişim sürecine ilkönce nasıllarsa öyle, hiç bir farklılığa uğramadan girerler. Bu süreç, onları mal ve para diye ikiye ayırır. Malların kendilerinde saklı bulunan kullanım-değeri ile değer arasındaki çelişkiyi açığa çıkaran bir dış çelişki yaratır. Bu çelişkide kullanım-değerleri olarak mallar, değişim-değeri olarak paranın karşısında yer alırlar. Diğer yandan, çelişkinin her iki ucunda mal, yani kullanım-değeri ve değerden meydana gelen bir bütün yer alır. Ne var ki, farklı şeylerden meydana gelen bu bütün, uçların her birinde karşıt yönlü durum almıştır ve böylece aynı zamanda uçlar arasındaki değişim ilişkisini gösterir. Mal gerçekte kullanım-değeridir; malın değeri, kendi gerçek değer şekli olarak altınla kendisi arasında ilişki kuran fiyatın aracılığı ile sırf düşüncemizde kendini gösterir. Buna karşılık madde olarak altın, sırf değer maddesi, para olarak sözkonusu olur. Bunun içindir ki, altın, gerçek olarak değişim değeridir. Altının kullanım-değeri, altının kendisi ile kendi gerçek kullanım-şekillerinin toplamı olarak diğer bütün mallar arasında ilişki kurduğu nispî değer ifadeleri dizisinde hâlâ sırf zihnen varolan bir şeydir. Malların bu çelişkili şekilleri, değişim süreçlerinin gerçek hareket şekilleridir.

Şimdi herhangi bir mal sahibi örneğin eski dostu-

muz keten bezi dokuyucusu ile değişim sürecinin cereyan ettiği yere, mal piyasasına gelelim. Onun malı, 20 yarda keten bezi, belli bir fiyata sahiptir. Bu fiyat 2 sterlindir. O, bunu 2 sterline değiştirir ve, dini bütün bir adam olarak, 2 sterlini sonra aynı fiyattaki bir incil ile değiştirir. Kendisi için sadece mal, yani değer taşıyıcısı olan keten bezi, malın değer şekli olan altın karşılığında elden çıkar; ama o, orada girdiği yeni şekilden de ayrılarak, dokumacımızın yuvasına kullanım-nesnesi olarak girer ve orada yüksek duygusal ihtiyaçlarını tatmin edecek bir başka mal, incil haline gelir. Demek oluyor ki, malın değişim süreci, biri diğerine zıt ve biri diğerini tamamlayan iki başkalaşım ile tamamlanmaktadır: malın paraya dönüşmesi ve sonra para olmaktan çıkıp mala çevrilmesi.[65] Malın geçirdiği bu iki başkalaşım aynı zamanda mal sahibinin, dokumacımızın, giriştiği işlemlerdir: malın para ile değişimi: satma; paranın malla değişimi: satın alma; ve her iki işlemin bütünü: satın alma için satma.

Şimdi, dokumacı, işlemin sonucu ile ilgilidir, keten bezi yerine incile sahip olmuştur, kendi orijinal malı yerine aynı değerde fakat değişik faydalı bir mal elde etmiştir. Kendisine gerekli olan diğer her tüketim ve üretim araçlarına da aynı yoldan sahip olur. Onun bakış açısından, bu sürecin bütün görevi, sadece, kendi emek ürününün diğer emek ürünleri ile değişmesine, ürünler arası değişime aracılık etmektir.

Demek ki, malın değişim süreci aşağıdaki şekil değişikliği ile tamamlanmaktadır:

---

65. "Her şey, ateş...ten olur, ve ateş her şeyden, demişti, Herakleitos, tıpkı bunun gibi, altından mallar ve mallardan altın olur." (F. Lassalle, **Die Philosophie Herakleitos des Dunkeln**, Berlin 1858, Bd. I., s. 222). Lassalle bu pasajdaki, (s. 224, n. 3), notunda, parayı yanlış olarak, sırf değer sembolü olarak görür.

Mal—Para—Mal
M—P—M

Hareket, maddî muhtevasına göre M—M malın malla değişimi, sonunda bizzat süreci sona erdiren, toplumsal emeğin maddî değişimidir.

M—P. Malın ilk başkalaşımı ya da satış. Malın değerinin cisim maldan çıkıp cisim altına sıçraması, bir başka yerde dediğim gibi, malın ölüm-kalım sıçramasıdır (*Salto mortae*). Eğer bu sıçramayı beceremezse, gerçi malın kendisine değil, ama, sahibine çok şey olur. Toplumsal iş-bölümü gelişirken onun işinin tek yönlülüğünün artması oranında ihtiyaçlarının çok yönlülüğü artar. Ürünün kendisi için sırf değişim değeri olmasının sebebi işte budur. Ürünün toplumsal bakımdan geçerli eş-değer şekline girmesi ise ancak paraya çevrilmesi ile olur ve para da bir başkasının kese veya kasasındadır. Parayı oradan çıkarmak için, malın her şeyden evvel para sahibi için kullanım-değeri olması, yani kendisi için harcanmış emeğin toplumsal faydalı bir şekilde harcanmış ya da toplumsal iş-bölümü içinde yer etmiş emek olması gerekir. Ama ne var ki iş-bölümü, ipleri mal üreticisinin arkasında dokunmuş ve dokunmakta olan, doğal olarak kendiliğinden gelişen bir üretim organizmasıdır. Mal, ya ortaya çıkan bir ihtiyacı karşılayacak ya da kendisi yeni bir ihtiyacı ilk defa ortaya çıkaracak, yeni bir iş biçiminin ürünü olabilir. Dün bir ve aynı mal üreticisinin kendi yaptığı çeşitli işlerden hâlâ biri olan bir iş, bugün bu aynı kimse tarafından yapılan işler bütününden koparak ayrı ve özel bir iş biçimi haline gelmiş, bağımsızlaşmış ve bundan ötürü de kendisi tarafından yaratılan ürün kendi başına ayrı bir mal olarak piyasaya geliyor, olabilir. Şartlar bu ayrılma süreci için olgunlaşmış ya da olgunlaşmamış olabilirler. Ürün, bugün toplumsal bir ihtiyacı gidermektedir; yarın kendisine

benzer bir ürün türü ile tam olarak ya da kısmen yerinden edilebilir. İş, dokumacımızınki gibi, toplumsal iş-bölümünün yerleşik ve oturmuş bir dalı bile olsa, böyledir diye, 20 yarda keten bezinin kullanım-değeri hiç bir şekilde garanti edilmiş olmaz. Toplumun keten bezi ihtiyacı, ki diğer bütün mallar gibi bunun da bir sınırı vardır, halen rakip dokumacılar tarafından karşılanmış olsa, dostumuzun ürünü ihtiyaçtan fazla ve bunun için de faydasız hale gelir. Gerçi, armağan atın ağzına bakılmazmış, ama dostumuz, pazarın yolunu armağan vermek için aşındırmaz. Ama diyelim, ürünü kullanım-değerini muhafaza ediyor ve dolayısıyla parayı çekiyor olsun. Şimdi şu soru ortaya çıkar: ne kadar parayı? Sorunun cevabı, halen, şüphesiz, malın fiyatıyla yani değer büyüklüğünün göstericisi ile verilmiş bulunur. Mal sahibinin piyasada derhal objektif olarak düzeltilen öznel geçici hesap hatalarını burada bir yana bırakıyoruz. Onun ürünü için ancak toplumsal olarak gerekli ortalama iş-zamanı kadar iş zamanı harcamış olduğu varsayılır. Bunun için de, malın fiyatı o malda maddeleşmiş toplumsal emek miktarının para ile ifadesinden başka bir şey değildir. Ne var ki, dokumacımızın haberi olmadan ve onun gerisinde dokumacılık alanının günü geçmiş üretim şartlarında değişimler olur. Dün bir yarda keten bezinin üretimi için hiç şüphe edilmeden toplumsal gerekli iş-zamanı sayılan şey, dostumuzun çeşitli rakiplerinin teklif ettikleri fiyatlara işaret ederek para sahibinin hemen gösterdiği gibi, bugün aynı şey olmaktan çıkar. Dokumacımız için ne talihsizliktir ki, dünyada pek çok dokumacı vardır. Son olarak, piyasaya getirilen her parça keten bezinin, ancak, toplumsal gerekli iş-zamanı ihtiva ettiğini varsayalım. Buna rağmen, bu parçaların toplamı fazla harcanmış iş-zamanı ihtiva ediyor olabilir. Piyasanın üretilmiş keten bezinin hepsini yarda başına 2 şi-

lin olan normal fiyattan yutmaması, toplam toplumsal iş-zamanının büyük bir kısmının keten bezi dokumak için harcanmış olduğunu ortaya koyar. Sonuç, her keten bezi dokumacısının tek tek kendi bireysel ürünü için toplumsal gerekli iş-zamanından daha fazla iş-zamanı harcanmaması halindekinin aynıdır. Bu, birlikte tutulan, birlikte asılır, demektir [bunu kendi dilimizin, "kurunun yanında yaş da yanar" sözüyle de ifade edebiliriz. —ç.]. Bütün keten bezleri piyasada sadece bir ticaret olarak görülür, her parça yalnız bir kesir olarak alınır. Ve şurası bir gerçek ki, her bir yardanın değeri de sırf homojen insan emeğinin toplumsal olarak belirli bir miktarının maddeleşmiş şeklidir.

Görülüyor ki, mal paraya aşıktır, ama, "gerçek aşkın yolu hiçbir zaman dikensiz olmaz". (*"The course of true love never does run smooth."*) Ayrı ayrı organlarını (*Membra disjacta*'larını) iş-bölümü sisteminde ortaya koyan toplumsal üretim organizmasının nicel bölünümü de, nitel bölünümü gibi, kendiliğinden ve tesadüfî olur. Bundan dolayı, mal sahiplerimiz, kendilerini özel üreticiler haline getiren aynı iş-bölümünün toplumsal üretim sürecini ve onların bu süreç içindeki ilişkilerini kendilerinden bağımsızlaştırdığını ve kişilerin birbirlerinden bağımsızlıklarının çok yönlü nesnel bir bağımlılık sistemiyle tamamlandığını görür ve anlarlar.

İş-bölümü emek ürününü mala çevirir ve böylece onun paraya dönüşümünü zorunlu kılar. Fakat aynı zamanda bu bir başka şeye dönüşme olayının gerçekleşmesi tesadüfe bırakır. Bununla beraber, olayın burada en yalın biçimiyle gözden geçirilmesi, yani normal gelişimini gösterdiğini varsaymamız, gerekir. Bundan başka, bu dönüşüm mutlak olacak ise, yani mal satılması mutlak imkânsız bir mal değilse, gerçekleşen fiyat değerin anormal derecede üstünde veya altında bile olsa,

malın başkalaşımı daima gerçekleşir.

Bir mal sahibi için malının yerini altın diğer bir mal sahibi için altının yerini bir mal alır. Buradaki somut olay, mal ve altının, 20 yarda keten bezi ile 2 sterlinin, ya el ya da yer değiştirmesi, yani bunların bir diğeriyle değiştirilmesidir. Ama mal ne ile değiştiriliyor? Kendisinin genel değer şekli ile. Altın ne ile değiştiriliyor? Kendisinin kullanım-değerinin özel bir şekli ile. Altın keten bezinin karşısında niye para olarak yer alıyor? Keten bezinin 2 sterlinlik fiyatı yani bunun para ifadesi, para olarak altın ile keten bezi arasında zaten bir eşitlik kurmuş bulunduğu için. Orijinal mal şeklinden çıkış, malın elden çıkarılışı ile, yani malın kullanım-değeri malın fiyatında sadece tasavvur edilmekte olan altını fiilen ve gerçekten kendisine çektiği anda, olur. Bundan dolayı, malın fiyatının ya da sırf zihindeki değer şeklinin gerçekleşmesi aynı zamanda tersine olarak paranın sırf zihindeki kullanım-değerinin gerçekleşmesi; malın paraya dönüşmesi aynı zamanda paranın mala dönüşmesidir. Bu tek süreç iki yönlü bir süreçtir, mal sahibinin olduğu uçtan bakılırsa, satış; para sahibinin bulunduğu karşı uçtan bakılırsa, satın almadır. Ya da satış M—P aynı anda satın alma P—M'dır.[66]

Buraya kadar insanlar arasında mal sahibi olmalarından dolayı kurulan ekonomik ilişki dışında bir ilişki görmüş değiliz; bu da insanların ancak kendi emek ürünlerinden ayrılmak suretiyle yabancı emek ürünlerini elde etmelerini sağlayan ilişkidir. Bu sebeple, bir mal sahibinin karşısında diğer bir kimse ister kendi emek ürünü tabiî olarak para şeklinde yani para maddesi altın vb. olduğu, ister kendi malı zaten derisini değiştir-

66. "Her satış bir satın alıştır." (Dr. Quesnay, **Dialogues sur le Commerce et les Travaux des Artisans**, Physiocrates, éd. Daire, I^e^ Partie, Paris, 1846, s. 170.), ya da, Quesnay'in **Maximes Générales**'inde dediği gibi: "Satmak, satın almaktır."

miş ve orijinal kullanım şeklinden sıyrılmış bulunduğu için olsun, ancak para sahibi olarak yer alabilir. Para görevini yerine getirebilmek için, altının tabiatıyla, herhangi bir noktada mal piyasasına girmesi gerekir. Bu nokta, altının doğrudan doğruya emek ürünü olarak aynı değerdeki bir diğer emek ürünü ile değiştirildiği üretim kaynağının bulunduğu yani altının metal olarak elde edildiği yerdir. Fakat bu andan itibaren altın devamlı olarak gerçekleşen mal fiyatlarını temsil eder.[67] Altının mallarla kendi üretim kaynağında değişimi bir yana bırakıldığında, altın elinde bulunduğu herhangi bir mal sahibi için o kimsenin elinden çıkarmış olduğu malının değişmiş şekli, satışın ya da birinci mal başkalaşımının, M—P, sonucudur.[68] Zihindeki para ya da değer ölçüsü, bütün mallar değerlerini onunla ölçtükleri ve böylece onu kendi kulanım-şekillerinin tasavvurumuzdaki karşıtı, kendilerinin değer şekli haline getirdikleri için, altın olmuştur. Altın, bütün malların kendisiyle değiştirilmeleri ile onların gerçek yabancılaşmış veya dönüşmüş kulanım şekli ve dolayısıyla gerçek değer şekli haline geldiği için, gercek para olmuştur. Mal, değer şekline girince, homojen insan emeğinin bütün mallarda aynı olan toplumsal maddesi olarak görünebilmek için, kendi doğal kullanım-değerinin ve kendisini meydana getiren özel faydalı işin bütün izlerinden sıyrılır. Bunun içindir ki, paraya bakmakla ona dönüşmüş olan malın ne olduğu söylenemez. Bir mal para şekli içinde nasıl görünürse, bir diğeri de öyle görünür, birinin diğerinden hiç bir farkı olmaz. Bundan dolayı, pislik para olmadığı halde, para pislik olabilir. Biz, dokumacımızın karşılığında keten bezini elden çı-

67. "Bir malın fiyatı, ancak, bir başka malın fiyatı ile ödenebilir." (Mercier de la Rivière, **L'Ordre naturel et essentiel de sociétés politiques**, [in] Physiocrates, éd. Daire II° Partie, s. 554.)

68. "Bu paraya sahip olmak için, [bir şeyler] satılmış olması gerekir." (1. c. s. 543.)

kardığı iki altın sikkenin bir quarter buğdayın dönüşmüş (yabancılaşmış) şekli olduğunu kabul edelim. Keten bezinin satışı, M—P, aynı zamanda onun bir şey satın alması, yani P—M'dır. Ne var ki, keten bezinin satışı olarak bu süreç kendi karşıtı ile son bulan bir harekete başlar: bu, incilin satın alınmasıdır; keten bezinin bir şey satın alması olarak ise, kendi karşıtının başlamış olduğu bir harekete son verir: buğday satışı. M—P (keten bezi—para), M—P—M (keten bezi—para—incil) sürecinin bu birinci safhası, aynı zamanda P—M— (para—keten bezi), diğer bir M—P—M (buğday—para—keten bezi) hareketinin son safhasıdır. Bir malın birinci başkalaşımı, mal şeklinden paraya dönüşümü, daima bir diğer malın karşıt yöndeki ikinci başkalaşımı, para şeklinden gerisin geriye mala dönüşümüdür.[69]

P—M. Malın ikinci ya da sonuç başkalaşımı. Satın alma. Bütün diğer malların başkalaşmış şekli ya da bunların genel yabancılaşmalarının ürünü olduğu için, para mutlak anlamda elden çıkarılabilir maldır. Para bütün fiyatları geriye doğru okur, ve böylece kendisinin mal oluşunu sağlayan malzeme olarak bütün mal cisimlerde yansır. Aynı zamanda, fiyatlar, paraya malların baygın bakışla baktıkları bu gözler, onun dönüşme kabiliyetinin sınırlarını yani miktarını gösterirler. Mal, para haline gelince ortadan kaybolduğu için, paraya bakarak, onun sahibinin eline nasıl geçtiğini ya da ona dönüşen şeyin ne olduğunu söyleyemeyiz. Geldiği kaynak ne olursa olsun, koku vermez o (non olet). Bir yandan satılmış malı temsil ederken, diğer yandan satın alınabilir malları temsil eder.[70]

69. Daha önce belirtildiği gibi, ürününü daha evvel satmak zorunda olmaksızın, onu doğrudan doğruya bir başka şeyle değiştiren altın veya gümüş üreticisi, bir istisnadır.

70. "Elimizdeki para, satın almayı arzulayabileceğimiz şeyleri temsil ederken, aynı zamanda, bu para karşılığında satmış olduğumuz şeyleri de temsil eder." (Mercier de la Rivière, l. c. s. 586).

Satın alma P—M, aynı zamanda satıştır, M—P; bu sebeple, bir malın sonucu başkalaşımı aynı zamanda bir başka malın birinci başkalaşımıdır. Dokumacımız için malının ömrü 2 sterlini dönüştürdüğü incille biter. Ama, incil satıcısı dokumacıdan gelen 2 sterlini viskiye çevirir. P—M, yani M—P—M (keten bezi—para—incil) hareketinin sonuç safhası, aynı zamanda M—P, yani M—P—M (incil—para—viski) hareketinin birinci safhasıdır. Mal üreticisi yalnız bir tek mal üretip arzettiği için, bu malı çok kere büyük kitleler halinde sattığı halde, sayısız ihtiyaçları kendisini malının gerçekleşen fiyatını ya da eline geçen toplam parayı daima küçük satın almalar halinde parçalamaya zorlar. Bundan dolayı, bir satış farklı birçok malın satın alınmasına yol açar. Demek oluyor ki, bir malın sonuç başkalaşımı diğer çeşitli malların birinci başkalaşımlarının bir toplamını meydana getirir.

Şimdi, bir malın, örneğin keten bezinin başkalaşımını bir bütün olarak ele alacak olursak, bunun her şeyden evvel birbirine karşıt ve biri diğerini tamamlayan iki hareketten, M—P ve P—M, meydana geldiğini görürüz. Malın bu iki karşıt dönüşümü mal sahibinin katıldığı iki karşıt toplumsal eylemle gerçekleşir ve aynı kimsenin iki karşıt ekonomik karakterinde yansır. Mal sahibi satışı yapan kimse olarak satıcı, satın almayı yapan olarak da satın alıcıdır. Ve, nasıl malın her dönüşümünde malın her iki şekli yani mal şekli ve para şekli, karşıt uçlarda olmak üzere, aynı zamanda varoluyorlarsa, aynı mal sahibinin karşısına, satıcı iken bir başkası alıcı, alıcı iken bir başkası satıcı olarak çıkar. Nasıl aynı mal birbiri peşisıra iki karşıt dönüşüm geçirirse, aynı mal sahibi de sıra ile satıcı ve alıcı rollerinde gözükür. Demek ki, bunlar kişilere sıkı sıkıya bağlı ve devamlı şeyler olmayıp, malların dolaşım sürecinde kişilerin devamlı değişen karakterleridir.

Bir malın tam başkalaşımı, en basit şeklinde, dört uç ve üç aktörü (*personae dramatis*) gerektirir. Ilk olarak, mal para ile kendisinin değer şekli olarak karşı karşıya gelir, ve bu şekil, öte yanda, bir başkasının cebinde, somut maddî gerçeklik halinde bulunur. Böylece mal-sahibinin karşısında bir para-sahibi yer alır. Şimdi mal paraya dönüşür dönüşmez, para malın geçici eş-değer şekli haline gelir, ve bu sonuncunun kullanım-değeri ya da muhtevası, bu yanda, diğer malların maddelerinde yatar. Malın birinci dönüşümü için para bitiş noktası olurken, aynı zamanda, ikinci dönüşümü için hareket noktası olur. Böylece birinci işlemde satıcı olan kimse, karşısına bir üçüncü mal-sahibinin satıcı olarak çıktığı ikinci işlemde alıcı olur.[71]

Mal başkalaşımının karşıt yönlü iki hareket safhası bir dolaşım devresi *(Kreislauf; circuit)* meydana getirirler: mal şekli, mal şeklinden çıkış, mal şekline dönüş. Şüphesiz ,burada mal birbirinden farklı iki açıdan görünür. Başlangıç noktasında kullanım-değeri olmayan bir şey iken, bitiş noktasında sahibi için kullanım-değeridir. Böylece para, önce malın kendisine dönüştüğü katı değer kristali olarak görünürse de, çok geçmeden onun yalın eş-değer şekli olarak uçup gider.

Bir malın tam dolaşımını meydana getiren iki başkalaşımı, aynı zamanda, diğer iki malın karşıt yönde, henüz tam olmayan başkalaşımlarına yol açar. Bir ve aynı mal (keten bezi) kendi başkalaşımlar dizisini başlatır ve bir başka malın (buğdayın) tam başkalaşımını tamamlar. Mal bu iki rolü, birinci dönüşümü, satışı sırasında, kendi kişiliğinde oynar. Buna karşılık, mal, altından hırkasını giydiği anda, kendi alacağı bütün yolu tamamlamış olduğu gibi, aynı zamanda, bir üçüncü malın birinci başkalaşı-

71. "Buna göre, dört uç ve, biri iki defa işe katılan, üç mukaveleci vardır." (Le Trosne, l. c., s. 909.)

mını sona erdirir. O halde, her malın başkalaşım dizisinin meydana getirdiği dolaşım, diğer malların dolaşımlarına ayrılmaz bir şekilde bağlıdır. Ayrı ayrı dolaşımlar hepsi bir arada malların dolaşımını meydana getirirler.

Malların dolaşımı, ürünlerin dolaysız değişiminden (trampadan) yalnız şekil bakımından değil, öz bakımından da ayrılır. Geriye, olayın nasıl olduğuna, şöyle bir bakalım. Keten dokumacısı, gerçekten keten bezini incille, yani kendi malını yabancı bir malla, değiştirmiştir. Ne var ki bu, sadece onun kendisi için doğrudur. İçini ısıtacak bir şeyi tercih eden incil satıcısı, dokumacı nasıl kendi keten bezinin buğdayla değiştirildiğini bilmiyorsa, incilin keten bezi ile değiştirileceğini düşünmemişti. B'nin malı A'nın malının yerini almıştır; ama, A ve B, mallarını karşılıklı olarak değiştirmemişlerdir. A ve B'nin mallarını karşılıklı olarak alıp satmaları fiilen vaki olmaz değildir; ama, bu türlü özel bir durum hiç bir şekilde mal dolaşımının genel ilişkilerinin veya şartlarının zorunlu bir sonucu değildir. Burada bir yandan, mal değişiminin doğrudan doğruya ürün değişiminin bireysel ve mahallî sınırlarını nasıl aştığını ve insan emeğinin geçirdiği maddî değişimi nasıl geliştirdiğini; diğer yandan, bu işte rol oynayan kişilerin kontrolları dışında, kendiliğinden doğan, bütün bir toplumsal ilişkiler ağının nasıl geliştiğini görüyoruz. Ancak çiftçi buğdayını satmış bulunduğu içindir ki dokumacı keten bezini satabilir; ancak dokumacı keten bezini satmış olduğu içindir ki içki düşkünü kitapçımız incilini satabilir; ve ancak incil satıcısı ebedî hayatın sırrını satmış olduğu içindir ki, içki imalâtçısı içkisini satabilir ve ilh.

Bundan dolayı da, dolaşım süreci ürünlerin dolaysız değişimlerinde olduğu gibi, kullanım-değerlerinin yer ve el değiştirmesiyle son bulmaz. Para, sonunda bir malın

başkalaşım zincirinin dışında kalacağı için, ortadan kaybolmaz; malların boş bıraktığı bir dolaşım yerini durmadan doldurur. Sözgelişi, keten bezinin geçirdiği tam başkalaşımı alalım: keten bezi—para—incil hareketinde önce keten bezi dolaşımın dışına çıkar, onun yerini para alır, sonra incil dolaşımı terk eder, yerini paraya bırakır. Bir mal, öbür malın yerini alırken, aynı zamanda, para mal bir üçüncü ele geçmiş olur.[72] Dolaşım, parayı dolap beygiri gibi durmadan döndürür.

Her satış bir alış ve her alış bir satıştır diye, mal dolaşımı satışla alış arasında zorunlu bir dengeyi gerektirir gibi dogmadan daha saçma bir şey olamaz. Bu, gerçekten yapılmış satışların sayısı alışların sayısına eşittir demek ise, açık bir totoloji olur. Ama bunun asıl ispat etmek istediği şey şudur: her satıcı alıcısını piyasaya kendi getirir. Satış ve alış, iki karşıt uçta yer alan kişiler yani mal- sahibi ve para-sahibi arasındaki değişim ilişkisi olarak, özdeş bir iştir. Buna karşılık, bir ve aynı kişinin işlemleri olarak, biri diğerine tam karşıt iki edim meydana getirirler. Bundan dolayı, satış ve alışın özdeşliği, dolaşım potasına atıldığında oradan para olarak çıkmazsa, yani sahibi tarafından satılamaz veya para-sahibi tarafından satın alınmazsa, malın faydasız olduğunu anlatır. Aynı özdeşlik, bundan başka, gerçekleşmesi halinde, değişim süreci ile malın yaşamında bir dinlenme noktasına, uzun yada kısa sürebilen, bir hareketsizlik dönemine gelinmiş olacağını ifade eder. Malın birinci başkalaşımı aynı anda hem satış hem alış olduğu için, henüz tam olmayan bir süreç aynı zamanda bağımsız bir süreçtir. Alıcı mala, satıcı da paraya, yani, piyasada daha önce görünmüş ya da daha sonra görünecek olsun

72. 2ª baskıya not: Bu olay ne kadar apaçık olursa olsun, yine de pek çok ekonomi politikçinin, özellikle serbest ticaret doktrininin borazancı başlarının, gözünden kaçmıştır.

olmasın, her an dolaşıma katılabilecek şekilde olan bir mala, sahip olur. Hiç kimse, bir başkası alıcı olmadan, satıcı olamaz. Ama, kendisi sattı diye, kimse hemen satın almak zorunda değildir. Dolaşım, ürün değişiminin zamana, yere ve bireylere bağlı sınırlarını, burada kendi emek ürünümüzün başkasına verilmesi ile yabancı emek ürünün başkasından alınması arasında varolan dolaysız özdeşliği satış ve alış çelişkisi haline sokarak, parçalar. Bu iki bağımsız ve biri diğerine karşıt sürecin bir iç birlik, bir bütünlük meydana getirmesi, bu iç bütünlüğün dış çelişkiler içinde hareket etmesi, kendisini bu yoldan göstermesi de demektir. Bir malın tam başkalaşımının birbirini tamamlayan iki safhası arasındaki zaman süresi çok uzayacak, satışla alış arasındaki ayrılma çok açık ve belli bir hale gelecek olursa, bunlar arasındaki iç bağlantı, bunların iç birliği, kendisini zorla, bir bunalım yaratarak, ortaya koyar. Malın özünde varolan kullanım-değeri ile değer arasındaki çelişki, özel emeğin kendisini aynı zamanda doğrudan doğruya toplumsal emek olarak ortaya koyması zorunluluğu, özel somut işin aynı zamanda sırf soyut genel emek olarak sözkonusu olması, doğal şeylerin kişileşmeleri, kişilerin şeyleşmesi, işte mala özgü bu çelişki ve zıtlık, malların başkalaşımları sırasında doğan çelişkilerde en gelişmiş hareket şekillerini bulurlar. Bundan ötürü, bu şekillerde buhran ihtimali, ama ancak ihtimal olarak, saklıdır. Bu ihtimalin gerçekleşmesi, basit mal-dolaşımı açısından henüz kendilerini göstermeyen uzun bir ilişkiler zincirinin varlığını gerektirir.[73]

73. Zur Kritik..., s. 74-76'da James Mill üzerindeki açıklamalarıma bakınız. Burada, ekonomik mazeretçilik (Apologetik) yönteminin iki belirgin özelliğine dokunulabilir. İlk olarak, aralarındaki farklar hesaba katılmayarak mal dolaşımı (Warenzirkulation) doğrudan doğruya ürün değişimi ile bir tutulur. İkinci olarak, üreticiler arası ilişkiler mal dolaşımından doğan basit ilişkilere indirgenerek, kapitalist üretim sürecinin çelişkileri reddedilmeye çalışılır. Ne var ki, mal üretimi ve mal dolaşımı, farklı büyüklükler ve boyutlarda olsalar bile,

Mal-dolaşımında aracılık eden para, dolaşım araçlığı görevini yüklenir.

b. Paranın devri

Emek ürünlerinin madde olarak değişmelerini sağlayan şekil değişikliği M—P—M, bir ve aynı değerin mal olarak sürecin başlangıç noktasını teşkil etmesini ve aynı noktaya mal olarak dönmesini gerektirir. Bundan dolayı, malların bu hareketi bir dolaşımdır. Diğer yandan bu aynı şekil, paranın dolaşımını konu dışı eder. Bunun sonucu, paranın kendi çıkış noktasından durmadan uzaklaşması, bu noktaya dönmemesidir. Satıcı malının dönüşmüş şekline yani paraya sıkı sıkıya sarıldığı sürece, mal, birinci başkalaşım safhasında bulunuyor ya da ancak dolaşımın ilk yarısını tamamlamış demektir. Satın almak için satmak süreci tamamlandığında, para da başlangıçtaki sahibinin elinden uzaklaşır. Şüphesiz, dokumacı incili aldıktan sonra, yeni keten bezi satarsa, para da ona döner. Ne var ki, paranın dönüşü ilk 20 yarda keten bezinin dolaşımı ile olmaz; çünkü, bu dolaşımla para, incil satanın eline geçmek üzere dokumacının elinden çıkmış, uzaklaşmıştır. Dönüşü ancak aynı dolaşım sürecinin yeni mal için yenilenmesi veya tekrarlanmasıyla olur; burada da daha önce görülen sonuçla son bulur. Bunun için, paraya mal-dolaşımı ile doğrudan doğruya verilen hareket şekli, kendisinin çıkış noktasından uzaklaşma, bir mal-sahibinin elinden çıkıp bir başkasının eline geçme hareketi şeklindedir. Paranın devri (*currency*

---

birbirinden çok farklı üretim biçimlerinde de kendilerini gösterirler. Demek ki, yalnız mal dolaşımının bunların hepsinde ortak olan soyut kategorilerini bilmekle, bu üretim biçiminin belirtici, tanıtıcı farkı (**differentia specifica**) üzerinde henüz hiç bir şey bilinmiş olmaz ve bunun için de, bir yargıya varılamaz. Bomboş ve sıradan şeyler söyleyerek, önemli işler yapılıyormuş havasının bu derece estirildiği, ekonomi politik dışında, bir başka bilim dalı yoktur. Örneğin, malın bir ürün olduğu biliniyor ya, J. B. Say, sırf bununla, kalkıp buhranlar konusunda uzman kesiliveriyor.

of money, cours de la monnaie) dediğimiz şey de budur.

Paranın devri aynı sürecin devamlı ve monoton tekrarıdır. Mal daima satıcının, para ise satın alma aracı olarak daima alıcının elinde olur. Para, malın fiyatını gerçekleştirirken, satın alma aracı olarak iş görür. Fiyatı gerçekleştirirken, malı satıcının elinden alıcının eline geçirir; bu sırada kendisi de, aynı süreci bir başka malla tekrarlamak için, aynı zamanda da alıcının elinden çıkıp satıcının eline geçer. Paranın hareketinin bu tek yönlü karakterinin malın hareketinin çift yönlü karakterinden doğuyor olması, hemen görülemeyen, örtülü bir durumdur. Mal-dolaşımının bizatihi kendi mahiyeti karşı görünüşü yaratır. Malın birinci başkalaşımı yalnız paranın hareketi olarak değil fakat malın kendi hareketi olarak da açık ve görülebilir olduğu halde, ikinci başkalaşımı sadece paranın hareketi olarak görülebilir. Dolaşımının birinci yarısında mal yerini parayla değiştirir. Bunun üzerine, mal, kullanım nesnesi olma niteliğiyle, dolaşımın dışına çıkar, tüketim alanına girer.[74] Şimdi onun yerini kendi değer-şekli yani para almıştır. Dolaşımın ikinci yarısında artık kendi doğal kılığıyla değil yeni büründüğü altın hırkası içinde yoluna devam eder. Görülüyor ki, hareketin devamlılığı hep altının işi oluyor ve mal için karşıt yönlü iki süreci gerektiren bir ve aynı hareket, paranın kendi hareketi olarak daima aynı süreci yani paranın durmadan başka mallarla yer değiştirmesini gerektiriyor. Bundan ötürü, mal-dolaşımının sonucu yani malın yerini bir başka malın alması, malın kendi-şekil değişimi yoluyla değil de, bizatihi hareketsiz olan malları dolaştıran, onları kullanım-değeri olmadıkları ellerden kullanım-değeri oldukları ellere geçiren paranın,

74. Mal, tekrar tekrar satılırken bile, burada, bizim için henüz var-olmayan, bir olay kendini gösterir: mal, son ve kesin satışı ile, dolaşım alanından çıkar, tüketim alanına girer; orada kendisinden tüketim ya da üretim aracı olarak yararlanılır.

kendisini daima asıl yoluna zıt yönde tutan, dolaşım araçlığı fonksiyonuyla oluyormuş gibi gözükür. Para, malları durmadan dolaşım alanının dışına atar, onların dolaşım içindeki yerlerini devamlı kendisi alır ve böylece de kendi çıkış noktasından durmadan uzaklaşır. Bu nedenledir ki, paranın hareketi sırf malların dolaşımının ifadesi olduğu halde, tersine, malların dolaşımı ancak paranın hareketinin sonucu imiş gibi görünür.[75]

Diğer yandan, paranın dolaşım araçlığı görevi sırf onun malların bağımsızlaşmış değeri haline gelmiş olmasından ileri gelir. Bunun için, kendisinin dolaşım-aracı olarak hareketi, gerçekte sırf onun kendi şeklinin hareketidir. Bundan ötürü, bunun kendisini paranın devrinde açık olarak da göstermesi gerekir. Böylece, örneğin keten bezi, ilkönce kendi mal şeklini kendinin para şekline dönüştürür. Bezin birinci başkalaşımının ikinci ucu M—P, para şekli, sonra ikinci başkalaşımının birinci ucu P—M gerisin geriye bir mala, incile, dönüşümü halini alır. Ama, bu iki şekil değişiminin her biri mal ve para arasındaki bir değişim ile, bunların karşılıklı yer değiştirmeleri ile, gerçekleşir. Aynı paralar satıcının eline malın yabancılaşmış şekli olarak gelirler, ve onu malın mutlak olarak elden çıkarılabilir şekli olarak terk ederler. Bunlar iki defa yer değiştirirler. Keten bezinin birinci başkalaşımı bu paraları dokumacının cebine sokar, ikinci başkalaşım oradan tekrar çıkarır. Demek ki, bir ve aynı malın birbirine zıt her iki şekil değişimi paranın iki defa birbirine zıt yönlerde yer değiştirmesinde kendini gösterir.

Tersine, yalnız bir yönlü mal-başkalaşımları olacak olsa, yani diyelim, sırf satışlar ya da sırf satın alışlar olsa, aynı para da yalnız bir defa yer değiştirir. Para-

75. Paranın biricik hareket şekli ürünlerin ona emrettiğidir. (Le Trosne, l. c., s. 885.)

nın ikinci yer değişimi daima malın ikinci başkalaşımını, malın paradan geriye gelişini, ifade eder. Aynı paraların (sikke parçalarının) yer değiştirmelerinin sık sık tekrarlanması, yalnız tek bir malın başkalaşım dizisini değil, aynı zamanda genel olarak mallar dünyasının sayısız başkalaşımlar kümesini de yansıtır. Kendiliğinden anlaşılmış olacaktır ki, bütün bunlar, yalnız burada gözden geçirilen basit mal-dolaşımı şekli için geçerli ve sözkonusudur.

Her mal, dolaşıma attığı ilk adımla, ilk şekil değişimi ile, durmadan yeni malların katıldığı dolaşımın dışına atılır. Buna karşılık para, dolaşım aracı olarak, hep dolaşım alanında kalır ve hep burada dolaşır. Burada şu soru ortaya çıkıyor: bu alan, ne kadar parayı devamlı olarak emer?

Bir ülkede her gün, aynı anda, fakat değişik yerlerde sayısız tek yönlü mal-başkalaşımları, bir başka deyişle, bir yanda sayısız satış, diğer yanda sayısız alışlar olur. Mallar fiyatları ile zihnimizde zaten belirlenmiş olan para miktarlarına eşitlenirler. Şimdi, mal ve paranın, burada ele alınan dolaysız dolaşım şekli mal ve parayı birbirinin karşısına, biri satış, diğeri alış ucundan olmak üzere, oldukları gibi, yani maddî şekilleri ile çıkardığı için, mallar dünyasının dolaşım süreci için gerekli dolaşım araçları kitlesi zaten malların fiyat toplamları ile belirlenmiş bulunur. Gerçekte paranın yaptığı, malların fiyat toplamlarında zaten zihnen ifade edilmiş bulunan altın toplamını sırf reelleştirmekten ibarettir. Bu toplamların eşitliği bundan ötürü kendiliğinden anlaşılır bir şeydir. Bununla beraber, şunu da biliyoruz ki, malların değerleri aynı kalırken fiyatları altının (yani para maddesinin) değerindeki değişme ile birlikte değişirler, altının değerindeki düşme veya yükselme ile orantılı olarak yükselir ya da düşerler. Malların fiyat topla-

mında bu yüzden yükselme ya da düşme olursa, dolaşım halindeki paranın kitlesi de buna uygun olarak artmak veya azalmak zorunda kalır. Dolaşım aracı kitlesindeki değişme burada şüphesiz paranın kendisinden dolayı olmaktadır; ancak bu, onun dolaşım aracı olma görevinden değil değer ölçüsü olma görevinden ileri gelir. Malların fiyatı önce para değerinin karşıt yönünde değişir; ve sonra dolaşım aracı kitlesi mal fiyatları ile aynı yönde değişir. Sözgelişi, altının değeri düşmeyip de değer ölçüsü olarak altının yerini gümüş alsaydı, ya da gümüşün değeri yükselmeyip de altın gümüşü değer ölçüsü olma görevinden uzaklaştırılmış olsaydı, gene harfi harfine aynı şey olurdu. Bir halde eskiden dolaşımda olan altından daha fazla gümüş, diğer halde eskiden dolaşımda olan gümüşten daha az altın dolaşım sürecinde yer almak zorunda kalırdı. Her iki halde de para-maddesinin yani değer ölçüsü olarak iş gören malın değeri, bunun için de mal-değerinin fiyat ifadeleri, ve gene bu fiyatların gerçekleşmelerine hizmet eden dolaşımdaki paranın kitlesi, değişmiş olurdu. Malların dolaşım alanında altının (veya gümüşün, kısaca, para-maddesinin) belli değerde mal olarak dolaşıma girmesini sağlayan bir delik olduğunu görmüş bulunuruz. Bu belli değer, paranın değer ölçüsü olma görevini yaparken, ve dolayısıyla fiyatın belirlenmesi sırasında, var sayılır. Şimdi sözgelişi, bizzat değer ölçüsünün değeri düşse, bu, önce, değerli madenlerin doğrudan doğruya üretim kaynaklarında mal olarak trampa edildikleri malların fiyatlarındaki değişmelerde kendisini gösterir. Özellikle burjuva toplumunun tam gelişmemiş olduğu hallerde diğer malların büyük bir kısmı, daha uzun zaman değer ölçüsünün artık eskimiş ve gerçekliğini yitirmiş değeri ile değerlendirilirler. Bununla beraber malın biri, kendisinde olanı, aralarında kurulan değer ilişkisi ile, diğer bir mala ge-

çirir; malların altın ve gümüşle olan fiyatları yavaş yavaş bizzat kendi değerleri ile belirlenen oranlarda denge bulmaya başlarlar ve bu süreç bütün mal-değerlerin sonunda para olan maddenin yeni fiyatına uygun olarak değerlendirilmesine kadar sürer gider. Bu dengeleşme süreci, kendileriyle trampa edilen malların yerine akan, değerli madenlerin durmadan çoğalması ile birlikte olur. Bundan dolayı, mallara genel olarak doğru fiyat biçilmesi veya değerlerinin düşük ve belli bir noktaya kadar düşmeye devam eden yeni metal değerlerine göre belirlenmesi oranında, bu fiyatların gerçekleşmesi için gerekli fazla metal kitlesi de zaten sağlanmış olur. Yeni altın ve gümüş kaynaklarının bulunmasından sonra olayların tek yönlü olarak ele alınması, 17. ve özellikle de 18. yüzyılda, daha çok altın ve gümüşün dolaşım aracı haline gelmeleri mal fiyatlarının yükselmesine yol açmıştır gibi yanlış bir sonuca varılmasına sebep olmuştu. Bundan böyle, altının değeri veri varsayılacaktır; bu değer bir mala fiyat biçildiği an için gerçekten veridir.

Bu varsayımla, dolaşım aracının miktarı da malların gerçekleştirilecek olan fiyat toplamları ile belirlenmiş olur. Şimdi, bundan başka, her mal türünün fiyatını da veri olarak alırsak, mal fiyatlarının toplamının da dolaşım içinde bulunan mallar kitlesine bağlı olacağı açıkça görülür. 1 quarter buğday 2 sterlin, 100 quarter buğday 200 sterlin, 200 quarter buğday 400 sterlin iken, buğday kitlesi ile birlikte satış sırasında onunla yer değiştirecek olan para-kitlesinin de artmak zorunda kalacağını kavramak için fazla kafa yormak gerekmez.

Mallar kitlesi veridir denirse, dolaşımdaki para-kitlesi malların fiyatlarında meydana gelen dalgalanmalara göre değişir, azalır ya da çoğalır. Bunun nedeni, malların fiyatlarındaki değişme sonucu fiyat toplamlarının büyüyüp küçülmesidir. Bunun için bütün mal fiyatları-

nın aynı zamanda yükselmesi veya düşmesi asla gerekli değildir. Dolaşımdaki bütün malların gerçekleştirilecek fiyat toplamlarının yükselmesi ya da düşmesi için, ve dolayısıyla dolaşımda daha çok ya da az para bulunması için, belli bir sayıda önemli malların fiyatlarında bir halde yükselme diğer halde düşme olması yeter. Malların fiyatlarındaki değişme ister gerçek değer değişmesini ister sırf piyasa fiyatlarındaki dalgalanmaları yansıtsın, dolaşım aracı kitlesi üzerinde doğacak olan etki aynı olur.

Diyelim, 1 quarter buğday, 20 yarda keten bezi, 1 incil, 4 galon viski gibi dört nesne aynı zamanda fakat birbirlerinden farklı yerlerde birbirleriyle ilişkileri olmadan satılıyor, veya henüz tam olmayan başkalaşım geçiriyor olsunlar. Bunlardan her birinin fiyatı 2 sterlin olsa, gerçekleştirilecek fiyatlar toplamı da 8 sterlin olacak demektir; bu durumda 8 sterlinlik bir para-kitlesinin dolaşıma girmesi gerekir. Buna karşılık, bu mallar bildiğimiz başkalaşımlar dizisinin, yani 1 quarter buğday—2 sterlin—20 yarda keten bezi—2 sterlin—1 incil—2 sterlin—4 galon viski—2 sterlin zincirinin halkaları iseler, 2 sterlin değişik malları sıra ile dolaştırır, ve bu arada, sıraya göre fiyatlarını ve dolayısıyla da 8 sterlinlik fiyatlar toplamını gerçekleştirir ve sonra viski imalâtçısının kesesinde bir müddet dinlenmeye geçer: 2 sterlin dört devir yapmıştır, aynı para (sikke) parçalarının bu tekrarlanan yer değiştirmeleri malların geçirdiği iki şekil değişimini temsil ederler: birbirine zıt yönlü iki dolaşım safhasındaki hareketleri ve çeşitli malların geçirdikleri başkalaşımların birbirine bağlanması sırasındaki şekil değişimleri.[76] Bu sürecin geçtiği birdiğerine karşıt ve fa-

76. "Ürünler onu [parayı] harekete getirirler ve dolaşımda yer aldırırlar ... [paranın] hareket hızı ile miktarı tamamlanır. Gerektiği zaman ve sürece, bir an bile durmadan, bir elden diğerine geçer." (Le Trosne, l. c., s. 915, 916.)

kat birbirini tamamlayan safhalar hepsi bir anda oluşamazlar, ancak zaman içinde birdiğerini izleyebilirler. Bunun için, sürecin devam ölçüsü zaman aralığıdır; veya aynı para parçalarının belli bir süre içindeki devir sayıları paranın devir hızını ölçer. Dört maldan her birinin dolaşım süreçleri, örneğin, bir gün alıyor olsun. Bu durumda, gerçekleştirilecek fiyatlar toplamı: 8 sterlin; aynı para parçalarının bir günlük süredeki devir sayıları: 4; ve dolaşımdaki paranın kitlesi: 2 sterlin olur; veya dolaşım sürecinin belli bir zaman aralığı için şu aşağıdaki orantıyı buluruz: dolaşım aracı olarak iş gören para miktarı, malların fiyatlar toplamının aynı isimli para parçalarının devir sayısına bölünmesinden çıkacak sayıya eşittir. Bu kanun genel geçerliğe sahiptir. Bir ülkenin belli bir zaman aralığındaki dolaşım süreci, gerçi, bir yandan, birçok dağınık, eş zamanlı fakat farklı yerlerdeki, bir ve aynı para parçalarının ancak bir defa yer değiştirdikleri ya da ancak bir devir tamamladıkları, satışları (aynı zamanda satın almaları) ya da henüz tam olmayan başkalaşımları ,diğer yandan, bir ve aynı para parçalarının azçok yüksek sayıda devir yaptıkları, kısmen birbirlerinden ayrı, kısmen birbirlerinin içine girmiş, ya da azçok fazla üyeli başkalaşım dizilerini kapsar. Bununla beraber, dolaşımda bulunan aynı isimli para parçalarının hepsinin yaptıkları devirlerin toplam sayısı, tek para parçasının yaptığı devirlerin ortalama sayısını ya da paranın ortalama devir hızını verir. Sözgelişi, günlük dolaşım sürecinin başında sürece sokulan para-kitlesi, tabiatiyle, dolaşımda zaman ve mekân itibariyle birarada bulunan malların fiyat toplamları ile belirlenir. Ama bir defa sürece katılınca, bir para parçası, deyim yerinde ise, bir başkası için sorumlu hale gelir. Ve bu sorumlu olan kendi devir hızını arttıracak olursa diğeri yavaşlatır, ya da dolaşım alanının tamamen dışında

kalır; çünkü, bu dolaşım-alanı, ancak, tek bir sikke veya unsurun ortalama devir sayısı ile çarpımı gerçekleştirilecek fyiatlar toplamına eşit olan, bir para kitlesini emebilir. İşte bu yüzden, para parçalarının devir sayıları artacak olursa, bunların dolaşımdaki kitlesi azalır. Devir sayıları azalırsa, kitleleri artar. Dolaşım araçlığı edebilen paranın kitlesi belli bir ortalama hız için veri olduğundan, belli miktarda altın parayı dolaşımdan çekmek için sadece aynı miktarda bir sterlinlik banknotu dolaşıma sokmanın gerekeceği ve yeteceği, bütün bankerlerin çok iyi bildiği bir marifettir.

Paranın devri ile, genel olarak, sadece nasıl malların dolaşım süreci yani birbirine zıt yönlü başkalaşımlarla gerçekleşen dolaşımları yansırsa; paranın devir hızında da malların şekil değiştirme hızları, başkalaşıp devamlı birbirlerinin içine girmesi, toplumsal madde değişiminin aceleciliği, malların dolaşım alanından hızla çekilmeleri ve aynı hızla bunların yerine yenilerinin gelmesi olayları yansır. Demek ki, paranın devir hızında yansıyan şey, birbirine karşıt ve biri diğerini tamamlayan safhaların akıcı bütünlükleri (*Einheit*), yani malın kullanım-değeri şeklinden değer şekline geçilmesi, değer şeklinden çıkıp tekrar kullanım-değeri şekline dönülmesi, ya da her iki sürecin, yani satışın ve satın almanın birliği, bütünlüğüdür. Buna karşılık, paranın devir hızının yavaşlaması bu süreçlerin birbirlerinden ayrılmalarını ve karşıt yönlerde kendi başlarına gerçekleşmeye koyulmalarını, şekil ve dolayısiyle madde değişiminin tıkanmasını yansıtır. Bu tıkanmanın nereden doğduğunu şüphesiz sırf dolaşıma bakarak anlayamayız. Dolaşımın gösterdiği şey sadece olayın kendisidir. Yavaşlamış devir hızı ile dolaşımın dört bir yanında paranın daha az sık görülüp kaybolduğu yolundaki popüler görüş bu olayı elbette dolaşım aracındaki miktar noksanlığına bağlama eğili-

minde olacaktır.[77]

Demek oluyor ki, belli bir zaman aralığında dolaşım araçlığı eden paranın toplam miktarı, bir yandan dolaşım halindeki malların fiyat toplamlarına, diğer yandan bunların karşıt yöndeki dolaşım süreçlerinin yavaş veya hızlı bir akışla mı geliştiğine bağlıdır. Bu fiyatlar toplamının ne kadarlık bir kısmının bir ve aynı para parçaları ile gerçekleştirilebileceği de bu akışın hızı ile belirlenir. Malların fiyat toplamları ise her bir malın kitlesi kadar fiyatına da bağlıdır. Şu üç faktör, yani fiyatların durumu, dolaşım halindeki mallar kitlesi ve paranın devir hızı ise farklı yönlerde ve farklı oranlarda değişebilirler; işte bu yüzden, gerçeşleştirilecek fiyatlar toplamı, ve dolayisiyle bununla belirlenen dolaşım aracı kitlesi, çok çeşitli bile-

77. "**Para**, ... alış ve satışın genel ölçüsü olduğu için, satacak bir şeyi olup da alıcı bulamayan herkes, hemen şöyle düşünmek eğiliminde olur; malları alıcı bulamıyorsa, bunun nedeni, krallıktaki ya da ülkedeki para yetersizliğidir; bundan dolayı, bütün feryadı figan, para yetersizliği üzerine olur ki, büyük bir hatadır. ... Paranın peşinde feryan eden bu insanların istekleri nedir? ... Çiftçi yakınır ... düşünür ki, ülkede daha fazla para olsaydı, malları için bir fiyat elde edebilirdi. O halde, öyle görünür ki, onun peşinde olduğu para değil, fakat satmak istediği ama satamadığı tahıl ve hayvanı için bir fiyat elde etmektir. ... Niye bir fiyat elde edemez? ... 1. Ya ülkede çok fazla hayvan ve tahıl vardır ve böylece piyasaya gelenlerin çoğunluğu, kendisi gibi, satmak ihtiyacı içindedir, satın almak ihtiyacında değildir; veya 2. İhraç yolu tıkanmış ve dış sürüm durmuştur. ... ya da 3. İnsanların, fakirleşmesi nedeniyle, tüketimleri için yaptıkları harcamaları eskisine oranla kısmaları sonucu, tüketim azalır, yetersizleşir. Bundan dolayı, yapılması gereken, çiftçinin malları için harcanacak para miktarının artırılması değil, fakat piyasayı asıl durgun ve alçakta tutan bu üç nedenden birinin ortadan kaldırılmasıdır. Tüccar ve dükkâncının da parayı istemeleri aynı şekilde olur, yani piyasa tıkandığı için, üzerinde iş gördükleri malların satış ve sürümü daralıp yetersizleşir. ... Bir ulus, hiç bir zaman, zenginliklerin bir elden diğerine geçmesi halinde olacağından, daha müreffeh olamaz." (Sir Dudley North, **Discourses upon Trade**, London, 1691, s. 11-15 **passim**.) **Herrenschwand**'ın parlak hayalleri şuna gelir dayanır: malın mahiyetinden doğan ve bunun için de mal dolaşımında kendilerini gösteren çelişkiler, dolaşım araçları miktarının çoğaltılması ile ortadan kaldırılabilir. Bir yandan, halk arasında üretim ve dolaşımdaki durgunluktan dolaşım araçları miktarının yetersizliğinin sorumlu tutulacağı şeklinde bir yanlış düşünce olsa bile, diğer yandan, bundan asla bunun tersi olan şu yargıya varılamaz: sözgelişi, para devrinin düzenlenmesi **(regulation of curreny)** üzerinde yapılacak birtakım budalaca kanunî müdahaleler sonucu olarak, dolaşım araçlarında meydana gelen gerçek kıtlık veya noksanlık, bu türlü durgunluklara yol açamaz.

şimlerde olabilirler. Biz burada bunlardan mal fiyatları tarihi bakımından en önemli olanlarını gözden geçireceğiz.

Mal fiyatları aynı kalırken, dolaşım halindeki malların kitlesi artar veya paranın devir hızı azalırsa, ya da bunların ikisi birden olursa, dolaşım aracı kitlesi artabilir. Buna karşılık dolaşım aracı kitlesi mal-kitlesinin azalması ya da dolaşım hızının artması ile azalabilir.

Mal fiyatlarının genel olarak artmakta olması halinde, dolaşım halindeki malların kitlesi fiyatların arttığı oranda azalırsa ya da dolaşımdaki mal-kitlesi aynı kalırken paranın devir hızında fiyat yükselişlerindeki kadar artma olursa, dolaşım aracı kitlesi aynı kalabilir. Buna karşılık, dolaşım aracı kitlesi, fiyatlara oranla mal-kitlesi daha hızlı azalır ya da devir hızı daha çabuk artarsa, azalabilir.

Mal fiyatlarının genel olarak düşmekte olması halinde, malların kitlesi fiyatların düştüğü oranda artarsa ya da paranın devir hızı fiyatların düştüğü oranda düşerse, dolaşım aracı kitlesi aynı kalabilir. Buna karşılık, dolaşım aracı kitlesi, mal fiyatlarına oranla mallar kitlesi daha hızlı artar veya dolaşım hızı daha çabuk düşerse, çoğalabilir.

Çeşitli faktörlerdeki değişimlerin etkileri birbirlerini karşılıklı olarak telâfi edebilirler; böylece, bunların devamlı kararsızlıklarına rağmen, mal fiyatlarının gerçekleştirilecek genel toplamı ve dolayisiyle de para-kitlesi, sabit kalır. Bundan ötürü, özellikle uzun dönemler göz önüne alındığında, herhangi bir ülkede dolaşım halindeki para-kitlesi için ilk bakışta sanılabileceğinden çok daha sabit bir ortalama düzey sözkonusudur; ve, devresel olarak üretim ve sürüm buhranlarında daha ender olarak da bizzat para değerindeki bir değişmeden doğan aşırı ve şiddetli bozulmalar bir yana bırakıldığında, bu

ortalama düzeyden görünüşe göre beklenebileceğinden çok daha az sayıda sapmalarla karşılaşılır.

Dolaşım aracı miktarının dolaşım halindeki malların fiyat toplamları ve paranın ortalama devir hızı ile belirlenmesi kanunu,[78] şöyle de ifade edilebilir: malların değerleri toplamı ve başkalaşımlarının ortalama hızı veri ise, devreden paranın ya da para maddesinin miktarı kendi değerine bağlı olur. Bunun tersini yani mal fiyatlarının dolaşım araçları kitlesi ile ve bunun da bir ülkedeki para maddesinin kitlesi ile belirlendiğini sanan yanlış görüş,[79] bunu ilk benimseyip savunanlar tarafından şu

78. "Bir ulusun ticaretini işler halde tutmak için gerekli olan para, belli bir ölçü ve oranda olur; fazlası da azı da işlerin gidişine zarar verir. Tıpkı perakende ticarette gümüş sikkeleri değişirmek (bozmak) ve en küçük sikkelerle bile yapılamayan ödemeleri yapabilmek için nasıl belirli bir miktarda bozuk paraya ihtiyaç varsa. ... Ve yine nasıl ticaret alanı için gerekli bozuk paranın miktarı alıcıların sayısına, bunların satın alışlarının sıklığına ve her şeyden evel de en küçük boydaki gümüş sikkelerin değerine bağlı ise, bizim ticaretimiz için gerekli paranın (altın ve gümüş sikkelerin) oranı da aynı şekilde değişim (alış-veriş) olaylarının sıklığı ve ödemelerin büyüklüğü ile belirlenir." (William Petty, **A Treatise of Taxes and Contributions**, London, 1667, s. 17.) Hume'un kuramı, J. Stuart'a karşı, aynı şeyi yapan diğer kimseler yanında, **Political Arithmetic** adlı eserinde, özellikle **"Prices depend on quantity of money"** ("fiyatlar para miktarına bağlıdır") başlıklı bölümünde, sayfa 112 vd., A. Young tarafından savunulmuştu. **Zur Kritik**..., s. 149'da şunu belirttim: "O [A. Smith], parayı yanlış olarak sadece mal sayarak, dolaşım halindeki sikkelerin miktarı sorununu sessiz sedasız geçiştirir." Bu ifade, ancak, A. Smith parayı **(ex officio)** ele aldığı sürece doğrudur. Yoksa, örneğin, daha önceki ekonomi politik sistemlerini eleştirirken, ara sıra doğru şeyler söylemez değildir: "Her ülkede sikke şeklindeki paranın miktarı, kendilerinin dolaşımlarına aracılık ettiği malların değeriyle düzenlenir. ... Bir ülkede her yıl alınan ve satılan şeylerin değeri, bunların dolaşımları ve asıl tüketicileri arasında dağılımları için belli miktarda bir parayı gerektirir, ama paranın fazlası için bir kullanım imkânı yaratamaz. Dolaşım kanalı zorunlu olarak kendisini doldurmaya yetecek kadar bir miktarı kendisine çeker, bundan fazlasının girmesine asla izin vermez." **Wealth of Nations**, [c. III], 1. IV, Bl. I. [s. 87, 89].) Bunun gibi **A.** Smith eserine, **(ex officio)**, iş-bölümünü göklere çıkararak başlar. Daha sonra, kamu gelirlerinin kaynakları üzerine olan son kitapta, hocası A. Ferguson'un iş-bölümünü ret edici ve kötüleyici görüşlerini, yer yer, tekrarlar.

79. "Her ülkede, altın ve gümüş miktarı halk arasında arttıkça, şeylerin fiyatı da muhakkak yükselir; ve bunun için de, bir ülkede altın ve gümüş azaldığı zaman, bütün malların fiyatları paranın bu azalışına uygun olarak düşmek zorunda kalırlar." (Jacob Vanderlint, **Money answers all Things**, London, 1734, s. 5.) Vanderlint'in kitabıyla Hume'un **"Essays"**leri arasında dikkatli bir

saçma hipoteze dayandırılmıştı: dolaşım sürecine mal lar fiyattan, para değerden yoksun olarak girerler; fakat sonra, mal yığınından bir kısım, metal yığınından bir kısımla değiştirilmeye başlanır.[80]

---

karşılaştırma, bende, Hume'un Vanderlint'in bu gerçekten değerli eserini bildiği ve ondan yararlandığı hakkında hiç bir şüphe bırakmadı. Dolaşım araçları kitlesinin fiyatları belirlediği görüşü Barbon ve daha eski yazarlarda da vardı. Vanderlint der ki: "Sınırlandırılıp engellenmemiş ticaretten hiç bir mahzur doğmaz, aksine, sadece büyük yarar doğar; çünkü, ülkenin sahip bulunduğu nakit para miktarı ticaret yüzünden azalacak olursa, ki koruyucu tedbirlerle önlenilmek istenen de budur, bu durumda külçe paranın kendilerine aktığı ülkeler, muhakkak, şuna tanık olurlar: sahip bulundukları nakit para miktarı arttığı oranda her şeyin fiyatı yükselir. Ve ... bizim mamûl ürünlerimiz ve diğer bütün mallarımız o derece ucuzlar ki, ticaret bilânçosu tekrar lehimize döner ve, bunun sonucu olarak, para gerisin geriye bize akmaya başlar." (l. c., s. 43, 44.)

80. Her bir mal türünün, kendi fiyatının aracılığı ile, dolaşımdaki bütün malların fiyat toplamlarının bir unsurunu teşkil ettiği apaçık bir şeydir. Buna karşılık, kendi aralarında ölçülemez şeyler olan kulanım-değerlerinin kitle olarak **(en masse)** bir ülkede bulunan altın ya da gümüş kitlesi ile değiştirilmeleri, anlaşılıp kavranılmaz bir şeydir. Mallar dünyasını, her bir malın kendisinin ancak küçük bir parçası olduğu, tek bir toplam mal halinde imiş gibi düşünecek olsak, şu güzel hesap örneğini elde ederiz: toplam mal = x ton altın; A malı = toplam malın bir kısmı = x ton altının bu kısım büyüklüğünde bir parçası. Bunun, Montesquieu tarafından tam bir ciddiyetle ifade edildiğini görürüz: "Yeryüzünde var olan altın ve gümüş kitlesi gene var olan mallar toplamı ile karşılaştırılacak olsa, şüphesiz, her bir ürün, özellikle mal, belli bir para miktarı ile karşılaştırılmış olur. Şimdi diyelim, dünyada ancak ve yalnız bir ürün, ve özelikle bir tek mal, vardır, ya da sadece bir tek mal satın alınmaktadır, ve bu da para gibi küçük parçalara bölünebilmektedir: bu durumda, bu malın belli bir miktarı, bir kısım para kitlesine, malların toplamının yarısı toplam para kitlesinin yarısına tekabül eder, vb. ... Mal fiyatlarının belirlenip tespit edilmesi, temelinde, daima malların toplam kitlesi ile para sembollerinin toplam kitlesi arasındaki orana (ilişkiye) bağlıdır." (Montesquieu, l. c., t. III, s. 12, 13.) Bu kuramın, Ricardo ve çırakları James Mill ve Lord Overstone vb. tarafından, daha da geliştirilmesi ile ilgili olarak bkz: **"Zur Kritik**. ., s. 140-146, ve s. 150 vd., John Stuart Mill, o kendine özgü eklektik mantığıyla, aynı zamanda hem babası James Mill'in görüşünde, hem de bunun tam karşıtı olan bir fikirde olabilmeyi becermiştir. Bütün söylediklerinin özeti olan **Principles of Pol. Econ.**'nin metni ile kendi kendisini zamanının A. Smith'i ilân etiği birinci basımdaki önsözü karşılaşırıldığında, insan, adamın saflığına mı, yoksa iyi niyetle kendisini o günün A. Smith'i sayan, kamuoyunun saflığına mı, daha çok şaşacağını bilemez; oysa, sözgelişi, General Williams Von Kars, Wellington Dükü'nün karşısında ne ise, o da, A. Smith'in karşısında odur. John Stuart Mill'in ekonomi politik alanındaki, genişlikten de derinlikten de yoksun, orijinal araştırmalarının tümü, 1844'de yayınlanmış **Some Unsettled Questions of Political Economy** adlı küçük eserinde boy gösterir. Locke, doğrudan doğru-

c. Sikke [Değer sembolü]

Paranın dolaşım aracı olarak yaptığı görev sikke şeklinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Malların fiyatlarında ve para isimlerinde tasavvur edilen altın ağırlığının, dolaşım sırasında malların karşısına aynı isimde altın parçaları ya da sikke olarak çıkması gerekir. Standart fiyat ölçüsünün tespit edilmesi gibi sikke basma da devlete ait bir iştir. Altın ve gümüşün sikke olarak giydikleri farklı ulusal üniformalardan dünya piyasasına geldikleri zaman soyunmaları, mal dolaşımının iç ya da ulusal olanları ile bunun evrensel olanı arasındaki ayrılık ve farklılığı gösterir.

O halde, sikke altın ile külçe altın ancak şekilce birbirinden farklıdırlar, ve altın devamlı olarak bir şekilden çıkar diğer bir şekle girer.[81] Darphaneden çıktığı anda eritme kazanının yolunu tutmuş demektir. Devirleri sırasında sikkeler, bazıları daha çok bazıları daha az olmak üzere, aşınırlar. İsim olarak altın ile cevher olarak altın, nominal ağırlık ile gerçek ağırlık bir diğerin-

---

ya, altın ve gümüşün değersizliği ile bunların değerlerinin belirlenişi arasındaki ilişkiden söz eder. "İnsanlar altın ve gümüşe hayal ürünü bir değer verme konusunda anlaştıkları için, ... bu metallerde görülen aslında varolan iç değer bunların miktarlarından başka bir şey değildir." **(Some Considerations** &c., 1691, **Works**, 1777, c. II, s. 15.)

81. Tabiîdir ki, darp üzerinden vergi hakkı ve benzeri ayrıntılar üzerinde durmak, amacımın tamamen dışındadır. Bununla beraber. "İngiliz hükümetinin bir karşılık ya da bedel olmaksızın para basması"nda gösterdiği "eşsiz ve sınırsız liberallik" karşısında hayranlık duyan romantik dalkavuk Adam Müller'in faydalanması için Sir Dudley North'un şu yargısını kaydedeceğim: "Altın ve gümüşte de diğer mallar gibi gel-git olur. İspanya'dan yeni altın ve gümüş geldiğinde, ... bunlar darphaneye **(Tower)** alınırlar ve darp edilirler. Bunun üzerinden çok geçmeden, ihraç için külçeye talep doğar. Şimdi, hiç külçe yoksa, eldeki bütün metal darp edilmiş bulunuyorsa, ne olacaktır? Bunlar, tekrar eritilebilir; sikkeler sahibine hiç bir şeye mal olmadıkları için, bu bir zarara yol açmaz. Ama, ulus bütün olarak zarar görür; çünkü, zararı o öder. bahçeyi yeşerten su ile eşek sulanır. Tüccar [North kendisi II. Charles zamanının önde gelen tüccarlarından biri idi.] madenî para basımı için bedel ödeyecek olsa, gümüşünü, düşünmeden, darphaneye göndermez; ve böylelikle sikke para her zaman darp edilmemiş gümüşten daha yüksek değerde olur." (Nort, I. c., s. 18.)

den ayrılma süreçlerini başlatırlar. Aynı ismi taşıyan sikkeler, ağırlıkları farklılaştığı için, farklı değerde olmaya başlarlar. Dolaşım aracı olarak altın, standart fiyat ölçüsü olarak altından sapmaya başlar ve böylece mal fiyatlarını gerçekleştiren gerçek mal eş-değeri olmaktan çıkar. Ortaçağların ve 18. yüzyıla kadar yeni çağın sikke tarihi, bu karışıklığın tarihidir. Dolaşım sürecinin sikkeleri oldukları şey olmaktan çıkarıp bunun sırf görünümü haline sokma ya da sikkeleri kendilerine devletçe verilmiş olan metal muhtevasının sembolleri haline getirme yolundaki doğal eğilimi, bir altın parçasını para olmaktan çıkaracak metal kaybının derecesi üzerine konulan en modern kanunlardaki hükümlerle tanınıp kabul edilmiştir.

Sikkenin gerçek muhtevasını görünüşteki muhtevasından, onun metal olarak varlığını fonksiyonel varlığından ayıran ve farklılaştıran şey bizzat paranın devri ise, bu, burada metal paranın sikke fonksiyonunda yerini başka maddeden yapılan işaret ya da sembollere bırakması ihtimalinin saklı olması demektir. Çok küçük altın ve gümüş ağırlıklarından sikke yapmanın teknik güçlüğü ve başlangıçta düşük değerli metallerin yüksek değerliler yerine, gümüşün altın, bakırın gümüş yerine, değer ölçüsü görevini icra etmiş ve bunun için de yüksek değerlilerin alçak değerlileri yerlerinden ettikleri güne kadar para olarak dolaşmış olmaları olgusu, tarih açısından gümüş ve bakır işaretlerin altın sikkenin yerini tutma rollerini açıklar. Gümüş ve bakır, mal-dolaşımında, sikkelerin en fazla dolaştıkları ve dolayısıyle en çabuk aşındıkları yani alış ve satışların aralıksız en küçük ölçülerde yenildikleri yerlerde, altın sikkenin yerini alırlar. Bu uyduların bizzat altının yerine sıkı sıkıya yerleşmelerini önlemek için, bunların ödemelerde altın yerine zorunlu olarak kabul edilecek miktarları kanunlarda çok

küçük olarak belirtilir. Çeşitli sikke türlerinin devirleri sırasında çizdikleri özel daireler şüphesiz iç içe girerler. Uydurma sikkeler paranın yanında en küçük altın sikkenin kesirlerinin ödenmesi için yer alırlar, altın devamlı olarak uydurma sikkelerle değiştirilip bunun dışına atılır.[82]

Gümüş ve bakır ufaklıkların metal muhtevaları istenilen büyüklükte olmak üzere kanunla belirlenir. Devirleri sırasında bunlar altın sikkelerden daha çabuk aşınırlar. Bunun için de bunların sikke fonksiyonları fiilen ağırlıklarından yani her türlü değerden tamamen bağımsızdır. Altının sikke olarak varlığı kendi değer özünden tamamen farklıdır. Kâğıt belgeler gibi nispeten değersiz şeyler de altın yerine sikke görevini görebilirler. Bu sırf sembolik karakter metalden yapılan ufaklık paralarda bir dereceye kadar gizlidir, görünmez. Oysa, kâğıt parada gün gibi açıktır. Bir başka deyişle: kâğıt paranın sembolik değeri dışındaki bütün değeri ilk maliyet değerinden ibarettir (*ce n'est que le premier pas qui coûte).*

Burada sözü edilen sadece devletin çıkardığı, kanunî dolaşım gücüne sahip kâğıt paradır. Bu para doğrudan doğruya metal para dolaşımından doğar. Buna karşılık, kredi parası bize basit mal-dolaşımı açısından henüz tamamen yabancı olan ilişkilere dayanır. Bununla beraber, burada şu kadarı söylenebilir: nasıl asıl kâğıt para paranın dolaşım araçlığı görevinden doğuyorsa,

82. "Gümüş küçük ödemelerin gerektirdiğinden, hiç bir zaman, fazla olmasa, büyük ödemelere yetecek miktarda toplanamaz. ... Altının büyük ödemeler için kullanılması, zorunlu olarak perakende ticarette kullanımını da gerektirir: elinde altın sikkesi olan bunu küçük alışlarda da kullanır ve satın aldığı malla birlikte paranın üstünü gümüş olarak alır; böylece, bir başka halde perakende ticaret için yük olacak olan gümüş fazlası, buradan çekilmiş ve genel dolaşıma sokulmuş olur. Ama küçük ödemeleri altından ayrı olarak yürütebilecek bollukta gümüş varsa, bu durumda, perakendeci, küçük satışlarla gümüş elde eder; bu, zorunlu olarak kendi elinde birikir." (David Buchanan, **Inquiry into the Taxation and Commercial Policy of Great Britain,** Edinburgh, 1844, s. 248, 249.)

kredi parası da kaynağını paranın ödeme araçlığı görevinden alır.[83]

1 sterlin, 5 sterlin vb. gibi para isimleri üzerlerinde yazılı bulunan kâğıt belgeler dolaşım sürecine dışarıdan devlet tarafından sokulur. Bunlar fiilen ve gerçekten aynı isimli altın miktarlarının yerine dolaştıkları sürece, bunların hareketlerinde yansıyan, bizzat paranın devir kanunlarından başka bir şey değildir. Sırf kâğıt para dolaşımına özgü bir kanun, ancak, kâğıt para ile altın arasındaki temsil oranından doğabilir. Ve bu kanun basit olarak şudur: çıkarılacak kâğıt para, kendisi altının yerini almamış olsaydı, fiilen dolaşımda bulunması gerekli olacak olan altının miktarıyla sınırlı olacaktır. Gerçi, dolaşım alanın emebileceği altın miktarı belli bir ortalama düzeyin altında ve üstünde devamlı dalgalanır. Bununla beraber, belli bir ülkede dolaşımdaki aracın kitlesi hiç bir zaman yaşanılmış tercübelere göre, belirlenen belli bir minimumun altına düşmez. Bu minimum kitlenn kendini meydana getiren şeyleri durmadan değiştirmesi, yani daima başka altın parçalarından meydana gelmesi, tabiatiyle, dolaşım alanındaki büyüklüğünde ve sürekliliğinde hiç bir şeyi değiştirmez. Bunun içindir ki, yerini kâğıt semboller alabilir. Buna karşılık, bugün bü-

---

81. Maliye nazırı Mandarin Wan-mao'in, bir gün, göklerin oğluna, (İmparatora) Hazine kaimelerini (Reichsassignaten) konvertible banknota çevirme gizli amacını güden bir proje sunmayı kafasına koyar. Kaimeer komitesinin Nisan 1854 tarihli raporuyla esaslı bir zılgıt yer. Bir de geleneksel bambu köteği yiyip yemediği belli değil. Raporun sonunda deniyor ki: "Komite teklif edilen projeyi dikkatle incelemiş ve raporda belirtilen her şeyin tüccarların çıkarını kolladığı ve hükümdar yararına hiç bir şeyin bulunmadığı sonucuna varmıştır." **(Arbciten der Kaiserlich Russlchen Gesandtschaft zu Peking über China.** Rusçadan çevirenler Dr. K. Abel ve F. A. Mecklenburg, birinci cilt, Berlin, 1858, s. 54.) İngiltere Bankasının yöneticilerinden (Governor) biri Lordlar Kamarası Banka Kanunları Komitesi önündeki açıklamasında altın sikkelerin dolaşımları sırasında uğradıkları aşınmayla ilgili olarak şöyle der: "Asıl ağırlıklarından çok kaybetmiş altın sikkelerin arasına her yıl yenileri girer. Bir yılı tam ağırlıkla atlatanlar ertesi yıl ağırlığın terazinin öbür kefesinden yana dönmesine yol açacak kadar aşınırlar." (Lordlar Kamarası Komitesi, 1848, n. 429.)

tün dolaşım kanalları para emme yeteneklerinin son kertesine kadar kâğıt para ile dolmuş olsa, mal-dolaşımında kendini gösteren dalgalanmalar sonucunda, bu kanallar yarın gerektiğinden fazla dolu hale gelebilirler. Bu durumda ölçü diye bir şey kalmaz. Diğer yandan, kâğıt para, sınırı yani kâğıt para olmasa dolaşabilecek ve dolaşımda bulunması gerekecek aynı isimli altın sikkeler miktarını aşacak olsa, genel itibarsızlık tehlikesi bir yana bırakılırsa, mallar dünyaşında bunun kendine özgü kanunlarının belirlediği yani sırf kâğıt para ile temsil edilebilecek kadar olan bir altın miktarını gene de temsil eder. Kâğıt para kitlesi, sözgelişi, her birimi 1 yerine 2 ons altını muhtevi olarak çıkarılsa, sözgelişi 1 sterlin fiilen, diyelim, 1/4 onsluk altın yerine 1/8 onsluk altının para ismi haline gelir. Bunun etkisi altının fiyat ölçüsü olma görevinde bir değişme olması halindekinin aynıdır. Bundan ötürü, daha önce 1 sterlinlik fiyatla ifade edilen aynı değer, şimdi 2 sterlinlik fiyatla ifade edilir.

Kâğıt para, altını veya parayı temsil eden bir sembôldür. Kendisiyle mal değerleri arasındaki ilişki sırf şuna dayanır: mallar, zihnimizde kâğıt para tarafından sembolik olarak temsil edilen aynı altın miktarı ile ifade edilirler. Kâğıt para, ancak, diğer bütün mal miktarları gibi kendisi de bir miktar değer olan altın miktarını temsil ettiği sürece, bir değer sembolüdür.[84]

---

84. 2° baskıya not: Para meseleleri üzerinde kalem oynatan en iyi yazarların bile paranın çeşitli görevlerini ne kadar bulanık ve karışık kavrayıp anladıklarını Fullarton'dan alınan aşağıdaki pasaj iyice göstermektedir: "İç değişim işlemlerimiz sözkonusu olduğu sürece, paranın, bugüne kadar genellikle altın ve gümüş sikkeler tarafından yerine getirilen, bütün görevleri, aynı derecede bir etkinlikle, konvertible olmayan notların dolaşımları ile de yerine getirebilirler; bu notların, genel kabule dayanan, sunî ve kanunla belirlenen bu değerlerinden gayri, bir değeri yoktur; sanırım, bu, inkâr edilemeyecek bir olgudur. Bu tür bir değer, emisyon miktarı ancak gerekli sınırlar içinde tutulmak şartı ile, aslında varolan bir iç değerin bütün amaçlarını karşılayabilir ve hatta varlığı zorunlu bir değer ölçüsünün bile yerini alabilirdi." (**Fullarton, Regulation of Currencies**, 2° baskı, London, 1845, s. 21.) Demek ki, yalın değer sembolleri

Şimdi artık sorulabilir: nasıl oluyor da altının yerini, bizzat kendisi değerden yoksun, salt bir sembol alabiliyor? Ne var ki, görmüş olduğumuz gibi, altının bu şekilde yerini bir sembole bırakması ancak sikke ya da dolaşım aracı olarak görev yüklenmiş olduğu sürece sözkonusu olur. Gerçi, aşınmış altın parçalarının devam eden dolaşımlarında kendini gösteriyor olmasına rağmen, bu dolaşım araçlığı görevinin artık sırf tek başlarına altın sikkeler tarafından yerine getirilmesi durumu kalmamıştır. Şimdi altın parçaları ancak fiilen dolaşımda bulundukları sürece sikke ya da dolaşım aracıdırlar. Bununla beraber, tek tek altın sikkeler için sözkonusu olmayan şey, kâğıt para tarafından yeri alınabilen minimum altın kitlesi için sözkonusu olur. Bu kitle devamlı olarak dolaşım alanında kalır, dolaşım araçlığı görevine aralıksız devam eder ve dolayısıyle de münhasıran bu görevin yürütücüsü olarak varolur. Demek ki, bunun hareketi, malın kendi değer şekli karşısında sırf, hemen ve derhal kaybolmak üzere, yeraldığı mal başkalaşımının, M—P—M, karşıt süreçlerinin devamlı olarak birbirinin yerine geçişinden başka bir şey değildir. Burada malın değişim-değerinin bağımsız bir varlık gibi görünüşü geçicidir. Yerini derhal bir başka mala bırakır. Bunun için de, paranın kendisini durmadan bir elden alıp diğer bir ele geçiren bir süreç içinde sırf sembolik bir varlığa sahip olması yeter. Deyim yerinde ise, fonksiyonel varlığı maddî varlığını yutar. Mal fiyatlarının geçici ve objektif görüntüsü olduğu için, ancak kendi kendisinin sembolü olarak iş görür ve bundan dolayı da yerini sembollere bırakabilir.[85] Burada gerekli olan

dolaşımda para-malın yerini alabileceği için, para-malı, değer ölçüsü ve fiyat standardı olarak, gereksiz hale geliyor!

85. Altın ve gümüşün sikke olarak ya da münhasıran dolaşım aracı olarak görev görmeleri ile kendi kendilerine sembol haline gelmeleri olgusundan, Nicholas Barbon, Hükümetlerin para değerini yükseltme **"to raise money"** hakları-

şey, para sembolünün objektif toplumsal geçerliliğe sahip olmasıdır ki, bunu da kanuna dayanan dolaşım zorunluluğu ile elde eder. Devletçe konulan bu zorunluluk ancak toplumun kendi ülkesi dahilinde yani toplumun kendi iç dolaşım alanında hüküm ifade eder; şurası da var ki, para ancak burada dolaşım aracı olma fonksiyonunu tam olarak başarır veya sikke haline gelir, ve dolayısıyle kâğıt para olarak metal cevherinden açıkça ayrı ve sırf fonksiyonel bir şekil kazanabilir.

3. — PARA

Değer ölçüsü olan ve dolayisiyle de ister kendi cismi ister bir temsilcinin aracılığı ile olsun dolaşıma araçlık eden mal, paradır. (Altın ya da gümüş) işte bunun için paradır. Altının (ya da gümüşün) paralık görevini yüklenmesi iki şeyden ileri gelir: birincisi, altın (ya da gümüş) kendi altın (ya da gümüş) kişiliğiyle görünmek zorunda olduğu durumlarda, ne değer ölçüsü olma halindeki gibi sırf düşüncede varolan, ne de dolaşım aracı olma halindeki gibi temsil edilebilir bir şey olarak değil, para-mal olarak iş görür; ikncisi, altın, bunu artık ister bizzat kendisi ister bir temsilcinin aracılığı ile yerine getiriyor olsun, tek değer şekli ya da değişim değerinin biricik uygun varoluş şekli olarak diğer bütün malların kullanım-değerleri karşısında sımsıkı yerleşmiştir.

a. Servet biriktirme [*Schatzbildung, hoarding*]

Birbirine zıt iki mal-başkalaşımının meydana getir-

---

nı, yani sözgelişi, şilin diye anılan bir gümüş miktarına crown gibi, daha büyük bir gümüş miktarının adını vermek ve böylece alacaklılara şilin yerine crown ödemek hakkını çıkarır. "Para eskir, aşınır ve çok fazla sayılıp el değiştirerek hafifleşir. ... İnsanların alışveriş sırasında önem verdikleri, paranın adı ve rayicidir. Yoksa gümüşün miktarı değildir. ... Metali para yapan, o metal üzerindeki devlet otoritesidir." (N. Barbon, l. c., s. 29, 30, 25.)

dği kesiksiz dolaşım hareketi veya satış ve alışın aralıksız bir diğerinin yerine geçişi, paranın hiç durmayan devrinde ya da dolaşımın devrî daim makinesi [*perpetuum mobile'i*] olarak iş görüşünde yansır. Başkalaşımlar zinciri kopar kopmaz, satışın kendisini izleyecek alışla tamamlanmadan kalması halinde, para hareketsizleşir, ya da Boisguillebert'in dediği gibi "meyble" (hareketli) bir şey iken "immeuble" (hareketsiz) bir şey haline gelir, sikkeden paraya dönüşür.

Mal dolaşımının daha ilk gelişimi ile birlikte, birinci başkalaşımın ürününü yani malın dönüşmüş şeklini ya da altını, sıkı sıkıya elde tutma zorunluluğu ve ihtirası gelişir.[86] Mal, başka mal satın almak çin değil, mal şeklini para şekliyle değiştirmek için satılır. Bu şekil değişmesi, maddî değişmenin sırf aracısı olmaktan çıkıp, kendi başına bir amaç ve hedef haline gelir. Malın değişmiş şeklinin kendi kendisinin mutlak ve kayıtsız elden çıkarılabilir şekli ya da sırf geçici bir süre için para şekli olarak iş görmesi önlenir. Böylece, para, servet halinde taşlaşır, iddihar edilir, ve mal satıcısı servet biriktiricisi haline gelir.'

Mal dolaşımının yeni başladığı zamanlar, kullanımdeğerlerinin yalnız fazla gelen kısmı paraya çevrilir. Altın ve gümüş böylece fazlanın ya da zenginliğin kendiliklerinden toplumsal ifadeleri olurlar. Servet biriktirmenin (iddiharın) bu basit ve ilkel şekli, sıkı sıkıya sınırlı dar bir ihtiyaçlar kümesinin geleneksel ve kişisel ihtiyacı gidermeye yönelmiş üretim biçimine uygun düştüğü topluluklarda ebedîleşir. Asya halklarında, özellikle Hint topluluğunda durum budur. Mal fiyatlarının bir ülkede bulunan altın ve gümüşün miktarıyla belirlendi-

---

86. "Paraca zenginlik, ... paraya çevrilmiş ürünce zenginlikten başka bir şey değildir." (Mercier de la Rivière, l. c., s. 573.) "Ürün şeklinde bir değer, sadece şekil değiştirmiş bir değerdir." **(Id., s. 486.)**

ğini tasavvur eden Vanderlint kendi kendine sorar: Hint malları niye bu kadar ucuzdur? Cevap: Hintliler parayı gömerler de ondan. Onun kaydettiğine göre, 1602 ile 1734 arasında daha evvel Amerika'dan Avrupa'ya getirilmiş 150 milyon sterlin değerinde gümüşü gömmüşlerdi.[87] 1856-1866 arasında, yani on yılda, İngiltere, Hindistan'a ve Çin'e (Çin'e giden metallerin büyük kısmı sonradan Hindistan'a akar), daha evvel Avusturalya altını karşılığında elde edilmiş olan, 120 milyon sterlin değerinde gümüş ihraç etmişti.

Mal üretminin daha gelişmiş olduğu durumlarda her mal üreticisi "temel şey"den (*"nervus rerum"*dan), "toplum teminatı"ndan emin olmak zorundadır.[88] Kendi malının üretimi ve satışı zaman harcamayı gerektirir ve tesadüflere bağlı bulunurken, ihtiyaçlarına durmadan yenileri katılır ve durmadan başkalarının mallarını almak durumunda kalır. Satmadan satın alabilmek için, daha önce, satın almadan, satmış olmak zorundadır. Bu işlem, genel ölçüde alındığında, kendi kendisiyle çelişki halinde görünür. Şurası var ki, değerli metaller üretim kaynaklarında doğrudan doğruya diğer mallarla değiştirilirler. Burada satış (mal sahibi açısından) satın alma olmadan (altın ve gümüş sahibi açısından) olur.[89] Ve daha sonraki, hemen kendilerinden sonra satın almalar gelmeyen, satışlarla, sırf, değerli metallerin bütün mal sahipleri arasında daha da fazla dağılması sağlanır. Böylece, değişim sürecinin kendini gösterdiği bütün noktalarda farklı büyüklüklerde altın ve gümüş birikimleri olur. Malı değişim-değeri ya da değişim değerini mal olarak

87. "Bu tedbir sayesinde ellerindeki bütün mallarının fiyatlarını bu kadar düşük düzeyde tutarlar." (Vanderlint, 1. c., s. 95, 96.)

88. "Para bir taahhüttür." (John Bellers, **Essays about the Poor, Manufactures, Trade, Plantations, and Immorality**, London, 1699, s. 13.)

89. Kategorik düşünülecek olursa, satın alma, altın ve gümüşün malların artık değişmiş şekli veya satışın sonucu olduğu anlamına gelir.

elde tutmak imkânı ile birlikte, altına karşı bir iştah ve hırs uyanır. Mal dolaşımı gelişip genişlerken, paranın, zenginliğin bu her an kullanıma hazır mutlak olarak toplumsal şeklinin, kudreti de artar.

"Altın harika bir şeydir! ona sahip olan arzuladığı her şeyi elde eder. Altınla cennete ruhlar bile sokturulabilir." (Colomb'un Jamaika'dan yazdığı mektubu, 1503).

Para neyin kendisine çevrildiğini göstermediği için, her şey, mal olsun olmasın, paraya dönüşür. Her şey satılabilir ve satın alınabilir. Dolaşım, her şeyin, para kristali haline geldikten sonra tekrar çıkmak üzere, kendisine aktığı bir büyük toplumsal imbik olur. Azizlerin kemikleri bile bu el-simyaya dayanamaz; buna, insanların ticaret alanlarının dışında kalan kutsallaşmış şeyler (*grobe res sacrosanctae, extra commercium hominum*) çok daha az dayanıklıdırlar.[90] Parada nasıl malların her türlü nitel farkı yok oluyorsa, paranın kendisi de radikal bir eşitlikçi gibi bütün farklılıkları yok eder.[91] Ama paranın kendisi bir maldır, dışımızda bir şeydir, herhangi bir kimsenin özel mülkiyeti olabilir. Toplumsal kudret bu

90. Fransa'nın dindarlar dindarı Kralı III. Henry manastırların değerli metalden yapılmış eşyasına el koymuş ve bunları paraya çevirmişti. Delfi tapınağının Foçalılar tarafından soyulmasının Yunan tarihinde nasıl bir rol oynadığı iyi bilinir. Eski kavimlerde tapınak bilindiği gibi mallar tanrısının ikâmetgâhı sayılırdı. Buraları "kutsal bankalar"dı. Fenikeliler —ki mükemmel tüccar olan bir kavimdiler— için para, her şeyin değişmiş, yabancılaşmış şekliydi. Bunun içindir ki, Aşk Tanrıçası adına yapılan tören ve şölenlerde kendilerini yabancılara veren bakirelerin ücret diye aldıkları paraları tanrıçaya sunmaları son derece doğaldı.

91. "Altın! sarı, pırıl pırıl kıymetli altın. Bunun bu kadarı karayı ak, çirkini güzel, eğriyi doğru, alçağı yüksek, ihtiyarı genç, korkağı yiğit eder. ... Ah tanrılar, neden bu? Bu nedir tanrılar? Bu sizin rahiplerinizi, hizmetkârlarınızı yanınızdan kaçırır; güçlü kuvvetli adamların başı altından yastıklarını çekip alır. Bu sarı köle din de kurar, din de bozar; lanetiyle hayır dua kazandırır. Bembeyaz cüzzamlıya herkesi hayran bırakır. Hırsızları mevki sahibi eder; senatoda yeri olan âzalarla beraber, onlara da ünvan ve itibar verir. Geçkin dullara bir kere daha koca bulduran budur. ... lânetlik..., insanlığın orta malı, ... maden." (Shakespeare, **Atinalı Timon**, [M.E.B. Yayınları, İngiliz Klasikleri, 31. Ankara, 1944, s. 80].)

yoldan özel kişinin özel kudreti haline gelir. Böylece, eski çağ toplumu parayı kendi ekonomik ve moral düzeninin kalp akçesi diye yermiş, batırmıştır.[92] Daha emekleme yıllarında Plutus'u saçlarında tutarak yerin derinliklerinden çekip çıkaran[93] modern toplum, altında, bu Kutsal Kâsede* (*Holy Grail*) kendi öz hayat ilkesinin parıltılar içindeki "cismi mücessem"ini selâmlar.

Mal, kullanım-değeri olarak belli bir ihtiyacı giderir ve maddî zenginliğin belli bir unsurudur. Ama, bir malın değeri maddî zenginliğin diğer unsurlarının karşısındaki kendi çekim gücünün derecesini ve dolayisiyle sahibinin toplumsal zenginliğini ölçer. Barbarlık düzeyindeki basit bir mal sahibi için, hatta Batı Avrupalı bir köylü için bile, değer, değer şeklinden ayrılamaz bir şeydir; bunun için de, altın ve gümüşün birikip çoğalması değer çoğalması demektir. Şüphesiz paranın değeri, ister kendi değerindeki ister malların değerlerindeki değişme sonucu olsun, değişir. Ama bu, bir yandan, eskisi gibi, 200 ons altının 100 onstan 300 onsun 200 onstan daha fazla değer taşımasını, ve diğer yandan, bu nesnenin fizik şeklinin bütün malların, her türlü insan emeğinin doğrudan doğruya toplumsal cisimlenişi demek olan, genel eş-değeri olarak kalmasını engellemez. Servet biriktirme hırsı tabiatı itibariyle sınırsızdır. Nitelik ya da şekil açısından para sınır tanımaz yani her mala doğrudan doğruya çevrilebilir bir şey olduğu için, maddi zenginliğin genel temsilcisidir. Ama ne var ki, aynı zamanda fiilen var olan her para toplamı sınırlıdır ve do-

92. "Çünkü insanoğlunun hiç bir icadı para kadar fesat verici değildir. Ülkeleri harap ve yerle bir eden odur: dessaslığı öğreterek mertliği bozar ve böylece asil ruhları fenalığın menfur yoluna saptırır. İnsanları her türlü hileye başvurdurur ve onlara her günahı işletir." (Sofokles, **Antig ne,** [M.E.B. Yayınları, Yunan Klasikleri, 5, Ankara 1941, s. 24].)

93. "Pluton kendisini yerin derinliklerinden sınırsız hırsının çekip çıkaracağını umar." (Athen, **Delpnos.**)

* İsa'nın son akşam yemeğinde kullandığı rivayet edilen kâse. —ç.

layisiyle de göreceği iş sınırlanmış satın alma aracıdır. Paranın nicel sınırlılığı ile nitel sınırsızlığı arasındaki bu çelişki, servet biriktiricisinin durup dinlenmeden Sisyphus'umsu* bir biriktirme çabası göstermesi için bir dürtü olur. O, her yeni fethettiği ülkede sadece yeni bir sınır gören bir dünya fatihi gibidir.

Altını para ve dolayisiyle servet unsuru olarak elde tutmak için, dolaşımına ya da satın alma aracı olarak dünya nimetlerine çevrilmesine, engel olunmak gerekir. Bunun içindir ki, servet biriktirici, altın fetişi yoluna teninden, canından yaptığı fedakârlığı koyar. İmsakta gösterdiği ciddiyet peygamberler mertebesindedir. Diğer yandan dolaşıma mal olarak soktuğunu ondan sırf para olarak çekebilir. Ne kadar üretirse o kadar satabilir. Çalışkanlık, tutumluluk ve gözü doymazlık, bundan ötürü, kendisinin en başta gelen özellikleridir. Ekonomi politik diye bütün bildiği de iki sözle ifade edilebilir: çok satmak, az satın almak.[94]

Servetin dolaysız şeklinin yanında estetik şekli de yer alır: altın ve gümüşten yapılmış şeylere sahip olma. Bu, burjuva toplumun zenginliği ile birlikte gelişir. Zengin olalım ya da zengin görünelim. "*Soyons riches ou paraissons riches*" (Didero). Böylece, bir yandan altın ve gümüş için para olma görevlerinden bağımsız olarak durmadan genişleyen bir piyasa meydana gelirken, diğer yandan, özellikle toplumun fırtınalı dönemlerinde akıtılan, el-altında hazır bir para kaynağı bulundurulmuş olur.

Servet biriktirme (iddihar) metal dolaşımının işleyi-

94. "Bir malın satıcılarının sayısını mümkün olduğu kadar büyültmek; alıcıları sayısını mümkün olduğu kadar küçültmek —ekonomi politik tedbirlerinin etraflarında döndüğü temel sorunlar— işte bunlardır." (Verri, 1. c., s. 52, 53.)

* Eski Yunan mitolojisinde, ceza olarak yer altında hep gerisin geriye gelen bir taşı durmadan bir dağ tepesine çıkarmaya mahkûm edilen yolkesici; soyguncu. —ç.

şinde çeşitli görevler alır. İlk görevi altın ve gümüş sikkelerin devrinin bağlı olduğu şartlardan doğar. Mal dolaşımı sürecinde, dolaşımın hacminde, hızında ve mal fiyatlarında devamlı olarak meydana gelen dalgalanmaların devreden para kitlesini nasıl aralıksız gelgit halinde tuttuğunu görmüş bulunuyoruz. Demek ki, bu kitlenin daralıp genişleyebilir olması gerekir. Kâh para sikke olarak iş görmeye çağrılır; kâh sikke para olarak işten defedilir. Fiilen devreden para kitlesinin dolaşım alanının doyum derecesi ile daima uyuşum halinde olması için, bir ülkede bulunan altın ya da gümüş miktarının bunların sırf sikke olarak iş görecek miktarından daha fazla olması zorunludur. Bu şart, servet birikimi şeklindeki para ile sağlanır. Biriktirilmiş servetler aynı zamanda dolaşımdaki paranın doldurma ve boşaltma kanalları olarak iş görürler; ve bu yüzden de paranın devir kanalları hiç bir zaman gerektiğinden fazla dolu olmaz.[95]

b. Ödeme aracı

Mal dolaşımının şimdiye kadar incelemiş bulunduğumuz dolaysız ve basit şeklinde bir ve aynı değer bü-

---

95. "Her ulusun, ticaretini yürütmek için, içinde bulunulan şartlara göre değişen ve bazan büyüyen, bazan küçülen belli miktarda metal paraya **(of specific money)** ihtiyacı vardır. ... Paranın gösterdiği bu gel-git, politikacının herhangi bir müdahale ve yardımı olmaksızın, kendi kendini düzenler. ... Mekanizma duruma göre işler: para kıt olduğu zaman, külçeler darphaneye gönderilir; külçe kıtlığı varsa, sikkeler eritilir." (Sir D. North, l. c., s. 3.) Uzun süre Doğu Hint Kumpanyasının bir yetkilisi olan John Stuart Mill, Hindistan'da, gümüş süs eşyasının daha hâlâ doğrudan doğruya iddihar edilmiş servet olarak iş gördüğünü teyit eder. "Yüksek bir faiz haddi olduğu zaman gümüş süs eşyası ortaya çıkar ve sikke haline getirilir; faiz haddi düştüğünde eski haline döner." (J. St. Mill, **Evidence "Reports on Bankacts"**, 1857 n. 2084. 2101.) Hindistan'da altın ve gümüş ithal ve ihracıyla ilgili 1864 tarihli bir parlamento belgesine göre, 1863 yılında altın ve gümüş ithali, altın ve gümüş ihracını 19.367.764 sterlin aşmıştı. 1864 yılından hemen sonra gelen sekiz yıl boyunca, ithal edilen değerli maden ihraç edilen değerli madeni 109.652.917 sterlin aşmıştı. Bu yüzyıl boyunca, Hindistan'da, 200 milyon sterlinden çok daha fazla sikke basılmıştır.

yüklüğü daima iki yönlü bir varlık olarak yer almıştı: bir kutupta mal, karşı kutupta para. Bu nedenle, mal sahipleri birbirlerinin karşısına biri diğerinin karşısında eş-değer olarak yer almış bulunan şeylerin temsilcileri olarak çıkmışlardı. Ama, mal-dolaşımı geliştikçe, malın elden çıkarılması ile fiyatının gerçekleşmesini zaman bakımından birbirinden ayıran şartlar da gelişmiştir. Burada bu şartların en basitine işaret etmek yetecektir. Bir malın üretimi daha fazla, başka birininki daha az zaman alır. Değişik malların üretimi farklı mevsimlerde olur. Malın biri kendi piyasasında doğar, bir başkası uzaktaki bir piyasaya götürülmeyi gerektirir. Bir mal sahibi, bu nedenle, bir başka mal sahibi daha alıcı olarak ortaya çıkmadan, satıcı olarak boy gösterir. Aynı kişiler arasında aynı işlemlerin devamlı tekrar edilmesi ile malların satış şartları üretim şartlarıyla uyuşan bir düzene girerler. Diğer yandan, belli bir malın, örneğin, bir evin kullanımı, belli bir zaman süresi için satılır. Ancak bir sürenin geçmesinden sonra, alıcı malın kullanım-değerini fiilen ve gerçekten elde etmiş olur. Bunun için alıcı, malı, onun karşılığını ödemeden evvel, satın alır. Bir mal sahibi varolan malı satar, bir diğeri sırf paranın ya da gelecekteki paranın temsilcisi olarak satın alır. Satıcı alacaklı, alıcı borçlu olur. Malların başkalamışı ya da değer şekillerinin gelişmesi burada değiştiği için, para da bir diğer görev yüklenir: ödeme aracı olur.[96]

Alacaklı ve borçlu nitelikleri burada basit mal dolaşımından doğarlar. Dolaşımın uğradığı şekil değişimi satıcı ve alıcıya bu yeni damgayı vurur. Demek ki, bunlar, ilkönce, tıpkı satıcıların ve alıcıların oynadıkları gi-

96. Luther, satın alma aracı olarak para ile, ödeme aracı olarak para arasında ayırım yapar. **"Machest mir einen Zwilling aus dem Schadewacht, das ich hie nihct bezahlen** [ödemek] **und dort nicht kauffen** [satın almak] **kann."** (Martin Luther, **An die Pfarrherrn, wider den Wucher zu predigen,** Wittenberg, 1540, s. 10.)

bi, aynı dolaşım aktörleri tarafından oynanan geçici ve değişen rollerdir. Ama ne var ki, çelişki, şimdi, daha da huzur kaçırıcı görünür, ve çok daha fazla kristalleşebilir hale gelmiştir.[97] Bununla beraber, aynı nitelikler mal dolaşımından bağımsız olarak da kendilerini gösterebilirler. Eski dünyanın sınıf mücadelesi, başlıca alacaklılarla borçlular arasındaki mücadele şeklinde olmuş, ve Roma'da borçlu pleblerin yenilip köle haline gelmeleriyle son bulmuştur. Aynı mücadele Ortaçağda, ekonomik güçleri ile birlikte buna dayanan siyasî güçlerini yitiren, borçlu derebeyler sınıfının yıkılmasıyla sona ermiştir. Bununla beraber, para şekli —alacaklılarla borçlular arasındaki ilişki bir para ilişkisi şeklinde olur— burada sadece sözkonusu sınıfların daha derinlerdeki ekonomik hayat şartlarından doğan husumeti (antagonizmi) yansıtır.

Mal dolaşımı alanına dönelim. Eş-değer mal ve paranın satış sürecinin iki kutbunda aynı anda yer almaları artık son bulmuştur. Para, şimdi önce satılan malın fiyatının saptanmasında değer ölçüsü olarak iş görür. Malın sözleşme ile saptanmış fiyatı alıcının yükümlülüğünü yani belli bir süre içinde ödemek üzere borçlandığı para miktarını ölçer. İkinci olarak zihnî *(ideell)* satın alma araçlığı görevini yerine getirir. Para, sırf alıcının satıcıya para üzerine verdiği ödeme sözünde varolmakla beraber, malların el değiştirmelerini sağlar. Ödeme aracı, ancak, süreleri gelen ödemelerle fiilen dolaşıma katılır, yani alıcının elinden çıkar, satıcının eline geçer. Dolaşım süreci birinci safhasında kesilirse ya da malın değişmiş şekli dolaşımdan çekilirse, dolaşım aracı servete dönüşmüş

97. 18. yüzyılın başlarında İngiliz tüccarları arasında borçluluk ve alacaklılık ilişkileri üzerinde şunlar yazılmıştır: "Burada, İngiltere'de, tacirler arasında öyle bir insafsızlık duygusu hâkimdir ki, bunun eşine ve benzerine dünyanın başka hiç bir insan toplumunda ve diğer hiç bir ülkesinde rastlayamazsınız." **(An Essay on credit and the Bankrupt Act**, London, 1707, s. 2.)

(iddihar edilmiş) olur. Ödeme aracı dolaşıma katılır, ama mal dolaşımı artık terketmiş bulunmaktadır. Para artık sürece aracılık etmez. Süreci, bağımsız olarak, değişim-değerinin mutlak varlığı ya da genel mal olarak kapatır, sonuca bağlar. Satıcı, parayla bir ihtiyacını gidermek için, malı paraya çeviriyordu; servet biriktirici malı para şeklinde saklamak için, borçlu durumdaki alıcı ise borcunu ödeyebilmek için malı paraya çevirirler. Borçlu borcunu ödeyemezse, malları haciz yoluyla satılır. Demek oluyor ki, şimdi malın değer şekli, yani parabizzat dolaşım sürecinin şartlarından doğan toplumsal bir zorunlukla, satışın başlı başına bir amacı ve hedefi haline gelmiş oluyor.

Alıcı parayı, malları paraya çevirmeden önce, tekrar mala çevirir; ya da malın ikinci başkalaşımını birinciden önce tamamlar. Satıcının malı dolaşır, fiyatını gerçekleştirir, ama bu ancak kanunî bir para alacağı şeklinde olur. Mal paraya dönüşmezden evvel kullanım-değerine dönüşür. Malın birinci başkalaşımının tamamlanması ancak daha sonra olur.[98]

Dolaşım sürecinin her belli bir zaman aralığında vadesi gelen borç ödemeleri, satışları sonucu meydana geldikleri malların fiyat toplamlarını temsil ederler. Bu fiyat toplamının gerçekleşmesi için gerekli para kitlesi, her şeyden önce, ödeme aracının devir hızına bağlıdır. Bu kitle iki şeyin etkisi altındadır: alacaklı ile borçlu arasındaki ilişkiler zinciri öyle olur ki, borçlusu B'den

98. 2° baskıya not: 1859'da yayınlanmış olan eserimden alınan aşağıdaki pasajdan metinde karşıt şekli niye dikkate almadığım anlaşılacaktır: "Tersine, P—M sürecinde para gerçek satın alma aracı olarak elden çıkarılabilir ve böylece, paranın kullanım-değeri gerçekleşmeden ya da mal elden çıkarılmadan evvel, malın fiyatı gerçekleşebilir. Bu, örneğin, günlük hayatta önceden ödeme şeklinde, yani peşin verme şeklinde olur. Ya da, İngiliz Hükümetinin Hindistan'da Ryot'ların afyonunu ... satın aldığı ... şekilde olur. Şurası var ki, bütün bu durumlarda, para sadece bildiğimiz satın alma aracı şeklinde iş görür. ... Tabiidir ki, sermaye de para şeklinde avans olarak verilir. ... Ama ne var ki, bu görüş basit dolaşımın ufku dışında kalır." (Zur Kritik..., s. 119, 120.)

para alan A, bunu kendi alacaklısı C'ye öder, ve ilh., birincisi budur. İkincisi çeşitli ödeme günleri arasındaki zaman süreleridir. Devamlı ödemeler ya da sonradan tamamlanan birinci başkalaşımlar zinciri, başkalaşım dizilerinin daha önce incelemiş olduğumuz birbirleri içine girmesi olayından temelinden farklıdır. Dolaşım aracının devri sırasında satıcı ile alıcı arasındaki ilişki sadece ifade edilmekle kalmaz. İlişkinin kendisi de ancak paranın devri sırasında ve onunla birlikte doğar. Buna karşılık, ödeme aracının hareketi kendisinden önce zaten tamamlanmış bulunan bir toplumsal ilişkiyi ifade eder.

Satışların eş zamanlı ve yanyana oluşları, devir hızının sikkeler kitlesinin yerini almasını sınırlandırır. Öte yandan, bu durum ödeme araçlarında tasarruf sağlayıcı yeni bir imkân yaratır. Ödemelerin bir ve aynı yerde toplanması ile birlikte, bunların kendi aralarında dengeleşmelerini ve takas edilmelerini sağlayacak, sırf bu işe özgü, kurum ve yöntemler de kendiliklerinden meydana gelir ve gelişirler. Ortaçağlar Lyon'undaki borç aktarmaları *(virements)* bunlara örnektir. A'nın B'den, B'nin C'den C'nin A'dan olan alacak taleplerinin artı ve eksi büyüklükler olarak belli bir yere kadar birbirlerini yoketmek için sırf karşı karşıya getirilmeleri yeter. Böylece, geriye yalnız ödenecek bir borç bakiyesi kalır. Bir yerde toplanan ödemeler miktarca ne kadar büyük olursa, bakiyenin bu toplama nispeti o kadar küçük ve dolayisiyle dolaşımda bulunan ödeme araçları kitlesi de o ölçüde az olur.

Paranın ödeme araçlığı görevinde doğrudan doğruya kendisinden gelen bir çelişki vardır. Ödemeler bir diğeri ile takas edildikleri sürece, para yalnız düşüncede var olan hesap parası ya da değer ölçüsü olarak iş görür. Gerçek ödemeler yapılması gerektiği sürece, dolaşım aracı olarak yani sırf geçici ve maddî değişmeye aracılık eden

bir şekil olarak değil, fakat toplumsal emeğin kişilik kazanmış maddesi, değişim-değerinin bağımsızlaşmış varlığı, mutlak ve evrensel mal olarak ortaya çıkar. Bu çelişki en açık ve parlak şekilde, para bunalımı diye isimlendirilen, üretim ve sürüm bunalımları sırasında ortaya çıkar.[99] Böyle bir bunalım, ancak, kesiksiz ödemeler zincirinin ve bunların bir diğeri ile takasını sağlayan sunî bir sistemin tam gelişmiş olduğu yerlerde kendini gösterir. Bu mekanizmada meydana gelen, nereden geldikleri önemli olmayan, genel bozukluklar sonucu, para birdenbire ve doğrudan doğruya kendisinin sırf düşüncede var olan hesap parası şeklinden çıkar, katı paraya çevrilir. Maddî mallar artık onun yerine geçemezler. Malın kullanım-değeri, değerini yitirir, değersizleşir, malın değeri kendi bağımsız değer şeklinin önünde ve huzurunda kaybolup gider. Refah sarhoşluğunun verdiği bilgiççe bir kendine güven duygusuyla burjuva da parayı boş bir hayal diye ilân etmişti: sadece mal, paradır. Şimdi ise her yerde duyulan feryat: sadece para, maldır! Aç tavuğun arpa ambarından gayri bir şey hayal etmemesi gibi, onun da ruhu şimdi paranın, biricik zenginliğin peşindedir.[100] Malla kendi değer şekli, yani para arasındaki zıtlık bunalım sırasında mutlak çelişki kertesine

99. Metindeki gibi, her genel üretim ve sürüm (ticaret) bunalımının özel bir safhası olarak beliren bir para bunalımı, kendilerine de para bunalımı adı verilen, ama kendi başlarına ortaya çıkabilen, ve böylece sanayi ve ticaret üzerinde ancak dolaylı olarak etki yapan özel tür bunalımlardan iyice ayırt edilmelidir. Hareket merkezleri para sermayesi olan ve dolayısıyle bankalar, borsalar ve finans çevrelerini doğrudan doğruya ilgilendiren bunalımlar, işte bu bunalımlardır. (Marx'ın üçüncü baskıya notu.)

100. Kredi sisteminden nakit para sistemine bu anî dönüşler teorik olan korkuyu fiilen paniğe çevirir; ve dolaşım süreci içinde aracılık görevini yapan kimseler kendi aralarındaki ekonomik ilişkilerin kavranıp anlaşılmaz esrarı karşısında dehşete kapılırlar. (Karl Marx, l. c., s. 126.) "Fakirlerin işleri yoktur; çünkü, bunları çalıştırmaya zenginlerin paraları yoktur; oysa, yiyecek ve giyecek sağlamak için bunların elinin altında, eskiden ne kadar varsa, gene o kadar toprak ve iş-gücü vardır; ve bir ulusun gerçek zenginliğini teşkil eden bunlardır, para değildir." (**John Bellers. Proposals for raising a Colledge of Industry**, London, 1696, s. 3, 4.)

ulaşır. Ödeme ister altınla, ister kredi parası ile, banknotla, yapılacak olsun, para kıtlığı, para açlığı, aynı kalır.[101]

Şimdi belli bir zaman aralığında devretmekte olan paranın toplam miktarını ele alacak olursak, dolaşım ve ödeme araçlarının belli bir hızı ile, bu miktarın, gerçekleştirilecek mal fiyatları artı günü gelmiş ödemeler toplamı eksi birbirlerini götüren ödemeler, ve son olarak, eksi bir ve aynı para parçasının sıra ile kâh dolaşım kâh ödeme aracı olarak iş gördüğü devirler sayısı sonucuna eşit olduğunu görürüz. Sözgelişi köylü, tahılını dolaşım aracı olarak iş gören 2 sterlin karşılığında satıyor olsun. Ödeme gününde o bununla, kendisine dokumacının sağlamış olduğu keten bezinin bedelini öder. Aynı 2 sterlin şimdi ödeme aracı olarak iş görür. Dokumacı da nakit karşılığı incil satın alır; bu 2 sterlin bu kere yeniden dolaşım aracı olarak iş görür vb.. Bundan dolayı hatta bizzat fiyatlar, paranın devir hızı ve ödemelerin yapılışları bile veri olacak olsa, bir süre örneğin bir gün boyunca devreden para kitlesi ile dolaşımda olan mal kitlesi artık birbirine uymaz. Çoktandır dolaşımdan çıkmış bulunan malları temsil eden para, devrine devam eder. Eş-değerleri ancak ilerki bir zamanda görünecek olan mallar, dolaşımda olurlar. Ayrıca, her gün mukaveleye bağlanan ödemelerle aynı gün vadeleri gelen ödeme-

101. Bu gibi anların ticaret dostları (**amis du commerce**) tarafından nasıl sömürüldüğünü aşağıdaki pasaj ortaya koymaktadır: "Bir gün (1839 yılında) yaşlı ve hırslı bir City [Londra'nın finas merkezi, —ç.] bankeri, özel odasında, masasının kapağını kaldırır ve çıkardığı bir tomar banknotu bir arkadaşının önüne serer; ve paranın 600 bin sterlin tutarında olduğunu, parayı kıtlaştırmak için dolaşımın dışında tutulduğunu, ve hepsinin aynı gün öğleden sonra üçten itibaren piyasaya sürüleceğini derin bir zevkle ifade eder." ([H. Roy.], **The Theory of the Exchanges. The Bank Charter Act of 1844,** London, 1864, s. 81.) Yarı-resmî hükümet organı olan **Observer,** 24 Nisan 1864 günkü sayısında şunları belirtir: "Bir banknot kıtlığı yaratmak niyetiyle izlenen yol ve uygulanan araçlar üzerine pek garip rivayetler dolaşıyor. ... Böylesine marifetlerden herhangi birinin uygulanabilip uygulanamayacağı ne derece şüpheli görülürse görülsün, söylentiler o kadar yaygın ki, gerçekten üzerinde durulup anılmaya değer."

ler, tamamen ölçülemez büyüklüklerdir.[102]

Satılmış mallar için çıkarılan borç belgeleri alacak taleplerinin devredilmesi için tekrar dolaşırlarken, paranın ödeme araçlığı fonksiyonundan doğrudan doğruya kredi parası doğar. Diğer taraftan kredi sisteminin gelişmesi ölçüsünde, paranın ödeme araçlığı fonksiyonu da gelişir. Para bu nitelik ve özelliği ile büyük ticaret işlemleri alanında göründüğü, kendine özgü, varlık biçimlerine girer; bu sırada, altın ve gümüş sikkeler başlıca işe yaradıkları yer olarak perakende ticaret alanına sürülürler.[103]

102. "Belli bir gün süresince tamamlanan satış ya da sözleşmeler o gün dolaşan para miktarını etkilemezler ve, çoğunlukla, daha sonraki bir tarihte, azçok uzak bir başka günde, dolaşımda olacak para miktarı üzerine çok sayıda poliçe çekilmesine yol açarlar. ... Bugün verilen poliçeler ya da açılan kredilerin sayıca, hacimce ve sürece yarın ya da yarından sonra verilecek veya açılacak olanlara herhangi bir benzerlik göstermezler; dahası var, bugünkü poliçe ya da kredilerin birçoğu vadeleri gelince, daha önceki tarihlerde ne zaman doğdukları tamamen belirsiz bir dizi alacak-verecekle takas edilir. 12, 6, 3 ya da 1 ay süreli senetler o kadar sık biraraya gelirler ki, belli bir günde süreleri dolan alacak-dereceleri, gerçekten, büyük bir hacime ulaştırabilirler." **(The currency Theory Reviewed, in a letter to the Scottish people. By a Banker in England,** Edinburgh, 1845, s. 29, 30, **passim.)**

103. Gerçek ticaret işlemleri yapılırken fiilen ne kadar az para kullanıldığını göstermek için, örnek olarak, Londra'nın en büyük ticaret kurumlarından birinin (Morrison, Dillon ve Co.) yıllık gelir **(Geldeinnahmen)** ve giderlerini **(Ausgaben)** gösteren tabloyu aşağıya alıyoruz. 1856 yılındaki, milyonlarca Sterlin tutan işlemleri bir milyona indirgenmiştir.

Tahsilât	**Sterlin**
Banker ve tüccardan alınmış vadeli poliçeler	533,596
Banker vb. nin talep üzerine ödenecek çekleri . .	357.715
Taşra banknotları	9,627
İngiltere Bankası banknotları	68,554
Altın	28,089
Gümüş ve bakır	1,486
Posta havaleleri	933
Genel Toplam	**1,000,000**
Ödemeler	**Sterlin**
Vadeli poliçeler	302,674
Londra Bankerlerine ödenecek çekler	663,672
İngiltere Bankası banknotları	22,743
Altın	9,427
Gümüş ve bakır	1,484
Genel Toplam	**1,000,000**

(Report from the Select Committee on the Bank Acts, July 1858, s. LXXI).

Mal üretiminde belli bir yüksekliğe ve genişliğe varıldığında paranın ödeme araçlığı görevi mal dolaşımı alanının ötesine geçer; bütün mukavelelerde konu olan evrensel mal haline gelir.[104] Rantlar, vergiler vb. aynî ödemeler olmaktan çıkarlar, para ile yapılan ödemeler haline gelirler. Bu dönüşümün üretim sürecinin dayandığı sistemin bütününe ne derece bağlı olduğunu, örneğin, Roma İmparatorluğunun, devlete yapılan bütün ödemeleri para olarak yaptırmak için giriştiği ve başarısızlığa uğradığı iki deney çok iyi kanıtlar.

Fransız köylülerinin XIV. Louis yönetiminde çektiği, Boisguillebert, Marschall Vauban ve başkalarının son derece etkin bir dille yerdikleri korkunç sefalet, sadece vergilerin yüksekliği yüzünden olmamış, fakat aynî vergilerin para ile ödenen vergilere çevrilmesinden de ileri gelmişti.[105] Öte yandan, toprak rantının başlıca devlet geliri olduğu Asya ülkelerinde, bunun aynî olarak ödenmesi, buralarda doğal şartlar ve ilişkilerin değişmezliği nedeniyle durmadan olduğu şekilde yenilenen üretim ilişkilerine dayanıyordu; ve bu ödeme şeklinin kendisi de bir yandan eski üretim biçiminin devamını sağlıyordu. Osmanlı İmparatorluğunun ayakta kalışının sırlarından biri budur. Japonya'ya Avrupa'nın zorla kabul ettirdiği dış âlemle ticaret kendisiyle birlikte aynî rantın para ile ödenen ranta çevrilmesini de getirecek olursa, bu ülkenin örnek tarımına olanlar olacaktır. Bu tarımın temeli olan dar ekonomik şartlar ve ilişkiler yokolup gidecek-

---

104. "Ticaret işlemleri öyle bir değişikliğe uğramış bulunuyor ki, malın malla değişimi ya da mal teslimi ve mal kabulü, şimdi yerini satış ve ödemeye bırakmış bulunuyor, ve bütün işlemler ... artık sırf bir para işlemi olarak yapılır." ([D. Defoe], **An Essay upon Publick Credit**, 3° ed., London, 1710, s. 8.)

105. "Para her şeyin celladı haline geldi." Maliye sanatı, "bu uğursuz fazlayı **(Extrakt)** elde etmek için, şeylerin ve malların korkunç bir yığınının buharlaştığı bir imbik"tir. "Para bütün insanlığa karşı savaş açmış bulunuyor." (Boisguillebert, **Dissertation sur la nature des richesses, de Pargent et des tributs,** édit. Daire, **Economistes financiers,** Paris, 1843, t. I, s. 413, 417, 418, 419.)

lerdir.

Her ülkede belli genel ödeme zamanları ortaya çıkar ve yerleşir. Yeniden-üretim *(Reproduktion)* çarkında meydana gelen başka türlü yenilikler bir yana, bunlar, kısmen, üretimin mevsim değişmesine ilişkin doğal şartlarına bağlı olurlar. Bunlar aynı zamanda, vergiler, rantlar vb. gibi, doğrudan doğruya mal dolaşımından doğmayan ödemeleri de düzenlerler. Toplumun bütün yüzeyine dağılmış bu ödemelerin yılın belli günlerinde yapılabilmesi için gerekli olan para kitlesi, ödeme aracının kullanılışında devresel fakat tamamen sathî bozukluklara yol açar.[106] Ödeme aracının devir hızı ile ilgili kanundan şu sonuç çıkar: kaynakları ne olursa olsun, bütün devresel ödemeler için gerekli olan ödeme aracı kitlesi ödeme dönemlerinin uzunluklarıyla doğru orantılıdır.[107]

---

106. Craig, 1826 yılında, Avam Kamarası Soruşturma Komitesi önünde şu açıklamayı yapmıştı: "1824 yılında, paskalyayı izleyen haftanın ilk günü, Edinburg'da, öyle muazzam bir banknot talebi oldu ki, saat 11'e kadar bankaların elinde bir tek banknot kalmadı .Ödünç almak için her yere, bütün bankalara, başvuruldu, fakat bir şey elde edilemedi: birçok işlem ancak makbuzlarla **(slip of paper)** yapılabildi. Bununla beraber, aynı gün öğleden sonra, saat 3 sıralarında, banknotların tamamı çıkarıldıkları bankalara geri dönmüş bulunuyordu. Sadece el değiştirmişlerdi." İskoçya'da ortalama efektif banknot dolaşımı **(Zirkulation)** 3 milyon sterlinden az olmakla beraber, gene de, yılın çeşitli ödeme **günlerinde, bankerlerin mülkiyetinde** bulunan ve hepsi bir arada yuvarlak hesap 7 milyon sterlini bulan bütün ve her banknot iş görmeye çağrılır. Bu gibi durumlarda banknotlar, bir tek ve özel görevi yerine getirmek durumunda olup bunu yapar yapmaz çıktıkları bankalara gerisin geriye dönerler. (John Fullarton, **Regulation of Currencies**, 2° éd. London, 1845, s. 86 not.) Anlamayı kolaylaştırmak için şunun eklenmesi gerekir: Fullarton'un eserinin çıktığı tarihte İskoçya'da mevduatın çekilmesi çekle değil sadece senet düzenlemekle oluyordu.

107. "Yılda 40 milyonluk işlemi yürütmek zorunluluğu olsa, ticaretin gerektirdiği devir ve dolaşımlar için bunun 6 milyonu" (altı milyon altın) "yeter mi?" sorusuna, Petty, her zamanki usta haliyle, şöyle karşılık verir: "Cevabım evettir: bunu, devir süresinin uzunluk ya da kısalığı belirler, bu süre, paralarını pazar günü alıp o gün borçlarını ödeyen fakir zanaatkâr ve işçiler arasında olduğu gibi, bir hafta uzunluğunda olsa, 40 milyonluk bir yekûn için 1 milyonun 40/52'si yetebilir; buna karşılık, bu süre, bizim kira ve vergi ödemelerimizde alışılmış süreye uygun olarak, üç ay olsa, bu durumda, 10 milyon gerekir. O halde, çeşitli süreli ödemelerin genel olarak 1 ile 13 hafta arasında

Paranın ödeme aracı olarak gelişimi borçlanılmış miktarların ödenme tarihi için para biriktirilmesini zorunlu kılar. Kendi başına ve farklı bir zenginleşme biçimi olarak servet biriktirme yani iddihar, burjuva toplumun gelişmesiyle birlikte ortadan kaybolurken, aynı gelişme sırasında iddihar, ödeme aracı ihtiyat fonları şeklinde olmak üzere zıt yönde bir artış gösterir.

c. Dünya parası

Para, ulusal dolaşım alanının dışına çıktığı zaman, orada bürünmüş bulunduğu standart fiyat ölçüsü, sikke, yalancı sikke ve değer sembolü gibi mahallî şekillerden sıyrılır ve değerli metallerin orijinal şekilleri olan külçe şekline döner. Mallar dünya ticaretinde değerlerini evrensel olacak şekilde ifade ederler. Bundan dolayı, bağımsız değer şekilleri, karşılarına burada da dünya parası olarak çıkar. Para, doğal şekli soyut *(in abstracto)* insan emeğinin doğrudan doğruya teplumsal cisimleniş şekli olan bir mal olarak en tam anlamında ancak dünya piyasasında görünür ve iş görür. Gerçek varoluş biçimi zihnimizdeki kavramına burada iyice uyar.

Yurt içi dolaşım alanında sadece tek bir mal değer ölçüsü olabilir ve dolayisiyle para olarak iş görebilir. Dünya piyasasında çift değer ölçüsü, altın ve gümüş, bir arada hüküm sürer.[108]

---

yapıldığını varsayacak olsak, 10 milyonun 40/52'ye eklenmesi gerekir, bunun yarısı 5,5 milyon eder ki, bu, 5,5 milyonumuz olursa, yetecek demektir." (William Petty, **Political Anatomy of Ireland. 1672**, London, 1691, s. 13, 14.)

108. Ulusal bankaların yedek fonlarını sırf ülke içinde para görevi gören değerli madenden meydana getirmelerini öngören kanunların saçmalığı bununla ilgilidir. İngiltere Bankasının, böylece, kendi kendine yarattığı "tatlı güçlükler" herkesçe bilinir. Altın ve gümüşün geçirdikleri nispî değer değişimlerinin büyük tarihi dönemleri üzerine bkz: Karl Marx, 1. c., s. 136 vd. — 2° baskıya ek: Sir Robert Peel kendi yayınladığı 1844 tarihli Bankact (Bankalar Kanunu) ile durumu düzeltmeye çalıştı: İngiltere Bankasına, altın mevcudunun dörtte birini aşmamak üzere, gümüş yedek fonu bulundurmak ve külçe gümüş karşılığında banknot çıkarmak yetkisi tanındı. Bu iş yapılırken, gümüşün de-

Dünya parası, genel ödeme aracı olarak, genel satın alma aracı olarak, ve genel anlamıyla zenginliğin genel kabul gören maddeleşmiş şekli olarak iş görür. Uluslararası bakiyelerin birbirleriyle takas edilmesinde altının ödeme araçlığı görevi başta gelir. Merkantilistler için parolanın "ticaret dengesi" olması bundandır.[109] Çeşitli

---

ğeri Londra piyasasındaki fiyatına (altın olarak) göre takdir edildi. [Almanca dördüncü baskısına ek: Şimdi, bir kere daha, altın ve gümüşün nispî değerlerinde kuvvetli değişmelerin olduğu bir dönemde bulunuyoruz. Aşağı yukarı 25 yıl önce, altın ile gümüş arasındaki değer oranı 15,5/1 idi, şimdi, yaklaşık olarak 22/1'dir ve gümüşün altına göre değeri de devamlı düşüyor. Bunun temel nedeni, her iki metalin üretim usullerinde meydana gelen değişikliklerdir. Altın eskiden hemen hemen özellikle havanın etkisiyle ufalanmış altınlı taşların meydana getirdiği alivyonlu toprakların yıkanması yoluyla elde edilirdi. Şimdi, bu yöntem artık yetersiz görülmektedir, eski kavimlerin çok iyi bildikleri ... fakat daha sonra sadece ikinci derecede kullanılan altınlı kuars damarlarının doğrudan doğruya işlenmesi ile arka plana itilmiştir. Diğer yandan, Amerika'da Rock Mountains'lerin batı kesiminde, yalnız, muazzam yeni gümüş yatakları bulunmakla kalmamış, aynı zamanda bu ve Meksika'daki gümüş madenleri, demiryollarının inşası, modern makineler ve yakıt maddelerinin taşınmalarının kolaylaşması ile, en az masraf yapılarak en yüksek verim sağlayacak şekilde, işletilmeye başlanmıştır. Ne var ki, her iki madenin damarlarda bulunuş şekilleri arasında büyük bir fark vardır. Altın çok kere saf halde bulunur, ne var ki kuarsın içinde toz zerrecikleri halinde ufalanıp dağılmıştır, bundan dolayı bütün damarın parçalanması ve altının bundan yıkanarak ya da civa kullanılarak çıkarılması gerekir. Çok kere, 1.000.000 gram kuars 1-3 gram, pek ender olarak da, 30-60 gram altın verir. Gümüşün saf halde bulunuşu enderdir; bunun için de, çok kere, yüzde 40-90 gümüş ihtiva eder, ve damardan ayrılması nispeten kolay bir cevherde bulunur; ya da daha az miktarda olmak üzere, kendileri başlıbaşına işletilebilecek ekonomik değerde olan, bakır, kurşun vb. cevherleri ile birarada rastlanır. Bu söylenenlerden anlaşılır ki, altın üretimi için harcanan emek miktarı artarken, gümüş için harcanan emek miktarı azalmıştır; bu da, gümüşün değerindeki düşmeyi pek doğal bir sonuç olarak ortaya koyar. Gümüş fiyatı bugün bile hâlâ sunî yol ve araçlarla yüksek tutulmayacak olsa, bu değer düşmesi daha da büyük fiyat düşüşleri ile kendini gösterirdi. Ne var ki, Amerika'nın gümüş yatakları şimdiye kadar pek az işletildi; bu demektir ki, gümüşün değeri, daha uzun bir süre düşme halinde olacaktır. Burada etkisi daha fazla olması gereken bir başka gelişme vardır: çeşitli kullanım eşyası ve lüks eşya yapımı için gümüş talebinde nispî bir azalma vardır, bu gibi şeylerin yerini kaplama eşya ve aliminyum vb. almaktadır. Uluslararası zorunlu bir kur ile gümüşün tekrar eski 1/15,5 değer oranına yükseltilebileceğini düşünen çifte-metal ütopizminin, buna göre değerlendirilmesi gerekir. Öyle görünür ve daha da muhtemeldir ki, gümüş dünya piyasasında da para olma niteliğini gittikçe kaybedecektir. **F. Engels.**]

109. Ticaret bilânçosunun altın ve gümüş olarak fazla vermesini bizatihi uluslararası ticaretin amacı sayan merkantilist sistemin karşısında olanlar da

uluslar arasındaki ürün alış verişinin alışılagelmiş dengesinde anî bir bozulma olduğu anda altın ve gümüş, uluslararası alışveriş aracı olarak son derece önem kazanır ve vazgeçilemez olur. Ve son olarak, satın alma ve ödemenin değil de, zenginliğin bir ülkeden diğerine devrinin sözkonusu olduğu zamanlarda, mallarla yapılan bu devrin ya dünya piyasasının o andaki konjonktürü yüzünden ya da bizzat güdülen amaç nedeniyle yapılması durumlarında, zenginliğin mutlak toplumsal maddesi olarak altının gördüğü iş büyük önem taşır.[110]

Her ülkenin iç dolaşım için olduğu gibi dünya piyasası dolaşımı için de bir ihtiyat fonuna ihtiyacı olur. Biriktirmenin (iddiharın) görevleri, demek oluyor ki, kısmen paranın iç dolaşımı ve ödeme aracı olma görevinden, kısmen de dünya parası olma görevinden doğmaktadır.[110-1] Bu sonuncu rol için gerekli olan gerçek para-

---

dünya parasının görevini baştan son yanlış anlamışlardır. Dolaşım (**Zirkulation**) araçları kitlesini düzenleyen kanunlar üzerindeki yanlış düşüncelerin, değerli metallerin uluslararası hareketleri üzerindeki yanlış anlayış ve düşüncelerde yeniden ve aynen nasıl yansımış olduklarını, Ricardo ile ilgili incelemelerim sırasında ayrıntılı bir biçimde gösterdim (I. c., s. 150 vd.). Ondaki (Ricardo'daki) şu yanlış dogma: "Aleyhte bir ticaret bilânçosunun nedeni, asla, para bolluğundan gayri bir şey olamaz. ... Sikke ihracı, sikkenin ucuzlamasından dolayı olur, ve bu aleyhte bir bilançonun sonucu değil, nedenidir." Daha önce Barbon tarafından ifade edilmişti: "Ticaret bilançosu, eğer böyle bir şey varsa, paranın bir ülkede ihraç edilmesinin nedeni değildir. Bu, değerli metallerin ülkelerdeki değer farkından doğar." (N. Barbon, I. c., s. 59.) Mac Culloch, **The literature of Political Economy: a classified Catologue**, London, 1845, adlı eserinde bu öngörüşü için Barbon'u takdir eder, ama bunun yanında, **"currency principle"**iin saçma varsayımlarının Barbon'da büründükleri safça şekillerin adlarını bile anmaktan ustaca kaçınır. Adı geçen katalogtaki eleştiri ve hatta dürüstlük yoksunluğu para kuramı tarihi ile ilgili bölümlerde zirvesine ulaşır; çünkü, Mac Culloch, burada, para âleminin tanınmış kralı (**"facile princeps argentariorum"**) diye isimlendirdiği Lord Overstone'un (eski banker Loyd) dalkavuğu olarak, riya ve tabasbus canbazlığı eder.

110. Örneğin, subvansiyonlarda, savaşı yürütmek ya da bankaları yeniden nakit ödemeler yapabilecek duruma getirmek için yapılan istikrazlarda vb.. değer, diğer hiç bir şekilde değil, ancak para şeklinde gerekli ve isteniyor olabilir.

110-1. 2° baskıya not: "Metal-para sisteminin yürürlükte olduğu ülkelerde servet biriktirme (iddihar) mekanizmasının, genel dolaşımdan gelen herhangi

mal, madde olarak altın ve gümüştür; bu nedenledir ki, James Stuart altın ve gümüşü, bunların sırf mahallî temsilcilerinden ayırdetmek için, açık ve seçik olarak dünya parası *(money of the world)* diye nitelendirmiştir.

Altın ve gümüş iki yönlü akışı olan bir ırmak gibidir. Bir yandan, kaynağından çıkarak bütün yeryüzüne yayılır, çeşitli ulusal dolaşım alanlarında farklı ölçülerde tutulur; bunların kendi iş devir kanallarını doldurur; aşınmış altın ve gümüş sikkeleri yeniler, lüks eşya için malzeme sağlar ve servet birikimi (iddihar) şeklinde donar, hareketsizleşir.[111] Bu ilk akış, mallarda gerçekleşmiş ulusal emeklerin altın ve gümüş üreten ülkelerin değerli metallerde gerçekleşmiş emekleriyle doğrudan doğruya değişimleri yolu ile olur. Öte yandan, altın ve gümüş çeşitli ulusal dolaşım alanları arasında durmadan gider gelir, yer değiştirir; bu, kambiyo kurlarının sonu gelmez dalgalanmalarına bağlı bir harekettir.[112]

Gelişmiş burjuva üretim biçimine sahip ülkeler, bankaların kasalarında büyük miktarlarda toplanan pa-

---

hissedilir bir yardım olmaksızın, uluslararası alacak ve borçların dengeleşmesi sırasında gerekli olacak her görevi yerine getirmeye yeterli olacağı üzerinde, ilkönce yıkıcı bir düşman işgalinin yarattığı şaşkınlık ve sarsıntıdan kurtulmak durumunda olan Fransa'nın, sırtına yüklenmiş bulunan yuvarlak hesap 20 milyonluk savaş tazminatını 27 ay gibi bir sürede müttefik devletlere hem de bunun büyük kısmını metal-para olarak, ülke için para devir ve dolaşımında göze çarpar bir daralma veya bozulma ya da kambiyo kurunda herhangi bir endişe ve panik yaratacak dalgalanma olmaksızın, ödeyebilme kolaylığından daha inandırıcı bir kanıt, gerçekten, olamazdı benim için." (Fullarton, l. c., s. 141.) [Dördüncü baskıya ek: Daha da göz alıcı bir örnek, aynı Fransa'nın bu kere bundan 10 defa daha büyük bir savaş tazminatını 1871-1873 arasında 30 aylık bir sürede, gene büyük bir kısmı metal para olmak üzere, ödeyebilme kolaylığında karşımıza çıkar. **F. Engels.**]

111. "Para, ülkeler arasında ihtiyaçlarına göre dağılır, ... Bu, daima ürünlerin para kılığına bürünmesiyle olur." (Le Trosne, l. c., s. 916). "Devamlı altın ve gümüş elde edilen madenler, her ülkeye bu gerekli miktarı sağlayacak kadar verimlidirler." (J. Vanderlint, l. c., s. 40.)

112. "Kambiyo kurları her hafta yükselir ve düşer, yılın belirli zamanlarında bir ulusun zararına yükselir, bir başka zaman aynı yükselişe tersine o ulusun yararına olmak üzere çıkar." (N. Barbon, l. c., s. 39.)

raları, bunların özgül görevlerinin gerektirdiği bir minimumla sınırlar.[113] Buralarda biriken paraların ortalama düzeylerinin göze batar bir şekilde üstüne çıkması, bazı istisnalar dışında, mal dolaşımının tıkandığını ya da mal başkalaşımı akımının kesildiğini gösterir.[114]

113. Bu çeşitli fonksiyonlar, altın ve gümüş banknotlar için bir konversiyon fonu görevini de yüklenir. yüklenmez birbirleriyle tehlikeli çatışmalara düşebilirler.

114. "Para, iç ticaret için mutlak zorunlu bir şey olmaktan daha fazla, ölü sermaye demektir, ve bulunduğu ülkeye, bizzat ihraç veya ithal edilmesi dışında, hiç bir kâr getirmez." (John Bellers, **Essays**..., s. 13.) "Şimdi sikke paramız çok fazla olursa ne olur? En ağırlarını eritir, altın ve gümüş eşyaya, fiyakalı yemek takımları haline çevirebiliriz; ya da kendisine ihtiyaç ve talep olan yere mal olarak gönderir; veya yüksek bir faiz sağlayacağı yere ödün; verebiliriz." (W. Petty, **Quantulumcunque**, s. 39.) "Para devlet bünyesindeki yağdan başka bir şey değildir, bunun içindir ki, çoğu hareketliliği önlediği gibi azı da bünyeyi hasta eder. ... Yağ, nasıl adalelerin hareketini sağlar, besin noksanlığını tamamlar, vücuttaki dengesizlikleri düzeltir ve vücudu güzelleştirirse, bunun gibi, para da, devletin hareketlerini kolaylaştırır, ülke içinde pahalılaştığı zamanlar dışarıdan besin maddeleri getirir; hesapları tesviye eder ... ve herkesi ve her şeyi güzelleştirir; şüphesiz, çok daha özellikle de, kendilerinde bol bol bulunduğu bireysel kişileri." (W Petty, **Political anatomy of Ireland**, s. 14, 15.)

PARANIN SERMAYEYE DÖNÜŞÜMÜ

BÖLÜM : 4

PARANIN SERMAYEYE DÖNÜŞÜMÜ

1. — SERMAYENİN GENEL FORMÜLÜ

MAL dolaşımı, sermayenin çıkış noktasıdır. Mal üretimi ve gelişmiş mal dolaşımı —ki buna ticaret diyoruz— sermayenin içinde doğduğu tarihî şartları meydana getirirler. Dünya ticareti ve dünya piyasası, 16. Yüzyılda sermayenin modern döneminin başlangıcı ve temeli olmuştur.

Mal dolaşımının maddî içeriğini, yani çeşitli kullanım-değerlerinin birbirleriyle değişimini, bir yana bırakır ve sadece bu sürecin doğurduğu iktisadi şekilleri ele alırsak, bu sürecin nihaî ürününün para olduğunu görürüz. Mal dolaşımının bu nihaî ürünü, sermayenin ilk görünüm şeklidir.

Tarih açısından bakıldığında, sermayenin her yerde toprak ve arazi mülkiyeti karşısında ilk önce, paradan meydana gelme servet, tüccar sermayesi ve tefeci sermayesi olarak, para şeklinde yer aldığını görürüz.[1] Bununla beraber, paranın sermayenin ilk görünüm şekli olduğunu bulup ortaya koymak için, sermayenin meydana geliş tarihini gözden geçirmemiz gerekmez. Bu tarih her gün gözümün önünde cereyan etmektedir. Her yeni sermaye, ilk çıkışında, sahneye, yani piyasaya —bu, mal piyasası, emek piyasası veya para piyasası olabilir—, bugün bile hâlâ para olarak, belli bir süreçle sermayeye dönüşmesi gereken para şeklinde, çıkar.

Para olarak para ile sermaye olarak para birbirlerinden ilk önce farklı dolaşım şekilleriyle ayırdedilirler.

Mal dolaşımının basit ve dolaysız şekli, M—P—M, malların paraya dönüşmesi ve sonra paranın tekrar mallara dönüşmesidir, bir başka deyişle, satın almak için satmaktır. Ama, bu şeklin yansıra, spesifik olarak farklı bir ikinci şekil görürüz. Bu, P—M—P şeklidir; burada ilk önce para mallara dönüşür ve sonra mallar tekrar paraya dönüşür, yani satmak için satın alınır. Para, bu sonuncu dolaşımı tamamlıyan hareketi ile sermayeye dönüşür, sermaye olur; yaptığı iş ve aldığı biçim olarak zaten sermayedir.

P—M—P dolaşımına biraz daha yakından bakalım. Bu dolaşım da, tıpkı basit mal dolaşımı gibi, birbirine zıt iki safhadan geçer. Birinci safha olan P—M ile, yani satınalma ile, para, mala veya mallara çevrilir. İkinci safha olan M—P ile, yani satışla, mal tekrar paraya döner. Bu iki safha, bir arada, parayı malla ve bu ayni malı

1. Kişisel serflik ve efendilik ilişkilerine dayanan ve arazi mülkiyetinden gelen iktidar ile paraya sahip olmanın sağladığı gayrî şahsî iktidar arasındaki karşılığı iki Fransız atasözü pek güzel ifade eder:" Efendisiz toprak olmaz "Nulle terre sans seigneur." Paranın efendisi yoktur. L'árgent n'a pas de maitre".

tekrar parayla değiştiren bir hareket bütünü meydana getirir; mallar tekrar satılmak için satın alınırlar; veya satma ile satın alma arasındaki şekli farkı bir yana bırakırsak, burada para ile mal ve mal ile para satın alınmaktadır.[2] Sürecin bütününün vardığı sonuç, paranın para ile değiştirilmesidir (mübadelesidir), P—P dir. 100 sterlinle 2000 libre pamuk alsam ve bu 2000 libre pamuğu 110 sterline satsam, aslında, 100 sterlini 110 sterlin ile, yani parayı parayla değiştirmiş olurum.

Şimdi şurası açıktır ki, dolaşım sürecinin aracılığından yararlanarak birbirine eşit iki para-değeri biribiriyle, örneğin 100 sterlin 100 sterlinle değiştirilmek istenecek olsa, dolaşım süreci P—M—P saçma ve anlamsız bir şey olurdu. Bunun gibi, 100 sterlini dolaşıma sokup tehlike ile yüz yüze kalacak yerde, parasına sıkı sıkıya sarılan kimsenin (iddiharcının) yaptığı, bu durumda, çok daha basit ve çok daha güvenli olurdu. Diğer yandan, tüccar 100 sterlinle aldığı pamuğu ister 110, isterse 100 ve hatta isterse 50 sterline satsın ve bu son halde 50 sterlin kayba uğrasın, bütün bu durumlarda tüccarın parası, tahıl satıp eline geçen parayla elbise alan köylü örneğinde olduğu gibi, basit mal dolaşımından tamamen farklı, kendine özgü ve orijinal bir hareketin öznesi olur. Demek ki, her şeyden önce P—M—P ile M—P—M dolaşımları arasında belirleyici bir şekil farkı söz konusudur. Burada, aynı zamanda, bu şekil farklılığının gerisinde yatan, gerçek içerik farkı da kendini ortaya koyar.

İlk önce, her iki şeklin ortak yanlarını görelim:

Her iki dolaşım da birbirine karşıt aynı iki safhaya ayrılır: P—M yani satış, ve M—P yani satın alış. Bu safhaların her birinde aynı iki maddî unsur birbirinin karşısında yer alır: mal ve para; aynı ekonomik rollerde iki

2. "Para ile mallar, ve mallarla para satın alınır." (Mercier de la Rivière, "L'ordre naturel et assentiel des sociétés politique", s. 543.)

kişi, alıcı ve satıcı olarak, birbirlerinin karşına çıkarlar. Bu iki dolaşımdan her biri, aynı birbirine karşıt safhaların bütünüdür ve her iki seferinde de bu bütünlük, taraf olan üç ayrı kimsenin eylem veya işlemleriyle meydana gelir; bunlardan biri bir şeyi sadece satar, diğeri bir şeyi sadece satın alır, üçüncüsü bir şeyi hem satın alır hem satar.

Ne var ki, aynı birbirine karşıt dolaşım safhalarının ters yönlü oluşları, daha baştan, M—P—M ve P—M—P dolaşımlarını birbirinden ayırdeder. Basit mal dolaşımı satışla başlar ve satın-alınayla son bulur; paranın sermaye olarak dolaşımı satın almayla başlar ve satışla sona erer. Birinde mal diğerinde para hareketin başlama ve son bulma noktaları olurlar. Toplam dolaşıma birinci şekilde para, diğerinde, tersine, mal aracılık eder.

M—P—M dolaşımında para, sonunda, kullanım-değeri olarak iş gören bir mala dönüşür. Demek ki, burada para kesinlikle harcanmış, elden çıkmıştır. Ters yönlü P—M—P şeklinde ise satın alıcı, parayı, sonradan satıcı olarak para elde etmek için, para için, harcar ve elden çıkarır. Malı satın alırken parayı dolaşıma sokar, ama bunu, aynı malı satarak parayı dolaşımdan tekrar çekmek üzere yapar. Burada para sahibi, paranın başını alıp gitmesine göz yumuyorsa bu sırf onu tekrar ele geçirmek gibi kurnazca bir niyetle oluyor. Bunun içindir ki, para burada harcanmış, kesin olarak elden çıkarılmış değil, sadece yatırılmış, avans verilmiş demektir.[3]

M—P—M şeklinde, bir ve aynı para parçası iki kez yer değiştirir. Satıcı parayı alıcıdan alır ve bir başka satıcıya, ondan aldığı bir malın karşılığı olarak, verir. Mal

3. "Bir şey, tekrar satılmak için satın alınırsa, bu iş için kullanılan meblâğa yatırılmış (avans gibi kullanılmış) para denir; tekrar satılmamak için satın alınırsa, bu meblâğ harcanmıştır denilebilir." (James Steuart. 'Works etc.", ed. by General Sir James Steuart, yazarın oğlu; Lond. 1805, C. I, s. 274.)

karşılığı olarak para elde edilmesiyle başlıyan toplam süreç, mal karşılığı olarak parayı elden çıkarmakla son bulur. P—M—P şeklinde bunun tersi olur. Burada iki kere yer değiştiren, bir ve aynı para parçası değil, bir ve aynı maldır. Alıcı onu satıcının elinden alır ve bir başka alıcının eline geçmesine aracılık eder. Basit mal dolaşımında bir ve aynı para parçasının iki kere yer değiştirmesi nasıl paranın kesinlikle bir elden çıkıp bir başka ele geçmesi sonucunu sağlıyor veya doğuruyorsa, burada da aynı malın iki kez yer değiştirmesi paranın ilk çıkış noktasına dönmesini sağlıyor.

Paranın kendi çıkış noktasına geri dönmesi, malın alındığından daha pahalıya satılıp satılmadığına bağlı değildir. Bu husus, sadece, geriye dönen para miktarının büyüklüğünü etkiler. Satın alınmış olan mal tekrar satılır satılmaz, yani P—M—P dolaşımı tamamlanır tamamlanmaz, geriye dönüş olayı bitmiş demektir. Demek ki, bu, paranın sermaye olarak dolaşımı ile paranın sırf para olarak dolaşımı arasında açıkça görülen bir farktır.

Bir malın satışı ile ele geçirilen para, bir diğer malın satın alınması sırasında elden çıkarılır çıkarılmaz M—P—M dolaşımı tamamlanmış olur. Ama, bu işlemin ardından paranın kendi çıkış noktasına geri dönmesi gelirse, bu olay ancak bütün hareketin yenilenmesi veya tekrarı yoluyla olur. 1 quarter tahılı 3 sterline satar ve bu 3 sterlinle elbise alırsam, 3 sterlini kesin olarak harcamış, elimden çıkarmış olurum. Bu para ile benim aramda artık hiçbir ilişki kalmamıştır. Bu para, şimdi, elbise satıcısınındır. Şimdi, bir ikinci 1 quarter tahıl satacak olsam, para bana geriye döner, ama bu birinci işlemi izliyen bir olay olmayıp, aynı işlemin, tahıl satışının, sonucu olan bir şeydir. İkinci işlemi tamamladığım yani yeni bir şey satın aldığım anda, para benden tekrar ayrılır, uzaklaşır. Demek oluyor ki, M—P—M do-

laşımında paranın harcanması ile geriye dönüşü arasında hiçbir ilişki mevcut değildir. Buna karşılık, P—M—P dolaşımında paranın geriye dönmesi, bizzat kendi harcanma biçimine bağlıdır. Bu geriye dönüş olmadığı takdirde işlem başarısızlığa uğramış ya da ikinci safha, yani satın almayı tamamlayan ve kendisini sona erdiren satış safhası, noksan kaldığı için süreç kesilmiş ve henüz tamamlanmamış olarak kalır.

M—P—M dolaşımı, bir malın bulunduğu uçtan kalkar ve dolaşımdan çıkıp tüketim alanına giren bir diğer malın bulunduğu uçta son bulur. Bundan ötürü de tüketim yani ihtiyaçların giderilmesi, bir tek sözle kullanım-değeri, bu dolaşım biçiminin ereği ve amacıdır. Buna karşılık, P—M—P dolaşımı paranın bulunduğu uçtan kalkar ve sonunda gene paranın bulunduğu bir uçta sona erer. Bundan dolayı, bunu harekete geçiren dürtü ve yönünü belirliyen erek ve amaç, bizzat değişim-değeridir.

Basit mal dolaşımında her iki uç, bir ve aynı ekonomik şekle sahiptir. Uçların ikisi de maldır, bu malların değerleri de aynı büyüklüktedir. Ama bunlar, örneğin tahıl ve elbise gibi, nitel olarak birbirinden farklı kullanım-değerleridir. Ürün değişimi, yani kendilerinde toplumsal emeğin temsil edildiği birbirinden farklı maddelerin değişimi, burada hareketin içeriği ve temelidir. P—M—P dolaşımında durum farklıdır. Bu dolaşım şekli, totolojik olduğu için, ilk bakışta amaçsız gibi görünür. Uçların ikisi de paradır, yani nitel olarak birbirinden farklı kullanım-değerleri değildir: çünkü para, malların özel kullanım-değerlerinin kendisinde yokolduğu değişmiş şekillerinden başka bir şey değildir. İlk önce 100 sterlin, pamuk ile ve sonra bu ayni pamuk, tekrar 100 sterlini ile değiştiriliyor; yani, dolaylı bir yoldan para parayla, bir şey kendisi olan bir şeyle değiştiriliyor ki bu, saçma olduğu kadar anlamsız ve amaçsız bir işlem

gibi görünür.[4] Bir para miktarı diğer bir para miktarından, genellikle, ancak büyüklüğüyle ayırdedilebilir. Bunun için, P—M—P sürecinin içeriği, uçlarının nitel bakımdan birbirinden farklı oluşunun eseri değildir; çünkü bunların ikisi de paradır, sürece içerik kazandıran şey sırf bu uçların nicel farklılığıdır. İşin sonunda dolaşımdan çekilen para, işin başında dolaşıma sokulmuş olandan fazladır. 100 sterline alınmış olan pamuk, diyelim ki, 100+10 sterline, yani 110 sterline satılır. Bundan ötürü, bir sürecin tam ve noksansız şekli P—M—P'dür ki, burada $P' = P + \Delta P$, yani işin sonunda elde edilen para miktarı, başlangıçta dolaşıma sokulan para miktarı ile bir fazlalığın toplamına eşittir. Bu fazlaya yani başlangıçtaki değeri aşan bu kısma artık-değer (Surplus Value) adını veriyorum. Bundan dolayı, başlangıçta dolaşıma sokulan değer, dolaşımda sadece olduğu gibi kalmaz, değer-büyüklüğünü değiştirir, kendine bir artık-değer ekler, veya

4. Mercier de la Rivière Merkantilistler'e "Para para ile değiştirilmez," der (I. c. s. 486). Ex professo "ticaret" ve "spekülasyon" konularını inceleyen bir eserde şunların yazılı olduğu görülür: "Bütün ticaret farklı türden şeylerin birbirleriyle değiştirilmelerinden ibarettir: ve değişimle sağlanan avantaj (tüccara mı?) işte bu farklılıktan ileri gelir. Bir libre ekmeği bir libre ekmekle değiştirmenin (mübadele etmenin) sağlıyacağı hiçbir fayda olamaz... ticaretin sadece paranın para ile değişimi demek olan kumara karşılık avantajlı olması bundandır." (Th. Corbet, "An Inquiry into the Causes and Modes of the Wealth of Individuals; or the Principles of Trade and Speculation explained," Lond 1841, S. 5.) Corbet, P-P nin, paranın para ile değişiminin, sadece ticaret sermayesinin değil, fakat her türlü sermayenin karakteristik dolaşım şekli olduğunu görmemekle beraber, hiç değilse, bu şeklin kumar ve bir tip ticaret olan spekülasyonda müşterek bir şekil olduğunu teslim eder; ama, daha sonra bir Mac Culloch gelir ve satmak için satın almanın spekülasyon olduğunu keşfeder ve böylece de spekülasyon ile ticaret arasındaki fark yokolur gider. "Bir kimsenin tekrar satmak için bir ürün satın alması işlemi, gerçekte, bir spekülasyondur." (Mac Colloch, "A Dictionary, practical etc. of Commerce." Lond. 1847, s. 1009) Amsterdam Menkul Değerler Borsası Pindarı Pinto son dereceye varan bir saflıkla şöyle der: "Ticaret bir kumardır" (bu ifade Locke'tan alınmıştır) "ve dilencilerle oynanırsa hiç bir şey kazandırmaz. Uzun bir süre herkesin elindeki avucundaki sızdırılmış olsaydı, kârın büyük kısmının, oyuna başlamak için, gönül rızasıyla geriye verilmesi gerekirdi. (Pinto, "Traite'de la Circulation et du Credit" Amsterdam 1771, s. 231).

kendini değer olarak büyütür.

Gerçi, M—P—M sürecinde her iki uçtaki malların, örneğin tahıl ve elbisenin, nicel olarak birbirinden farklı değer-büyüklükleri olmaları da mümkündür. Köylü tahılını değerinin üstünde satabilir veya elbiseyi değerinin altında satın alabilir. Ya da elbiseciden 'kazık' yiyebilir. Ne var ki, böylesine bir değer farklılığı, bu dolaşım şekli için tamamen arızî ve tesadüfî bir şeydir. Her iki uçtaki malların, örneğin tahıl ve elbisenin, eş-değer şeyler olmaları, sürecin, P—M—P sürecinde olduğu gibi, bütün anlamını yitirmesine yol açmaz. Bunların değerce eşitlikleri burada daha çok sürecin normal gidişinin gerekli bir şartıdır.

Satın almak için satmak işinin tekrarının veya yenilenmesinin sınırının ve ereğinin ne olacağı, tıpkı bu sürecin bizzat kendisi gibi, dolaşım sürecinin dışında kalan bir nihaî amaçla belirlenir: bu nihaî amaç da tüketimdir, yani belirli ihtiyaçların giderilmesidir. Buna karşılık, satmak için satın almada başlangıç ve sonuç para, yani değişim-değeridir; ve bu yüzden de, hareketin bir sonu yoktur. Kuşkusuz P, $P + \Delta P$; 100 sterlin, $100 + 10$ sterlin olmaktadır. Ama, 110 sterlin, sırf nitel açıdan bakıldığında 100 sterlinin aynıdır, yani paradır. Nicel açıdan bakarsak, 110 sterlin de 100 sterlin gibi sınır bir para miktarıdır. 110 sterlin para olarak harcanacak olursa, rolünü bırakmış, yani sermaye olmaktan çıkmış olur. Dolaşımdan çekilecek olsa, servet halinde (iddihar edilmiş olarak) taşlaşır, ve kıyamet gününe kadar bu şekilde tutulsa bile, 110 sterlin + 1 peni olamaz. Demek ki, bir kez değerin büyümesi amaç olunca, 100 sterlin için olduğu gibi, 110 sterlin için de büyüme ihtiyacı doğar; çünkü, bunların ikisi de değişim-değerinin sınırlı ifadeleridir, ve dolayısiyle büyüklükçe artarak, mümkün olduğu kadar büyük bir servet haline gelme istidadına sahiptir. Gerçi,

başlangıçta ileri sürülmüş olan 100 sterlinlik değer, dolaşım sırasında kendisine eklenen 10 sterlinlik artık-değerden, bir an için, farklıymış gibi görünür; ama ne var ki, bu fark hemen yok olur. Sürecin sonunda bir uçta başlangıçtaki 100 sterlinlik değeri, diğer uçta 10 sterlinlik artık-değeri belirmiş görmeyiz. Gördüğümüz, tıpkı başlangıçtaki 100 sterlin gibi, büyüme sürecine başlamaya tamamen uygun ve hazır bir şekilde 110 sterlinlik bir değerdir. Hareketin sonunda para hareketi tekrar başlatmaya hazırdır.[5] Bunun içindir ki, satış için satın almayı yerine getiren her bir dolaşımın sonu, kendiliğinden, yeni bir dolaşımın başlangıcını teşkil eder. Basit mal dolaşımı yani satın almak için satmak, dolaşımın dışında olan bir nihaî amaca, yani kullanım-değerlerinin elde edilmesine, ihtiyaçların giderilmesine, aracılık eder. Buna karşılık paranın sermaye olarak dolaşımı bizatihi ve başlı başına amaçtır; çünkü, değerinin büyümesi, kendisine değer katması, ancak bu durmadan yenilenen hareketle olur. Bunun içindir ki, sermayenin hareketinin sınırı ve sonu yoktur.[6]

---

5. "Pratikte bu kâr derhal sermayeye dönüşüp onunla birlikte harekete geçmekle beraber ... sermaye ... başlangıç sermayesi ve kâr, sermayedeki artış, diye ... bölünür." (F. Engels, "Umrisse zu einer Kritik der Nationalökonomie" "Deutsch-Fransösiche Jahrbücher"; içinde çıkaranlar : Arnold Ruge ve Karl Marx, Paris 1844, s. 99.)

6. Aristo, Chrematistik'i Ekonomik'nin karşısına koyar. O, Ekonomik'ten hareket eder. Ekonomik, geçimini kazanma san'atı olduğu sürete, yaşamak için gerekli ve ev ekonomisi ve devlet için yararlı nesnelerin tedarik edilmesi faaliyeti ile sınırlı bir şeydir. "Gerçek zenginlik bu türlü kullanım-değerlerinden meydana gelir; çünkü, hayatı tatlılaştıran bu türlü şeylerin sahip olunabiletek miktarı sınırsız değildir. Ama, terrihan ve doğru olarak Chrematistik adı verilebilecek olan bir ikinci iktisap san'atı daha vardır, ve bu söz konusu olduğu zaman, zenginlik ve mülkiyet için hiçbir sınır mevcut değilmiş gibi görünür. Mal ticareti (Aristo'nun kullandığı terim kelime anlamı olarak "perakende mal ticareti" demektir, Aristo, perakende ticarete kullanım-değerleri hakim olduğu için, bu şekil t icareti alıyor, mahiyeti itibariyle Chrematistik'e ait bir şey değildir; çünkü, değişim burada onların (satıcı ve alıcının) kendileri için gerekli şeyler üzerinde olur. "Bundan ötürü, Aristo incelemelerine devam-

Para sahibi, bu hareketin bilinçli temsilcisi olarak kapitalist haline gelir. Kapitalist, daha doğrusu kapitalistin kesesi, paranın çıktığı ve dönüp geldiği noktadır. Dolaşımın, değer büyümesinin, nesnel içeriğini oluşturan şey, kapitalistin öznel amacıdır; ve ancak soyut zenginliğe durmadan ve gittikçe artan mikarlarda sahip olmak istediği para sahibinin eylem ve çabalarının biricik dürtüsü olduğu ölçüde, bu kimse kapitalist veya kişileşmiş, irade ve bilinçle yüklü sermaye olarak hareket eder ve iş görür. Demek oluyor ki, kullanım-değerine kapitalistin asla gerçek amacı gözüyle bakılamaz.[7] Nasılsa elde edilmiş kâr (kazanç) için de aynı şey geçerlidir; oysa kapitalistin amacı durmaksızın yenilenen kâr sağlama hareketidir. Kapitalistin amacı, sadece, durup dinlenmek bilmiyen, sonu gelmiyen, kâr sağlama sürecidir.[8] Bu son-

---

la, mal ticaretinin başlangıçtaki şeklinin de trampa olduğunu, ama bunun yayılıp genişlemesiyle zorunlu olarak paranın ortaya çıktığını gösterir. Paranın keşfedilmesiyle birlikte trampa zorunlu olarak mal ticareti haline gelme yönünde gelişmiş olmalıdır; ve bu, başlangıç eğilimine zıt olarak, Chrematistik, yani para yapma san'atı, haline gelmiştir. Chrematistik Ekonomik'ten şimdi şu şekilde ayrılır: "Dolaşım onun için zenginliğin kaynağıdır. Ve o paranın etrafında dolanır görünür; çünkü para bu tip dolaşımın hem başlangıcı hem sonudur. Bundan dolayı, Chrematistik'in peşinde olduğu soydan zenginlik de sınırsızdır. Bizzat amaçlarının kendilerine sınır çizmesi dolayısiyle, sırf amaçları için araçlık eden san'atların sınırsız olmamaları yanında, amacına gittikçe daha fazla yaklaşmak gayretinde olduğu için, ereğine araçlık etmeyip bizatihi kendisi nihaî amaç olan her san'atın amaç ve ereği yolunda hiçbir sınır tanımaması gibi, Chrematistik için de amaç ve ereği bakımından hiçbir sınır mevcut değildir, bunun amacı mutlak zenginleşmedir. Chrematistik'in değil ama Ekonomik'in bir sınırı vardır... İkincinin amacı paranın kendisinde farklı bir şeydir, diğerinin amacı paranın çoğaltılmasıdır. Birbirine giren bu iki şeklin birbiri ile karıştırılması, paranın sonsuz bir şekilde muhafaza edilmesi ve çoğaltılması işini bazı kimselerin Ekonomik'in erek ve amacı saymalarına yol açmıştır. (Aristotales, "De Rep.", edit. Bekker, Lib. I. c. 8 ve 9 passim.)

7. "Mallar" (burada kullanım - değeri anlamında) ticaret işlerini yürüten kapitalistin nihaî amacı değildir ... kapitalistin nihaî amacı paradır. (Th. Chalmers, "On Politic, Econ. etc.", 2. edit., Glasgow 1832, s. 165, 166.)

8. "Tüccar halen elde etmiş olduğu kârı az bulmuyorsa da, gözü daha ilerde elde edeceği karda olur." (A. Genovesi, "Lezioni di Economia Civile" (1765), Custodi'nin İtalyan İktisatçıları Baskısı, Parte Moderna, T. VIII, s. 139).

suz zenginlik hırsı, bu hırslı değişim-değeri avcılığı, kapitalist ile servet biriktiricide (iddiharcıda) ortak bir niteliktir;[9] ne var ki, servet biriktiricisi sadece kaçık bir kapitalist iken, kapitalist aklı başında bir servet biriktiricisidir. Servet biriktiricinin parayı dolaşımdan çekerek[10] varmak istediği değeri durmadan çoğaltmak hedefine, akıllı ve zeki kapitalist parayı dolaşıma durmadan yeniden sokarak ulaşır.[10-1]

Bağımsız şekiller, yani basit mal dolaşımında malların değerlerinin aldıkları para şekilleri, sadece, malların değişimine aracılık ederler ve hareketin sonunda kaybolurlar. P—M—P dolaşımında ise mal da, para da sırf bizzat değerin farklı biçimleri olarak iş görürler; para değerin genel, mal ise değerin özel varoluş biçimleridir; deyim yerinde ise, bunlar aynı şeyin yani değerin, sadece kılık değiştirmiş varoluş biçimleridir.[11] Değer, bu hareket sırasında kaybolmaksızın, devamlı olarak bir şekilden çıkar diğer bir şekle girer ve böylece kendiliğinden hareketli bir özneye dönüşür. Büyüyen, değerini durmadan artıran değerin, değer olarak yaptığı dolaşım esnasında sıra ile aldığı özel görünüm şekilleri göz önünde tutulursa şu iki önermeye varılır: sermaye, paradır; sermaye, maldır.[12]

9. Tükenmek bilmez kâr hırsı, altına duyulan kahrolasıca açlık (auri sacra fames) kapitaliste daima rehber olacaktır." (Mac Culloch, "The Principles of Polit. Econ.", Lond. 1830, s. 179) Bu görüş ayni Mac Culloch ve şürekasını, tabiatiyle, teorik şaşkınlık içinde kaldıkları zaman, örneğin, aşırı üretimi incelemeye kalktıklarında, ayni kapitalisti, kendisi için sadece kullanım-değerinin önem taşıdığı ve hattâ kendisinde çizme, şapka, yumurta, basma ve diğer pek bilinen soydan kullanım-değerleri için doymak bilmez bir açlık duygusu gelişen iyi bir vatandaşa dönüştürmekten alıkoymaz.

10. "Reften" (kurtarmak) Gereklerin servet biriktirme (iddiahar) için kullandıkları karakteristik ifadelerden biridir. İngilizce'de de "to save" fiili ayni iki anlama gelir: "to save" (kurtarmak) ve "to save" (tasarruf etmek).

10-1. "Şeyler oluş halinde iken sahip olmadıkları sonsuzluğa, dolaşımda sahip olurlar." (Galiani, [I. c. s. 156].)

11. "Sermayeyi teşkil eden madde değil, bu maddenin değeridir." (J. B. Say. "Traité d'Econ. Polit.". 3 éme éd., Paris 1817, t. IIr s. 429.)

12. "Üretken amaçlar için kullanılan dolaşım aracı (1) sermayedir." (Macleod, "The Theory and Practice of Banking", Lond. 1855, v. I, c. 1,

Ama, aslında, değer burada bir sürecin öznesidir; değerin para ve mal şekillerinin durmadan birbiri yerine geçmesi ile, bizzat kendi büyüklüğünü değiştirir, artık-değer olarak, başlangıçtaki değer olarak kendi kendisinden ayırılır, kendi kendisinin değerini artırır. Çünkü, değerin kendine artık-değer kattığı hareket, değerin kendi hareketidir; demek ki, büyümesi, kendi kendisini değerlendirişi, kendi kendine değer katışıdır. Böylece değer, değer olduğu için, kendine değer katmak gibi esrarlı bir nitelik kazanmış oluyor. Değer yavruluyor, ya da hiç değilse, altın yumurta yumurtluyor.

Devamı sırasında kâh para ve kâh mal şekline girerek, bu yoldan, kendini devam ettirip büyüttüğü böyle bir sürecin olgun ya da aktif öznesi olarak değerin, her şeyden önce, kendi kendisiyle arasında özdeşlik kurulmasını sağlıyacak bağımsız bir şekle sahip olması gereklidir. Ve bu şekle değer ancak parada sahip olur. Bundan ötürü, bütün değerlenme süreçlerinin çıkış noktası da sonuç noktası da bu şekildir, yani para şeklidir. Değer 100 sterlin idi, şimdi 110 sterlindir, vb. ... Şurası da var ki, para burada değerin ancak bir şekli olarak iş görür; çünkü, değerin iki şekli vardır. Mal şekline girmedikçe, para, sermayeye dönüşmez. Demek oluyor ki, para burada malın karşısına, servet biriktirmede (iddiharda) olduğu gibi, bir hasım olarak çıkmaz. Kapitalist bilir ki, ne kadar kötü görünürlerse görünsünler, ne kadar pis kokarlarsa koksunlar, bütün mallar, inanç olarak da gerçek olarak da paradır; ve dahası var, paradan daha fazla para yapmayı sağlıyan mucize yaratıcı şeylerdir.

Basit mal dolaşımında yani M—P—M şeklinde malların değeri, kendi kullanım-değerleri karşısında olsa olsa para şeklini, yani kullanım-değerlerinden bağımsız bir

---

s. 55.) "Sermaye ve mallar aynı şeydir." ("James Mill, "Elements of Pol. Econ.", Lond. 1821, s. 74.)

şekli elde ederlerken, burada kendisini birdenbire, mal ve paranın kendileri için sırf iki şekilden ibaret olduğu kendi kendini oluşturan ve kendi kendine hareket bir öz olarak ortaya koyar. Dahası var: mallar arasındaki ilişkileri temsil etmek yerine, değer, deyim yerinde ise, şimdi kendi kendisiyle arasında özel bir ilişki kurar.

Değer, başlangıçtaki değer olarak kendisini artık-değer olarak tıpkı Baba Tanrı'nın kendisini Oğul Tanrı'dan, aynı, yaşta ve gerçekte aynı kişi oldukları halde, ayırması gibi ayırır; Çünkü, ilk yatırılan 100 sterlinin sermaye haline gelmesi ancak 10 sterlinlik artık-değerle olur; ve bu iş olur olmaz, Oğul, Oğul'la da birlikte, Baba doğar doğmaz, aralarındaki fark yokolur, ve iki varlık bir tek varlık, 110 sterlin olur.

Demek oluyor ki, değer, oluşan, bir süreç geçiren değer, bir süreç geçiren para ve böylece de sermaye haline geliyor. Değer, dolaşımdan çıkar, tekrar dolaşıma girer, dolaşım sürecinde kendisini devam ettirir ve çoğalır, dolaşımdan büyümüş olarak geri gelir ve aynı dolaşıma yeni baştan başlar.[13] İlk yorumcuları olan Merkantilistler *sermayeyi* para doğuran para — money which begets money — dive tanımlar.

Satmak için satın almak, daha doğrusu daha pahalı satmak için satın almak, P—M—P', gerçi, sırf bir tür sermayeye, tüccar sermayesine özgü bir şekil gibi görünür. Ama ne var ki mala dönüşen ve malların satışı ile gerisin geriye daha çok paraya dönüşen sanayi sermayesi de paradır. Dolaşım alanı dışında kalan ve alışla satış arasında geçen süre içinde yer alan bir takım olaylar, bu hareketin şekline hiçbir etki yapmazlar. Son olarak, faiz getiren sermaye söz konusu olduğunda, P—M—P' dolaşımı aradaki bağlantı atlanıp doğrudan doğruya sonucu

13 "Sermaye ... birikmiş servetin üretken kısmı ... durmadan çoğalan değer." (Sismondi, "Nouveaux Principles d'Econ Polit." t, I. s. 88-89.)

ile, deyim yerinde ise, bağlanmış biçimde ("en style lapidaire") para daha fazla paraya eşit, değer kendisinden daha büyük bir değer, P—P' şeklinde kısaltılmış olarak görünür.

O halde gerçekte, P—M—P', dolaşım alanına daha ilk bakışta görüldüğü gibi, sermayenin genel formülüdür.

2. — SERMAYENİN GENEL FORMÜLÜNDEKİ ÇELİŞKİLER

PARAYI sermayeye dönüştüren dolaşım şekli, malların, değerin, paranın ve bizzat dolaşımın mahiyeti ile ilgili ve bundan önce sözü edilmiş olan kanunların hepsiyle çelişir. Bu dolaşım şeklini basit mal dolaşımından ayırdeden şey, birbirine karşıt aynı iki sürecin yani satış ve alışın, ters yönde olmasıdır. Böylesine şeklî bir fark, bu süreçlerin karakterlerini nasıl olur da, sihirli bir el dokunmuş gibi, değiştirebilir.

Hepsi bu kadar da değil. Süreçlerin bu ters yönü, birbirleriyle alış-verişte bulunan üç kişiden yalnız biri için söz konusudur. Bir kapitalist olarak A'dan mal alırım ve bunu B'ye satarım; oysa, basit bir mal sahibi olarak B'ye mal satar ve sonra A'dan mal alırım. Alış-verişte bulunduğum A ve B için bu fark mevcut değildir. Bunlar sırf malların alıcıları ve satıcıları olarak görünürler. Her defasında onların karşısına basit mal sahibi ya da basit para sahibi, yani satıcı ve alıcı olarak çıkan ben olurum; gerçi, her iki halde de bu insanlardan birinin karşısına sırf alıcı, diğerinin karşısına sırf satıcı olarak çıkarım; birinin karşısına sırf parası, diğerinin karşısına sırf malı için giderim; yoksa ne birini, ne diğerini, sermaye ya da sermaye sahibi olarak, yahut paradan ya da maldan fazla bir şeyin temsilcisi olarak; yahut para ya da malın doğurabileceği etkinin ötesinde bir etki doğurabilecek herhangi bir şeyin temsilcisi olarak karşımda görmem.

A'dan mal almak ve bunu B'ye satmak benim için bir sıra işidir. Ama bu iki işlem arasındaki ilişki, sadece benim için mevcuttur. A, benim B ile yaptığım işlemle, B ise benim A ile yaptığım işlemle hiç ilgili değildir. Ben onlara işlemlerin yönünü tersine çevirmekle sağladığım özel kazancı açıklamaya kalkacak olsam, muhtemeldir ki, onlar da bana, işlemlerin sırası üzerinde benim yanıldığımı, toplam işlemin bir alışla başlayıp bir satışla son bulmuş olmadığını, tersine, bir satışla başlayıp bir alışla sona erdiğini kanıtlamaya kalkabilirler. Aslında, benim ilk işlemim, yani A'dan mal alışım, A bakımından bir satış; benim ikinci işlemim, yani B'ye mal satışım, B bakımından bir satın alış idi. A ve B, bununla da yetinmeyerek, bütün bu işlemler dizisinin fazla ve gereksiz olduğunu, ve bütün olup bitenin bir göz boyamaktan başka bir şey olmadığını ileri sürebilirler; ve yine, ilerde A'nın malı doğrudan doğruya B'ye satacağını ve B'nin bunu doğrudan doğruya A'dan alacağını, söyleyebilirler. Böylece, işlemin tamamı bildiğimiz mal dolaşımının tek yönlü bir tek işlemi şeklinde sıkışır kalır; ve bu işlem, A açısından sadece bir satış, B açısından sadece bir satın alış olur. Demek oluyor ki, işlemlerin oluş sırasını tersine çevirmekle basit mal dolaşımı alanının dışına çıkmış olmuyoruz; daha çok, basit mal dolaşımının, mahiyeti icabı, dolaşıma katılan değerlerin kendi kendilerine büyümelerine ve dolayısiyle bir artık-değer yaratılmasına izin ve olanak verip vermediğini anlamak zorunda bulunuyoruz.

Dolaşım süreci, basit ve doğrudan doğruya mal değişimini gösteren bir şekilde cereyan ediyor, diyelim. İki mal sahibinin malları birbirlerinden almaları ve bunların karşılıklı para alacaklıların bakiyesinin ödeme gününde dengeleşmesi halinde, daima böyle bir durum olur. Para burada; malların değerlerini fiyatlarıyla ifade etmek için, hesap parası olarak iş görür, ama malların karşısına

bizzat somut para şeklinde çıkmaz. Kullanım-değerleri bakımından değişimde bulunan tarafların her ikisinin de kazançlı çıkabilecekleri, açık bir şeydir. Her ikisi de kendilerine kullanım-değeri olarak yararlı olmıyan malları ellerinden çıkarır ve kullanım için ihtiyaç duydukları malları elde ederler. Buradaki bütün fayda ya da kazanç bundan ibaret olmayabilir. Şarap satıp tahıl alan A, olabilir ki, tahıl yetiştiren B'nin aynı çalışma (iş) süresinde üretilebileceğinden daha fazla şarap, bunun gibi, tahıl yetiştiren B, şarap imâl eden A'nın aynı çalışma (iş) süresinde üretilebileceğinden daha fazla tahıl üretmektedir. Bu durumda, her biri, değişim olmadan, şarap ve tahılı kendi kendilerine üretmek zorunda olmaları halindekine oranla aynı değişim-değeri karşılığında, A daha fazla tahıl, B daha fazla şarap üretir. Demek ki, kullanım-değeri ile ilgili olarak şunu söyliyebiliriz: "değişim her iki tarafı da kazançlı çıkaran bir işlemdir."[14] Değişim-değeri söz konusu olduğunda, durum başkadır: "Elinde çok şarabı olup tahılı olmayan bir kimse, çok tahılı olup da hiç şarabı olmıyan bir kimse ile alış verişe girişir; bu iki kişi arasında 50 değerindeki buğday, 50 değerindeki şarapla değiştirilir (mübadele edilir). Bu değişim, ne biri ne de diğeri için değişim-değerinde bir artma getirir; çünkü, daha değişimden evvel her biri zaten bu işlemle elde edilen değere eşit büyüklükte bir değere sahipti."[15] Paranın dolaşım aracı olarak malların arasına girmesi ve alış ve satış işlemlerini görünür bir biçimde birbirinden ayırması, hiçbir şeyi değiştirmez.[16] Malların değerleri, kendileri daha do-

14. "Değişim, mukavelenin taraflarının daima (!) kârlı çıktıkları harika bir işlemdir." (Destutt de Tracy, "Traité de la Volontè et de ses effets", Paris 1826, s. 68.) Ayni eser, "Traité d'Ec. Pol." adı altında da yayınlanmıştı.

15. Mercier de la Rivière, I. c. s. 544.

16. "İster bu iki değerden biri para olsun, ister ikisi de herhangi iki mal olsun, bu aslında, hiçbir şey değiştirmez." (Mercier de la Rivière, I. C. s. 543.)

laşıma girmezden evvel, fiyatlarıyla ifade edilir, dolayısiyle dolaşımın sonucu değil fakat ön-koşuludurlar.[17]

Soyut olarak ele alındığında, yani basit mal dolaşımının kendine özgü kanunlarından doğmuş olmayan koşullar bir yana bırakılacak olursa, bir kullanım-değerinin yerini bir başka kullanım-değerinin alması dışında, dolaşımda bir başkalaşımdan yani malların sadece şekillerini değiştirmelerinden başka bir şey olmaz. Bir ve aynı değer, yani bir ve aynı miktardaki maddeleşmiş toplumsal emek, bir ve aynı mal sahibinin elinde önce bir mal şeklinde, sonra dönüştüğü para şeklinde en sonunda yine paranın gerisin geriye kendisine dönüştüğü mal şeklinde bulunur. Bu şekil değişikliği, değerin büyüklüğünde hiçbir değişikliği gerektirmez. Fakat, bu süreç sırasında bizzat mal değerinin uğradığı değişiklik bunun para şeklinin geçirdiği bir değişiklikle sınırlıdır. Bu şekil, ilk önce, satışa arz edilen malın fiyatı olarak, sonra, halen fiyatta ifade edilmiş bir para miktarı olarak, en sonra da, bir eş-değer malın fiyatı olarak mevcut olur. Bu şekil değişikliği tek başına alındığında, bir on liralık iki beş liralık dört iki buçuk liralık ile değiştirildiğinde ne kadar değer değişikliğine uğrarsa, değerin büyüklüğünde o kadar bir değişiklik yapar. Demek ki, malların dolaşımı bunların değerlerinin sırf bir şekil değişikliği geçirmeleri sonucunu doğurduğu sürece, olay saf şekliyle cereyan ettiği takdirde, dolaşım eş-değer şeylerin değişimi sonucunu da verir. Yüzeysel ekonomi (Vulgärökonomie) değerin mahiyetini pek az anladığı için, dolaşım olayını saf halinde, yani bir takım bozucu etkilerden uzak olarak, incelemeye kalktığında, arz ve talebin birbirine eşit olduğunu varsayar ki, bu, bunların etkilerinin sıfır olması demektir. O halde, kullanım-değerleri bakımından her

17. "Değer üzerinde karar verenler mukavelenin tarafları değildir; değer daha anlaşmadan önce saptanmış bulunur." (Le Trosne, I. c. s. 906.)

iki taraf değişimden kazançlı çıkabilseler bile, değişim-değeri bakımından her iki tarafın da kazançlı çıkabilmesi mümkün değildir. Burada söylenmesi gereken daha çok şudur: "Eşitlik olan yerde kazanç olmaz."[18] Mallar, gerçi, değerlerinden sapan fiyatlarla satılıyor olabilirler; ama ne var ki, bu sapma mal değişimi kanununun ihlâli gibi görünür.[19] Mal dolaşımı, saf şeklinde, bir eş-değerler değişimidir ve dolaysız değer olarak büyüme aracı değildir.[20]

Bundan dolayı, artık-değerin kaynağı olarak mal dolaşımını gösterme çabalarının gerisinde, çoğu zaman, bir quid pro quo, kullanım-değeri ile değişim-değerini birbirine karıştıran bir anlayış saklıdır. Örneğin, Condillac der ki :

"Malların değişimleri sırasında eşit değerlerde mallar alınıp verildiğini düşünmek, yanlıştır. Tersine, taraflardan her biri daima daha büyük değer karşılığı olarak daha küçük bir değer verir. Gerçekten eşit olan değerleri değişmiş olsaydık taraflardan hiçbiri bir kâr sağlayamazdı. Oysa her iki tarafta kazanır veya kazanması gereklidir. Bu niye böyle olur? Bir şeyin değeri sadece o şeyin ihtiyaçlarımızla olan ilişkisinden ileri gelir. Tarafların biri için fazla olan, diğeri için noksan olan şeydir, bunun tersi de doğrudur. ... Kendi tüketimimiz için vazgeçilmez olan şeyleri satışa arz etmemiz düşünülemez... Kendimiz için gerekli olan şeyleri elde etmek için bize yararı olmıyan şeyleri elden çıkarmak isteriz, daha çok şey karşılığında

18. "Eşitliğin kazançlı olmadığı yer (durum)", (Galiani, "Della Moneta" in Custodi Parte Moderna, t. IV, s. 244.)

19. "Herhangi bir yabancı etki fiyatı düşürür veya yükseltirse, değişim taraflardan biri için uygunsuzlaşır : bu durumda denge bozulmuş olur; ne var ki, bu bozulma herhangi bir sebepten ileri gelebilir, değişim yüzünden olmaz." (Le Trosne, I, c. s. 904.)

20. "Değişim mahiyeti bakımından bir mukaveledir; eşitlik üzerine kurulan, yani birbirine eşit iki değer arasında yapılan bir mukavele. O halde değişim, verilen kadar karşılık bir şey alındığı için, zenginleşme aracı olamaz." (Le Trosne, I, c. s. 903, 904.)

daha az şey vermek isteriz... Değiştirilen şeylerin her birinin değerce aynı miktarda paraya eşit olmasına bakılarak, değişim sırasında aynı büyüklükte bir değer karşılığında aynı büyüklükte bir değer verilmiş olduğunu düşünmek tabii idi. ... Ama ne var ki, bir başka noktanın daha hesaba katılması gerekir; her ikimizin de gerekli bazı şeyler karşılığında kendimize fazla gelen bazı şeyleri verip vermediğimiz, sorulması gereken bir sorudur."[21]

Burada, Condillac'ın yalnız, kullanım-değeri ile değişim-değerini nasıl birbirine karıştırdığını görmekle kalmıyor, aynı zamanda, gerçekten çocukça bir şekilde, gelişmiş mal üretimine sahip bir toplumda, üretimin kendisi için gerekli ihtiyaç maddelerini bizzat elde ettiği ve ancak kendi ihtiyacından fazla olan kısmı dolaşıma sürdüğü bir durumu varsaydığını da görüyoruz.[22] Böyle olmakla beraber, Condillac'ın görüş ve iddiası modern iktisatçılar tarafından sık sık tekrarlanır; bu, özellikle, mal değişiminin gelişmiş şeklinin, yani, ticaretin, artık-değer yaratıcı bir faaliyet olduğunu göstermek için yararlandıkları bir şeydir. Söz gelişi, şöyle denir: "Ticaret, ürünlere değer katar; çünkü, aynı ürün tüketicinin elinde, üreticinin elinde bulunduğu zamankinden daha fazla değere sahiptir; bunun içindir ki, ticareti kelimenin tam anlamıyla bir üretim faaliyeti saymak gerekir."[23] Ama ne var

---

21. Condillac, "Le Commerce et le Gouvernement" (1776), Edit. Daire et Molinari "Mélanges d'Economie Politique" içinde, Paris 1847, s. 267, 291.

22. Bundan dolayı, Le Trosne dostu Condillac'a pek doğru olarak şu karşılığı verir: "Gelişmiş bir toplumda hiçbir mal türü için fazlalık söz konusu olmaz." Le Trosne, ayni zamanda, alaylı bir ifadeyle şunu da kaydeder: "Değişim sırasında tarafların eline, biri diğerinin eksik aldığı kadar fazla alsa bile, ayni geçmiş olur." Condillac değişim-değerinin mahiyeti üzerinde henüz en küçük bir fikre sahip olmadığı içindir ki, Prof. Willhelm Roscher onda kendisinin çocukça kavramları için uygun bir destekleyici bulur. Bu husus için bak.: W. Roscher, "Grundlagen der National-ökonomie" 3. Baskı, 1858.

23. S. P. Newman, "Elements of Polit. Econ.", Andover ve New York, 1835, s. 175.

ki, mallar için iki kez ödemede bulunmayız, yani bunlara bir kez kullanım-değerleri ve bir kez de değer oldukları için para ödemeyiz. Şimdi, malın kullanım-değeri alıcıya satıcıdan daha yararlı ise, malın para şekli de satıcıya alıcıdan daha yararlıdır. Yoksa satıcı malını satar mıydı? Bu bakımdan aynı şekilde, alıcının da, örneğin, tüccarın elindeki çorapları paraya dönüştürürken 'kelimenin tam anlamıyla bir üretim faaliyeti' nde bulunduğu söylenebilirdi.

Aynı değişim-değerinde olan mallar ya da mallarla para, yani eş-değerli şeyler birbirleriyle değiştirildiğinde, dolaşımdan, dolaşıma sokulandan daha fazla değer alınamıyacağı açıktır. Burada artık-değer meydana gelmez. Malların değişim süreci, normal ve saf şeklinde eş-değer şeylerin değişimini gerektirir. Ancak, işler gerçekte normal ve saf şekillerinde cereyan etmezler. Bundan dolayı, eş-değerli olmayan şeylerin değişimlerini düşünelim.

Her halde, mal piyasasında mal sahibinin karşısında ancak başka bir mal sahibi yer alır, ve bu kimselerin birbirleri üzerindeki etki kudretleri yalnız bunların mallarının kudretinden ibarettir. Bu malların maddî çeşitliliği değişim eyleminin maddi nedeni ve dürtüsüdür ve mal sahiplerini, yani alıcıları ve satıcıları, karşılıklı olarak birbirine bağımlı kılar: çünkü, bunlardan hiçbiri kendi ihtiyaçlarını giderecek nesnelere sahip değildir, ve yine, bunlardan her biri diğerinin ihtiyaçlarını giderecek nesneleri elinde bulundurur. Malların kullanım-değerlerinin maddî farkları dışında, mallar arasında bir fark daha vardır: malların fizik şekilleri ile dönüşmüş şekilleri arasındaki yani mallarla para arasındaki fark. Ve böylece, mal sahipleri birbirlerinden ancak satıcı, yani mala sahip bulunan kimse, ve alıcı, yani paraya sahip bulunan kimse olarak ayırdedilirler.

Şimdi, satıcıya, açıklanması mümkün olmıyan bir

imtiyazla, malı değerinin üstünde bir değerle, mal 100 değerinde ise 110'a, yani % 10'luk nominal bir fiyat fazlasıyla satma yetkisinin verilmiş olduğunu varsayalım. Demek ki, satıcı burada 10'luk bir artık-değeri cebine indirir. Ama, satacağını sattıktan sonra o bir alıcı haline gelecektir. Bir üçüncü mal sahibi şimdi karşısına çıkacak ve satıcı olarak malı yüzde 10 fazlasıyla satma ayrıcalığından ona karşı yararlanacaktır. Dostumuz, bu durumda, alıcı olarak 10 kaybetmek için satıcı olarak 10 kazanmış olmaktan gayri birşey yapmamış demektir.[24]

Bütün iş, gerçekte, gelip şuna dayanır: bütün mal sahipleri birbirlerine mallarını değerlerinin % 10 fazlasına satmış olurlar ki, bu, bu malları tam değerleri ile satmış olmalarından hiçbir şekilde farklı değildir. Mal fiyatlarında böyle genel bir nominal artış, tıpkı mal değerleri, sanki altınla değil de gümüşle ölçülüp ifade edilmişler gibi bir etki yaratır. Malların para isimleri, yani fiyatları şişip büyüyebilirler, ama aralarındaki değer oranları değişmez, aynı kalır.

Bu durumun tersini varsayalım, yani alıcıya malları, değerlerinin altında bir değerle satın alma imtiyazı verilmiş olsun. Burada artık alıcının da tekrar satıcı olacağını, hatırlatmamız gereksizdir. O, alıcı olmazdan önce satıcı idi. O alıcı olarak % 10'u kazanmazdan önce, satıcı olarak % 10'u zaten kaybetmiş idi.[25] Burada da her şey yine eskisi gibi kalır.

Demek oluyor ki, artık-değerin meydana gelisi ve dolayısıyle paranın sermayeye dönüşümü, ne satıcıların

---

24. "Ürünün nominal değerini yükselterek ... satıcılar zenginleşemezler ... çünkü, satıcı olarak kazandıklarını alıcı olarak tekrar harcar, ellerinden çıkarırlar." 'J. Gray.' "The Essential Principles of the Wealth of Nations etc.", Lond. 1797 s. 66.

25. Belli bir ürünün, 24 livre değerinde olan, bir miktarını 18 livreye satmak zorunda kalındığında, bu aynı para [başka şeyler] satın almak için kullanılacak olursa, yine 18 livreye 24 livre satın alınan kadar [şey] elde edilir" (Le Trosne, I. c. s. 897.)

malları, değerlerinin üstünde bir değerle satmaları ile, ne de alıcıların malları değerlerinin altında bir değerle satın almaları ile açıklanabilir.[26]

Albay Torrens'in yaptığı gibi, bir takım yabancı ve gereksiz unsurların işe karıştırılmasıyla, problem hiçbir şekilde basitleştirilmiş olmaz. Torrens der ki:

"Efektif talep, tüketicilerin (müstehliklerin), dolaylı veya dolaysız değişim yoluyla, mallar karşılığında, bu malların üretimleri sırasında harcanmış olandan daha büyük bir sermaye parçası verme gücünde ve eğiliminde (!) olmalarından doğar."[27]

Dolaşımda üretici ve tüketiciler birbirlerinin karşısında sadece satıcı ve alıcı olarak yer alırlar. Üreticinin elde ettiği artık-değerin kaynağının, tüketicilerin mallara değerlerinin üstünde bir para ödemeleri olduğunu iddia etmek, şu basit cümleyi kapalı bir şekilde söylemekten başka bir şey değildir: Mal sahibi satıcı olarak malı değerinden fazlaya satmak imtiyazına sahiptir. Satıcı malları ya kendisi üretmiştir ya da malların üreticilerini temsil etmektedir; ama, alıcı da, kendi parasıyla temsil edilmekte olan malları, hiç de kendisi üretmemiş ya da bunların üreticilerini temsil etmez değildir. Demek ki, üretici ile üretici karşı karşıyadır. Bunları birbirinden ayırdeden şey, birinin bir şey satması diğerinin o şeyi satın almasıdır. Malların sahibinin üretici adı altında malları değerlerinden fazlaya sattığını ve tüketici sıfatıyla bunlara değerlerinden fazla para ödediğini söylemek, bizi bir adım bile ileriye götürmez.[28]

---

26. "Bundan dolayı, hiçbir satıcı, kendisi de başka satıcıları mallarına daha yüksek bir bedel ödemek zorunda kalmaksızın, mallarının fiyatını, kural olarak yükseltemez: ve aynı neden, hiçbir tüketici, kendisi de kendi sattığı malların fiyatını düşürmek zorunda kalmaksızın, satın aldığı malları, kural olarak ucuza satın alamaz." (Mercier de la Rivière, I. c. s. 555.)

27. R. Torrens, "An Essay on the Production of Wealth", Lond. 1821, s. 349.

28. "Kârların tüketiciler tarafından ödendiği düşüncesi, şüphesiz, son

Artık-değer'in nominal bir fiyat artışında ya da satıcının malları değerlerinin üstünde bir değerle satabilme imtiyazından doğduğu hayalinin temsilcileri tutarlı olmak için, satmadan sadece satın alan, ve yine, üretmeden sadece tüketen bir sınıfın var olduğunu varsaymak zorundadırlar. Böyle bir sınıfın varlığı, buraya kadar ulaşmış bulunduğumuz bakış açısıyla, yani basit mal dolaşımı ile, açıklanabilir bir şey değildir. Ama böyle bir şey olsun diyelim. Böyle bir sınıfın devamlı olarak satın alması için gerekli paranın, bu sınıfın kasalarına, herhangi bir değişim olmadan, karşılıksız, keyfe dayanan bir hak veya zor yoluyla, bizzat mal sahiplerinin keselerinden durmadan akması gerekir. Bu sınıfa malları değerlerinden fazlaya satmak, sadece daha önce onlara karşılıksız olarak verilmiş olan paranın bir kısmını kazıklamak yoluyla onlardan geri almak demektir.[29] Küçük Asya şehirleri Eski Roma'ya verdikleri haraçları böyle ödemişlerdir. Romalılar bu haraç parayla onlardan mal alırlardı ve bunları çok pahalıya satın alırlardı. Küçük Asyalılar Romalıları aldatmışlar, ve böylece efendilerine ödedikleri haraçların bir kısmını, ticaret yoluyla, geriye sızdırmayı becermişlerdi. Ama, ne olursa olsun, kazıklananlar gene de Küçük Asyalılardı. Mallarına karşılık elde ettikleri para, eskisi gibi, gene kendi paraları idi. Zenginleşmenin ya da artık-değer yaratmanın yolu bu olamaz.

O halde, satıcının alıcı ve alıcının satıcı olduğu, mal-

---

derece saçma bir şeydir. Tüketici dediklerimiz kimdir? "(G. Ramsay, "An Essay on the Distribution of Wealth", Edinburg 1836, s. 183.)

29. Öğrencisi papaz Chalmers gibi, sırf alıcı veya tüketicilerden meydana gelen sınıfı ekonomik bakımdan yücelten Bay Malthus'a öfkeli bir Ricardocu şu soruyu sorar: "Malthus, mallarına talep olmadığı zaman bir kimseye, kendisinden mallarını alsın diye, bir başka kimseye para ödemesini mi sağlık veriyor?" Bak: An Inquiry into those principles, respecting the Nature of Demand and the Necessity of Consumption, Lately advocated by Mr. Malthus etc." Lond. 1821, s. 55.

dolaşımı sınırları içinde kalalım. Karşılaştığımız güçlük, belki de, kişileri, bireyler olarak değil de, sırf kişileştirilmiş kategoriler olarak düşünmüş ve ele almış olmamızdan ileri gelmiş olabilir.

Mal sahibi A, başka mal sahipleri olan B'nin ve C'nin saflıklarından yararlanıp onların kendisine aynen mukabele etmelerine fırsat vermeyecek kadar kurnaz olabilir. A, B'ye 40 sterlin değerinde şarap satar ve karşılığında 50 sterlin değerinde tahıl elde eder. A, 40 sterlini 50 sterline dönüştürmüş, az paradan çok para yapmış ve malını sermayeye çevirmiş demektir. Olayı daha yakından görelim. Değişimden önce, A'nın elinde 40 sterlin değerinde şarap, B'nin elinde 50 sterlin değerinde tahıl olmak üzere, 90 sterlinlik bir toplam değer vardı. Değişimden sonra da, elimizde olan, yine aynı 90 sterlinlik toplam değerdir. Dolaşıma konu olan değerin bir zerresi bile değişmemiş, değişen bunun A ile B arasındaki bölünüşü olmuştur. Bir yanda eksik-değer olan şey öbür yanda artık-değer olarak görünür, bir yanda artı (+) olarak sözü edilen, diğer yanda eksi (−) olarak söz konusu olur. Değişimin olayı gizliyen aracılığı olmadan, A, 10 sterlini B'den düpedüz çalsa idi, yine aynı değişiklik olurdu. Dolaşımda bulunan değerler toplamının dağılımında meydana gelen herhangi bir değişiklikle artırılamıyacağı apaçık bir şeydir; tıpkı, Kraliçe Ann zamanından kalma bir meteliği bir guinea'ye satan bir yahudinin, böylece, bir memlekette ki değerli madenler miktarını çoğaltmış olmıyacağı gibi. Bir ülkedeki kapitalistler sınıfı kendisini, bütün bir sınıf olarak, aşırı ölçüde zenginleştiremez.[30]

Demek oluyor ki, nasıl evrilip çevrilirse çevrilsin,

30. Destutt de Tracy, Fransız Bilimler Akademisi Üyesi (Membre de l'Institut) olmakla beraber - belki de olduğu için - aksi görüşte idi. Kendisi der ki: sanayici kapitalistler kârlarını "her şeyi kendilerine mal olduğundan daha yüksek fiyata satarak" elde ederler. "Ve bunları kimlere satarlar? İlk olarak birbirlerine." (I. c. s. 239).

sözünü ettiğimiz olgu aynı kalır: eş-değerli şeyler birbirleriyle değiştirildiğinde, bir artık-değer doğmaz. eş değerli olmıyan şeyler birbirleriyle değiştirildiğinde de, gene, bir artık-değer doğmuş olmaz.[31] Dolaşım ya da mal-değişimi değer yaratmaz.[32]

Bundan dolayı, sermayenin esas şeklini, yani modern toplumun ekonomik kuruluş ve biçimlenişini belirliyen şeklini, inceleyip tahlil ederken, bunun herkesçe bilinen ve, deyim yerinde ise, tufan-öncesi şekilleri olan 'ticaret sermayesi' ile 'tefeci sermayesi'ni, işin başında, niye tamamen konu dışı tutmamızın nedeni de şimdi anlaşılmış oluyor.

Asıl, gerçek ticaret sermayesinde **P—M—P'** şekli, yani, daha pahalı satmak için satın almak, en açık şekilde görünür. Öte yandan bütün hareket dolaşım alanında cereyan eder. Ama ne var ki, paranın sermayeye dönüşümünü, artık-değer meydana gelişini bizatihi dolaşımla açıklama imkânsız olduğu için, eş-değerli şeyler değiştirilmeye başlanır başlanmaz, ticaret sermayesi imkânsız bir şey olarak görünür,[33] ve bundan dolayı da, bu serma-

---

31. "Biri diğerine eşit iki değer arasında yapılan değişim toplumda mevcut değerler kitlesini ne büyütür ne de küçültür. Birbirine eşit olmayan değerler arasındaki değişim de ... avni şekilde toplumsal değerler toplamında hiçbir değişiklik meydana getirmez; çünkü, değişim burada bir tarafın varlığında ne kadar bir artışa yol açmışsa, diğer tarafın varlığında o kadar bir azalmaya sebep olmuştur." (J. B. Say, I. c. t. II, s. 443, 444.) Say, tabiatiyle, bu ifadenin sonuçları ile hiç ilgilenmez; o bunu hemen kelimesi kelimesine Fizyokratlar'dan aktarır. Say'ın kendi zamanında ortadan yokolmuş bulunan eserlerden kendi "değerini" artırmak için nasıl bir yol izlediğini gösteren bir örnek verelim. Monsieur Say'in pek meşhur, "ürünler ancak ürünlerle astın alınabilir" (Man kann Produkte nur mit Produkte kaufen) (I. c., II, s. 438) cümlesinin fizyokratlardaki orijinali şöyledir: "Ürünler ancak ürünlerle ödenir." (Erzeugnisse lassen sich nur mit Erzeugnisse bezahlen.) (Le Trosne, I. c. s. 899.)

32. "Değişim ürünlere hiçbir şekilde değer katmaz." (F. Wayland, "The Elements of Pol. Econ.", Boston 1843, s. 168).

33. J'Değişmiyen eş-değerler hâkim olduğu zaman ticaret imkânsız olabilir." (G. Opdyke, "A Treatise on polit. Economy", New York 1851, s. 66-69.) "Reel değerle değişim-değeri arasındaki farkın temelinde şu vakıa yatar: bir

yenin ancak, mal alan ve satan mal üreticilerinin aralarına bir asalak gibi giren tüccar tarafından iki defa oyuna getirilip, mallarının değerlerinden bir kısmını ona kaptırmaları sonucu meydana geldiği sanılır.

Bu anlamda olmak üzere, Franklin şöyle der: "Savaş, soygunculuktur; ticaret, genel olarak dolandırıcılıktır."[34] Ticaret sermayesinin değerini nasıl büyüttüğü yalnız ve tek başına mal üreticilerinin aldatılmalarıyla açıklanamıyacaksa, böyle bir açıklama için gerekli olan bir dizi ara halkalar, biricik varsayımımızı basit mal üretiminin teşkil ettiği bu noktada, tümüyle mevcut bulunmamaktadırlar.

Ticaret sermayesi için söylenenler tefeci sermayesi için daha da geçerlidir. Ticaret sermayesinde iki uçta yeralan, piyasaya sürülen para ile artmış olarak piyasadan çekilen para arasında, alış ve satışla yani dolaşım hareketi ile, en azından bir bağlantı kurulur. Tefeci sermayesinde P—M—P' şekli, aracı ortadan çekilerek, P—P' şeklinde kısalmış olup, daha çok para ile değiştirilen para, paranın mahiyetine aykırı düşen ve dolayısıyle mal değişimi açısından açıklanması mümkün olmayan bir şekle bürünür. Bu yüzden, Aristo şöyle der: "Chrematistik, bir yandan ticarete, diğer yandan ekonomiye ait, iki yönlü bir bilim olduğu için ekonomiye ait yönü ile gerekli ve değerli, ticarete ait yönü ise dolaşıma dayandığı ve haklı olarak aşağılık bir şey olduğu için (çünkü bu, tabiata değil, karşılıklı aldatmaya dayanır), tefeci tam anlamıyla ve pek haklı olarak nefret edilecek bir kimsedir; çünkü, burada, kazancın kaynağı bizatihi paranın kendisidir ve para, icadedildiği amaç için kullanılmaz. Para malların

---

şeyin değeri ticarette bu şeyin karşılığı olan ve eş-değerde olduğu söylenen şeyin değerinden farklıdır, yani bu eş-değer, eş-değer değildir." (F. Engels, I. c. s. 96).

34. Benjamin Franklin, "Works", cilt II, edit, Sparks, "Positions to be examined concerning National Wealth", (s. 376.)

dolaşımı için meydana geldiği halde, faiz, paradan daha fazla para yapar. İşte bunun için de adı" (faiz ve doğurulan'dır.) anlamına gelir. "Çünkü doğurulanlar ,kendilerini doğuranlara benzer. Ama, faiz paranın parasıdır; bu nedenle de kazanç yolları arasında doğaya en aykırı olanı budur."[35]

İncelemelerimiz ilerledikçe, ticaret sermayesi ile faiz getiren sermayenin aslî değil türemiş şekiller olarak karşımıza çıktığını görecek ve aynı zamanda, bunların tarih bakımından sermayenin asıl modern ve temel şeklinden niye daha evvel görüldüklerinin nedenlerini anlıyacağız.

Artık-değerin dolaşımdan doğamıyacağını ve gene meydana gelişi sırasında kendisinin gerisinde, bizzat dolaşımda da göremediğimiz bir şey olması gerektiğini göstermiş bulunuyoruz.[36] Ama, artık-değer, dolaşımdan başka nereden doğabilir? Dolaşım mal sahiplerinin bütün karşılıklı mal ilişkilerinin toplamıdır. Bu ilişkiler dışında, ancak mal sahibi ile kendi malı arasında mevcut olan ilişki vardır. Malın değeri bakımından ise, bu ilişki, o malda sahibinin, belli toplumsal kanunlara göre ölçülen, bir miktar emeğinin bulunması olgusuyla sınırlıdır. Bu miktar emek, bu kimsenin elde ettiği malın değer - büyüklüğü ile, değer - büyüklüğü de hesap parası ile temsil edildiğine göre, örneğin, 10 sterlin gibi bir fiyatla ifade edilir. Ne var ki, bu kimsenin emeği, aynı zamanda hem malın değeri, hem de bu değeri aşan bir fazla ile temsil edilmez;aynı zamanda bu emek hem 10 fiyatı ile, hem de 11 fiyatı ile yani kendisinden daha büyük olan bir değerle gösterilemez. Mal sahibi kendi emeği ile değer yaratabilir; ama, kendi ken-

35. Aristoteles, I, c., c. 10, (s. 17).

36. "Piyasanın olağan şartları altında kâr değişimle sağlanmaz. Kâr daha evvel mevcut olmamış olsaydı bu işlemden sonra da mevcut olmazdı." (Ramsay, I. c. s. 184.)

dine büyüyen, kendi kendine değer artıran bir değer yaratamaz. Mal sahibi, yeniden harcadığı emekle (yaptığı işle) ve böylece mevcut bir değere yeni değer katarak bir malın değerini artırabilir, örneğin, deriden çizme yapar. Bir ve aynı madde şimdi, daha büyük bir emek miktarı içerdiği için, daha fazla değere sahip olur. Bunun içindir ki, çizme deriden daha fazla değere sahiptir; ama, derinin değeri, ne idi ise, o kalır. Deri değerini artırmamıştır, çizmenin yapımı sırasında artık-değer meydana gelmemiştir. Demek ki, mal üreticisinin, dolaşım dışında, yani diğer mal sahipleri ile karşı karşıya gelmeksizin, değeri büyütmesi, değere değer katması, ve böylece para ya da malı sermayeye dönüştürmesi imkânsızdır.

O halde, sermaye dolaşımdan doğamaz; ama, dolaşım olmadan da doğamaz. Sermaye aynı zamanda dolaşımda hem doğmak ve hem de dolaşımdan doğmamak durumundadır.

Böylece, iki yönlü bir sonuçta karşı karşıya kalıyoruz.

Paranın sermayeye dönüşmesi, mal değişimini yöneten kanunlara dayanılarak açıklanabilir ki, eş-değerli şeylerin birbirleriyle değişimi burada hareket noktasını teşkil eder.[37] Daha henüz tırtıl halinde bir kapitalistten

---

37. Buraya kadar ki incelemelerimizden, okuyucu, bunun ancak şu anlama geleceğini görmüş olacaktır: malın fiyatı malın değerine eşit olsa bile sermaye teşekkülü mümkün olmak gerekir. Sermaye birikimi mal fiyatlarının mal değerlerinden olan sapmalarıyla açıklanamaz. Fiyatlar değerlerden fiilen sapacak olurlarsa, fiyatların ilk önce değerlere indirgenmeleri gerekir; yani, sermaye teşekkülü olayını mal değişimine dayandırarak en pürüzsüz şekilde ele almak ve bunu incelerken bozucu ve bizatihi olayın meydana geliş ve oluşuna yabancı yan etkilerle işi karıştırmamak için, bu sapma keyfiyetini bir tesadüf eseri sayıp hesaba katmamamız icabeder. Ayrıca, bu indirgeme işinin sırf bilimsel bir usul olmadığını biliyoruz. Piyasa fiyatlarının devamlı dalgalanmaları, yükselip alçalmaları, birbirlerini telâfi ederler; birbirlerini yokederler ve kendilerini, kendilerinin gizli, iç düzenleyicileri olan, ortalama fiyata indirgerler. Bu ortalama fiyat, örneğin, uzunca bir zamanı gerektiren her teşebbüste tüccarın veya sanayicinin yol gösterici yıldızı olur. Tüccar veya sanayici bilir ki, uzunca bir dönem gözönüne alındığında mallar gerçekten değerlerinin altında veya üs-

başka bir şey olmıyan para sahibinin, malları tam değerleri ile satın alması, tam değerleri ile satması, ama gene de sürecin sonunda buradan, buraya soktuğundan daha fazla değer çekmesi gereklidir. Tırtılımızın tam gelişmiş kelebek (kapitalist) haline gelmesi hem dolaşım alanında olması hem de dolaşım olmaması gereken bir olaydır. Problemin koşulları işte bunlardır. *(Hic Rhodus hic salta!* = Halep ordaysa arşın burda!)

3. — İŞGÜCÜNÜN SATIN ALINMASI VE SATILMASI

SERMAYEYE dönüşmesi istenilen paranın geçirdiği değer değişikliği bu paranın kendisinde olmaz; çünkü, para satın alma aracı ve ödeme aracı olarak ancak, satın aldığı ya da bedeli olduğu, malların fiyatlarını gerçekleştirir; diğer yandan, sırf kendi kendisi olduğu sürece, yani katı nakit olarak kaldıkça, değer büyüklüğü aynı kalan bir fosil halinde taşlaşır.[38] İkinci dolaşım işlemi olan malın tekrar satışından doğan değişiklikten de yine değer değişikliği çıkamaz; çünkü, bu işlemle de mal sadece fizik şeklinden çıkar, para şekline döner. Demek ki, değişikliğin ilk işlem ile yani P—M ile satın alınmış bulunan malda olması gerekir; ne var ki, değişiklik malın değerinde olmaz; çünkü, eş-değerli şeyler birbirleriyle değiştirilmiş, mala değeri tam ödenmiştir. O halde, değişiklik ancak malın, mal olarak, kullanım-değerinden, yani kullanımından veya tüketiminden doğabilir. Bir malın tüketiminden veya kullanımından değer çıkartabilmek

---

tünde bir fiyatla değil, fakat ortalama fiyatlarıyla satılacaklardır. Bu ilginç olmayan konu tüccar veya sanayicinin ilgisini çekecek olsa bile, bunların sermaye teşekkülü sorununu aşağıdaki gibi ortaya koyması beklenir: Sermaye, fiyatların ortalama fiyatla, yani nihaî olarak malların değerleriyle, düzenlenmesi sonucu olarak nasıl meydana gelebilir? "Nihaî olarak" diyorum, çünkü, ortalama fiyatlar. A. Smith, Ricardo vb. nin sandıkları gibi, malların değer büyüklükleri ile doğrudan doğruya çakışan şeyler değildir.

38. "Para şeklinde iken ... sermaye kâr doğurmaz. (Ricardo, "Princ, of Pol. Econ.", s. 267.)

için, para sahibi dostumuzun, dolaşım alanında yani piyasada, kullanım-değeri değer kaynağı olmak özel niteliğine sahip bulunan ve dolayisiyle kullanımı veya tüketimi bizzat emeğin maddileşmesi ve bunun sonucu olarak da değer yaratması demek olan bir malı bulup keşfetme şansına sahip olması gerekirdi. Ve para sahibi böyle spesifik bir malı piyasada gerçekten bulmuştur: Bu mal, çalışma-sağlıyan-güç (Arbeitsvermögen) yani *işgücü*'dür (Arbeitskraft).

İş-gücü ya da çalışma-sağlayan-güç dediğimiz zaman, insanın canlı varlığında mevcut olan ve onun herhangi bir kullanım-değeri üretirken kullandığı fizik ve zihnî yeteneklerinin bütününü anlıyoruz.

Ancak, para sahibinin iş-gücünü piyasada mal olarak bulabilmesi için, çeşitli koşulların yerine gelmiş olması gerekmektedir. Bizzat mal değişimi, kendi mahiyetinden doğanlardan başka hiçbir bağımlılık ilişkisinin bulunmamasını emreder. Bu varsayımla, iş-gücü ancak, kendi sahibi, tarafından yani kendisinin iş-gücü olduğu kişi tarafından, mal olarak satışa arz edildiği ya da satıldığı takdirde ve sürece, mal olarak piyasada görünebilir. İş-gücünü sahibinin mal olarak satabilmesi için, bu kimsenin kendi iş-gücü üzerinde tasarrufta bulunabilmesi yani kendi çalışma-sağlıyan-gücünün, kendi kişiliğinin, kayıtsız şartsız sahibi olması gereklidir.[39] Bu kimse ile para sahibi piyasada bildiğimiz mal sahipleri gibi karşılaşırlar; aralarındaki tek fark, birisinin alıcı diğerinin satıcı olmasından ibarettir; bundan ötürü de, hukukça, birbirlerinden farksız, eşit kişilerdir. Bu ilişkinin devamı, iş-gücü sahibinin iş-gücünü daima belli bir süre için satmasını gerektirir; çünkü, o bunu toptan ve süresiz olarak sa-

39. Klasik Çağlardan bahseden ansiklopedilerde şöyle bir saçmalığın yazılı olduğu görülür: eski çağlarda "hür işçi ve kredi sisteminin yokluğu dışında" sermaye tanamiyle gelişmişti. "Roma Tarihi" eserinde Mommsen'de bu konuda yanlış üstüne yanlış yapar.

tacak olursa, kendisini satmış, kendini özgür bir kişi olmaktan çıkarıp köle haline getirmiş, bir mal sahibi olmaktan çıkıp bir mal haline gelmiş olur. Kişi olarak kendisiyle kendi iş-gücü arasında daima, mal sahibi ile malı arasındaki gibi, bir mülkiyet ilişkisi olmak gerekir; ona, kendi malı gözüyle bakması ve öyle davranması icabeder; bunu da ancak, onu, her zaman, sadece geçici olarak, belirli bir süre için, alıcının emrine vermekle veya kullanımına bırakmakla, yani satarak elden çıkarırken onun üzerindeki mülkiyetinden vazgeçmekle yapabilir.[40]

Para sahibinin iş-gücünü piyasada mal olarak bulabilmesinin ikinci temel şartı şudur: İşgücü sahibi, kendisinde kendi iş-gücünü maddeleştirdiği malları satabilecek durumda olmayıp, ancak kendi canlı varlığında mevcut olan iş-gücünün bizzat kendisini mal olarak arzetmek zorunda olmalıdır.

Bir kimsenin kendi iş-gücünden başka mallar satabilmesi için, doğaldır ki, bu kimsenin üretim araçlarına, örneğin, hammaddelere, iş araç ve gereçlerine vb. ne sahip olması gerekir. Deri olmadan çizme yapılamaz. Ayrı-

40. Bundan dolayı, çeşitli kanun koyucuları iş akitleri için bir üst sınır tesbit ederler. Çalışmanın serbest olduğu bütün ülkelerde kanunlar mukavelenin sona eriş şartlarını gösterir ve düzenlerler. Çeşitli ülkelerde, özellikle Meksika'da (Amerikan İç Savaşı'ndan evvel, ve Meksika'dan ayrılmış topraklarda, ve gene bir vakıa olarak, Kusas tarafından girişilen ve başarılan ihtilâle kadar Tuna eyaletlerinde), kölelik, "peonage" şekli altında gizlidir. Karşılığı işle (emekle) ödenmek üzere verilen ve kuşaktan kuşağa geçen avanslarla yalnız tek tek işçiler değil fakat bunların aileleri de fiilen diğer kişilerin ve ailelerinin malı haline gelirler. Juarez "peonage" sistemini ilga etmişti. Sözüm ona İmparator Maximilian, Washington da Temsilciler Meclisinin, yerinde olarak, Meksika'da köleliği geri getirme kararnamesi diye yermiş olduğu, bir kararname ile bu sistemi yeniden ihya etti. "Özel bedenî ve ruhî faaliyet yeteneklerini ve imkânlarını sınırlı bir zaman için kullanmak üzere bir diğer kimseye bırakabilirim; çünkü, bunlarla, bu sınırlılık sonucu, bütün ve tam kişi olarak benim aramda bir dış ilişki kurulur. Bütün çalışma zamanımı ve üretim faaliyetimin bütünlüğünü elimden çıkarmakla, özün kendisini, kendi genel faaliyetimi ve gerçekliğimi, kendi kişiliğimi, bir başkasının malı (mülkiyeti) haline getirmiş olurum." (Hegel, "Philosophie des Rechts", Berlin 1840, s. 104.

tüketim araçlarına ihtiyaç duyulur. Hiç kimse, hatta geleceğin müzisyeni bile, geleceğin ürünleri ile beslenip yaşıyamaz; ve yine, üretimleri henüz tamamlanmamış ürünlerle de, yaşanamaz; daha yer yüzünde ilk belirdiği anda olduğu gibi, insan, üretimde bulunmazdan evvel ve üretimin devamı sırasında, daima tüketimde bulunmak zorundadır. Ürünler mal olarak üretilince, bunların üretimlerinden sonra satılmaları gerekir; ve üreticinin ihtiyaçları ancak satıştan sonra giderilebilir. Üretim için gerekli zamana satış için gerekli olan zaman da eklenir.

Demek ki, parasının sermayeye dönüşmesi için, para sahibinin mal piyasasında özgür işçi, yani özgür olarak emeğini satabilen bir kimse ile karşı karşıya gelmesi lâzımdır; burada özgür sözü iki anlama gelmektedir: bir kere, bu kimse mal olarak kendi iş-gücü üzerinde serbestçe tasarrufta bulunabilmelidir, sonra da, satabileceği herhangi bir malı olmamalıdır, kendi iş-gücüne gerçeklik verebilmek için gerekli olan her şeyden yoksun bulunmalıdır.

Dolaşım alanında bu özgür ve serbest işçinin karşısına niye çıktığı sorusu, emek (iş-gücü) piyasasını genel mal piyasasının özel bir kesimi olarak gören para sahibini ilgilendirmez. Ve bu şimdilik bizi de pek ilgilendirmemektedir. Biz, para sahibini pratik bakımdan ilgilendiren olguyla teorik olarak ilgiliyiz. Bununla beraber, apaçık olan bir nokta var: tabiat, insanları, bir yanda para ve mal sahipleri, değer yanda emeklerinden gayri bir şeyi olmayan kimseler olarak yaratmaz. Bu ilişkinin doğal-tarihsel bir temeli olmadığı gibi, bütün tarih dönemleri için ortak bir toplumsal temeli de yoktur. Bunun, bizzat geçmişteki bir tarihsel gelişimin sonucu olduğu, birçok köklü ekonomik değişim ve dönüşümlerle bir seri eski toplumsal üretim biçimlerinin tarihe karışması sonunda meydana geldiği açık bir şeydir.

Daha önce incelediğimiz ekonomik kategorilerde de kendi tarihsel izlerini görürüz. Ürünün mal haline gelebilmesi için belli tarih koşullarının varlığı gereklidir. Mal olmak için, ürünün, bizzat üreticinin kendisi için doğrudan doğruya tüketim aracı olarak üretilmiş olmaması gerekir. Daha da ileri gidecek olsak ve ürünlerin hepsinin ya da hepsi değilse çoğunun hangi koşul altında mal şeklini aldıklarını bulmaya çalışsak, bunun ancak, tamamen spesifik bir üretim biçimi ile, kapitalist üretim ile, olduğunu görürdük. Ne var ki, böyle bir araştırma malın analizine yabancı bir şey olurdu. Ürün kitlesinin çok büyük bir kısmının, doğrudan doğruya üreticilerinin kendi kişisel ihtiyaçlarını gidermeye yöneldiği, mal haline gelmediği ve dolayısiyle de toplumsal üretim sürecinin daha uzun bir zaman, genişliğine ve derinliğine, değişim-değerinin hakimiyeti altında yürütülmiyeceği hallerde bile, mal üretimi ve mal dolaşımı olabilir. Ürünün mal olarak ortaya çıkması, toplum içinde öylesine gelişmiş bir iş-bölümünü şart kılar ki, burada, kullanım-değeri ile değişim-değeri arasındaki, daha doğrudan doğruya değişim (trampa) ile başlamış olan, ayrılma ve farklılaşma çoktan tamamlanmış bulunur. Fakat, böyle bir gelişme aşaması tarihsel bakımdan son derece farklı birçok ekonomik toplum şekillerinde ortak bir özellik olarak görülür.

Diğer yandan, parayı ele alacak olsak, paranın mevcudiyeti, mal değişiminin belli bir düzeye ulaşmış olmasını gerektirir. Sırf mal-eş değeri, veya dolaşım aracı, yahut ödeme aracı, servet biriktirme (iddihar) aracı ve dünya parası olarak paranın aldığı özel şekiller, bir ya da diğer fonksiyonun önemine ve nispî ağırlığına göre, toplumsal üretim sürecinin farklı aşamalarını gösterirler. Bununla beraber, nisbeten az gelişmiş bir mal dolaşımının bu şekillerin hepsinin ortaya çıkmasına yettiğini, tari-

hin gösterdiği olguların yardımıyla, biliyoruz. Sermayeye gelince, iş değişiyor. Yalnız başına mal ve para dolaşımı, sermayenin varoluşunun tarihsel varoluş koşullarının doğmasına yetmiyor. Sermaye, ancak, üretim ve tüketim araçları sahibinin özgür işçiyi piyasada kendi iş-gücünün satıcısı olarak karşısında bulduğu bir durumda doğuyor; ve bu tek tarihsel koşul dünya tarihinde yeni bir dönemi başlatır. Sermaye, bundan ötürü daha ilk belirdiği andan itibaren, toplumsal üretim sürecinde yeni bir çağın başladığını ilân etmiştir.[41]

Bu nev'i şahsına münhasır malı yani iş-gücünü, şimdi daha yakından incelememiz gerekiyor. Diğer bütün mallar gibi, onun da bir değeri vardır.[42] Bu değer nasıl belirlenir?

İş-gücünün değeri de, diğer herhangi bir mal gibi, bu spesifik nesnenin üretimi ve dolayısiyle yeniden-üretimi (Reproduktion) için gerekli iş (çalışma) zamanı ile belirlenir. İş-gücü bir değer olduğu, bir değere sahip bulunduğu sürece, sırf kendisinde maddeleşmiş toplumsal ortalama emeğin belli bir miktarını temsil eder. İş-gücü, çalışma-yeteneği, çalışma-gücü olarak yaşayan bireyin ancak kendisinde varolan bir şeydir; bunun için de, üretimi o yaşayan bireyin varlığını gerektirir ve şart kılar. Bireyin varlığı veri ise, iş-gücünün üretimi, bu bireyin kendini yeniden-üretmesi ya da devam ettirmesi demektir. Yaşayan bireyin, kendi varlığını devam ettirebilmek için belli bir miktarda tüketim aracına ihtiyacı vardır. Demek oluyor ki, iş-gücünün üretimi için gerekli iş-zamanı, bu tüketim

41. Demek ki, kapitalist dönemi belirginleştiren şey, bizzat işçinin kendi gözünde iş-gücünün kendisine ait bir mal şeklini alması ve dolayısiyle emeğin ücretli emek şekline dönüşmesidir. Diğer yandan emek ürünlerinin mal şeklini alışı ancak bu andan itibaren genelleşir.

42. "Bir adamın değeri, diğer bütün şeylerin değerinde olduğu gibi, fiyatına eşittir, yani o kimsenin gücünün kullanımı karşılığı olarak ödenmesi gereken miktar demektir." (Th. Hobbes, "Leviathan," edit, Molesworth, Lond. 1839-1844, V. III, s. 76.)

araçlarının üretimi için gerekli iş-zamanına indirgeniyor; ya da, bir başka deyişle, iş-gücünün değeri, sahibinin kendisini devam ettirebilmesi için gerekli tüketim araçlarının değerine eşit oluyor. Ne var ki iş-gücü ,ancak harcanmakla gerçekleşir, kendisini ancak çalışma ile gösterebilir. İş-gücü kendini gösterirken, yani çalışma denilen şey olurken, insan adaleleri, sinirleri, beyni vb. den, tekrar yerine konması gereken, belli bir miktar harcanmış olur. Bu fazla harcama, artmış bir karşılığı, artmış bir geliri gerektirir.[43] İş-gücünün sahibi bugün çalışmışsa, onun aynı süreci yarın aynı güçte ve sağlamlıkta tekrar edebilmesi lâzımdır. Demek ki, tüketim araçları miktarının, çalışan bireyi çalışan birey olarak normal sağlık durumunda kalabilmesine yetecek bir miktarda olması zorunludur. Beslenme, giyim, ısınma, barınma vb. gibi doğal ihtiyaçların kendileri, ülkenin iklim ve diğer doğal özelliklerine göre, değişik olurlar. Diğer yandan, zorunlu denilen ihtiyaçların, giderilme tarzları gibi miktarları da tarihsel gelişme derecesinin ürünüdür ve bundan dolayı, büyük ölçüde ülkenin uygarlık düzeyine ve diğer şeyler yanında esas itibariyle serbest işçi sınıfının hangi koşullar altında ve hangi alışkanlıklarla nasıl bir yaşama düzeyinde oluşmuş olduğuna bağlıdır.[44] Bu demektir ki, iş-gücünün değeri bulunurken, diğer mallar için söz konusu olmayan, bir tarihsel ve moral unsur da işe karışmaktadır. Bununla beraber, belli bir ülkede, belli bir dönemde, bir işçi için gerekli ortalama tüketim aracı miktarı bellidir ve veridir.

İş-gücünün sahibi ölümlüdür. O halde, bunun piyasada bulunuşu devamlı olacaksa, ki paranın durmaksızın

43. Bundan ötürü, tarım kölelerinin başında gözcülük yapan Romalı Villicus "kendisi kölelerden daha hafif bir iş yaptığı için onlardan çok daha az bir karşılık" alıyordu.

44. Karşılaştırınız : W. Th. Thornton, "Over - population and its Remedy". London 1846.

sermayeye dönüşümü bunu gerektirir, iş-gücü satıcısının, "devamlı üreme yoluyla yaşıyan bir bireyin kendini ebedileştirmesi gibi"[45] ebedileşmesi gerekir. Aşınıp yıpranma ile ve ölüm sonucu piyasadan çekilen iş-gücünün, en azından aynı sayıda yeni iş-gücü ile devamlı olarak yerinin doldurulması icabeder. Böylece, iş-gücünün üretimi için gerekli tüketim aracı miktarı, bu yenilenmeyi sağlıyacak kimselerin, yani işçi çocuklarının tüketim araçlarını da kapsar ki, bu nev'i şahsına münhasır malın sahipleri mal piyasasında böyle ebedileşirler.[46]

Genel insan tabiatını, belli bir iş-kolunun gerektirdiği maharet ve beceriklilikle donanacak, ve gelişmiş ve bir özellik kazanmış iş-gücü haline gelecek şekilde değiştirebilmek için, belli bir öğretim ve eğitime ihtiyaç duyulur, bu da ayrıca, şu ya da bu miktarda bir mal-eş-değerine, mal şeklinde masrafa malolur. İş-gücü için yapılacak öğretim ve eğitim harcamaları, iş-gücüne kazandırılmak istenen hüner derecesine göre, az çok farklı olur. Bu yetiştirme masrafı olağan, basit iş-gücü için yok denecek kadar küçüktür; ve bunun için de üretimi için harcanmış değerin toplamı içinde olduğu gibi yer almış bulunur.

İş-gücünün değeri, belli bir miktardaki tüketim aracının değerine indirgenmiş oluyor. İşte bundan ötürü de, bu tüketim araçlarının değerine bağlı olarak, yani bunların üretimleri için gerekli iş zamanının büyüklüğüne bağlı olarak değişir.

Örneğin beslenme, ısınma vb. için gerekli olanlar gibi, bir kısım tüketim araçları günü gününe tüketilir ve

45. Petty.

46. "Onun (işin) tabii fiyatı ... işçinin kendini yaşatıp devam ettirmesi ve işçinin piyasada eksilmeyen bir emek arzını garanti edecek bir aile kurup devam ettirebilmesi için, bir ülkenin iklim ve adetlerine göre gerekli miktarda tüketim araçları ve lüks maddelerinden ibarettir." (R. Torrens, "An Essay on the external Corn Trade," Lond. 1815. s. 62) Burada iş-gücü denilecek yerde yanlış olarak iş denilmiştir.

bu nedenle de yerlerine yenilerinin günü gününe konması icabeder. Elbise, mobilya vb. gibi diğer bir kısım tüketim araçları daha uzun dönemlerde kullanılıp eskitilir ve bundan ötürü de daha uzun sürelerde yenilenmeleri gerekir. Bir mal günlük, bir diğeri haftalık, üç aylık olmak üzere satın alınır veya kendisine bu süreler için para ödenir. Bu harcamaların tutarı, söz gelişi, bir yıllık bir süre boyunca nasıl dağılıyor olursa olsun, bu tutarın, her günü bir diğeri gibi olmak üzere, ortalama gelirle karşılanması icabeder. İş-gücünün üretimi için gerekli günlük mal kitlesi = A, haftalık mal kitlesi = B, üç aylık mal kitlesi = C, vb. olmuş olsa bu malların günlük ortalmaları

$$\frac{365A+52B+4C \text{ vb.}}{365}$$

olurdu. Diyelim, ortalama gün için gerekli bu mal kitlesinde 6 saatlik toplumsal emek harcaması saklı olsun, bu durumda, iş-gücünde, bir gün için, yarım günlük toplumsal ortalama emek (iş) maddeleşmiş, ya da iş-gücünün bir günlük üretimi için yarım iş-günü gerekiyor, demektir. İş-gücünün günlük üretimi için gerekli olan bu emek miktarı, iş-gücünün günlük değerini ya da bir gün için yeniden-üretilmiş iş-gücünün değerini meydana getirir. Yarım günlük ortalama toplumsal emek(iş)üç şilinlik bir altın kitlesi ya da bir taler'le temsil ediliyorsa, bir taler, iş-gücünün günlük değerini ifade eden fiyat olur. İş-gücü sahibi iş-gücünü bir gün için bir taler'e satışa çıkarırsa, bu durumda iş-gücünün satış fiyatı, iş-gücünün değerine eşit olur ve, varsayımımıza göre, taler'ini sermayeye dönüştürmeye can atan para sahibi dostumuz bu değerin karşılığını ödemiş demektir.

İş-gücünün değerinin en alt sınırı, her gün elde edememesi halinde iş-gücü taşıyıcısının, yani insanın, kendi yaşam sürecini yenileyemiyeceği bir mallar kitlesinin değeri ile, yani, biyolojik olarak vazgeçilmesi imkânsız

olan tüketim araçlarının değeri ile belirlenir. İş-gücünün fiyatı bu alt sınıra düşse, değerinin altına düşmüş olur, çünkü, iş-gücü, bu durumda, ancak güdük bir şekilde devam edebilir ve gelişebilir. Ama, her malın değeri, kendisini normal nitelikte elde etmek için gerekli olan iş zamanı ile belirlenir.

İş-gücünün değerinin eşyanın tabiatından gelen bu belirlenişini kaba bulmak, insanca bulmamak ve Rossi' nin yaptığı gibi yakınmak son derece ucuz bir duygusallıktır.

"Çalışma yeteneğini veya iş-gücünü (puissance de travail) kavramak, üretim süreci sırasında işçinin tükettiği tüketim araçlarından soyutlanıldığında, bir hayaleti (être de raison) kavramak demektir. İş veya çalışma yeteneği dendiği zaman, aynı zamanda, işçi ve tüketim araçları, işçi ve ücreti ifade edilmiş olur."[47]

Çalışma yeteneği yani iş-gücü dendiği zaman, çalışma yani iş ifade edilmiş olmaz; tıpkı sindirim yeteneği denilince, sindirimden söz edilmiş olmayacağı gibi. Bu son süreç, biliyoruz ki, sağlam bir mideden daha fazla bir şeyler gerektirir. Çalışma yeteneğinden söz edilirken, bunun varlığı için gerekli tüketim araçları, ayrı düşünülemez. Tersine, bu tüketim araçlarının değeri çalışma yeteneğinin yani iş-gücünün, değeri ile ifade edilir. Çalışma yeteneği yani iş-gücü, satılamayacak olursa, bunun işçiye hiç bir faydası olmaz, ama, çalışma yeteneğinin kendi üretimi için belli bir miktarda tüketim aracını gerektirmiş olduğunu ve bunun yeniden-üretimi için durmadan gerekli olacağını, işçi zalim bir doğal zorunluluk olarak duyar ve anlar. Ve Sismondi'nin keşfettiğini o da keşfeder: "Satılmadığı takdirde, çalışma yeteneği... hiçbir şey değildir, bir hiçtir."[48]

---

47. Rossi, "Cours d'Econ, Polit.", Bruxelles 1843, s. 370, 371.
48. Sismondi, "Nouv. Princ. etc.", t. I. s. 113

Bu spesifik malın, iş-gücünün, kendine özgü mahiyetinden çıkan bir sonuç şudur: Alıcısı ile satıcısı arasındaki mukavelenin tamamlanması ile bu malın kullanım-değeri henüz gerçek olarak alıcısının eline geçmiş olmaz. Diğer her mal gibi iş-gücünün de değeri, kendisi daha dolaşıma girmezden önce, belirlenmiş haldedir; çünkü, kendisinin üretimi için belli bir miktarda toplumsal emek harcanmıştır, ama ne var ki, iş-gücünün kullanım-değeri ancak daha sonraki bir zamanda bu gücün harcanmasıyla elde edilir. İşgücünün sahibi tarafından elden çıkarılışı, yani, satışı ile bunu yeni sahibinin, yani alıcısının, fiilen eline geçişi, onun malı oluşu, bir başka deyişle, iş-gücünün kullanım-değeri olarak varlık kazanışı, ayrı zamanlarda olur. İşte kullanım-değerinin satışla, sahibinin elinden şeklen çıkışı ile yeni sahibinin fiilen eline geçişi olaylarının farklı zamanlarda olduğu bu türlü mallar söz konusu olduğu zaman,[49] alıcının parası, çoğunlukla, ödeme aracı olarak iş görür. Kapitalist üretim biçiminin hâkim bulunduğu bütün ülkelerde, iş-gücünün karşılığı ancak, iş-gücü mukavelede belirtilmiş bir süre boyunca fiilen kullanıldıktan sonra, örneğin, her haftanın sonunda ödenir. Bundan ötürü, işçi, kapitalist iş-gücünün kullanım-değerini her yerde avans olarak vermiş olur; kendisine daha karşılığı ödenmezden evvel, İşçi, iş-gücünü kapitaliste kullandırmış, ve bundan dolayı da kapitalist işçiden kredi almış olur. Bu kredi alıp verme işinin boş bir lâf olmadığını sadece, kapitalistlerin iflâsları halinde, zaman zaman uğranılan ücret kayıpları göster-

---

49. "Her işin karşılığı bu yapılıp bitirildikten sonra ödenir." (An Inquiry into those Principles, respecting the Nature of Demand etc.", s. 104)" Ticarî kredi, üretimin ilk yaratıcısı olan işçinin, tasarrufları sayesinde, yaptığı işin ücretini haftanın, onbeş günün, ayın, üç ayın sonuna kadar bekleyebilecek hale geldiği anda başalmış olsa gerektir." (Ch. Ganilh, "Das Systemes d'Econ. Polit." 2. Baskı, Paris 1821, t. II, s. 150.)

mez,[50] bu, aynı zamanda bir seri daha uzun süreli etkilerle de görülen bir şeydir.[51] Bununla beraber para ister sa-

50. "İşçi çaba ve hünerini ödünç verir", ama, Storch şunu ekler: o (işçi), "ücretini kaybetmek"ten gayri "hiç bir şeyini tehlikeye sokmuş değildir... İşçi kendisinden maddi olarak hiç bir şey vermez." (Storch, J'Cours d'Econ. Polit." Petersburg 1815, t. II. s. 36, 37.)

51. Bir örnek. Londra'da iki çeşit fırıncı vardır: bir kısmı ekmeği tam değerine satan "tam fiyatlı" fırıncılar, diğer kısmı ekmeği bu değerin altında, bir fiyatla satan "düşük fiyatlı" fırıncılardır. Bu sonuncular toplam fırıncıların 3/4 ünden fazlasını meydana getirirler. (Hükümet Komiseri H. S. Tremenheere'in "Grievances complained of by the journeymen bakers etc." üzerindeki Raporu, s. XXXII. Lond. 1862.) Düşük fiyatla ekmek satan bu fırıncılar, hemen hemen istisnasız, şap, sabun, saf potas, tebeşir tozu, Terbyshire taşı tozu ve bunlara benzer hazma yararlı besleyici ve sağlığa yararlı unsurlarla karıştırılmış bozuk ekmek satarlar. (Bak. biraz evvel zikredilmiş Mavi Kitap, "Comittee of 1855 on the Adulteration of Bread" Raporu, ve Dr. Hassall'ın Adulterations Detected", 2. Baskı, Lond. 1861 eseri.) Sir John Gordon 1855 Komitesi önünde şu açıklamalarda bulunmuştu: "ekmeğin üretiminde yapılan bu hileler sonucu olarak günde iki libre ekmekle yaşıyan fakir halk, bunun sağlık üzerindeki kötü etkileri bir yana, şimdi besleyici maddenin dörtte bir kısmını bile alamıyor." Bu hileleri pekalâ bildiği halde, gene de yaptığı alışverişle şap, taş tozu vb. gibi şeyleri kabul etmekte devam eden 'işçi' sınıfının çok büyük bir kısmı" nın böyle hareket edişinin nedeni üzerinde Tremenheere (I. c. s. XLVIII) şöyle diyor: "fırıncının canının istediği gibi yaptığı, bakkalın keyfine göre uygun görüp sattığı ekmeği onlardan nasıl verirlerse öylece almak" onlar için "bir zorunluluktur." İşçiler, ücretlerini ancak hafta sonunda aldıkları için, "bütün hafta boyunca aileleri tarafından tüketilen ekmeğin parasını da ancak hafta sonunda ödeyebilmektedirler"; ve Tremenheere tanık ifadelerine dayanarak şunu ekliyor: "bu karışımdaki ekmeğin özellikle ve açıkça bu şekilde satılmak için yapıldığı herkesin bildiği bir şeydir." "in giltere'de bir çok tarım bölgelerinde" (ama daha çok İskoçya'da) "ücretler 14 günde ve hattâ ayda bir ödenir. Ödemeler arasındaki bu uzun süreler yüzünden tarım işçisi satın aldığı öteberiyi veresiye almak zorunda kalır... İşçi yüksek fiyatlar ödemeye mecbur olur ve fiilen de kendisine veresiye mal veren dükkâna bağlanır. Böylece, örneğin, ücretlerin ayda bir ödendiği Wilts'de Horningham'de, peşin para ile 1 şilin 10 peniye alınan aynı unun bir stone'u için 2 şilin 4 peni ödenir." ("Sixth Report" on "Public Health" by "The Medical Officer of the Privy Council etc." 1864, s. 264.) "Paisley ve Kilmarnock'lu" (Batı İskoçya) "el basmacıları 1853 yılında bir grevle ücret ödeme süresinin bir aydan 14 güne indirilmesi yolunda zorlama teşebbüsünde bulundular." ("Reports of the Inspectors of Factories for 31 st Oct. 1853", s. 34.) İşçinin kapitaliste açtığı kredinin bir diğer güzel sonucu olarak bir çok İngiliz kömür madeni sahipleri tarafından uygulanan metodu gösterebiliriz; buna göre, işçiye ücreti ancak ay sonunda ödenir, ve kapitalist aradaki süre içinde avanslar verir, ve bunlar çok kere, piyasa fiyatlarından daha yüksek fiyatlar ödenerek alınmak zorunda kalınan, mal şeklinde verilir (Trucksystem). "İşçilerine ücretlerini ayda bir ödemek ve aradaki süre içinde her hafta sonu avans vermek kömür madeni patronları arasında yaygın ve yerleşmiş bir uygulamadır. Bu avans dük-

tın alma aracı olarak, ister ödeme aracı olarak kullanılmış olsun, bu, mal değişiminin mahiyetinde hiç bir şeyi değiştirmez. İş-gücünün fiyatı, iş-gücü daha sonra gerçek. lik kazanacak olsa da, konut kiralarında olduğu gibi sözleşme ile saptanır. İş-gücü, karşılığı daha sonra ödenecek olsa da, satılmış olur. Bununla beraber, iş-gücü sahibinin iş-gücünü her satışında bunun sözleşme ile saptanmış fiyatını da hemen aldığını geçici olarak varsaymanın, buradaki ilişkiyi açık ve seçik olarak kavramakta faydası vardır.

Şimdi para sahibinin, bu özel malın yani iş-gücünün karşılığı olarak bu malın sahibine yani işçiye ödediği değerin nasıl belirlendiğini artık biliyoruz. Para sahibinin değişimle elde ettiği kullanım-değeri kendisini ancak fiilen kullanılmakla, iş-gücünün tüketimi süreciyle gösterir. Hammadde vb. gibi, bu süreç için gerekli her şeyi para sahibi, mal piyasasında satın alır ve bunlara tam fiyatlarını öder. İş-gücünün tüketimi süreci, aynı zamanda, malların ve artık-değerin üretimi sürecidir. İş-gücünün tüketimi, diğer herhangi bir malın tüketimi gibi, pyasanın ve dolaşım alanının dışında tamamlanır. İşte bundan ötürü, kapısında "işi olmayanlar giremez" yazılı olan, üretimin yapıldığı gizli iş yerine kadar peşlerinden gitmek üzere, para sahibi ve iş-gücü sahibi dostlarımızla birlikte, her şeyin meydandan ve gözönünde cereyan ettiği bu gürültülü alanı terkediyoruz. Burada, sadece sermayenin üretimin nasıl öznesi olduğunu değil, fakat kendisinin de sermaye olarak nasıl üretildiğini göreceğiz. Bu yoldan, en sonunda, artık-değerin yaratılmasındaki sır da sır olmaktan çıkacaktır.

İş gücü alım satımının sınırları içinde hareket ettiği

---

kânda verilir" (yani patronun kendisine ait dükkânda). "İşçiler bunu dükkânın bir yanında alırlar diğer yanında tekrar ellerinden çıkarırlar." ("Children's Employment Commission, III. Report", Lond. 1864, s. 38, n. 192.)

dolaşım veya mal değişimi alanı, gerçekten, insanın doğuştan sahip bulunduğu hakların tam bir cenneti idi. Burada tek sözü geçen, Özgürlük, Eşitlik, Mülkiyet ve Bentham'dır. Özgürlük! Çünkü, bir malın, örneğin iş-gücünün, alıcısı da satıcısı da ancak kendi özgür iradeleri ile bağlıdırlar. Aralarında yaptıkları sözleşmeyi özgür ve hukukça birbirinden farksız kişiler olarak yaparlar. Sözleşme, iradelerine ortak bir hukukî ifade verdikleri bir sonuç, bir şekildir. Eşitlik! Çünkü, bunların birbirleriyle aralarındaki ilişki mal sahipliği ilişkisidir ve aralarında eşdeğerde olan şeyleri değiştirirler. Mülkiyet! Çünkü, herbiri ancak kendisinin olan şey üzerinde tasarrufta bulunur. Bentham! Çünkü, her ikisi de sırf kendi gemisini kurtarmaya çalışır. Bunları bir araya getiren ve aralarında bir ilişki kuran biricik kudret, onların bu bencillikleri, kişisel kâr ve özel çıkarlarıdır. Ve böylece herkes kendi çıkarını kollamak ve başka hiç bir şeye aldırmamakla, eşyada mevcut ahengin sonucu olarak, ya da her şeye kâdir inayet-i rabbani ile, herkes, eli birlik, ancak herkes için yararlı, toplumun bütününün iyiliğini ve çıkarlarını sağlıyan ve kollayan bir iş yapmış olur.

Serbest ticaretten yana olan dar kafalıların görüşlerini, kavramlarını ve sermaye ve ücretli emeğe dayanan bir toplum üzerindeki yargılarının ölçüsünü kendisinden aldıkları bu basit dolaşım veya mal değişimi alanını terkederken, aktörlerimizin fizyonomilerinde bir değişiklik olduğu görülüyor. Para sahibi dostumuz şimdi kapitalist olarak önden gidiyor, iş-gücü sahibi dostumuz da onun işçisi olarak arkasından yürüyor; birinde, kendini pek önemli görmekten ileri gelen yalancı bir tebessüm ve iş düşünen bir hal, diğerinde, kendi derisini pazara getirip de bunu yüzdürmekten gayri bir şey beklemesine imkân olmıyan bir kimsenin çekingenlik ve tutukluğu.

MUTLAK ARTIK - DEĞERİN ÜRETİMİ

BÖLÜM : 5

İŞ (ÇALIŞMA) SÜRECİ VE ARTIK-DEĞER YARATMA SÜRECİ

1. — İŞ (ÇALIŞMA) SÜRECİ

KAPİTALİST, iş-gücünü, kullanmak için satın alır; iş-gücünün kullanılışı, bizzat iş, işin kendisidir. İş-gücünü satın alan onu, satıcısını çalıştırarak tüketir. İş-gücü satıcısı çalışmakla eylem halinde iş-gücü yani işçi haline gelir; oysa, çalışmaya başlamadan **önce o, sadece potansiyel** iş-gücüdür. Emeğinin mallarda yeniden belirebilmesi için, işçinin, her şeyden evvel, emeğini kullanım-değerlerine yani herhangi bir ihtiyacı gidermeye yarıyan şeylere harcaması gerekir. Demek ki, kapitalistin işçiye ürettirdiği özel bir kullanım-değeridir, belli bir nesnedir. Kullanım-değerlerinin veya kullanıma yarıyan nesnelerin kapitalistler hesabına ve kapitalistlerin denetimi altında

üretiliyor olması, bu şeylerin veya kullanım-değerlerinin mahiyetinde bir değişiklik yapmaz. Bunun içindir ki, iş sürecinin, ilk önce, belli toplumsal koşullar altında aldığı her türlü özel şekilden bağımsız olarak incelenmesi gerekir.

İş her şeyden önce, insanla doğa arasında bir süreçtir; öyle bir süreç ki, burada, insan doğa ile kendisi arasındaki madde alışverişini kendi çabasıyla başlatır, yürütür, düzenler ve denetler. Doğrudan sağlanan maddenin karşısında gene doğadan gelen bir güç olarak yer alır. İnsanoğlu, doğanın sağladığı maddeye kendi yaşamı için yararlanlabilir bir şekil vermek üzere kendi canlı varlığının doğal güçlerini, kollarını ve bacaklarını, kafasını ve ellerini harekete geçirir. Dış âlem üzerinde etki yaparken ve onu değiştirirken o, aynı zamanda kendi öz tabiatını da değiştirir. Böylece, kendisinin uyuklamakta olan güçlerini geliştirir ve bunların hareketini kendi kontrol ve emri altına alır. Biz burada işin hayvanları hatırlatan içgüdüsel ilkel şekilleri üzerinde duracak değiliz. İşçinin iş-gücünü bir mal olarak satmak için piyasaya geldiği evre ile, insan işinin içgüdüsel ilk şeklinden henüz sıyrılmamış bulunduğu evre arasında ölçülemiyecek uzunlukta bir zaman aralığı yer alır. Biz işi münhasıran insana ait olduğu şekil içinde düşünüyoruz. Örümcek, dokumacının çalışmasını andıran faaliyetlerde bulunur; arı, petek hücrelerini yaparken birçok mimarı utandırır. Ama, en kötü bir mimarı arıların en iyisinden, daha işin başında, ayırdeden bir şey vardır: mimar, hücreleri petek haline getirmezden evvel kafasında kurmuş bulunur. İş-sürecinin sonunda, bu sürecin başında zaten işçinin tasavvurunda yani düşünce halinde mevcut olan sonuç ortaya çıkar. İşçi, sadece, üzerinde çalıştığı doğal maddeye şekil değişikliği vermiş olmakla kalmaz; aynı zamanda, bu doğal şeyde, kendi faaliyetinin yapılış ve yürütü-

lüş biçimini bir kanun olarak belirleyen, ve kendi iradesini tâbi kılmak zorunda olduğu, kendinin bilincine sahip bulunduğu, bir amacını da gerçekleştirmiş olur. Ve bu tâbi oluş, gelip geçici bir şey de değildir. Faaliyet halindeki organların çabaları dışında, kendisini dikkat ve uyanıklık olarak gösteren belli bir amaca yönelik irade işin yapıldığı bütün süre boyunca gereklidir; ve yaptığı iş işçiye, mahiyeti ve yapılış biçimi ile ne kadar az cazip geliyorsa, dolayısiyle işçi bu işten bedenî ve zihnî güçlerinin faaliyeti olarak ne kadar az zevk. duyuyorsa, bu, o kadar gerekli olur ve önem kazanır.

İş-sürecinin basit unsurları: belli bir amaca yönelmiş faaliyet yani işin kendisi; üzerinde çalışılan nesne ve bu iş sırasında kullanılan araç ve gereçlerdir.

İnsan hayatının daha en başında insanlara muhtaç oldukları şeyleri sağlayan, onlara tüketim maddelerini kullanıma hazır olarak, sunan toprak (ekonomik anlamda su da bunun içindedir); insanın dışında, ondan bağımsız olarak mevcut insan emeğinin kendisine uygulandığı, üzerinde harcandığı genel iş nesnesidir. Çevreleri ile olan doğrudan doğruya ilişkilerinden emek harcanarak (iş yapılarak) sadece koparılıp alınan bütün şeyler, doğanın kendiliğinden sağladığı iş nesneleridir. Yaşadığı ortamdan, sudan çıkarılıp tutulan balık, ormandan kesilen ağaç, topraktaki damar ve yataklarından elde edilen maden cevheri bunun örnekleridir. Buna karşılık, iş nesnesi (işin konusu) olan şey, deyim yerinde ise, daha önceki bir işin eleğinden geçmişse, bu şeye hammadde diyoruz. Hammadde kendisine daha ev-

---

1. "Yeryüzünün, sınırlı miktarlarda ve insanlardan tamamen bağımsız olan, tabiî ürünleri tabiat tarafından, kendisini çalışma ve gayret gösterme ve kendine bir servet edinme yoluna yöneltmek için, genç bir kimseye küçük miktarda bir para verilmesine benziyen bir biçimde, sağlanmış gibi görünürler." (James Steuart, "Principles of Polit. Econ." edit. Dublin 1770, V. I. s. 116.)

vel bir iş uygulanmış, kendisi için daha evvel emek harcanmış bir iş-nesnesidir. Örneğin, çıkarılmış bulunup da şimdi yıkanmaya hazır olan maden cevheri böyledir. Her hammadde iş-nesnesidir; ama, her iş-nesnesi hammadde değildir. İş-nesnesi ancak, bu şey daha evvel harcanan emekle bir değişiklik geçirdikten sonra, hammadde haline gelir.

İş-aracı bir şey ya da şeyler bileşiğidir; işçi bu iş-aracını kendisi ile işin konusu olan şey arasına sokar ve iş-konusu üzerinde çalışırken yani emek harcarken, bu araçtan yaptığı işin yöneticisi olarak yararlanır. İşçi amacına göre şeylerin mekanik, fizik, kimyasal özelliklerinden, bunlara başka şeyler üzerinde istediği etkileri doğurtacak şekilde, güç aracı ve kaynağı olarak yararlanır.[2] Örneğin, meyvalar gibi toplanmaları sırasında vücut organlarının yalnız başlarına iş-aracı görevini yapyaptıkları, kullanıma hazır tüketim araçlarının elde edilmesi bir yana bırakılırsa, doğrudan doğruya işçinin hakimiyeti altında bulunan bir nesne, iş nesnesi, değil fakat iş-aracıdır. Böylece, doğrudan gelen şeyler, doğanın kendisi, işçinin faaliyetinin organı oluyor, işçi bu organı kendi vücudunun organlarına ekliyor, ve, İncil'e rağmen, doğal yapısını değiştirip güçlendiriyor.

Yeryüzü, daha hayatın başından itibaren, insanın nasıl azık ambarı olmuşsa, aynı şekilde iş-aracı yani alet deposu da olmuştur. Yeryüzü insana, örneğin, fırlatıp atma, sürtme ve ufalama, bastırıp ezme, sürterek kesme vb. işlerinde kullandığı taşı vermiştir. Yeryüzünün kendisi bir iş-aracıdır; ama, tarımda iş-aracı olarak kullanıl-

2. "Akıl güçlü olduğu kadar kurnazdır da. Aklın kurnazlığını, esas itibariyle, nesnelerin kendi mahiyetlerine uygun olarak birbirleri üzerinde etki ve karşı etki yapmalarına yol açarak, bu sürece doğrudan doğruya karışmaksızın, ama aklın amacının yerine gelmesini, gene de, sağlıyan, aracılık faaliyetinde görürüz." (Hegel, "Enzyklopadie", Erster Teil, "Dile Logik", Berlin 1840, s. 382.)

maya başlanınca, yeniden bir dizi diğer iş-araçlarını ve iş-gücünün artık nisbeten yüksek bir gelişme düzeyine ulaşmasını gerektirmiştir.[3] İş-süreci, genellikle, az da olsa, bir gelişme geçirir geçirmez, üzerinde çalışılmış iş-araçlarına ihtiyaç duyulur. İnsanların çok eskiden yaşamış oldukları mağaralarda taştan yapılmış alet ve silâhlar buluyoruz. İşlenmiş taş, tahta, kemik ve deniz hayvanlarının kabukları ile birlikte, ehlileştirilmiş ve aynı zamanda emek harcanarak belli amaçlar için değiştirilerek yetiştirilmiş hayvanlar, insanlık tarihinin daha başlangıcında, iş-araçları olarak baş rolü oynamışlardır.[4] İş araçlarının kullanımı ve yapımı, bunlar embriyo halinde bazı hayvan türleri arasında da görülmekle beraber, insanın yürüttüğü özgül iş sürecinin belirleyici niteliğidir; ve bundan dolayı, Franklin insanı "alet yapan bir hayvan" diye tanımlar. Fosil halindeki kemik kalıntıların bulunup bir araya getirilmesi, nesli tükenmiş hayvan türlerinin yapılarını anlamak için asıl bir önem taşıyorsa, alet, yani iş araçları kalıntıları da tarihe karışmış ekonomik toplum şekilleri üzerinde yapılan incelemeler ve varılacak sonuçlar için aynı önemi taşır. Ekonomik çağları birbirinden ayırdeden şey, ne yapılmış olduğu değil, fakat yapılan şeyin hangi iş-araçları ile yapılmış olduğudur.[5] İş-araçları, sadece, insan iş-gücünün geçirmiş olduğu gelişmenin derecesini ölçen şeyler olmakla kalmazlar, aynı zamanda, bu iş-gücünün hangi toplumsal koşullar

---

3. Aslında bütünü ile zavallı bir eser olan "Théeorie de l'Econ. Polit." Paris 1815, eserinde Ganilh, Fizyokratlara karşı yerinde olarak, gerçek ve asıl tarımın ön şartını teşkil eden ve uzun bir dizi meydana getiren iş-süreçlerini sayar ve sıralar.

4. Turgot, "Réflexions sur la Formation et la Distribution des Richesses" (1776) eserinde uygarlıkların başlangıç dönemleri için ehlileştirilmiş hayvanların taşıdığı önemi iyi ve güzel bir şekilde gösteriyor.

5. Gerçek ve asıl anlamında lüks mallar, farklı üretim çağlarının birbirleriyle teknolojik bakımdan karşılaştırılması işinde bütün mallar arasında en önemsiz olanlarıdır.

altında kullanılmış olduğunu da gösterirler. İş-araçlarının kendileri arasında, hepsine birden üretimin kemik ve kas sistemi diyebileceğimiz mekanik olanları, belli bir üretim çağını diğerlerinden ayırmada, örneğin, boru, fıçı, sepet, testi ve küp vb. sırf iş nesnelerinin (malzemesinin içlerinde tutulup saklanmalarına yarıyan, ve hepsine birden, pek genel bir deyimle, üretimin damar sistemi adını verebileceğimiz iş-araçlarından çok daha kesin belirleyici özellikler arzederler. Bu ikinciler, ancak, kimyasal ürün yapımı başladıktan sonra önemli bir rol oynarlar.[5-1]

Daha geniş bir anlamda olmak üzere, iş-araçları arasına, emeğin (işin) etkisini üzerinde çalışılan nesneye geçiren ve dolayısiyle şu ya da bu şekilde faaliyetin yöneticisi hizmetini görenlerden başka, iş-sürecinin başlatılıp yürütülmesi için, genel olarak gerekli, her türlü şey'de katabiliriz. Bunlar iş-sürecine doğrudan doğruya katılmazlar; ama, bunlar olmadan süreç ya hiç başlatılıp yütülemez ya da ancak noksan bir şekilde yürütülür. Yeryüzü, bu türden genel bir iş-aracı olarak yine karşımıza çıkar; çünkü, işçiye kuruluş yerini (Locus Standı), girişeceği iş-sürecine içinde cereyan edeceği alanı sağlıyan odur. Daha evvel emek harcayarak yapılmış bu tür iş-araçları arasında, örneğin, iş yerleri, kanallar, yollar vb. sayılabilir.

Demek oluyor ki, insan faaliyeti iş-sürecinde, iş-nesnesi yani üzerinde çalışılan malzemede başlangıçta belirlenmiş bir değişikliği iş-aracının yardımı ile meydana getirir. Süreç ürünle son bulur. Sürecin ürünü bir kullanım-

---

5-1. İkinci baskıya not : Şimdiye kadarki yazılı tarih, bütün toplumsal hayatın ve dolayısiyle de bütün yaşanmış tarihin temeli olan maddî üretimde meydana gelen gelişmeyi pek az görüp farketmiş olmakla beraber, gene de tarih öncesi çağlar, tarihi diye isimlendirilenler değil, tabiî bilimler araştırmalarına dayanılarak, alet ve silâhların yapılmış oldukları maddelere göre taş devri, bronz devri ve demir devri diye bölünmüştür.

değeridir, şekil değişikliği ile insan ihtiyaçlarını gidermeye yararlı hale getirilmiş bir doğal maddedir. Emek, üzerinde harcandığı nesneye, malzemeye girmiş, onunla yekvücut olmuştur. Emek, iş-gücü, gerçeklik kazanmış, malzeme ise işlenmiştir. İşçi yönünden bakıldığında, işçide hareket şeklinde görülmüş olan şey, ürün yönünden bakıldığında, şimdi üründe, bir maddi varlık şeklinde, hareketsiz, sakin bir özellik olarak görünür. İşçi ördü, ürün bir ağ oldu.

Sürecin bütününü onun sonucu yani ürün açısından ele alacak olursak, bir iki şey yani iş-aracı ve iş-nesnesi, üretim aracı olarak[6] ve emeğin (işin) kendisi de üretken emek (iş)[7] olarak görünür.

Bir kullanım-değeri iş-sürecinden ürün olarak çıkarken, bir takım diğer kullanım-değerleri, yani daha önceki iş süreçlerinin ürünleri olan şeyler, sürece üretim aracı olarak girerler. Bir sürecin kullanım-değeri olarak yaptığı şey, bir diğer sürecin üretim **aracı oluyor.** Bunun içindir ki, ürünler iş-sürecinin sadece sonuçları değil, fakat aynı zamanda temel şartlarıdır.

Madencilik, avcılık balıkçılık vb. (tarım ancak, işin en başında, bizzat bâkir toprakların tarıma elverişli hale getirilmeleri sırasında bunlar arasında yer alır) gibi, iş-nesnelerini doğrudan doğruya ve kendiliğinden tabiatın sağladığı istihraç endüstrileri bir yana bırakılırsa, diğer bütün endüstriler hammadde olan nesneyi, yani kendisi için emek harcanmış, kendisi bizzat emek (iş) ürünü olan bir iş-nesnesini işlerler. Söz gelişi, tarımda tohum böyle bir şeydir. Doğal ürünler olarak görmeye alıştığımız

6. Söz gelişi, henüz tutulmamış bir balık balıkçılık endüstrisi için bir üretim aracıdır demek, paradoks gibi görünür. Ama, ne var ki, balık bulunmayan sularda balık avlamak hüneri henüz keşfedilmemiştir.

7. Üretken işin ne olduğunu yalnız başına basit iş-süreci açısından belirlemeye yarayan bu metod, kapitalist üretim sürecine hiçbir şekilde uygulanamaz.

hayvanlar ve bitkiler, sadece belki geçen yıl harcanmış emeğin (yapılmış işin) ürünleri değil, fakat, bugünkü şekilleri içinde, insan denetimi altında, insan emeği harcanarak yürütülmüş, kuşaklar boyu devam etmiş bir değişimin ürünleridir. Ama, iş-araçları, çoğu halde en sathi gözlemcilere bile geçmiş çağların çalışmalarının izlerini gösterir.

Hammadde ürünün ana maddesi olabilir, ya da ürünün meydana gelmesinde sadece yardımcı madde olarak kullanılıyor olabilir. Yardımcı madde, buhar kazanının kömürü, çark ve tekerleklerin yağı, iş hayvanlarının samantüketmeleri gibi, iş-aracı tarafından tüketiliyor, ya da keten bezini ağartma işinde klor, demir elde etmede kömür, yüne renk vermede boya kullanılmasında olduğu gibi, maddî bir değişiklik meydana getirmek için, hammaddeye katılıyor veya örneğin iş yerlerini aydınlatma ve ısıtmada kullanılan maddeler gibi, bizzat işin yürütülmesine yardım ediyor olabilirler. Ana madde ile yardımcı madde arasındaki fark gerçek kimya endüstrisinde ortadan kalkar; çünkü, kullanılmış olan hammaddelerden hiçbiri yeni meydana gelen üründe ilk bileşimiyle bir daha görünmez.[8]

Her nesne çeşitli nitelikler taşıdığı ve dolayısiyle değişik kullanımlara yaradığı için, bir ve aynı ürün çok çeşitli iş süreçlerinin hammaddesi olabilir. Söz gelişi tahıl, değirmencinin, nişasta imalâtçısının, içki imalâtçısının, hayvan yetiştiricisinin vb. nin kullandığı hammaddedir. Tahıl, tohum olarak, kendi üretiminin de hammaddesi olur. Bunun gibi kömür de, ürün olarak terkettiği kömür madeni endüstrisine üretim-aracı olarak girer.

Bir ve aynı ürün, bir ve aynı iş-sürecinde hem iş-

8. Storch gerçek ve asıl hammaddeler ile yardımcı maddeler arasında bir ayrım yapar: Birincilere "matiére", ikincilere "matériaux" der. Cherbuliez, yardımcı maddeler için "matiéres instrumentales" terimini kullanır.

aracı hem de hammadde olarak kullanılabilir. Örneğin, hayvan semirtilmesi işini alalım; burada hayvan, hem üzerinde çalışılan, işlenen bir hammadde, hem de gübre elde etmek için bir araçtır.

Kullanıma hazır bir şekilde bulunan bir ürün, yeniden, bir diğer ürünün hammddesi olabilir; üzümün, şarap için hammadde olması gibi. Ya da öyle olur ki, ürün, iş-sürecini, tekrar ancak hammadde olarak kullanılabilecek bir şekilde, terkeder. Bu durumdaki hammaddeye, yarı işlenmiş madde denir, ya da daha doğrusu işlenmiş ara madde denebilir; örneğin pamuk, iplik, dokuma ipliği, vb. gibi. Kendisi de bir ürün olan ilk yani işin en başındaki hammadde, bir dizi farklı süreçlerden geçer, bu sırada, kendisinden, kullanıma hazır tüketim aracı veya üretim aracı olarak ayrıldığı iş-sürecine kadar, durmadan değişen şekillerde ve her seferinde yeni bir hammadde olarak iş görür.

Görülüyor ki, bir kullanım-değerinin ne olarak görüneceği, yani hammadde mi, iş-malzemesi mi, yoksa ürün mü olduğu, tamamen, kendisinin iş-sürecindeki belirli fonksiyonuna, bu süreç içindeki yerine bağlıdır, ve bu yerin değişmesiyle birlikte kendisinin niteliği de değişir.

Bundan dolayı ürünler, yeni bir iş-sürecine üretim aracı olarak girdiklerinde, ürün olma niteliğini yitirirler; sadece canlı emeğin maddeleşmiş unsurları olarak iş görürler. Dokumacı için dokuma tezgâhı sadece kullandığı bir araç, keten sadece dokuduğu bir nesnedir. Şüphesiz, dokuma malzemesi ve dokuma tezgâhı olmadan dokumacılık yapılamaz. Bunun için, dokuma faaliyetine girişilirken bu ürünlerin elde bulunması şarttır. Ama, bu sürecin kendisi bakımından, keten ve dokuma tezgâhının geçmişte harcanmış emeklerin ürünleri olmasının hiçbir önemi yoktur; tıpkı, ekmeğin, çiftçi, değirmenci, fırıncı ve diğer kimselerin geçmişte harcamış oldukları emekle-

rinin ürünü olmasının, sindirim süreci için herhangi bir önemi olmaması gibi. Tersine. Üretim araçları, iş-süreci sırasında, geçmişte harcanmış emeklerin ürünü olmaları niteliğini belli ediyorlarsa, bu, kendilerindeki kusurlar yüzünden olur. Kesmiyen bir bıçak, durmadan kopan iplik, ister istemez, bıçakçı A'yı, iplikçi B'yi hatırlatacaktır. Kendisini kullanıma yararlı bir şey yapan özelliklerinin geçmişte harcanmış emeklerin sonucu oluşu, son şeklini almış bir üründe görünmez olur.

İş-sürecinde işe yaramıyan bir makine faydasızdır. Bundan başka, aynı makine tabiat kuvvetlerinin bozucu etkisi altına girer. Demir paslanır, tahta çürür. Dokuma veya örgü işlerinde kullanılmayan iplik, yabana gitmiş pamuk demektir. Canlı emeğin bu şeylere el atması, bunları, ölüm uykularından uyandırması, sırf muhtemel kullanım-değerleri halinden çıkarıp, gerçek ve etkin kullanım-değerleri haline sokması gerekir. Bu şeyler, emeğin ateşiyle harekete gelir, onunla bir vücut olur, süreç içinde kendilerine düşen görevleri şevkle yerine getirmek için canlanırlar; gerçi, tüketildikleri de olur; ama, bunun bir amacı vardır; tüketim aracı olarak bireysel tüketim alanına veya üretim aracı olarak yeni iş-süreçlerine girmeye hazır yeni kullanım-değerleri veya yeni ürünlerin yapıcı unsurları olarak tüketilir ve kullanınırlar.

O halde, mevcut ürünler, iş-sürecinin sadece sonuçları olamayıp aynı zamanda varlık şartları da olduklarına göre, bunların bu sürece sokulmaları, yani bunların canlı emekle bir araya gelmeleri, aynı zamanda geçmişte harcanmış emeklerin ürünleri olan bu şeylerin, kullanım-değeri olarak varlıklarını devam ettirebilimelerinin ve gerçeklik kazanabilmelerinin de biricik aracı oluyor. İş, kendisinin maddî unsurlarını, malzemesini ve araçlarını kullanıp eskitir, bunları tüketir; demek ki, iş bir tüketim sürecidir. Bu üretken tüketim, bireyin tüketiminden şu

özellikle ayrılır: bireyin tüketimi, ürünleri, canlı bireyin yaşama araçları olarak tüketir; üretken tüketim ise ürünleri emeğin yani faaliyet halindeki iş-gücünün yaşama araçları olarak tüketir. Bundan dolayı, bireyin tüketiminin ürünü, tüketicinin yani bireyin kendisidir; oysa üretken tüketimin sonucu tüketiciden farklı bir üründür.

Yararlanılan araçların ve işlenen malzemenin zaten kendileri ürün olduğu sürece, emek, bu ürünleri, ürün yaratmak için tüketir veya ürünlerden yaratacağı ürünlerin üretim araçları olarak yararlanır. Ama, başlangıçta, iş süreci nasıl insanla insandan bağımsız olarak mevcut olan yeryüzü arasında cereyan etti ise, iş sürecinde, daha hâlâ, doğrudan doğruya doğa tarafından sağlanan, fizik madde ile insan emeğinin birleşiminden meydana gelmiş olmayan, üretim araçlarından yararlanılır.

Basit ve soyut unsurlarıyla göstermiş bulunduğumuz iş süreci, kullanım-değerleri üretimine, insan ihtiyaçlarını gidermeye yarayan fizik maddelerin elde edilmesine yönelmiş, insanla doğa arasındaki madde alışverişinin genel şartı olan, insan hayatının değişmez doğal temeli ve dolayısıyla bu hayatın bütün şekillerinden bağımsız olarak yürütülen, ya da daha doğrusu, insan hayatının toplum şekillerinin hepsinde görülen, belli bir amaca yönelik bir insan faaliyetidir. İşte bu nedenledir ki, işçiyi diğer işçilerle olan ilişkisi içinde ele almak gereğini duymadık. Bir yanda insan ve emeği diğer yanda doğa ve verdiği maddeler yetmişti. Buğdayı yiyerek bunu kimin yetiştirdiğini ne kadar bilebilirsek, bu sürecin, iş sürecinin, kendisi de bize hangi koşullar altında cereyan ettiğini o kadar söyleyebilir; bu, köle sahibinin vahşi kırbacı veya kapitalistin dehşet verici bakışı altında mı oldu, yoksa Cincinnatus'un mütevazi tarlasını ekerek yaptığı bir şey miydi, ya da taşla hayvan avlayan bir vahşinin

işi miydi, bilemeyiz bunu.[9]

Oluşum halindeki kapitalistimize dönelim. Biz onu, mal piyasasında bir iş-süreci için gerekli bütün şeyleri nesnel unsurları yani üretim araçlarını, ve öznel unsuru yani iş-gücünü satın aldıktan sonra, tertekmiştik. Kapitalistimiz, dokumacılık, çizme yapımı veya diğer herhangi bir özel iş için en uygun üretim araçlarını ve iş-gücünü keskin bir uzman gözü ile bulup seçmişti. O, bundan sonra, satın almış olduğu malı, iş-gücünü, tüketmeye girişir, yani iş-gücü taşıyıcısını, işçiyi çalıştırmaya, ona üretim araçlarını emeğiyle tükettirmeye, başlar.

İşçinin bu işi kendisi yerine kapitaliste yapıyor olması, tabiîdir ki, iş-sürecinin genel mahiyetinde hiçbir şeyi değiştirmez. Bunun gibi, kapitalistin araya girmesiyle, çizmenin ve ipliğin belirli ve bilinen yapılış ve dokunuş biçimlerinde de, işin hemen başında bir değişiklik olamaz. Kapitalist, ilk önce, iş-gücünü, onu piyasada bulduğu gibi almak ve dolayısiyle de onun yapacağı işi, henüz kapitalistlerin bulunmadığı bir dönemdeki biçim ve şekliyle kabul etmek zorundadır. Emeğin sermayenin emrine sokulması yoluyla, bizzat üretim biçiminin değişikliğe uğraması ancak daha sonraları olur, bu nedenle bu konuyu daha sonra ele alacağız.

İş-gücünün kapitalist tarafından tüketilmesi süreci şeklinde cereyan eden iş-süreci, şimdi, iki belirgin özellik göstermektedir.

İşçi, emeğinin kendisine ait olduğu kapitalistin de-

---

9. Bu son derece kuvvetli mantıki nedene dayanarak, Albay Torrens vahşilerin bu taşında sermayenin kaynağını, başlangıcını görür ve keşfeder. "Vahşinin kovaladığı vahşi hayvana fırlattığı bu ilk taşta, elleriyle tutup koparamadığı meyveleri düşürmek için kavradığı bu ilk sopada bir nesneye, bir diğer nesneyi ele geçirmek amacı ile sahip olma olayını görür ve böylece sermayenin kaynağını, başlangıcını keşfederiz." (R. Torrens, "An Essay on the Production of Wealth etc.", s. 70, 71) İngilizcede "stock" sözünün "sermaye" sözü ile eş anlamlı olması da, herhalde, bu ilk sopa (stock) ile açıklanacaktır.

netimi altında çalışır. Kapitalist, işin yöntemine uygun şekilde yapılmasına, üretim araçlarının gerektiği gibi **kullanılmasına ve böylece hammadde** israfının önlenmesine ve iş araçlarının işin zorunlu olarak sebep olacağından daha fazla eskiyip aşınmamalarına dikkat eder.

İkinci özelliği, ürünün, o ürünü doğrudan doğruya üretenin yani işçinin malı olmayıp kapitalistin malı olmasıdır. Kapitalist, sözgelişi, iş-gücünün bir günlük değerinin fiyatını ödemiştir. Bunun kullanımı diğer herhangi bir malın, örneğin, bir gün için kiraladığı bir atın kullanımı gibi, o gün için kendisine ait olur. Malın kullanımı malı satın alana aittir, ve iş-gücünün sahibi emeğini verirken, aslında sadece satmış olduğu kullanım-değerini vermektedir. İşçi, kapitalistin iş yerine adımını attığı andan itibaren, iş-gücünün kullanım-değeri, yani kullanımı, iş-gücünü yaptığı iş- kapitaliste ait olmuştu. Kapitalist, iş-gücünü satın almakla emeği canlı bir maya halinde ürünün yine kendisine ait bulunan cansız unsurlarına katar, hepsini tek bir madde haline getirir. İş-süreci, kapitalist açısından, sırf kendisi tarafından satın alınmış olan malın yani iş-gücünün tüketilmesinden ibarettir; ne var ki, o, bu malı ancak onu üretim araçları ile donatarak tüketebilir. İş-süreci, kapitalistin satın almış olduğu, ona ait bulunan mallar arasında cereyan eden bir süreçtir. Bunun için de, kendi şarap mahzeninde cereyan eden fermantasyon sürecinin ürünü ne kadar onunsa, bu sürecin ürünü de o kadar onundur.[10]

---

10. "Ürünlere, bunlar sermayeye dönüşmezden evvel, sahip olunur; bu dönüşüm onları böyle bir ele geçirme konusu olmaktan alıkoymaz." (Cherbuliez, "Richesse ou Pauvreté", édit. Paris 1841, s. 54.) "Proleter emeğini belli bir miktarda tüketim aracı (approvisionnement) karşılığı olarak satarken, ürün üzerinde herhangi bir pay sahipi olmaktan tamamen vazgeçmiş olur. Ürünlerin elde edilme biçimi gene eskisi gibi kalır: bu, anılan anlaşma ile hiçbir şekilde değişikliğe uğramaz. Ürün tamamen ve doğrudan doğruya, hammaddeleri ve tüketim araçlarını sağlıyan kapitaliste aittir. Bu, tam tersine ürün üzerindeki münhasır mülkiyet hakkı onu yapan işçiye aittir, kuralının

2. — ARTIK-DEĞER ÜRETME SÜRECİ

KAPİTALİST'in malı olan ürün, bir kullanım-değeridir: iplik, çizme vb. gibi bir şeydir. Ne var ki, çizme, bir anlamda, toplumsal ilerlemenin temeli ve kapitalistimiz kesin olarak ilerlemeden yana olmakla beraber, o, çizmeyi kendisi kullanmak için yapmaz. Mal üretiminde kullanım-değeri, asla, qu'on aime pour lui-même (bizatihi kendisi için sevilen) bir şey değildir. Kullanım-değerleri, sırf, değişim-değerinin maddî özü, değişim-değerinin taşıyıcıları oldukları için ve sürece, üretilirler. Ve Kapitalistimiz için burada iki şey söz konusudur. O, ilk olarak, bir değişim-değerine sahip olan bir kullanım-değeri, satılacak, bir nesne, yani bir mal elde etmek ister. İkinci olarak, o, toplam değiri, kendini üretimi için gerekmiş olan malların yani mal piyasasından satın almış bulunduğu üretim araçlarının ve işgücünün değerinden daha yüksek olan bir mal elde etmek peşindedir. Onun amacı, sırf bir kullanım-değeri değil fakat aynı zamanda bir mal; sırf kullanım-değeri değil, fakat aynı zamanda değer; ve sadece değer değil, fakat aynı zamanda artık-değer elde etmektir.

Burada mal üretimi söz konusu olduğu için, biz, aslında, şimdiye kadar sürecin ancak bir yüzünü gözden geçirmiş bulunuyoruz.

Aslında, burada mal üretimi sözkonusu olduğu için, biz şimdiye kadar sürecin ancak bir yüzünü gözden geçirmiş bulunuyoruz. Mal nasıl kendisi kullanım değeri

---

temel ilkesini teşkil ettiği, mal edinme (Appropriation) kanununun şaşmaz bir sonucudur." (ibid., s. 58.) James Mill, "Elements of Pol. Econ. etc." s. 70, 71: "İşçiler ücret karşılığında çalıştıkları zaman ,kapitalist sadece sermayenin (burada kastedilen üretim araçlarıdır) değil, fakat aynı zamanda emeğin de sahibidir. Sermaye kavramı ücret olarak ödenen şeyi de kapsıyorsa, ki pratik hayatta görülen uygulama budur, bu durumda, emeği sermayeden ayrı olarak söz konusu etmek saçma bir şey olur. Sermaye, bu anlamda, bunların, sermaye ve emeğin, ikisini de kapsar."

ile değerden meydana gelen bir bütünse, malın üretim sürecinin de iş süreci ile değer yaratma sürecinden meydana gelen bir bütün olması gerekir.

Üretim sürecini bir kez de değer-yaratma süreci olarak inceleyelim.

Her malın değerinin, kendi kullanım-değerinde maddeleşmiş emeğin miktarı ile, kendi üretimi için gerekli toplumsal iş (çalışma) zamanı ile belirlendiğini, biliyoruz. Bu, kapitalistimizin iş sürecinin sonucu olarak elde etmiş olduğu ürün için de doğru ve geçerlidir. Demek ki, her şeyden evvel, bu üründe maddeleşmiş emeği hesaplamak gerekiyor.

Diyelim, bu ürün iplik olsun.

İplik yapmak için ilk önce bunun hammaddesi gerekli idi; diyelim bu 10 libre pamuk olsun. Pamuğun değerinin ne olduğu, şimdi hemen araştırılması gereken bir şey değildir; çünkü, kapitalist bu pamuğu piyasada değerini ödeyerek almıştır, bu, 10 şilin olsun, pamuğun üretimi için gerekmiş olan emek, pamuğun fiyatında, genel toplumsal emek olarak, zaten ifade edilmektedir. Bundan başka, pamuğun işlenmesi iğ'de —iğ, burada kullanılmış olan diğer her türlü iş aracını da temsil eder— meydana gelen aşınma ve yıpranmanın 2 şilinlik bir değere eşit olduğunu varsayacağız. 12 şilin değerindeki bir altın kitlesi 24 iş-saatinin yani iki iş-gününün ürünü ise, bundan, ilk önce, iplikte iki iş-gününün maddeleşmiş olduğu sonucu çıkar.

Pamuğun şeklini değiştirmiş olması ve iğin bir kısmının aşınarak yokolup gitmesi, bizi yanıltmamalıdır. 40 libre ipliğin değeri = 40 libre pamuğun değeri + tam bir iğin değeri ise, yani bu eşitliğin her iki yanını elde etmek için, bir ve aynı uzunlukta iş (çalışma) zamanı gerekiyorsa, genel değer kanununa göre, söz gelişi, 10 libre iplik, 10 libre pamukla birlikte dörtt-bir iğin eş-değeri

olur. Bu durumda, bir ve aynı uzunluktaki iş (çalışma) zamanı bir keresinde kullanım-değeri iplikle, diğer keresinde kullanım-değeri pamukla birlikte kullanım-değeri iğle temsil edilmiş olur. Demek ki, ister iplikle, ister pamukla, ister iğ'le temsil ediliyor olsun, değeri bakımından değişen bir şey olmaz. İğ ve pamuk yanyana ve sessizce dururlarken bunların kullanım şekillerini değiştiren ve kendilerini iplik haline getiren dokuma sürecinde birbirleriyle birleşip bir tek şey haline gelmeleri, değerleri açısından, bunların iplik eş-değerleri ile doğrudan doğruya değiştirilmeleri halinden hiç de farklı bir durum yaratmaz.

Pamuğun üretimi için gerekmiş olan iş zamanı, pamuğun hammaddesi olduğu ipliğin üretimi için gerekmiş olan iş zamanının bir kısmıdır ve bundan dolayı iplikte mevcuttur. Aşındırılmaksızın ya da tüketilmeksizin pamuğun iplik haline getirilmesi mümkün olmayan iğin üretimi için gerekmiş iş zamanı için de aynı şey söz konusu olur.[11]

Demek oluyor ki, ipliğin değeri ya da elde edilmesi için gerekmiş iş zamanı tespit edilirken, bizzat pamuğun üretilmesi ve iğin yıpranan kısmının yenilenmesi, sonra pamuk ve iğ ile iplik yapımı için yürütülmeleri gereken, birbirlerinden zaman ve yer bakımından ayrı, çeşitli özel iş-süreçleri, bir ve aynı iş sürecinin biri diğerini izleyen değişik safhaları olarak görülebilir. İplikle içerik bulunan bütün emek geçmişte harcanmış emektir. İpliği meydana getiren unsurların üretimi için gerekmiş iş zamanının çok daha eski bir zamanda, buna karşılık, son süreç olan iplik imâli süreci için doğrudan doğruya gerekmiş

11. "Malların değerini sadece bunların üretimi için doğrudan doğruya harcanmış olan emek değil, doğrudan doğruya harcanan emeğe yardımcı olan araç, gereç ve binalar için harcanmış bulunan emek de etkiler." (Ricardo, I. c. s. 16.)

olan emeğin içinde bulunduğumuz zamana çok daha yakın bir zamanda harcanmış olmasının hiçbir önemi yoktur. Bir evin inşası için, örneğin, 30 iş-günlük belirli bir emek kitlesi gerekli olsa, 30'uncu iş gününün üretime birinci iş-gününden 29 gün sonra girmesinden dolayı, evin varlığına katılmış iş zamanının toplam miktarında hiçbir değişiklik olmaz. Şu halde, hammadde ile iş-araçlarında içerik bulunan iş zamanı, sanki bu zaman iplik imâlinin, en son iplik bükümü safhasında harcanacak emeğin harcanmasından önce daha önceki bir amaşasında harcanmış bir zaman gibi ele alınabilir.

Üretim araçlarının, yani pamuğun ve iğin, 12 şilinlik fiyatla ifade edilen değerleri, aynı zamanda, ipliğin değerinin veya ürünün değerinin de yapıcı unsurlarıdır.

Yalnız, burada, iki şartın yerine getirilmesi gereklidir. İlk önce, pamuk ve iğ bir kullanım-değerinin üretiminde fiilen kullanılmış olmalıdır. Bizim örneğimizde ipliğin bunlardan meydana gelmiş olması gerekir. Kendisini taşıyan kullanım-değerinin ne olduğu, değer için önemli değildir; ama, onu bir kullanım-değerinin taşıması zorunludur. İkinci olarak, ancak mevcut toplumsal üretim şartları altında gerekli olduğu kadar iş zamanı harcandığı, varsayılır. 1 libre iplik dokumak için, 1 libre pamuk gerekli olsa, bu durumda, demek ki, 1 libre iplik yapmak için ancak ve sadece 1 libre pamuk harcanabilir. İğ için de aynı şey söz konusudur. Kapitalist, demirden yapılmış iğ yerine altından yapılmış iğ kullanmak gibi bir fanteziye kapılsa, iplik değeri ile gene ancak, toplumsal gerekli emek, yani demir iğ ile yapılan üretim için gerekli iş zamanı ifade edilir, daha fazla bir şey değil.

Şimdi üretim araçlarının yani pamuğun ve iğin, ipliğin değerinin ne kadarını meydana getirdiklerini biliyoruz. Bu kısım, 12 şiline veya maddeleşmiş iki iş gününe eşittir. Geriye, pamuğa iplikçinin bizzat kendi emeğinin

kattığı değer kısmının incelenmesi kalıyor.

Bizim, bu emeği, şimdi, iş sürecini incelediğimiz zamandakinden bambaşka bir bakış açısından ele alınamız gerekiyor. Orada, pamuğu ipliğe dönüştürmek gibi belli amacı olan bir faaliyet söz konusu idi. Diğer herşey aynı kalmak şartı ile, emek bu amaca ne kadar yatkın ise, iplik o kadar iyi olur. İplikçinin işi diğer üretken işlerden spesifik olarak farklı idi; bu farklılık, iplikçinin özel amacı, yani iplik bükme, kendisinin özel çalışma biçimi, üretim araçlarının özel mahiyeti, ürünün özel kullanım-değeri ile hem öznel, hem de nesnel olarak belirir. Pamuk ve iğ, iplik imâli için vazgeçilmez şeylerdir; ama, bunlarla top yapılamaz. Buna karşılık, iplikçinin emeği değer yaratıcısı yani değer kaynağı olarak top dökümcüsünün emeğinden, ya da örneği daha yakından verirsek, pamuk yetiştiricisinin ve iğ yapımcısının ipliğin üretim araçlarında gerçeklik kazanan emeklerinden, hiçbir şekilde farklı değildir. Pamuk yetiştirmek, iğ yapmak ve iplik bükmek, bir ve aynı toplam değerin, iplik değerinin, sırf miktar olarak farklı kısımlarını, işte ancak bu özdeşlik sebebiyle meydana getirebilirler. Burada artık söz konusu olan işin niteliği, mahiyeti ve spesifik karakteri değil, yalnızca miktarıdır. Bunun da sadece hesaplanması gekir. İplik yapımında kullanılan emeğin, basit emek, toplumsal ortalama emek olduğunu varsayacağız. Bunun karşıtı varsayımın hiçbir farka yol açmadığı ilerde görülecektir.

İş-sürecinde emek, durmadan değişiklik geçiren hareket şeklinden çıkıp bir varlık, bir nesne şekline giren bir şeydir. Bir saatlik iplik bükme işinin sonunda iplikçinin hareketini, belli bir miktar iplik temsil eder. Ve dolayısiyle, belli miktarda bir emek, bir saatlik emek, pamukta maddeleşir. Burada bir saatlik emek diyoruz. Yani iplikçinin hayatî gücünü bir saat süre ile harcamasından

söz ediyoruz; yani iplik bükme işinden değil, iplikçinin yaşam gücünün sarfedilmesinden söz ediyoruz: çünkü, burada özel iplik bükme işi, iplikçinin özel işi olarak değil, ancak genel olarak iş-gücü olduğu için hesaba katılır.

Şurası son derece önemlidir: Sürecin devamı boyunca, yani pamuğun ipliğe dönüştürülmesi sırasında toplumsal olarak gerekli iş zamanından fazla zaman harcanmaz. Normal şartlar altında, yani ortalama, toplumsal üretim şartlarının sözkonusu olduğu bir halde, a libre pamuk b libre ipliğe dönüşmek için bir saatlik iş zamanını gerektiriyorsa bu durumda ancak 12xa libre pamuğu 12xb libre ipliğe dönüştüren 12 saatlik işgünü, işgünü sayılır. Çünkü, değer yaratıcı olarak kabul edilen şey yalnız toplumsal olarak gerekli iş zamanıdır.

Emeğin kendisi gibi, hammadde ve ürün de, burada, asıl ve saf iş-sürecinde olduğundan bambaşka bir ışık altında görünürler. Hammadde burada sadece belli bir miktar emeği emmeye yarar. İplik bükme şeklinde iş-gücü harcanmış ve bu şekildeki iş-gücü hammaddeye eklenmiş olduğu için, hammaddenin ipliğe çevrilmesi, gerçekte, bu emmeyle olur. Ama şimdi ürün yani iplik, sırf, pamuk tarafından emilmiş emeğin bir ölçüsünden ibarettir. Bir Saatte $1\,^2/_3$ libre pamuk işlenip $1\,^2/_3$ libre iplik haline getirilirse, 10 libre iplik 6 saatlik emeğin emilmiş olduğunu gösterir. Belirli ve deneylerle saptanmış ürün miktarları şimdi belirli miktarlarda emekten, belirli donmuş emek zamanı kitlelerinden başka bir şeyi temsil etmezler. Bu belirli miktarlardaki ürünler, artık, bir saatlik, iki saatlik, bir günlük toplumsal emek maddesinden başka bir şey değildir.

İş malzemesinin kendisinin halen bir ürün yani bir hammadde olması ne kadar önemli ise, işin iplikçilik,

malzemesinin pamuk ve ürünün iplik olması da burada ancak o kadar önemlidir. İşçi, iplikçilik yerine, kömür madeninde çalışıyor olsaydı, iş malzemesi kömür doğa tarafından sağlanıyor olacaktı. Ama gene de yatağından çıkarılmış belli bir miktardaki, örneğin bir ton kömür belli miktardaki emilmiş emeği temsil eder.

İş-gücünün günlük değerinin satışı sırasında 3 şilin olduğunu, bu üç şilinde 6 iş-saatinin maddeleşmiş bulunduğunu, ve gene, işçinin günlük yaşama araçlarının gerektiğini, varsaymıştık. Şimdi, iplikçimiz bir iş-saatinde $1\,^2/_3$ libre pamuğa $1\,^2/_3$ libre ipliğe çeviriyor olsa,[12] 6 saatten 10 libre pamuğu 10 libre iplik haline getirir. İplik yapımı süreci boyunca pamuk, demek ki, 6 iş-saatini emer. Bu uzunluktaki iş zamanı üç şilinlik bir altın miktarı ile temsil edilir. Demek oluyor ki, sırf iplik yapma süreci sırasında pamuğa 3 şilinlik bir değer katılmış oluyor.

Şimdi ürünün yani 10 libre ipliğin, toplam değerine bakalım. Bu miktar iplikte $2\,^1/_2$ iş-günü maddeleşmiştir; 2 gün pamuktan ve iğ'in yıpranmasından gelir. 1/2 gün de iplik yapma süreci sırasında emilmiş emektir. Bu uzunluktaki iş zamanı 15 şilinlik bir altın kitlesiyle temsil edilir. Demek ki, 10 libre ipliğin değerinin 15 şilinlik bir fiyatı olur, bunun gibi bir libre ipliğin fiyatı 1 şilin 6 penidir.

Kapitalistimiz burada şaşırır kalır. Ürünün değeri yatırılmış sermayeye eşittir. Yatırılmış sermaye büyümemiş, bir artık-değer meydana gelmemiş ve dolayısiyle para sermayeye çevrilmemiştir. 10 libre ipliğin fiyatı 15 şilin; 15 şilin ise, mal piyasasında ürünü meydan getiren unsurların satın alınması için harcanmış, ya da, bir baş-

12. Sayılar burada tamamen keyfî olarak alınmışlardır.

ka deyimle, iş-sürecinin unsurları 15 şiline alınmış, pamuş için 10 şilin, iğ'in aşınıp yıpranan kısmı için 2 şilin, iş-gücü için 3 şilin ödenmiş. İpliğin büyümüş değeri bir işe yaramıyor; çünkü bu değer sadece, daha evvel pamuğa, iğ'e ve iş-gücüne bölünmüş bulunan değerlerin toplamından ibarettir. Mevcut değerlerin böylesine bir toplamından asla bir artık-değer doğamaz.[13] Bu değerler, şimdi, bir şeyde toplanmış bulunmaktadırlar; ama bu üç malın satın alınmasıyla üç ayrı kısma ayrılmazdan önce de gene 15 şilinlik bir para miktarı ile ifade edilen aynı büyüklükte bir değer idiler.

Aslında bu sonuçta garip görülecek pek bir şey yoktur. Bir libre ipliğin değeri 1 şilin 6 penidir; bunun için de kapitalistimiz 10 librelik iplik için mal piyasasında 15 şilin ödemek zorunda kalmıştır. Kapitalist kendi oturduğu evi ister piyasadan inşa edilmiş olarak satın alsın, ister kendisi inşa ettirsin, bu işlemlerden ne biri ne diğeri evin iktisabı için yatırılmış parayı ne artırır, ne eksiltir.

Yüzeysel ekonomiye aşina olan kapitalistimiz, belki şöyle diyecektir: "Ben paramı, sonunda daha fazla para elde etmek için yatırmıştım." Ne var ki, cehenneme giden yol iyi niyetlerle döşenmiştir; o, pekâlâ, üretimde bulunmadan da, para kazanmak niyetinde olabilirdi.[14] Tehditler

---

13. Fizyokratların, tarımda harcanan emekten gayri bütün emeği üretken olmayan emek sayan kuramlarının dayandığı temel önerme budur: ve bu önerme ortadoks iktisatçılar için karşı çıkılmaz bir önermedir. "Bir şeyin değerini bulmak için bu şeyin üretimi için kullanılan diğer birçok şeyin değerlerinin hesaba katılması (örneğin, dokuma işçisinin tüketim araçlarının değeri işlenen ketene katılır) yani, deyim yerinde ise, çeşitli değerlerin bir değer üzerinde kat kat yığılması, bu değerin ayni ölçüde büyümesi sonucunu verir... El zanaatları ürünlerinin fiyatlarının nasıl meydana geldiğini toplama (addition) terimi çok güzel gösterir: bu fiyat kullanılmış bulunan ve bir arada sayılan çeşitli değerlerin toplamından başka bir şey değildir; bununla beraber, toplamak çarpmak demek değildir." (Mercier de la Rivière, I. c. s. 599.)

14. Böylece, örneğin, kapitalist, 1844 - 1847 yılları arasında, demiryolları hisse senetleri üzerinde spekülasyonda bulunmak için, sermayesinin 'bir' kıs-

savurmaya başlar. Bir daha gafil avlanmıyacağım, der. Bundan böyle kendim yapacağıma, malları piyasadan yapılmış, hazır olarak alacağım, der. Ama bütün kapitalist kardeşleri aynı şeyi yapmaya kalkışsalar, kapitalistimiz bu alacağı malı piyasada nasıl bulacaktır? Oysa, elindeki para yenilir bir nesne değildir. Kendi kendine kafasında bir takım soruları cevaplandırmaya çalışır. "Kendimi nelerden mahrum ediyorum. 15 şilinimi, üretim işinde kullanacağıma ve bununla iplik yapacağıma keyfim için harcayabilirdim" diye düşünür. Ama ne var ki, şimdi elinde, iç rahatsızlığı yerine, iplik var; ve bu kendisini servet biriktiren (iddiharda bulunan) kmsenin durumuna düşmekten kurtarır; iddiharın ise nasıl bir terk-i dünya etmek yolu olduğunu görmüş bulunuyoruz. Dahası var, hiçbir şeyin olmadığı yerde hükümdarın hakkının da lâfı olmaz. İradî imsakının fazileti ne olursa olsun, ortada fazladan bir karşılık ödenmesi gereken bir şey yoktur; çünkü sürecin sonunda ürünün değeri sadece bu sürece sokulmuş olan malların değerlerinin toplamına eşittir.

Burada durup, demek ki, faziletin ücreti faziletmiş, diye teselli bulsa ya, bulmaz. Kendisini yer bitirir. İpliğin ona hiçbir yararı yoktur. O, bunu satmak için üretmiş, satar da; ya da daha kolay yoldan giderek, aile doktoru Mac Culloch'un aşırı üretim salgınına karşı kendisi için hazırlamış bulunduğu koruyucu tedbirler reçetesi uyarınca ilerde sırf kendi kişisel ihtiyaçlarını giderecek şeyler üretirdi. Şimdide direnecek ve kendini şöyle savunacaktır. Burada inadı tutacaktır. İşçi kollarını ve bacaklarını kullanarak işyerlerini yoktan mı var edecek, malları havadan mı üretecekti? İşçinin emeğini mala an-

---

mını üretim işlerinden çekmişti. Böylece, kapitalist, Amerikan İç Savaşı sırasında, Liverpool pamuk borsasında oynayabilmek için, fabrikasını kapatmış ve işçileri sokağa atmıştı.

cak kendileri sayesinde katabildiği işyerleri ve malzemeyi ona sağlayan o değil miydi? Ve, şimdi toplumun en büyük kısmı hiçbir şeyleri olmayan böyle kimselerden meydana geldiğine göre, o, kendi üretim araçları ile, pamuk ve iğ ile, topluma, yalnız topluma da değil, üstelik kendisine tüketim araçları sağladığı işçiye ölçülemeyecek değerde bir hizmet yapmış olmuyor muydu? Şimdi, bu hizmeti için bir karşılık almayacak mıydı?»

Pekâlâ ama pamuk ve iği ipliğe çevirmekle işçi de ona bir karşı hizmette bulunmuş olmadı mı? Üstelik, burada hizmet söz konusu değildir.[15] Hizmet,, mal olsun, emek olsun, bir kullanım-değerinin sağladığı fayda etkisinden başka bir şey değildir.[16] Burada ise söz konusu olan değişim-değeridir. İşçi kapitaliste, pamuğa eklenmiş 3 şilinlik değerle tam bir eşdeğer, değere karşı değer, geri vermiş oluyordu. Buraya kadar kesesi ile bu derece öğünen dostumuz, birdenbire fikir değiştirir ve işçinin mütevazi gayretini kabul eder. "Ben kendim de çalışmadım mı? İplik üzerinde denetleme ve gözcülük işini yapan ben değil miyim? Benim bu işim de değer yaratmaz mı?" diye kendisine bir pay çıkarmaya kalkar. İşinde çalıştırdığı

---

15. "Allan, pullan, süslen ve yücelt bakalım kendini. ... Ama kim ki verdiğinden daha fazlasını veya daha iyisini alır, o, tefecidir, ve komşusuna hizmet etmemiştir; ona, malını çalmış veya gasbetmişçesine, bir fenalık yapmış demektir. Hizmet ve yardım denilen her şey komşuya hizmet ve yardım değildir. Çünkü, zina eden bir kadın ve zina eden bir erkek birbirlerine büyük hizmet ve zevk sağlamış olurlar. Bir süvari, yol kesmede, tarla ve evleri talan edip soymada yardımcı olmakla, bir kundakçıya çok büyük bir hizmet sağlar. Papa taraftarları, onların hepsini boğmamak, yakmamak, öldürmemek, hapishanelerde çürütmemekte, aksine bazılarını yaşatmak, ve bunları toplum dışına atmak, veya ellerindeki avuçlarındaki şeyleri almakla bize büyük hizmetler ederler. Şeytanın bizzat kendisi kendi yolunda olanlara büyük, ölçüsüz hizmetler sağlar. ... Kısaca, dünya büyük, fevkalâde, günlük hizmet ve yardımlarla doludur." (Martin Luther, "An die Pfarrherrn, wider den Wucher zu predigen etc.", Wittenberg 1540.)

16. "Zur Kritik der Pol, Ök." s. 14 de, bu konuda şunu belirtmiştim: "Hizmet' kategorisinin J. B. Say ve Bastiat gibi bir kısım iktisatçılara nasıl bir 'hizmet' gördüğü anlaşılması güç bir şey değildir.

gözcüsü ile yöneticisi bu düşünceye bıyık altından güler-ler. Ama o, bu arada, yürekten gelen bir kahkaka ile, es-ki yüz ifadesini çoktan takınmış bulunur. Bütün bu hi-kâye ile maksadı bizimle şaka etmekti. Yoksa, ona on paralık önem verdiği yoktu. O, bu ve bunlar gibi bayat kaçamakları ve boş lâf cambazlıklarını, kendilerine zaten bu iş için para ödenen Ekonomi Politik Profesörlerine bı-rakır. O, kendisi, işi dışında söylediğini gerçi her zaman düşünmeyen, ama işinde ne yaptığını daima bilen pratik bir adamdır.

Konuyu daha yakından inceleyelim. Kendisinde bir yarım iş-günü maddeleşmiş bulunduğu, yani kendisinin günlük üretimi için gerekli tüketim araçları bir yarım iş-gününe mal olduğu için, iş-gücünün günlük değeri 3 şi-lin idi. Ne var ki, iş-gücünde saklı bulunan geçmişte harcanmış emek ve bunu harekete getirebilen canlı emek, emeğin günlük muhafaza ve bakım masrafları ve bunun iş-sürecinde günlük harcanışı, birbirlerinden ta-mamen farklı büyüklüklerdir. Birincisi iş-gücünün değiş-im-değerini belirler; ikincisi ise iş-gücünün kullanım-de-ğeridir. Kendisini 24 saat canlı tutmak için bir yarım iş-günü gerekiyor olması, işçinin tam bir gün çalışma-sına asla engel değildir. O halde, iş-gücünün değeri ile iş-gücünün iş-süreci sırasında yarattığı değer de bir-birlerinden tamamen farklı büyüklüklerdir. Kapitalist, iş-gücünü satın alırken, işte bu farkı gözönünde tutmuş-tu. Emeğin iplik ya da çizme yapmak şeklindeki fayda özelliği sadece bir vazgeçilmez şart (conditio sine qua non) idi; çünkü, değer yaratabilmek için, emeğin bir fay-dalı şekilde, bir kullanım-değeri yaratacak şekilde harcan-ması gerekir. Ama, can alıcı nokta, bu malın kullanım-değerinin spesifik bir kullanım-değeri, değer kaynağı ol-ması, kendisinin sahip bulunduğundan daha fazla de-ğerin kaynağı olması idi. Kapitalistin bu maldan, yani

emek ya da iş-gücünden, beklediği spesifik hizmet budur. Ve bu alış-verişte, kapitalist, mal değişimini yöneten ezelî kanunlara uygun hareket etmektedir. İş-gücü satıcısı, diğer herhangi bir malın satıcısı gibi, gerçekte, malının değişim-değerini gerçekleştirmiş ve malının kullanım-değerinden ayrılmış olur. O, bunlardan birini elden çıkarmadan, diğerini elde edemez. İş-gücünün kullanım-değeri, emeğin kendisi, satılmış bulunan yağın kullanım-değeri ne kadar yağ tacirine ait bulunursa, o kadar satıcısına, işçiye ait olur. Para sahibi, iş-gücünün bir günlük değerinin karşılığını ödemiştir; bunun için, iş-gücünün bir günlük kullanımı, yani iş-gücünün bir gün boyunca harcanışı para sahibine aittir. İş-gücünün bir günlük muhafaza ve bakımının sadece bir yarım iş-gününe mal olması, iş-gücünün tam bir gün faaliyet gösterebilmesine, yani çalışabilmesine ve dolayısiyle kullanımı ile bir gün boyunca kendi değerinin iki katı bir değer yaratılmasına rağmen, alıcısı için özel bir şans olmakla beraber, satıcısı için asla bir haksızlık ve adaletsizlik değildir.

Kapitalistimiz kendisini güldüren bu durumu önceden görmüştü. Bundan ötürü işçi, iş yerinde sadece altı saat değil, on iki saat devam edecek bir iş-süreci için gerekli olan üretim araçlarını hazır bulur. 10 libre pamuk 6 iş-saat emip 10 libre ipliğe dönüşürse, 20 libre pamuk 12 iş saatini emer ve 20 libre ipliğe çevrilir. Şimdi bu uzatılmış iş-sürecinin ürününü inceliyelim. 20 libre iplikte, şimdi 5 iş-günü maddeleşmiş bulunur: bunun 4'ü daha evvel pamuk üretimi ile iğ yapımı için harcanmış, 1'i iplik yapma süreci sırasında pamuk tarafından emilmiş iş-günüdür. 5 iş-gününün altın ile ifadesi ise 30 şilin yani 1 sterlin 10 şilindir.* Bu, aynı zamanda, 20 libre ipliğin fiyatıdır. Bir libre iplik, eskisi gibi 1 şilin 6 peniye

* 1 sterlin, 20 şilin 12 penidir. —ç.

malolur. Buna karşılık, sürece sokulmuş malların değer toplamı 27 şilin tutmuştu. İplik ise 30 şilin ediyor. Ürünün değeri, kendi üretimi için yatırılmış değerden 1/9 oranında artmış bulunuyor. O halde 27 şilin 30 şiline dönüşmüş demektir. 27 şilinlik bir artık-değer, eklenmiş oluyor. Oyun, nihayet başarı ile sonuçlanıyor. Para sermayeye çevrilmiştir.

Problemin bütün gerekli şartları karşılanmış ve mal değişiminin kanunları, hiçbir şekilde ihlâl edilmemiştir. Bir eş-değer bir diğer eş-değer ile değiştirilmiştir. Kapitalist, alıcı olarak, her malın tam değerini ödemiştir; bu mallar, pamuk, iğin kullanılma ile aşınan kısmı ve iş-gücü idiler. Demek ki, kapitalist, diğer her mal alıcısının yaptığı şeyi yapmıştır: aldığı malların kullanım-değerlerini tüketmiştir. İş-gücünün tüketim süreci, ki aynı zaman da malın üretim sürecidir, sonunda 30 şilin değerinde, 20 libre iplik olan bir ürün vermiştir. Kapitalist, pazara geri döner ve daha evvel alıcı olarak mal almışken, şimdi, satıcı olarak mal satar. O, bir libre ipliği, değerinin ne bir pul altında ne bir pul üstünde, tam 1 şilin 6 peniye satar. Ve gene de, başlangıçta dolaşıma soktuğundan, 3 şilinlik bir fazlayı dolaşımdan çeker. Bu işin tamamı, parasının sermayeye dönüşmesi, hem dolaşım alanında cereyan eder, hem de bu alanda cereyan etmez; bu iş, dolaşımın araya girmesiyle olur; çünkü, mal piyasasında işgücünün satın alınması gerekir; dolaşımda olmaz; çünkü, dolaşım üretim alanında cereyan eden değer yaratma sürecinin ancak ilk adımının atıldığı yerdir. Ve böylece, "mümkün olan dünyaların en iyisinde her şey en iyi dir." ("Tout est pour le mieux dans le milleur des mondes possibles.")

Kapitalist, parayı, yeni bir ürünün malzemesi olarak ya da iş-sürecinin maddî unsurları olarak iş görecek mallara dönüştürürken ve bu malların cansız maddeleri-

ne canlı iş-gücünü katarken aynı zamanda, değeri yani geçmişte harcanmış, maddeleşmiş ölü emeği, sermayeye, kendi kendinin değerini artıran bir değere, üreyip çoğalan canlı bir canavara çevirmiş olur.

Şimdi, değer yaratma süreci ile değerlenme, artık-değer üretme sürecini birbirleriyle karşılaştırırsak, artık-değer üretme sürecinin, belli bir noktanın ötesine götürülmüş bir değer yaratma sürecinden başka bir şey olmadığını görürüz. Bu ikinci süreç, yani değer yaratma süreci, sırf sermaye tarafından satın alınmış olan iş-gücünün değerinin yerini yeni bir eş-değerin aldığı noktaya kadar sürse, bu bir basit değer yaratma süreci olur. Değer yaratma süreci bu noktadan sonra da devam ederse, bu, değerlenme, artık-değer üretme süreci haline gelir.

Bundan sonra, değer yaratma süreci ile iş-sürecini karşılaştırırsak, iş-sürecinin, kullanım-değeri yapan faydalı işten ibaret olduğu görülür. Hareket, burada, nitel açıdan, yapılmış biçimine göre, amaç ve muhtevasına bakılarak ele alınır. Bir ve aynı iş-süreci, değer yaratma sürecinde kendisinin sadece nicel yönüyle görünür. Burada artık sadece, zaman süresi ya da iş-gücünün faydalı olarak harcandığı süre söz konusudur. İş-sürecine katılan mallar da, artık, belli bir amaç yönünde faaliyette bulunan iş-gücünün fonksiyonları ile belirli, maddî unsurlar olarak söz konusu olmazlar; sadece maddeleşmiş emeğin belli miktarları olarak hesaba katılırlar. İster üretim araçlarında içerik bulunsun, ya da ister iş-gücü tarafından eklenmiş olsun, emek burada sırf ve sadece harcandığı zamana göre ele alınır ve hesaba katılır. Şu kadar saat, gün vb. harcanmıştır, denir.

Bununla beraber, emek ancak, kullanım-değerinin üretimi için harcanmış zaman veri olan toplumsal üretim şartlarının gerektirdiği kadar olduğu sürece, hesaba katılır. Bundan çeşitli sonuçlar çıkar. İlkin iş-gücü nor-

mal şartlar altında faaliyet gösteriyor olmalıdır. İplik makinesi iplikçilikte hâkim toplumsal iş-aracı haline gelmiş bulunuyorsa, işçinin eline basit iplik tezgâhı verilmiş olmamalıdır. İşçiye normal nitelikte pamuk yerine, her an kopan, döküntü bir pamuk verilmemelidir. Aksi halde, işçi bir libre pamuğun üretimi için toplumsal gerekli iş zamanından daha fazla zaman harcar; ama bu gerekli olanı aşan zaman parçası, değer ya da para meydana getirmez. Ne var ki, maddî iş unsurlarının normal nitelikte olmaları işçiye değil, kapitaliste bağlı bir şeydir. Bir diğer şart, bizzat iş-gücünün normal nitelikte olmasıdır. İş-gücü, kullanıldığı iş kolunda, burada hâkim olan ortalama beceriye, el yatkınlığına ve çabukluğa sahip bulunmalıdır. Ama bizim kapitalistimiz emek piyasasında normal nitelikli iş-gücü satın almıştı. Bu gücün, normal sayılan bir ortalama çaba miktarında, toplumda yaygın olan bir yoğunluk derecesinde harcanması gerekir. Kapitalist, bir saniyenin bile boş geçmemesi için bütün gayret ve dikkatini harcar. İş-gücünü belli bir zaman süresi için satın almıştır. Malına tam sahip olmak hakkıdır. Kendisinden bir şey aşırılmasını istemez. Son olarak, -bu konuda dostumuzun uymak zorunda olduğu ceza kanunu vardır- hammaddenin ve iş araçlarının amaç dışı kullanılmasına burada yer olamaz; çünkü, israf edilen malzeme veya iş araçları gereğinden fazla harcanmış maddeleşmiş emeği temsil ederler, ve dolayısiyle üründe yer almazlar ve değerinde hesaba katılmazlar.[17]

17. Bu, köle emeği üzerine kurulmuş üretimin pahalılaşmasına yol açan hususlardan biridir. İşçi burada, eskilerin yerinde bir deyimiyle, hançeresinden ses çıkaran âlet (instrumentum semivocale) olan hayvandan ve ses çıkarmayan âlet (instrumentum mutum) olan iş araç ve gerecinden sırf konuşan bir âlet (instrumentum vocale) olmakla ayrılır. Ama işçi, hayvan ve aletlere, kendisinin onlarla aynı şey olmadığını, kendisinin bir insan olduğunu duyurur, hissettirir. İşçi onlara insafsızca davranarak ve onları keyfi istediği gibi (con amore) çarçur ederek, onlardan farklı olduğunun tatminini duyar ve tadını çıkarır. Bundan dolayı bu üretim biçi-

Görülüyor ki, daha önce malları incelerken, kullanım değeri yaratan emek ve değer yaratan emek olarak bir ve aynı emeğin bu iki niteliği arasında mevcut olduğunu gördüğümüz fark, şimdi, üretim sürecinin iki yüzü arasındaki fark olarak kendini gösteriyor.

İş-süreci ve değer yaratma sürecinden meydana gelen bir bütün olarak üretim süreci, mal üretimi sürecidir; iş-süreci ve değerlenme yani artık-değer üretme süreci olarak ise aynı üretim süreci, kapitalist üretim sürecidir. mal üretiminin kapitalist şeklidir.

Daha evvel belirtilmiş olduğu gibi, kapitalist tarafından alınıp kullanılan emeğin, basit, toplumsal ortalama emek, ya da karmaşık emek, yüksek spesifik ağırlığı

---

minde en kaba, en ağır ve fakat sırf kabalık ve hantallıkları dolayısiyle tahrip edilebilmeleri zor olan iş araçları kullanılması ekonomik ilke olarak göz önünde tutulur ve uygulanır. İşte bu nedenle, İç Savaş öncesine gelinceye kadar, köleliğin süre geldiği Meksika Körfezi çevresindeki eyaletlerde, toprağı bir domuz veya köstebek gibi karıştıran, fakat yarıp alt-üst etmiyen, eski Çin tipi sabanların kullanılmış oldukları görülür. Bak. J. E. Cairnes, "The Slave Power", Lond. 1851, s. 46 vd. "Seaboard Slave States" [s. 46, 47] adlı eserinde Olmsted, diğer şeyler arasında, şunları anlatır: "Bana burada öyle aletler gösterdiler ki, bizde aklı başında hiç kimse ücret ödediği işçisini bunlarla cebelleştirip iş çıkarmasını engellemez. Bunların son derece ağır ve hantal oluşları yüzünden, sanırım, bunlarla yapılan iş, ayni işin bizdeki aletlerle yapılmasından, en az, yüzde 10 oranında güç olmak gerekir. Bununla beraber, bana ısrarla belirttiklerine göre, kölelerin kendilerine verilen aletleri hoyratça ve gelişi güzel kullanmaları nedeniyle, onları daha hafif ve daha az kaba aletlerle donatmak ekonomik bir davranış olamaz; bizim işçilerimize her zaman verdiğimiz, ve böyle davranmakla da kârlı çıktığımız, türden aletler, toprağın bizimkinden daha yumuşak ve daha az taşlı olmasına rağmen, Virginia'nın mısır tarlalarında bir gün bile dayanmazlarmış. Bunun gibi çiftliklerde at yerine katır kullanılmasının niye bu derece yaygın olduğu sorusuna ilk gösterilen ve itiraf edilmek gerekir ki, inandırıcı da olan neden, atlar zencilerin kendilerine devamlı şekilde reva gördükleri davranış ve zorlamaya dayanamıyor, oldu. Zenciler atları kısa zamanda sakatlamakta ve kötürüm bırakmaktadırlar, oysa, katırlar dayağa ve arasıra bir veya iki kere yem verilmemeye, bedeni bir arızaya uğramadan tahammül edebiliyor. Soğuktan da zarar görmüyor ve, bakımları ihmal edilse ve haddinden fazla çalıştırılsalar bile, hastalanmıyorlar. Şuraşı var ki, hayvanlara reva görülen ve hemen hemen Kuzeyli her çiftçinin bakıcılarına derhal yol vermesine neden olan muameleyi herhangi bir zamanda görmek için, bu satırları yazdığım odanın penceresinden öteye gitmeme hiç lüzum yok."

olan emek olup olmamasının, değerlenme, artık-değer üretme süreci bakımından en küçük bir önemi yoktur. Toplumsal ortalama emeğe göre daha yüksek, daha karmaşık sayılan emek, kendisi için daha yüksek öğretim ve eğitim masrafı yapılmış, üretimi daha fazla iş zamanı almış ve bunun için de basit iş-gücünden daha yüksek bir değeri olan, bir iş-gücü harcamasıdır. Bu gücün değeri daha yüksekse, bunun harcanması da, dolayısiyle, daha yüksek bir emeğin tüketilmesi demektir; ve bunun için de, bir ve aynı zaman aralıklarında, bu aynı güç nispî olarak daha yüksek değerlerde maddeleşir. Bununla beraber, iplik yapımında kullanılan emekle kuyumcunun emeği arasındaki derece farkı ne olursa olsun, kuyumcunun sadece kendi iş-gücünün değerini çıkarmak için harcadığı emek parçası, nitel olarak, onun artık-değer yaratmak için harcadığı ek emek parçasından hiçbir şekilde farklı ve ayrı değildir. Artık-değer, eskisi gibi, sadece ve ancak fazladan harcanan bir emek miktarı ile, ve aynı iş-sürecinin fazladan uzatılması sonucu olarak meydana gelir; bu, bir halde, iplik üretim sürecinde, diğer halde, mücevher üretimi sürecinde olur.[18]

18. Yüksek ve basit emek, "skilled" (hünerli) ve "unskilled labour" (hünersiz emek) arasındaki fark ve ayrım, kısmen sırf hayalî, ya da en azından, çoktan gerçekliğini kaybetmiş ve ancak alışkanlık sonucu olarak devam etmekte bulunan bir farka; kısmen işçi sınıfının bazı katlarının içinde bulundukları ve kendilerini iş-güçlerinin değerlerini diğer işçiler ölçüsünde alabilmekten alıkoyan amansız duruma dayanır. Burada tesadüfe bağlı şartlar öylesine büyük roller oynar ki, emeğin bu iki türünün zaman zaman yer değiştirdikleri olur. Örneğin, gelişmiş kapitalist üretimin hâkim bulunduğu bütün ülkelerde olduğu gibi, işçi sınıfının fizik bakımdan bozulduğu ve nisbî bir tükenme gösterdiği durumlarda, fazla adele kuvveti gerektiren kaba ve zor işler, genellikle, basit iş derecesine inen daha ince işlere göre yüksek, hüner gerektiren iş sayılmaya başlarlar; örneğin, İngiltere'de bir duvarcının işi Şam ipeklisi dokuyan bir dokumacının işinden çok daha yüksek bir dereceye çıkar. Diğer yandan, çok daha fazla beden gücü harcanmasına malolduğu ve sağlığa çok daha fazla zarar verdiği halde, bir kadife biçisinin işi "basit" iş (emek) olarak görülür. Kaldı ki, "hünerli emek" denilen emeğin ulusal toplam emek içinde miktar bakımından öyle önemli bir yer tuttuğu sanılmamalıdır. Laing, İngiltere'de (Gal dahil) 11 milyondan fazla insanın geçiminin basit emeğe dayan-

Diğer yandan, her değer yaratma sürecinde her yüksek nitelikli emeğin daima toplumsal ortalama emeğe indirgenmesi gerekir; örneğin, yüksek emeğin bir günü, basit emeğin x gününe indirgenir.[19] O halde, sermaye tarafından çalıştırılan işçinin emeğinin basit toplumsal emek olduğunu varsaymakla akıcı bir işlem kolaylığı sağlamış ve analizimizi basitleştirmiş oluyoruz.

dığını hesaplamıştır. Onun bunları yazdığı sırada 18 milyon olan toplam nüfustan soylular için bir milyon, tam sefalet içinde yüzenler, serseriler, mücrimler, fahişeler vb. için bir buçuk milyon düşersek, geriye, küçük rantiye, memur, yazar, san'atkâr, öğretmen vb. i de içine alan, 4 milyon 650 bin kişilik bir orta sınıf kalır. Bu 4 2/3 milyona varabilmek için, Laing, bankerler vb. dışında, daha iyi ücret alan bütün 'fabrika işçileri' ne orta sınıfın faal kısmı arasında yer verir! Duvarcılar da bunlar arasında yer almaktan geri kalmamışlardır. Bütün bunlardan sonra geriye adı geçen 11 milyon kalır. (S. Laing, "National Distress etc.", Lond. 1844, [s. 49 - 52 passim.] "Beslemek için bildiğimiz emekten gayri hiçbir şey vermiyen büyük sınıf, halkın büyük kısmını teşkil eder." (James Mill, "Colony" makalesi "Supplement to the Encyclop. Brit.", 1831.)

19. "Emek değerin ölçüsüdür dendiği zaman, bundan zorunlu olarak belli bir tür emek anlaşılır. ... başka türden emeklerin buna oranı kolaylıkla bulunabilir." ([J Cazenove,] "Outlines of Polit. Economy", Lond. 1832, s. 22, 23.)

BÖLÜM : 6

DEĞİŞMEYEN SERMAYE VE DEĞİŞEN SERMAYE

İŞ-SÜRECİNİN çeşitli unsurlarının ürünün değerinin meydana gelmesindeki payları farklı olur.

İşinin belirli muhtevası, amacı ve teknik niteliği bir yana bırakılırsa, işçi üzerinde çalıştığı nesneye harcamış olduğu belli bir emek miktarı ile yeni değer katar. Diğer yandan, kullanılmış olan üretim araçlarının değerlerini ürünün değerini oluşturan unsurları olarak tekrar karşımızda buluruz; örneğin, pamuğun ve iğ'lerin değerleri iplik değerinin unsurlarıdır. Demek oluyor ki, üretim aracının değeri, ürüne geçirilmekle muhafaza edilmiş oluyor. Bu değer geçişi olayı, üretim aracının ürüne dönüşmesi sırasında, yani iş-sürecinde cereyan eder. Buna emek ara-

cılık eder; ama, bu nasıl oluyor?

İşçi bir ve aynı zamanda iki kere çalışmaz; işçinin işi bir defasında pamuğa kendi emeğiyle değer katmak ve diğer defasında pamuk ve iğlerin mevcut eski değerlerini muhafaza etmek, ya da, bir başka deyişle, işlediği pamukla kullandığı iğlerin değerlerini ürüne yani ipliğe geçirmek şekillerinde olmaz. İşçi sırf ve doğrudan doğruya yeni değer katmakla, eski değerleri muhafaza etmiş olur. Ne var ki, ürüne yeni değer katılması ve eski değerlerin üründe muhafaza edilmeleri, işçinin bir ve aynı zamanda bir defa çalışmasına rağmen, bir ve aynı zamanda meydana getirdiği, birbirinden tamamen farklı iki sonuç olduğu için, sonuçtaki bu çift yönlülüğün, ancak, işçinin emeğinin iki yönlülüğü ile açıklanabileceği açık bir şeydir. Bu emeğin, bir ve aynı anda, bir özelliği ile değer yaratırken, diğer bir özelliği ile değerleri muhafaza ediyor ya da bir şeyden bir başka şeye geçiriyor olması gerekir.

Acaba işçi iş-zamanını ve dolayısiyle değeri nasıl ekler? Ancak her zaman emeğini belli bir üretken biçimde harcayarak, yani spesifik bir şekilde çalışarak. İplik yapımcısı ancak iplik yaparak, kumaş dokumacısı ancak kumaş dokuyarak, demirci ancak demir döverek ve işleyerek, ürüne, iş zamanı ve dolayısiyle değer katarlar. Fakat, bunların genel olarak emek ve dolayısiyle de değer katkılarının bürünmüş oldukları spesifik şekillerle, iplikçilik, dokumacılık ve demircilik şeklindeki işlerle, üretim araçları yani pamuk ve iğ, dokuma tezgâhı ve iplik, demir ve örs bir ürünü, bir yeni kullanım-değeri oluşturan unsurlar haline gelirler.[20] Bu şeylerin kullanım-değerlerinin eski şekilleri ortadan yokolmuşlardır; ama bu, sırf, yeni bir kullanım-değeri ortaya çıkmak üze-

20. "Emek yok olanın yerine yeni bir yaratık doğurur" ("An Essay on the Polit. Econ. Of Nations", Lond. 1821, s. 13).

re böyle olmuştur. Böylece, daha önce değer yaratma sürecini incelerken de görmüş olduğumuz gibi, bir kullanım-değeri yeni bir kullanım - değerinin üretimi için gerektiği şekilde kullanıldığı sürece, bu kullanılıp tüketilen kullanım-değerinin üretimi için gerekli iş zamanı, yeni kullanım-değerinin üretimi için gerekli iş zamanının bir kısmını teşkil eder, ve dolayısiyle, kullanılıp tüketilmiş olan üretim aracından yeni ürüne geçen iş zamanıdır. Demek ki, işçinin kullanılmış olan üretim araçlarının değerlerini muhafaza etmesi veya bunları değer unsurları olarak ürüne geçirmesi genel olarak, kendi emeğini katmasıyla değil, fakat aynı zamanda, kattığı bu emeğin özel faydalı bir nitelikte olması, üretken spesifik bir iş şeklinde harcanmış bulunması dolayısiyle olur. İplikçilik, dokumacılık, demircilik gibi gerektiği biçimde yürütülen üretken bir faaliyet şeklinde harcanan emek kendilerine sırf el sürmekle üretim araçlarını ölüm uykularından uyandırır, onlara iş sürecinin unsurları olma canlılığını verir ve kendileriyle birleşip bir vücut olarak ürünleri meydana getirir.

İşçinin spesifik üretken işi iplikçilik olmasaydı, o, pamuğu ipliğe çeviremez ve dolayısiyle de pamuk ve iğlerin değerlerini ipliğe geçiremezdi. Diyelim, aynı işçi işini değiştirsin ve doğramacı olsun, o, yine eskisi gibi, işlediği malzemeye harcadığı bir günlük emekle değer katacaktır. Demek ki, işçinin değer katması emek harcaması ile olur; yoksa bu emek iplikçilik veya doğramacılık şeklinde bir iş olarak yapıldığı için değil, harcanan emek, soyut ve genel toplumsal emek olduğu için değer katar; kattığı değerin belli bir büyüklükte olmasının nedeni, yaptığı işin özel faydalı bir muhtevası olması, yani emeğini özel faydalı bir iş şeklinde harcamış olması değil, fakat bu işin belli bir süre devam etmesi, yani emeğini belli bir süre harcamış olmasıdır Demek oluyor ki, iplikçinin

harcadığı emek, pamuk ve iğin değerlerine, kendisinin soyut, genel emek olma niteliği ile insan iş-gücü harcaması olduğu için, yeni değer katar; aynı zamanda, kendisinin somut, özel, faydalı bir iş şeklinde, iplik üretme süreci şeklinde, harcanmış olması özelliği ile de bu üretim araçlarının değerlerini ürüne aktarır ve böylece bu değerlerin üründe muhafaza edilmelerini ve devamlarını sağlamış olur.

Harcanan emek, sırf nicel bir emek katkısı olarak, yeni değer ekler, belli nitelikte bir iş şeklini almış olduğu için üretim araçlarının mevcut eski değerlerini üründe muhafaza eder ve devam ettirir. İki yüzlü bir karaktere sahip oluşu sonucu bir ve aynı emeğin bu iki yönlü etkisi çeşitli olaylarda kendisini açık ve seçik olarak ortaya koyar.

Herhangi bir yeni buluşun, iplikçinin eskiden 36 saatte ipliğe çevirebildiği pamuğu, şimdi 6 saatte ipliğe çevirmesini mümkün kıldığını varsayalım. Belli amaçlı, faydalı, üretken bir faaliyet olarak iplikçinin yaptığı iş şimdi gücünü altı misli etkinleştirmiş olur. Bu emeğin ürünü altı misline çıkmış, 6 yerine 36 libre iplik olmuş olur. Ne var ki 36 libre pamuk, şimdi, yine eskisi kadar, yani eskiden 6 libre pamuğun emdiği kadar, iş zamanı emer. Şimdi pamuğa eski yöntemle katılan emeğin altıda biri kadar yeni emek, ve dolayısiyle, eski değerin sadece altıda biri kadar değer katılır. Diğer yandan şimdi üründe yani 36 libre iplikte, eskisinin altı katı pamuk değeri mevcuttur. Bir ve aynı hammaddeye eski değerin altıda biri kadar bir yeni değer katılıyor olmakla beraber. 6 iplik bükme işi saatinde eskiden olanın altı katı bir pamuk değeri muhafaza edilir ve ürüne aktarılır. Bu bize, bir ve aynı süreç sırasında, değeri saklayıp muhafaza etme özelliğinin değer yaratma özelliğinden temelinden ayrı bir şey olduğunu gösterir. İplik yapımı süreci sıra-

sında aynı miktarda pamuğa ne kadar fazla toplumsal gerekli emek giderse, pamuğa eklenen yeni değer o kadar büyük olur; ama, bir ve aynı iş zamanında ne kadar fazla pamuk iplik haline getirilirse, üründe saklanıp muhafaza edilen eski değer (daha evvel yaratılmış değer) o kadar büyük olur.

Bunun tersini düşünelim. İplikçinin üretkenliği değişmemiş olsun; bu demektir ki bir libre pamuğu ipliğe çevirmek için, iplik dokuyucusu eskisi kadar zaman harcayacaktır. Ama pamuğun değişim değerinin kendisi değişmiş, bir libre pamuğun fiyatı altı katına çıkmış ya da altıda birine düşmüş olsun. Her iki halde de iplikçi aynı miktarda pamuğa aynı iş zamanını, dolayısiyle aynı değeri ekler; ve her iki halde de aynı zaman içinde aynı miktarda iplik yapar, Bununla beraber pamuktan ipliğe, ürüne, aktarmış olduğu değer eskiden aktarılanın bir halde altıda biri, diğer halde altı katı olur. Bunun gibi, iş-araçları, pahalılaşmış da olsalar ucuzlamış da olsalar, etkinlikleri değişmedikçe, iş sürecinde daima aynı hizmeti görürler.

İplik yapımı sürecinin teknik şartlarında değişiklik olmadığı ve gene bu süreçte kullanılan üretim araçlarının değerlerinde hiçbir değişme görülmediği takdirde, iplikçi aynı iş zamanı içinde, değerleri aynı kalan hammadde ve makinelerden aynı miktarda kullanır ve tüketir. O halde iplikçinin üründe saklayıp muhafaza ettiği değer, onun kendi kattığı yeni değerle doğru orantılıdır. İplikçi iki haftada, bir haftada kattığının iki katı emek ve dolayısiyle, iki katı değer katar; aynı zaman içinde miktar olarak ve dolayisiyle değer olarak eskisinin iki katı malzeme kullanır ve makine eskitir; yani demek oluyor ki, iki haftanın ürününde bir haftanın ürününün iki katı bir değer saklar ve muhafaza eder. Veri olan ve değişmeyen üretim koşulları altında işçi, ne kadar fazla değer katar-

sa ürüne o kadar fazla değeri aktarır ve muhafaza eder; ne var ki, o, bu daha fazla değeri, kendisi daha fazla değer kattığı için değil fakat kattığı değeri aynı kalan ve onun kendi emeğinden bağımsız bulunan üretim koşulları altında kattığı için, muhafaza eder.

Şüphesiz, nispî bir anlamda olmak üzere, işçinin eski değeri (eskiden yaratılmış değeri) yeni kattığı değer oranında muhafaza ettiği söylenebilir. Pamuk ister 1 şilinden 2 şiline çıksın, ister 1 şilinden 6 peniye düşsün, işçi, bir saatin ürününde, iki saatin ürününde muhafaza edilenin bu değer nasıl değişiyor olursa olsun, daima ancak yarısı kadar bir pamuk değerini muhafaza eder. Bunun gibi, işçinin kendi emeğinin üretkenliği değişse, yükselse veya düşse, buna uygun olarak, örneğin bir iş-saatinde, işçi, eskiden olandan daha fazla veya daha az pamuğu ipliğe çevirir ve bir iş-saatinin ürününde daha fazla veya daha az pamuk değerini muhafaza eder. Görülüyor ki ne olursa olsun, işçi iki iş-saatinde bir iş-saatindekinden daha fazla değer muhafaza eder.

Değer sembolleriyle sırf sembolik olarak gösterilmesi bir yana bırakılırsa değer, sadece bir kullanım-değerinde bir nesnede mevcut olur. (İnsana sırf bir iş-gücü varlığı gözüyle bakıldığında, insanın kendisi bile, canlı ve bilinçli bir varlık olmakla beraber, doğal bir şey, bir nesnedir; ve emek de bu gücün kendisini somut biçimde dışa vuruşudur.) Bunun içindir ki kullanım-değeri yok olacak olsa, değer de yok olur. Üretim araçları, iş-süreci ile kendilerinin kullanım-değerlerinin başlangıçtaki şekillerini, gerçekte, sırf üründe bir başka kullanım-değeri şeklini almak üzere yitirdikleri için, kullanım-değerlerini kaybetmekle aynı zamanda değerlerini de yitirmiş olmazlar. Herhangi bir kullanım-değerinde varolmak değer için her ne kadar önemli ise mal başkalaşımının gösterdiği gibi, bu kullanım-değerinin ne olduğu o

kadar önemsizdir. Buradan şu sonuç çıkar: iş-sürecinde üretim-aracının değeri ürüne ancak bu üretim aracı kendi bağımsız kullanım-değeri ile birlikte kendi değişim-değerini de yitirdiği sürece, aktarılır. Üretim aracı, üretim aracı olarak kaybettiği değeri ürüne verir. Şurası da var ki, iş-sürecinin nesnel unsurları bu bakımdan farklı davranışlar gösterir.

Kazanın altında yakılan kömür bir iz bırakmadan yokolur gider, çarkın mihverini yağlamakta kullanılan yağ da böyledir. Boya ve diğer yardımcı maddeler kaybolurlar, ama bunlar ürünün özelliklerinde kendilerini gösterirler. Hammadde, ürünün özünü, cevherini teşkil eder, ama kendi şeklini değiştirmiş olur. Demek ki, hammaddeler ve yardımcı maddeler, iş-sürecine kullanım-değerleri olarak girdikleri zamanki şekillerini kaybetmiş olurlar. Asıl iş-araçları için durum farklıdır. Bir alet, bir makine, bir fabrika binası, bir kap vb. iş-sürecinde ancak, bunlar başlangıçtaki şekillerinde kaldıkları ve iş-sürecine ertesi gün tekrar bugünkü gibi girdikleri sürece, iş görürler. Bunlar kendi ömürleri yani iş-süreci boyunca ürün karşısında bağımsız şekillerini nasıl muhafaza ediyorlarsa, bu, ölümlerinden sonra da böyle olur. Makinelerin, alet ve gereçlerin, iş-yeri binalarının vb. cesetleri, meydana gelmesine yardım ettikleri ürünlerden her zaman ayrı bir varlığa sahiptirler. Şimdi, böyle bir iş-aracını, iş-yerine girdiği ilk günden buradan hurda deposuna gitmek üzere çıktığı güne kadar, iş gördüğü bütün bir süre bakımından ele alacak olursak, bu süre içinde bunun kullanım-değerinin emek tarafından tamamen tüketildiğini ve bundan ötürü de değişim-değerinin tamamen ürüne aktarılmış olduğunu görürüz. Örneğin, bir iplik bükme makinesinin ömrü 10 yıl olsa, on yıllık iş-süreci sırasında bunun toplam değeri on yılın ürününe geçmiş olur. Demek oluyor ki, bir iş-aracının ömrü, kendisinin

tekrar tekrar yer aldığı az veya çok sayıda iş-süreçlerini kapsar. İş-aracının ömrü insan ömrü ile kıyaslanabilir. İnsan her gün bir 24 saat daha ölür. Ama bir insanın yüzüne bakarak onun ömründen ne kadarını tükettiğini kesinlikle söyleyemeyiz. Bununla beraber, bu durum, hayat sigortası şirketlerinin ortalama insan ömrüne dayanarak çok güvenilir, ve daha da önemli ola rak, çok kârlı sonuçlara varmalarını engellemez. İş-araçları için de durum böyledir. Bir iş-aracının, örneğin belli bir tür makinenin, ortalama ömrünün ne olduğunu deneylerimizle bilebiliriz. Bu makinenin iş-süreçindeki kullanım-değerinin sadace 6 gün sürdüğünü varsayalım. Böyle olunca, bu kullanım-değeri her gün ortalama olarak 1/6 ini kaybeder ve dolayısiyle değerinin 1/6 ini bir günün ürününe vermiş olur. İş-aracının aşınıp yıpranması, yani kendisinin günlük kullanım-değeri kaybı ve buna uygun olarak ürüne geçirdiği günlük değer bu yoldan hesaplanır.

Bir üretim aracının ürüne, iş-süreci sırasında kendi kullanım-değerinde meydana gelen yıpranma sonucu kaybettiğinden daha büyük bir değeri aktarmıyacağı apaçıktır. Üretim aracı, değer kaybına uğramamış olsaydı, yani kendisi bir insan emeği ürünü olmasaydı, ürüne değer aktaramazdı. Bu durumda, üretim aracı olan şey, değişim-değeri yaratıcısı olarak iş görmeksizin kullanım-değeri yaratıcısı olarak iş görmüş olurdu. Bundan ötürü, toprak, rüzgâr, su, henüz topraktan çıkarılmamış demir, ormandaki kereste vb. gibi, insan müdahalesi olmadan, doğada kendiliklerinden mevcut üretim araçları için sözkonusu olan durum budur.

Burada karşımıza bir diğer ilginç olay çıkar. Diyelim, 1000 sterlin değerinde bir makine olsun ve bu makine 1000 günde hurda haline gelsin. Bu durumda, her gün makinenin değerinin 1/1000 i kendisinden ayrılır üretiminde

kullanıldığı ürünün günlük miktarına geçer. Aynı zamanda, gittikçe azalan bir yaşama gücüyle de olsa, makinenin tamamı iş-sürecinde iş görmeye devam eder. O halde, görülüyor ki, bir iş-süreci unsuru, bir üretim aracı iş-sürecine bütünüyle olarak, buna karşılık değerlenme artık-değer üretme sürecine sadece kısmen katılır. Bir ve aynı üretim aracı, bir ve aynı üretim sürecinde iş-süreci unsuru olarak bütünü ile değer yaratma süreci unsuru olarak ise ancak parça parça yer aldığına göre, iş-süreci ve değerlenme, artık-değer üretme süreci arasındaki fark, burada, bunların nesnel unsurlarında yansıyor.[21]

Diğer yandan, tersine olarak, bir üretim aracı, iş-sürecinde ancak kısmen yer aldığı halde, değerlenme, artık-değer üretme sürecine tamamen katılıyor olabilir. Pamuk iplik haline gelirken, her gün 115 libre pamuğun

21. Burada söz konusu olan iş-araçlarının, makineler, binalar vb. nin, tamir edilmeleri değildir. Tamir edilen bir makine iş-aracı olarak değil fakat iş-malzemesi olarak iş görür. Şimdi iş makine ile yapılmamaktadır. Kullanım-değerini tamir etmek için bizzat makinenin kendisi üzerinde, iş yaptırılmaktadır. Bu türlü tamir işleri bizim amacımız bakımından iş-araçlarının üretimi için harcanması gerekmiş emeğin daima içinde yer almış olarak düşünülebilir. Metinde söz konusu edilen aşınma ve yıpranma hiçbir doktorun iyi edemiyeceği ve yavaş yavaş ölüme götüren bir aşınma ve yıpranmadır; bu, "öyle bir yıpranmadır ki, zaman zaman yenilenmesi imkânsızdır, tıpkı bıçakçının bunun artık demirinin değiştirilecek tarafı kalmamış dediği bir bıçağı andırır soydan bir duruma gelip dayanmıştır." Metinde görülmüş bulunuyor ki, örneğin bir makine her münferit iş-sürecine bütünü ile girer, ama aynı anda yürümekte olan değerlenme değere değer katma sürecinde parça parça yer alır. Aşağıdaki fikir karışıklığını buna göre değerlendirebiliriz: "Ricardo, bir makine yapıcısının, bir çorap makinesinin yapımı sırasında harcanmış emek miktarından 'söz gelişi, bir çift çorabın değerinde bu emek miktarı yer alır diye' söz eder. Oysa, her bir çift çorabın yapımı için harcanan bütün emek, makine yapımcısının bütün emeğini içerir, bunun sadece bir kısmını değil; çünkü bir makine gerçi bir çok çift çorap yapar, ama bu çorapların hiçbir çifti makinenin herhangi bir parçası olmadan yapılamazdı." ("Observations on certain verbal disputes in Pol. Econ., particularly relating to Value, and to Demand and Supply", Lond. 1821, s. 54.) Çok bilmişliğiyle görülmedik bir şekilde kendini beğenen yazar, şaşkınlığa düşmekte ve dolayısiyle giriştiği polemikte belli bir yere kadar haklıdır; şöyle ki, Ricardo da, ondan evvel veya sonra gelmiş diğer iktisatçılar da emeğin iki yüzünü kesinlik ve doğrulukla ayıramamışlar, ve bundan dolayı da, emeğin meydana gelişi sırasında bunların oynadıkları farklı rolleri incelemede gösterdikleri başarı daha da az olmuştur.

15 libresi telef ediliyor, iplik yerine toz oluyor, diyelim. Şimdi, bu 15 librelik ziyan normal ise, ortalama düzeyde pamuk işleme işinde olağan ve kaçınılmaz sayılıyorsa, ipliğin unsuru olmayan bu 15 librelik pamuğun değeri de, ipliğin özünü teşkil eden 100 librelik pamuğun değeri gibi, iplik değerine girer. 100 libre iplik yapmak için 15 librelik pamuğun kullanım-değeri toz olmak zorundadır. Demek ki, bu miktar pamuğun yok olması ipliğin bir üretim şartıdır. İşte bu yüzden bu pamuk, değerini ipliğe verir. Bu, iş-sürecinin bütün artıkları için, en azından bu artıklar tekrar yeni bir üretim aracı ve dolayısiyle yeni bir kullanım-değeri teşkil etmedikleri ölçüde, doğru ve geçerlidir. Manchester'deki büyük makine fabrikalarında dağ boyu demir artığı biriktiği, bunların akşam üzeri büyük vagonlarla eritme ve demir yapım yerine götürüldüğü, ertesi gün kitle demir halinde tekrar fabrikalara döndükleri her gün görülen bir olaydır.

Üretim araçları, ancak iş-süreci boyunca kendilerinin eski kullanım-değerleri şeklindeki değerlerini yitirdikleri sürece, değerlerini ürünün yeni şekline aktarılırlar. İş-sürecinde üretim araçlarının uğrayabilecekleri bir değer kaybının en fazlası, açıktır ki, bu değerin başlangıçtaki, iş-sürecine sokulduğu andaki büyüklüğü, ya da bu değerin kendi üretimi için gerekmiş olan iş zamanı ile sınırlıdır. Bundan dolayı üretim araçları, ürüne kullanıldıkları iş-sürecinden bağımsız olarak sahip bulunduklarından asla daha fazla değer katamazlar. Bir iş-malzemesi, bir makine, bir üretim aracı ne kadar faydalı olursa olsun, bu şey 150 sterline ve diyelim 500 iş-gününe mal oldu ise, meydana getirilmesi sırasında kullanıldığı toplam ürüne asla 150 sterlinden daha fazla bir değer katamaz. Bunun değeri, kendisinin üretim aracı olarak yer aldığı iş-süreci ile değil, fakat kendisinin ürün olarak terkettiği iş-sürecinde belirlenir. İş-sürecinde bu şey sa-

dece kullanım-değeri, faydalı özellikleri olan bir nesne olarak iş görür ve bu yüzden, sürece girmezden önce bir değere sahip olmamış olsaydı, ürüne bir değer katamazdı.[22]

Üretken emek üretim araçlarını yeni bir ürünü oluşturan unsurlara dönüştürürken, bunların değerleri ile birlikte bir ruh kayması olur. Bu değerler, yıpranmış, tükenmiş bir bedenden ayrılırlar, yeni oluşan bir bedene girerler. Ama bu ruh kayması aynı şekilde gerçek işin, işçinin gerisinde olur. İşçi, eski değerleri (eskiden yaratılmış değerleri) muhafaza etmeden, yeni emek katamaz ve dolayısiyle yeni değer yaratamaz; çünkü, emeği daima belli faydalı bir şekilde katmak zorundadır; ve ürünleri yeni bir ürünün üretim araçları haline getirmeden ve böylece değerlerini yeni bir ürüne aktarmadan, işçi emeğini faydalı bir şekilde katamaz. Demek oluyor ki, de-

22. Artık - değeri (faiz, kâr, rant), üretim araçları olan toprak, aletler, deri vb. nin iş-sürecinde kullanım-değerleriyle yapmış oldukları üretken hizmetlerden (services productifs) çıkarmak sevdasında olan geveze J. B. Say'ın saçmalığını bundan anlıyabiliriz. Mazur gösterme yolunda pek bilinen hayallerini beyaz üzerine karayla yazarcasına kaydetme fırsatını nadiren kaçıran Wilhelm Roscher aşağıdaki incileri döktürüyor: "J. B .Say ('Traité, I. I, ch. 4) pek doğru olarak şunu belirtir: bir yağhanede meydana getirilen değer, yapılan bütün masraflar çıktıktan sonra geriye kalan bir değer olarak yeni bir şey, yağhanenin kendisinin inşası sırasında harcanmış olan emekten tamamen ve temelinden farklı bir şeydir." (I. c. s. 82, No.) Pek doğru, Bay Profesör; Yağhane tarafından meydana getirilen "yağ", yağhanenin inşasında harcanan emekten pek farklı bir şeydir. Roscher'in "değer" den anladığı "yağ" gibi bir şeydir; çünkü "yağ" bir değere sahiptir; oysa, "tabiatta", nisbeten "pek fazla" olmasa bile, petrol mevcuttur; professörümüzün bunu hedef tutar görünen bir diğer gözlemi şu: "O" (tabiat) "hemen hiç bir değişim - değeri üretmez", [I. c. s. 79] Roscher'in "Tabiatı" ve bunun ürettiği değişim - değeri, bir çocuk peydahlamış olduğunu itiraf eden, ama "öyle küçük bir şeydi ki" diyen aptal bakireyi andırıyor. Ayni "alim" ("savant serieux") yukarıda zikredilen vesile ile şunları da belirtiyor: "Ricardo'cu okul sermayeye de biriktirilmiş emek olarak emek kavramı içinde yer verirdi. Bu beceriksizce bir iştir; çünkü, gerçekten, sermaye sahibi, sırf, ayni bir şeyi meydana getirmek ve devam ettirmekle kalmaz, bundan fazla bir şey yapar: bunu zevk için harcamaktan kendini alıkoyar, ve bunun karşılığı olarak, söz gelişi, faiz talep eder." (I. c. [s. 82]) "En sonunda" değeri, "gerçekten", sırf arzuya (Verlangen, desire) dayandıran bu "anatomik - fizyolojik" ekonomi politik "metodu", doğrusu, ne de "becerikli"l

ğer katarken aynı zamanda değer muhafaza etmesi, faaliyet halindeki emeğin, canlı emeğin, tabiattan gelen bir özelliğidir; öyle bir özellik ki, işçiye hiçbir şeye mal olmazken, kapitaliste çok şey sağlar; kapitalistin mevcut sermayesinin değerinin muhafazasını güven altına alır.[22-1] İşler yolunda gittiği sürece, kapitalist, emeğin bu bağışını farketmeyecek derecede, kendini para yapma gayretine kaptırır. İş-sürecinde kendini gösteren şiddetli kesilmeler, buhranlar, bunu ona farkettirir.[23]

Bir üretim aracı kullanılırken aslında tüketilen şey, onun kullanım değeridir, emek bu kullanım-değerini tüketerek ürünleri meydana getirir. Üretim aracının değeri, gerçekte, tüketilmez,[24] ve bu değer, aynı zamanda, yeniden üretilemez de. Üretim aracının değeri muhafaza edilmiş olur; ama bu da, kendisinin iş-sürecinde bir iş-

---

22-1. Tarımda yararlanılan yardımcı araçlar arasında insan emeği ... çiftçinin, yatırdığı sermayeyi geriye almak için, en çok güvendiği ve dayandığıdır. Diğer ikisi, yani gücünden yararlanılan hayvanlar mevcudu ve ... arabalar, sabanlar, beller ve diğer şeyler, belli bir miktarda insan emeği olmadan, hiçbir şey ifade etmezler." (Edmund Burke, "Thoughts and Details on Scarcity, originally presented to the Rt. Hon. W. Pitt in the Month of November 1795", edit. Lond. 1800, s. 10.)

23. 26 Kasım 1862 tarihli "Times" da fabrikasında 800 işçi çalışan ve haftada ortalama 150 balya doğu-hint veya 130 balya amerikan pamuğu işliyen bir fabrikatör, fabrikasının faaliyetini durdurma zorunda kalması sonucu katlandığı yıllık masraftan yakınıp şikâyet eder. Fabrikatörün gereksiz masraf tahmini yılda 6000 sterlindir. Bunun içinde, bizi burada ilgilendirmiyen kira, vergi, sigorta primleri, yönetici, muhasebeci, mühendis ve daha bunlar gibi bir yıl için tutulmuş kimselere ödenen ücretler yer alır. Ama, daha sonra, fabrikatör, fabrikayı zaman zaman ısıtmak ve buhar kazanını ara sıra işler halde tutmak için kullanılan kömür masrafı olarak 150 sterlin hesaplar: bundan başka, makineleri zaman zaman çıkan işlere "hazır" bulundurmak için çalıştırılan işçilerin ücretlerini bu miktarın içine katar. Nihayet, "buhar kazanı çalışmasını durdurdu diye bozucu ve yıpratıcı etkilerini göstermekten geri durmıyan hava ve diğer tabii olayların yol açtığı fizik aşınma ve yıpranma için 1200 sterlinlik bir miktar hesaplar." Ayni zat, makineler halen çok yıpranmış bir halde bulundukları için, bu meblâğı 1200 sterlin gibi pek küçük bir meblâğ olarak hesapladığını açıkca belirtir.

24. "Üretken tüketim: bir malın tüketiminin üretim sürecinin bir parçası olduğu haller [deki tüketimdir.]... Bu gibi hallerde değer tüketimi diye bir şey olmaz" (S. P. Newman, I. c. s. 296.)

lem geçirmesi nedeniyle değil fakat meydana geldiği andan itibaren kendisini taşıyan kullanım-değerinin, gerçekten, ortadan yokolması, fakat bir başka kullanım-değerine dönüşme suretiyle yokolması, yoluyla olur. Bundan dolayı, üretim aracının değeri ürünün değerinde yeniden belirir; ama doğrusunu söylemek gerekirse, bu değer yeniden üretilmiş olmaz. Üretilen şey, kendisinde eski değişim-değerinin yeniden belirdiği yeni bir kullanım-değeridir.[25]

İş-sürecinin öznel faktörü olan faaliyet halindeki işgücü söz konusu olduğunda durum değişir. Emek belli bir amaca yönelmiş bir iş şeklinde harcanır ve üretim araçlarının değerlerini ürüne aktarır ve bunları o üründe saklar ve muhafaza ederken, hareketinin her anında ek değer, yeni değer, yaratır. Üretim süreci, işçinin tam kendi iş-gücünün değerine eşit bir değer yarattığı noktada kesiliyor ve bu noktaya kadar geçen altı iş-saatinde işçi, örneğin, 3 şilin değerinde bir değer katıyor olsun. Bu değer, ürün değerinin üretim araçlarının değerlerinden gelen kısmı çıktıktan sonraki parçasıdır, bu kısmı aşan değer

25. Belki 20. baskısı yapılmış bir amerikan eserinde şu satırları okuruz: "Sermayenin kendisini tekrar hangi şekilde göstereceği önemli değildir." Üretimin, değerleri üründe kendilerini tekrar gösteren, muhtemel bütün unsurları uzun uzun sayıldıktan sonra sonuç olarak şöyle deniyor: "İnsanın varlığı ve rahatı için gerekli olan çeşitli türden besin maddeleri, giyim eşyası ve barınaklar da değişikliğe uğrayan şeylerdir. Bunlar zaman zaman tüketilirler, ve değerleri, bu şeylerin insanın bedenine ve ruhuna bahşettikleri yeni bir güçte tekrar kendilerini gösterir, ve böylece, tekrar üretim sürecinde kullanılan, yeni bir sermaye teşkil etmiş olurlar." (F. Wayland, I. c. s. 31, 32.) Diğer bütün acaiplikler arasında örnek olarak birine işaret edelim: yenilenmiş güçte tekrar kendini gösteren ekmeğin fiyatı olmuyor da bunun kan yapıcı özü oluyor. Buna karşılık gücün değeri olarak tekrar kendini gösteren şey, tüketim araçları değil, fakat bunların değerleridir. Aynı tüketim araçları, bunlar, yarı fiyatlarına mal olacak olsalar, gene aynı miktarda kas, kemik vb. kısaca aynı miktarda güç, üretirler; ama, bu gücün değeri aynı değer olarak kalmaz. Değerin bu şekilde "güç" e çevrilişi safsataya dayanan bütün bu karışıklık ve belirsizlik, yatırılmış bulunan değerlerin sırf kendilerini bir üründe tekrar göstermelerine dayanarak artık-değere bir açıklama sağlamak şeklindeki, ne yapılırsa yapılsın beyhude olan, bir gayreti gizlemek amacını güder.

fazlasıdır. Bu değer, bu süreç sırasında doğmuş olan biricik orijinal değerdir; ürünün değerinin bizzat bu süreçle üretilen biricik kısmıdır. Şüphesiz, bu değer parçası sadece kapitalistin iş-gücünü satın alırken yatırmış olduğu ve işçinin kendisine zarurî tüketim araçları almak için harcamış bulunduğu parayı yerine koyar. Harcanılmış olan 3 şilin açısından, 3 şilinlik yeni değer ancak bir yeniden-üretim olarak görünür. Ama, bu değer gerçekten yeniden üretilmiştir, yoksa, üretim araçlarının değerleri gibi, sadece görünüşte yeniden üretilmiş değildir. Burada bir değerin yerini bir başka değerin alması, yeni değer yaratılması yoluyla olur.

Bununla beraber, iş-sürecinin, sırf iş-gücü değerine eşit bir değerin yeniden yaratılıp iş-nesnesi olan şeye eklendiği noktanın ötesine uzandığını, daha evvelki incelemelerimiz sırasında öğrenmiş bulunuyoruz. Bu kadar bir değerin yaratılması için yeten 6 saat yerine, süreç, söz gelişi, 12 saat devam eder. O halde, işgücünün faaliyeti ile sadece iş-gücünün kendi değeri yeniden üretilmekle kalınmaz, bir de fazladan bir değer yaratılır. Bu artık-değer, ürün değerinin kullanılmış olan üretim unsurlarının, yani üretim araçları ve iş-gücünün değerlerini aşan değer kısmıdır.

Biz, ürün değerinin meydana gelişi sırasında iş-sürecinin çeşitli faktörlerinin oynadıkları farklı rolleri gösterirken, gerçekte, sermayenin çeşitli unsurlarının sermayenin kendi değerlenme, artık-değer üretme sürecindeki fonksiyonlarını belirlemiş idik. Ürünün toplam değerinin ürünü meydana getiren unsurların değer toplamını aşan kısmı, değerlenmiş, kendine artık-değer eklemiş sermayenin işin başında yatırılmış olan sermaye değerini aşan kısmıdır. Bir yanda üretim araçları, diğer yanda iş-gücü, sadece, başlangıçtaki sermaye değerinin para şeklinden sıyrılıp iş-sürecinin unsurları haline gelirken

büründüğü çeşitli varoluş şekilleridir.

O halde sermayenin, üretim araçlarına yani ham-maddelere, yardımcı maddelere ve iş-araçlarına çevrilen kısmı, üretim sürecinde değer büyüklüğünü değiştirmez. Bunun içindir ki, bu kısma sermayenin değişmiyen kısmı, ya da kısaca *değişmiyen sermaye* (constant capital) adını veriyorum.

Buna karşılık, sermayenin iş-gücüne çevrilmiş kısmı üretim sürecinde değerini değiştirir. Bu, kendi değerine eş bir değeri yeniden-üretir ve bunu aşan bir fazla, bizzat kendisi değişebilen, büyük ya da küçük bir artık-değer üretir. Sermayenin bu kısmı değişmiyen bir büyüklükten kalkar, durmaksızın değişen bir büyüklük haline gelir. Bundan ötürü de, bu kısma sermayenin değişen kısmı ya da, kısaca, *değişen sermaye* (variable capital) diyorum. İş-süreci açısından bakıldığında, birbirlerinden nesnel ve öznel faktörler, üretim araçları ve iş-gücü olarak ayrılan aynı sermaye unsurları, değerlenme, artık-değer üretme süreci açısından bakıldığında, birbirlerinden değişmiyen sermaye ve değişen sermaye olarak ayrılırlar.

Değişmiyen sermaye kavramı, unsurlarının değerlerinde bir köklü değişme olasılığını kapsamı dışında bırakmaz . Diyelim, bir libre pamuk bugün 6 penidir ve pamuk üretiminde bir azalma sonucu olarak ertesi gün 1 şiline [12 peniye] yükselmiştir. İşlenmeye devam edilen eski pamuk 6 peni değerinden satın alınmıştı, fakat şimdi ürüne 1 şilinlik bir değer parçası katmaktadır. Ve çoktan iplik haline getirilmiş, ve, belki de piyasada halen iplik olarak dolaşmakta olan pamuk da ürüne, aynı şekilde, satın alındığı sıradaki değerinin iki katı bir değer ekler. Bununla beraber, bu değer değişmesinin pamuğun bizzat iplik yapımı sürecindeki değerlenmesinden bağımsız olduğu açık bir şeydir. Eski pamuk, iş-sürecine henüz hiç girmemiş olsaydı, bu pamuk şimdi 6 peni yerine 1 şilin-

den tekrar satılabilirdi. Tersine olarak, pamuk iş-sürecinde henüz ne kadar az yol almışsa, bu sonuç o kadar garantili olur. Bundan ötürü, bu gibi âni değer değişikliği hallerinde en az işlenmiş şeklinde hammadde üzerinde yani kumaştansa iplik, ipliktense bizzat pamuk üzerinde spekülâsyona girişmek spekülâsyonun kanunudur. Değer değişmesi, burada pamuğun üretim aracı ve dolayısiyle değişmeyen sermaye olarak iş gördüğü süreçte değil, pamuğu üreten süreçte doğmaktadır. Bir malın değeri, gerçi, kendisinde içerik bulunan emeğin miktarı ile belirlenir; ama bizzat bu miktarın kendisinin belirlenişi mevcut toplumsal üretim şartlarına bağlıdır. Malın üretimi için toplumsal üretim şartlarına göre gerekmiş olan iş zamanı değiştiğinde, bir ve aynı miktarda pamuk, örneğin, iyi gitmeyen bir ürün mevsiminde, iyi giden bir ürün mevsiminde temsil ettiğinden daha büyük bir emek miktarını temsil eder; daima kendi türünün çeşitli tiplerinden ancak birisi olarak söz konusu olan,[26] ve değeri her zaman toplumsal olarak gerekli ve dolayısıyle de, her zaman, halen içinde bulunulan toplumsal şartlar altında gerekli emekle ölçülen eski mal üzerinde geriye doğru bir etki meydana gelir.

Hammaddenin değeri değişebildiği gibi, halen üretim sürecinde kullanılmakta olan iş-araçlarının, makinelerin vb. nin değerleri, ve dolayısiyle, bunlardan ürüne aktarılan değer kısmı da değişebilir. Söz gelişi, yeni bir buluş sonucu olarak aynı tip makineler daha az emek harcıyarak yeniden-üretilecek olsalar, eski makineler az-çok bir değer kaybına uğrarlar ve bundan ötürü de ürüne kendilerinden nisbeten daha küçük bir değer aktarılır. Ama değer değişmesi burada da, makinenin üretim aracı

26. "Aynı türden bütün ürünler, aslında sadece bir kitle meydana getirirler, bunun fiyatı geneldir ve özel durum ve şartlara bakılmaksızın belirlenir." (Le Trosne, I. c. s. 893.)

olarak iş gördüğü üretim sürecinin dışında olur. Bu süreç sırasında makineden ürüne aktarılan değer, makinenin bu süreçten bağımsız olarak sahip bulunduğundan asla daha büyük bir değer olamaz.

Üretim araçlarının değerinde meydana gelen bir değişme, bu değişme üretim aracının üretim sürecine girmesinden sonra etkisi geriye doğru da duyulan bir olay sonucu olsa bile, nasıl bu üretim aracının değişmeyen sermaye olma niteliğini değiştimezse, değişmeyen sermaye ile değişen sermaye arasındaki oranda meydana gelen bir değişme de bunlar arasındaki fonksiyonel farkı etkilemez. Örneğin, iş-sürecinin teknik şartlarında öyle bir köklü değişiklik olabilir ki, eskiden 10 işçi düşük değerli 10 aletle nispeten küçük bir miktarda hammadde işlerken, şimdi pahalı bir makine ile 1 işçi bunun yüz katı kadar hammadde işleyebilir. Bu durumda değişmeyen sermaye, yani kullanılmakta olan üretim araçlarının değer kitlesi son derece büyümüş, sermayenin değişen kısmı, yani işgücüne yatırılmış sermaye, son derece küçülmüş olur. Bununla beraber, bu değişiklik sadece değişmiyen sermaye ile değişen sermaye arasındaki büyüklük oranını ya da toplam sermayenin değişmeyen ve değişen sermaye unsurlarına bölünme oranını değiştirir; ama buna karşılık, değişmeyen sermaye ile değişen sermaye arasındaki fark ve ayrım üzerinde etki yapmaz.

BÖLÜM : 7

ARTIK-DEĞER ORANI

1. İŞ-GÜCÜNÜN SÖMÜRÜLME DERECESİ

YATIRILMIŞ bulunan sermayenin, C, üretim süreci sırasında ürettiği artık-değer, ya da yatırılmış sermayenin, C, değerlenişi, değerini büyütmesi, her şeyden evvel, ürün değerinin ürünün üretimine katılan unsurların değerleri toplamını aşan kısmı, ürün değeri ile bu değerler toplamı arasındaki fark olarak karşımıza çıkar.

Sermaye, C iki kısma ayrılır : bir miktar para c, üretim araçları için, diğer bir miktar para ve iş-gücü için harcanır; c değişmeyen sermayeye v değişen sermayeye dönüşmüş olan değer kısımlarını temsil eder. O halde, işin başında C=c+v dir, örneğin, yatırılmış sermaye olan 500 sterlin şöyle bölünmüş olabilir: 500 sterlin (C)=410 ster-

lin (c)+90 sterlin (v). Üretim sürecinin sonunda, değeri=c+v+s olan bir mal elde edilir; burada s, artık-değeri temsil eder; örneğin 410 sterlin (c)+90 sterlin (v)+ 90 sterlin (s). Başlangıçtaki sermaye C, sürecin sonunda C' olmuştur, 500 sterlin 590 sterlin haline gelmiştir. İkisi arasındaki fark=s, yani 90 sterlin değerinde bir artık-değerdir. Üretime katılan unsurların değerleri toplamı yatırılmış bulunan sermayenin değerine eşit olduğu için, ürün değerinin üretime katılan unsurların değerleri toplamını aşan kısmının yatırılmış bulunan sermayenin değerlenme miktarına yani üretilmiş artık-değere eşit olması, gerçekte, bir totolojidir.

Böyle olmakla beraber, bu totolojinin daha yakından incelenmesi gerekir. Ürünün değeri ile karşılaştırılan şey, ürünün meydana getirilmesi sırasında kullanılıp tüketilen üretim unsurlarının değerleri toplamıdır. Oysa, görmüş bulunuyoruz ki, kullanılan değişmeyen sermayenin iş - araçlarından meydana gelen kısmı, ürüne değerinin ancak bir parçasını aktarır, geriye kalan parça ise eski şeklinde varolmaya devam eder. Bu ikinci kısım değerin meydana gelmesinde bir rol oynamadığı için, burada onu yok sayabiliriz: Bu kısmın hesaba katılması hiçbir şeyi değiştirmez. Örneğin, c=410 sterlin olsun; bu miktar, 312 sterlinlik hammadde ile 44 sterlinlik yardımcı maddelerden ve 54 sterlini de iş-süreci esnasında makinelerin kullanılıp aşınan kısımlarının değerinden ibaret olsun; fiilen kullanılan makinelerin toplam değerleri de 1054 sterlin olsun. Ürün değerinin meydana getirilmesi için yatırılmış değer olarak, sadece, makinelerin çalıştırılmaları sonucu kaybettikleri ve dolayısiyle ürüne geçirdikleri, 54 sterlinlik değeri sayarız. Buhar makinesi vb. olarak eski şeklinde varolmaya devam eden 1000 sterlini hesaba katmış olsaydık, bunu her iki tarafta hesaba katmak zorunda kalacaktık; bu,

bir yanda yatırılmış sermaye değeri içinde, diğer yanda ürün değeri içinde yer alacak,[26-1] ve bir tarafta 1500 sterlin ve diğer tarafta 1590 sterlin miktarlarını elde edecektik. Fark ya da artık-değer gene 90 sterlin olacaktı. Bundan dolayıdır ki, biz değer yaratımı için yatırılmış olan değişmeyen sermaye dediğimiz zaman, aksi anlaşılmadıkça, daima sırf üretim sırasında fiilen tüketilmiş olan üretim araçlarının değerleri toplamını yani bunların fiilen tüketilmiş kısımlarının değerlerini ifade etmiş olacağız.

Bunu belirttikten sonra formülümüze dönelim: C= c+v, C'=c+v+s haline geliyor ve böylece de C, C' oluyordu. Değişmeyen sermaye değerinin üründe sırf tekrar göründüğünü biliyoruz. Demek ki, süreç sırasında fiilen yeni üretilmiş değer-ürün, süreç sonunda elde edilmiş olan ürün değerden farklıdır, bu nedenle ilk bakışta sanılabileceği gibi, (c+v)+s yani 410 sterlin (c) + 90 sterlin (v)+90 sterlin (s) değil, fakat v+s veya 90 sterlin (v)+90 sterlin (s) dir, 590 sterlin değil, fakat 180 sterlindir. Değişmeyen sermaye, c, sıfır olsaydı, bir başka deyimle, kapitalist bulunduğu endüstri kolunda, ne hammadde, ne yardımcı madde ve ne de iş-araçları gibi üretilmiş üretim araçları kullanmayıp, sadece tabiatın sağladığı maddeleri ve iş-gücünü kullanabilme durumunda olsaydı, bu durumda ürüne hiçbir değişmeyen sermaye değeri parçası aktarılmış olmazdı. Ürün değerinin bu unsuru, bizim örneğimizde 410 sterlin işin dışında kalır; fakat, 90 sterlinlik artık-değer içeren 180 sterlinlik değer-ürün, c düşünülebilecek en yüksek değer miktarını c temsil ediyormuşçasına, eski büyüklüğünde kalırdı. Biz, C= o+v, ve değerini büyütmüş sermaye olan C' için v+s olsun demiştik; burada da C'−C farkı, eskisi gibi, s dir.

26-1. "Kullanılmış olan sabit (fixed) sermaye değerini yatırılmış olan sermayenin bir kısmı olarak düşünürsek, yıl sonunda bu sermayenin geriye kalmış bulunan değerini yıllık gelirin bir parçası olarak hesaba sokmamız gerekir." (Malthus, "Princ. of Pol. Econ.", 2. Baskı, Lond. 1836, s. 269.)

Şimdi, tersine, s=0 olsa, bir diğer deyimle, değeri değişen sermaye olarak yatırılmış olan iş-gücü sadece kendi değerine eş bir değer yaratmakla kalsa, bu durumda, C= c+v ve C′ (ürün değeri) =c+v+o, dolayısiyle, C′=C olur. du. Bu, yatırılmış sermayenin değerini büyütmemiş, değerine artık-değer katmamış olması demektir.

Daha önceki incelemelerimiz sırasında gördük ki, artık-değer, sırf v ile, yani iş-gücüne çevrilmiş sermaye kısmı ile meydana gelen değer değişmesinin sonucudur, ve gene, v+s=v+ △ v (v ve v deki artışın toplamı) dır.

Ne var ki, gerçek değer değişmesi ve değerin değişmesini sağlıyan ilişki, sermayenin değişen kısmının büyümesi sonucu olarak, yatırılmış toplam sermaye de büyüdüğü için, açıkça görülmez. Sermaye, 500 idi, 590 oluyor. Demek oluyor ki, sürecin hertürlü etkiden arınmış olarak ele alınıp incelenmesi, kendisinde değişmeyen sermaye değerinin sırf yeniden göründüğü ürün değeri kısmını tümüyle yok saymamızı, yani değişmeyen sermayeyi sıfıra eşitlememizi, c=o dememizi gerektirir; ve böyle hareket etmekle biz burada, değişen ve değişmeyen büyüklüklerle işlem yapılırken ve değişmeyen büyüklüklerin değişen büyüklüklere sırf toplama ve çıkarma ile bağlandığı hallerde kullanılan bir matematik kuralını uygulamış bulunuyoruz.

Bir diğer güçlük değişen sermayenin başlangıçtaki şeklinden doğar. Yukarıdaki örnekte C′ =410 sterlin değişmeyen sermaye+ 90 sterlin değişen sermaye+90 sterlin artık-değer idi. Ama 90 sterlin veri yani değişmiyen bir büyüklüktür; bu yüzden bunu değişen bir büyüklük saymak saçma bir şey gibi görünüyor. Ne var ki, 90 sterlinlik değişen sermaye, burada gerçekte bu değerin geçirdiği süreci temsil eden bir sembolden başka bir şey değildir. İş-gücü satın alınırken yatırılmış bulunan sermaye kısmı belli bir miktarda maddeleşmiş emektir, dola-

yısiyle, satın alınmış iş-gücü gibi, değişmeyen bir değer büyüklüğüdür. Ama, üretim sürecinin kendisinde yatırılmış bulunan 90 sterlinin yerini faaliyet halindeki iş-gücü, ölü emeğin yerini canlı emek, durgun bir büyüklüğün yerini akan bir büyüklük, değişmeyen bir şeyin yerini değişen bir şey alır. Sonuç, v'nin yeniden üretimi ile v'de meydana gelen bir artmanın toplamıdır. Kapitalist üretim açısından bakıldığında, bütün bu süreç iş-gücüne çevrilmiş, başlangıçtaki değişmeyen değerin kendi kendine yaptığı bir hareket, kendiliğinden olan bir değişme hareketi olarak görünür. Bundan dolayı, 90 sterlinlik değişen sermaye ya da kendi kendini değerlendiren, değerine değer katan değer ifadesi çelişkili görünüyorsa da, bu, sadece, kapitalist üretimin içinde yatan çelişkiyi dile getiriyor olmasından ileri gelir.

Değişmeyen sermayenin sıfıra eşitlenmesi ilk bakışta garip gelebilir. Ama bu, günlük hayatta her zaman ve devamlı olarak yapılan bir şeydir. Bir kimse örneğin İngiltere'nin pamuklu sanayiinden elde ettiği kazancı hesaplamak isterse, her şeyden evvel, A. B. Devletleri'ne, Hindistan'a, Mısır'a vb. ne ödenmiş olan pamuk bedellerini düşer; yani, ürün değerinde tekrar görünen sermaye değerini sıfıra eşit kılar.

Şüphesiz, artık-değer sadece, doğrudan doğruya kendisinden çıktığı ve değerindeki değişmeyi temsil ettiği sermaye kısmı ile ilişkili olmakla kalmaz, yatırılmış toplam sermaye bakımından da büyük bir ekonomik önem taşır. Bunun içindir ki, biz bu ilişkiyi bütün ayrıntıları ve genişliğiyle üçüncü ciltte inceleyeceğiz. Bir kısım sermayeyi iş-gücüne çevirerek değerlendirmek, değerine değer katmak için sermayenin diğer bir kısmının üretim araçlarına dönüştürülmesi gerekir. Değişen sermayenin görevini yapabilmesi için, iş-sürecinin belirli teknik şartlarına göre, uygun oranlarda değişmeyen sermaye yatı-

rılması gerekir. Ne var ki, bir kimyasal süreç için imbik ve diğer kaplara ihtiyaç duyulması, tahlil sırasında bunları yok saymamıza engel teşkil etmez. Değer yaratılması ve değer değişmesi olaylarını her türlü etkinin dışında olarak ele alır ve incelersek üretim araçlarının, değişmeyen sermayenin bu maddî şekillerinin, sırf akan, değer yaratan gücün kendisinde donup durgunlaştığı maddeyi sağlamaktan öteye bir görevleri olmadığını görürüz. Bundan ötürü, bu maddenin ne olduğunun önemi yoktur; bunun pamuk ya da demir oluşu hiçbir şeyi değiştirmez. Bu maddenin değerinin şu ya da bu büyüklükte olmasının da önemi yoktur. Sadece, bunun, üretim süreci sırasında harcanacak emek miktarını yutabilmek için, yeterli bir miktarda mevcut olması gereklidir. Bu miktar mevcutsa, bunun değeri ister yükselsin veya düşsün ya da ister karalar ve denizler gibi hiç değeri olmasın, değer yaratılması ve değer değişmesi süreci bundan hiç etkilenmez.[27]

O halde, ilk önce, değişmeyen sermaye kısmını sıfıra eşit sayacağız. Bu nedenle, yatırılmış sermaye c+v'den v'ye, ürün değeri de c+v+s den değer-ürün olan v+s ye indirgenmiş olur. Üretim sürecinin bütün devamı süresince akan emeğin kendisiyle temsil edildiği ürün-değer= 180 sterlin olarak verilmiş olsa, 90 sterlinlik artık-değeri elde etmek için, değişen sermayenin 90 sterlin olan değerini bundan çıkarmamız gerekir ve yeterdi. s=90 sterlin burada, üretilmiş olan artık-değerin mutlak büyüklüğünü ifade eder. Bunun nispî büyüklüğünün ise, ki bu aynı zamanda değişen sermayenin kendine değer katma oranı demektir, artık-değerin değişen sermayeye ora-

27. İkinci baskıya not: Lucretius'un "nil posse creari de nihilio" ("yoktan hiç bir şey varolmaz") sözü apaçık bir şeydir. "Değer yaratımı" iş-gücünün işe çevrilmesiyle olur. İş-gücünün kendisi ise, her şeyden evvel, tabii maddenin insan organizmasında değişikliğe uğramasıyla meydana gelen güçtür, kuvvettir.

nı ile belirleneceği, ya da s/v ile ifade edileceği, açık bir şeydir. Buna göre, yukarıdaki örneğimizde oran veya nispî büyüklük 90/90 = % 100 olur. Değişen sermayede meydana gelen bu nispî değerlenmeye, değer artışına, veya artık-değerin bu nispî büyüklüğüne, *artık değer oranı* adını veriyorum.[28]

İşçinin, iş-sürecinin bir bölümü süresince, yalnız kendi iş-gücünün değerini, yani kendisi için gerekli tüketim araçlarının değerini ürettiğini görmüş bulunuyoruz. Toplumsal iş-bölümüne dayanan bir sistem içinde üretimde bulunduğu için, işçi, tüketim araçlarını doğrudan doğruya kendisi üretmez; örneğin iplik gibi, özel bir mal şeklinde, kendisi için gerekli tüketim araçlarının değerine, ya da, kendisiyle bunları satın alabileceği paraya eşit bir değer üretir. İşçinin iş-gücünün bunu sağlamak için harcanacak kısmı, kendisinin tüketim araçlarının ortalama günlük değerine ve gene, bunların üretimi için gerekmiş ortalama günlük iş zamanına bağlı olarak, büyük veya küçük olur. Kendisinin günlük tüketim araçları değeri 6 maddeleşmiş iş-saatini temsil ediyorsa, bu değeri üretmek için, işçinin ortalama olarak günde 6 saat çalışması gerekir. İşçi kapitalist için değil de, kendi hesabına, bağımsız olarak çalışıyor olsaydı, kendi iş-gücünün değerini üretmek ve böylece kendi kendisinin devamını veya devamlı olarak yeniden-üretimini sağlayacak tüketim araçlarını elde etmek için, işçi, diğer her şey aynı kalmak şartı ile, eskisi gibi ortalama olarak, günün aynı uzunluktaki bir kısmını çalışarak geçirmek zorunda kalacaktı. Fakat işçi, günün iş-gücünün günlük değerini, bu 3 şilindir diyelim, ürettiği kısmında sadece kendisine kapita-

28. Bunu, İngilizlerin "rate of profits" ("Kâr oranı"), "rate of interest" ("faiz oranı") vb. ifadelerini kullandıkları gibi kullanıyorum. Üçüncü Ciltte, artık-değer kanunları bir kere anlaşılınca, kâr oranının kolayca kavranılıp anlaşılacağı görülecektir. Tersine hareket edildiğinde ise, ne biri ne de diğeri anlaşılabilir.

list tarafından ödenmiş olan[28-1] değere eş bir değer ürettiği ve dolayısiyle, yeni yaratılmış değerle sadece yatırılmış bulunan sermayeyi yerine koymuş olduğu için, bu değer üretimi, sırf, bir yeniden-üretim gibi görünür. O halde, ben, bu yeniden-üretimin sağlanması için geçen iş-günü parçasına *gerekli iş zamanı*, bunun devamı süresince harcanan emeğe *gerekli emek* adını veriyorum.[29] İşçi için gerekli: çünkü, emeğinin özel toplumsal şeklinden bağımsızdır. Sermaye ve bunun ait olduğu dünya için gerekli: çünkü, işçinin devamlı varlığı bunların da dayandığı temeldir.

İşçinin gerekli emeğin sınırlarının ötesine geçip devam ettirdiği iş-sürecinin ikinci devresinde işçi gerçi çalışır, yani iş-gücü harcar; ama kendisi için bir değer yaratmaz. Bu devrede, yoktan varolmanın bütün güzelliğini taşıyan artık-değer, kapitalist için meydana getirilir. İş-gününün bu kısmına artık-iş zamanı (Surplus-arbeitszeit) adını veriyorum, ve bunun devamı süresince harcanan emeğe de artık-emek (Mehrarbeit, surplus labour) diyorum. Değerin mahiyetini anlamak için onu, iş zamanının sırf madde haline gelmiş şekli, sırf maddeleşmiş emek olarak kavramak nasıl can alıcı bir önem taşıyorsa, artık-değerin ne olduğunu anlamak için de, onu, artık-iş zamanının sırf madde haline gelmiş şekli, sırf maddeleşmiş artık-emek olarak kavramak aynı derecede önemlidir. Ekonomik toplum şekillerini birbirinden, ör-

---

28-1. Üçüncü baskıya not: Yazar burada günlük hayatın iktisat dilini kullanıyor. Gerçekte işçiye kapitalistin değil, fakat işçinin kapitaliste avans verdiği hatırlanacaktır. - **F. Engels.**

29. Biz bu eserde şimdiye kadar "gerekli iş zamanı" ifadesini, bir malın üretimi için mevcut toplumsal şartlar altında gerekli olan iş zamanını ifade etmek üzere kullandık. Bu andan itibaren bu ifadeyi spesifik bir mal olan iş-gücünün üretimi için gerekli iş zamanını ifade etmek için de kullanacağız. Bir ve aynı teknik terimin farklı anlamlarda kullanımı yerinde olmayabilir; ama, bundan hiçbir bilimde kaçınmak mümkün değildir. Örneğin, matematiğin yüksek ve alçak seviyeli dalları karşılaştırılabilir.

neğin, köleliğe dayanan toplumu ücretli emeğe dayanan toplumdan ayırdeden şey, sadece, işte bu artık-emeği doğrudan doğruya üreticisi olan kimsenin, işçinin, elinden alma şeklidir.[30]

Değişen sermayenin değeri, satın alınan iş-gücünün değerine eşit olduğu ve bu iş-gücünün değeri iş-gününün gerekli kısmını yani işçinin kendisi için harcadığı kısmını belirlediği için, diğer yandan artık-değer de iş-gününün geriye kalan kısmı ile belirlendiğine göre, şu sonuç elde edilir: artık-emeğin gerekli emeğe oranı ne ise artık değerin değişen sermayeye oranı da odur, eşittir; ya da

$$\text{Artık-değer oranı} = \frac{s}{v} = \frac{\text{artık emek}}{\text{gerekli emek}}$$

Her iki oran da bir ve aynı ilişkiyi değişik şekillerde ifade ederler : birinde maddeleşmiş diğerinde akan, hareket halinde emek şeklinde,

Şu halde, artık-değer oranı, iş-gücünün sermaye tarafından ya da işçinin kapitalist tarafından sömürülme derecesinin kesin ifadesidir.[30-1]

30. Bay Wilhelm Thukydides Roscher'in pek önemli bir şey keşfettiğini sanırken hayal kırıklığına uğraması mukadderdir. Roscher şu keşifte bulunur: Bugün artık-değer veya artık-ürünün meydana gelmesi, ve bununla birlikte de sermaye teşekkülü kapitalistin 'Jtutumluluğu", (bunun için kapitalist "örneğin, bir faiz talep eder") sayesinde olurken, buna karşılık, "en aşağı uygarlık aşamalarında ... güçlüler güçsüzleri tutumluluğa zorlarlar." (I. c. s. 82, 78) Neden tasarruf etmeye, emekten mi, yoksa zaten mevcut olmayan fazla ürünlerden mi? Roscher ve şürekasını, kapitalistin mevcut artık - değeri kendine mal etmesini azçok akla yatkın göstermek amacıyla buldukları mazur gösterme nedenlerini artık-değerin meydana geliş nedenleri şeklinde tersine çevirmeye zorlayan şey, gerçek cehalet yanında, değer ve artık-değerin bilimsel bir şekilde incelenmesinden mazur gösterme çabalarına zarar verebilecek, ve muhtemelen de polisin hoşuna gitmiyecek tehlikeli sonuçların çıkabileceği endişesidir.

30-1. İkinci baskıya not: Artık-değer oranı, iş-gücünün sömürülme derecesi için tam ve kesin bir ifade olmakla beraber, sömürünün mutlak büyüklüğü üzerinde hiçbir şey söylemez. Örneğin, gerekli iş = 5 saat ve artık-iş = 5 saat olsa, sömürme derecesi % 100 olur. Sömürme büyüklüğü burada 5 saatle ölçülür. Buna karşılık gerekli iş = 6 saat ve artık - iş = 6 saat olsaydı, % 100 lük sömürme derecesi değişmez ve ayni kalırdı; oysa, sömürmenin büyüklüğü % 20 artmış, sömürme 5 saatten 6 saata çıkmıştır.

Örneğimizde ürünün değeri = 410 sterlin (c) + 90 sterlin (v) + 90 sterlin (s), ve yatırılmış sermaye = 500 sterlin idi. Artık değer = 90, yatırılmış sermaye = 500 olduğuna göre yerleşik ve alışılmış hesaplama yönetimiyle burada, düşüklüğü Carey ve diğer uyuşumcuları (Harmoniker) duygulandırabilecek bir oran, (kâr oranı ile karıştırılan artık-değer oranı olarak % 18 oranı elde edilir.

Fakat, gerçekte, artık - değer oranı, s/c veya s/c + v oranlarına değil, s/v oranına eşittir; buna göre, artık-değer oranı 90/500 değil, 90/90 = % 100, yani görünüşteki sömürülme derecesinden beş kere büyük bir orandır. Şimdi, belli bir durumda, iş-gününün mutlak büyüklüğünü ve iş-sürecinin tamamlandığı sürenin gün, hafta vb. olarak uzunluğunu ve nihayet 90 sterlinlik değişen sermayenin aynı zamanda çalıştırıldığı işçi sayısını bilmemekle beraber, artık-değer oranı $\frac{s}{v}$, $\frac{\text{artık emek}}{\text{gerekli emek}}$ oranına dönüştürülebildiği için bize iş-gününün iki kısmı arasındaki oranı kesinlikle gösterir. Bu oran % 100 dür. Demek ki, işçi günün yarısında kendisi için diğer yarısında kapitalist için çalışmaktadır.

O halde, artık-değer oranının hesaplanması kısaca şöyle olur: ürün değerinin tamamını alır ve bu değerde sadece tekrar görünen değişmeyen sermaye değerini sıfıra eşitleriz. Geriye kalan değer toplamı, malın üretim sürecinde fiilen meydana getirilen değer-üründür. Artık-değer verilmişse, değişen sermayeyi bulmak için, bu değer-üründen artık-değeri çıkarırız. Değişen sermaye verilmişse ve biz artık-değeri bulmak istiyorsak, işlemi ters yönde yaparız. Bunların her ikisi de belli ise, artık-değerin değişen sermayeye oranını, s/v yi, bulmak için sadece sonuç işlemini yapmamız gerekir.

Yöntem pek basit olsa bile okuyucuyu, bunun temelinde yatan ve kendisine yabancı gelen bu yeni bakış bi-

çimine alıştırmak için birkaç örnek vermek yerinde olacaktır.

İlk önce bir iplik fabrikasını ele alalım; fabrikada Amerikan pamuğundan 32 numara iplik yapan 10.000 iğ olsun, ve her iğ başına haftada 1 libre iplik elde edilsin. % 6 fire verilmekte olduğunu varsayalım. Bu duruma göre, haftada 10.600 libre pamuk işlenir ve 10.000 libre iplik elde edilir; 600 libre pamuk da fire verilir. 1871 Nisanında bu pamuğun libresi $7\,^{3}/_{4}$ peniye satın alınıyordu; o halde, 10.600 libre pamuk için yuvarlak hesap 342 sterlin gerekir. 10.000 iğ için, hazırlayıcı makineler ve buhar kazanı dahil, iğ başına 1 sterlin hesabiyle 10.000 sterlin ödenmiştir. İğlerin aşınma payı % 10 olsa, yıllık aşınma tutarı 1000 sterlin, haftalık olarak da 20 sterlin eder. Fabrika binasının yıllık kirası 300 sterlin, haftalığı 6 sterlindir. Kömür, (saat ve beygir gücü başına 4 libreden, binanın ısıtılması dahil, 100 beygir gücü ve haftada 60 saat için) hafta başına 11 ton hesabıyla, tonu 8 şilin 6 peniden bir hafta için yuvarlak hesap 4,5 sterlin tutar; haftada 1 sterlinlik gaz, 4,5 sterlinlik yağ tüketiliyor: bu durumda, bir hafta için bütün yardımcı maddelere 10 sterlin harcanmış oluyor. İşçi ücretleri bir haftada 52 sterlin tutuyor. İplik fiyatı libre başına $12\,^{1}/_{4}$ penidir, yani ipliğin 1000 libresi 510 serlindir; buna göre, artık-değer 510—430=80 sterlin olur. 378 sterlinlik değişmeyen değer parçasını, bu haftalık değer yaratma işinde bir rol oynamadığı için, sıfıra eşitliyoruz. Bundan sonra geriye 132 sterlin tutarında haftalık değer-ürün kalır, bunun da bileşimi: 132 sterlin=52 sterlin (v)+80 sterlin (s) dir. Artık-değer oranı ise 80/52 = % $153\,^{11}/_{13}$ tür. On saatlik ortalama iş-günü için şu sonuç elde edilir: gerekli emek $=3\,^{13}/_{33}$ saat, artık-emek = $6\,^{2}/_{33}$ saat.[31]

31. İkinci baskıya not: Birinci baskıda 1860 yılı itibariyle verilmiş olan bir iplik fabrikası örneğinde bazı maddî yanlışlar vardı. Şimdi metinde yer

Jacob, buğday fiyatının quarter başına 80 şilin, ortalama ürünün acre başına bushel (ki bu durumda bir acre 11 sterlin getirir) olduğu varsayımı ile, 1815 yılı için, çeşitli kalemleri daha önce yapılan düzeltmeler yüzünden pek noksan olan, fakat gene de bizim amacımız için yeterli kalan aşağıdaki hesabı veriyor:

ACRE BAŞINA DEĞER ÜRETİMİ

Tohum (buğday)	1 sterlin 9 şilin	**Ondalık, G. menkul vergisi, vergiler**	1 sterlin 1 şilin
Gübre	2 » 10 »	**Kira**	1 » 8 »
İşçi ücreti	3 » 10 »	**Çiftçi kârı faizi**	1 » 2 »
Toplam :	**7 sterlin 9 şilin**	**Toplam :**	**3 sterlin 11 şilin**

Artık-değer daima, ürünün fiyatı = ürünün değeri varsayımı ile, burada kâr, faiz, ondalık vb. gibi çeşitli parçalara bölünüyor. Bu parçaların bizim için önemi yoktur. Bunları bir araya getirir ve 3 sterlin 11 şilinlik bir artık-değer elde ederiz. Tohum ve gübre için verilmiş 3 sterlin 19 şilinlik değişmeyen sermaye kısmını sıfıra eşitliyoruz. Geriye 3 sterlin 10 şilinlik yatırılmış değişen sermaye kalıyor ki, bunun yerine de 3 sterlin 10 şilin+3 sterlin 11 şilinlik yeni bir değer yaratılmış bulunuyor.

O halde $\frac{s}{v} = \frac{\text{3 sterlin 11 şilin}}{\text{3 sterlin 10 şilin}}$

olur ki bu, % 100 den büyüktür. İşçi, iş-gününün yarısından fazlasını bir artık-değer üretmek için kullanıyor, ve bir takım kişiler bir takım bahanelerle bunu aralarında paylaşıyorlar.[31-1]

---

alan ve tamamiyle güvenilebilecek olan verileri Manchesterli bir fabrikatörden aldım. Şurasını belirtilmek gerekir ki, İngiltere'de bir makinenin beygir-gücü eskiden silindirinin çapına göre hesaplanıyordu, şimdi göstergenin gösterdiği fiili güce göre hesaplanıyor.

31-1. Metindeki hesaplamalar sırf örnek diye verilmiştir. Fiyatlar = değerler varsayımı yapılmaktadır. Bu eşitliğin hâttâ ortalama fiyatlar için bile, bu basit biçimde olmadığı üçüncü ciltte görülecektir.

2. — ÜRÜNÜN DEĞERİNİ OLUŞTURAN PARÇALARIN, ÜRÜNÜN BU PARÇALARA TEKABÜL EDEN ORANTILI KISIMLARI İLE GÖSTERİLMESİ

ŞİMDİ, bize kapitalistin parayı sermayeye nasıl dönüştürdüğünü gösteren örneğimize dönüyoruz. Kapitalistin çalıştırdığı iplik işçinin gerekli emeği 6 saatte harcanan bir emek miktarıdır, artık-emeği de aynı büyüklüktedir: bundan ötürü iş-gücünün sömürülme derecesi % 100 dür.

On iki iş-saatlik bir iş-gününün ürünü 30 şilin değerinde 20 libre iplik olsun. Bu iplik değerinin 8/10 inden (24 şilinden) az olmayan bir kısmı, üretim araçlarının (20 şilinlik 20 libre pamuk, 4 şilinlik iğ vb.) üründe sırf tekrar görünen değerlerinden ya da değişmeyen sermayeden meydana gelir. Geriye kalan 2/10 lik kısım, yarısı iş-gücünün günlük değerini ya da iş-gücüne yatırılmış değişen sermayeyi karşılıyan, diğer yarısı 3 şilinlik artık-değeri teşkil eden, iplik yapımı süresi sırasında meydana gelmiş 6 şilinlik yeni değerdir. O halde, 20 libre ipliğin toplam değeri aşağıdaki gibi gösterilebilir:

30 şilinlik iplik-değer = 24 şilin (c)+3 şilin (v)+3 şilin (s).

Bu toplam değer 20 libre ipliğin bütünü ile temsil edildiğine göre, çeşitli değer unsurlarının da ürünün orantılı kısımları ile gösterilebilmesi gerekir.

30 şilinlik bir iplik-değer 20 libre iplikte bulunuyorsa, bu değerin 8/10 i ya da bunun 24 şilinlik değişimiyen kısmı ürünün 8/10 inde, veya 16 libre iplikte bulunur. Bunun $13\,^1/_3$ libresi hammaddenin, yani iplik haline getirilmiş 20 şilinlik pamuğun değerini, $2\,^2/_3$ libresi tüketilmiş bulunan 4 şilinlik yardımcı madde, iğ vb. gibi iş-araçlarının değerinin yıpranan kısmını temsil eder. Demek ki, $13\,^1/_3$ libre iplik 20 libre ipliğin tamamı için har-

canmış bütün pamuğu, toplam ürünün hammaddesini, temsil etmekte, ama bundan öteye bir şey ifade etmemektedir. Bu miktar iplikte, gerçi, sadece 13 1/3 şilinlik 13 1/3 libre pamuk saklıdır; ama, bunun 6 2/3 şilinlik ek değeri geriye kalan 6 2/3 libre ipliğin yapımı için kullanılmış pamuğun değeri için bir eş değer teşkil eder. Sanki bu sonuncuda hiç pamuk yoktur ve toplam ürün için kullanılmış bütün pamuk bu 13 1/3 libre iplikte toplanmış gibidir. Buna karşılık, bu sonuncu, yani 13 1/3 libre iplik, şimdi harcanmış bulunan yardımcı madde ve iş-araçları değerinden olsun, dokuma süreci sırasında yaratılmış olan yeni değerden olsun bir zerre bile içermemektedir.

Bunun gibi, değişmeyen sermayenin geriye kalan kısmını (4 şilin) kendisinde saklayan diğer 2 2/3 libre iplik, yalnız ve sadece, 20 libre ipliğin tamamı için tüketilmiş yardımcı madde ve iş-araçlarının değerini temsil eder.

Ürünün onda-sekizi, yani 16 libre iplik, maddesi itibariyle, kullanım-değeri olarak, iplik olarak, toplam ürünün geriye kalan kısmından hiç farksız, iplik yapımı işinde harcanan emeğin meydana getirdiği bir şey olmakla beraber, biraz evvel belirtilen nedenden ötürü, bu ilişki açısından, iplik yapımı işi şeklinde harcanan emekten, iplik yapımı süreci sırasında emilmiş emekten, bir zerre bile içermez. Pamuk, sanki dokuma süresinden geçmeden iplik haline gelmiştir ve sanki iplik şeklinde bulunuşu bir hile ve hokkabazlık işidir. Oysa, kapitalist 16 libre ipliğini 25 şiline satıp bununla üretim araçlarını yenilediği zaman, bu 16 libre ipliğin, sadece, kılık değiştirmiş pamuk, iğ, kömür vb. den gayri bir şey olmadığı görülür.

Diğer yandan, ürünün geriye kalan 2/10 lik kısmı, veya 4 libre iplik, şimdi sırf on iki saatlik dokuma sürecinde üretilmiş olan 6 şilinlik yeni değeri temsil eder.

Bu 4 libre ipliğe kullanılmış olan hammadde ve iş-araçları değerinden ne aktarılmışsa, bunun dışına atılmış ve ilk 16 libre iplikte toplanmıştır. 20 libre iplikte maddeleşmiş olan dokuma işi şeklinde harcanmış emek, ürünün 2/10 sinde toplanmıştır. Sanki iplik işçisi ipliği havadan yapmıştır; sanki pamuk ve iğ, insan eli ile emeği değmeden, tabiatın verdiği ve ürüne hiçbir değer katmayan şeylerdir.

Günlük dokuma sürecinin toplamı değer-ürününü temsil eden 4 libre ipliğin bir yarısı, sadece, tüketilmiş olan iş-gücünün yani 3 şilinlik değişen sermayenin değerini, diğer yarısı olan 2 libre iplik, sadece, 3 şilinlik artık-değeri temsil eder.

İplik işçisinin 12 iş-saati 6 şilinde maddeleştiği için, 30 şilinlik iplik-değerde 60 iş-saati maddeleşmiş olur. Bu iş saatleri 20 libre iplikte maddeleşmiş olup, bunun 8/10 i iş-sürecinden önce harcanmış bulunan 48 iş-saatinin, yani ipliğin üretim araçlarında maddeleşmiş olan emeğin, maddesidir; buna karşılık, 2/10 si bizzat dokuma süreci sırasında harcanmış olan 12 iş-saatinin maddesidir.

Daha evvel gördük ki, iplik-değer, kendi üretimi sırasında üretilmiş yeni değerle üretim araçlarının yapımı sırasında geçmişte harcanmış değerlerin toplamına eşittir. Şimdi de, ürün değerinin fonksiyonları ve kavramları bakımından farklı unsurlarının bizzat ürünün kendisini meydana getiren orantılı kısımları ile nasıl gösterilebildiklerini görmüş oluyoruz.

Ürünün —üretim sürecinin sonucu olan şeyin— bu şekilde, biri sırf üretim araçlarında içerik bulunan emeği veya değişmeyen sermaye kısmını, diğeri sırf üretim süreci sırasında harcanması gerekli emeği veya değişen sermaye kısmını, ve nihayet bir diğeri sırf bu süreçte harcanan artık-emeği veya yaratılan artık-değeri temsil

eden ürün parçalarına ayrılışı, bunun daha sonra karmaşık ve henüz çözülmemiş problemlere uygulanması ile görüleceği gibi, basit olduğu kadar önemli olan bir şeydir.

Biz, toplam ürünü, on iki saatlik iş-gününün son şeklini almış, kullanıma hazır ürün olarak ele aldık ve inceledik. Ama, bunu doğuş sürecinden itibaren de izleyebilir ve gene de parça-ürünleri, fonksiyonları bakımından birbirinden farklı ürün kısımları olarak gösterebiliriz.

İplik işçisi 12 saatte 20 libre iplik üretir buna göre, bir saatte $1\,^{2}/_{3}$ ve 8 saatte $13\,^{1}/_{3}$ libre iplik üretir; demek ki, işçi 8 saatte, bir tam iş-gününde ipliğe çevrilen pamuğun toplam değerine eşit değerde bir parça-ürün üretmektedir. Ayni şekilde, sekizinci saati izleyen bir saat 36 dakikada üretilen parça-ürün, $2\,^{2}/_{3}$ libre iplik olur ve dolayısiyle, 12 iş-saati boyunca kullanılıp tüketilmiş olan iş-araçlarının değerini temsil eder. Ve gene, bundan sonra gelen 1 saat 12 dakikada işçi, 3 şilin değerinde 2 libre iplik, yani 6 saat sürece harcadığı gerekli-emekle yarattığı değer-ürünün tamamına eşit bir ürün-değer üretir. Ve nihayet, geriye kalan 5/6 saatte, gene işçinin yarım günlük artık-emeği ile yaratılan artık-değere eşit değerde 2 libre iplik elde edilir. Bu hesaplama biçimi İngiliz fabrikatörlerinin alışık oldukları hesaplama yoludur; örneğin, bunlardan birine sorulursa, ilk 8 saatte ya da iş-gününün 2/3 lik kısmında pamuğunun değerini elde ettiğini söyler. Görülüyor ki, formül doğrudur, ve gerçekte, yukarda sözü edilen ilk formülden başka bir şey değildir; yalnız bir farkla: ürün kısımlarının bitmiş, tam şekillerini almış halde yanyana bulundukları 'mekân' yerine bunların birbiri peşisıra geldikleri 'zaman'a uygulanıyor. Ama, ne var ki, formüle, özellikle, değere değer katma sürecine pratik olarak ilgi duyan ve fakat aynı süreci teorik olarak yanlış anlamakta çıkarları olan

diyor. Böylece, örneğin, iplik işçimizin, iş-gününün ilk 8 saatinde pamuğun değerini, bundan sonra gelen bir saat 36 dakikada tüketilmiş olan iş-araçlarının değerini, daha sonraki bir saat 12 dakikada ücret değerini üretti ğı ya da yerine koyduğu, ve fabrika sahibine, artık-değer üretimi için, ancak şu pek meşhur 'son saati' bıraktığı düşünülebiliyor. Böylece işçiden iki mucizeyi birden yaratması bekleniyor: bir yandan kendileriyle iplik yaptığı bir ve aynı anda pamuk, iğ, buhar makinesi, kömür, yağ vb. üretmek, diğer yandan, belli yoğunluk derecesindeki bir iş-gününden bu türlü beş günü çıkarmak. Çünkü, bizim örneğimizde hammadde ve iş-araçlarının üretimi her biri on iki saatlik 24/6 = 4 adet iş — gününü, bunların iplik haline getirilmesi de bir diğer on iki saatlik iş-gününü gerektirir. Kazanç hırsının insanı bu türlü mucizelere nasıl kolayca inandırabidiğini ve bu mucizelerin doğru olduğunu ispat eden doktriner dalkavuklardan hiçbir zaman yoksun kalmadığını tarihsel üne sahip aşağıdaki örnek ortaya koymaktadır.

3. — SENİOR'UN "SON SAAT"İ

İKTİSAT alanındaki bilimsel yeteneği ve otoritesi ve güzel üslûbuyla tanınan, kendisi için bir bakıma, İngiliz iktisatçılarının zarif ve ince esprilisi de denilebilecek olan, Nassau W. Senior, 1836 yılının güzel bir sabahında, kendisinin Ekonomi Politik öğrettiği Oxford'dan, okuttuğunu öğrensin diye, Manchester'e çağırılır, Fabrikatörler, onu yeni çıkarılmış bulunan Factory Act'e* ve bundan da belâlı olan on saatlik iş-günü hareketine karşı baş savaşçı olarak seçmişlerdi. Bilinen pratik keskin görüşdisini Manchstere davet ettiler. Profesörümüz de ken-

* İş kanunu. —ç.

lülükleriyle fabrikatörler, Profesörün, "daha bir hayli derse ihtiyacı olduğunu" anladılar. Bunun içindir ki, kendisini Manchestere davet ettiler. Profesörümüz de kendi payına düşeni yaptı; Manchester'de fabrikatörlerden öğrendiği dersi kendine özgü üslûbuyla "Letters on the Factory Act, as it affect the cotton manufacture", (London 1837) adlı kitapçıkta sundu. Bu kitapçıktan, diğer şeyler arasında, insanı duygulandıran aşağıdaki pasajı okuyalım :

"Mevcut kanuna göre, hiçbir fabrika istihdam etmekte olduğu 18 yaşından küçük kimseleri haftanın ilk beş gününde 12 saat ve cumartesi günü de 9 saat olmak üzere, günde 11 ½ saatten fazla çalıştıramaz. Şimdi, aşağıdaki analizin (!) de gösterdiği gibi, böyle bir fabrikanın bütün net kârı son saatten elde edilir. Bir fabrikatör 80.000 sterlini fabrika binasına ve makinelere, 20.000 sterlini hammadde ve işçi ücretlerine gitmek üzere, toplam olarak 100.000 sterlin yatırmış bulunsun. Sermayenun yılda bir kere devrettiği ve gayri safi kârın % 15 olduğu varsayıldığında, fabrikanın yıllık satış toplamının 115.000 sterlin değerindeki malın satışı ile meydana gelmesi gerekir. ... 23 yarım iş-saatinin her biri günde bu 115.000 sterlinin 5/115 ini veya 1/23 ini üretir. 115.000 sterlinin tamamını meydana getiren bu 23/23 ün 20/23 si, yani 115 000 in 1000.000 i, sadece sermayeyi yeniler, yerine kor; 1/23 i veya 15.000 lik gayri safî kârın (!) 5.000 sterlini fabrika binası ve makinelerdeki aşınma ve yıpranmayı karşılar. Geriye kalan 2/23, yani her günün son iki yarım saati, % 10 luk net kârı üretir. Bundan dolayı fiyatlar aynı kalmak şartı ile, fabrika 11 ½ yerine 13 saat çalışabilseydi, takriben 2600 sterlinlik mütedavil sermaye ilâvesiyle, net kâr iki mislinden fazla arttırabilirdi. Diğer yandan, iş-saatleri günde 1 saat azaltılacak olsa net kârın tamamı, 1 ½ saat azaltılacak olsa gayri safi kârın

tamamı yok olup gider."[32]

Ve buna sayın profesör "analiz"! diyor. Profesörümüz, "işçi, günün ve büyük kısmını fabrika binası, makine, pamuk, kömür vb. gibi şeylerin üretimi, yani yeniden- üretimi ve yenilenmesi için harcar" şeklindeki fabrikatör dırıltısına inanıyor idi ise, analizi gereksizdi. Onun açıkça ve kısaca şöyle demesi gerekirdi: Efendiler, fabrikanızı 11 ½ yerine 10 saat çalıştıracak olsanız, diğer her şey aynı kalmak şartı ile, günlük pamuk, makine vb. tüketiminiz 1 ½ saat oranında azalır. Bu durumda, kazancınız tam kaybınız kadar olur. İşçileriniz, yatırılmış sermayenin yeniden üretimi veya yenilenmesi için, ilerde, ½ saat daha az zaman harcayacaklar. Profesörümüz

---

32. Senior, I. c. s. 12, 13. Bizim amacımız için hiçbir önemi olmayan garip görüşler üzerinde durmıyacağız; söz gelişi, makine vb. de, yani sermaye mevcudunun bir kısmında, meydana gelen aşınma ve yıpranma için gerekli meblağı fabrikatörlerin kârın, gayrı safi veya safi, kirli veya temiz bir parçası olarak hesapladıkları iddiası bunlardan biridir. Bunun gibi, verilen rakamların doğruluk veya yanlışlıkları üzerinde de durmıyacağız. Bunların sözüm ona "analiz" den daha fazla üzerlerinde durulmaya değer şeyler olmadığını Leonard Horner Senior'a hitaben kaleme aldığı "A Letter to Mr. Senior etc." da (Lond, 1837) ortaya koymuştu. 1833 yılında Fabrika Araştırma Komiserlerinden biri olan fabrika müfettişi, aslında 1859'a kadar bu alanın ahlâk ve adalet gözeticisi ve izleyicisiydi demek gerekir; Leonard Horner, İngiliz işçi sınıfı için ölümsüz ve unutulmaz hizmetler yapmıştır. L. Horner, yalnız kendisine diş bileyen fabrikatörlerle savaşmakla kalmamış, kendileri için fabrika patronlarının Avam Kamarasında verdikleri 'oylar' 'işçiler' in fabrikalardaki çalışma saatleriyle karşılaştırılamayacak kadar önemli olan, bakanlarla da hayatı boyunca mücadele etmiştir.

32 No. lu dip nota ek. Senior'un ifadeleri, muhtevası bakımından yanlışlığı bir yana, karma karışıktır. Aslında söylemek istediği şuydu: Fabrikatör işçileri günde 11,5 yani 23/2 saat çalıştırır. Bir tek iş-günü gibi yıllık iş de 11,5 veya 23/2 saatlerden meydana gelir.

Bu varsayımla, 23/2 iş-saati 115 bin sterlinlik bir yıllık ürün üretir: 1/2 iş-saati 1/23 x 115 bin sterlinlik ürün üretir; 20/2 iş-saatinin ürettiği ürün 20/23 x 115 bin sterlin = 100 bin sterlin değerindedir: yani, sadece yatırılmış bulunan sermayeyi yerine koymaya yetecek bir değer üretmiştir. Geriye, 3/23 x 115 bin sterlin = 15 bin sterlin, yani gayri safi kârı üreten 3/2 iş-saati kalır. Bu 3/2 iş saatinin 1/2 iş-saati, 1/23 x 115 bin sterlin = 5 bin sterlin, yani fabrika ve makinelerin yıpranma ve aşınma paylarını karşılayan bir meblâğ üretir. Son iki yarım iş-saati, yani son iş-saati, 2/23 x 115 bin sterlin = 10 bin sterlin, yani net kârı üretir. Senior metinde ürünün son 2/23 sini bizzat iş-gününün kısımlarına dönüştürür.

fabrikatörlerin sözlerine inanmayıp bu işlerin uzmanı olarak bir analizi gerekli görseydi, münhasıran net kârla iş-gününün büyüklüğü arasındaki ilişki ile ilgili bir meselede, her şeyden evvel, fabrikatörlerden, fabrika binalarını, makineleri hammaddeleri ve emeği karmakarışık bir araya getirmemelerini, tersine, dikkatli bir şekilde fabrika binaları, makineler, hammaddeler vb. nde içerik bulunan değişmeyen sermayeyi bir yana, işçi ücretlerine yatırılmış sermayeyi diğer yana koymalarını dileyip istemesi gerekirdi. Bu durumda, fabrikatörün hesabına göre işçinin 2/2 iş-saatinde veya bir saatte, ücreti yeniden ürettiği ya da yenilediği anlaşıldıktan sonra,analizcimizin şöyle devam etmesi gerekirdi: Sizin verilerinize göre, işçi sondan bir önceki saatte ücretini ve son saatte de sizin aldığınız artık-değeri veya net kârı üretiyor. İşçi ayni zaman aralıklarında ayni değerleri ürettiği için, sondan bir önceki saatin ürünü son saatin ürününün değeri kadar bir değere sahip olur. Bundan başka, işçi emek harcadığı sürece, sırf değer üretir, ve emeğinin miktarı emeğini harcama zamanı ile ölçülür. Sizin verilerinize göre, bu günde 11 ½ saattir. İşçi, bu 11 ½ saatin bir kısmını kendi ücretinin üretimi ya da yerine konması için, diğer kısmını, sizin elinize geçen net kârın üretimi için harcar. İş-günü süresince işçi bundan başka bir şey yapmaz. Ama, verilere göre, kendi ücreti ve kendisi tarafından sağlanan artık-değer ayni büyüklükte değerler olduğu için, onun 5 3/4 saate kendi ücretini, diğer 5 3/4 saatte sizin aldığınız net kârı ürettiği açık bir şeydir. Bundan başka, 2 saatte elde edilen iplik ürünü değeri, kendi ücreti ile sizin elinize geçen net kârın toplamına eşit olduğu için, bu iplik-değerin 11½ iş-saati ile sondan bir önceki saatin ürünü 5 3/4 iş-saati ile, ve son saatin ürünü de gene 5 3/4 iş-saati ile ölçmek gerekir. Şimdi nazik bir noktaya gelmiş bulunuyoruz; bunun için dik-

katli olunuz! Sondan bir önceki saat ilk saat gibi herhangi bir iş-saatidir. Ne daha fazla, ne daha eksik (ni plus, ni moins). O halde, işçi 5 3/4 iş-saatini temsil eden bir iplik-değeri 1 iş-saatinde nasıl üretebilir? Onun, gerçekte, böyle bir mucize göstermesi söz konusu değildir. Onun 1 iş-saatinde kullanım-değeri diye ürettiği şey, belli bir miktarda ipliktir. Bu ipliğin değeri 5 3/4 iş-saati ile ölçülür ki, bunun 4 3/4 ü, onun bir rolü olmadan, daha evvel, kullanılıp tüketilen üretim araçlarında, pamuk, makine vb. nde saklı bulunur, geriye kalan 4/4 ü, veya bir saat, işçinin kendisi tarafından katılır. O halde, işçinin ücreti 5 3/4 saatte üretildiği ve gene bir iplik yapma işi saatinin iplik ürünü de 5 3/4 iş-saati içerdiği için, işçinin iplik yapma işinin 5 3/4 saatinin değer-ürününün dokuma işinin 1 saatinin ürün-değerine eşit olmasında hiç de büyücülük yoktur. İşçinin, pamuk, makine vb. nin değerini yeniden-üretmekle ya da 'yerine koymak'la, işgününün bir saniyesini dahi kaybettiğini düşünecek olursanız, tamamen yanlış bir yoldasınız demektir. İşçi emeğini kullanarak pamuk ve iğden iplik yapmakla, emeğini iplik yapma işi şeklin de harcamakla, değer kendiliğinden pamuk ve iğden kalkar ipliğe geçer. Bu, işçinin emeğinin niteliği sayesinde olur, niceliği dolayısiyle olmaz. Şüphesiz, işçi bir saatte yarım saatte olduğundan daha fazla pamuk-değerini vb. ipliğe aktarır; ama bu, sırf, işçi bir saatte yarım saatte olduğundan daha fazla pamuk işlediği için böyle olur. Şimdi, görüyorsunuz ki, sizlerin, işçi sondan bir önceki saatte kendi ücretinin değerini ve son saatte de net kârı üretir, ifadeniz, işçinin iş-gününün iki saatinin iplik ürününde, bu saatler ister başta ister sonda olsun, 11½ iş-saati, yani tam bir iş-günü eden sayıda iş-saati maddeleşmiştir demekten gayri bir anlamı yoktur. Ve gene, işçi ilk 5 3/4 saatte kendi ücretini ve son 5 3/4 saatte sizin cebinize giren net kârı üretir, ifadesi, sizler

ilk 5 3/4 saatin karşılığını ödüyorsunuz, fakat son 5 3/4 saatin karşılığını ödemiyorsunuz demekten başka bir anlam gelmez. Sizin dilinizle konuşmuş olmak için, 'iş-gücünün karşılığının ödenmesi' yerine, 'işin karşılığının ödenmesi' diyorum. Şimdi, efendiler, karşılığığını ödediğiniz iş zamanı ile karşılığını ödemediğiniz iş zamanını birbiriyle karşılaştırırsanız, bunlar arasındaki oranın yarım gün olduğunu göreceksiniz; bu, % 100 gibi çok iyi bir orandır. Şunda en küçük bir şüpheye yer yoktur ki, "canlı aletlerinizi" 11 ½ yerine 13 saat işletecek ve, tam sizlerden beklenebileceği gibi, bu fazla 1 ½ saati sırf artık-emek olarak kendinize yontacak olsanız, son 5 3/4 saat 7 1/4 saatte, artık-değer oranı da, bu yüzden, % 100 den % 126 2/23 e çıkar. Buna karşılık, 1 ½ saat eklemekle bu oranın % 100 den % 200'e ve hattâ % 200 den de yukarıya çıkacağı, yani "iki katından daha yüksek bir değere" fırlayacağı ümidine kapılırsanız, pek çabuk heyecanlanan bir mizacınız var demektir. Diğer yandan, —insan kalbi fevkalâde bir şeydir, özellikle insan kalbini kesesinde taşırsa— iş-gününün 11 ½ saatten 15 saate indirilmesiyle sizlerin bütün net kârınızın toz olup gideceğinden korkuyorsanız, bu sizin delilik derecesinde kötümser kişiler olduğunuzu gösterir. Hepsi bu kadar da değil. Diğer her şey aynı kalmak şartı ile, 5 3/4 saatlik artık emek 4 3/4 saate iner ki, hâlâ yeter sayılabilecek bir artık-değer oranına sahipsiniz demektir. % 82 14/23. Ama, şu üzerinde, 'bin yılcıların' (Chiliasten)*kıyamet günü üzerine uydurulduklarından daha fazla masal uydurduğunuz meş'um 'son saat' baştan sona saçma bir şey. Bunu kaybetmekle ne sizler 'net kârınız'dan olursunuz, ne de hâlâ çalıştırmakta olduğunuz her iki cinsten çocuk-

* İsa'nın ikinci defa yer yüzüne gelmesiyle, 'bin yıllık' bir adalet eşitlik ve refah 'devleti' kurulacağına inananlar, bunu dinî ve mistik bir inanç olarak benimseyip yayan kimseler. —ç.

lar "ruh temizlikleri" den olurlar.[32-1] Bir gün gelip o sizin 'son saati'iniz çaldığında, Oxford'lu Profesörü düşünün. Artık sizlere daha güzel ?

32-1. Senior, bir yanda, fabrikatörlerin net kârlarının, ingiliz pamuklu endüstrisinin varlığının, İngiltere'nin dünya piyasasındaki üstünlüğünün 'son iş-saati'ne bağlı olduğunu ispatlamışken, Dr. Andrew Ure de, diğer yanda, çocukların ve 18 yaşından küçük kimselerin fabrikaların sıcak ve temiz havasında tam 12 saat tutulmayıp, merhametsiz ve vurdum duymaz dışdünyaya bir saat evvel salıverilmeleri halinde, aylaklık ve sefahat yüzünden, bunların ruhlarının kurtuluşa ulaşması ümitlerinden tamamen yoksun bırakılmış olacaklarını göstermişti. Fabrika müfettişleri 1848 den beri altı aylık 'Raporlar' ında bu 'son saat', bu 'hayatî önemdeki bir saat' konusunda fabrikatörlerle uğraşmaktan usanmamışlardır. 31 Mayıs 1855 tarihli Raporunda Bay Howell der ki: "Aşağıdaki dahiyane hesap (Senior'un hesaplarını kasteder) doğru olsaydı, Birleşik Kırallıktaki her pamuklu fabrikasının 1850'den beri zararına çalışmış olması gerekirdi." ("Reports of the Insp. of Fact. for the half year ending 30th April 1855", s. 19, 20.) 1848 de On Saatlik Çalışma Kanunu Parlamento'dan geçtikten sonra, taşrada Dorset ve Somerset arasında oraya buraya dağılmış bulunan keten dokuma fabrikalarının sahipleri bazı işçilere bu kanuna karşı bir dilekçe verdirmeyi başarmışlardı; bu dilekçede, diğer şeyler arasında, şöyle deniyordu. "Dilekçe sahipleri bizler, ana ve baba olarak, bir fazla boş saatin çocuklarımızın ahlâkça bozulmasından başka bir şeye yaramıyacağı kanısındayız; çünkü, aylaklık bütün kötülüklerin başıdır, kaynağıdır." 31 Ekim 1848 tarihli Rapor bu konuda şunları belirtiyor: "Bu faziletli ve şefkatli ana ve babaların çocuklarının çalıştırıldıkları keten dokuma fabrikalarının havaları hammadde tozları ve zerrecikleri ile o derece dolu ve yüklüdür ki, iplikhanede 10 dakika durmak bile olağanüstü bir gayreti gerektirir; çünkü, gözleriniz, kulaklarınız, ağzınız ve burun delikleriniz derhal keten tozu ile dolduğu için, dayanılmaz bir ıstıraba katlanmadan burada uzun zaman duramazsınız. Bizzat işin kendisi, makinelerin korkunç hızı dolayısiyle, asla yorulmak nedir bilmeyen bir kontrol altında, durup dinlenme tanımayan bir hüner ve çaba gerektirir; bu nedenle, yemek zamanı dışında, 10 tam saatl böylesi bir işte, böylesine bir atmosfer içinde ezilen kendi öz çocukları için ana ve babaların 'aylaklık' terimini kullanmaları, doğrusu, hayli garip kaçıyor ... Bu çocuklar komşu köylerdeki tarım işçilerinden daha uzun saatler çalışıyorlar. ... 'Aylaklık ve Kötülük' üzerine söylenen böylesine sevgiden yoksun sözler basbayağı bir riyakârlıktır. 12 yıl kadar önce, halkın bir kısmı, yüksek bir otoriteye dayanılarak ciddiyetle ilân edilmiş olan, fabrikatörünün bütün 'net kârı'nın 'son saat'te yapılan işten geldiği ve bundan dolayı iş-gününün bir saat kısaltılması ile bütün net kârın yok olacağı iddiası ile heyecana gelmiştl: böyle düşünenlere karşı diyoruz ki, 'son saat'in fazileti üzerinde yapılmış orijinal keşfin o zamandan bu yana nasıl gelişmiş olduğunu. 'moral' ve kâr'ı da kapsıyacak şekilde nasıl bir gelişme gösterdiğini bir görecek olsalar böyle düşünenler kendi gözlerine inanamıyacaktır; öyle ki, çocuk işinin süresi 10 tam saate indirilecek olsa, çocukların ahlâkından da fabrikatörlerin kârından da (bunların her ikisi de hayatî olan bu son saate bağlı olduğu için) eser kalmıyacaktır." ("Reports of Insp. of Fact. for 31 st. Oct. 1848", s. 101.) Ayni rapor, bundan sonra, ayni fabrika partonlarının 'ahlâk'larından 'fazilet'lerinden, az sayıdaki tamamen savunmasız bazı işçilere ayni dilekçeyi imzalatmak, ve daha sonra

bir dünyada buluşmak üzere adiyö demenin zamanı geldi.[33] ... 1836 da Senior tarafından keşfedilen «son saat» borusu, 1848 yılının 15 Nisanında, on saatlik iş-günü kanununa karşı girişilen polemikte, «London Economist»-in pek gözde iktisatçılarının biri, James Wilson, tarafından yeniden öttürülecekti.

4. — ARTIK-ÜRÜN

ÜRÜNÜN artık-değeri temsil eden kısmına İkinci Kesimdeki 20 libre ipliğin 1/10 ine yani 2 libre ipliğe) artık-ürün (surplus produce, produit net) adını veriyoruz. Artık-değer oranı nasıl artık-değeri sermayenin bütününe değil de değişen kısmına oranlamakla bulunuyorsa, artık-ürünün büyüklüğü de, toplam üründen kendisi çıkarıldıktan sonra geriye kalan ürün miktarına değil, fakat gerekli emeği temsil eden ürün kısmına oranlanarak bulunur. Artık-değer üretimi nasıl kapitalist üretimin

---

imişçesine Parlamento önüne getirmek için baş vurdukları hilelerden, çevirbu dilekçeyi bütün bir endüstri kolunun veya bütün memleketin dilekçesi dikleri dolaplardan, uyguladıkları zorlama ve tehditlerden, yaptıkları sahtekârlıklardan örnekler verir. Ne, daha sonra şerefine yaraşır şekilde, fabrika mevzuatını kuvvetle destekleyen Senior'un kendisinin, ne de ona daha baştan itibaren karşı olanlarla sonradan gelen muarızlarının bu 'orijinal keşif'in ulaştırdığı sahte sonuçları açıklayıp ortaya koymamış olmaları, sözüm ona iktisat 'bilim'nin bugünkü durumu için son derece karakteristik bir şeydir. Bunlar fiili deneylere, yaşanılan olgulara sığındılar; ama, 'niçin ve neden' bir esrar olarak kaldı?.

33. Her ne hal ise, Bay Profesör, Manchester gezisinden hayli yararlandı! "Letters on the Factory Act" de bütün net kazanç 'kâr' ve 'faiz' ve hâttâ bunlardan fazla bir şey ("something more") işçinin karşılığı ödenmeyen son iş-saatine bağlanırl Bundan bir yıl önce, Oxford'lu öğrencilerin ve dar kafalı aydınların yararlanmaları için yazmış olduğu "Outlines of Political Economy" eserinde Senior bir başka 'keşif'te daha bulunmuştu: Ricardo'nun değeri, iş zamanı ile tesbit etmesine karşılık olarak, kârın kapitalistin işinden ve faizin de aynı kapitalistin mahrumiyete katlanmasından, 'imsak'ından (Abstinenz, doğmakta olduğunu keşfetmişti. Safsatanın kendisi, bilinen eski bir safsata idi; ama 'imsak' (Abstinenz) sözü yeniydi. Roscher bunu doğru olarak "Enthaltung" sözü ile Almancalaştırdı. Lâtinceden kendisi kadar nasibl olmayan Wirte, Schulzen, Michels gibi vatandaşları, "Entsagung" (terk-i dünya etme) sözü ile karşılıyarak, buna rahiplere yaraşır bir hava ve eda verdiler.

belli ve başlıca amacı ise zenginliğin büyüklük derecesini ölçen şey de, ürünün mutlak büyüklüğü değil fakat artık ürünün nispî büyüklüğüdür.[34]

Gerekli emekle artık-emeğin toplamı, yani işçinin kendi iş-gücünü karşılayan değerle artık-değeri ürettiği zaman aralığı, işçinin iş zamanının mutlak büyüklüğünü, iş-gününü (working day), meydana getirir.

---

34. Yıllık kârı 2000 sterlini bulan 20.000 sterlinlik sermayeye sahip bir kişi için, sermayesinin 100 veya 1000 işçi çalıştırması, üretilen malların 10.000 ya da 20.000 sterline satılıyor olması, bütün bu durumlarda kârının 2000 sterlinin altına düşmemesi şartı ile, hiçbir şey farkettirmez. Bir ulusun gerçek çıkarı için de aynı şey söz konusu değil midir? Bunun net gelirleri, rantları ve kârları aynı kalıyor, değişmiyor desek, bu ulusun 10 ya da 12 milyon insandan meydana geliyor olmasının en küçük bir önemi olmaz." (Ricardo, I. c. s. 416.) Fanatik bir artık-ürün taraftarı olması dışında, gevezeliğinden gayri bir özelliği olmayıp şöhreti hizmeti ile ters orantılı, eleştirme gücünden yoksun bir yazar olan Arthur Young, Ricardo'dan çok evvel, diğer şeyler arasında, şunları söylemişti: "Modern bir krallıkta, toprakları Eski Roma'da olduğu gibi bağımsız köylüler arasında küçük parçalara bölünmüş bir ilin, bu topraklar çok iyi işlense bile faydası ne olabilir? Sadece insan yetiştirip, beslemek gibi kendi başına son derece faydasız bir tek amaç dışında, nasıl bir faydası olabilir" (Arthur Young, Political Aritmetic, etc. Lond 1774, s. 47).

34 No.lu dip nota ek: "Net olduğundan ötürü yararına olmadığı apaçık bir şey iken, ... net geliri işçi sınıfının yararına bir şey gibi gösterme yolundaki kuvvetli eğilim" pek garip bir iş oluyor. (Th. Hopkins, "On Rent of Land etc." Lond. 1828, s. 126.)

BÖLÜM : 8

İŞ - GÜNÜ

1. — İŞ-GÜNÜNÜN SINIRLARI

İŞ - GÜCÜNÜN değerine eşit bir fiyatla alınıp satıldığı varsayımından hareket etmiştik. İş-gücünün değeri, diğer her malın değeri gibi, üretimi için gerekli iş zamanı ile belirlenir. Demek ki, işçinin bir günlük tüketim araçlarının ortalama miktarının üretimi için 6 saat gerekiyor olsa, işçinin iş-gücünü her gün üretmesi ya da bunun satışı ile elde etttiği değeri yeniden üretmek için, bir günde ortalama olarak 6 saat çalışması gerekir. O halde işçinin iş-gününün gerekli kısmı 6 saattir ve bu yüzden de, diğer her şey ayni kalmak şartı ile, verilmiş belli bir büyüklüktür. Ama bu böyledir diye iş-gününün kendi büyüklüğü henüz verilmiş, belli bir şey değildir.

I. İş-günü
A———B—C

II.İş-günü
A———B——C

III. İş-günü
A———B———C

Diyelim, A———B doğrusu gerekli iş zamanının devam süresini ya da uzunluğunu temsil ediyor olsun; gerekli iş zamanı da, diyelim, 6 saattir. İşin A———B doğrusundan 1 veya 3 veya 6 saat ileriye uzatılmasına göre, üç farklı doğru elde ederiz:

Bu doğrular sırası ile 7, 9 ve 12 saatlik üç farklı işgününü gösterirler. Uzatma doğrusu BC artık-emeğin uzunluğunu gösterir. İş-günü AB + BC yani AC olduğu için büyüklüğü değişken büyüklük olan BC'ye bağlı olarak değişir. AB sabit olduğu için, BC nin AB ye oranı her zaman bulunabilir. Bu, AB'nin I. iş gününde 1/6 i, II. işgününde 3/6 ü ve III. iş-gününde 6/6 sıdır. Bundan başka, $\frac{\text{Artık-iş zamanı}}{\text{Gerekli-iş zamanı}}$ oranı artık-değer oranını belirlediği için, bu sonuncu oran, yani artık-değer oranı BC'nin AB'ye oranlanmasıyla elde edilir. Bu, üç farklı iş-gününde, sırası ile % $16\,^2/_3$, % 50 ve % 100 dür. Buna karşılık, artık-değer oranı bize iş gününün büyüklüğünü tek başına veremez. Örneğin, artık-değer oranı % 100 olmuş olsa, iş-günü 8, 10, 12 vb. iş-saati olabilir. Artık-değer oranı iş gününün iki unsurunun, gerekli emekle artık-emeğin, aynı büyüklükte olduklarını gösterebilir, fakat bunların herbirinin ne büyüklükte olduğunu gösteremez.

Demek ki, iş-günü değişmeyen değil, değişken bir büyüklüktür. Kısımlarından biri, gerçi işçinin kendisinin devamlı yeniden üretimi için gerekli iş zamanı ile belirlenir; ama, toplam büyüklüğü artık-emeğin uzunluğu ya da devamı ile birlikte değişir. Bundan ötürü, iş-günü, belirlenebilir, fakat bizatihi kendisi belirsiz bir şeydir.[35]

---

35. "Bir iş-günü belirsiz bir büyüklüktür, uzun ya da kısa olabilir." ("An Essay on Trade and Commerce, containing Observations on Taxation etc.", Lond. 1770, s. 73.

İş-günü olduğu gibi kalan bir büyüklük olmayıp değişen ve akan bir büyüklük olmakla beraber, bir yandan da, ancak belli sınırlar içinde değişebilir. Ne var ki alt sınırı gene de belirsizdir. Şüphesiz, uzatma doğrusu BC, yani artık-emek sıfırdır dersek, bir alt sınır elde ederiz; bu, işçinin kendini devam ettirmek için, günün mutlaka kendisi için harcamak zorunda olduğu kısmıdır. Şurası da var ki, kapitalist üretim biçiminin asıl olduğu bir yerde, gerekli emek, işçinin iş-gününün daima ancak bir kısmı olabilir; yani, iş-günü asla bu alt sınıra indirilemez. Buna karşılık, iş-gününün bir üst sınırı vardır. İş-günü belli bir sınırın ötesine uzatılamaz. Bu üst sınır iki şeyle belirlenir. Bunlardan biri, iş-gücünü fizik bakımdan sınırlar. Bir insan 24 saatlik bir gün boyunca ancak belli bir miktarda hayat gücü harcayabilir. Bunun gibi, bir beygir de bir günde ancak 8 saat çalışabilir. Günün bir kısmında gücün dinlenmesi, uyuması gerekir; günün diğer kısmında insanın, yemek yemek, yıkanıp temizlenmek, giyinmek vb. gibi diğer fizik ihtiyaçlarını giderebilmesi lâzımdır. Bu fizik sınır dışında iş-gününün uzatılması moral sınırlarla karşılaşır. İşçinin, genişlik ve sayıları genel uygarlık düzeyi ile belirlenen, fikrî ve sosyal ihtiyaçlarını giderebilmesi için zamana ihtiyacı vardır. Demek oluyor ki, iş-gününün değişmesi fizik ve moral sınırlar içinde olur. Ne var ki, her iki sınır da pek esnek mahiyette şeylerdir ve pek geniş bir oynama alanı bırakırlar. Böylece, 8, 10, 12, 14, 16, 18 saat gibi çok farklı uzunlukta iş-günleri ile karşılaşırız.

Kapitalist iş-gücünü günlük değerini ödeyerek satın alır. Bir iş-günü boyunca iş gücünün kullanım-değeri kapitaliste ait olur. Bu, kapitalistin bir gün boyunca işçiyi kendisi için çalıştırma hakkını elde etmiş olması demektir. Ama, bir iş-günü dediğimiz şey nedir?[36] 24 sa-

36. Bu soru, Sir Robert Peel'in Birmingham Ticaret Odası'na yönelttiği

atlik bir tabiî günden, her halde, daha az bir şey. Fakat, ne kadar az? Bu en üst sınır (ultima Thule), iş-gününün gerekli sınırı, üzerinde kapitalistin kendine göre bir görüşü vardır. O, kapitalist olarak kişileşmiş sermayeden başka bir şey değildir. Onun ruhu sermayenin ruhudur. Sermayenin ise bir tek dürtüsü vardır: değerlenmek, değerine değer katmak, artık-değer yaratmak, kendisinin değişmeyen kısmı ile, üretim araçları ile, mümkün olduğu kadar büyük bir artık-emek kitlesini yutmak.[37] Sermaye, vampir gibi ancak canlı emek emmekle hayatta kalan[39] ve ne kadar fazla canlı emek emerse o kadar uzun yaşıyan, ölü emektir. İşçinin çalışarak geçirdiği zaman, kapitalistin satın almış olduğu iş-gücünü tükettiği zamandır.[38] İşçi kullanılabilir zamanını kendisi için tüketecek olursa, kapitalistten bir şey çalmış olur.[39]

Demek ki, kapitalist mal-değişimi kanununa dayanmaktadır. O da, diğer her alıcı gibi malının kullanım-değerinden mümkün olan en büyük faydayı elde etmeye çalışır. Ama, birdenbire işçinin, üretim sürecinin dehşet ve gürültüsü içinde kısılmış olan sesini yükselttiği duyulur :

---

meşhur "Pound (İngiliz lirası) nedir?" sorusundan çok daha önemli bir sorudur. Bu, ancak, Peel'in paranın mahiyeti konusunda Brimingham'ın "küçük şilin adamları" kadar aydınlıktan uzak bulunduğu için, sorulabilmiş bir sorudur.

37. "Harcanmış sermaye ile mümkün olabilecek en büyük emek miktarını elde etmek kapitalistin görevidir." ("D'obtenir du capital dépensé la plus forte somme de travail possible.") (J. G. Courcelle - Seneuil, "Traité théorique et pratique des entreprises industrielles", 2. édit. Paris 1857, s. 62.)

38. "Gün başına bir iş-saatlik kayıp, bir ticaretçi devlet için olağanüstü büyük bir zarar demektir." "Bu krallığı nfakir işçileri arasındaki lüks mal tüketimi çok büyüktür, özellikle sanayi işçileri arasında; bu arada bunlar zamanlarını da tüketiyorlar, bu, sonuçları diğer herhangi bir tüketimden daha kötü olan bir tüketimdir." ("An Essay on Trade and Commerce etc.", s. 47 ve 153.)

39. "Özgün ücretli işçi bir an dinlenmeye kalksa, kendisini rahatsız edici gözlerle izleyen kirli ekonomi onun kendisinden bir şey aşırdığı iddiasında bulunur." (L. Linguet, "Théorie des Loix Civiles etc." Lond. 1767, t. II. s. 466.)

Benim sana sattığım mal, kullanımı değer yaratmakla ve hem de kendisinin sana mal olduğundan daha büyük bir değer meydana getirmekle, diğer mallar sürüsünden ayrılır.

Senin onu satın almanın nedeni de bu idi. Senin bakımından sermayenin değerlenmesi, değerine değer katması olarak görünen şey, benim bakımımdan fazla iş-gücü harcamasıdır. Sen de ben de mal piyasasında yalnız bir kanun tanırız: mal-değişimi kanunu. Ve malın tüketimi, onu elinden çıkarmış olan satıcıya değil, onu elde etmiş olan alıcıya aittir. Bunun için, benim günlük iş-gücümün kullanımı sana aittir. Ama, bunun günlük satış fiyatı ile onu her gün yeniden üretebilecek ve dolayısiyle de her gün yeniden satabilecek durumda olmam gerekir. Yaşlanma vb. nedenlerle doğal yıpranmayı bir yana bırakırsak, yarın da, bugünkü gibi, ayni güç, ayni sağlamlık ve ayni zindelikte, yani normal durumumda olabilmem gerekir. Sen bana durmadan 'tutumluluk' ve 'imsak'ın fazileti üzerine vaazda bulunursun. Pekâlâ! söylediklerini tutacağım. Biricik varlığımın, iş-gücümün, tedbirli ve koruyucu bir çobanı gibi hareket edecek ve kendimi bunun her türlü aptalca ve aşırı ısrafından alıkoyacağım. Bundan her gün ancak, bunun normal devamının ve sağlam gelişiminin izin verdiği ölçüde ve miktarda yararlanacak ve ancak bu miktarı harekete getirip iş halinde harcayacağım. Sen, iş-gününü ölçüsüz bir şekilde uzatarak bir günde iş-gücünün, benim üç günde yerine koyabileceğimden daha büyük bir miktarını harekete getirip işe çevirebilirsin. Senin, böylece, işten yana kazancın, benim için işin özünden, iş-gücümden, kaybım demektir. İş gücümün kullanılması ile bunun soygundan kaçırılmış bir şey gibi çarçur edilmesi bambaşka şeylerdir. Ortalama bir işçinin, normal bir şekilde emek harcıyarak yaşıyabileceği ortalama zaman süresi 30 yıl ise, se-

nin bana iş-gücümün karşılığı olarak bir günden diğerine ödediğin değer, iş-gücümün toplam değerinin 1/365 x 130 i yani 1/10950 i olur. Ama, sen bunu 10 yılda tüketmeye kalktığında, buna her gün bunun 1/3650 i yerine 1/10950 ini, yani bunun günlük değerinin sadece 1/3 ini ödemiş olursun ki, bu da malımın 2/3 sinin değerini benden, her gün çalman demektir. Üç günlük iş-gücümü kullanıp tüketirken, bunun bir günlüğünün karşılığını vermek demektir bu. Böyle bir şey aramızdaki mukaveleye ve maldeğişimi kanununa aykırı olur. O halde, normal uzunlukta bir iş-günü istemek benim hakkımdır, ve bunu kalbini işe karıştırmadan talep ediyorum; çünkü para işlerinde kalbin sesi duyulmaz, duygululuğun yeri yoktur. Örnek bir vatandaş olabilirsin, belki de hayvanları koruma derneği üyesisisindir, ve hattâ dindarlığınla da tanınıyorsundur, fakat senin bana karşı temsil ettiğin şeyin göğsünde kalbi yoktur. Onda atar gibi görünen şey, benim kendi kalbimin atışıdır. Diğer her satıcı gibi, malımın değerini istediğim için, normal bir iş-günü talep ediyorum.[40]

Görülüyor ki, pek esnek sınırlar bir yana bırakılırsa, iş-gününe ve dolayisiyle artık-emeğe bizzat mal-değişiminin kendi mahiyetinden çıkan bir sınır çizilemez. Kapitalist, iş-gününü mümkün olduğu kadar uzatır ve mümkünse bir iş-gününden iki iş-günü çıkarmaya çalışırken, alıcı olarak bunun hakkı olduğunu iddia eder. Diğer yandan, satılmış olan malın spesifik mahiyeti bunun alıcısı tarafından tüketimine bir sınır koyar, ve işçi, iş-gününü belli bir normal büyüklükle sınırlamak isterken, buna

---

40. Londra inşaat işçilerinin iş-gününü 9 saate indirmek amacı ile girişmiş oldukları büyük 1860 - 1861 grevi sırasında, grev komitesi, bir dereceye kadar, işçilerimizin talep ve dileklerini dile getiren bir beyanname yayınlamıştı. Beyanname 'inşaat patronları'nın kâr hırsıyla en gözü dönmüş olanının - Sir M. Peto adında birisi - 'dini bütünlüğüyle' nam salmış olduğunu, alaylı bir tarzda belirtmekten geri kalmaz. (Ayni Peto 1867 den sonra, Strousberg'vari bir akibete uğradı.)

satıcı olarak hakkı olduğunu iddia eder. Demek ki, burada bir zıtlıkla, her ikisi de mal-değişimi kanununun damgasını taşıyan iki hak arasındaki bir zıtlıkla, karşı karşıya kalıyoruz. Eşit haklar söz konusu olduğunda kuvvetin sözü geçer. Ve böylece, kapitalist üretim tarihinde iş-gününün bir norma bağlanması kendini iş-gününün sınırlarının belirlenmesi mücadelesi olarak gösterir; bu, toplam kapitalistlerle, yani kapitalistler sınıfı ile, toplam işçiler, yani işçi sınıfı arasında cereyan eden bir mücadeledir.

2. — ARTIK—EMEĞE DUYULAN AŞIRI AÇLIK, SANAYİCİ VE BOYAR*

ARTIK - EMEĞİ sermaye icat etmemiştir. Toplumun bir kısmının üretim araçlarının tekeline sahip bulunduğu her yerde, işçi, ister özgür olsun ister olmasın, kendi devamı için gerekli olan iş zamanına, üretim araçlarına sahip olan kimsenin ihtiyaç duyduğu tüketim araçlarını üretmek için,[41] fazladan harcadığı bir iş zamanını eklemek zorunda kalmıştır ve kalmaktadır. Üretim araçları üzerinde tekele sahip olan kimse tarih içinde Atinalı aristokrat, Etrüsklü teokrat, Romalı vatandaş, Norman baronu, Amerikalı köle sahibi, Eflâklı boyar, modern toprak sahibi veya kapitalist olagelmiştir.[42] Bununla beraber, şurası açıktır ki, ürünün değişim-değerinin değil de kullanım-değerinin ağır bastığı bir toplumda, artık-emek büyük ya da küçük olabilen bir ihtiyaçlar kümesi

41. "Çalışan kimseler ... gerçekte zengin denilen emeklileri (Pensionare) de, kendilerini de beslerler." (Edmund Burke, I. c. s. 2, 3)

42. Niebuhr "Roma Tarihi" eserinde pek saf bir şekilde şunları belirtir: "Kalıntıları bizleri hayrette bırakan Etrüsk eserleri gibi eserlerin küçük (!) devletlerde efendi ve köleleri şart kılan şeyler olduğu saklanamaz." Olayları daha derin kavrayan Sismondi, "Brüksel dantelâları"nın ücret ödeyen efendilerle ücret alan uşakları gerektirdiğini söylemişti.

* Eski Rusya, Transilvanya ve Tuna eyaletleri soylularına verilen isim. Osmanlı devlet teşkilâtı içinde bunlara 'voyvoda' denirdi —ç.

ile sınırlı olur; ama bizzat üretimin kendi mahiyetinden, artık-emeğe karşı sınırsız bir ihtiyaç doğmaz. Bundan dolayı Eski Çağda, bağımsız para sekline bürünerek değişim-değeri mahiyetini kazanması, altın ve gümüş üretimi için harcanması gibi hallerde aşırı-emek korkunç bir şey olarak görülmüştür. Zorla ölesiye çalıştırma o çağda resmî aşırı-emek şekli idi. Bu konuda sadece Diodurus Siculus'u okumak yeter.[43] Ama, üretimleri henüz köle emeği, angarya vb. gibi aşağı şekiller içinde yürütülen halklar, kapitalist üretim biçiminin egemenliği altında bulunan ve ürünlerinin yabancı ülkelere satışını kendilerinin en başta gelen çıkarları haline getiren dünya piyasasının anaforuna kapılır kapılmaz köleliğin, serfliğin vb. nin barbarca dehşetine aşırı çalıştırmanın uygar dehşeti aşılanır. Ne var ki, bunlar Eski Çağ'da gene de istisnaî idi. Bunun içindir ki, üretim başlıca kişisel ve yerel ihtiyaçları gidermeye yönelmiş bulunduğu sürece, Amerikan Birliğinin güney eyaletlerinde zenci emeği ataerkilliğe benzer bir nitelik göstermiş ve bunu muhafaza etmişti. Ne var ki, pamuk ihracı adı geçen eyaletler için hayati önemde bir iş haline geldiği ölçüde zencinin haddinden fazla çalıştırılması, hayatının bazı yerlerde yedi iş yılında tüketilmesi, hesaplı ve hesap yapan bir sistemin unsuru oldu. Artık, ondan belli bir miktarda faydalı ürün üretmesini beklemek söz konusu değildir. Söz konusu olan, şimdi, artık-değerin kendisini elde etmekti. Örneğin Tuna prensliklerindeki angarya emeğin de buna benzer bir gelişme gösterdiği görülüyordu.

43. "Bir kere olsun vücutlarını örtmeyen ve Temizleyemeyen (Mısır, Habeşistan ve Arabistan arasındaki altın madenlerinde çalıştırılan) bu talihsizlere, onların bu yürekler acısı kaderlerine, insanın içi elem ve teessürle dolmadan bakabilmesi imkânsızdır. Çünkü, ne hastalara, ne malûl ve sakatlara, ne yaşlılara ve ne de kadınlıktan ileri gelen güçsüzlüklerine ve dermansızlıklarına merhamet ve müsamaha söz konusudur. Herkes, ölüm, ıstırap ve elemlerine bir son verinceye kadar, kırbaç altında çalışmaya mecburdur." (Diod. Sic. "Historisches Bibliothek", kitap 3, c. 13 [s. 260.]

Angaryada artık-emek bağımsız, gözle görülür bir şekilde olduğu için, artık-emeğe Tuna prensliklerinde duyulan aşırı açlıkla İngiliz fabrikalarında duyulan aşırı açlığın birbirleriyle karşılaştırılması özellikle ilginç bir şeydir.

Diyelim, iş-günü 6 saatlik gerekli emekle 6 saatlik artık-emekten meydana geliyor olsun. Bu durumda özgür işçi kapitaliste bir haftada 6x6 yani 36 saatlik artık-emek sağlıyor demektir. İşçi, haftanın 3 günü kendisi için, 3 günü de bedava olarak kapitalist için çalışmış olsaydı, sonuç gene aynı olurdu. Ne var ki, bu görülebilir bir şey değildir. Artık-emek ve gerekli emek birbirine karışmış haldedir. Bundan dolayı, ayni ilişkiyi, örneğin, şöyle de ifade edebilirim: işçi, her bir dakikanın 30 saniyesinde kendisi için, diğer 30 sanayisinde kapitalist için çalışır. Angaryada durum başkadır. Örneğin, Eflâklı köylünün kendi ihtiyaçlarını sağlamak için harcadığı gerekli emek boyarlar, için harcadığı artık-emekten mekân itibariyle ayrılmıştır. Gerekli emek köylünün kendi tarlasında, artık-emek efendiye ait çiftlikte harcanır. Bundan dolayı, iş zamanının her iki kısmı yanyana bağımsız olarak mevcut olan şeylerdir. Angarya şeklinde artık-emek gerekli emekten kesinlikle ayrılmıştır. Bu değişik görünüm şekillerinin artık-emekle gerekli emek arasındaki ilişkide hiçbir değişiklik yapmadığı apaçıktır. Adı ister angarya emek ister ücretli emek olsun, işçinin kendisine bir eş-değer sağlamayan bu, bir hafta içinde harcanan, üç günlük artık-emek üç günlük emektir. Böyle olmakla beraber, artık-emeğe duyulan aşırı açlık, kapitalistte iş-gününün ölçüsüz ve sınırsız olarak uzatma hırsı şeklinde, boyarda ise daha basit olarak doğrudan doğruya angarya günü avlama şeklinde görünür.[44]

---

44. Bundan sonra söylenenler Romanya illerinde Kırım Savaşından bu yana görülen değişikliklerden önceki durumla ilgilidir.

Tuna prensliklerinde angarya, spesifik sisteminin aynî rantı ve diğer yükümlülükleri ile karışmış bir halde idi; ama, hâkim sınıfa ödenen en önemli haracı teşkil ediyordu. Böyle olduğu hallerde, angarya ender olarak serflik sisteminden doğuyordu; asıl, çok daha fazla görülen, tersine, serflik sisteminin angaryadan doğmasıydı.[44-1] Romanya vilâyetlerinde görülen gelişme, bu olmuştur. Bunların üretim biçimleri başlangıçta müşterek toprak mülkiyetine dayanıyordu; ama, bu İslav'ya da Hint tipinde bir müşterek mülkiyet değildi. Toprakların bir kısmı serbest özel mülkiyet olarak topluluğun üyeleri tarafından, diğer kısmı "ager publicus" müşterek olarak ekilirdi. Bu müşterek emeğin sonucu olan ürün kısmen kötü ürün yılları ve diğer buna benzer olasılıklar hesaba katılarak bir ihtiyat fonu meydana getirilmesinde, kısmen de savaş giderlerini, dinî giderleri ve topluluğun bir arada yapmak zorunda olduğu diğer harcamaları karşılamak üzere kamu geliri olarak kullanılırdı. Zamanla, savaşçı asılzadeler ve kilise ileri gelenleri topluluğa ait müşterek mülkiyet konusu olan topraklarla birlikte bunlar üzerinde yapılan hizmetleri de ellerine geçirdiler. Özgür işçilerin kendi müşterek toprakları üzerinde yaptıkları iş bu müşterek toprağın hırsızları için yapılan angarya iş haline geldi. Böylece, ayni zamanda da, serflik ilişkileri gelişti; bunun-

---

44-1. Üçüncü baskıya not: Bu, aynı şekilde, Almanya ve özellikle Doğu Prusya'nın Elbe'nin doğusunda kalan kesimi için doğrudur. 15. Yüzyılda, Alman köylüsü hemen hemen her yerde ürün veya emek şeklinde belli aynî ödemelerde bulunmakla yükümlü idi; ama, bunun dışında fiilen özgür bir insandı. Brandenberg, Pomeranya, Silezya ve Doğu - Prusya'daki Alman kolonilerindekilerin özgür oldukları hattâ kanunlarla tanınmış bulunuyordu. Soyluların köylülerle giriştikleri savaşta elde ettikleri zafer, bu duruma son verdi. Bunun sonucu, sadece yenilgiye uğrayan Güney Alman köylülerinin tekrar köle durumuna düşmelerinden ibaret kalmadı. Daha 16. Yüzyılın ortasından itibaren, Doğu - Prusya, Brandenburg, Pomeranya ve Silezya, ve çok geçmeden de Schleswig Holstein'ın özgür köylüleri serf durumuna indirildiler. (Maurer, 'JFronhöfe", VI. Cilt. - Meitzen, "Der Boden des Pr. Staates". - Hanssen, "Leibeigenschaft in Schleswig - Holstein"..) — **F. Engels.**

la beraber, bunlar, dünyanın kurtarıcısı rolündeki Rusya'nın serflik sistemini kaldırmak bahanesi ile bu ilişkileri kanunla düzenlemesine kadar, kanunî değil fakat sadece fiilî ilişkiler olarak devam ettiler. Rus generali Kisselew'in 1931 de ilân ettiği angarya kodeksi, şüphesiz, bizzat boyarlar tarafından dikte ettirilmişti. Rusya, böylece, bir taşla iki kuş vurmuş oluyordu. Bir yandan Tuna prensliklerinin ileri gelenlerini kazanıyor, diyer yandan da bir baştan bir başa bütün Avrupa'nın sözde liberal bozmalarının alkışını topluyordu.

"Règlement organique" (adı geçen Angarya Kodeksi'ne bu isim verilmişti) Eflâklı her köylüyü sözde arazi sahibine, daha bir sürü aynî hizmet dışında, 1) genel olarak oniki iş-günü, 2) tarlada geçmek üzere bir iş-günü, 3)odun kesip getirmek için bir iş-günü çalışmakla yükümlü kılar. Hepsi bir arada yılda 14 gün Ancak, ne var ki, Ekonomi Politik'i daha derinden kavradığımızda, işgününün, alışılagelmiş anlamında alınmadığını, bir günlük ortalama ürünün elde edilmesi için gerekli iş-günü demek olduğunu, günlük ortalama ürünün ise, gerektirdiği için 24 saatte hiçbir Zyklope'un* üstesinden gelemiyeceği kadar kurnazlık ve ustalıkla belirlenmiş bir miktarı ifade ettiğini görürüz. Bundan dolayı, bizzat "Règlement" 12 iş gününden 36 günlük bir el-emeğinin ürününü, tarlada çalışacak 1 günden 3 günü, odun kesip getirmek için harcanacak 1 günden gene 3 günü anlamak gerektiğini gerçek Rus ironisine yaraşır kuru sözlerle ilân eder. Bunlar hepsi bir arada 42 angarya günü demek olur. Bu kadarla da kalmaz. Buna daha, olağnüstü üretim ihtiyaçlarının gerektirdiği hallerde toprak sahibine sağlanacak hizmetleri ifade eden, Jobaqie denilen yükümlülük eklenir. Her köy, nüfusunun büyüklüğüne göre, her yıl Jobaqie için belli bir kontenjan ayırmak zorundadır. Bu ek

* Eski Yunan Mitolojisinde tek gözlü dev —ç.

angarya her Eflâk köylüsü başına 14 gün olarak tahmin edilir. Böylece, kanuna bağlanmış angarya günleri yılda 56 iş-gününe çıkar Oysa, iklimin kötülüğünden dolayı, Eflâk'te tarım yılı sadece 210 gündür; 40 günü pazar ve bayramlardan dolayı ve ortalama 30 günü kötü hava şartları nedeniyle olmak üzere toplam olarak 70 gün bu 210 günün dışında kalır. Geryie kalanı, 140 iş-günüdür. Angarya emeğin gerekli emeğe oranı 54/84 yani yüzde $66^2/_3$, burada, İngiliz tarım yada sanayi işçisininkinden çok daha küçük bir artık-değer oranı ifade eder. Ne var ki bu, sadece kanuna bağlı angaryadır. Ve "Rélment organique" İngiliz iş mevzuatından hem "daha liberal" kalmanın hem de kendi getirdiği hükümlerin uygulanmasını önlemenin yolunu bulmuştu. 12 günden 56 gün çıkarmak becerdikten sonra, 56 angarya gününün her birinde yapılacak iş öyle düzenlendi ki, bunun bir kısmının ertesi güne kalmaması imkânsızdı. Sözgelişi, bir günde muzır otlardan vb. den temizlenmek için öyle bir toprak parçası gösterilir ki, bu iş için, özellikle mısır tarlalarında, iki misli zaman gerekir. Bazı tarım işleri için günlük iş öyle yorumlanabilir ki, gün, mayıs ayında başlar ekim ayında biter. Moldavya'da şartlar daha da kötüdür.

Bir boyar, zafer sarhoşluğu ile "*Règlement organique*" in 12 angarya günü yılda 365 günü buluyor![45] diye haykırmıştı.

Tuna prensliklerinin Règlement organique'i, artık-emeğe duyulan aşarı açlığın, her paragrafı meşrulaştırılmış, olumlu bir ifadesi idiyse, İngiliz iş kanunları (Factory-Acts) da ayni açlığın olumsuz ifadeleridir. Bu kanunlar sermayenin sınırsız ve ölçüsüz emek yutma azgınlığını, iş-gününün devlet, gücü ile zorla sınırlandırılması yoluyla dizginler; ancak, unutulmamalıdır ki, bu devlet,

45. Daha fazla ayrıntı için bak: E. Regnault, "Histoire politique et sociale des Principautés Danubiennes", Paris 1855, [s. 304 vd.].

kapitalistlerin ve büyük toprak sahiplerinin hâkimiyetleri altında bulunan bir devlettir. Gün gittikçe daha da tehdit edici bir hal alarak büyüyen işçi hareketi bir yana, fabrikada çalışmanın sınırlandırılması, İngiliz tarlalarına gübre (guano) döktüren ayni zorunluluğun eseri olmuştu. Bir halde toprağın verim gücünü yokeden aynı gözü dönmüş soygun hırsı, diğer halde milletin yaşama gücünün köküne saldırmıştı. Düzgün aralıklarla tekrarlanan salgın hastalıklar bunu, Almanya ve Fransa'da askerî gücün azalmasının gösterdiği gibi, açık ve seçik bir şekilde gözler önüne sermiş bulunuyor.[46]

Şimdi (1867) yürürlükte olan 1850 tarihli Factory-Act ortalama iş günü için 10 saate izin veriyor; şöyle ki, haftanın ilk beş gününde, sabah saat 6 dan akşam saat 6 ya kadar 12 saat, kanunen bunun 1½ saati kahvaltı ve öğle yemeği zamanı olarak hariç, tutulduğu için geriye 10,5 saat kalıyor; cumartesi günü de, sabah saat 6 dan öğleden sonra saat 2 ye kadar 8 saat; bunun da ½ saati kahvaltı saati olarak iş saati dışında sayılıyor. Böylece geriye kalan 60 iş saati, haftanın ilk beş gününün 10½ sa-

46. "Kendi türünün ortalama büyüklüğünü aşmak, genel olarak ve belli sınırlar içinde, organik varlığın gelişmesinin kanıtıdır. İnsan söz konusu olduğunda, fizik olsun sosyal olsun, bir takım şartlar gelişmesine zararlı olduğu zaman, vücut yapısı küçülür. Mecburî askerlik sisteminin mevcut olduğu bütün Avrupa ülkelerinde, bu sistemin uygulanmaya başlanmasından itibaren yetişkin erkeklerin ortalama vücut yapıları küçülmüş ve genel olarak askerlik hizmetine uygunluk ve yatkınlıkları azalmıştır. Devrimden önce (1789) Fransa'da boyları 165 santimden küçük olanlar piyadeye alınmazdı: bu, 1818 de (10 Mart tarihli kanun) 157 santim, 21 Mart 1832 tarihli kanuna göre de 156 santim oldu; Fransa'da askerlik çağına gelmiş kimselerin ortalama olarak yarısından fazlası boy yetersizliği veya bedenî malûliyet ve sakatlık nedeniyle askere alınmaz. Saksonya'da askerî ölçü 1780 de 178 santim idi; şimdi 155 santimdir. Prusya'da 157'dir. 9 Mayıs 1862 tarihli 'Bayrischen Zeitung'da Dr. Meyer tarafından, 9 yıllık bir ortalamanın sonucu olarak, verilen bilgiye göre, Prusya'da askerlik çağı gelmiş 1000 kişiden 317 si boy yetersizliğinden, 399'u bedenî kusur yüzünden olmak üzere 716 kişi hizmete uygun bulunmamıştı. ... Berlin, 1858 de acemi erat kontenjanını tam olarak sağlayamamıştı, 156 kişi noksan kaldı." (J. v. Liebig, "Die Shemie in ihrer Anwendung auf Agrikultur und Physiologie", 1862, 7. Baskı, Cilt 1, s. 117, 118.)

atleri ile son günün 7½ saatinden meydana gelmiş oluyor.[47] Kanunun uygulanışını izlemekle görevli, doğrudan doğruya İçişleri Bakanlığı'na bağlı, fabrika (iş) müfettişleri var; bunlar, Parlamento'nun emri uyarınca, altı ayda bir yayınlanan raporlar hazırlarlar. Bu raporlar, böylece, kapitalistlerin artık-emeğe karşı duydukları aşırı açlık üzerine devamlı ve resmî bir istatistik kaynağı sağlamış oluyor.

Şimdi bir an için fabrika müfettişlerini dinliyelim.[48]

"Hilekâr fabrikatör, işi, sabahları saat 6 dan 15 dakika (bu bazan daha fazla, bazan daha az oluyor) evvel başlatıp, akşam saat 6 dan 15 dakika (bu bazan daha fazla, bazan daha az oluyor) sonra durduruyor. Görünüşte kahvaltıya ayrılmış yarım saatin başında ve sonunda 5 er dakika, öğle yemeğine ayrılmış olan 1 saatin başında ve sonunda 10 ar dakika çalıyor. Cumartesi günü öğleden sonra saat 2 yi 15 dakika (bazan daha fazla, bazan ha az) geçiyor. Böylece, kazancı aşağıda gösterilene varıyor :

---

47. 1850 tarihli Fabrika Kanununun tarihi serüveni bu kısım boyunca görülecektir.

48. İngiltere'de büyük endüstrinin başlangıcından 1845 e kadar gelen dönem üzerinde yer yer duruyorum ve bu konuda Friedrich Engels'in "Die Lage der arbeitenden Klasse in England", Leipzig 1845, eserini okuyucuya öğütlüyorum. Engels'in kapitalist üretim biçiminin ruh ve özünü ne kadar derinliğine kavramış olduğunu 1845'den bu yana yayınlanmış bulunan Factory Reports, Reports on Mines vb. göstermiş bulunuyor; onun eserini on sekiz - yirmi yıl sonra yayınlanmış olan Children's Employment Commission'un resmî raporları (1863 - 1867 ile şöyle bir karşılaştırmak bile Engels'in durumu ayrıntıları içinde ne kadar hayret edilerek bir isabetle göstermiş olduğunu görmeye yeter. Bu raporlar özellikle, fabrika kanunlarının 1862 yılına gelinceye kadar henüz uygulanmaya başlanmamış olduğu ve kısmen hâlâ da uygulanmamakta olan, endüstri kollarını ele alırlar. Ve burada da Engels tarafından gösterilmiş olan şartlar ve durumlar belli başlı bir değişikliğe uğramamıştır. Ben örneklerimi, başlıca, 1848'den sonraki serbest ticaret döneminden, yaygaracı oldukları kadar bilimsel perişanlık içindeki serbest ticaret çağından alıyorum. Bütün bunlardan başka, İngiltere burada ön plânda yer alıyorsa, bu sırf ,İngiltere'nin kapitalist üretimin klâsik örneğini temsil etmesinden ve incelenen konu için gerekli resmî ve devamlı bir istatistiğe sahip biricik ülke olmasından ötürü böyle olmaktadır.

Akşamları saat 6 dan sonra	..... *15 dakika*	Beş günün toplamı: 300 dakika
Sabahları saat 6 dan evvel	..... *15 dakika*	
Kahvaltı zamanından	..... *10 dakika*	
Öğle yemeği zamanından	..... *20 dakika*	
	60 dakika	
Cumartesi günleri :		Haftalık toplam kazanç: 340 dakika
Sabahları saat 6 dan evvel	.....*15 dakika*	
Kahvaltı zamanından	..... *10 dakika*	
Saat 2 den sonra	..... *15 dakika*	
	40 dakika	

Yani haftada 5 saat 40 dakikadan, yılda 2 haftayı tatiller ve ara sıra olan beklenmedik kesilmeler için çıkardığımızda, yılda 50 hafta hesabı ile, toplam iş-günü kazancı : 27 gün."[49]

"İş-gününün normal devam süreci hergün 5 dakika aşılsa 2½ üretim günü eden bir miktara ulaşır"[50] *"Günde, işe başlarken, işi durdururken çalınan küçük zamanlarla kazanılan bir fazla saat yılın 12 ayından 13 ay çıkarılmasını sağlar."*[51]

Üretimin kesildiği ve haftanın ancak bir kısmında işe devam edildiği bunalım zamanlarında, iş-gününü uzatma gayretinde, şüphesiz, en küçük bir değişiklik olmaz. Ne kadar az iş olursa, yürümekte olan işin getirdiği kâr o kadar fazla olmak gerekir. Ne kadar az zaman çalışabilirse o kadar fazla artık-iş zamanı sağlanmış olmak gerekir. Fabrika müfettişleri 1857 - 1858 buhran dönemi üzerinde şunları yazmışlardır :

"İşlerin bu derece kötü gittiği bir zamanda herhangi bir aşırı çalıştırmanın sağlanabilmiş olması bir tutarsız-

49. "Suggestions etc. by Mr. L. Horner, Inspector of Factories". "Factories Regulation Act. Ordered by the House of Commons to be printed 9. Aug. 1859." s. 4. 5.

50. "Reports of the Insp. of Factory for the half year, Oct. 1856", s. 35.

51. "Reports etc. 30 th April 1858", s. 9.

lık gibi görünebilir; ama, bu kötü durumun bizatihi kendisi vicdansız kimseler üzerinde bunları aşırılıklara götüren kamçılayıcı bir etki yapar; böylece, bunlar fazladan bir kâr elde ederler..." Leonard Horner şunları haber veriyor: "*Bölgemde 122 fabrikanın tamamen işten çekildiği, 143 ünün işlerini durdurduğu ve bütün diğerlerinin çalışma sürelerini kısalttıkları bir zamanda, kanunla belirlenmiş zamanın ötesinde aşırı çalıştırmanın devam ettiği görülmüştür.*"[52] Müfettif Horvell diyor ki: "*Fabrikaların çoğunda işlerin kötü gitmesi dolayisiyle ancak yarı iş zamanı çalışılmasına rağmen, işçilerin kanunla tanınmış yemek ve dinlenme zamanlarına el atarak kendilerinden hergün yarım ya da 3/4 saatin çalındığı yolunda aldığım şikâyetlerin sayısında eskiye oranla bir azalma olmamıştır.*"[53]

Ayni olay, daha küçük ölçüde, 1861 den 1865 e kadar devam eden korkunç pamuk buhranı sürecince de kendini göstermiştir:[54]

"*İşçileri yemek saatlerinde veya çalışılmayacağı kanunla gösterilmiş diğer zamanlarda çalışır bulduğumuz zaman, işçilerin fabrikayı belli saatte terk etmeyi hiç istemedikleri, özellikle cumartesi öğleden sonra, işi (makinelerin temizlenmesi vb.) bıraktırmak için kendilerini zorlamak gerektiği, bazan özür yollu ileri sürülür. Ama, makineler durdurulduktan sonra işçiler fabrikada kalıyorlarsa, bu, sırf sabahları saat 6 ile akşamları saat 6 arasında, yani kanunla gösterilmiş çalışma saatleri içinde, kendilerine bu türlü işleri yapmak için zaman verilmediğinden*

---

52. "Reports etc." I. c. s. 10.

53. "Reports etc." I. c. s. 25.

54. "Reports etc. for the half year ending 30 th April 1861." Appendix Nr. 2; "Reports etc. 31 st Octob. 1862», s. 7. 52, 53. 1863'ün ikinci yarısında kanunu ihlâl olayları tekrar sayısız hale geldi. Karş. "Reports etc. ending 31 st Oct. 1863", s. 7.

böyle olmaktadır."[55]

"Kanunla gösterilmiş zamanın ötesine uzanan aşırı çalıştırma ile elde edilecek fazladan kâr birçok fabrikatörler için karşı koyamadıkları bir cazibeye sahiptir. Durumlarının anlaşılmaması şansına güvendikleri gibi, yakalanıp da cezaya çarptırılanların ödedikleri para cezalarının ve mahkeme masraflarının azlığına bakarak, yakalansalar bile hâlâ önemli bir miktarda kârlı çıkacaklarını hesaplar."[56] *"İlâve zamanının gün boyunca yapılan küçük hırsızlıkların bir araya gelmesiyle kazanıldığı hallerde, müfettişlerin önüne, yenilebilmeleri hemen hemen imkânsız güçlükler çıkar."*[57]

Sermayenin işçinin yemek ve dinlenme zamanından yaptığı bu "küçük hırsızlıkları" fabrika müfettişleri de

---

55. Reports etc. 31 st. Oct. 1860", s. 23. Fabrikatörlerin mahkemelerde verdikleri ifadelere göre, işçilerin fabrikada ne sebeple olursa olsun işe araverilmesine karşı nasıl bir fanatizmle direndiklerini aşağıdaki garip olaylar göstermektedir: 1836 yılı Temmuz başında Dewsbury (Yorkshire) mahkemelerine Batley dolaylarındaki 8 büyük fabrikanın sahiplerinin fabrika kanunlarını ihlâl ettiği yolunda şikâyet haberleri gelir. Bu bayların bir kısmının, yemek zamanları ve gece yarısında uyku için verdikleri bir saatlik istirahat dışında, başka hiçbir dinlenme imkânı tanımaksızın, 12 ile 15 yaşlar arasındaki 5 çocuğu cuma günü sabah saat 6 dan ertesi gün (cumartesi) öğledensonra 4 e kadar aralıksız çalıştırdıklarından şikâyet ediliyordu ve bu çocuklar aralıksız devam eden bu 30 saatlik işi, in diye isimlendirilen, yün paçavraların yırtılıp ufak parçalar haline getirildiği, havasını yoğun bir toz ve kırıntı bulutunun kaplamış olduğu, yetişkin işçilerin bile ciğerlerini korumak için ağız ve burunlarını devamlı şekilde mendillerle bağlayıp örtmek zorunda kaldıkları 'paçavralar ini'nde ('shoddy hole') yapmak zorunda bırakılıyorlardı. Kendilerinden şikâyet edilen bu baylar yeminle de perçinledikleri ifadelerinde —bunlar Quaker olarak yeminden ziyadesiyle korkacak derecede bozulmamış, tertemiz dindar insanlardı— bu talihsiz ve zavallı çocuklara karşı duydukları derin şefkât ve merhamet duygularıyla 4 saatlik uyku izni verdiklerini, ama bu inatçı kafalı çocukların mutlak şekilde ve katiyyen yatağa gitmek istemediklerini beyan ettiler! Quaker efendiler 20 sterlin para cezasına çarptırıldılar. Dryden sanki bu Quaker'leri haber veriyordu. **"Görünüşüne bakılırsa tepeden tırnağa — üzerinden kutsallık akan bir tilki vardı, — yeminden korkar, ama Şeytan gibi yemin ederdi; — bir tövbekâr gibi görünür ama etrafa hırs ve iştah dolu bir bakışla bakardı; duasını tamamlamadan günah işlediği de gözlenmemiştir!"**

56. "Rep. etc. 31 st. Oct. 1856", s. 34.

57. I. c. s. 35.

"dakikaların kemirilmesi"[58] "dakikaların tırtıklanması"[59] diye isimlendirirler; işçilerin dilinde ise bunun adı "yemek zamanlarının piç edilmesi"dir.[60]

Görüldüğü gibi, böyle bir ortamda artık-emekle artık-değer meydana getirilmesi hiç de bir sır değildir.

"Pek saygı değer bir fabrikatör, bana günde 10 dakika fazla çalıştırma izni verirseniz, yılda cebime 1000 sterlin koymuş olursunuz, diyordu."[61] *"Zaman zerreleri kârın unsurlarıdır."*[62]

Bu bakımdan, tam iş zamanını çalışan işçilerin "tam zamanlı" (full-times), ancak 6 saat çalışmalarına izin verilen 13 yaşından küçük çocukların "yarım zamanlı" (half-timers) işçi diye gösterilmelerinden daha karakteristik hiçbir şey olamaz.[63] İşçi burada kişileşmiş iş zamanından başka bir şey değildir. Bütün bireysel farklılıklar "tam-zamanlı" ve "yarım-zamanlı" ayrımı içinde kaynayıp gitmiştir.

3. — SÖMÜRÜLMENİN KANUNLA SINIRLANDIRILMADIĞI İNGİLİZ SANAYİ KOLLARI

BİZ iş-gününü uzatma gayretlerini, artık-emeğe duyulan kurtlara yaraşır açlığı, şimdiye kadar, sınırsız ve ölçüsüz çalıştırmanın, bir İngiliz burjuva iktisatçısının ifadesiyle, İspanyolların Amerikan kızılderililerine reva gördükleri vahşetin bile aşamadığı bir alanda gözden geçirdik.[64] Burada sermaye en sonunda yasal düzenlemeler

58. I. c. s. 48.

59. I. c.

60. I. c.

61. I. c. s. 48.

62. "Saniyeler kârın unsurlarıdır." ("Rep. of the Insp. etc. 30 th April 1860", s. 56.)

63. Fabrikalarda olsun, fabrika raporlarında olsun, bu, resmî ifadedir.

64. "Fabrika sahiplerinin kazanç hırsıyla reva gördükleri zulüm ve insafsızlıkları İspanyolların Amerikayı zaptederken ve altın hırsıyla yanıp tutuşurken yaptıkları vahşet bile, hemen hemen, geçemez" (John Wade, "History of the Middle and Working Classes", 3. Baskı, Lond. 1835, s. 114. Bir tür

zinciri ile bağlanmıştı. Şimdi, emek sömürüsünün dün de bugün de bağ ve kayıtlardan uzak kaldığı bazı üretim dallarını görelim.

"Nottingham şehir meclisi salonunda 14 Ocak 1860 günü yapılan bir toplantının başkanı olarak Belediye Başkanı Broughton Carlton, şehir halkının dantelâ yapımı ile uğraşan iş kolunda çalışan kısmının krallığın ve hattâ uygar dünyanın hiçbir yerinde görülmedik ve duyulmadık bir ıstırap ve sefalet içinde yüzdüğünü, açıklamıştır. ... 9 ve 10 yaşındaki çocuklar gece yarısından sonra saat 2, 3 veya 4 te kötü ve pis yataklarından zorla alınıp geceleyin saat 10, 11, 12 ye kadar çalıştırılıyorlar. Ellerine verilen ücret ancak canlarını tende tutacak kadar bir şey. Elleri, kolları ve bütün vücutları harap oluyor, kavruk ve güdük yaratıklar haline geliyorlar; yüzleri bembeyaz, ifadeleri insanlıktan uzak, bütün insanlıkları tamamen yokolup gitmiş, sanki taştan, yapılmışlar gibi: görünüşleri bile insana dehşet veriyor. ... Fabrikatör Mallet ve diğerlerinin, bunların tartışılmasını önlemek için, ortaya atılmalarına şaşmıyoruz. ... Sistem, Rev. Montagu Valpy'nin belirttiği gibi, tam bir kölelik sistemi, sosyal, fizik, moral ve entelektüel bir kölelik. ... Erkeklerinin 18 saat olan günlük çalışma zamanları kısaltılmalı diye karar alıp harekete geçmek için resmî toplantılar tertipleyen bir şehir hakkında ne düşünülebilir? Biz Amerikanın Virginia ve Carolina eyaletlerindeki pamuk plantasyonlarının sahiplerini protesto ederiz. Oysa, oranın zenci pazarları, kırbaçları ve insan eti üzerinde yapılan alışverişleri, burada, kapitalistler kâr edecek diye tül perde ve yaka yapmak için, insanların bu şekilde yavaş yavaş boğazlanma-

---

iktisat el-kitabı olan bu eserin teorik kısmı, kendi zamanı için bazı orijinalliklere sahiptir; örneğin ticarî buhranlar üzerine olan kısımlar böyledir; tarihî kısmı ise Sir M. Edens'in "The State of the Poor", Lond 1797 eserinden utanmazca yapılmış bir aşırmadan ibarettir.

sundan daha mı korkunç ve tiksinti vericidir?"[65]

Staffordshire'deki çömlekçilik iş kolu, son 22 yılda, üç kere parlamento soruşturması konusu oldu. Soruşturmaların sonuçları şu raporlarda yer almıştır: Scriven'in 1841 yılında "Children's Employment Comissioners"e sunduğu Rapor; Dr. Greenhow'un, Privy Council'in emriyle yayınlanan, 1860 tarihli raporu ("Public Health, 3 rd. Report", 1, 102-113), nihayet Longe'un, 13 Haziran 1963 tarihli "First Report of the Children's Employment Commission" içindeki raporu. 1860 ve 1863 tarihli raporlardan, bizzat sömürülen çocukların tanık olarak verdikleri bazı ifadeleri buraya aktarmak benim maksadıma yetecektir. Çocukların söylediklerinden yetişkinler, özellikle kızlar ve kadınlar için bir yargıya varabiliriz. Sözü edilen iş kolu öyle bir iş kolu ki, iplikçilik ve benzeri iş kolları bunun yanında masum kalır.[66]

William Wood, dokuz yaşında, ilk işe başladığı zaman, 7 yıl 10 aylık idi. Daha baştan itibaren "kalıp işinde çalıştı" (bitmiş, son şeklini almış malları kurutma odasına götürür, oradan boş kalıpları geri getirirdi.) Hafta içinde her gün sabahları saat 6 da işe gelir, akşamları saat 9 civarında ayrılır. "Hafta içinde her gün akşamları saat 9 a kadar çalışırım. Örneğin son 7-8 haftadır böyle çalışıyorum." Demek ki, yedi yaşında bir çocuk için günde on beş saatlik bir çalışma! On iki yaşındaki J. Murray, şunları söylüyor:

"Tekerleği çevirir ve kalıp işine bakarım. Sabahları saat 6 da, bazan 4 te gelirim. Bu sabah saat 6 ya kadar bütün gece çalıştım. Dün geceden beri uyumadım' Diğer 8, 9 çocuk da benimle beraber bütün gece çalıştılar. Bu sabah bunlardan yalnız biri geldi. Haftada 3 şilin 6 peni alıyorum. Bütün gece çalıştığım zaman ayrıca bir şey al-

65. Lond. "Daily Telegraph", 17 Ocak, 1860.
66. Karşılaştır: Engels, "Lage etc.", s. 249 - 251.

mam. Geçen hafta iki defa bütün gece çalıştım."

Fernyhough, on yaşında bir çocuk :

"Öğleyin bana verilen yemek ve dinlenme süresi her zaman bir saat olmaz: çok kere perşembe, cuma cumartesi günleri[67] *ancak yarım saat olur."*

Dr. Greenhow, Stoke-upon-Trent ve Wolstanton'un çömlekçilikle uğraşan bölgelerinde ortalama hayat süresinin çok kısa olduğunu belirtir. 20 yaşını geçkin yetişkin erkek nüfusunun Stoke bölgesinde ancak % 36,6 sı, Wolstanton bölgesinde ancak % 30,4 ü bu iş kolunda çalıştığı halde bu yaşın üstündeki erkekler arasında kaydedilen ölümlerin toplam sayısının birinci bölgede yarısından fazlası, ikinci bölgede yaklaşık olarak $^2/_5$ si, göğüs hastalıkları yüzünden, bu iş kolunda çalışan kimseler arasında görülüyor. Hanley'li pratisyen hekim Dr. Boothroyd şöyle diyor :

'Her yeni çömlekçi kuşağı bir öncekinden daha çelimsiz, daha cansız ve cılız oluyor."

Bunun gibi, diğer bir hekim, Dr. Mcbean de diyor ki :

"25 yıldır çanakçı ve çömlekçiler arasında hekimlik yaparım; gördüğüm, bu sınıfın biçim ve ağırlık bakımından açıkça görülen devamlı bir soysuzlaşmaya (dejenerasyona) uğradığı oldu."

Bu ifadeler Dr. Greenhow'un 1860 tarihli Raporundan alınmıştır.[68]

Aşağıdakileri de 1863 tarihli Rapordan alıyoruz. Kuzey Staffordshire Hastanesi Başhekimi Dr. '. T. Arledge şunları söylüyor :

"Kadın ve erkek, bu iş kolunda çalışan insanlar, bir sınıf olarak, fizik bakımdan da moral bakımdan da soy-

---

67. "Children's Employment Commiission, First Report etc. 1863", Appendix, s. 16, 19, 18.

68. "Public Health, 3 rd Report etc.", s. 103, 105.

suzlaşmış bir nüfusu temsil ederler. Genel olarak, boysuz ve çelimsizdirler, yapıları biçimsizdir ve çok kere bozuk teşekkül etmiş bir göğüsleri vardır. Zamanı gelmeden ihtiyarlar, vaktinden önce ölürler; kansız ve ağır hareketlidirler; yapılarının zayıflığı ve güçsüzlüğü yüzünden, bir kere yakalarına yapışınca kolayca defedemedikleri hazımsızlık, karaciğer ve böbrek bozuklukları ve romatizma gibi musibetlere tutulurlar. Fakat, hepsinden kötüsü zatürrie, verem, bronşit ve astım gibi göğüs hastalıklarını istidatlıdırlar .Astım hastalığının bir şekli özellikle bunlarda görülür ve kendi aralarında çömlekçi astımı veya çömlekçi veremi diye bilinir. Bademciklere, kemiklere ve vücudun diğer kısımlarına musallat olan sıraca (skrofulas), çömlekçilerin üçte ikisinden fazlasının tutulduğu bir hastalıktır. Bu bölgedeki nüfusun uğradığı soysuzlaşmanın çok daha büyük olmayışı, münhasıran, çevredeki tarım bölgelerinden devamlı şekilde yeni insanlar gelmesi ve evlenme yolu ile içlerine sağlam insanların karışması sayesinde olur."

Ayni hastahanenin evvelce cerrahı olan Dr.Charles Parsons, Bay Longe'a yazdığı bir mektupta, diğer şeyler arasında, şunları kaydediyor :

İstatistiklere dayanarak değil, sadece kendi, gözlemlerine dayanarak konuşabilirim; ama sıhhatleri, ana ve babalarına ve kendilerini çalıştıranların kazanç hırslarına kurban edilen bu zavallı çocukları gördükçe, kanımın her an beynime sıçradığını ifade etmekte tereddüt etmem."

Ayni zat çömlekçiler arasında görülen hastalıkların saiklerini bir bir saydıktan sonra bunları özet olarak üç kelimede toplar: çalışma süresinin uzunluğu, 1863 tarihli Rapor ümit eder ki, *"dünyanın gözünde bu kadar seçkin bir yeri olan bu iş kolu, büyük başarısının, emek ve meharetleri ile bu kadar büyük sonuçlar sağlanan işçi*

nüfusunun fizik bakımdan soysuzlaşması, son derece yaygın bedenî ıstırapları ve vakitsiz ölümleri ile birarada gittiği yolundaki lekeyi artık daha fazla taşımıyacaktır."[69]

İngiltere'deki çömlekçilik üzerine söylenenler, İşkoçya'daki porselencilik için de doğru ve geçerlidir.[70]

Kibrit yapımı, fosforun kibrit çöpüne tutturulması yönteminin bulunması tarihi olan 1833 de başlar. Kibrit yapımı İngiltere'de 1845 ten bu yana hızla gelişmiş ve Londra'nın yoğun nüfuslu kısımlarından, özellikle, Manchester, Birmingham, Liverpool, Bristol, Norwich, Newcastle, Glasgow'a doğru yayılmıştır; bununla birarada yayılan bir şey de, Viyanalı bir doktorun daha 1845 yılında kibrit yapımı işinde çalışan kimselerde görülen bir hastalık olarak keşfettiği çene kilitlenmesi hastalığı olmuştu. İşçilerin yarısı, 13 yaşından küçük çocuklar ve 18 in altında gençlerden meydana geliyor. İş kolunun sağlığa zararlılığı ve dayanılmazlığı o derece kötü bir ün salmıştır ki, burada, ancak işçi sınıfının en sefil kısmının, yarı aç dulların vb. nin gözden çıkardıkları çocuklar, "ar, sefil, ve perişan, yarı aç, tamamen kendi hallerine terkedilmiş okul ve terbiyenin yanından bile geçmemiş çocuklar"[71] çalıştırılabiliyor. Görevli White'in dinlediği (1863) tanıklar arasında, 18 yaşın altında 270; 10 yaştan küçük 40; ancak 8 yaşında 10 ve hattâ 6 yaşında 5 çocuk bulunmakta idi. İş-günü 12 ile 14 veya 15 saat arasında değişiyor, geceleri de çalışıyor, yemek zamanlarının yeri ve saati diye bir şey yok, yemekler çok kere fosfor tozlarına bulanmış iş-yerlerinde yeniyor. Bu iş kolunu görmüş olsaydı, Dante, herhalde, kendi en korkunç ve dehşet verici cehennem tasvirlerinin buradaki cehen-

69. "Children's Employment Commission, 1863", s. 24, 22, ve XI.
70. I. c. s. XLVII.
71. I. c. s. LIV.

nemden geri kaldığını kabul ederdi.

Duvar kâğıdı yapan fabrikalarda kaba tipler makine ile, daha zarif ve ince olanları elle basılır. En canlı iş ayları ekimin başı ile nisanın sonu arasındaki aylardır. Bu dönem boyunca işler hızlanır ve hemen hemen hiç ara vermeden sabahın 6 sından akşamın 10 una ve gece yarılarına kadar devam eder.

J. Leach der ki :

"Geçen kış (1862) 19 kızdan 6 sı aşırı-çalıştırma yüzünden hastalandılar ve işe gelemediler. Kızları uyanık tutabilmek için karşılarında bağırıp çağırmak zorunda kalıyorum." W. Duffy: *"Çocuklar yorgunluktan gözlerini açamıyacak hale geldikleri zaman, bakıyorum, biz kendimiz de gözlerimizi açabilecek halde değiliz."* J. Lightbourne: *"13 yaşındayım. ... Geçen kış akşamları saat 9 a kadar çalıştık, ondan önceki kış saat 10 a kadar çalışmıştık. Geçen kış, ayaklarımdaki ağrıdan hemen hemen her gece ağlardım."* G. Apsden : *"Bu oğlumu, daha 7 yaşında iken, sırtıma alır, kışda kıyamette oraya buraya taşırdım; oğlum günde 16 saat çalışırdı! ... O, makinenin başında dikilirken, çok kere, diz çöker onu beslerdim; çünkü makineyi ne bırakabilir, ne de durdurabilirdi."* Bir Manchester fabrikasının yönetici ortağı olan Smith: *"Biz ('bizim hesabımıza çalışan işçiler' demek istiyor) yemek için hiç ara vermeden çalışırız ;böylece 10 ½ saatlik günlük işi öğleden sonra 4 ½ da bitiririz, bundun sonraki bütün zaman, aşırı fazla çalışma zamanıdır."*[72]

---

72. Bu, bizim anladığımız anlamda artık-iş zamanı elde etmek değildir. Bu baylar, ayni zamanda normal artık-emeği de içeren 10,5 saatlik işi normal iş-günü telâkki ediyorlar. Kendisi için biraz daha yüksek bir karşılık ödenen 'fazla çalışma' [halk dilinde 'fazla mesai' denilen şey. ç.] bundan sonra başlıyor. Daha sonra bir vesileyle görüleceği gibi, bu normal iş-günü denilen süre boyunca kullanılan iş-gücüne değerinin altında bir karşılık ödenir; böylece, 'fazla çalışma', daha fazla 'artık-emek' sızdırmak için, kapitalistin başvurduğu bir hile oluyor; zira, 'normal iş-günü' boyunca kullanılan emeğe gerçekten tam karşılığı ödense bile, zaten artık-emek mevcuttur.

(Acaba bu Bay Smith'in kendileri de 10 ½ saat boyunca hiç yemek yemiyorlar mı?) *"Biz (aynı Smith) işi ender olarak, akşamları saat 6 dan evvel durdururuz ('bizim işgücü-makinelerimizin tüketimini' demek istiyor). "Böylece biz (iterum Crispinus-ayni şey) gerçekte bütün yıl aşırı (fazla) çalışmış oluyoruz. ... Çocuklar olsun yetişkinler olsun (18 yaşından küçük 152 çocuk ve genç ile 140 yetişkin çalıştırılmaktadır) son 18 ay boyunca hepsi aynı miktarda, haftada ortalama en az 7 gün 5 saat ya da hafta olarak 78 ½ saat çalıştılar. Bu yılın (1863) 2 Mayıs tarihinden önceki son 6 haftada, ortalama daha da yüksekti: haftada 8 gün veya 84 saat!"*

Pluralis majestatis'e (kendinden çoğul olarak bahsetmeye) kendini bu derece kaptırmış ayni Bay Smith'in diyeceği henüz bitmemiş; halinden hoşnut kimselerde görülen bir tebessümle, "makine işi hafif" demeğide ihmal etmiyor. Ve el-basımcılığı ile uğraşanlar da bunun gibi: "El-işi makine işinden daha sıhhatli bir iştir" derler. Bütün bunlar, fabrikatör bayların, "fabrikalar hiç değilse yemek zamanlarında durdurulmalı" teklifine niye öfkeyle karşı çıktıklarını apaçık ortaya koyar.

Duvar-kâğıdı fabrikası yöneticisi Bay Otley diyor ki: "Sabahları saat 6 dan akşamları saat 9 a kadar çalışmaya izin veren bir kanun bizim için (!) pek iyi bir şey olurdu; oysa, Factory Act'in sabahları saat 6 dan akşamları saat 6 ya kadar olan çalışma saatleri bize (!) uymuyor. Bizim makinelerimiz öğle yemeği zamanlarında (aman ne büyük âlicenaplık) durdurulur. Durdurma kâğıt ve boya, bakımından kayda değer bir kayba yol açmaz." Burada bütün sevimliliğini takınmaya çalışarak "ama" der, "sanırım, bu yüzden kaybedilen zaman da sevinilecek bir şey olamaz."

Rapor safça, bazı 'önde gelen firmalar'ın zaman, yani başkalarının emeklerini ele geçirmek için kullanıla-

cak zaman ve dolayısiyle de 'kâr kaybına uğrama' korku ve endişelerinin, 13 yaşından küçük çocukların ve 18 yaşın altındaki gençlerin 12-16 saat boyunca yemekten yoksun bırakılmaları ya da üretim süreci devam edip giderken, buhar kazanı için su ve kömür,, yün için sabun, makineler için yağ vb. kullanılması gibi, yediklerini, iş-sürecinin herhangi bir yardımcı maddesi imişçesine tıkıştırmaları için 'yeter bir neden' olamıyacağı fikrinde bulunuyor.[73]

İngiltere'de hiçbir sanayi kolu (fırıncılıkta son zamanlarda görülmeye başlanan makine ile ekmek yapımını hesaba katmazsak) fırıncılık kadar değişmeden kalmamıştır. Roma İmparatorluğu devrinde yaşamış şairlerin yazdıklarından öğrendiğimiz gibi, Hıristiyanlık öncesi devirlerde kullanılmış olan fırıncılık yöntemleri bugüne değin oldukları gibi süre gelmişlerdir. Şurası var ki, daha önce de belirttidiğimiz gibi, sermaye, iş-sürecinin teknik niteliği karşısında, başlangıçta, bir tavır takınmaz; olanı olduğu gibi benimser.

Ekmek yapımında, özellikle Londra'da, uygulanmakta olan inanılmaz hileler ilk defa Avam Kamarası'nın görevlendirdiği "Besin Maddelerinde Yapılan Hileleri Araştıma Komitesi" (1855-1856) ile Dr. Hassall'ın "Adulterations detected" adlı yazısında ortaya kondu.[74] Bunların sonucu olarak 6 Ağustos 1860 tarihli "İçkilerde ve Besin Maddelerinde Hileyi Önlemeye Dair Kanun,, çıkarıldı; hileli malları alıp satarlarken "dürüstlük yolundan bir penicik kazanmak"tan başka bir niyetleri olmayan serbest ticaret erbabına karşı, tabiatiyle, pek anlayışlı bir dikkat gösterdiği için, bu kanun, daha başından itibaren ölü doğmuştu.[75] Komitenin kendisi az çok bir saflıkla,

73. I. c., Appendix, s. 123, 124, 125, 140 ve LXIV.

74. Şap, ince toz haline getirilmiş, ya da tuzla karıştırılmış olarak 'fırıncı maddesi' adı ile bilinen normal bir ticarî nesnedir.

75. Kurum bilindiği gibi kuvvetli bir karbon olup kapitalist baca temiz-

serbest ticaretin hileli, ya da ingiliz hinoğluhinliği ile söylenecek olursa, 'sofistike maddeler'in ticareti demek olduğunu farketmişti. Gerçekte, bu 'sofistik' sanatı beyazı siyah, siyahı beyaz yapmayı Pitagoras'dan, reel, varolan şeyleri ad aculos (gözümüzün önünde) sırf görünümden ibaret şeylermiş gibi gösterıneyi Eleacılar daha iyi becerir.[76]

Her ne olursa olsun, Komite kamunun dikkatini 'günlük ekmeği'ne ve böylece de fırıncılık alanına çekmeyi başardı. Ayni zamanda yapılan toplantılar ve Parlâmentoya yansıtılan dileklerle Londralı fırıncı kalfalarının aşırı çalıştırma vb. üzerindeki şikâyetleri ortalığı sardı. Şikâyetçilerin beklemeye o derece tahammülleri kalmamıştı ki, çeşitli kereler adı geçen 1863 yılı Komisyonu'nda da üye olan H. S. Tremenheere, Kraliyet Soruşturma Komisyonu'nda görevlendirildi. Bu zatın raporu[77] toplanan kanıtlarla birlikte, kamuyu, yüreğinden değilse de midesinden harekete getirdi. İncilden alması gereken dersi pek iyi bellemiş İngiliz, kapitalist, toprak sahibi veya işini tıkırında yürütebilen bir kimse olmadıkça, emeğini alnının teri ile kazanmak zorunda olduğunu biliyordu, ama, her günkü ekmeğinde irin, örümcek, ölü

leyicilerinin İngiliz çiftçilerine sattıkları bir tür gübre teşkil eder. 1862 yılında bir İngiliz jürisi, önüne getirilen bir davada, % 90 toz ve kumla karıştırılmış kurumun 'ticarî' anlamda 'hukukî' bir kurum mu, yoksa 'hukukî' anlamda 'karışık' bir kurum mu sayılması gerektiği yolunda bir karar vermek zorunda kalmıştı. 'Ticaretin [bu] dostları' bunun 'hakiki' ticarî kurum olduğuna karar verdi; davacı çiftçiler, davaları reddedildiği için, üstelik mahkeme masraflarını sineye çekmek zorunda kaldılar.

76. Fransız kimyageri Chevallier mallarda yapılan 'sahtekârlıklar' konusunda yazdığı bir eserde gözden geçirdiği 600 ya da daha fazla maldan bir çoğu için 10, 20, 30 çeşit hile ve sahtekârlık yolu olduğunu söyler. Kendisinin bunların hepsini bilmediğini, bildiklerinin de hepsini kaydetmediğini, ayrıca belirtir. Şeker için 6, zeytinyağı için 9, tereyağı için 10, tuz için 12, süt için 19, ekmek i;in 20, brandi için 23 ,un için 24, çikolata için 28, şarap için 30, kahve için 32 vb. çeşit hile usulü olduğunu gösterir. Yüceler yücesi sevgili Tanrı bile bu akibetten kaçamaz. Bak Rouard de Card, "De la falsification des Substances Sacramentelles", Paris 1856.

77. Report etc. relating to the Grievances complained of by the Journmen Bakers etc.", Lond. 1862 ve "Second Report etc.", Lond. 1863.

hamamböceği ve kokmuş alman mayası ile karışmış halde bir miktar insan terini de mideye indirdiğini bilmiyordu; burada şap, kum ve hazmedilebilir diğer nesneleri saymıyoruz. Kutsallığına hiç aldırış edilmeksizin, 'serbest ticaret', ve dolayısiyle de 'serbest' fırıncılık iş kolu devlet denetimi altına sokuldu (Parlamentonun 1863 yılı toplanma döneminin sonu) ve Parlamentonun kabul ettiği ayni kanuna fırıncı kalfalarının akşam saat 9 dan sabahları saat 5 e kadar çalışmaları yasaklandı. Bu son hüküm, atalardan kalma, kendi halinde olup giden bu iş kolundaki aşırı çalışma üzerinde, ciltler dolusu yazılıp söylenenlerin ifadesi oluyordu.

"Londra'da bir fırıncı kalfasının işi kural olarak geceleri saat 11 de başlar. Bu saatte hamur yapar; hamur hazırlama, fırına girecek şeylerin miktar ve kalitesine göre, ½ saat ile ¾ saat kadar zaman alan çok yorucu bir iştir. Aynı zamanda hamur teknesinin kapağı olarak da kullanılan ekmek tahtasının üzerine uzanır, ve başının altına bir un çuvalı, üstüne bir un çuvalı çekerek birkaç saat uyur. Bundan sonra 5 saat devam eden yoğun, hızlı ve aralıksız bir çalışma başlar. Hamur açılır, tartılır, biçim verilir, fırına sokulur ve fırından alınır. Bir fırında ısı 75 ile 90 derece (Fahrenheit) arasında değişir, küçük fırınlarda ısı bundan daha küçük değil, daha yüksektir. Ekmek vb. yapımı işi bittiği zaman, dağıtım işi başlar; işçilerin önemli bir kısmı, anlatılmış olan ağır gece işinden sonra, gündüz sepetlerle veya el arabalarıyla evlere ekmek taşırlar ve bu arada zaman zaman da fırında kalır çalışırlar. Mevsimine, işin mahiyetine ve hacmine bağlı olarak bu işçiler, işi öğleden sonra saat 1 ile 6 arasında değişen bir saatte bırakırlar; diğer bir kısım işçiler akşamın geç saatlerine kadar fırında çalışmaya devam ederler."[78] *"Londra mevsimi denilen süre boyun-*

78. I. c. "First Report etc.", s. VI/VII.

ca, şehrin West End diye bilinen kesimindeki 'tam-fiyatlı" fırıncıların kalfaları şaşmaz bir şekilde geceleri saat 11 de işe başlarlar, arada verilen bir ya da iki çok kısa ara hariç, sabahleyin saat 8 e kadar ekmek vb. yaparlar. Bundan sonra, akşam üzeri saat 4, 5, 6 ve hatta 7 ye kadar ekmek dağıtımı ve taşıma işinde kullanılırlar; bazan da bisküvi yapmak için bütün gün fırında kalır ve çalışırlar. Bütün işlerini bitirdikten sonra, 6 saatlik bir uykuyu hak ederler; bu da aslında çok kere 5 veya 4 saatten fazla olmaz. Cuma günleri işe daima daha erken başlanır; akşam saat 10 civarında başlıyan iş, hiç ara vermeden, ekmek yapımı ve dağıtımı şeklinde cumartesi günü akşam saat 8 e, birçok hallerde de cumartesiyi pazara bağlıyan gece yarısından sonra saat 4 veya 5 e kadar uzar: Pazar günleri işçiler iki veya üç defa fırına gelip her defasında bir veya iki saat çalışarak ertesi günün hazırlığını yapmak zorundadırlar. Bunlar ekmeği 'tam fiyat'ın altında bir fiyatla ucuza satan patronların kalfa ve çırakları, ki bunlar daha önce de belirtildiği gibi Londra'daki toplam fırın işçilerinin $^{3}/_{4}$ ünü teşkil ederler, daha da uzun saatler çalışırlar; ama, bunların işi hemen hemen sırf fırında çalışmaktır; çünkü, ucuza satan fırıncılar araba ile dağıtım yapmazlar, emeği kendi dükkânlarında satarlar. Haftanın sonuna doğru ... yani perşembe günü bu fırınlarda işe gece saat 10 da başlanır ve hiç ara vermeden pazar gecesi geç saatlere kadar devam edilir."[79]

Burjuva kafası bile 'ucuza satan patronlar'ın durumunu kavramıştır: "İşçilerin karşılığı ödenmeyen emekleri bunların rekabet güçlerinin temelidir"[80] ve 'tam fiyat'la satan fırıncı 'ucuza satan' rakiplerini Soruşturma Komisyonu'na başkalarının emeğinin hırsızı ve hilekâr

79. I. c. s. LXXI.

80. George Read, "The History of Baking", Lond 1848 s. 16.

diye ihbar eder.

"Bunların varlığı, ancak, halkı aldatmak ve 12 saat için ücret ödedikleri işçilerden 18 saat çıkarmak sayesinde devam eder."[81]

Ekmek yapımında hile ve emeği tam fiyatından ucuza satan bir fırıncı sınıfının türemesi İngiltere'de 18. Yüzyılın başlarında iş kolunun lonca karakteri yok olup kapitalistin değirmenci veya uncu şeklinde görünüşteki fırıncı patronun arkasında yer almasıyla birlikte başlamış ve gelişmiştir.[82] Böylece, bu iş kolunda kapitalist üretimin, iş-gününün ölçüsüz ve sınırsız bir şekilde uzatılmasının ve gece işinin —gece işi Londra'da ancak 1824 yılından itibaren önem ve ciddiyet kazanmakla beraber— temeli atılmış oluyordu.

Komisyon Raporu'nun işçi sınıfının bütün kesimlerindeki normal çocuk kırımından şans eseri kurtulduktan sonra, ender olarak 42 yaşına gelebilen, bu iş kolundaki işçileri vakitsiz ölen işçiler arasında sayması, yukardaki açıklamalardan sonra, anlaşılır bir şeydir. Ama ne olursa olsun, fırıncılık iş kolu bir sürü iş isteyenle daima dolup taşar. Londra'nın bu iş kolu için 'iş-gücü' kaynakları İskoçya, İngiltere'nin batı kısmındaki tarım bölgeleri ve Almanya'dır.

1858-1860 yılları arasında, fırın işçileri İrlanda'da gece işine ve pazar günleri çalıştırılmalarına **karşı, mas**raflarını kendilerinin karşıladıkları büyük toplantılar düzenlediler. Halk, örneğin 1860 Mayısında Dublin'de dü-

81. "Report (First) etc." "Tam fiyatla satan" fırıncı Cheesemen'ın ifadesi, s. 108.

82. George Read, I. c. 17. Yüzyılın sonlarında ve 18. Yüzyılın başlarında muhtemel bütün iş kollarına sızıp, buraları dolduran aracılar (agenten) henüz resmen 'kamu için baş belâsı' diye yeriliyorlardı. Böylece, örneğin, Somerset sulh yargıçlarının üç aylık toplantısında Büyük Jüri, Avam Kamarası'na sunulacak bir mıhtıra kaleme aldı; bu muhtırada diğer şeyler arasında, şöyle deniyordu: "Blackwell Hall'deki bu aracılar kamu için bir derttirler, kumaş sanayiine zarar vermektedirler ve bir belâ oldukları için ezilmeleri gerekir." ("Th Case of our English Wool etc." Lond. 1685, s. 6, 7.)

zenlenen toplantıda, İrlandalılara has bir coşkunlukla kendilerini destekledi. Bu hareketin sonucu olarak Wexford, Kilkenny, Clonmel, Waterford vb. nde sırf gündüz çalışma sistemini fiilen yerleştirmekte başarıya ulaşıldı.

"Fırıncı kalfa ve çıraklarının ıstıraplarının, bilindiği gibi, her türlü ölçünün üstünde olduğu Limerick'de bu hareket fırıncı ustalarının, özellikle de fırıncı-değirmencilerin muhalefeti ile karşılaştı ve yenildi. Limerick örneği, Ennis ve Tipperary'de gerilemelere yol açtı. Duyguların mümkün olabilecek en canlı şekilde ortaya konduğu Cork'ta patronlar, işçilere yol verme yetkilerini fiilen kullanarak, hareketi başarısızlığa uğrattılar"[83] *Patronlar en şiddetli muhalefeti Dublin'de gösterdiler ve hareketin elebaşıları olan işçilerin peşini sonuna kadar bırakmadılar; ve böylece işçinin geriye kalan kısmını, niyet ve kararlarından dönmeye mecbur bırakarak, gece işine ve pazar günü çalışmaya zorla razı ettiler.*[84]

İrlanda'da tepeden tırnağa silâhlanmış bulunan İngiliz Hükûmeti'nin Komisyonu Dublin, Limerick, Cork vb. deki ferman dinlemez fırın patronlarına tatlı-sert bir ihtarda bulundu :

"Komitenin inancı odur ki, çalışma saatleri ihlâlleri cezasız kalmayacak olan doğa kanunları ile sınırlanır. Patronlar, kendilerini işten atma tehditleriyle, işçilerini dinî inançlarının gereklerini yerine getirmemeye, ülkenin kanunlarına itaatsizliğe ve kamu oyuna hiç saygı duymamaya zorlamış oluyorlar (bu sonuncuların hepsi pazar günü çalışma ile ilgili) sermaye ile emek arasına kötülük tohumu ekiyor ve din için de, ahlâk için de, kamu düzeni için de tehlikeli olacak bir örnek yaratıyorlar. ... Komite o kanıdadır ki, iş-gününün 12 saatten öteye götürülmesi, işçinin aile ve özel hayatına sömürüden gayri

83. "First Report etc." s. VIII.
84. "Report of Committee on the Baking Trade in Ireland for 1861."

bir amacı olmayan bir el-atma, işçinin ev hayatına ve oğul, kardeş, koca ve baba olarak, burada yükümlü bulunduğu görevlerini yerine getirmesi işine, telâfisi imkânsız, felâketli ahlâkî sonuçlara yol açacak bir müdahaledir. İşin 12 saati aşması, işçinin sağlığının bozulmasına, erkenden ihtiyarlamasına ve vaktinden önce ölümüne ve dolayısiyle en muhtaç olduğu anda aile reisinin destek ve himayesinden yoksun kalan işçi ailesinin felâketine yol açan bir eğilimi de beraberinde getirir."[85]

Buraya kadar İrlanda ile ilgilendik. Boğazın öbür kıyısında, İskoçya'da, tarım işçisi, çift sürücü, dayanılmaz bir iklimde 13-14 saatlik iş-gününü, pazar günü (hem de bu dindarlar ülkesinde!) fazladan çalıştırıldığı 4 saatle birlikte, protesto ediyor;[86] bir hafta bu olurken, üç demiryolu işçisi, bir bilet denetçisi, bir lokomotif makinisti ve bir işaret memuru, ayni günler Londra'da bir Büyük Jüri'nin önüne çıkarılmış bulunuyorlardı. Bir tren kazasında yüz yolcu ölmüştü. Kazanın nedeni demiryolu işçilerinin ihmalidir, deniliyordu. Jüri önüne çıkarılan bu üç kişi bir ağızla konuştular ve 10, 12 yıl önce günde sadece 8 saat çalıştırılmakta olduklarını söylediler. Son 5, 6 yıldır işe 14, 18 ve 20 saat mıhlandıklarını ve özellikle, tatil trenlerinin işletildiği dönemlerde olduğu gibi, tatillerini başka yerlerde geçirme hevesli ve

---

85. I. c.

86. Tarım işçilerinin Lasswade'de (Glasgow) 5 Ocak 1866 günkü kamuya açık toplantısı (Bak: "Workmen's Advocate", 13 Ocak 1866). 1865 ten bu yana tarım işçileri arasında, ilk olarak İskoçya'da olmak üzere, bir İşçi Sendikası kurulmuş olması tarihî bir olaydır. İngiltere'de en çok ezilmiş tarım bölgelerinden biri olan Buckinghamshire'da işçiler, 9-10 şilinlik haftalık ücretlerini 12 şiline yükseltmek için, 1867 Martında büyük bir grev yapmışlardı. — (Bu söylenenlerden anlaşılacağı gibi, 1830 dan sonraki zorlu ve şiddetli gösterilen ezilmesinden ve özellikle de yeni Fakirler Kanunu'nun yürürlüğe girmesinden bu yana tamamen kötürümleşmiş olan İngiliz tarım proletaryası hareketi 1860 larda tekrar başlamış, nihayet 1872 yılında çığır-açıcı bir hale gelinceye kadar c lanmakta devam etmiştir. Bu konuya, ve bununla birlikte, İngiliz tarım rinin durumları üzerine 1867 den beri yayınlanmakta olan Mavi Kitap te tekrar döneceğim. Üçüncü baskıya ek.

meraklılarının arttığı zamanlarda, çok kere, aralıksız 40-50 saat çalışmak zorunda kaldıklarını anlattılar. Onlar da herkes gibi insandı, dev değillerdi. Bir noktada güçleri tükenip kalırdı. Yorgunluktan halsiz ve bitap düşerlerdi. Kafaları çalışmaz, gözleri görmez olurdu. Son derece ve baştan ayağa 'saygı değer İngiliz Jürisi' bu sözlere, bu işçileri 'insan öldürme' suçu ile bir üst mahkemeye sevkeden bir hüküm ile cevap verdi; aynı Jüri, hükmün sonunda yer alan bir ekte, demiryollarını işleten büyük sermaye babalarının, bundan böyle, gerekli sayıda 'işçi' alınmasında daha bir eli açık davranmalarını, satın alınan iş-gücünü kullanırlarken daha bir 'itidalli' daha bir 'feragatli' ve daha bir 'tutumlu ve dikkatli' olmalarını, kutsal bir temenni olarak ifade etti.[87]

Her meslekten, her yaştan, her cinsten işçilerin oluşturduğu bu karmakarışık yığına, içimizde boğazlananların ruhlarının Odysseus'da yarattığından daha derin eziklik duygusu yaratan bu kalabalığa, daha ilk bakışta, yığın yığın Mavi kitaba hiç gerek duymadan, aşırı çalıştırmanın ne olduğunu görüp anlarız; ama gene de, bunlar-

87. "Reynolds Newspaper", [21] Ocak 1866. Ayni haftalık gazete her hafta "Korkunç ve can kaybına yol açan kazalar", "dehşet verici trajediler" vb. gibi 'sansasyonel başlıklar'la çıkıyor ve demiryollarında meydana gelen yeni facialarin uzun bir listesi ile dolu oluyordu. Kuzey Stafford hattında çalışan birişçi şu yorumda bulunmuştur: "Makinist ve ateşçinin dikkatlerinin bir an için felce uğramasının nelere yol açacağını herkes bilir. Bir insandan, kötü havada açıkta durup dinlenmeksizin bu kadar uzun zaman çalışması nasıl beklenebilir? Her gün bir benzeri görülen aşağıdaki olayı bir örnek olarak verelim: Geçen pazartesi günü bir ateşçi sabahın çok erken saatinde işe başladı. Tam 14 saat 50 dakika çalıştı. Daha bir bardak çay içmeye bile fırsat bulamadan yeniden işe çağrıldı. Böylece aralıksız 29 saat 50 dakika çalıştırıldı.

Haftanın geriye kalan kısmındaki çalışma saatleri şöyledir: çarşamba günü 15 saat, perşembe günü 15 saat 35 dakika, cuma günü 14 saat 30 dakika, cumartesi günü 14 saat 10 dakika; haftalık toplam 88 saat 30 dakika. Şimdi, bu adamın sadece 6 iş-günlük ücret tutarını aldığı andaki hayret ve şaşkınlığını tasavvur ediniz. Adam iş'te yeni idi ve bir günlük işten ne anlaşıldığını sorduğundan aldığı karşılık şu olmuştu: 13 saat, yani haftada 78 saat. Peki, fazladan çalıştığı 10 saat 30 dakika ne olmuştu? Uzun bir didişmeden sonra kendisine tazminat olarak 10 peni verildi (o da gümüş peni değildi)." (I. c., 4 Şubat 1866 sayısı.)

dan, aralarındaki göze batıcı tezat sermayenin önünde bütün insanların eşit ve aynı durumda olduklarını kanıtlayan, iki kişiyi daha görelim : bunlardan biri bir moda evinde çalışan işçi kadın diğeri bir demircidir. 1863 yılı haziranın son haftasında bütün Londra gazetelerinde "Fazla Çalışmanın Sebep Olduğu Ölüm" sansasyonel başlığını taşıyan bir haber çıkmıştı. Bu, son derece itibarlı bir modaevinde çalışan, Elise gibi tatlı isimli bir hanım tarafından sömürülen, modaevi işçisi yirmi yaşında Mary Anne Walkley'in ölümü ile ilgili idi. Çok söylenmiş eski hikâye burada da karşımıza çıkıyordu.[88] Bu kızcağız günde ortalama 16 ½ saat, işlerin arttığı mevsimde ise çok kere hiç ara vermeden 30 saat çalışıyordu; iş-gücü, yorgunluktan bitap düştüğü zaman arasıra verilen seri, şarap ya da kahve ile canlandırılıp harekete getiriliyordu. Mevsimin tam en civcivli zamanı idi. Soylu hanımların Gal'den yeni ithal edilmiş Prensesin şerefine verilen balodа teşhir edecekleri muhteşem elbiselerin dikilip hazırlanması gibi büyük bir iş vardı. Mary Anne Walkley diğer 60 kızla birlikte hiç ara vermeden 26 ½ saat çalışmıştı; kızların 30 u bir odada çalışıyordu; odada 30 insan için gerekli havanın $^1/_3$ i ya vardı ya yoktu; geceleri bir yatakta ikişer ikişer yatıyorlardı; ve yatakları, tahtalarla birbirinden ayrılıp bölmeler haline sokulmuş dar, hava-

88. Karşılaştır: F. Engels, I. c. s. 253, 254.

89. Sağlık Müdürlüğünde çalışan Dr. Letheby bir süre önce şu açıklamada bulunmuştu : "Yetişkin bir kimsenin asgari hava ihtiyacı yatak odasında 300 ayak küp, oturma odasında 500 ayak küptür." Bir Londra hastahanesinin başhekimi olan Dr. Richardson der ki : "Modaevlerinde, terzihanelerde, her türlü dikimevlerinde çalışan dikiş işçisi kadınlar üç başlı bir felâketin aşırı çalışma, havasızlık, beslenme yetersizliği veya hazım bozukluğunun pençesinde kıvranırlar. Genellikle bu tür iş her türlü şartlar altında kadınlara erkeklerden çok daha fazla uygun düşer. Bu iş kolunun hastalığı, özellikle başkentte, sermayeden kaynak alan gücü ile emekten zorla tasarruf sağlayabilen (iş-gücünü istediği gibi harcayarak masraflardan yapılan tasarrufu kastediyor) 26 kadar kapitalistin tekelinde olmasıdır. Bunların gücü, bu işçi kadınların meydana getirdiği sınıfın bütün katları arasında duyulur. Küçük işler yapan

sız pis yerlerdi.[89] Ve üstelik bu da Londra'nın en iyi modaevlerinden biri idi. Mary Anne Walkley cuma günü hastalandı ve elindeki son işi de daha evvel bitiremeden, Bayan Elise'i şaşkın bırakarak pazar günü ölüp gitti. Ölüm yatağına çok geç çağrılmış olan hekim, Dr. Keys, ölümü tesbit komitesi önünde hakkı ile tanıklık etti ve açık şunları söyledi :

"Mary Anne Walkley, aşırı kalabalık bir iş yerinde çok uzun saatler çalışmaktan ve son derece dar ve havasız bir odada yaşamaktan ölmüştür."

Bunun üzerine, jüri doktora iyi bir âdab-ı muaşeret dersi vermek için şu hükmü verdi:

"Müteveffanın ölümü nüzûlden ileri gelmiştir; ancak, aşırı kalabalık bir iş yerinde uzun saatler çalışmanın ölümü çabuklaştırmış olmasını düşündürecek sebepler vardır."

Serbest ticaretin öncülerinden Cobden ve Bright'in organı olan "Morning Star", "Bizim beyaz kölelerimiz mezara girinceye kadar durup dinlenmeden çalışırlar, eriyip tükenirler ve sessiz sedasız ölüp giderler" diye yazıyordu.[90]

---

terzi kadın küçük bir müşteri çevresi yaratabilecek olsa, rekabet onu, bu çevreyi devam ettirebilmek için, evinde ölesiye çalışmaya mecbur eder, bu da onu çalıştırdığı yardımcılarını öldüresiye fazla çalıştırma zorunda bırakır. İşi kötüye gitse veya kendi kendini ayakta tutabilecek bir duruma gelemese, bu küçük işletmenin sahibi. işin hiç de daha az olmadığı fakat hiç değilse ücretin garantili olduğu mevcut büyük kuruluşlardan birine katılır. Durum bu olunca, bu küçük iş sahibi tam bir köle haline gelmiş olur, ve toplumda kendini gösteren her değişiklik ve dalgalanma ile oradan oraya fırlatılır; kâh evinde bir odanın içinde açlıktan ölecek hale gelmiştir ya da buna yakın bir durumdadır; kâh 24 saatin 15, 16 ve hâtta 18 saatini havasına dayanılmaz iş yerlerinde ve kendisi iyi olsa bile, havasızlık yüzünden sindirilmesine imkân olmayan bir gıda ile çalışmaktadır. Havasızlığın sebep olduğu bir hastalıktan gayri bir şey olmayan verem bu kurbanlarla beslenir ve yaşar." (Dr. Richardson, "Work and Over-work", "Social Science Review", 18 Temmuz 1863.)

90. "Morning Star", 23 Haziran 1863. 'Times' bu durumdan Bright ve şürekâsına karşı Amerikan köle sahiplerini savunmak için yararlanmıştı: "Pek çoğumuz o kanıdayızdır ki, biz kendi genç kadınlarımızı, kırbaç darbeleri altında değil de açlığın kamçısı altında öldüresiye çalıştırdığımız sürece, do-

"Ölesine çalıştırma, yalnız modaevlerinin atölyelerinde değil, daha binlerce iş yerinde, işlerin iyi gittiği her yerde olağan bir şeydir. ... Örnek olarak bir demirciyi alalım. Şairlere inanmak gerekirse, dünyada demirciden daha canlı daha neşeli ve keyifli kimse yoktur. Demirci erkenden kalkar ve güneşten evvel kıvılcımlar saçmaya başlarlar; yemesi, içmesi ve uyuması diğer hiç kimseninkine benzemez. Sırf fizik bakımdan düşünlürse, orta karar iş yapan bir demirci, gerçekten, işi en iyi olan insanlardan biridir. Ama, demircimizi şehre kadar bir izleyelim, bu güçlü kuvvetli adamın nasıl bir iş yükü altında ezildiğini ve ülkedeki ölüm oranı açısından durumunu görelim. Marylebone'da (Londra'nın en büyük mahallelerinden biri) demircilerin yıllık ölüm oranı binde 31 dir, ve bu oran, İngiltere'inin ortalama yetişkin erkek ölüm oranından binde 11 daha yüksektir. Demircilik işi, ki insanlığın hemen hemen iç güdüsel hüner ve işlerinden biridir, bizatihi, hiç de kötü sayılmayacak bir çalışma şeklidir; ama, sırf öldüresiye çalıştırma yüzünden insanı mahveden bir iş haline gelir .Demirci bir günde o kadar çok çekiç sallar, o kadar çok adım atar, o kadar çok nefes alır, o kadar çok emek harcar ki, ömrü ortala-

---

ğuştan köle sahibi olan ve kölelerini, hiç değilse, iyi besleyen ve dayanılabilir şekilde çalıştıran ailelere ver yansın etmeye hemen hemen hiçbir hakkımız olmaz." ('Times', 2 Temmuz 1863.) Bir Tory organı olan 'Standard' gazetesi de ayni şekilde Rahip Newman Hall'u ayıplıyordu: "O köle sahiplerini aforoz eder, ama bir yandan da, Londra'nın araba sürücülerini ve biletçilerini ve başkalarını köpeğe bile yakışmayacak bir ücretle, günde 16 saat çalıştıran sayın baylarla bir arada, içi sızlamadan dua eder." Nihayet, daha 1850 de kendisi hakkında "dehanın canı cehenneme, ama yarttığı efsane hâlâ yaşıyor" (Zum Teufel ist der Gnius der kultus ist geblieben, dediğim kâhin Thomas Carlyle da konuştu. Kendileri zamanımızın biricik büyük olayı olan Amerikan İç Savaşını kısacık bir benzetişle şu seviyeye indirirler: "Kuzeyli Peter, Güneyli Paul'ün kafasını bütün gücü ile kırmak ister, çünkü Kuzeyli Peter işçisini 'günlüğüne', Güneyli Paul ise 'ömrü boyunca' kiralar." ("Macmillan's Magazine." Ilias Americana in nuce. Ağustos 1863.) Tory'lerin sempati borusu —asla taşranın tarım işçileri için değil, şehir işçileri için böylece nihayet örttürülmüş oluyordu. Bütün bunların özü, aslı köleliktirl

ma 50 yılı ya bulur ya bulmaz. Harcadığı hayat gücünün her gün dörtte bir oranında artırması için, demirci çok daha fazla çekiç sallamaya, çok daha fazla adım atmaya, çok daha fazla nefes almaya ve diğer her şeyi çok daha fazla yapmaya zorlanır. O bu, gayreti gösterir; istenilen sonuç alınır, belli bir zaman aralığında dörtte bir kadar fazla iş çıkar; ve 50 yerine 37 yaşında ölür gider.'[91]

4. — GÜNDÜZ VE GECE İŞİ VARDİYA SİSTEMİ

DEĞERLENME, değere değer katma süreci açısından bakıldığında, değişmeyen sermaye, yani üretim araçları, sırf, emek ve emeğin her zerresi ile birlikte belli oranda bir artık-emek yutmak için mevcuttur. Değişmeyen sermaye bu işi yapmadığı sürece, bizatihi mevcudiyeti bile kapitalist için olumsuz bir kayıp teşkil eder; çünkü, atıl kaldığı zaman boyunca faydası olmayan, işe yaramayan bir sermaye yatırımını temsil eder; bunun yanında, işe verilen ara, işe yeniden başlanması için ek bir harcamayı gerekli kılar kılmaz, bu kayıp olumlu bir kayıp haline gelir. İş-gününün gündüzün sınırlarını aşıp geceye doğru uzatılması, istenileni ancak pek az sağlar, canlı emeğe duyulan doymak bilmez susuzluğu ancak pek az giderir. Bundan dolayı, günün 24 saatinde emeğe el koymak, kapitalist üretiminin temel dürtüsü, mutlak eğilimidir. Ama bu, fizik bakımdan imkânsız olduğundan yani bir ve ayni iş-gücü gece ve gündüz devamlı olarak yutulamıyacağı için, bu fizik kullanılan iş-gücünü değiştirme yoluna gidilmesi bir zorunluluk olur. Değiştirme çeşitli şekillerde olabilir; örneğin bir kısım işçi ve personel bir hafta gündüz, bir hafta gece işi görür vb. Bilindiği gibi bu vardiya sistemi, bu posta değiştirme sistemi, İngiliz pamuklu sanayiinin hızla palazlandığı ilk gençlik döneminde en yaygın şekilde uygulanmıştı; bugün de,

91. Dr. Richardson, 1. c.

diğer birçok yerlerde olduğu gibi Moskova dolaylarındaki pamuk ipliği sanayiinde de geliştiği görülmektedir. Bu 24 saatlik üretim süreci, Büyük Britanya'nın şimdiye kadar 'serbest' olagelmiş bir çok endüstri kolunda bugün hâlâ sistem olarak uygulanır; İngiltere, Gal ve İskoçya'daki yüksek fırınlar, demir fabrikaları, demir levha ve saç fabrikaları ve diğer madenî eşya fabrikaları, diğer bir çokları arasında, sistemin bugün de uygulandığını gördüğümüz işyerleridir. İşçiler, yetişkin erkek ve kadınlarla, her iki cinsten çocuklardan meydana gelir. Çocukların ve daha büyükçe kimselerin yaşları 8 ile (bazı hallerde 6) 18 yaşları arasında değişir.[92] Bazı kollarda kızlar ve kadınlar geceleri erkek işçilerle bir arada çalışırlar.[93]

Gece işinin genel kötü etkileri bir yana,[94] üretim sü-

92. "Children's Employment Commission. Third Report", Lond. 1864, s. IV, V, VI,

93. "Staffordshire'da olsun, Güney Gal'de olsun genç kızlar ve kadınlar kömür ocaklarında ve kok kömürü elde etme işinde çalıştırılırlar; hem de yalnız gündüzleri değil, geceleri de çalışırlar. Bu, parlamento'ya sunulan raporlarda, büyük ve apaçık fenalıkları olan bir uygulama olarak sık sık belirtilen bir durumdur. Erkeklerle bir arada çalışan, giyimleri ile onlardan hemen hemen hiç ayırdedilmeyen, pislik ve dumandan tanınmaz hale gelen bu kadınlar, kadınlığa yaraşmaz bu işin kaçınılması hemen hemen imkânsız bir sonucu olarak, kendi kendilerine olan saygılarını kaybetmenin sebep olduğu bir karakter soysuzlaşmasına uğrarlar." (I. c. 194. s. XXVI. Karşılaştır: "Fourth Report" (1865) 61, s. XIII.) Cam fabrikalarında durum aynıdır.

94. Gece işinde çocuk işçi çalıştıran bir çelik fabrikatörü şunu belirtmişti: "Geceleri çalışıp da gündüzün uyuyamayan, uygun ve gerekli bir şekilde dinlenemeyen çocukların ertesi gün gelişigüzel orada burada dolaşmaları tabii bir şeydir." (I. c. "Fourth Rep.", 63, s. XII.) Vücut sağlığının korunması ve vücudun gelişmesi için güneş ışığının taşıdığı önem üzerinde bir hekim diğer şeyler yanında, şunları belirtir: "Güneş ışığı vücuttaki dokular üzerinde, bunlara sertlik ve esneklik kazandırarak, doğrudan doğruya etki yaratır. Normal miktarda ışıktan yoksun kalmış hayvanlarda dokular, gevşek ve esneklikleri gelişmemiş olarak kalırlar, uyarım yetersizliği nedeniyle sinir gücü gerilim yeteneğini yitirir, büyüme sırasında gelişmesi gereken her türlü duyarlılık gelişmez, güdük kalır. ... Devamlı, bol güneş ışığı ve günün bir kısmında doğrudan doğruya güneş ışınları almaları çocukların sağlığı için son derece önemli ve gereklidir. Işık, gıdaların daha iyi sindirilmesine yardım eder, lifleri, teşekküllerinden sonra, sertleştirir. Işık, görme organları üzerinde uyarım etkisi yapar ve bu yoldan beynin çeşitli fonksiyonlarında daha fazla işleklik meydana gelmesine

recinin aralıksız 24 saat devam etmesi, örneğin, son derece yorucu olan ve her işçi için resmî iş-gününün, gece ve gündüz, en çok 12 saat olduğu, daha önce sözünü ettiğimiz endüstri kollarında nominal iş-günü sınırını aşmak fırsat ve olanağını sağladığı için son derece memnuniyetle karşılandı. Şurası var ki, bu sınırı aşan aşırı çalıştırma, birçok hallerde, İngiliz resmî raporlarındaki sözlerle ifade edecek olursak' 'gerçekten dehşet verici' dir.[95]

Rapor şöyle devameder: *"Aşağıdaki tanık ifadelerinden 9 ile 12 yaşları arasında çocuklara yaptırılan işi görüp de ister istemez, anne ve babalarla patronların ellerindeki güç ve yetkileri böylesine kötüye kullanmalarına artık daha fazla göz yumulmaması gerektiği sonucuna varmıyacak bir insan aklı ve vicdanı düşünülemez"*[96]

"Çocukların, işlerin sıkışık olduğu zamanlarda olduğu gibi normal zamanlarda da, gece ve gündüz vardiyalarında çalıştırılmaları iş-gününün haksız ve utanç verici bir şekilde uzatılmasına yol açıyor. Bu uzatma, birçok hallerde, zulmün de ötesinde inanılmayacak derecelere varıyor. Çalıştırılan çocuklar arasından bir ya da birkaçının şu ya da bu nedenle işe gelmemesi seyrek görülen bir şey değil. Böyle zamanlarda, kendi işlerini bitirmiş bir ya da daha fazla çocuğa, işe gelmemiş çocukların noksan kalan işleri tamamlatılıyor. 'İşe gelmeyen çocukların noksan kalan işlerini nasıl tamamlıyorsunuz?'

---

sebep olur." Bu pasajı "Sağlık" (1864) adlı eserinden aldığımız Worcester 'General Hospital'in Başhekimi W. Strange Soruşturma Komiseri White'a yazdığı bir mektupta şunları kaydediyor: "Bir süre önce Lancashire'da gece işinin çocuk işçiler üzerindeki etkilerini görmek fırsatını buldum; bazı iş-verenlerin ısrarla belirtmekten pek hoşlandıkları iddialarının aksine, şunu kesinlikle belirtmek isterim ki, gece işinde çalıştırılan çocukların sağlığı bundan zarar görmüştür. 'Children's Employment Commission, Fourth Report" 284, s. 55. Bu türlü şeylerin ciddî tartışma ve görüş ayrılıklarının konularını teşkil ediyor olması, kapitalist üretimin kapitalistlerin ve hempalarının 'beyin - fonksiyonları'nı nasıl etkilediğini çok iyi gösterir.

95. I. c. 57, s. XII.

96. I. c. ("4 th Rep.", 1865), 58, s. XII.

diye sorduğum bir demir levha fabrikası yöneticisinin buna verdiği cevap, bu sistemin herkesçe bilindiğini apaçık gösterir: 'Bunu benim kadar siz de biliyorsunuz.' Bununla olguyu itiraf ediyor, inkâr yoluna gitmemiş oluyordu."[97]

"Nominal iş-gününün sabah saat 6 dan akşam 5 ½ a kadar devam ettiği bir demir levha fabrikasında, bir oğlan her hafta 4 gece çalışmış, ve işten ertesi günün akşamı en erken saat 8 ½ den önce ayrılmamıştı ... ve bu böyle 6 ay sürmüştü." "Bir diğer çocuk 9 yaşında iken, zaman zaman, birbiri peşisıra 12 şer saatlik üç vardiyada çalışmış, yaşı 10 a basınca, çalışması birbiri peşisıra iki gün ve iki geceye çıkmıştı." "Şimdi 10 yaşında olan bir üçüncüsü, üç gece sabahları saat 6 dan gece 12 ye, diğer geceler de akşam 9 a kadar çalışmıştı." "Bir dördüncü, şimdi 13 yaşında, bütün bir hafta boyunca akşam saat 6 dan ertesi gün öğle vakti 12 ye kadar, zaman zaman da birbiri peşi sıra üç vardiyada, örneğin pazartesi sabahından salı gecesine kadar çalışmıştı." "Şimdi 12 yaşında olan bir beşinci çocuk, Stvely'de bir demir dökümhanesinde 14 gün boyunca sabahları saat 6 dan gece saat 12 ye kadar çalışmıştı, ve artık çalışamıyacak durumda." George Allinsworth, yaşı 9: "Buraya geçen cuma geldim. Ertesi gün gece yarısından sonra saat 3 te işe başladık. Bunun için bütün gece burada kaldım. Evim buradan 5 mil uzakta. Altıma önlüğümü, üstüme de ceketimi çekip yerde uyudum. Diğer iki gün sabah saat 6 da burada idim. Evet! sıcak bir yer burası. Buraya gelmeden önce, bir yıla yakın taşrada bunun gibi bir yer de çalışıyordum. Orası çok daha büyüktü bir fabrika idi. Orada da cumartesi günleri sabahın 3 ünde kalkardım, ama hiç değilse eve gider uyuyabilirdim; evimize yakındı. Diğer günler sabahları saat 6 dan akşamları 6 veya

97. I. c.

7 ye kadar çalışırdım," vb.[98]

Şimdi, bir de, bizzat sermayenin bu 24 saat sistemi

98. I. c. s. XIII. Bu "iş-gücünün kültür derecesi, tabiatiyle, bir Soruşturma Komiserinin taraf olduğu aşağıdaki diyaloglarda göründüğü kadar olmak gerekir; 12 yaşındaki Jeremiah Haynes: "Dört kere dört sekiz eder; ama, dört dört 16 eder. ... Kral bütün para ve altınların sahibi olan bir kimsedir. Bizim bir kralımız var, onun bir kraliçe olduğu söyleniyor. ona Prenses Alexandra diyorlar. Onun Kraliçenin oğlu ile evlendiğini söylüyorlar. Prenses denilen kimse erkektir." 12 yaşındaki Wm. Turner: "İngiltere'de yaşamıyorum. Sanırım, böyle bir ülke var, eskiden hiç bilmiyordum." 14 yaşındaki John Morris: "Dünyayı Tanrı'nın yarattığını ve bütün insanların, biri hariç, boğulduğunu söylerlerken duydum; bu kalanın küçük bir kuş olduğunu işittim." 15 yaşındaki William Smith: "Tanrı erkeği yaptı, erkek de kadını." 15 yaşındaki Edward Taylor: "Londra hakkında hiçbir şey bilmiyorum" 17 yaşındaki Henry Matthewman: "Arasıra kiliseye giderim. ... Vaazlarda geçen bir isim vardı, Jesus Christ denilen, biri; ama, bir başka isim söyleyemem ve onun üzerine de hiçbir şey söyliyemem. O öldürülmedi, herkes gibi öldü. O bazı bakımlardan diğer insanlar gibi değildi; çünkü, o bazı bakımlardan dindardı, başkaları değil." (I. c. 74, s. XI.) "Şeytan iyi bir insandır. Nerede yaşadığını bilmiyorum. Christus [İsa] kötü bir herifti." 'Bu kız çocuğu (10 yaşında) God'un [Tanrı] harflerini Dog [köpek] gibi sıralıyor ve kraliçenin adını bilmiyordu" ("Ch. Empl. Comm V. Rep.", 1866, s. 55, n. 278.) Madenî eşya sanayiindeki sistem aynen cam ve kâğıt sanayiinde de görülür. Kâğıdın makinelerle yapıldığı bütün kâğıt fabrikalarında, paçavraların ayıklanıp ayrılması işi hariç, diğer bütün işler gece yapılır. Bazı hallerde, vardiya sisteminin yardımı ile, gece işi bütün hafta boyunca ve genellikle pazar gecesi başlayıp izleyen haftanın cumartesi gününün gece yarısına kadar olmak üzere aralıksız devam eder. Bir haftada gece vardiyasında çalışanlar 5 gün 12 saat, 1 gün 18 saat, gece vardiyasının işçileri 5 gece 12 saat, 1 gece 6 saat çalışırlar. Diğer bazı hallerde her vardiya, gün değiştirerek, birbiri peşisıra 24 saat çalışır. 24 saati tamamlamak için bir vardiya pazartesi günü 6 saat, cumartesi günü 18 saat çalışır. Gene diğer bazı hallerde ikisi arası bir sistem uygulanır; burada kâğıt makinelerinin başında çalışan kimseler haftada her gün 15 - 16 saat çalıştırılırlar. Soruşturma Komiseri Lord, bu sistem için, 12 saatlik ve 24 saatlik vardiya sistemlerinin bütün kötülük ve zararlarını biraraya getirir, der. 13 yaşından küçük çocuklar, 18 yaşın altındaki kimseler ve kadınlar bu gece vardiyasında çalıştırılırlar. İşçiler, kendilerinden vardiyayı devralacak işçilerin gelmemesi hallerinde, bu 12 saatlik vardiya sisteminde zaman zaman, peşi peşine iki vardiya, yani 24 saat çalışmak zorunda kalıyorlardı. Tanık ifadelerinin ortaya koyduğuna göre, oğlan ve kız çocuklar çoğu zaman aşırı çalıştırılıyor, bu aşırı iş saatlerinin aralıksız 24 ve hattâ 36 saate kadar çıkması hiç de ender olmuyordu. 'Devamlı ve değişmez' bir iş olan cam temizleme ve parlatma işinin yapıldığı yerlerde, bütün ay boyunca günde 14 saat çalışan 12 yaşındaki kız çocukların "iki veya en fazla üç defa verilen yemek araları dışında, düzenli ve belli hiçbir dinlenme tatili verilmeksizin." çalıştırıldıkları görülür. Düzenli gece işinin tamamen bırakıldığı bazı fabrikalarda fazla çalıştırma çok daha korkunç ölçülere ulaşıyor ve "bunlar çok zaman en pis, en sıcak ve en sıkıcı işler oluyor" (Children's Employment Commission, Report IV, 1865, s. XXXIII ve XXXIX).

üzerine neler dediğini dinleyelim.

Sistemin aşırılıkları, iş-gününü "zalimce ve inanılmaz derecede" uzatmaya âlet edilmesi, şüphesiz sukûtla geçiştirilir. Sermaye, sistemin sadece normal şeklinden söz eder.

Aralarında sadece % 10 u 18 yaşından küçük, bunun da sadece 20 si gece işinde çalışan erkek çocuk olan, 600 ile 700 kişi arasında işçi çalıştıran iki çelik fabrikatörü, Bay Naylar ve Vickers görüşlerini şöyle belirtirler:

"Sıcaklık çocuklara hiç zarar vermez. Isı zaten 86-90 derece (Fahrenheit). ... Demirhane ve saçhanede işçiler vardiya sistemi ile gece ve gündüz çalışırlar; ama bunun yanında, diğer bütün işler gündüz işidir ve sabah saat 6 dan akşam 6 ya kadar çalışılır. Demirhanedeki işçiler gündüz saat 12 den gece 12 ye kadar çalışırlar. Bazı işçiler, gece ile gündüz arasında bir ayrım yapmadan, geceleri devamlı çalışırlar. ... Gündüz ile gece işinin sağlıkta (kimin sağlığında? Naylor ve Vickers Beylerin sağlığında mı?) herhangi bir fark yaptığını görmüyoruz; ve muhtemeldir ki işçiler bir ve aynı dinlenme zamanında, vardiyaya göre çalıştıkları zamandakinden daha iyi uyuyup dinleniyorlar. 18 yaşından küçük takriben 20 çocuk gece postasında çalışır. ... Gece 18 yaşından küçük çocuk çalıştırmasak işler yürümez. Derdimiz üretim masraflarının artmasındandır. Usta işçi ve kısım şefleri bulmak zordur; oysa, istediğiniz kadar çocuk ve genç bulabilirsiniz. ... Çalıştırdığımız küçüklerin sayısı bakımından, gece işinin sınırlandırılması konusunun bizim için pek az önemli ya da bizi çok az ilgilendiren bir şey olduğu şüphesizdir."[99]

3000 oğlan çocuk ve yetişkin erkek çalıştıran, ve bunların bir kısmının ağır demir ve çelik işlerinde 'vardiya usulüne göre gece ve gündüz' çalıştırıldığı John Brown

99. "Fourth Report etc.", 1865, 79, s. XVI.

and Co. demir ve çelik kumpanyasından J. Ellis, ağır çelik işlerinde iki yetişkin erkeğe bir veya iki küçük çocuk düştüğünü söyler. Bu işletmede 18 yaşın altında 500 kişi vardır, bunların $^1/_3$ i yani 170 i 13 yaşından küçüktür. Teklif olunan kanun değişikliği üzerinde J. Ellis'in görüşü şudur :

"18 yaşından küçük hiç kimse 24 saatte 12 saatten fazla çalıştırılmamalı görüşünün pek itiraz edilebilir bir şey olduğunu sanmıyorum. Ama, gece işinde çalıştırılmayacak çocuk yaşının 12 nin üstünde bir yaş olabileceği kanısında da değilim. Şimdiye kadar çalıştırdığımız çocukların gece çalıştırılmasını yasaklamaktansa, 13 ve hattâ 15 yaşından küçük çocukların çalıştırılmalarını büsbütün yasaklayan bir kanun bile kabul edebiliriz. Gündüz vardiyasında çalışan çocukların gece vardiyasında da çalışmaları gerekir; çünkü, yetişkin erkekler durmadan gece işi yapamazlar: bu onların sağlığını mahvedebilir. Bununla beraber, haftalık nöbetlerle yürütülürse, gece işinin zararlı olacağını sanmıyoruz."

(Naylor ve Vickers, kendi işlerinin çıkarıyla tam bir uyuşma halinde gördükleri için, bunun tersine inanıyorlardı; devamlı olanı değil, belli zamanlarda değişen gece işi, herhalde, sağlığa zarar verir, diyorlardı.)

"Gece işinde vardiya usulüne göre çalışan kimselerin, sadece gündüz işinde çalışanlar kadar sağlam ve sıhhatli olduklarını görüyoruz. ... Bizim, 18 yaşından küçük kimselerin gece çalıştırılmaması konusundaki itirazımız masrafların artması yüzündendir; biricik sebep de budur. (Ne sinik bir saflık!) Masraflardaki bu artışın, işin dürüst ve fakat başarılı bir şekilde yürümesi istendiği takdirde, kaldırılamıyacak kadar büyük olacağı kanısındayız. (Riyakârca lâf ebeliği!) Burada emek kıttır ve böyle bir kayıt konursa emeğin yeterli miktarda bulunması imkânsızlaşacaktır."

(Bu, Ellis, Brown ve Şürekâsının, iş-gücüne değerini tam ödeme zorunluğunun mukadder şaşkınlığına uğrayabileceği anlamına gelir.)[100]

Cammell Co. Cyklops Demir ve Çelik Kumpanyası, biraz evvel gördüğümüz John Brown Co. gibi, büyük bir teşebbüstür. Bunun yöneticisi, hükümet komiseri White'a ifadesini yazılı olarak vermişti. Kendisine gözden geçirmek için geri verilmiş olan müsveddeyi, sonradan, nedense, yok etmeyi uygun bulmuştu. Ama, Komiser White'in kuvvetli bir hafızası vardı. Çocukların ve gençlerin gece çalıştırılmaları yasağının Cyklopslar için 'imkânsız bir şey' olduğunu, bunun işinizi bırakın demekten başka bir şey demek olamayacağını, oysa, çalıştırdıkları kimseler arasında 18 yaşından küçük olanların % 6 dan biraz daha fazla, 13 yaşından küçük olanların sadece % 1 kadar olduklarını yazılı ifadede okumuş olduğunu White çok iyi hatırlıyordu.[101]

Attercliffe'deki Sanderson, Bros, Co. Demir-Çelik ve Demir Levha Kampanyasından E. F. Sanderson aynı konuda şunları söylemiştir:

"18 yaşından küçük kimseleri geceleri çalıştırma yasağı büyük güçlükler doğuracaktır, çocuk emeğinin yerini yetişkin erkek emeği ile doldurmanın yol açacağı masraf artışı bunların başında gelir. Bunun ne kadar olacağını söyliyemem; ama, herhalde, fabrikatörün çelik fiyatını yükseltebilmesine imkân verecek kadar fazla olmayacaktır ve bunun sonucu olarak, yetişkin erkekler (ne garip kafalı insanlar!) bunu yüklenmeyi şüphesiz reddedecekleri için, zarar onun sırtında kalacaktır."

Bay Sanderson, çocuklara ne ücret verdiğini bilmiyor, ama *"Herhalde haftada çocuk başına 4 veya 5 şilin olmalı. ... Çocukların işleri genellikle ('genellikle' tabii*

100. I. c. 80, s. XVI. XVII.
101. I. c. 82, s. XVII.

'her zaman' değil) çocukların kuvvetlerinin yettiği türden işlerdir; dolayısiyle, uğranılacak kaybı telâfi etmek için, yetişkin erkeklerin daha büyük olan güçlerinden herhangi bir kazanç elde edilemez; ya da ancak, metallerin çok ağır olduğu hallerde kazanç sağlanabilir. Emirlerinde çocuklar olduğu zaman erkekler daha az söz dinler oldukları için, aralarında çocuk olmamasından da pek hoşlanmazlar. Bundan başka, işi öğrenmek için, çocukların erken yaşta işe başlamaları gerekir. Çocukların çalışması sırf gündüz işi ile sınırlandırılırsa bu amaç gerçekleştirilemez."

Niye gerçekleşmesin? Çocuklar el işlerini gündüz niye öğrenemezlermiş? Buna ne gibi bir neden gösterebilirsin?

"Yetişkin erkekler, vardiyaları değiştikçe, kâh gündüz kâh gece çalıştıkları için, her değişmede kendi yanlarında çalışan çocuklardan ayrı düşerler, bu yüzden de onlardan sağladıkları kârın yarısını kaybedebilirler. Yetişkinlerin çocuklara iş öğretmeleri, bunların aldıkları ücretin bir kısmı sayılır, bundan ötürü de yetişkinlerin çocuk emeğini ucuz fiyata elde etmelerini sağlar. Her yetişkin, bu yoldan sağladığı kârın yarısını kaybeder."

Diğer bir deyimle bu, Sanderson'lar yetişkinlerin ücretlerinin bir kısmını çocukların gece işlerinden sağladıkları kazançlar yerine kendi keselerinden ödemek zorunda kalabilecekler, demektir. Bu yüzden Sanderson'ların kârı bir miktar düşebilecektir; çocuklar işlerini gündüz öğrenemezler denmesinin Sanderson'ların kafalarında olup da açığa vurulmayan nedeni işte budur.[102] Bundan başka, bu durumda çocuklardan arta kalacak gece işleri yetiş-

102. "Bizim düşünen çağımızda her şey için, ne kadar kötü ya da abes olursa olsun, iyi bir sebep gösteremeyen bir kimsenin fazla değeri yoktur. Dünyada çürümüş ve bozulmuş ne varsa, bunların hepsi en iyi nedenlerle çürümüş ve bozulmuşlardır." (Hegel, I. c. s. 249).

kinlerin omuzlarına yüklenecektir ki, onlar buna dayanamazlar. Sözün kısası, doğacak güçlükler o derece büyük olabilir ki, bunlar, muhtemelen, gece işinin toptan bırakılmasına yol açabilirler. E. F. Sanderson der ki : *"Bizatihi çelik üretimi bakımından bu en küçük bir fark yaratmaz, fakat!"* Fakat Sanderson'lar çelikten daha başka ve daha fazla bir şey yapmak zorundadırlar. Çelik yapımı para yapımının bahanesidir. Eritme fırınları, haddhaneler vb., binalar, makineler, demir, kömür vb., çeliğe dönüşmekten daha başka ve daha fazla bir şey yapmak zorundadırlar. Bütün bu şeyler, artık-emek yutmak için elde tutulur, ve , şüphesiz, 24 saatte 12 satten daha fazla artık-emek yutarlar. Allahın ve kanunun inayetiyle, bunlar, gerçekte, Sanderson'lara belli bir sayıda işçinin iş zamanı üzerine günün tam 24 saati için çekilmiş bir çek verirler; ve emek emme fonksiyonlarında bir kesilme, bir duraklama olur olmaz, sermaye olma niteliklerini kaybederler, dolayısiyle Sanderson'lar için net bir kayıp olurlar.

"Hem de, bu derece pahalı makinelerin yarı iş zamanı boş kalmaları yüzünden kayba uğranır; ve, bizim şimdiki sistemde elde edebildiğimiz ürün kitlesi kadar bir miktarı üretebilmek için, masrafları iki misline çıkaracak iki misli bina ve iki misli makine kullanmamız gerekecektir."

Sorulması gereken bir soru var: yalnız gündüz işi yapmalarına izin verilen ve dolayısiyle binaları, makineleri, hammaddeleri geceleri 'âtıl' kalan diğer kapitalistler içinde sırf bu Sanderson'lar böyle bir ayrıcalığı niçin ve neye dayanarak talep ederler?

Bütün Sanderson'lar adına E. F. Sanderson'un buna cevabı şudur: *"Makinelerin atıl kalmasından uğranılacak zararın, yalnız gece çalışan bütün endüstri kolları için söz konusu olacağı bir gerçektir. Ne var ki, bizim iş ko-*

lumuzda eritme fırınları kullanma zorunluluğu fazladan bir kayba yol açar. Bunlar çalışır halde tutulacak olursa (işçinin yaşayan özü yerine) bundan böyle yakıt maddeleri israf edilmiş olur; çalışır halde tutulmayacak olursa, tekrar ateşleme ve gerekli ısı derecesinin elde edilmesi için, bu kere de, zaman kaybına uğranılır. (Oysa, işçilerin, bu arada 8 yaşında çocukların, uyku zamanından uğradıkları zarar, Sanderson ve avenesi için bir iş zamanı kazancıdır). *Ayrıca da fırınlar ısı değişiminden zarar görürler.*" (Oysa, bu aynı fırınlar, işin gece ve gündüz işi olarak değişmesinden hiçbir zarar görmezler.)[103]

---

103. "Children's Employment Commission. Fourth Report". 1865, 85, s. XVIII. Cam fabrikatörlerinin, çocuklara muntazam yemek tatilleri vermenin imkânsız olduğu, çünkü, bu taktirde fırınlardan çıkan belli bir miktar ısının 'tamamen kayıp' yani 'israf' olacağı gibi endişelere Komiser White cevap verir. White'ın cevabı, paralarını harcarken kapitalistlerin katlandıkları 'imsâk'tan, kendilerine reva gördükleri 'dervişane davranış'tan ve gösterdikleri 'tutumluluk'tan ve insan hayatını Timurlenk'vari bir hovardalıkla 'israf' etmelerinden duygulanan Ure, Senior vb. ile bunların ardından gelen Roscher vb. gibi küçük çaplı Alman yardakçıların verdikleri cevaba hiç benzemez: 'Saati ve süresi belli yemek tatilleri verilmesi halinde, şimdikinden belli bir miktardan fazla bir ısı kaybına uğranabilir; ne var ki, cam yapımevlerinde çalıştırılmakta olan ve yemeklerini, bir kere bile olsun, rahatlıkla yiyemeyen ve sindirim için kısacık bir dinlenme süresinden yoksun bırakılan gelişme halindeki çocuklar dolayısiyle uğranılan ve şu anda bütün Krallıkta sürüp giden hayat - gücü ısrafı ile karşılaştırılacak olursa, para-değer olarak katlanılan kayıp, bunun yanında hiç kalır." (I. c. s. XLV. Bu sözler, 'ilerleme yılı' olan 1865 yılı için söyleniyor! Kaldırma ve taşıma işleri için gereken güç harcaması bir yana, şişe ve billûr eşya yapılan atölyelerde, böyle bir çocuk, işini yaparken her 6 saatte 15-20 millik (İngiliz) bir yol yürür! Ve iş, çok zaman 4-15 saat devam eder. Bu cam yapımevlerinin bir çoğunda, Moskova iplik fabrikalarındaki gibi, 6 saatlik vardiya sistemi uygulanır. "Haftalık iş süresi boyunca aralıksız olarak elde edilebilen azamî dinlenme zamanı 6 saattir; bunun da bir kısmı, fabrikadan eve, evden fabrikaya gidip gelmeye, her biri bir miktar zaman alan yıkanmaya, giyinmeye ve yemek yemeye harcanır. Böylece, dinlenmek için, gerçekte, pek kısa bir zaman kalır. Uykudan fedakârlık etmedikçe, oyun oynamaya ve temiz hava almaya zaman kalmaz; oysa bunlar, böylesine sıcak bir ortamda böylesine yorucu işlerde çalıştırılan çocuklar için vazgeçilmez şeylerdir. ... Bu kısacık uyku da kesiksiz olsa iyi; çocuk, gece ise kendi kendine ,gündüz ise sokağın gürültüsü ile uyanmak zorundadır." Bay White örnekler veriyor: "Bir oğlan durmaksızın 36 saat çalıştırılmıştı; 12 yaşında çocuklar gece yarısından sonra saat 2 ye kadar çalıştırılmışlar ve sabaha karşı işe yeniden başlamak üzere saat 5 e kadar (3 saat!) atölyede uyumuşlardı!" Genel Raporun redaksiyonunu yapmış olan Tremenheere ve Tufnell şöyle diyorlar:

5. — NORMAL BİR İŞ-GÜNÜ SAĞLAMA KAVGASI, 14. YÜZYILIN ORTASINDAN 17. YÜZYILIN SONUNA KADARKİ DÖNEMDE İŞ-GÜNÜNÜ UZATMAK AMACIYLA ÇIKARILAN ZORLA ÇALIŞTIRMA KANUNLARI

"BİR iş günü nedir?" Sermayenin, günlük değerini ödediği iş-gücünü tüketebileceği zaman ne uzunluktadır? İş-günü, iş-gücünün kendisini yeniden üretmek için gerekli iş zamanının ne kadar ötesine uzatılabilir? Bu sorulara, görülmüş olduğu gibi, sermaye şöyle cevap verir: İş-günü, 24 saatlik tam günün, iş-gücünün yeniden işe koşulabilmesi için mutlak gerekli, birkaç dinlenme saati çıktıktan sonraki kısmıdır. Şurası, daha baştan, apaçık bellidir: işçi bütün hayatı boyunca iş-gücünden başka bir şey değildir; bunun için de, kendisinin kullanılabilir bütün zamanı, tabiaten de hukuken de, iş zamanıdır; ve ve sermayenin kendi kendisinin değerlendirmesine, değerine değer katmasına yarayan ve hizmet eden ve bunun için varolan bir şeydir. İnsanın insan haline gelmesi için gerekli zaman, insanın fikren ve ruhen gelişmesi için gerekli zaman, insanın sosyal fonksiyonlarını yerine getirebilmesi için gerekli zaman, insanın beden ve kafa güçlerini serbestçe kullanıp harcaması için gerekli zaman; ve hattâ pazar gününün ibadet zamanı bile —koyu dindarlarla dolu bir ülkede böyledir—[104] ham hayallerdir! Ama

---

"Oğlan çocukların, kız çocukların ve kadınların bir günlük veya bir gecelik çalışma süresinde çıkardıkları iş miktarı inanılamayacak, olağanüstü bir şeydir." (I. c. s. XLIII ve XLIV.) Bu arada, belki de, akşamın geç saatlerinde, 'dünya nimetlerinden elini ayağını çekmiş, sayın camcı kapitalist, kafası porto şarabı ile dumanlı, klüpten çıkmış, dilinde aptalca tuturulmuş bir mırıltı, evinin yolunu tutmuştur: "Britons never, never shall be slaves!" ("Britonlar hiçbir zaman ve asla köle olmazlar!")

104. Örneğin, İngiltere'de bugün bile, zaman zaman, taşrada evinin önündeki küçük bahçesinde çalışmasıyla, pazar gününün kutsallığına saygı göstermemesi nedeniyle bir işçinin hapis cezasına çarptırıldığı olur. Aynı işçi, metal eşya, kâğıt veya cam fabrikalarındaki işine pazar günü gelmemesi halinde, bu

sermaye, artık-emek ele geçirme yolunda ölçü tanımı yan, gözü dönmüş ihtirası ile, artık-emeğe karşı duyduğu kurtça açlıkla iş-gününün sadece ahlâki üst sınırını aşmakla kalmaz, sırf fizik üst sınırını da aşıp geçer. İnsan vücudunun büyümesi, gelişmesi ve sağlıklı bir halde devam etmesi için gerekli zamanı sermaye yer, yutar. Sermaye, temiz hava alması ve güneş ışığı görmesi için gerekli zamanı işçinin elinden zorla alır. Sermaye, yemek saatlerinden kemirip tırtıkladığı zamanları, her fırsatta ve her imkân bulduğu zaman ve yerde, üretim sürecine katar; öyle ki, sadece bir üretim aracı durumunda bulunan işçiye yemeği buhar kazanına kömür, makineye yağ ve yakıt verilmesi gibi tıkıştırıp verilir. Hayat gücünün kendisine gelmesi, toplanıp yenilenmesi ve yeniden zindelik kananabilmesi için gerekli sağlıklı bir uyku, mutlak olarak tükenmiş bir organizmanın canlılığını tekrar kazanabilmesi için daha kısaltılması mümkün olmayan bir süreye indirilip dondurulmuştur. İş-gününün sınırı burada, iş-gücünün normal şekilde muhafaza ve devam ettirilmesi gözönünde tutularak belirlenmez; tersine, işçinin dinlenme zamanının sınırı, ne kadar kahredici ve ne kadar ıstıraplı olursa olsun, iş-gücünün bir günde mümkün olabilecek en yüksek harcanma miktarı ile belirlenir. İş-gücünün hayatının ne kadar süreceği serma-

---

din bir nedenle olsa bile, mukaveleyi ihlâl ettiği gerekçesiyle cezaya çarptırılır. Geleneğe bağlı Parlamento, sermayenin 'kendi kendini değerlendirme', değerine değer katma amacı söz konusu ise, pazar gününün kutsallığına gösterilen saygısızlığa kulağını tıkar, hiçbir şey duymaz olur. Balıkçı ve tavukçu dükkânlarında çalışan gündelikçilerin pazar günleri çalışmanın yasaklanmasını istedikleri (Ağustos 1863 tarihli) bir muhtırada, bu kimselerin haftanın ilk 6 günü ortalama 15 saat, pazar günleri 8-10 saat çalışıldığı kaydediliyor. Gene bu muhtıradan, Exeter Hall'ün riyakâr aristokratları arasındaki oburların 'pazar günü çalışmayı' özellikle teşvik ettiklerini öğrenlyoruz. 'Maddi zevklerine ve rahatlarına ihtimam gösterınede böylesine gayretli olan bu 'dini-bütünler' Hristiyanlıklarını fazla çalışmayı, fakirliği ve açlığı başkalarına bırakma mahviyetkârlığı ile teyid ve ıspat ediyorlar. Zevkperestlik onlar (işçiler için çok zararlıdır (Obseguium ventrisistis (den Arbeiter) perniciosius est.)

yenin umurunda bile değildir. Onu ilgilendiren biricik şey, bir günde harekete getirilebilecek iş-gücünün azamî miktarının ne olduğudur. Sermaye bu azami iş-gücü ele geçirme hedefine, iş-gücünün yaşama süresini kısaltmakla varır; tıpkı, aç gözlü bir ekicinin daha fazla ürün almak için toprağın verim gücünü gelişi güzel sömürmesinde olduğu gibi.

Şu halde, aslında artık değer üretmek, artık-emek yutmak demek olan normal üretim, iş-gününü uzatarak iş-gücünü sadece normal moral ve fizik gelişme ve işleme şartlarından yoksun bırakan bir güdüklüğe, bir kavrukluğa uğratmakla kalmaz. Bizzat iş-gücünün zamansız tükenmesine ve ölümüne de sebep olur.[105] Kapitalist üretim, işçinin belli bir zaman aralığındaki iş zamanı, işçinin hayat süresini kısaltarak uzatır.

Şurası var ki, iş-gücünün değerine, işçinin yeniden üretimi ya da işçi sınıfının devam edip gitmesi için gerekli olan malları değeri de dahildir. O halde, sermayenin ölçü ve sınır tanımaz değerlenme, değerine değer katma dürtü ve hırsıyla zorunlu olarak peşinde koştuğu amaç, iş-gününü tabiata aykırı şekilde uzatma çabası, işçilerin tek tek ömürlerini ve böylece de iş-gücünün devam süresini kısaltır; aşınıp gidenlerin yerlerinin yeni işçilerle daha çabuk doldurulmasını gerektirir, ve dolayısiyle de, tıpkı makineler ne kadar çabuk aşınıp eskirlerse bunların günü gününe yeniden üretilecek değer kısımlarının o kadar büyük olması gibi, iş-gücünün yeniden-üretiminde daha büyük aşınma masraflarının yer almasına yol açar. Bundan ötürü, kendi öz çıkarı sermayeye normal iş-günü doğrultusunu gösterir görünüyor.

Köle sahibi, işçiyi at satın alır gibi satın alır. Bu

105. "Daha önceki raporlarımızda çeşitli tecrübeli fabrikatörlerin ifadelerini kaydetmiş bulunuyoruz; bu ifadeler fazla saatlerin ... insan iş-gücünün vaktinden önce tükenmesi tehlikesini beraberlerinde getirdiklerini anlatırlar" (I. c. 64, s. XIII.)

kimse kölesini kaybetse, yerine konulması köle pazarında yeniden para harcamayı gerektiren bir sermaye kaybetmiş olur. Fakat *"Georgia'nın pirinç tarlaları ve Mississipi'nin bataklıkları insan vücudu üzerinde son derece tahripkâr etkiler yapabilir; böyle olmakla beraber, buradaki insan hayatı israfı, Virginia ve Kentucky'nin verimli insan tarlalarından telâfi edilemiyecek kadar büyük değildir. Köle sahibinin çıkarları ve kölenin devam ve muhafazası aynı yönde olduğu sürece, kölenin insanca muamele görmesinin bir nevi garantisi olabilen ekonomik mülâhazalar, köle ticaretinin başlamasından sonra, kölenin en ölçüsüz şekilde sömürülmesi ve maahvedilmesi, nedenleri haline gelirler; çünkü, kölenin yerini yabancı zenci tarlalarından getirileceklerle doldurmak olanağı bir kere doğunca, kölenin ömrünün uzunluk veya kısalığı, yaşadığı sürece, üretkenliğinden daha az önemli hale gelir. Bundan dolayı, köle ithal eden memleketlerde en etkin ve ekonomik davranışın köle sürüsünden mümkün olan en kısa zamanda mümkün olabilecek en fazla miktarda emeği sızdırmak olduğu yolunda bir özdeyiş vardır. Zenci hayatının en acımasızca kurban edildiği yer, yıllık kârın çok kere plantasyonların toplam sermayesine eşit olduğu tropikal tarım kuşağıdır. Batı Hind Adalarında yapılan tarım, yüzyıllardır efsanevî zenginliklerin beşiği ve milyonlarca Afrika zencisinin mezarı olmuştur. Kübada bugün, işçi sınıfının en kötü şekide beslendiğini, en kahredici ve sonu gelmez acı ve ıstıraplara katlandığını, büyük bir kısmının aşırı çalıştırma, uyku ve dinlenme yetersizliği sonucu olarak her yıl tamamen yok olup gittiğini; bir yanda da, sağladıkları gelirler milyonları aşan plantasyon sahibi prensleri görüyoruz."*[106]

Burada başka bir isim altından senden söz ediliyor! (Mutato nomine de te fabula narratur!) Köle ticareti ye-

106. Cairnes, I. c. s. 110, 111.

rine işçi piyasasını, Kentucky ve Virginia yerine İrlanda ile İngiltereyi, İskoçya ve Gal'ın tarım bölgelerini, Afrika yerine Almanyayı koyarak okuyunuz! Aşırı çalıştırmanın Londradaki fırıncıların saflarını nasıl zayıflattığını, ama, gene de Londra işçi piyasasının fırınlarda ölmeye can atan Almanya'dan ve diğer ülkelerden gelen ölüm adaylarıyla durmadan, nasıl dolup taştığını gördük. Görmüş olduğumuz gibi, çömlekçilik, işçi ömrünün en kısa olduğu iş kollarından biridir. Böyledir diye çömlekçi sıkıntısı mı çekiliyor? Kendisi da alaylı bir işçi olan, modern çömlekçiliğin mucidi Josid Wedgwood, 1785 yılında Avam Kamarası önünde, çömlekçilik alanında 15.000 ile 20.000 arasında insan çalıştırmakta olduğunu söylemişti.[107] 1860 yılında çömlekçilikte çalışan sadece şehirli nüfus 101.302 yi bulmuştu.

"Pamuklu endüstrisi kurulalı 90 yıl oluyor. ... Bu endüstri İngiliz ırkının üç kuşağında pamuk işçilerinin dokuz kuşağını yiyip tüketmiştir."[108]

Şüphesiz, işlerin son derece kızıştığı dönemlerde işçi piyasasında önemli açıklar görülmüştür. Örneğin, 1834 yılında böyle bir durum olmuştu. Ama o zaman da, fabrikatör beyler Fakirler Kanununu yürütmekle görevli hükümet komiserlerine tarım bölgelerindeki "fazla nüfusu", "fabrikatörler bu fazlayı yutar ve tüketebilirler"[109] gerekçesi ile, Kuzeye gönderilmeleri teklifinde bulunmuşlardı. Bunlar onların kendi sözleri idi.

"Hükümet Komiserlerinin muvafakati ile Manchester'de bir ofis kuruldu. Tarım işçilerinin listeleri hazırlandı ve bu ofise gönderildi. Fabrikatörler bu ofisin bü-

---

107. Jonh Ward, "History of the Borough of Stoke-upon-Trent etc." Lond. 1843, s. 42.

108. Ferrand'ın "Avam Kamarası'nda 27 Nisan 1863 tarihli konuşması.

109. "Fabrikatörler bunu yutup tüketebilirler." (Bunlar fabrikatörlerin kendilerinin kullandıkları sözlerdi.) (I. c.) ("That the manufacturers would it and use it up. Those were the very words used by the cotton manufacturers.")

rolarına koştular; kendilerine uygun olanlarını bulup seçtikten sonra, Güney İngiltere'de yaşamakta olan aileler toplanıp Kuzeye gönderilmeye başandı. Bu insan bagajları, eşya bagajları gibi etiketlenerek kanallar yoluyla veya arabalarla sevkedildiler; bazıları tabana kuvvet yürümek zorunda kaldı; birçokları yollarını şaşırdılar ve endüstri bölgelerinin etrafında yarı aç dolaştılar. Bu iş gerçek bir ticaret dalı haline geldi. Avam Kamarası buna inanamıyordu. Bu düzenli ticaret, bu insan eti üzerinde yapılan bezirgânlık devam etti; bu insanlar Manchesterli komisyoncular tarafından satın alınıp Manchesterli fabrikatörlere satıldılar; iş tıpkı Amerika'nın Güney Eyaletlerinde zenci ticaretinde görülene benzer bir düzenlilikle yürütülen bir iş halini aldı. ... 1860 yılı pamuklu endüstrisinin en parlak noktasına ulaştığı yıldır. ... Tekrar işçi kıtlığı baş gösterdi. Fabrikatörler tekrar et tüccarlarına baş vurdu ... ve bunlar Dorset kumluklarına, Devon tepelerine ve Wits'in düzlüklerine doğru yola koyuldular, aradılar, taradılar, ama boşuna, fazla nüfus çokten bitmişti."

Bury Guardian Gazetesi İngiliz-Fransız ticaret anlaşmasıyla birlikte 10.000 ilâve işçinin daha yutulabileceğini, ve çok geçmeden 30.000 ya da 40.000 işçinin daha gerekebileceğini sızlanarak belirtiyordu. Et tüccarlarının adamları 1860 yılında tarım bölgelerinden elleri boş dönünce, "bir fabrikatörler heyeti, fakir çocuklarının, yetim ve öksüzlerin, çalıştırıldıkları ve bakıldıkları iş-yerlerinden çıkarılmalarına izin verilmesi ricasıyla, Fakirler Kanununu Yürütmekle Görevli Dairenin Başkanı olan Villers'e baş vurdu."[110]

110. I. c. Villiers, bütün iyi niyetine rağmen, fabrikatörlerin dileklerini 'kanunen' reddetmek durumunda idi. Bununla beraber bu efendiler amaçlarına Fakirler Kanununun uygulanmasıyla görevli mahallî yürütme organlarının yumuşak başlılıklarından yararlanarak ulaştılar. "İskoçya'nın tarım bölgelerinden Lancashire ve Cheshire'e getirilmiş olan genç kızlar ve genç kadınlarla il-

Genel olarak hayat tecrübesi kapitaliste, kırık dökük, kısa ömürlü, yeri çabucak boşalan, deyim yerinde ise, dalından zamansız koparılmış meyve gibi zaman-

---

gili olarak sistemin kötüye kullanılması" bir olayda şüphesiz bulunmakla beraber, fabrika müfettişi A. Redgrave, dul ve yetim çocukları ile fakir çocuklarının 'kanunen' çırak sayıldıkları bir sistemin bu kere "eskisi gibi kötüye kullanılmadığını" (bu kötüye kullanılmalar üzerinde bak. Engels I. c.) iddia ve temin eder. Bu 'sistem' de fabrikatör, fakirler yurdu idarecileri ile belli bir süre için bir mukavele yapar. Fabrikatör, çocukları besler, giydirir ve barındırır ve kendilerine para olarak küçük bir harçlık verir. İrlanda'da nüfusun azaldığı, İngiltere ve İskoçya'nın tarım bölgelerinden Avustralya ve Amerika'ya şimdiye kadar eşi görülmemiş ölçüde göçler olduğu, bazı İngiliz tarım bölgelerinde nüfusun, kısmen işçinin hayat gücünün dumura uğratılmasında elde edilen başaralı sonuç nedeniyle kısmen kullanılabilir nüfusun daha evvel köle tacirlerinin marifetiyle yokedilmesi sonucu olarak, tabiî ve fiilî bir azalma gösterdiği bir zamanda, emek talebinde olağanüstü bir artma olduğu için, 1860 yılının İngiliz pamuklu endüstrisinin refah yılları arasında bile başlı başına bir yer tuttuğu ve, bundan başka, işçi ücretlerinin çok yükseldiği göz önünde tutulursa, Bay Redgrave'in aşağıdaki mülâhazası, özellikle, garip bir şey olmaktadır. Bütün bu belirtilenlere rağmen, Redgrave der ki: "Şurası var ki, bu tür emek (Fakirler Yurdundaki çocukların emeği) ancak, başka türden emek bulunamadığı zaman aranır; çünkü, bu pahalı bir emektir. 13 yaşında bir çocuğa ödenen ücret haftada normal olarak 4 şilin kadar bir şey tutar; oysa, bu yaşlarda 50 veya 100 kadar çocuğun barındırılması, yedirilip içirilmesi, giydirilmesi, gerekli hekim bakımından geçirilmesi ve genel olarak kendilerine göz kulak olunması için yapılan masraflar ve ayrıca her birine para olarak küçük bir harçlık verilmesi ile yüklenilen giderler çocuk başına haftada 4 şilinle karşılanamaz." ("Rep. of the Ins. of Factories for 30th April 1860", s. 27.). Redgrave'in bize söylemeyi unuttuğu bir nokta var: bütün bunlara, bir arada barındırdığı, yedirip giydirdiği, bir arada tutup göz-kulak olduğu 50 veya 100 çocuk için fabrikatör haftada çocuk başına 4 şilinle sağlayamazsa, işçinin kendisi hafta sonunda aynı parayı getiren kendi çocukları için bu parayla nasıl sağlayabilir? Metinden yanlış sonuçlar çıkarılabileceği ihtimaline karşı, burada şunu da belirtmeliyim ki, İngiliz pamuklu endüstrisi, çalışma sürelerini vb. bir düzene bağlayan 1850 tarihli Fabrika Kanununun hükmü altına sokulalıdan beri diğer endüstriler arasında örnek endüstri olarak görülmek gerekir. Pamuklu sanayiinde çalışan İngiliz işçisi, Kara Avrupasındaki kader arkadaşlarından her bakımdan daha iyi durumdadır. "Prusyalı fabrika işçisi İngiliz rakibinden haftada en azından 10 saat daha fazla çalıştırılır: işçi, evinde kendi tezgâhı ile çalışıyorsa, çalışma süresi bu ek saatleri bile aşar." (Rep. of Insp. of Fact. 31 st. Oct. 1855." s. 103). Yukarıda adı geçen fabrika müfettişi Redgrave, fabrikaların oralardaki durumunu incelemek için, 1851 yılındaki sanayi sergisinden sonra, özellikle Fransa ve Prusya'da geziler yapmıştı. Prusya'daki fabrika işçileri üzerine şunları yazıyor: "Prusya işçisi alışmış bulunduğu ve yeter bulduğu basit hayatını ve pek sınırlı konforu kendisine sağlamaya yeten bir ücret alıyor. ... İşçi orada İngiliz rakibinden daha güç şartlar altında çalışıyor ve daha kötü bir hayat yaşıyor." ("Rep. of. Insp. of Fact 31 st Oct. 1853", s. 85).

sız harcanan insan kuşaklarıyla besleniyor olsa bile, devamlı bir nüfus fazlası akımının, yani sermayenin anlık değerlenme, değerine değer katma ihtiyacına oranla bir nüfus fazlasının devamlı olarak mevcut olduğunu göstermiştir.[111] Şüphesiz ayni hayat tecrübeleri anlayışlı bir gözlemciye madalyonun öteki yüzünü göstermekten geri kalmaz. Dün başlamış gibi değil de tarih açısından bakıldığında, kapitalist üretimin halkın hayat gücünü çok geçmeden şah damarından sıkı sıkıya nasıl kavradığını, taşradan gelen gürbüz ve sağlam unsurların devamlı karışmaları ile sanayide çalışan nüfustaki soysuzlaşmada nasıl ancak bir yavaşlama olduğunu, temiz havaya ve üzerlerinde olanca ağırlığıyla etkisini gösteren doğal ayıklanma kanununa rağmen, bizzat tarım işçilerinin nasıl çoktan yok olmaya başladıklarını gösteren de bu tercübelerdir.[112] Çevresindeki işçi kuşaklarının ıstıraplarını inkâr edebilmek için bu derece güzel nedenlere sahip olan sermaye, günlük hayatı sırasında, insanlığın gelecekte soysuzlaşmış bir insanlık ve insan ırkının durmadan insanlığını yitirmiş bir sürü haline geleceği düşüncesi karşısında, ancak dünyanın bir gün güneşin içine düşebileceği düşüncesi ile ne kadar etkilenirse o kadar etkilenir. Her hisse senedi düzenbazlığında, fır-

111. "Aşırı çalıştırılan işçiler anormal bir hızla ölüyorlar; ama, ne var ki, ölenlerin yerleri derhal doldurduluyor, ve kişilerin bu derece sık değişmesi sahnede hiçbir değişiklik meydana getirmiyor." "England and America", Lond. 1833, t. 1, s. 55 (Yazarı: E. G. Wakefield.)

112. Bak: "Public Health. Sixth Report of the Medical Officer of the Privy Council. 1863". 1864 de Londra'da yayınlanmıştır. Bu Rapor özellikle tarım işçileri üzerinde duruyor. "Sutherland için çok geliştirilmiş ve iyileştirilmiştir denir; ne var ki, yakın zamanlarda yapılmış olan bir inceleme, buranın bir zamanlar hattâ erkeklerinin güzelliği, askerlerinin yiğitliğiyle ün salmış bölgelerinde bile, halkın güdük ve kavruk bir ırk halinde soysuzlaşmış olduğunu ortaya koymuştur. Sağlığa en uygun yerlerde, denize bakan tepelerde yaşıyan insanların çocuklarının yüzleri, ancak Londra'nın kötü havalı çıkmaz sokaklarında yaşıyan çocukların yüzlerinin olabileceği kadar, sıhhatsiz ve solgundur." (Thornton, I. c. s. 74, 75. Bunlar, gerçekte, Glasgow'un sokak ve avlularında fahişeler ve hırsızlarla koyun koyuna yatırdığı 30.000 'yiğit yaylalı' ya benzerler.

tınanın bir gün ergeç mutlaka kopacağını herkes bilir; ama herkes, kendisi altın yağmuruna tutulduktan ve kendisini güven altına aldıktan sonra, fırtınanın komşusunun başında patlıyacağını ümit eder. Benden sonra tufan! (Aprés moi le déluge!) Her kapitalistin ve her kapitalist ülkenin parolası budur. Bundan dolayı, toplumdan gelen bir zorlama olmadığını zaman ve yerde, sermaye, işçinin sağlığına ve ömrünün uzunluk veya kısalığına karşı kayıtsız ve ilgisiz olur.[113] İşçinin beden ve ruhça bozulduğu, zamansız öldüğü, aşırı çalışma işkencesi altında kıvrandığı yolundaki yakınmaya onun cevabı şudur : Bu açılar keyfimizi (kârımızı) heryönü ile ele alındığında meselenin kapitalistlerin tek tek iyi veya kötü niyetlerine bağlı bir şey olmadığı da görülür. Serbest rekabet, kapitalist üretimin içinde yatan kanunları tek tek kapitalistlerin karşısına, bunların kendi dışlarında ve hepsinin boyun eğmek zorunda oldukları kanunlar olarak çıkarır.[114]

---

113. "Halkın sağlığının ulusal sermaye için bu derece önemli bir unsur olmasına rağmen, bizler, kapitalistlerin bu hazineyi korumak ve geliştirmek işinde hiç yardımcı olmadıklarını itiraf etmekten korktuk. ... Fabrikatörler işçinin sağlığına dikkat ve ihtimam göstermeye zorlanmalıdırlar" ("Times", 5 Kasım 1861). "West Riding'in erkekleri insanlığın kumaşçıları haline geldiler, ... çalışan halkın sağlığı feda edildi, ve birkaç kuşak içinde ırk soysuzlaşacaktı, fakat bir tepki doğdu. Çocuk işçilerin çalışma saatleri sınırlandırıldı vb." ("Twenty-second annual Report of the Registrar-General", 1861).

114. Bundan dolayı, örneğin 1863 yılı başında, Staffordshire'da genişletilmiş çömlek yapımevlerine sahip 26 firma olduğunu görüyoruz; bir muhtıra ile 'Devletin ağır müdahalesi'nden yakınan J. Wedgwood ve Oğulları firması da bunlar arasındadır. "Diğer kapitalistlerle sürdürmek zorunda kaldıkları rekabet' onlara çocukların iş süresini kendiliklerinden sınırlandırma imkânını bırakmıyordu vb. "Bundan dolayı, yukarıda sözü edilen fenalıklardan son derece esef ve elem duyuyoruz; ne var ki, bunları, fabrikatörler arasında varılabilecek herhangi bir anlaşma ve uzlaşma ile önlemek imkânsızdır. ... Bütün bu noktaları göz önünde tutarak, bir kanunun zorunlu olduğu kanısına ulaşmış bulunuyoruz." ("Children's Emp. Somm.. Rep. I". 1863. s. 322.) 114 nolu dip nota ek: Pek yakın bir geçmişten pek göz alıcı bir örnek gösterebiliriz. İşlerin kızıştığı bir dönemde pamuk fiyatlarındaki yükselme Blackburn'lü pamuklu dokuma fabrikatörlerinin aralarında bir anlaşmaya varmalarına yol aç-

İş-gününün normal bir uzunluğa bağlanması, kapitalisle işçi arasında yüzyıllarca süren bir mücadelenin sonucudur. Ve bu mücadelenin tarihinde birbirine zıt iki akım görülür. Örneğin, zamanımızdaki İngiliz fabrika mevzuatı ile 14. Yüzyıldan 18. Yüzyılın ortalarına kadar devam edegelen çalışma statüleri karşılaştırılabilir.[115] Modern fabrika mevzuatı iş-gününü zorla kısaltırken, bu statüler iş-gününü zorla uzatmaya çalışmışlardı. Şüphesiz, sermayenin, embriyo halinde iken, yani yeter miktarda artık-emeği yutma hakkını sırf ekonomik ilişkilerin doğurduğu bir zor gücü ile değil de devlet kudretinin yardımı ile sağladığı, oluşumunun başlangıç döneminde peşinde olduğu talepleri, üzerlerine şimşekleri çeken ve direnmeyle karşılanan şeyler olarak getirmek zorunda kaldığı, olgunluk çağı imtiyazları ile karşılaştırılacak olursa, son derece mütevazi kalırlar. Gelişmiş kapitalist üretim biçiminin doğurduğu bir sonuç olarak, «özgür» işçinin, toplumsal şartların kendisini alışageldiği tüketim araçlarını satın alabilmek için ömrünün iş görebileceği kısmının tamamını, bütün çalışma yeteneğini, bir tas mercimek çorbası için doğumla kazandığı hayat hakkını satmaya mecbur hale getirdiğini anlaması yüzyıllar sonunda mümkün olmuştur. Bundan dolayı, sermayenin, yetişkin işçilere 14. Yüzyılın ortalarından 17. Yüzyılın sonlarına kadar devlet zoruyla kabul ettirme-

tı: belli bir süre için fabrikalarında çalışma süresini kısaltacaklardı. Bu süre takriben 1871 yılı kasım ayı sonunda son buldu. Bu arada, iplik bükme ile kumaş dokumayı bir arada yürütebilen daha zengin fabrikatörler, bu anlaşma sonucu olarak üretimdeki azalıştan kendi işlerini büyütmek yolunda yararlandılar ve böylece küçük patronların aleyhine olmak üzere büyük kârlar sağlamanın yolunu bulmuş oldular. Bu küçük patronlar, şimdi, çaresizlik içinde, işçilere dönüyorlar, onları ciddî olarak 9 saatlik iş-günü için harekete geçmeye, gösteriler düzenlemeye teşvik ediyorlar ve bu yolda kendilerine para yardımında bulunacaklarını vadediyorlardı!

115. Ayni zamanda Fransa, Hollanda ve diğer bazı yerlerde de bulunan bu çalışma statüleri, çok önce üretim ilişkileri bakımından modası geçmiş şeyler olarak, bir kenara itilmiş olmakla beraber, İngiltere'de ilk defa resmen 1813 yılında kaldırıldılar.

ye çalışmış olduğu, iş-gününü uzatma çabalarının takriben 19. Yüzyılın ikinci yarısında, çocuk kanından sermaye yaratma yolunu tıkamak amasıyla, iş-gününe şurada burada devlet zoruyla kayıtlar konduğu bir zamanda görülmesi tabiidir. Örneğin, bugüne değin Kuzey Amerika Cumhuriyeti'nin en özgür eyaleti olan Massachusetts eyaletinde bugün 12 yaşından küçük çocukların çalışması için devlet zoruyla konulan sınır diye ilân edilen şey, İngiltere'de daha 17. Yüzyılın ortasında tam yetişkin zanaatkârın, gürbüz çiftlik yanaşmasının ve sağlam yapılı demircinin normal iş-günü idi.[116]

İlk "İşçiler Statüsü" (Statue of Laborers) (23 Edward III 1349) için doğrudan doğruya bahaneyi (sebep değil, çünkü bu türlü mevzuat hiçbir bahane olmadan yüzyıllar boyunca devam edip gitti), halkı kırıp geçirmiş olan büyük veba salgını sağladı; öyle bir durum doğmuştu ki, bu muhafazakâr yazarın dediği gibi, "işçiyi makûl bir fiyatla (yani, onu çalıştıranlara makûl bir miktarda artık-emek sağlıyacak fiyatla) işe koşma, gerçekten, tahammül edilmez bir güçlük halini almıştı."[117]

116. "12 yaşından küçük hiçbir çocuk bir fabrikada günde 10 saatten fazla çalıştırılamaz." ("General Statutes of Massachusetts", ch. 60, 1836 ile 1858 yılları arasında çeşitli statüler çıkarıldı.) "Bütün pamuklu dokuma, yünlü dokuma, ipekli dokuma, kâğıt, cam ve keten dokuma fabrikalarında veya demir ve diğer madenî eşya yapımı yerlerinde günde 10 saatlik bir zaman aralığında yapılan iş, kanunun kabul ettiği anlamda bir günlük iş sayılır. Bundan başka, herhangi bir fabrikada çalıştırılmakta olan küçük yaştaki hiç kimse, bundan böyle, günde 10 saatten veya haftada 60 saatten fazla işte alıkonamaz, kendisinden bundan fazla çalışması istenemez; ve gene, 10 yaşından küçük hiç kimse, bundan böyle, bu eyaletin sınırları içinde bulunan bir fabrikada işçi olarak çalıştırılamaz." ("State of New Jersey. An act to limit the hours of labour etc." 1 ve 2. 18 Mart 1851 tarihli Kanun") "12 - 15 yaşları arasında hiç kimse bir fabrikada günde 11 saatten fazla ve sabahları saat 5 den önce akşamları saat 7.30 dan sonra çalıştırılamaz." ("Revised Statutes of the State of Rhode Island etc." ch. 39, § 23, 1 Temmuz 1857.

117. [J. B. Byles] "Sopfisms of Free Trade" 7. Bask., Lond. 1850, s. 205. Bu ayni Tory, bundan başka şunu da teslim eder: "İşçi ücretlerini işçilerin zararına, patronların çıkarına olacak şekilde düzenlemiş olan Parlamento Kanunları 464 yıl gibi uzun bir süredir yürürlüktedirler. Nüfus çoğalmıştır. Bu kanunlar artık lüzumsuzdur ve bir yük haline gelmişlerdir." (I. c. s. 206).

Bundan ötürü, makûl işçi ücretleri kanun zoruyla belirlendi, iş-gününün sınırları için de ayni şey yapıldı. Burada sırf kendisiyle ilgilendiğimiz bu sonuncu noktanın 1496 tarihli VIII. Henry zamanı statüde de tekrarlanmış olduğunu görüyoruz. Bütün zanaatkârların ve tarım işçilerinin iş-günü, bu statüye göre —bu statü hiçbir zaman uygulanmış değildir—, marttan eylüle kadar sabahları saat 5 te başlayıp akşamları saat 7 ile 8 arasında son buluyordu; ama, bir saat kahvaltı, bir buçuk saat öğle yemeği, yarım saat akşam üzeri kahvaltısı için olmak üzere toplam yemek saatleri bugün yürürlükteki Fabrika Kanununun tanıdığı zamanın iki mislini buluyordu.[118] Kışın, ayni aralar olmak şartı ile, sabahları saat 5 ten hava kararıncıya kadar çalışacağı söyleniyordu. Elisabeth zamanında 1562 tarihli bir statü 'gündelik veya haftalık ücretle tutulmuş' bütün işçiler için iş-gününün uzunluğuna dokunmadı; ama dinlenme zamanlarını yazın 2½, kışın 2 saate indirmeye kalkıştı. Öğle tatili sadece bir saat olacak ve 'yarım saatlik öğle uykusu' sadece mayısın ortası ile ağustosun ortası arasındaki sürede uyunabilecekti. İş başında bulunmayan her bir saat başına ücretten bir peni kesilecekti. Oysa, tatbikatta şartlar işçiler için statülerdekinden çok daha uygun ve elverişli idi. Ekonomi Politik'in babası, bir ölçüde de istatistiğin kurucu olan William Petty, 17. Yüzyılın son üçte birinde yayınladığı bir eserde, şunları yazmıştır:

118. J. Wade bu statü ile ilgili olarak - ve haklı olarak - şunları söyler: "1496 tarihli Statü'den anlaşıldığına göre, bu Statü'de beslenme giderleri bir zanaatkâr gelirinin 1/3 ine, bir tarım işçisinin gelirinin 1/2 ine eşit bir meblâğ tuttuğu kabul edilmiştir, ve bu, işçiler arasında, şimdi olduğundan daha büyük bir ölçüde bağımsızlık görüldüğünü gösterir; oysa bugün, sanayi işçileri de, tarım işçileri de ücretlerinin çok daha büyük bir kısmını beslenme gideri olarak harcamaktadırlar.' (J. Wade, I. c. s. 24, 25 ve 577.) Bu farkın şimdi de, o zamanlar da, besin maddeleri fiyatları ile giyim eşyası fiyatları arasındaki farktan ileri geldiği görüşü, Piskopos Fleetwood'un "Chronicon Preciosum etc." (1. Bask., Lond. 1707, 2. Bask. Lond. 1745) eserine şöyle bir göz gezdirmekle çürütülebilir.

"İşçiler (Labouring men; bu, o zamanlar tarım işçileri demekti) günde 10 saat çalışırlar ve haftada 20 kere yemek yerler, yani hafta arası günlerde üç, pazarları iki kere; buradan açıkça görülür ki, cuma akşamları oruç tutsalar ve şimdi olduğu gibi öğle yemeği için, saat 11 den 1 e kadar iki saat harcamak yerine, bir buçuk saat harcasalar, yani 1/20 kadar fazla çalışıp, 1/20 kadar az yeseler, yukarda sözü edilen vergi toplanabilirdi."[119]

1833 tarihli Oniki Saatlik Çalışma Kanununu karanlık çağlara dönüş diye yermekte Dr. Andrew Ure haksız mıydı? Statülerde bulunan ve Petty'nin sözünü etmiş olduğu şartlar 'çıraklar' için de geçerliydi. Ama daha 17. Yüzyılın sonlarında çocuk işinin ne halde olduğu aşağıdaki yakınmadan anlaşılır:

"Bizim küçüklerimiz, burada İngiltere'de, çırak haline gelinceye kadar hiçbir şey yapmazlar ve bundan sonra, tam bir zanaatkâr olabilmeleri için, tabiatiyle, uzun bir zaman, yedi yıl geçer."

Buna karşılık Almanya şöhret salmıştır; çünkü orada çocuklar, daha beşikten itibaren, hiç olmazsa "azıcık bir iş görecek şekilde terbiye edilir ve yetiştirilirler."[120]

---

119. W. Petty, "Political Anatomy of Ireland 1672", 1601 Baskısı, s. 10.

120. A Discourse on the Necessity of Encouraging Mechanick Industry", Lond. 1690. s. 13. İngiliz tarihini Whig'lerin ve Burjuvazinin yararına tahrif etmiş olan Macaulay şunları belirtir: "Çocukları vaktinden önce, küçük yaşta işe sürme olayı, 17. Yüzyılda sanayiin o zamanki durumu için hemen hemen inanılmaz bir derecede yaygın bir uygulama haline gelmiş bulunuyordu. Yünlü dokuma endüstrisinin merkezi olan Norwich'te 6 yaşındaki bir çocuk işe ehil sayılırdı. O devirde yaşamış çeşitli yazarlar ve bunlar arasında son derece iyi kalpllilikleri ile ün salmış bazıları, kendi giderleri çıktıktan sonra yılda 12.000 sterlini bulan bir serveti bu şehirde yalnız başına oğlan ve kız çocukların yarattıkları olgusunu coşkun bir heyecanla belirtirler. Geçmiş tarih ne kadar dikkatle incelenirse, bizim çağımızın yeni sosyal kötülüklere gebe olduğu görüşünde olanlardan ayrılmak için, o kadar fazla neden bulunmuş olacaktır. Yeni olan, kötülüğü görüp keşfeden akıl ve zekâ ve bu durumu iyileştiren insan-severliktir" ("History of England", V I. s. 417.) Macaulay devam edip, 17. Yüzyılın 'son derece iyi kalpli' ticaret dostlarının (amis du commerce), Hollanda'da bir fakirler yurdunda 4 yaşında bir çocuğun nasıl çalıştırıldığını 'coşkun bir heyecanla' nakletmekte olduklarını ve bu 'pratik fazilet' örneğinin A. Smith'e ge-

Büyük sanayi gelişinceye kadar, 18. Yüzyılın çok büyük bir kısmında, İngiltere'de sermaye henüz iş-gücünün bir haftalık değerini vererek işçinin haftasının tamamına el koyabilecek duruma gelememişti (bununla beraber, tarım işçileri bunun istisnası idiler) Bütün bir hafta dört günün ücreti ile yaşıyabilmeleri, işçilere, diğer iki günü kapitaliste çalışmak için, yeterli neden gibi görünmüyordu. Sermayenin hizmetindeki bir kısım İngiliz iktisatçısı, bu benciliği en şiddetli bir dille yeriyor, diğer bir kısım iktisatçı, işçileri savunuyordu. Örneğin, o zamanlar Dictionary of Trade adlı eseri bugün Mac Culloch ve Mac Gregor'un benzer yazılarının gördüğü itibarı görmüş olan, Postlethwayt ile daha evvel anmış olduğumuz Essay on Trade and Commerce adlı eserin yazarı arasında geçmiş olan polemiği dinliyelim.[121]

linciye kadar Macaulay tipi insan-severlerin bütün eserlerinde model olarak yer almış bulunduğunu da kaydedebilirdi. Manüfaktürün el zanaatlarının yerine geçmesiyle birlikte, manüfaktürü el zanaatından ayırıcı bir özellik olarak, çocuk sömürüsünün izlerine rastlanmaya başlanır; bu dediğim olacaksa, belli bir ölçüde olmak üzere, köylüler arasında her zaman mevcut olmuştur; ve köylünün boynuna geçirilen boyunduruk ne kadar ağır ve sıkı olmuşsa o kadar gelişmiştir. Sermayenin eğilimi herhangi bir yanlışlık veya yanılmaya yer vermiyecek derecede belirgindir, ama olayların kendileri henüz yaygınlaşmış olmaktan uzaktır ve iki başlı doğan çocuk misali, orada burada, tek-tük görülen şeylerdir. Bu nedenle de uzağı gören 'ticaret dostları' bunları geçmiş için de, gelecek için de, özel bir dikkate lâyık ve özel bir değeri olan şeyler olarak görmüş ve göstermiş ve örnek alınacak model diye tavsiyede bulunmuştur. İskoçyalı muhbir ve lâf cambazı Macaulay, şöyle der: "Bugün sadece gerilemenin sözünü duyarken, gördüğümüz sadece ilerleme oluyor." Göz ve hele kulak sömürü işte böyle olmalı!.

121. İşçileri itham edenler arasında en öfkelisi metinde sözü edilen "An Essay on Trade and Commerce: containing Observations on Taxation etc." (Lond. 1770 adlı eserin ismi bilinmeyen yazarıdır. Aynı zat daha evvel "Consideration on Taxes" (Lond. 1765) eserinde bu konu üzerinde durmuş bulunuyordu. İstatistikler kullanarak eşine ender raslanır bir lâf ebeliği yapan Polonius Arthur Young da ayni yolu izler. İşçileri savunanlar arasında şu kimseler ön safta yer alırlar: Jacob Vanderlint "Money answers all things" (Lond. 1734) eseriyle, Rev. Nathayniel Forster, D. D. "An Inquiry into the Causes of the Present [High] Price of Provisions" (Lond. 1767) eseriyle, Dr. Price, ve özellikle de Postlethwayt "Universal Dictionary of Trade and Commerce" eserine yazdığı bir ekle ve "Great Britain's Commercial Interest explained and improved" (2. Baskı Lond. 1759) eseriyle. Bu vakıalar devrin diğer birçok yazarları tarafından da ifade ve teyid edilir; bunlar arasında Josiah Tucker anılmaya değer.

Postlehwayt der ki :

"Bu birkaç gözlemi, birçoklarının ağızlarında geveledikleri gördüğümüz bazı saçmalıklara dokunmadan, sona erdiremem. Deniyor ki, fakir işçi 5 günlük kazancı haftalık geçimini karşılamaya yeterse tam 6 gün çalışmak istemezmiş. Bunun için de bu gibi kimseler, işçi olarak çalışan zanaatkârı ve manüfaktür işçisini haftada tam 6 gün çalışmaya mecbur bırakmak için, bizzat gerekli tüketim araçlarının vergilerle ya da diğer herhangi bir yoldan pahalılandırılması gerektiği sonucuna varıyorlar. Bu krallığın çalışan nüfusunun oldum olasıya köle kalmasından yana olan bu büyük politikacılardan ayrı bir görüşte olduğumu ifade etmek için izin dilemek zorundayım; bunlar, hep çalış hiç oynama' (all work no play) öğüdünün insanı sonunda aptallığa vardıracağını unutuyorlar. İngilizler, işçilerinin, şimdiye kadar Britanya mallarına genel bir isim ve ün sağlamış olan, deha ve beceriklilikleriyle, övünmemişler midir? Bunu neye borçluyuz? Herhalde, sadece, işçi halkımızın kendine göre eğlenip dinlenmeyi bilmesine. Haftanın 6 gününde durmadan ayni işi tekrarlamak üzere bütün yılı çalışarak geçirmeye zorlansanız, bu sizin yaratıcılığınızı köreltmez mi? Sizi, neşeli ve becerikli olacak yerde, aptallaştırmaz mı? Böyle bir ebedi kölelik sonucu olarak, işçilerimiz kazanmış oldukları ünü, muhafaza ve devam ettirecekleri yerde kaybetmezler mi? ... Böylesine kötü ve kaba davranılan hayvanlardan ne gibi bir san'at hüneri bekliyebiliriz? ... Bunlardan bir çoğu, bir Fransızın 5 veya 6 günde yaptığı kadar işi 4 günde yapar. Ama, İngilizler ebedî olarak gelişigüzel işçi kalsın denirse, işte o zaman korkulur ki, Fransızların da gerisinde kalmaya yol açacak bir soysuzlaşma başlar. Biz, halkımızın savaş sırasında gösterdiği cesaretle ün saldığını söylerken, bunun, bir yandan, yemiş oldukları güzel dana kızartması ve mey-

veli çörek, diğer yandan, diğerinden hiç de daha az olmamak üzere, içimizdeki, yapımızdaki, özgürlük ruhu sayesinde olduğunu ifade etmiş olmuyor muyuz? O halde, zanaatkârlarımızın ve manüfaktür işçilerimizin sahip bulundukları bu büyük yaratıcılık, enerji ve beceriklilik için kendilerine göre dinlenip eğlendikleri özgürlük sayesinde meydana gelmiş olmasın? Onların bu imtiyazlarını da, işteki ustalıkları ve beceriklilikleri kadar cesaretlerinin de kaynağı olan, bu güzel hayat biçimini de hiçbir zaman kaybetmemelerini ümit eder ve dilerim."[122]

Essay on Trade and Commerce yazarı buna şöyle cevap verir :

"Haftanın yedinci gününü dinlenerek geçirmek kutsal bir kurumdur diye alırsak, bu haftanın diğer günlerinin işe (biraz sonra görüleceği gibi, sermayeye demek istiyor) ait olmasını gerektirir; ve Allahın bu emrini yerine getirmek gaddarlık diye yerilecek bir şey olamamalıdır. İnsanlığın genel olarak rahatına düşkün ve tembelliğe eğilimli olduğunu, tüketim araçları pahalılaşmadıkça, hafta da ortalama 4 günden fazla çalışmayan işçi halkımızın davranışına bakarak en sonunda öğrenmiş bulunuyoruz. ... Diyelim, bir bushel buğday, işçinin bütün tüketim araçlarını temsil etmektedir ve fiyatı 5 şilindir; işçi bir günlük çalışması ile bir şilin kazanıyor olsun. Bu durumda haftada 5 günü işte geçirmesi gerekir; bir bushel 4 şilin etse, sadece 4 gün çalışması yeterdi. Ama, bu Krallıkta işçi ücretleri, tüketim araçlarına oranla, çok fazla yüksek olduğu için, 4 gün çalışan işçi, haftanın geriye kalan kısmını boş geçirmesini sağlıyan, bir para fazlası elde eder. ... Haftanın 6 gününe ortalama güçlükte bir işte çalışmasının kölelik olmadığını açıklamak için, sanırım, yeter miktarda söz etmiş bulunuyorum. Bizim ta-

122. Pestlethwayt, I. c., "First Preliminary Discourse", s. 14.

rım işçilerimizin yaptıkları budur, ve bütün görünüş ve belirtiler çalışan fakir nüfus arasında en mutlu olanların bunlar olduğunu gösteriyor;[123] *aynı şeyi Hollandalılar manüfaktürde de yapıyorlar ve onların çok mutlu bir halk olduklarını görüyoruz. Araya pekçok tatil girmediği sürece, Fransızların da yaptıkları budur.*[124] *... Ama, bizim halkımızın kafasında, İngiliz olarak hayata gelmekle Avrupa'nın herhangi bir ülkesinin (işçi halkından) daha özgür ve daha bağımsız olmak gibi bir imtiyazları da olduğu sabit fikri yerleşmiştir. Şimdi bu fikir, askerlerimizin cesaretleri üzerinde etki yaptığı sürece, bir dereceye kadar faydalı olabilir; ne var ki, bu fikir manüfaktür işçilerinin kafalarında ne kadar az yer ederse, bunların kendileri ve devlet için o kadar iyi olur. İşçiler hiçbir zaman kendilerini üstlerinden bağımsız sayamamalıdırlar. Bizimki gibi, toplam nüfusunun 7/2 sinin ya pekaz şeye sahip olduğu, ya da hiç malı-mülkü olmadığı, bir ticaretçi devlette ayak takımını cesaretlendirmek, son derece teklikeli bir iştir.*[125] *... Bizim fakir işçi halkımız, bugün 4 günde kazanmakta olduğu parayı 6 gün çalışarak elde etmeye razı oluncaya kadar, tedavi mükemmel olmayacaktır.*[126]

"Tembelliğin, sefahatın ve romantik hürriyet budalalığının kökünün kazınması" ve "fakirler vergisinin azaltılması, çalışma ruhunun teşviki ve iş kollarında emek fiyatının düşürülmesi" için olduğu gibi bu amaç için de,

123. "An Essay etc." O kendisi 96. sayfada daha 1770 yılında İngiliz tarım işçisinin 'talih'inin ne olduğunu anlatır. "Bunların iş-gücü her zaman son noktasına kadar gerilir; bunlar ne yaşadıklarından daha kötü yaşıyabilir, ne de çalıştıklarından daha zor şartlar altında çalışabilirler."

124. Hemen hemen bütün geleneksel tatil günlerini iş gününe çevirmekle Protestanlık sermayenin doğumunda, daha baştan itibaren, önemli bir rol oynar.

125. "An Essay etc." s. 41, 15, 96, 97, 55, 56, 57.

126. I. c. s. 69. Jacob Vanderlint daha 1734 de kapitalistlerin işçi nüfusun tembelliğinden yakınmalarının sırrını açıklamıştı: İşçi halk 4 iş-günü çalışarak 6 iş-gününde elde edilecek ücreti talep ediyordu.

sermayenin sadık gözeticisi şu denenmiş ve iyi sonuç vermiş çareyi teklif eder: Kamu refahı için bir yük teşkileden bu türlü işçiler, bir kelime ile, sefil ve sefihler, 'ideal bir iş-yurdu'na kapatılmalıdırlar. "Böyle bir iş-yurdu bir dehşetler evi şeklinde olmalıdır."[127] Bu 'dehşetler evi'nde, bu 'ideal iş-yurdu'nda, buraya **kapatılanlar, uygun** yemek araları verilmek üzere, her gün 14 saat çalıştırılmalıdırlar ki 12 tam iş saati elde edilebilsin."[128]

1770 yılının ideal iş-yurdunda, bu dehşeter evinde, günde 12 iş-saati! 63 yıl sonra, 1833 yılında, İngiliz Parlamentosu dört iş kolunda iş-gününü 13 ten 18 yaşına kadar çocuklar için 12 tam iş-saatine indirdiği zaman İngiliz sanayii için kıyamet günü gelip çatmış gibi olmuştu! 1852 de Louis Bonaparte, burjuvaziyle olan ilişkisini, kanunî iş-gününe el atarak sağlamlaştırmaya davrandığında, Fransız işçi halkı bir ağızdan haykırmıştı: "İş-gününü 12 saatte indiren kanun bize Cumhuriyet mevzuatından kalan biricik varlıktır!"[129] Zürich'te 10 yaşından yukarı çocukların çalışma süresi 12 saatle sınırlandı; Aargau'da, 1862 yılında, 13 ile 16 yaşlar arasındaki çocukların çalışma zamanı 12 ½ saatten 12 saate indirildi; Avusturya'da, 1860 da, 12 ile 16 yaşları arasındaki çocuklar için gene

127. "An Essay etc", s. 242, 243: "Bu türlü bir ideal iş-yurdu bir 'dehşetler evi' şeklinde olmalıdır, fakirler için, bol bol yiyilip içilen, sıcacık ve temiz pak giyinilen ve ancak pek az çalışılan bir bakım yurdu olmamalıdır."

128. "Bu ideal iş yurdlarında fakirler günde 14 saat çalışmalı, yemek için uygun tatiller verilmeli, fakat, net iş saati 12 saatin altına düşmemelidir." (I. c. [s. 260.] Ayni zat, "Fransızlar bizim heyecana ve duygulara dayanan özgürlük anlayışımıza ve fikirlerimize gülerler", der. [I. c. s. 78]).

129. "Onlar özellikle işin günde 12 saatten fazla olmasına karşı çıkmışlardır; çünkü, bu saatleri tesbit etmiş olan kanun Cumhuriyet döneminden kendilerine arta kalmış biricik varlıklarıydı." ("Rep. of Insp. of Cact. 31 st Octob. 1855", s. 80) 5 Eylül 1850 tarihli Fransız Oniki Saatlik Çalışma Kanunu, ki Geçici Hükümetin 2 Mart 1848 tarihli kararnamesinin burjuvalaştırılmış kopyasıdır, hiçbir ayrım gözetilmeksizin bütün atölyeleri kapsar. Bu kanundan önce Fransa'da iş-günü sınırsızdı. Fabrikalarda iş-günü 14, 15 ve daha uzun saatler devam ederdi. Bak. "Des clases ouvriéres en France, pendant l'année 1848. Par M. Blanqui". Bay Blanqui, iktisatçı olarak, devrimci olarak değil, hükümet tarafından işçilerin durumları üzerinde bir araştırma yapmakla görevlendirilmişti.

12 saatlik iş-günü kabul edildi.[130] 1770 den beri 'ne gelişme!' diye Macaulay 'kıvançla' haykırabilirdi!

1770 yılında kapitalistin henüz ancak rüyasını gördüğü, sefiller için 'dehşetler evi', kısa bir zaman içinde, bizzat manüfaktür işçisinin kendisi için, dev bir 'iş-evi' halinde büyüyüp azmanlaştı. Buna fabrika dendi. Ve, bu kere, ideal, gerçeğin önünde kayıplara karıştı, yok oldu.

6. — NORMAL BİR İŞ-GÜNÜ SAĞLAMA KAVGASI, İŞ ZAMANININ KANUN ZORUYLA SINIRLANDIRILMASI, 1833-1864 DÖNEMİNİN İNGİLİZ FABRİKA MEVZUATI

SERMAYE, iş-gününü, normal azamî sınırına kadar götürmek ve sonra bunu da aşarak, 12 saatlik tabiî günün sınırına kadar uzatmak için,[131] yüzyıllarca uğraştıktan sonra, 18. Yüzyılın son üçte birinde büyük endüstrinin doğumundan itibaren, artık, çığı andıran muazzam ve sınırsız bir güç haline gelmiş bulunuyordu. Her türlü sı-

130. Belçika, iş-gününü düzenlemesi bakımından da örnek bir burjuva devleti olmayı bilmiştir. Brüksel'deki tam yetkili İngiliz Büyükelçisi Lord Howard de Walden Dışişleri Bakanlığı'na 12 Mayıs 1862 tarihinde şunları bildirmiştir: "Bakan Rogier bana, çocuk çalıştırmanın ve çocuk işinin ne genel bir bir kanunla ne de mahallî yönetmeliklerle herhangi bir şekilde sınırlandırılmadığını; hükümetin son üç yıldır her oturumda Meclis'e bu konu üzerinde bir tasarı getirmeye niyetlendiğini; fakat her defasında, noksansız ve tam çalışma özgürlüğü ilkesi ile çelişki halinde olacak herhangi bir kanuna karşı kıskanç bir direnme ile karşılaşıldığını ve bunun aşılmaz bir engel teşkil ettiğini, açıkladı!"

131. "Herhangi bir sınıf insanın günde 12 saat çalışma zorunda olması, gerçekten, pek esef edilecek bir şeydir. Yemek tatilleri ve evden fabrikaya, fabrikadan eve gidip gelme zamanları da hesaba katıldığında bu aslında 24 saatin 14 saatini bulur. ... Sağlık sorunu bir yana, ahlâk açısından bakıldığında, 13 yaş gibi küçük bir yaştan, 'serbest' endüstri kollarında hattâ daha da erken yaşlardan başlayarak çalışan sınıfların bütün zamanlarının böylesine aralıksız bir şekilde yutulmasının son derece zararlı olduğunu ve korkunç bir fenalık teşkil ettiğini itirafta, sanırım, hiç kimse tereddüt etmiyecektir. ... Kamunun moralini korumak, güçlü ve becerikli bir nüfus yetiştirmek ve halkın büyük kitlesinin hayattan akla uygun bir ölçüde tat almasını sağlamak için, bütün iş kollarında her iş-gününün bir kısmını dinlenme ve eğlenme zamanı olarak ayrılmasının mecburiyet haline getirilmesi pek yerinde bir iş olacaktır." (Leonard Horner, "Reports of Insp. of Fact. 31 st Dec. 1841".)

nır, ister töreden ve doğadan gelmiş olsun, ister yaş ve cinsiyet bakımından yerleşmiş bulunsun ister gece ile gündüzün yarattığı olsun tümüyle parçalandı, yıkıldı. Eski statülerin son derece basit ve açık gündüz ve gece kavramları bile öylesine karıştı ve çapraşık bir hale geldi ki, daha 1860 yılında bir İngiliz yargıcı gündüzün ne olduğunu, gecenin ne olduğunu 'hukuk açısından' açıklamak için, gerçekten Talmud'a yaraşır bir ince görüşlülük göstermek zorunda kalmıştı.[132] Sermaye, keyfinden çılgına dönmüştü.

Üretimin görültü ve patırtısından şaşkına dönmüş olan işçi sınıfı, bir dereceye kadar tekrar kendine gelir gibi olur olmaz, direnmeye başladı; ve bu ilk önce büyük endüstrinin doğum yeri olan İngiltere'de oldu. Bununla beraber işçi sınıfı tarafından ele geçirilen imtiyazlar 30 yıl boyunca kâğıt üzerinde kaldı, uygulanmadı. Parlamento, 1802 ile 1833 yılları arasında, 5 İş Kanunu çıkardı; ama, bu o derece kurnazlıkla yapıldı ki, Kanunların uygulanması ve gerekli memurların sağlanması vb. için bir peni bile tahsis edilmedi.[133] Kanunlar, ölü doğmuş metinler olarak kaldılar.

"Şurası bir vakıadır ki, 1833 kanunundan önce çocuk-

---

132. Bak., "Judgment of Mr. J. H. Otwey, Belfast, Hilary Sessions, County Antrim 1860."

133. Onun devrinde çıkmış biricik Fabrika Kanunu olan 22 Mart 1841 tarihli kanunun hiçbir zaman uygulanmamış olması burjuvazinin Kralı Louis Philippe'in rejimi için, pek karakteristik bir şeydir. Ve bu kanun yalnız çocukların çalıştırılması üzerine hükümler getiriyordu. Bu kanuna göre, 8-12 yaşları arasındaki çocukların çalıvma saatleri 8 saat, 12-16 yaşları arasındaki çocukların çalışma saatleri 12 saat olarak tesbit edilmiş bulunuyordu vb; bu arada, 8 yaşındaki çocukların bile gece çalıştırılmalarına izin veren birçok istinaya yer verilmiştir. Her şeyin, farenin bile, polis kontrolü ve yönetiminde bulunduğu bir ülkede, kanunun yürütülüp gözetilmesi işi Jticaretin dostları'nın iyi niyetlerine terkedilmişti. Ancak 1853 ten bu yana, o da bir tek Departmanda (Departement du Nord), ücretli bir hükümet komiseri vardır. Louis Philippe Kanununun, her işe ve her yerel el atan, Fransız kanunları tarafından dokunulmadan bırakılması, genel olarak, Fransız toplumunun geçirdiği gelişme bakımından daha az karakteristik değildirl

lar ve gençler bütün gün, bütün gece veya keyfe göre (at libitum) gece de gündüz de çalıştırılırlardı."[134]

Modern endüstri için normal bir iş-günü, pamuklu, yünlü, keten ve ipekli dokuma endüstrilerini kapsayan 1833 tarihli Fabrika Kanunu ile başlar. Srmayenin cibilliyetini hiçbir şey, 1833-1864 arasındaki İngiliz Fabrika mevzuatı tarihinden daha iyi anlatamaz!

1833 tarihli kanun, bilinen fabrika-iş-gününün sabahları saat 5 ½ ta başlayıp akşamları 8 ½ ta son bulacağını; bu sınırlar içinde olmak şartı ile, küçük yaştaki kimseleri (yani 13 ile 18 yaşlar arasındaki küçükleri), 15 saatlik bir süreyi aşmamak üzere, günün herhangi bir saatinde çalıştırmanın kanuna aykırı olmayacağını; ancak kanunla gösterilmiş bazı özel haller dışında, ayni küçüğün bir gün içinde 12 saatten fazla çalıştırılamayacağını söyler. Kanunun 6. Kesiminde, "çalışma zamanı sınıf landırılmış, bu sözü geçen kişilere günün devamı sırasında en az 1 ½ saatlik bir yemek zamanı verileceği" öngörülmüştür. 9. yaşından küçük çocukların çalıştırılması, daha sonra belirtilen istisnalar dışında, yasaklanmıştı; 9 ile 13 yaşları arasındaki çocukların çalışma zamanları günde 8 saat olarak sınırlandırılmıştı. Gece işi, yani bu kanuna göre gece işi, akşamları saat 8 ½ tan sabahları saat 5 ½ a kadar yapılan işti ve 9 ile 18 yaşları arasındaki çocuklar için yasaklanmıştı.

Kanun koyucular sermayenin yetişkin işçi emeğini yutma hüriyetine veya kendi kullandıkları terimle, 'Çalışma Hürriyeti'ne karışmaktan o kadar uzak idiler ki, Fabrika Kanunlarının bu türlü tüyler ürpertici sonuçlar doğurmasını önlemek için, özel bir sistem yarattılar.

Komiserler Merkez Kurulu'nun (The Central Board of Commission) 25 Haziran 1833 tarihli ilk Raporunda şöyle denmektedir: *"Bugünkü durumda fabrika siste-*

134. "Rep. of Insp. of Fact. 30 th April 1860", s. 50.

minin büyük fenalığı, bunun çocuk işini yetişkinlerin son derece uzun olan iş-günü saatlerine kadar uzatma zorunluğunu yaratmış olmasıdır. Bu fenalığın biricik tedavi yolu, yetişkinlerin iş zamanlarına dokunmadan, —çünkü böyle bir şey önlemek istenilenden daha büyük bir fenalığın doğmasına yol açabilir— çocukları iki posta halinde çalıştırmak planı gibi görünüyor."

Bundan dolayı bu 'plan', vardiya sistemi adı altında yürürlüğe kondu; böylece, örneğin 9 ile 13 yaşları arasındaki çocuklardan bir takım sabahları saat 5 ½ tan öğleden sonra saat 1 ½ a kadar, bir ikinci takımı saat 1 ½ tan akşam 8 ½ a kadar işe koşulacaktı, vb.

Ama, son 22 yıl boyunca çocukların çalıştırılmaları ile ilgili olarak çıkarılmış bütün kanunlar en pervasız bir şekilde boş vermiş olan fabrikatörleri ödüllendirmek üzere, kanun onlar için daha da göz alıcı bir şekle sokuldu. Parlamento, 1 Mart 1834 ten itibaren 11 yaşından küçüklerin, 1 Mart 1834 den itibaren 12 yaşından küçüklerin 1 Mart 1836 dan itibaren 13 yaşından küçüklerin bir fabrikada 8 saatten fazla çalıştırılamayacaklarını kabul etmişti! Dr. Farre, Sir A. Carlisle, Sir B. Brodie, Sir C. Bell, Bay Guthrie vb. gibi Londra'nın en önemli ve tanınmış doktor ve cerrahlarının Avam Kamarası önünde tanık olarak verdikleri ifadede gecikmenin tehlikeli olduğunu beyan ettikleri bir sırada, 'sermaye' için böylesine koruyucu, böylesine hayırhah olan bu 'liberalizm' daha da değer kazanmış oluyordu. Dr. Farre bu konudaki görüşünü daha bir kaba şekilde açıklamıştı:

"Zamansız ölümlere yol açabilen her şeyin önlenmesi için kanun çıkarılması ayni derecede gereklidir; ve bu" (fabrika yöntemi) *"buna sebep olan en zalim yöntemlerden biri olarak görülmek gerekir."*[135]

135. "Legislation is equally necessary for the prevention of death, in any form in which it can be prematurely inflicted and certainly this must be viewed as a most cruel mode of inflicting it."

Fabrikatörlere karşı beslediği ince duygularla 13 yaşından küçük çocukları haftada 72 saatlik fabrika işi cehennemine mahkûm etmiş olan aynı reformcu Parlâmento, diğer yandan, özgürlüğü de damla damla vermiş olan Kölelikten Kurtuluş Kanunu ile planstasyoncuların herhangi bir zenci köleyi haftada 45 saatten fazla çalıştırmasını daha baştan yasaklamıştı!

Ama, günahlarının kefaretini, hiçbir şekilde, ödemek niyetinde olmayan sermaye şimdi uzun yıllar sürecek gürültülü bu karşı harekete girişiyordu. Bu hareket, başlıca, çalıştırılmaları 8 saatle sınırlandırılmış ve belli bir süre mecburi öğretim görmeleri öngörülmüş, çocuk ismi altında toplanan yaş kategorilerine yönelmişti. Kapitalist antropolijiye göre çocuk yaşı 10 yaşında ya da azamî 11 yaşında sona eriyordu. Fabrika Kanununun tam uygulanacağı 1836 yılı yaklaştıkça, fakrikatörlerin tahrik hareketinin şiddeti de artıyordu. Gerçekten, hareket, hükümeti, 1835 yılında çocuk yaşını 13 ten 12 ye indirmeyi teklif edecek derecede bir şaşkınlık ve telâşa düşürmeyi başardı. Bu arada, gittikçe daha tehdit edici bir hal alan bir dış baskı gelişti. Avam Kamarası kendinde gerekli cesareti bulamadı; on üç yaşındaki çocukların sermaye canavarının dişleri arasına günde 8 saatten fazla atılmasını reddetti; ve 1833 Kanunu bütün hükümleriyle tam uygulanmıya başlandı. Kanun Haziran 1844 tarihine kadar değişikliğe uğramadı.

Kanunun fabrika işini ilk önce kısmen sonra bütünü ile düzenleyip yönettiği on yıl boyunca, fabrika müfettişlerinin resmî raporları kanunun uygulanmasının imkânsızlığı üzerine olan şikâyetlerle dolup taştı. 1833 Kanunu özellikle sermaye ağalarını, sabahları saat 5 buçukta başlayıp akşamları saat 8 buçuğa kadar devam eden 15 saatlik sürede 'her genci' 12 ve 'her çocuğu' 8 saat olmak üzere, canının istediği zaman işe koşmakta işine ara

vermekte ve işini bıraktırmakta ve bunun gibi farklı kimselere değişik saatlerde yemek tatili vermekte serbest bıraktığı için, bu baylar çok geçmeden yeni bir 'vardiya sistemi' keşfettiler; buna göre işbeygirleri belirli durak yerlerinde değiştirilmiyor, değişen durak yerlerinde yeni baştan tekrar işe koşulmak üzere hazır bekletiliyorlardı. İleride tekrar ele almak zorunda kalacağımız için, bu sistemin güzelliği üzerinde daha fazla durmıyacağız. Ancak şu kadarı daha ilk bakışta apaçık görülür: bu sistem, yalnız ruhuyla değil lâfzıyla da, Fabrika Kanununun tümünü hükümsüz hale getiriyordu. Her bir çocuk üzerinde tutulan böylesine karışık bir muhasebe ile, kanunun gösterdiği belli iş zamanlarına uyulup uyulmadığını ve kanunla gösterilmiş yemek tatillerinin verilip verilmediğini, fabrika müfettişleri nasıl anlayacak ve bunlara riayeti nasıl sağlayacaklardı? Fabrikaların büyük bir kısmında eski vahşice aşırılıklar çok geçmeden tekrar kendilerini gösterdiler ve cezasız sürüp gittiler. İçişleri Bakanı ile yaptıkları bir görüşmede (1844) fabrika müfettişleri yeni icadedilmiş vardiya sistemi üzerinde herhangi bir kontrolün imkânsız olduğunu gösterdiler.[136] Fakat bu arada şartlar çok değişmişti. Fabrika işçileri, özellikle 1838 den beri, Charter'i siyasi hak mücadelesinde nasıl parola haline getirmişlerse, ekonomik mücadele alanında da on saatlik çalışma tasarısını parola edinmişlerdi. Bizzat fabrikatörlerin fabrikalarını 1833 Kanununa göre işletip yöneten bir kısmı, Parlamentoyu, cüretkârlıkları ya da yer bakımından daha şanslı oluşları sayesinde kanunu ihlâl imkânını bulabilen bir takım sahte biraderler'inin ahlâka aykırı 'rekabetler'i üzerindeki şikâyetlerini dile getiren muhtıralarla bombardımana tutmuşlardı. Bundan başka, o ölmeyen eski kazanç hırsı içinde kıvranan münferit fabrikatör ne kadar serbestçe

136. "Rep. of Insp. of Fact. 31 st October 1849", s. 6.

at oynatmak sevdasında olursa olsun, fabrikatörler sınıfının sözcüleri ve siyasi öncüleri, işçilere karşı bir cephe ve ağız değişikliği emri vermişlerdi. Tahıl Kanunlarını (Corn Laws) kaldırmak mücadelesini açmışlar ve zafere ulaşmak için işçilerin yardımlarına ihtiyaç duymuşlardı! Bundan dolayı işçilere sadece tek somunlarını ikiye çıkarmayı değil, fakat aynı zamanda, bin yıllık mutlu bir Serbest Ticaret Devletinde On saatlik Çalışma Tasarısını kanunlaştırmayı da vadediyorlardı.[137] Böylece, 1833 Kanununu gerçekleştirmekten öteye bir amacı olmayan bir tedbire karşı çıkmaya daha da az cesaret ettiler. En kutsal çıkarları, toprak rantı tehdit edilince hasımlarının 'alçakça hareketleri'[138] karşısında insan severlik duygularının doğurduğu bir hiddete kapılan muhafazakârlar (Tory'ler) sonunda, bir fırtına gibi gürlediler.

Bunun sonucu olarak, 7 Haziran 1844 tarihli ek Fabrika Kanunu ortaya çıktı. Bu kanun 10 Eylül 1844 tarihinde yürürlüğe girdi. Bu kanunla, korunmaya muhtaçlar adı altında yeni bir işçi kategorisi meydana getiriliyordu; bunlar 18 yaşın üstündeki kadınlardı. Bunlar her bakımdan 18 yaşından küçük işçilere eşit kılınıyorlardı; iş zamanları 12 saatle sınırlandırılıyordu; gece işinde çalıştırılmaları yasaklanıyordu vb. Böylece, kanun koyucu kendini ilk defa olarak, yetişkinlerin işini de doğrudan doğruya ve resmen denetlemek zorunda görüyordu. 1844-1945 Fabrika Rapirunda alaycı bir ifadeyle şöyle denmekteydi:

"Yetişkin hanımların, haklarına bu şekilde müdahale edilmiş olmasından şikâyet ettiklerine bir kere bile tanık olmadık:"[139]

---

137. "Rep. of Insp. of Fact. 31 st October 1848" s. 98.

138. Bundan başka, Leonard Horner "nefarious practices" ("dehşet ve istikrah verici uygulamalar") ifadesini resmî raporlarında kullanır. ("Reports of Insp. of Fact. 31 st October 1859", s. 7.)

139. "Rep. etc., for 30 th Sept. 1844", s. 15.

13 yaşından küçük çocukların iş zaman, bazı belli şartlar altında 7 saat olabilmek üzere, günde 6 buçuk saate indirilmişti.[140]

Sahte 'vardiya' sistemi'nin kötüye kullanılmasını bertaraf etmek için, kanun, diğer şeyler yanında, aşağıdaki önemli ayrıntılı hükümleri getirdi:

"Çocukların ve gençlerin iş-günü, herhangi bir çocuk ya da gencin fabrikada sabahleyin işe başlama saati başlangıç alınarak hesaplanır."

Öyle ki, örneğin A sabahları saat 8 de, B saat 10 da işe başlasalar, iş-günü A için hangi saatte sona eriyorsa B için de aynı saatte sona ermek gerekir. İş-gününün başlama saati resmî bir saate göre, örneğin fabrika saatinin ayarlandığı en yakın demiryolu istasyon saatine göre, olacaktı. Fabrika sahibi fabrikada herkesin göreceği bir yere, iş-gününün başlama, sona erme ve dinlenme saatlerini gösteren, büyük harflerle yazılmış bir levha asacaktı. Sabahları saat 12 den evvel işe başlıyan çocuklar öğleyin saat 1 den sonra tekrar işe koşulamıyacaklardı. Yani, öğleden sonraki vardiyada öğleden evvelki vardiyada çalışan çocuklar çalıştırılamıyacaktı. Korunmaya muhtaçlar kategorisinde yer alan bütün işçilere, günün ayni zaman aralıklarında, her gün 1 buçuk saat yemek tatili verilecekti ve bunun en az bir saati öğleden sonra saat 3 den evvel verilmiş olacaktı. Çocuklar ve gençler kendilerine en az yarım saatlik bir yemek tatili verilmeden, öğleyin saat 1 den evvelki zamanda 5 saatten fazla çalıştırılamıyacaklardı. Çocuklar, gençler veya kadınlar hiçbir yemek tatili saatinde, fabrikanın herhangi türden bir iş sürecinin devam etmekte olduğu bir yerinde kalmıyacaklardı vb.

---

140. Kanun, birbiri peşi sıra olmamak ancak bir ertesi gün olmak şartı ile, çocukların 10 saat çalıştırılmasına izin verir. Bu hüküm, esas itibariyle, yürümemiş, etkisiz kalmıştır.

Görülmüş olduğu gibi, işin ne kadar süreceğini, ne zaman başlayıp ne zaman sona ereceğini, iş sırasında ne zaman ve ne kadar ara verileceğini saat vuruşlarına göre bu derece askerî bir şaşmazlıkla düzenleyen ayrıntılı hükümler,hiç bir şekilde, Parlamento'nun kafa yormasının ürünleri değildi. Bunlar yavaş yavaş, modern üretim biçiminin tabiî kanunları olarak, mevcut şartlardan doğrup geliştiler. Bunların formüllere bağlanması, resmen tanınması ve devletçe ilân edilmesi uzun zaman devam edegelen sınıf mücadelelerinin ürünü olmuştur. Üretim süreçlerinin büyük bir kısmında çocukların, gençlerin ve kadınların birlikte çalıştırılmaları kaçınılmaz olduğu için, yetişkin erkek işçilerin iş-gününün de günlük uygulamada ayni sınırlarla sınırlamak, bunların ilk sonuçlarından biri olmuştu. Bundan dolayı, genel olarak bakıldığında, 1844-1847 yılları arasında oniki saatlik iş-gününün Fabrika Mevzuatına tâbi olan bütün endüstri kollarında genel ve yeknesak bir uygulamaya kavuştuğu görülür.

Ne var ki, fabrikatörler bu 'ilerleme'ye, telâfi edici bir 'gerileme' sağlanmadan göz yummadılar. Bunların gayretleri ile, Avam Kamarası, sermayeye, ilâhî ve beşerî kanunlara göre hakkı olan, 'ek fabrika işçisi çocukları' sağlamak amacı ile, çalıştırılabilecek çocuk yaşının alt sınırını 9 dan 8 e indirdi.[411]

1849-1847 yılları İngiltere'nin iktisat tarihinde devir açıcı yıllar olmuştur. Tahıl Kanunları (Corn Laws), pamuk ve diğer hammaddelerden alınan ithalât vergileri kadırılmış, 'serbest ticaret' kanun koyma faaliyetlerinin yol gösterici yıldızı olarak ilân edilmişti! Kısaca, bin yıllık barış ve mutluluk çağı açılmıştı. Diğer yandan, aynı

141. "İş saatlerinin indirilmesi daha büyük bir sayıda (çocuk) çalıştırılması sonucunu doğurabileceği için, 8 ve 9 yaşlarındaki çocuklarla sağlanacak ek emek arzı ile artan talebin karşılanabileceği düşünülmüştü." (I. c. s. 13.)

yıllarda Chartist hareket ve on saatlik iş-günü için yapılan gösteriler en yüksek noktalarına erişmişlerdi. Bunlar intikam ateşi ile yanan muhafazakârlar (Tory'ler) arasında kendilerine müttefikler bulmuşlardı. Başlarında Bright ve Cobden bulunan dönek serbest ticaretçiler ordusunun fanatik direnmelerine rağmen, uğrunda bunca zamandır savaşılan on saatlik iş-günü tasarısı Parlamento'dan geçirilmişti.

8 Haziran 1847 tarihli yeni Fabrika Kanunu, 'genç kişiler'in (13 ile 18 yaşları arasında kimseler) ve bütün kadın işçilerin iş-gününü 1 Temmuz 1847 tarihinden itibaren geçici olarak 11 saate, 1 Mayıs, 1848 tarihinden itibaren kesin olarak 10 saate indiriyordu. Kanun, bunun dışında, 1833 ve 1844 Kanunlarını sadece düzeltmek ve tamamlamakla yetiniyordu.

Sermaye, Kanununun 1 Mayıs 1848 tarihinde tam olarak yürürlüğe konmasını önlemek için, bir ön kampanyaya girişti. Ve işçiler, kendilerini tecrübelerle gözleri açılmış sanarak, kendi meydana getirdikleri eseri kendi elleriyle tekrar tahrip emekte yardımcı olacaklardı. Zaman kurnazca seçilmişti.

"Birçok fabrikalar ancak kısa süre çalışabildikleri ve diğerleri işi tamamen durdurdukları için, fabrika işçilerinin, korkunç 1846-1847 buhranı sonucu olarak, büyük ıstıraplar çekmiş oldukları hatırlanmalıdır. İşçilerin önemli sayıda bir kısmı, bu yüzden, pek kötü bir durumda kaldılar, birçokları borca battı. Bundan dolayı, geçmişteki zararlarını telâfi etmek, muhtemelen borçlarını ödemek, mobilyalarını rehinden kurtarmak, satmış oldukları öteberileri yeniden tedarik etmek, kendileri ve aileleri için yeni giyim eşyası satın alabilmek için, daha uzun bir iş zamanını tercih edecekleri, kesinliğe çok yakın bir şekilde, varsayılabilmişti."[142]

142. "Rep. of Insp. of Fact. 31 st Oct. 1848", s. 16.

Fabrikatörler, bu şartların doğal etkisini % 10 luk genel bir ücret indirimi ile artırmıya çalışmışlardı. Bu, deyim yerinde ise, yeni açılan 'Serbest Ticaret Devri'nin başlaması şerefine oluyordu. Arkadan, iş-günü, 11 saate indirilir indirilmez, % 8 ½ lik bir diğer, ve kesin olarak 10 saate indirildiğinde, bir ikinci ve iki misli büyüklükte bir ücret indirimi geldi. Böylece, şartların elverdiği yerlerde, ücretlerde, en azından, % 25 lik bir düşme oldu.[143] 1847 Kanununu kaldırma hareketine işçiler arasında hazırlanmış bu derece uygun şartlar altında başlandı. Bu sırada, söylenmedik ne bir yalan, denenmedik ne bir satın alma yolu ve ne de yapılmadık bir tehdit kaldı; ama, hiçbiri sonuç vermedi. İşçilerin Kanunun 'kendilerini ezmesi'nden şikâyet ettirilmek zorunda bırkıldıkları yarım düzine dilekçe ile ilgili olarak, sözlü sorguları sırasında, bizzat müracaat sahipleri imzalarının kendilerinden zorla alındığını bildirdiler. "Kendileri eziliyorlardı; ama, bu, Fabrika Kanununun baskısı yüzünden değil, başkalarının baskıları altında oluyordu."[144] Ne var ki, fabrikatörler işçileri istedikleri gibi konuşturtmakta başarıya uaşamadılarsa bile, basında ve Parlamentoda işçiler adına olanca gürültüyü koparmaktan geri kalmadılar. Gene bunlar, fabrika müfettişlerini, dünyayı düzeltme hevesleri uğruna bahtsız işçileri merhametsizce feda eden, bir nevi, Fransız Ulusal Konvansiyonu devrindekileri andırır, ihtilâl heveslisi komiserler olarak yerin dibine batırdılar. Bu manevra da para etmedi Fabrika mü-

143. "Haftada 10 şilin almakta olan kimselerin % 10 luk genel bir ücret indirimi halinde 1 şilin eksik alacakları, zamanın kısalması nedeniyle de bir diğer 1 şilin 6 peniyi kaybedecekleri belli iken, çoğunluğun, bütün bunlara rağmen, On Saatlik Çalışma Tasarısından yana olduğunu tesbit etmiş bulunuyorum." (I. c.)

144. "Ben dilekçeyi imzalarken, böyle hareket etmekle kötü bir iş yapmakta olduğumu ayni zamanda ifade etmişim." "—Peki o halde niye imzaladınız?" "Çünkü, imzalamasaydım sokağa atılacaktım." Dilekçe sahibi, gerçekten kendisini 'baskı' altında hissetmişti; ne varki, bu baskı, pek de, Fabrika Kanunundan ileri gelen bir şey değildi" (I. c. s. 102.)

fettişi Leonard Horner bizzat kendisi ve emrindeki memurlar aracılığı ile Lancashire'daki fabrikalarda sayısız soruşturmalar yaptı ve yaptırdı. Dinlenen işçilerin takriben % 70 i, iş-saatinden yana olduklarını bildirdiler; pek küçük bir kısmı 11 iş-saatini istediklerini şöyledi; ve son derece önemsiz sayıda bir azınlık eski 12 iş saatinden yana çıktı.[145]

'Dostça' görünen bir başka manevra, yetişkin erkek işçileri 12 ile 15 saat arasında çalıştırmak ve bu olguyu işçi sınıfının en yürekten isteği olarak ilân etmek oldu. Ama, 'merhametsiz' fabrika müfettişi Leonard Horner'i yine karşılarında buldular. 'Uzun iş zamanından yana olanlar'ın çoğu demişlerdi ki :

"Biz daha düşük bir ücret alarak 10 saat çalışmayı tercih ederiz; ama seçecek durumda değiliz; aramızda o kadar çok işsiz var ki, o kadar çok iplik işçisi ancak bölük pörçük çalışmak zorunda ki, bunlar daha uzun bir iş zamanı çalışmayı reddedecek olsalar, başkaları derhal bunların yerlerini almaya hazırdırlar; bu durumda kendileri için cevaplandırılması gerekli soru şu oluyor: daha uzun bir iş zamanı çalışmaya mı, yoksa sokağa atılmaya mı razı olmalıyız?"[146]

Sermayenin ilk çıkışı başarısızlıkla sonuçlandı ve On Saatlik Çalışma Kanunu 1 Mayıs 1848 de yürürlüğe girdi. Ne var ki, bu arada, liderleri hapse tıkılan ve örgütü dağılan Chartist Partisinin uğradığı fiyasko İngiliz işçi sınıfının kendine olan güvenini sarsmış oldu. Paris'teki Haziran Ayaklanmasından ve bunun kanlı bir şekilde bas-

145. I. c. s. 17. Bay Horner'ın görev bölgesinde 181 fabrikada 10.270 kadar yetişkin erkek işçi ile konuşulmuştu. Bunların ifadeleri Ekim 1848 tarihini bitiş tarihi olarak alan 6 aylık fabrika raporunun sonuna eklenmiştir. Bu tanık ifadeleri başka bakımlardan da çok değerli bir malzeme kaynağıdırlar.

146. I. c. Ekde bizzat Leonard Horner tarafından alınmış 60, 70, 71, 72, 92, 93 numaralı ifadelerle yardımcı müfettiş A. tarafından alınmış 51, 52, 58, 59. 62, 70 numaralı ifadelere bakınız. Bir fabrikatör de gerçeği açıkca ifade etmişti. Bak. 14 ve 265 nolu ifadeler. I. c.

tırılmasından hemen sonra, Kara Avrupa'sında olduğu gibi İngiltere'de de, egemen sınıfların bütün grupları, arazi sahipleri ve kapitalistler, borsa kurtları ve küçük dükkân sahipleri, himayeden yana olanlar ve serbest ticaretçiler, hükümet ve muhalefet, rahipler ve hür düşünceliler, genç fahişeler ve ihtiyar rahibeler egemen sınıfların tümü, mülkiyetin, dinin, ailenin, toplumun kurtarılması ortak çığlığı ve çağrısı altında toplandılar, biraraya geldiler! İşçi sınıfı her yerde bütün haklarından yoksun bırakıldı, afaroz edildi. Şüpheliler Kanunu (Loi des suspects) altına sokuldu. Demek ki, fabrikatör efendilerin çekinecekleri bir şey kalmamış oluyordu; yalnız On Saatlik Çalışma Kanununa karşı değil, fakat, iş-gücünün 'serbestçe' yutulmasını bir dereceye kadar dizginlemek amacını güden, 1833 ten bu yana çıkarılmış bütün kanunlara karşı açık bir ayaklanma hareketine giriştiler. İki yıldan fazla bir zamandır isyancı kapitalistin, çalıştırdığı işçiden gayri riske soktuğu hiçbir şey olmadığı için, bu her iki hareket de son derece ucuz, sinik bir merhametsizlik ve teröristlere yaraşır bir enerji ile yürütmekte olduğu, küçük çapta, kölelikten yana bir isyandı.

Bundan sonra olanları anlamak için, 1833-1844 ve 1847 Fabrika Kanunlarının, biri diğerini değiştirmediği sürece, her üçünün de yürürlükte olduklarını hatırlatmak gerekir: bunlardan hiçbiri 18 yaşın üstündeki erkek işçilerin iş-gününü sınırlandırmıyordu; 1833 ten bu yana sabahları 5 buçuktan akşamları 8 buçuğa kadar 15 saatlik süre kanunî 'gün' olarak kalmıştı ve küçük yaştaki kimselerle kadınlar ilk önce 12 saat daha sonra 10 saat süre ile öngörülen şartlar altında olmak üzere, bu 15 saatlik zaman aralığında çalıştırılıyorlardı.

Fabrikatörler, çalıştırmakta oldukları küçükleri ve kadın işçilerin bir kısmını, birçok hallerde yarısını işten atmakla işe başladılar ve, buna karşılık, yetişkin erkek

işçiler arasında hemen hemen unutulmuş olan gece işini tekrar ihya ettiler: On Saatlik Çalışma Kanunu bize bir başka çıkar yol bırakmıyor diye haykırıyorlardı![147]

Atılan ikinci adım, kanunî yemek tatillerine yönelmişti. Fabrika müfettişlerini dinliyelim :

«İş-saatlerinin 10 saatle sınırlandırılmasından itibaren fabrikatörler, görüşlerini pratik bakımdan henüz nihâî sonucuna kadar götürmemekle beraber, örneğin sabahleyin saat 9 dan akşamleyin saat 7 ye kadar çalışılacak olsa, yemek için sabahları 9 dan önce bir saat akşamları 7 den sonra yarım saat, yani yemek tatilleri için toplam olarak bir buçuk saat vererek, kanunun hükümlerini yerine getirebileceklerini ileri sürmüşlerdir. Bazı hallerde şimdi öğle yemeği için yarım veya tam saat tatil veriyorlar; ama, aynı zamanda, on saatlik iş-günü boyunca bir buçuk saatin herhangi bir kısmını vermekle hiçbir şekilde yükümlü olmadıklarında ısrar ediyorlar.[148]

Demek ki, fabrikatörler 1844 Kanununun yemek tatilleri ile ilgili olan ve kılı kırk yaran sıkı ve kesin hükümlerinin işçilere, ancak, fabrikaya adımlarını atmazdan evvel ve fabrikadan çıktıktan sonra, yani evlerinde, yemek içmek imkânını verdiğini iddia ediyorlardı! İşçiler de öğle yemeklerini sabahları 9 dan önce yiyemezler miydi yani? Ne var ki, kraliyet hukukçuları, kanunlarla gösterilmiş yemek tatilleri üzerine şu kararı veriyorlardı:

"[Yemek tatilleri] bilfiil iş-gününün devam süresi içinde verilmesi gereken aralarda olacaktır; ve [işçiyi], hiç ara vermeden, sabahleyin saat 9 dan akşamleyin 7 ye kadar 10 saat çalıştırmak, kanuna aykırıdır."[149]

Sermaye, bu ferahlatıcı gösterilerden sonra, ayaklanmasını bir adım daha ileriye götürdü; bu hareketi, 1844 Kanununun lâfzına uymakta ve dolayısiyle de ka-

147. "Reports etc. for 31 st October 1848", s. 133, 134,
148. "Reports etc. 30 th April 1848" s. 47.
149. "Reports etc. for 31 st Oct. 1848", s. 130.

nunî idi.

1844 Kanunu, öğleyin saat 12 den evvel çalıştırılan 8 ile 13 yaşları arasındaki çocukların öğleyin saat 1 den sonra tekrar çalıştırılmalarını, şüphesiz yasaklar. Ama ne var ki, aynı kanun, öğleyin saat 12 den evvel ya da sonra çalıştırılan çocukların 6 buçuk saatlik işlerini hiçbir şekilde düzenlememişti! Bundan dolayı, sekiz yaşındaki çocuklar, işe öğleyin saat 12 den evvel başlamışlarsa, 12 den 1 e kadar, 1 saat; öğleden sonra saat 2 den 4 e kadar, 2 saat; ve, saat 5 ten akşam 8 buçuğa kadar, 3 buçuk saat: yani toplam olarak kanunî 6 buçuk saat çalıştırılabilirlerdi! Ya da daha iyisini yapabilirlerdi. Bunların çalışma zamanını yetişkin erkeklerin akşam saat 8 buçuğa kadar devam eden çalışma zamanlarına uydurmak için, bunlara öğleden sonra saat 2 den evvel hiçbir iş verilmez ve böylece saat 2 den akşam 8 buçuğa kadar aralıksız fabrikada tutulmaları sağlanabilirdi!

"Ve şimdi açıkça itiraf edilmektedir ki, fabrikatörlerin makinelerini 10 saatten daha uzun zaman işletmek hırslarının sonucu olarak, bütün gençler ve kadınlar fabrikayı terkettikten sonra, sekiz ile on üç yaşlar arasındaki kız ve erkek çocukları, yetişkin erkeklerle birlikte akşamları saat 8 buçuğa kadar çalıştırmak, son zamanlarda İngiltere'de yaygın bir uygulama haline gelmiştir."[150]

İşçiler ve fabrika müfettişleri bu durumu sağlık ve ahlâk açısından protesto etmişlerdir. Ama, sermayenin cevabı şu olmuştur:

"Verdiğim sözlerin başımın üzerinde yeri var! Kanundan, elimdeki senedin cayma tazminatı ve gecikme cezasını talep ederim."*

Gerçekten, 26 Temmuz 1850 tarihinde Avam Kamarası'na sunulan istatistiklere göre, bütün protestolara

150. "Reports etc." I. c. s. 142.

* Shakespeare, Venedik Taciri. ç.

rağmen, 15 Temmuz 1850 tarihinde 257 fabrikada 3742 çocuk bu 'uygulama'ya tâbi bulunuyordu.[151] Bu kadarı da yetmemiş! sermayenin pek keskin gözleri, 1844 Kanununun, öğleden evvelki beş saatlik işin en azından 30 dakikalık bir dinlenme tatili verilmeden yürütülmesine izin vermediğini, ama, öğleden sonraki işin nasıl yürütüleceği üzerine hiçbir hüküm getirmemiş olduğunu keşfetmişti. Bundan dolayı, sermaye, sekiz yaşındaki işçi çocukları saat 2 den akşam 8 buçuğa kadar sadece aralıksız ve durmadan çalıştırmanın değil, fakat aç bırakmanın da zevkini talep etmiş ve ele geçirmişti

"Evet, onun kalbi, senette böyle yazılı."[152]

Çocuk işini düzenleyen hükümleri söz konusu oldukta 1844 Kanununun lâfzına Shylock vari sıkı sıkıya bağlı kalınmış, ama sıra 'gençlerle kadınların' işlerini düzenleyen hükümlerine gelince aynı kanuna açıktan açığa başkaldırılmıştı. Bu kanunun asıl amacının ve ereğinin 'sahte vardiya sistemini' kaldırmak olduğu, hatırlanacaktır.

Fabrikatörler ayaklanmalarını şu basit açıklama ile başlattılar: 1844 Kanununun, küçük yaştaki kimselerle kadınların onbeş saatlik iş-gününün istenilen kısa bölümlerinde istenildiği gibi kullanılmalarını yasaklayan kısımları, "İş zamanı 12 saatle sınırlanmış olduğu sürece, nisbeten zararsız olmuştu. On Saatlik Çalışma Kanunu ile,

151. "Reports etc. for 31 st Oct 1850", s. 5, 6.

152. Sermayenin mahiyeti, gelişmiş şekillerinde ne ise gelişmemiş şekillerinde de olur. Amerikan İç Savaşı'nın patlamasından kısa süre önce New-Mexico topraklarında köle sahiplerinin nüfuz ve etkileriyle hakim kılınmış kanunda denir ki : Kapitalist iş-gücünün karşılığını verip satın aldığı sürece işçi 'o'nun (kapitalistin) parasıdır.' Romalı Patrisyenler arasında da ayni görüş geçerli idi. Patrisyenlerin, borçlu Pleplere verdikleri para Pleplerin satın alıp tükettikleri tüketim maddelerinin aracılığı ile borçluların vücudunda et ve kan haline gelirdi. İşte bundan ötürü de, bu 'et ve kan' onların paraları idi. Bu nedenle, bu da Shylock'un 10 levha kanunudurl Linguet'nin Patrisyen alacaklıların zaman zaman Tiber Irmağının beri yakasında borçlu Plep etleriyle kendilerine ziyafetler düzenledikleri hipotezi, Daumer'in, 'Hristiyanların şarap ve ekmekle yaptıkları ayin' üzerine olan hipotezi gibi aydınlanmış olmaktan uzaktır.

bunlar, dayanılmaz bir haksızlık halini aldılar.[153]

Bundan dolayı, fabrikatörler fabrika müfettişlerine, kendilerini kanunun lâfzı üstünde göreceklerini ve eski sistemi kendi başlarına tekrar uygulayacaklarını en soğuk bir şekilde bildirdiler.[154] Bu iş, kafalarına yanlış şeyler sokulmuş işçilerin de yararlarına olacaktı; "çünkü, daha yüksek ücretler almaları mümkün olabilecekti." "İngiltere'nin sanayideki üstünlüğünü, On Saatlik Çalışma Kanununa rağmen, devam ettirmek için uygulanabilecek tek plân buydu."[155] Vardiya sisteminde düzensizlikleri bulup çıkarmak, belki, biraz zor olabilir; ama, bu zorluktan ne çıkar? Fabrika müfettişleri ve müfettiş yardımcıları biraz daha az yorulsunlar diye ülke endüstrisinin büyük çıkarları ikinci dereceden önemli bir sorun işlemi mi görecektir?"[156].

Bütün bu uydurma bahane ve safsataların, tabiatiyle, hiçbir faydası olmadı. Fabrika müfettişleri mahkeme yolunu tuttular. Ama çok geçmeden, fabrikatör dilekçeleri ortalığı öyle bir toza dumana kattı ki, İçişleri Bakanı Sir George Grey, bunların baskısı altında, fabrika müfettişlerine 5 Ağustos 1848 tarihli bir sirkülerle, "vardiya sistemi küçük yaştaki kimseleri ve kadınları 10 saatten fazla çalıştırmak için kanıtlanabilecek ölçüde kötüye kullanılmadıkça, genel olarak, kanunun lâfzının ihlâl edilmekte olduğu nedeniyle müdahale yoluna gidilmemesi" hususunda talimat verdi.

Bunun üzerine, fabrika müfettişi J. Stuart fabrikadaki iş-gününün 15 saatlik süresi boyunca vardiya sistemi denilen sistemin uygulanmasına bütün İskoçya'da izin verdi; ve çok geçmeden, sistem burada eskisi gibi

153. "Reports etc. for 31 st. Oct., 1848", s. 133.

154. Diğerleri arasında philanthropist Ashwort Leonard Horner'e yazdığı, Quaker'liğe yakışmaz bir mektupta, böyle hareket eder. ("Rep. Apr. 1849", s. 4.)

155. "Reports etc for 31 st Oct. 1848", s. 138.

156. I. c. s. 140.

gelişip yayıldı. Buna karşılık, ingiliz fabrika müfettişleri, bakanın, kanunun hükümlerini yürürlükten alıkoyacak diktatörce bir kudrete sahip olamıyacağını ilân ettiler ve kölelik heveslisi isyancılara karşı dava yoluna gitmekten vazgeçmediler.

Böyle olmakla beraber, mahkemeler, yani taşra majistratları[157] beraat kararları verdikleri takdirde, kapitalistleri mahkeme önünde toplamanın ne faydası olacaktı? Fabrikatör efendiler bu mahkemelerde kendi kendilerinin yargıçları durumunda idiler. Bir örnek: Kershaw, Leese and Co. firmasından, iplik fabrikatörü Eskrigge adlı biri, kendi bölgesinin fabrika müfettişine kendi fabrikası için tasarlanmış vardiya sisteminin bir şemasını vermişti. Red cevabı alınca, ilk önce sesini çıkarmadı. Birkaç ay sonra, Eskrigge'nin Cuma gibi bir adamı değilse de, akrabası olan, Robinson isminde bir başka iplik fabrikatörü Eskrigge'nin tasarlamış olduğu vardiya sisteminin aynı olan bir sistemi uygulama suçu ile Stockport'da Sulh Yargıçlarının önüne getirildi. Mahkemede 4 yargıç vardır, bunların üçü iplik fabrikatörüdür, başkan da, işe bakın ki, Eskrigge'dir. Eskrigge, Robinson'u beraat ettirdi ve Robinson için hak olan şey artık kendisi için de hakkaniyete uygun bir şey olur diye düşündü. Kendi verdiği, kanunen geçerli karara dayanarak, sistemi hemen kendi fabrikasında da uygulamaya başladı.[158] Şüphesiz, bizatihi bu mahkemenin kuruluşu kanunun açık bir ihlâli idi.[159]

157. Bu "county magistrates", W Cobbet'in ifadesiyle, bu "gerat unpaid" ("büyük ücretsizler" -ücret almadan çalışanlar). düklüklerin ileri gelenleri arasından seçilen bir tür maaşsız sulh yargıçlarıdır. Bunlar, aslında, hakim sınıfların Senyör Mahkemeleri (Patrimonialgerichte) işini görürler.

158. "Reports etc. for 30 th April 1849", s. 21, 22. Karşılaştır: benzer örnekler, aynı eser, s. 4, 5.

159. Sir John Hobhouse Fabrika Kanunu diye bilinen (I ve II William IV., c. 29. s. 10) ile herhangi bir kumaş veya iplik fabrikası sahibinin veya babasının, oğlunun veya kardeşinin Fabrika Kanununu ilgilendiren bir anlaşmazlıkta sulh yargıcı olarak görev olması yasaklanmıştı.

Müfettiş Horwell şöyle feryat eder : *"Bu türlü mahkeme soytarılıklarının derhal ıslah edilmeleri gerekir. ... Ya kanun bu türlü mahkeme kararlarına uyacak hale getirilmeli, ya da kanunun yürütülmesi ... bütün bu gibi durumlarda, ... kararları kanuna uygun düşecek, daha az yanılma ihtimali olan, bir mahkeme tarafından sağlanmalıdır. Maaşlı bir yargıç olması ne kadar iyi olurdu."*[160]

Kraliyet hukukçuları 1844 Kanununun fabrika müfettişlerince yapılan yorumunu saçma bulduklarını ilân ettiler; ama, toplumun kurtarıcılarını yanıltıp yollarından döndüremediler.

Leonard Horner bir raporunda der ki : *"Kanunun hükümlerini yerine getirtmek için, 7 ayrı mahkemede 10 dava açıp majistratların bunlardan ancak birinde desteğini gördükten sonra, ... kanunun ihlâli veya uygulanmaması nedeniyle kovuşturma yolunda daha fazla direnmenin faydasızlığına karar verdim. Kanunun iş-saatlerinde birliği ve yeknasaklığı sağlamak amacı ile getirilmiş hükümleri, artık Lancashire'da yürürlükte değil. Kendim de, emrimdeki diğer görevliler de, vardiya sistemi denilen sistemin uygulandığı fabrikalarda küçük yaştaki kimselerle kadınların 10 saatten fazla çalıştırılmadıklarından emin olabilecek hiçbir araca sahip değiliz. ... Daha 1849 yılının nisan ayı sonunda benim bölgemde 114 fabrika bu sisteme göre çalışıyordu, ve son zamanda bunların sayısı hızla artmaktadır. Bunlar şimdi, genel olarak, sabahları saat 6 dan akşamları saat 7 buçuğa kadar, 13 buçuk saat çalışıyorlar; bazı hallerde, bu sabahları saat 6 dan akşamları 8 buçuğa kadar olmak üzere, 15 saati buluyor."*[161]

---

160. "Reports etc. for 30 th April 1849" [s. 22.]
161. "Reports etc. for 30 th April 1849", s. 5.

Daha Aralık 1848 de, Leonard Horner'in elinde, bu vardiya sistemi ile son derece yaygın bir hal almış olan aşırı çalıştırmanın, hiçbir kontrol sistemi ile önlenemiyeceğini oy birliğiyle ilân etmiş olan 65 fabrikatör ve 29 fabrika gözcüsünün isimlerinden meydana gelen bir liste vardı.[162] 15 saat boyunca aynı çocuklar kâh iplikhaneden alınıp dokumahanede çalıştırılıyorlar, kâh bir fabrikadan alınıp bir diğerine gönderiliyorlardı.[163] Nasıl olacaktı da, "sonsuz çeşitlilik gösteren işçileri, oyun kartları gibi, birbirine karıştırarak tam uyumlu aynı bir gurup işçiye hiçbir zaman aynı yerde ve aynı zamanda birarada çalışma olanağı bırakmayacak şekilde farklı işçilerin çalışma ve dinlenme saatlerini hergün değiştirmek için vardiya sistemini kötüye kullanan,"[164] bir sistem kontrol altına alınabilecektir.

Ama, gerçekteki aşırı çalıştırmayı tamamiyle bir yana bıraktığımızda, bu vardiya sistemi denilen şey sermayenin hayalinden doğmuş bir şeydi; Fourier'in, nükteli "Kısa Seanslar" (Courtes seances) larında meydana getirdiği hayalî tablosunda bu fanteziyi asla aşamadığı, yalnız, işteki cazibe yerine sermayenin cazibesinin konduğu görülür. Saygı değer basının "makûl derecede bir dikkat ve ihtimam ve makûl bir yöntemle nelerin başarılabileceğine" örnek diye gösterdiği bu fabrikatör planlarını şöyle bir görelim. Çalıştırılan kimseler bazan 12 15 arasında kategoriye ayrılıyor, bunlar da kendi içlerinde tekrar ve devamlı olarak alt kategorilere bölünüyordu. 15 saatlik süre boyunca, sermaye işçiyi kâh yarım saat, kâh bir saat işten çekiyor veya işe sokuyor, yeniden işe koşmak veya işten çekmek için, onu bölük pörçük zaman aralarında av köpeği gibi oraya buraya koşturuyor,

162. Rep. etc. for 31 st Oct. 1849, s. 6.
163. "Rep. etc. for 30 th April 1849", s. 21.
164. "Rep. etc. 31 st Oct. 1848", s. 95.

ve bu iş, işçinin izini ve üzerindeki kontrolünü bir an kaybetmeksizin, on saatlik iş son saniyesine varıncıya kadar böyle devam ediyordu. Tıpkı aynı kişilerin, tiyatro sahnesinde, farklı perdelerin farklı tablolarında sıra ile görünme zorunda olmaları gibi. Ne var ki, bir aktörün dramın devamı boyunca sahneye ait olması gibi, şimdi işçiler de, 15 saatlik süre boyunca, fabrikaya geliş ve gidiş zamanları hariç, fabrikaya ait oluyorlardı. Böylece dinlenme saatleri genç erkek işçileri meyhaneye, genç kadın işçileri kerhaneye sürükleyen zoraki aylaklık zamanları haline geliyordu. Kapitalistin çalıştırdığı kimselerin sayısını artırmadan makinelerini 12 veya 15 saat işler halde tutabilmek için, her gün icad ettiği yeni bir hüner ve dalavera ile işçi yediklerini bir gün bir, ertesi gün bir başka saatte tıkıştırmak zorunda kalıyordu. 10 saatlik iş-günü için yapılan gösteriler sırasında fabrikatörler, işçi güruhunun 10 saatlik iş karşılığında 12 saatlik ücret elde etmek ümidi ile harekete geçtiklerini, avazları çıktığı kadar haykırmışlardı. Şimdi madalyonu ters yüz etmişlerdi. Kendileri iş-gücünü 12 veya 15 saat kullanmak için 10 saatlik bir ücret ödüyorlardı![165] İşin özü buydu. Kapitlistlerin On Saatlik Çalışma Kanunundan anladıkları bu idi! Tahıl Kanunu'na karşı girişilen gösteriler sırasında tam on yıl, bunlar, işçilere, lira ve kuruşuna kadar hesaplıyarak, tahılın serbest ithali halinde 10 saatlik işin İngiliz sanayiinin sahip bulunduğu imkânlarla, kapitalistlerin zenginleşmeleri için pekâlâ yeteceği üzerinde vaazlar vermişlerdi.[166]

Sermayenin iki yıldır sürdüregeldiği ayaklanma, ni-

165. Bak. "Reports etc. for 30 th April 1849", s. 6 ve Fabrika müfettişleri Howell ve Saunders'in "Reports etc. for 31 st Oct. 1848" deki 'vardiya sistemi' üzerine ayrıntılı açıklamaları Gene bak: Ashton ve çevresi din adamlarının 'vardiya sistemi' ne karşı, 1849 baharında, Kraliçe'ye (Viktorya) sundukları dilekçe.

166. Örneğin, R. H. Greg, "The Factory Question and the Ten Hours Bill" 1837 ile karşılaştır.

hayet İngiltere'nin en yüksek dört mahkemesinden birinin verdiği bir kararla taçlandı. Bu mahkeme (Court of Exchequer) 8 Şubat 1850 tarihinde önüne getirilen bir olay dolayısiyle şöyle bir hüküm verdi: fabrikatörler, gerçi, 1844 Kanunu'nun ruhuna aykırı hareket etmişlerdir; ne var ki, bu kanunun kendisi de onu anlamsızlaştıran bir takım sözlere yer verir. "Bu kararla On Saatlik Çalışma Kanunu ilga edilmiş oluyordu."[167] Vardıya sistemini şimdiye kadar henüz gençlere ve kadın işçilere uygulamaktan çekinmiş olan bir sürü fabrikatör buna şimdi dört elle sarılıyorlardı.[168]

Ne var ki, sermayenin görünüşteki bu kesin zaferi ile birlikte derhal ters yönde bir hareket başladı. Şimdiye kadar işçiler, bükülmemekle ve her gün yenilenmekle birlikte, pasif bir direnme göstermişlerdi. Şimdi, Lancashire ve Yorkshire'da yapılan toplantılarda protestolarını yüksek sesle haykırıyorlardı. Göstermelik On Saatlik Çalışma Kanunu dalaveradan, Parlamento aracılığı ile yapılan bir aldatmacadan başka bir şey değildi ve hiçbir zaman mevcut olmamıştı! Fabrika müfeşttişleri, sınıflararası düşmanlığın inanılmaz derecede yüksek bir gerginlik doğuracağı konusunda hükümeti derhal ikaz ettiler. Bizzat fabrikatörlerin bir kısmı kendi aralarında mırıldanmaya başlamışlardı:

"Mahkemelerin çelişik kararları ortaya tamamen anormal ve anarşik bir durum çıkarıyor. Yorkshire'da başka, Lancashire'da başka, Lancashire sınırları içinde bir kasabada başka, bunun hemen bitişiğinde diğer bir yerde bir başka kanun hüküm sürüyor. Büyük şehirler-

---

167. F. Engels, "Die englische zehnstundenbill" (benim yayınladığım "Neuen Rh. Zeitung, Politisch-Ökonomische Reveu", 1850 Nisan sayısı, s. 13.) Aynı 'yüksek' Mahkeme, Amerikan İç Savaşı sırasında, gene buna benzer bir şekilde, Korsan Gemilerinin Silâhlandırılmasına karşı Kanunun anlamını tam tersine çeviren bir anlam belirsizliği keşfetmişti.

168. "Rep. etc. for 30 th April 1850."

deki fabrikatör kanundan kaçınmanın yolunu bulabilir; oysa, taşradaki fabrikatör vardiya sistemi için gerekli personeli bulamaz; işçilerin bir fabrikadan diğerine aktarılması için gerekli personeli bulmakta daha da az olanağa sahiptir vb.".

Oysa, iş-gücünün bütün kapitalistler tarafından aynı derecede sömürülmesi, sermayenin en başta gelen hakkıdır.

Bu şartlar altında fabrikatörler ve işçiler arasında, 5 Ağustos 1850 tarihli yeni ve ek bir fabrika kanunu ile, Parlamento'nun mührünü de taşıyan bir uzlaşmaya varıldı. Gençler ve kadınlar için iş-günü haftanın ilk beş gününde 10 dan 10 buçuğa çıkarılıyor, cumartesi günü 7 buçuk saatle sınırlandırılıyordu. İş'in sabahları saat 6 dan akşamları saat 6 ya kadar devam eden süre içinde olması,[169] herkes için bir ve aynı zamanda olmak üzere ve 1844 Kanunu'nun hükümlerine uygun olarak yemek tatilleri için 1 buçuk saatlik bir ara verilmesi ön-görülüyordu vb. Böylece, vardiya sistemine nihaî olarak son verilmiş oluyordu.[170] Çocukların çalışması konusunda, 1844 Kanunu'nun hükümleri yürürlükte kalıyordu.

Bir kısım fabrikatörler, evvelce olduğu gibi, bu kere de proletaryanın çocukları üzerinde senyörlük hakları (Seigneurialrechte) sağlamışlardı. İpek fabrikatörlerinin böyle bir durumları vardı. Bunlar 1833 yılında, "her yaştan çocukları günde 10 saat çalıştırma hürriyetinin ellerinden alınması halinde fabrikalarında işin duracağını" tehditkâr bir şekilde avaz avaz haykırmışlardı. 13 yaşın-

---

169. Kışın bunun yerini sabahları saat 7 ile akşamları saat 7 arasındaki zaman aralığı alabilir.

170. "Şimdi yürürlükte olan kanun (1850 tarihli) bir uzlaşma idi; şöyle ki, işçiler, iş-saatleri sınırlandırılan kimselerin hepsi için ayni ve bir tek işe başlama ve işi bırakma zamanına kavuşmaları avantaj bedeli olarak, On saatlik Çalışma Kanununun nimetlerinden vazgeçmişlerdi." ("Reports etc. for 30 the April. 1852", s. 14.)

dan büyük çocuklardan yeterli sayıda bulup satın almak kendileri için imkânsız olacaktı. Arzuladıkları imtiyazı zor kullanarak sağladılar. İleri sürdükleri bahanenin düpedüz yalan olduğu daha sonra yapılan inceleme ile ortaya çıkmıştı.[171] Bununla beraber on yıllık bir süre boyunca, iskemlelerine zorla oturtulan çocukların kanı ile günde 10 saat ipek işlemekten alıkonulamamışlardı[172] 1844 Kanunu ile gerçi 11 yaşından küçük çocukları 6 buçuk saat çalıştırma 'özgürlük'leri 'gasbedilmişti'; ama buna karşılık kendilerine 11 ile 13 yaşları arasındaki çocukları günde 10 saat çalıştırma imtiyazı sağlanmış, ve diğer fabrikalarda çalışan işçi çocuklar için öngörülen mecburî eğitim ve öğretim yükümlülüğünden bunlar muaf tutulmuşlardı. Bu kere de bulunan bahane şuydu:

"Dokunan kumaşın incelik ve zerafeti, fabrikaya ancak erken yaşlarda girmekle kazanılabilen bir el ustalığını ve yatkınlığını gerektirir."[173]

Parmakları ustalaşsın, elleri yatkınlaşsın diye çocuklar, güney Rusya'da deri ve yağları için boğazlanan boynuzlu hayvanlar gibi boğazlandılar. Nihayet, 1844 de tanınmış olan imtiyaz 1850 de yalnız ipek ipliği eğirme ve çile yapma işleriyle sınırlandı; ama burada, 'özgürüğü' gasbedilen sermayenin kaybını telâfi etmek için, 11 ile 13 yaşları arasındaki çocukların çalışma zamanı 10 saatten 10 buçuk saate çıkarıldı. "İpek fabrikalarında iş diğer fabrikalardan daha kolaydı ve sağlık için hiçbir şekilde oralardaki kadar zararlı değildi."[174] Daha sonra hekimler tarafından yapılan resmî incelemeler bunun tersini ortaya koydu:

---

171. "Reports etc. for 30 th Sept. 1844", s. 13.

172. I. c.

173. "The delicate texture of the fabric in which they were employed requiring a lightness of touch, only to be acquired by their early introduction to these factories." ("Rep. etc. for 31 st Oct. 1846", s. 20).

174. Reports etc. 31 st. Oct. 1861, s. 26.

"İpek endüstrisi bölgelerinde ortalama ölüm oranı istisnaî şekilde yüksektir; nüfusun kadın kısmı arasında ise Lancashire'ın pamuk endüstrisi bölgelerindekinden daha yüksektir."[175]

Fabrika müfettişlerinin her altı ayda bir yenilenen raporlarına rağmen mevcut kötülük bugüne kadar devam edegelmiştir.[176]

1850 Kanunu sadece, 'gençler ve kadınlar' için sabahları saat 6 dan akşamları saat 8 buçuğa kadar olan

175. I. c. s. 27. Genel olarak Fabrika Kanununun uygulandığı İş yerlerinde çalışan işçi nüfusu fizik bakımdan çok düzelmiş ve iyileşmiştir. Bütün hekim tanıkların bu konudaki görüşleri birleşmektedir ve farklı zamanlara ait kendi gözlemlerim de bende bu kanıyı uyandırmıştır. Bununla beraber, ve erken yaşlardaki çocuk ölümlerinde görülen korkunç yüksek oran hesaba katılmamak üzere, Dr. Greenhow'un resmi raporları normal sağlık şartları içindeki tarım bölgeleriyle karşılaştırıldığında, sanayi bölgelerindeki uygun ve iyi olmayan sağlık durumunu ortaya koyar. Kanıt olarak, diğer şeyler yanında, Dr. Greenhow'un 1861 tarihli Raporundan aşağıdakl tabloyu alıyoruz:

Sanayide çalışan yetişkin erkek işçilerin oranı (%)	100.000 erkek başına akciğer illetinden ileri gelen ölüm oranı	Bölgenin adı	100.000 kadın başına akciğer illetinden ileri gelen ölüm oranı	Sanayide çalışan yetişkin kadın oranı (%)	Kadınların çalıştıkları iş kolu türleri
14.9	598	Wigan	644	18.0	Pamuklu Dokuma
42.6	708	Blacburn	734	34.9	"
37.3	547	Halifax	564	20.4	Yünlü Dokuma
41.9	611	Bradford	603	30.0	"
31.0	691	Macclesfield	804	26.0	İpekli Dokuma
14.9	588	Leek	705	17.2	"
36.6	721	Stoke-upon-Trent	665	19.3	Topraktan mamul eşya
30.4	726	Woolstanton	727		
		Sağlam sağlık şartları içinde bulunan sekiz		13.9	"
	305	tarım bölgesi	340		

176. İngiliz serbest ticaret taraftarları'nın ipekli mamûllerden alınan koruyucu gümrük vergilerinin kaldırılmasına ne kadar güçlükle razı oldukları çok iyi bilinen bir şeydir... Fransa'da yapılan ithalâta karşı yürürlükte olan koruyucu tedbirler yerine şimdi aynı işi İngiltere'de fabrikalarda çalışan ;ocukların korunmadan yoksun bırakılmaları görmektedir.

süreyi, sabah saat 6 dan akşam saat 6 ya kadar 12 saat lik bir süreye çevirmişti. Demek ki, bu kanun, toplam çalışma zamanları 6 buçuk saati aşmasa bile, bu sürenin başlamasından evvel yarım saat, sona ermesinden sonra 2 buçuk saat çalıştırılmaya hazır tutulabilen çocuklar için bir yenilik veya değişiklik getirmemişti. Kanunun tartışılması sırasında, bu anormalliğin yol açtığı pek çirkin suiistimaller üzerinde parlamentoya fabrika müfettişleri tarafından bir istatistik sunulmuştu. Bunun hiçbir etkisi olmamıştı. Kafaların gerisinde, yetişkinlerin iş-gününü refah yıllarında çocukların yardımıyla tekrar 15 saate çıkarıp mıhlamak niyeti saklıydı. Böyle bir teşebbüsün yetişkin erkek işçilerin direnmeleriyle başarısızlığa uğrayacağını, arkadan gelen üç yılın tecrübeleri göstermişti.[177] Bundan ötürü 1850 Kanunu "çocukları, gençler ve kadınlar sabahları fabrikaya gelmeden evvel akşamları fabrikadan ayrıldıktan sonra çalıştırmak yasaktır", hükmü ile nihayet 1853 yılında tamamlandı. Bu andan itibaren 1850 Fabrika Kanunu, birkaç istisna dışında, uygulandığı bütün endüstri kolalrında bütün işçilerin iş-gününü düzenliyen bir kanun haline geldi.[178] İlk fabrika kanununun çıkarılışından bu yana yarım yüz yıllık bir zaman

177. "Reports etc. for 30 th April, 1853", s. 30.

178. İngiliz pamuklu endüstrisinin en parlak yılları olan 1859-1860 ta bazı fabrikatörler, aşırı çalışma karşılığında daha yüksek ücretler ödeyerek, yetişkin erkek işçileri iş-gününün uzatılması için kandırmaya çalıştılar. Elle işletilen iplik tezgâhlarıyla çalışan iplik işçileri ile otomatik tezgâhlarla çalışan iplik işçileri patronlara verdikleri bir muhtıra ile bu deneye bir son verdiler; bu muhtırada, diğer şeyler yanında, şöyle deniyordu: "Açık konuşmak gerekirse, hayatlarımız bizler için bir yük haline gelmiştir; ve biz, diğer işçilerden hemen hemen haftada iki gün (20 saat daha fazla bir zaman fabrikalara bağlı tutulduğumuz sürece, kendimizi köle yerine konmuş hissediyor ve gerek bizler gerekse bizden sonra gelecekler için fizik ve moral bakımdan zararlı olan bir sistemi ebedileştirmek günahını kendi ellerimizle işlediğimizi görüyoruz. Bu nedenle, Noel ve yeni yıl tatilinden sonra, sabah saat 6 dan akşam saat 6 ya kadar olmak ve 1,5 saatlik yemek tatili hariç tutulmak üzere, haftada 60 saatten bir dakika bile fazla çalışmıyacağımızı size saygılarımızla arzederiz." (Reports etc. for 30 th April 1860", s. 30)

geçmiş bulunuyor.[179]

Kanun koyucu, kanunlar çıkararak düzenlediği ilk müdahale alanının dışına ilk defa (1845) Bez Basmacılığı Kanunu (Printworks' Act) ile çıktı. Sermayenin bu yeni 'aşırılık' tan duyduğu hoşnutsuzluk kanunun her satırından anlaşılır! Kanun, iş-gününü 8-13 yaşları arasındaki çocuklar ve kadınlar için, herhangi bir kanunî yemek tatili olmaksızın, sabahları saat 6 dan akşamları saat 10 a kadar olmak üzere, 16 saatle sınırlandırıyor. 13 yaşın üstündeki erkek işçilerin gece ve gündüz istenildiği gibi çalıştırılmasına izin veriyor.[180] Kanun, parlamento'nun âlet olduğu bir işgüzarlıktır.[181]

Böyle olmakla beraber, ilke, modern üretim biçiminin asıl karakteristik yaratığı olan büyük endüstri kollarındaki zaferiyle, mücadeleden galip çıkmıştı. Fabrika işçilerinin fizik ve moral bakımından yeniden-doğuşu ile elele olmak üzere, ilkenin 1853-1860 arasında gösterdiği fevkalâde gelişme en kör gözleri bile kamaştıran bir şey oldu. Kendilerine iş-gününün kanun yolu ile sınırlandırılması ve düzenlenmesi yarım yüz yıllık bir iç savaşla adım adım kabul ettirilmiş olan kapitalistler bile, göze çarpan bir gayretkeşlikle, henüz "serbest" olan sömürü alanları ile kendi durumları arasındaki karşıtlığa işaret ediyorlardı.[182] Ekonomi Politik, yobazları şimdi kanunla düzenle-

---

179. Bu kanunun kaleme alınış biçiminden bunun ihlâli için bulunan imkânlar üzerinde şu belgelere başvurulabilir: Parliamentary Return "Factories Regulation Acts" (9 Ağustos 1859) ve Leonard Horner'in buradaki "Suggestions for Amending the Factory Acts to enable the İnspectors to prevent illegal working, now become very prevalent" yazısı.

180. "Benim görev bölgemde son altı ay boyunca (1857) 8 yaşındaki ve daha yukarı yaşlardaki çocuklar, gerçekten, sabahın saat 6 sından akşamın saat 9 una kadar işe koşuldular.' ("Reports etc. for 31 st Oct. 1857", s. 39.)

181. "Bez Bsmacılığı İşçileri Üzerine Kanunun gerek eğitim, gerekse koruma ile ilgili hükümlerinin hiçbir işe yaramadığı itiraf edilmiştir." (Reports etc. for 31 st. Oct. 1862", s. 52.)

182. Örneğin, B. E. Potter'in "Times"a yazdığı mektupta bu görülür ("Times", 24 Mart 1863.) "Times" Potter'e fabrikatörlerin On Saatlik Çalışma Kanununa karşı girişmiş oldukları ayaklanmayı hatırlatır.

nen bir iş gününün zorunluluğu üzerindeki anlayış ve feraseti 'ilimleri'nin karakteristik yeni bir buluşu olarak ilân ediyorlardı.[183] Kolayca anlaşılacağı gibi fabrika kodamanları kaçınılmaz olana boyun eğip onunla uzlaştıktan sonra, sermayenin direnme gücü yavaş yavaş zayıfladı; oysa, bu olurken, işçi sınıfının saldırı gücü, sorunla olan ilgi bağları hemen ve doğrudan doğruya olmayan toplum katlarındaki müttefiklerinin sayısıyla birlikte arttı, büyüdü. Bundan dolayıdır ki, 1860 dan bu yana daha hızlı bir gelişme görülür.

1860 yılında boyacılık ve ağartmacılık,[184] 1861 de dantelâcılık ve çorapçılık, 1850 tarihli Fabrika Kanununun uygulanma alanına alındılar. "Çocukların Çalıştırılması İle İlgili Komisyon"un birinci raporunun sonucu olarak, bütün toprak eşya yapımcıları (yalnız çömlekçi

183. Diğer kimseler yanında, bunu Tooke'un "History of Prices" eserinin yazılmasında yardımcı olmuş ve bu eserin editörlüğünü yapmış bulunan W. Newmarch'ta görürüz.

184. Ağartma ve boyama işleri üzerine 1860 yılında çıkarılan kanun işgününün 1 Ağustos 1861 tarihinde geçici olarak 12 saat olacağı, 1 Ağustos 1862 tarihinde kesin olarak 10 saate indirileceği, yani haftanın ilk beş gününde günde 10,5 saat, cumartesi günü 7,5 saat olacağı hükmünü getirmiştir. Ne var ki, kötü 1862 yılına gelinince, eski komedi tekrarlanmıştı. Fabrikatör baylar Parlamento'ya başvurarak küçük yaştaki kimselerin ve kadınların 12 saat çalıştırılmalarına bir senecik daha göz yumulmasını dilediler. ... "İşlerin şimdiki durumunda (pamuk kıtlığı çekildiği sırada) işçilerin günde 12 saat çalışmalarına izin vermek ve böylece mümkün olduğu kadar fazla ücret almalarını sağlamak işçiler için çok iyi olacaktır. ... Böyle bir tasarıyı Avam Kamarası'na getirmek zaten mümkün olmuştu. İskoçya'da ağartma işlerinde çalışan işçilerin karşı gösterileri yüzünden ele alınmamış, bir yana bırakılmıştı." ("Reports etc. for 31 st Oct. 1862", s. 14, 15) Böylece, adlarına konuştuğu havasını yaratma hevesinde olduğu işçiler tarafından yenilgiye uğratılmış bulunan sermaye, şimdi hukukçu gözlüklerinin yardımıyla, 'emeğin korunması' amacıyla çıkarılmış bütün Parlamento kanunları gibi değişik anlamlarda yorumlanabilecek bir biçimde ve buna elverecek sözlerle kaleme alınmış olan 1860 Kanunu'nun kendilerine 'baskıcı işçiler' (calenderers) ile 'malı son bir defa elden geçiren işçiler'in (finishers) kanunun kapsamına girmediği bahanesini keşfediyordu. Sermayenin her zaman sadık bir hizmetkârı olan İngiliz Adliyesi, 'Hukuk Mahkemesi' aracılığı ile, bu adi ve küçük hileye hukukîlik kazandırdı. "Bu durum işçiler arasında büyük bir hoşnutsuzluğa yol açtı. Kanun Koyucunun apaçık olan niyetinin, açık bir tanım bulunmaması bahanesiyle hükümsüz hale getirilmesi pek esef edilecek bir şey oldu." (I. c. s. 18.)

patronları değil), kibritçiler, tüfek kapsülü yapımcıları, hartuç yapımcıları, halı fabrikatörleri, pamuklu kadife fabrikatörleri ve son 'şeklini verme', kullanıma hazır mal haline getirme işi adı altında toplanan daha bir sürü işle uğraşan kimselerin hepsi ayni kadere ortak oldular. 1863 yılında 'açık havada yapılan ağartmacılık işi'[185] ile fırıncılık için özel kanunlar çıkarıldı; bunlardan

185. 'Açık havada İş gören ağartıcılar' 'ağartma işi' üzerine olan 1860 tarihli kanun hükmünden geceleri kadın işçi çalıştırmadıkları yalanı ile kurtuldular. Bu yalan, fabrika müfettişleri tarafından açığa vuruldu; ve aynı zamanda Parlamento, bu işte çalışan işçilerin verdikleri dilekçeler yüzünden, açık havada ağartma işinin yapıldığı serin çayır kokusu kavramını ebediyen kaybetti. Bu açık hava ağartmacılığında 90-100 Fahrenheit ısı derecesinde kurutma odaları kullanılır ve bu odalarda daha çok kız çocukları çalıştırılır. "Cooling" (serinleme) bunların kurutma odasından fırsat buldukça açık havaya kaçışları için kullandıkları teknik bir terimdir. "Kurutma odalarında on beş kız çocuğu çalışır. Keten bezi için gerekli ısı 80-90 derece, patiska için gerekli ısı 100 derece ve daha fazladır. 10 ayak-kare büyüklüğünde, ortasında sıkı sıkı kapalı bir soba bulunan küçücük bir odada on iki kız çocuğu ütü ve dürüp katlama işlerini yaparlar. Kızlar sobanın etrafında halkalanırlar, sobadan dehşetli bir ısı yayılır ve patiskalar ütücülere gitmek üzere hızla kurur. Bu kız işçiler için çalışma saatlerinin bir sınırı yoktur. İş olduğu sürece, birbiri peşisıra birçok geceler 9 saatten az olmamak üzere 12 saate kadar çalıştıkları olur." (Reports etc. 31 st Oct. 1862", s. 56.) Bir hekim şu açıklamayı yapmıştır: "Serinlemek için herhangi bir saat yoktur; ama ısı dayanılmaz bir hale gelince veya işçi kızların elleri terden kirlenince, birkaç dakikasına dışarıya çıkmalarına izin verilir. ... Bu işçi kızların hastalıklarını tedavi sırasında görüp öğrendiklerim beni şunu açıklamaya zorlar: Bunların sağlık durumları iplik dokuma işinde çalışan işçi kızlarınkinden çok aşağıdadır (ve sermaye, Parlamento'ya sunduğu dilekçelerde bu kız çocuklarını Rubens'vari sıhhatin ötesinde bir sağlamlıkta çizer ve tasvir eder!) Bunlarda en çok görülen hastalıklar verem, bronşit, rahim hastalıkları, en had şekilde isteri ve romatizmadır. Benim kanaatim odur ki ,bütün bu hastalıklar, doğrudan doğruya veya dolaylı olarak, çalışma yerlerindeki havanın dayanılmaz derecede sıcak olmasından ve kış aylarında evlerine dönerken kendilerini soğuk ve rutubetten koruyacak giyecekleri olmamasından ileri gelir." (I. c. s. 56, 57.) Fabrika müfettişleri bu şen şatır ağartmacıların yararlanmaktan sonradan yoksun bırakıldıkları Açık Havada Yapılan Ağartma İşi Üzerine Kanun'a ek 1863 tarihli Kanun'la ilgili olarak şunları belirtirler: "Bu kanun, işçilere sağlar göründüğü korumayı sağlıyamamış olması şöyle dursun, öyle bir biçimde kaleme alınmıştır ki, kadın ve çocukların akşam saat 8 den sonraki saatlerde çalıştırıldıkları tesbit edilmedikçe, himayeden söz edilemez, ve bu halde bile kanunun ön-gördüğü ispat metodu öyle bir ifadeye büründürülmüştür ki, ispat etme ve mahkûm ettirme hemen hemen imkânsızdır." (I. c. s. 57) "İnsanî ve eğitime yönelmiş amaçları olan bu kanun, tam bir başarısızlığa uğramıştır. Kadın ve çocukları, hiçbir yaş sınırı tanımaksızın, hiçbir cinsiyet farkı gözetmeksizin ve ağartma tesisleri-

ilki, diğer şeyler arasında, çocukların, gençlerin ve kadınların gece (akşam saat 8 den sabah saat 6 ya kadar) çalıştırılmalarını, ikincisi 18 yaşından küçük fırıncı çırak ve kalfalarının akşam saat 9 dan sabah saat 5 e kadar çalıştırılmalarını yasakladı. Adı geçen komisyonun İngiliz endüstrisinin tarım, madencilik ve taşıt işleri dışında kalan, bütün önemli kollarını 'özgürlükler'inden yoksun etme tehdidi ile karşı karşıya bırakan, daha sonraki tekliflerini görmek için bu konuya tekrar döneceğiz.[185-1]

7. — NORMAL BİR İŞGÜNÜ SAĞLAMA KAVGASI, İNGİLİZ FABRİKA KANUNLARININ BAŞKA ÜLKELERDEKİ ETKİLERİ

EMEĞİN sermayenin hükmü altına girmesi dolayısı ile bizzat üretim biçiminde meydana gelebilecek her türlü değişiklikler bir yana bırakılırsa, artık-değer üretmenin yani artık-emek ele geçirmenin kapitalist üretimin spesifik muhtevasını ve amacını teşkil ettiğini okuyucu hatırlayacaktır. Okuyucu yine hatırlayacaktır ki, şimdiye kadar gelişegelmiş bugünkü durumda ancak bağımsız ve dolayisiyle de kanunen reşit işçi, mal satıcısı olarak kapitalistle mukaveleye girişebilir. O halde, bizim ana hatları ile çizdiğimiz çerçeve içinde, bir yandan modern endüstri, diğer yandan bedenî ve hukukî bakımdan reşit olmayan kimselerin emeği baş rolleri oynuyorsa, bunların bizim için emeğin yutulması olayı açısından önem ve anlamı, birincisinin sırf özel bir alan, diğerinin özel-

---

nin bulunduğu çevrelerdeki ailelerin hiçbir toplumsal töre ve geleneğine aldırış etmeksizin, durumuna göre, yemek tatili kâh verip kâh vermeden, günde 14 saat ve belki de daha uzun saatler çalıştırmıya izin vermek, ki bu aslında çalışmaya zorlama imkânını vermekten gayri bir sonuca varmaz, herhalde, insanlıkla isimlendirilebilecek bir iş ve davranış olamaz." (Reports etc. for 30 th April 1863", s. 40.

185-1. İkinci baskıya not. Yukarıdaki pasajları yazmış olduğum 1866 yılından itibaren yeni bir tepki başlamış bulunmaktadır.

likle göze batıcı bir örnek teşkil etmesinden ileri gelir. Bununla beraber, incelemelerimizi daha ileriye doğru yürütmeden, sırf tarihsel olgular arasındaki ilişkiden aşağıdaki sonuçları çıkarabiliriz:

Birinci olarak: sermayenin iş-gününü sınırsız ve hiç bir kayıt tanımıyan bir şekilde uzatma hırsı ilk önce, su-gücü, buhar-gücü ve makinelerle ilk olarak köklü ve büyük değişikliklere uğratılmış endüstrilerde, pamuk, yün, keten, ipek iplikçiliği ve dokumacılığı gibi, modern üretim biçiminin bu ilk yaratıkları olan alanlarda, tatmin edilmiştir. Üretim biçiminde meydana gelen maddî değişmeler ve bunlara uygun olarak üreticiler arasındaki sosyal ilişkilerin uğradığı değişiklikler,[186] ilk önce ölçüsüz aşırılık yaratır; daha sonra bunlara tepki olarak iş-gününü ve bunun içinde verilecek araları kanun yolu ile sınırlayan, düzenleyen, bir ve farksız hale getiren toplumsal bir kontrole yol açar. Bundan dolayı bu kontrol, 19. Yüzyılın ilk yarısı boyunca, sırf istisnaî kanunların eseri olan bir şeymiş gibi görünür.[187] Yeni üretim biçiminin ilk yayıldığı alan bu kontrolün hükmü altına sokulur sokulmaz, bu arada, sadece diğer birçok üretim kolunun gerçek ve asıl fabrikalı üretim sistemine geçmiş oldukları değil, fakat az ya da çok günü geçmiş yöntemlerle çalışan çömlekçilik, camcılık vb. gibi manüfaktürlerin, fırıncılık gibi eski moda zanaatların ve nihayet iğne yapımı vb. gibi ev sanayii denilen dağınık işlerin bile,[188] uzun zamandır, fabrikalı üretim kadar kapitalist

---

186. "Bu sınıfların (kapitalistler ve işçiler) her birinin davranışı bunların içine sokuldukları o andaki durumun sonucu olagelmiştir." ("Reports etc. for 31 st Oct. 1848", s. 113.)

187. "Sınırlandırmalara tabi tutulmuş olan kurumlar, dokuma sanayiinde buhar ve su gücünden yararlanan kurumlardı. Fabrika teftişinin sağlıyacağı korumadan yararlanabilmesi için iki şartın bulunması gerekiyordu: buhar ve su kuvvetinden yararlanıyor olmak ve belli spesifik bir lif işliyor olmak." ("Reports etc. for 31 st October 1864", s. 8.)

188. Ev sanayii denilen bu endüstrinin durumu üzerinde "Children's Employment Commission"un son raporlarında son derece zengin bilgi ve belge vardır.

sömürünün pençesine düşmüş oldukları görüldü. Bundan ötürü, kanunlar, yavaş yavaş istisnaî karakterlerinden sıyrılmaya veya İngiltere'de olduğu gibi, Roma hukukçularının kazuistik yönteminin uygulandığı yerlerde iş yapılan herhangi bir evin, istenildiği gibi, fabrika sayılmasını sağlayacak bir şekilde çıkarılmaya zorlanmışlardı.[189]

İkinci olarak: İş-gününün bazı üretim dallarında bir düzene bağlanması tarihi ve iş-gününü düzene sokma yolunda diğer üretim kollarında hâlâ devam eden mücadele şunu elle tutulur bir şekilde ispat eder: tek başına işçi, kendi iş-gücünün 'özgür' satıcısı olarak işçi, kapitalist üretimin belli bir olgunluk aşamasında direnme gücünü yitirmiş bir hale sokulmuştur. Bundan dolayı, normal bir iş-gününün yaratılması, kapitalistler sınıfı ile işçi sınıfı arasında çok uzun sürmüş ve az ya da çok saklı kalmış bir iç savaşın ürünüdür. Çatışma, modern endüstri arenasında başlatıldığı için, ilk önce, bunun yurdu olan İngiltere'de cereyan etmiştir.[190] İngiliz fabrika işçileri yalnız İngiliz işçi sınıfının değil, fakat genel olarak, modern işçi sınıfının öncüleri olmuşlardı; nasıl ki, ser-

189. "Son birleşim döneminin (1864) kanunları ... çok çeşitli alışkanlıkların hüküm sürdüğü ve makineleri işletmek için mekânik güç uygulanmasının, eskiden olduğu gibi, bir işletmeyi kanunun anladığı anlamda fabrika saymak için gerekli şartlar arasında yer almadığı, pek çeşitli türden iş kollarını kapsarlar." ("Reports etc. for 31 st Oct. 1864") s. 8.)

190. Kara Avrupa'sında liberalizmin cenneti olan Belçika'da da bu hareketin izine raslanmaz. Belçika'da kömür kuyularında ve maden ocaklarında bile her iki cinsten ve her yaştan işçiler, istenilen sürece ve istenilen zamanda tam ve noksansız bir 'özgürlük' le tüketilirler. Buralarda çalıştırılan her 1000 kişiden 733 ü erkek, 88 i kadın, 135 i oğlan ve 44 ü kız çocuktur (16 yaşından küçük); yüksek fırınlar vb. de her 1000 kişiden 668 i erkek, 149 u kadın, 98 i oğlan ve 85 i kız çocuktur (16 yaşından küçük). Şimdi buna bir de yetişkin işçilerle küçük yaştaki işçilerin iş-gücünün muazzam sömürüsü karşılığında verilen alçak ücretleri eklemek gerekir; ortalama günlük ücret erkekler için 2 şilin 8 peni, kadınlar için 1 şilin 8 peni, oğlan ve kız çocuklar için 1 şilin 2,5 penidir. Bunun içindir ki, Belçika daha 1863 yılında, 1850 yılına oranla, demir ve kömür vb. ihracatını miktar ve değer olarak hemen hemen iki katına çıkarmış bulunuyordu.

maye teorisine ilk meydan okuyanlar da bunların teorisyenleri idi.[191] Bundan ötürüdür ki, fabrika filozofu Ure, 'emeğin tam ve noksansız özgürlüğü' için erkekçe savaşan sermayeye karşı, taşıdığı bayrağa 'Fabrika Kanunlarının getirdiği Kölelik' sözlerini yazmasını, İngiliz işçi sınıfının silinmez bir yüz karası olarak yerin dibine batırmıştı.[192]

Fransa, ağır-aksak, İngiltere'nin peşinden yürüdü. İngiltere'deki aslından çok daha noksan ve kusurlu olan On iki Sattlik Çalışma Kanununun[193] doğumu için orada şubat devrimi gerekti. Her şeye, rağmen, Fransız devrimci yönteminin kendine özgü avantajları oldu. Bir darbe ile, iş-gününü, hiçbir farka yer vermeden, bütün atölye ve fabrikalarda ayni sınırlarla sınırladı; oysa, İngiliz kanunları kâh bu kâh şu noktada, şartların baskısına istemiye istemiye boyun eğiyor, çelişik uygulama ve mah-

191. 'Robert Owen bu yüzyılın ilk on yılından kısa bir süre sonra iş-gününde bir sınırlandırılma yapılması zorunluluğunu sadece teorik bakımdan benimsemekle kalmayıp on saatlik iş-gününü New Lanark'daki kendi fabrikasında fiilen uyguladığı zaman, bu davranışıyla komünist bir ütopya diye alay edildi. Tıpkı "çocuk işçilerin eğitim ve terbiyesini üretken emekle (birlikte ve bir arada yürütmek" düşüncesiyle ilk defa onun tarafından önayak olunup kurulan İşçi Kooperatif Dernekleri'nin kurulması fikrinin daha evvel ayni şekilde alayla karşılanmış olması gibi. Bugün birinci ütopyayı Fabrika Kanunu haline gelmiş olarak görüyoruz, ikincisi bütün "Fabrika Kanunları"nda resmî ifade olarak yer almış bulunuyor, üçüncüsü de çoktandır gerici dolandırıcılar grubunun elinde bir bahane olarak kullanılmakta bulunuyor.

192. Ure (Fr. Çev.), "Philosophie des Manufacturers", Paris 1836, t. 11, s. 39, 40.

193. 1855 te Paris'te toplanmış olan "Uluslararası İstatistik Kongresi" nin tutanaklarında, diğer şeyler yanında, şunlar kaydedilmiş bulunuyor: "Fabrika ve iş yerlerinde günlük işi 12 saatle sınırlandıran Fransız Kanunu bu işi belli sabit saatlerle (zaman aralıkları ile) sınırlandırmaz; çünkü, işin sabahleyin saat 5 ile akşam saat 9 arasındaki zaman aralığında yapılacağı yalnız ve sadece çocuk işçiler için öngörülmüştür. Bundan dolayı, fabrikatörlerin bir kısmı, kendilerine bu meşum sükûtun verdiği haktan yararlanırlar, işçileri, belki pazar günü hariç, aralıksız her gün çalıştırırlar. Burun için iki ayrı grup işçi çalıştırırlar, o. gruplardan hiçbiri iş yerinde 12 saatten fazla alıkonulmaz, ama işletmede iş, gece gündüz kesilmeden devam eder. Kanunun hükümleri ve icabı yerine getiriliyor, ama insanlığın gerek ve icapları için ayni şey söylenebilir mi? "Gece işinin insan organizması üzerindeki tahribedici etkisi" dışında "her iki cinsten işçilerin kötü aydınlatılan iş yerlerinde geceleri birlikte çalıştırılmalarının meşum etkisi" üzerinde de önemle duruluyor.

keme kararlarının yarattığı son derece karışıklık ve akıl almaz bir ortam içinde etki ve anlamlarını kaybediyorlardı. [194] Diğer yandan Fransız kanunu, İngiltere'de sadece çocuklar, reşit olmayanlar ve kadınlar adına kazanılmış olup, genel bir hak olduğu ilk defa ancak pek yenilerde iddia edilmiş olan bir şeyi, ilke diye ilân etmişti.[195]

Kuzey Amerika Birleşik Devletleri'nde, kölelik kurumu cumhuriyetin bir kısmını çirkinleştirmeye devam ettiği sürece, her bağımsız işçi hareketi kötürüm kaldı. Siyah deriye bürünmüş emeğin damgalı dolaştığı bir yerde, beyaz deriye bürünmüş emeğin kurtarılması imkânsızdır. Ama hareket, köleliğin kaldırılmasından sonra, derhal, yeni ve gençleşmiş bir hayata kavuştu. İç-savaşın ilk meyvesi, güçlü lokomotiflerle Atlantik'ten Pasifik'e, New England'dan Californi'ya kadar yayılan sekiz saatlik çalışma günü hareketi oldu. Baltimor'da (Ağustos 1866 da) toplanan Genel İşçi Kongresi şunu ilân etti:

"Bu ülkenin emekçilerini kurtarmak için, şu anda ilk yapılması gereken şey, Amerikan Birliği'nin bütün eyaletlerinde normal iş-gününü sekiz saatle sınırlandıracak bir kanunun çıkarılmasıdır. Bu muhteşem sonuca

---

194. "Örneğin, benim görev bölgemde, bir ve aynı fabrika tesislerinde bir ve aynı fabrikatör 'Ağartmacılık ve Boyacılık İşleri Üzerine Kanun'a göre ağartmacı ve boyacı, 'Basma İşleri Üzerine Kanun'a göre basımcı ve 'Fabrika Kanunu'na göre de mamûle son şeklini veren bir yapımcıdır..." (Report of Mr. Baker, "Reports etc. for 31 st Oct. 1861" içinde s. 20) Bu kanunların çeşitli ve farklı hükümlerini sıraladıktan ve dolayısiyle bunlardan doğan karışıklıkları belirttikten sonra, Bay Baker şöyle diyor: "Fabrika sahibinin kanundan kaçınmak istemesi halinde, bu üç kanunun hükümlerinin yerine getirilmesini sağlamanın ne kadar güç bir iş olacağı görülüyor" (I. c. s. 21) Ama bu yoldan hukukçulara davalar sağlanmış oluyor.

195. Böylece en sonunda fabrika müfettişleri, şunu ifade etmek yüreklilliğini gösteriyorlar: "Bu itirazlar (sermayenin iş zamanının kanun zoru ile sınırlandırılmasına karşı öne sürdükleri) büyük çalışma hakkı ilkesinin önünde yenilgiye uğramak zorundadırlar. ... Müteşebbisin işçinin emeği üzerindeki hakkının son bulduğu ve işçinin zamanının, işçi henüz zamanının son kertesine kadar çalıştırılmış olmasa bile, kendisine ait olması gerektiği bir an vardır." ("Reports etc. for 31 st Oct. 1862", s. 54.)

erişinceye kadar bütün gücümüzü harcamaya kararlıyız."[196]

Aynı tarihlerde (1866 Eylülünün başında) Cenevre'de toplanmış olan 'Uluslararası İşçi Kongresi' Londra Genel Konseyi'nin teklifi üzerine şu kararı aldı: *"Biz, iş-gününün sınırlandırılmasını, kurtuluş yolunda harcanan diğer bütün çabaların, girişilen diğer bütün teşebbüslerin başarıyla sonuçlanmasını sağlayacak ilk ve ön şart sayıyoruz. ... Biz iş-gününün kanunî sınırı olarak 8 iş saatini teklif ediyoruz."*

Böylece, Atlantik Okyanusu'nun her iki yakasında bizzat üretim ilişkilerinin kendilerinden, iç-güdüsel bir şekilde doğup gelişmiş olan işçi hareketi, İngiliz fabrika müfettişi R. J. Saunders'in aşağıdaki ifadesini doğrulamış olurdu:

"Daha evvel iş-günü sınırlandırılmaz ve öngörülen sınıra sıkı sıkıya ve titizlikle bağlı kalınması sağlamazsa, toplumda reform yolunda atılacak diğer adımların başarıya ulaşması hiçbir şekilde beklenemez."[197]

İtiraf edilmek gerekir ki, işçilerimiz, üretim sürecinden ona girdiği zamankinden farklı çıkar. İşçi, piyasada diğer mal sahiplerinin karşısına mal 'iş-gücü'nün sahibi olarak çıkıyordu: Bir mal sahibi diğer bir mal sahibinin karşısında yer alıyordu. İş-gücünü kapitaliste satarken iki taraf arasında yapılan mukavele, onun kendi kendisi üzerinde sarbestçe tasarrufta bulunduğunu, deyim yerinde ise, beyazla siyah kadar açık bir şekilde kanıtla-

---

196. Biz Dunkirk'lü işçiler ilân ediyoruz ki, şimdiki sistemde çalışma zamanı çok uzundur ve işçiye dinlenme ve kendini geliştirme için hiç zaman bırakmamaktadır; onu, kölelikten ancak biraz daha iyi bir durumda tutmaktadır. Bundan dolayı da, 8 saatin bir iş-günü için yeter olduğuna ve bunun kanunen yeter sayılması gerektiğine; güçlü bir araç olarak basını bize yardımcı olmaya davet etmeye ... ve bizden bu yardım ve desteği esirgeyen herkesi çalışma reformunun ve işçi haklarının düşmanı kabul etmeye karar vermiş bulunuyoruz." (Dunkirk'lü işçilerin kararları, New-York, 1866.)

197. "Reports etc. of 31 st Oct. 1848", s. 112.

nıyordu. Alış-veriş işlemi tamamlandıktan sonra, görülür ki, işçi 'asla özgür bir insan' değildir, iş-gücünü satmakta serbest olduğu süre, onu satmaya mecbur bırakıldığı süredir,[198] "henüz sömürülebilecek bir adale, bir sinir, bir damla kan kaldığı sürece"[199], gerçekte, vampiri kendisini bırakmaz. Acı ve ıstıraplarının yılanına karşı 'korunabilmek' için, işçiler akıllarını başlarına toplamalı ve bir sınıf olarak, bizzat işçilerin kendilerini, sermaye ile serbestçe yaptıkları bir mukaveleyle, hem kendilerini hem de soylarını ölüme ve köleliğe mahkûm eden bir satıştan alıkoyacak bir kanunun, tam ve mutlak bir toplumsal engelin meydana getirilmesini mutlaka sağlamalıdırlar.[200] 'Vazgeçilmez İnsan Hakları'nın gösterişli listesi yerini, kanunla sınırlandırılan bir iş-günün, "işçinin sattığı zamanın ne zaman sona ereceğini, kendisine ait olacak zamanın ne zaman başlıyacağını, nihayet, açıkça gösterecek,"[201] mütevazi Manga Charta'sına bırakıyor. Ne büyük değişiklik! (Quantum mutatus ab illo!)

---

198. Bu hileli usuller (örneğin, 1848-1850 arasında sermayenin giriştiği manevralar) bundan öteye, işçilerin hiçbir himayeye ihtiyaçları olmadığı, aksine kendilerinin sahip bulundukları biricik şey, yani ellerinin ve alınterlerinin yarattığı iş, üzerinde serbestçe tasarrufta bulunan kimseler olarak görülmeleri yolunda pek sık ileri sürülmüş olan iddianın ne kadar yanlış olduğunu karşı çıkılamaz bir şekilde ortaya koymuş bulunuyor." (Reports etc. for 30 th April 1850", s. 45.) "Özgür emek, kendisine bu isim verilebilse bile, özgür bir ülkede dahi kendini koruyabilmek için kanunun güçlü koluna muhtaçtır." (Reports etc. for 31 st Oct. 1864", s. 34.) İzin vermek, yemek tatilleri dahil olsun olmasın, işçiyi günde 14 saat çalışmaya zorlamakla ayni şeydir. ("Reports etc. for 30 th April 1863", s. 40.

199. Friedrich Engels, "Die englische Zehnstundenbill", I. c. s. 5.

200. On Saatlik Çalışma Kanunu, kapsamına giren sanayi kollarında "İşçileri tamamiyle soysuzlaşmaktan kurtardı ve onların fizik durumlarını korudu." ("Reports etc. for 31 st Oct. 1859" s. 47) "Sermaye, (fabrikalarda) çalıştırılan işçilere sağlık ve moral bakımdan zarar vermeden, makineleri sınırlandırılmış sürenin ötesine geçen bir zamanda işler halde asla tutamaz; işçiler ise, kendi kendilerini koruyabilecek bir durumda değillerdir." (I. c. s. 8.)

201. İşçinin kendisine ait olan zaman ile kendisini çalıştıran müteşebbisine ait olan zamanın en nihayet açık bir şekilde birbirinden ayrılmış olması hâlâ büyük bir fayda sağlamaktadır. İşçi, şimdi, sattığı zamanın ne zaman, kendisine ait olan zamanın ne zaman başlayıp bittiğini bilmektedir; ve bunu

önceden kesin olarak bildiği için de, kendisine ait dakikalar üzerinde önceden kararlaştırdığı şekilde istediği gibi tasarrufta bulunabilmektedir." (I. c. s. 52) "Bunlar (Fabrika Kanunları) onları kendi zamanlarının efendisi haline getirirken, onlara, kendilerini bir gün en sonunda siyasi iktidarı ellerle geçirme yönünde harekete getiren moral bir enerji de vermiştir." (I. c. s. 47) Fabrika müfettişleri gizlemeye çalıştıkları bir ironi ve çok dikkatli seçilmiş sözlerle şuna işaret ederler: Şimdiki On Saatlik Çalışma Kanunu kapitalist de kişileşmiş sermaye olarak kendisini kaptırmaktan alıkoyamadığı bir takım insanlığa aykırı davranışlardan kurtarmış ve ona da bir nebze 'kültür' edinmek için gerekli zamanı sağlamıştır. Daha evvel "müteşebbisin para kazanma, işçinin çalışma dışında kullanacak zamanları yoktu." (I. c. s. 48).

BÖLÜM : 9

ARTIK - DEĞER ORANI VE KİTLESİ

ŞİMDİYE kadar olduğu gibi, bu bölümde de, iş-gücünün değeri ve bundan dolayı iş-gücünün yeniden üretimi ve muhafazası için iş-gücünün gerekli kısmı veri olan, değişmeyen bir büyüklük olarak kabul edilecekir.

O halde, bu varsayımla, artık-değer oranı verilmiş olunca, ayni zamanda, tek başına bir işçinin belli bir zaman aralığında kapitaliste sağladığı artık-değerin kitlesi de verilmiş olur. Örneğin bir günlük gerekli emek 3 şilin değerinde bir altın kitlesi ile ifade edilen, 6 saatlik bir zaman aralığı olsa, bu durumda 3 şilin, bir iş-gücünün bir günlük değeri ya da bir iş-gücünün satın alınması için yatırılan sermayenin değeri olur. Bundan başka,

artık-değer oranı % 100 ise, bu 3 şilinlik değişen sermaye, 3 şilinlik bir artık-değer kitlesi üretir veya işçi bir günde 6 saatlik bir artık-emek kitlesi sağlar.

Ama ne var ki, değişen sermaye kapitalistin aynı anda kullandığı bütün işgücünün para ile ifadesidir. O halde, bunun, yani değişen sermayenin değeri = bir işgücünün ortalama değeri x kullanılan işgüçlerinin sayısıdır. Demek ki, işgücünün değeri veri olduğunda değişen sermayenin büyüklüğü aynı anda çalıştırılan işçilerin sayısı ile doğru orantılı olur. Bir iş-gücünün bir günlük değeri 3 şilin ise, her gün, 100 iş-gücünü sömürmek için 300 şilinlik sermaye yatırılmalıdır; bir günde 'N' tane iş-gücü istismar etmek için ise 'N' defa 3 şilinlik bir sermayenin yatırılması gereklidir.

Bunun gibi, 3 şilinlik bir değişen sermaye, yani bir iş-gücünün bir günlük değeri, her gün 3 şilinlik bir artık-değer üretiyor olsa, 300 şilinlik bir değişen sermaye günde 300 şilinlik ve 3xN şilinlik bir değişen sermaye de 3xN şilinlik bir artık-değer üretir. Demek oluyor ki, üretilen artık-değer kitlesi, bir işçinin bir günde sağladığı artık-değer çarpı çalıştırılan işçi sayısı olan bir artık-değere eşittir. Ama bundan başka, bir işçinin ürettiği artık-değer kitlesi, iş-gücünün değeri veri olmak şartıyla artık-değer oranı ile belirlendiği için, buradan şu birinci kanunu elde ederiz: üretilen artık-değerin kitlesi=yatırılan değişen sermayenin büyüklüğü çarpı artık-değer oranı olur, yani kapitalist tarafından aynı anda sömürülen iş-gücünün sayısı ile bir tek işçinin sömürülme derecesi arasındaki bileşik oranla belirlenir.

O halde, artık-değer kitlesini M, bir tek işçinin bir ortalama günde sağladığı artık-değeri s, bir tek iş-gücünü bir günlüğüne satın almak için yatırılan değişken sermayeyi v, toplam değişen sermayeyi v ortalama bir iş-gücünün değerini k, bunun sömürülme derecesini

$\frac{S'}{S}$ $\left[\frac{\text{artık - emek}}{\text{gerekli - emek}}\right]$

ve çalıştırılan işçileri N ile gösterirsek, şu eşitliği elde ederiz:

$$M = \begin{cases} \frac{s}{v} \times V \\ k \times \frac{s'}{s} \times N \end{cases}$$

Devamlı olarak, sadece ortalama bir iş-gücünün değerinin değişmeyen bir büyüklük olduğu değil fakat ayni zamanda bir kapitalist tarafından kullanılan işçilerin ortalama işçiye indirgenmiş oldukları varsayılmaktadır. Üretilen artık-değerin, sömürülen işçilerin sayısı ile doğru orantılı olarak artmadığı istisnai durumlar vardır; ama, bu gibi hallerde iş-gücünün değeri de değişmeyen bir büyüklük olarak kalmaz.

Bundan ötürüdür ki, belli bir artık-değer kitlesinin üretimi sırasında bir faktördeki azalma bir diğer faktördeki çoğalma ile telâfi edilebilir. Değişen sermaye azallırsa ve artık-değer oranı aynı zamanda ve aynı oranda olmak üzere yükselirse, üretilen artık-değer kitlesi değişmemiş olur. Daha evvelki varsayımımız altında, kapitalist her gün 100 işçiyi sömürmek için 300 şilin yatırıyor olsa ve artık-değer oranı da % 50 ise, bu 300 şilinlik değişen sermaye 150 şilinlik, yani 100x3 iş-saatlik bir artık-değer sağlar. Artık-değer oranı iki misline çıksa veya iş-günü 6 dan 9 a çıkarılacak yerde 6 dan 12 saate uzatılsa, yarı yarıya azaltılmış olan 150 şilinlik değişen sermaye gene 150 şilinlik veya 50x6 iş-saatlik bir artık-değer sağlar. Demek ki, değişen sermayedeki azalma iş-gücünün sömürülme derecesinde meydana gelen ayni oranda bir yükselme ile veya çalıştırılan işçilerin sayısındaki azalma, iş-gününün ayni oranda uzatılması ile telâfi edilebilir. O halde, sermaye tarafından sömürülebilecek emek arzı, belli sı-

nırlar içinde, işçi arzından bağımsızdır.[202] Değişen sermayenin büyüklüğü veya çalıştırılan işçilerin sayısı aynı oranda artacak olsa, bunun tersi olur, yani artık-değer oranında meydana gelen düşme üretilen artık-değerin kitlesinde değişikliğe yol açmaz.

Her ne olursa olsun, işçi sayısındaki azalmanın veya değişen sermaye büyüklüğündeki eksilmenin, yükselmiş artık-değer oranı veya uzatılmış iş-günü ile telâfi edilmesini aşılamıyacak sınırları vardır. Bundan dolayı, iş-gücünün değeri ne olursa olsun, yani işçinin muhafaza ve devamı için gerekli iş-zamanı ister 2 saat ister 10 saat olsun, bir işçinin bir günde üretebileceği toplam değer, 24 iş-saatinde maddeleşebilecek değerden, bu maddeleşmiş 24 iş-saatinin para ile ifadesi 12 ise 12 şilinden daima daha küçük olur. Daha evvelki bir varsayımımıza göre, işçinin kendisini yeniden-üretmek ya da işinin satın alınması için yatırılan sermaye değerini yerine koymak için, günde 6 iş-saati gerekiyordu; aynı varsayımla, 500 işçiyi % 100 lük bir artık-değer oranı ya da 12 saatlik bir iş-günü ile çalıştıran 1500 şilinlik bir değişen sermaye, günde 1500 şilinlik veya 6x500 iş-saatlik bir artık-değer yaratır. Günde % 200 bir artık-değer oranı yani 18 saatlik bir iş-günü ile 100 işçi çalıştıran 300 şilinlik bir sermaye sadece 600 şilinlik veya 12x100 iş-saatlik bir artık-değer kitlesi üretir. Ve bunun toplam değer-ürünü, ki yatırılan değişen sermaye + artık-değer olan bir büyüklüğe eşittir, hiç bir zaman bir günde 400 şilinlik veya 24x100 iş-saatlik bir büyüklüğe ulaşamaz. Ortalama iş-gününün, tabiî olarak 24 saatten daima küçük olan, mutlak sınırı, değişen sermayedeki azalmanın yükselmiş artık-emek oranı ile,

202. Yüzeysel Eokonominin (Vulgarökonomie), emeğin piyasa fiyatını arz ve taleple tayin etme işinde, dünyayı ağırlık noktasından hareketle yerinden oynatmak için değil de, aksine ,olduğu yerde hareketsiz halde tutmak için, dayanak noktasını bulduklarına inanan temsilcileri, bu başları yerde, ayakları havada Archimed'ler, bu clemanter kanundan habersiz görünüyorlar.

veya sömürülen işçi sayısındaki eksilmenin iş-gücünün yükselmiş sömürü derecesiyle telâfi edilmesi yolunda mutlak bir sınır teşkil eder. Bu gözle görülebilir açıklıktaki ikinci kanun, sermayenin, daha ileride ele alınıp incelenecek olan, kendisi tarafından çalıştıran işçi sayısını veya iş-gücüne çevrilen değişen kısmını, mümkün olduğu kadar büyük artık-değer kitlesi üretmek şeklindeki kendisinin bir diğer eğilimine zıt olarak, mümkün olduğu kadar küçültmek eğiliminden doğan birçok olayların açıklanması için önemlidir. Diğer yandan, kullanılan iş-günü kitlesi veya değişen sermayenin büyüklüğü artsa, ama bu artış artık-değer oranındaki düşüş oranında olmasa, üretilen artık-değer kitlesi azalır.

Üretilen artık-değer kitlesinin iki faktörü ile yani artık-değer oranı ve yatırılmış olan değişen sermayenin büyüklüğü ile, bir üçüncü kanun elde edilir. Artık-değer oranı veya işgücünün sömürü derecesi ile işgücünün değeri veya gerekli iş zamanının büyüklüğü verilmiş olduğunda, şurası apaçıktır ki, değişen sermaye ne kadar büyük olursa, üretilen değer ve artık-değer kitlesi o kadar büyük olur. İş-gücünün ve bununla birlikte bunun gerekli kısmının sınırı verilmiş ise, bu durumda, bir tek kapitalist tarafından üretilen değerin ve artık-değerin kitlesinin, münhasıran, kendisi tarafından harekete geçirilen emek kitlesine bağlı olacağı açık bir şeydir. Ne var ki, belli varsayımlar altında, bu emek kitlesi de kapitalistin sömürdüğü iş-gücü kitlesine veya işçi sayısına bağlıdır; bu sayı ise kendisi tarafından yatırılmış olan değişen sermayenin büyüklüğü ile belirlenir. Demek ki, artık-değer oranı ve iş-gücü değeri veri olunca, üretilen artık-değer kitleleri yaratılan değişen sermayelerin büyüklükleri ile aynı yönde değişir. Şimdi, biliyoruz ki, kapitalist sermayesini iki kısma ayırır; bir kısmını üretim araçlarına yaratır; bu, sermayesinin değişmeyen kısmı-

dır: diğer kısmını canlı iş-gücüne çevirir; bu kısım değişen sermayesini teşkil eder. Bir ve ayni üretim biçiminin hakim olduğu bir yerde, farklı üretim kollarında sermayenin farklı oranlarda değişmeyen ve değişen sermaye kısımlarına bölündüğü görülür. Bir ve ayni üretim kolunda bu oran, üretim sürecinin teknik temeli ve toplumsal bileşiminin değişmesiyle birlikte değişikliğe uğrar. Ama belli bir sermaye, değişmeyen ve değişen kısımlarına nasıl bölünürse bölünsün, değişen kısmın değişmiyen kısma oranı ister 1/2 ister 1/10 veya 1/x ololsun, bunun biraz evvel belirtilmiş olan kanun üzerinde hiçbir etkisi olmaz; çünkü, daha evvelki tahlilimizin gösterdiği gibi, değişmeyen sermayenin değeri, gerçi ürün-değerinde tekrar görünür, ama yeni yatırılan değer-ürüne girmez. 1000 pilik işçisi çalıştırmak için, 100 işçi çalıştırmaktan, şüphesiz, daha fazla hammadde, makara vb. gereklidir. Bu ilâve edilecek üretim araçlarının değeri yükselebilir, düşebilir, değişmeden kalabilir, büyük ya da küçük olabilir; ama bunun, bu üretim araçlarını harekete getiren iş-gücünün değerlenme, artık-değer yaratma süreci üzerinde hiçbir etkisi olmaz. Buna göre, yukarıda saptanmış olan kanun şu şekli alıyor: farklı sermayeler tarafından üretilen değer ve artık-değer kitleleri, iş-gücünün değeri verilmiş ve sömürü derecesi aynı büyüklükte olursa, bu sermayelerin değişen kısımlarının, yani canlı iş gücüne çevrilen kısımlarının büyüklüğü ile ayni yönde hareket ederler.

Bu kanunun, görünüşe dayanan bütün tecrübelerle çeliştiği açıkça görülmektedir. Kullandığı toplam sermayesini yüzde olarak hesaplıyan bir pamuk iplikçisinin nispeten çok 'değişmeyen sermaye' ve nispeten az 'değişen sermaye' kullandığını, ama bundan ötürü, nispeten çok 'değişen sermayeyi' ve az 'değişen sermayeyi' harekete geçiren bir fırıncıdan hiçbir zaman daha az kâr

veya artık-değer elde etmediğini herkes bilir. Bu görünüşteki çelişkinin çözümü için tıpkı 0/0 ın gerçek bir büyüklüğü temsil edebildiğini anlamak için elemanter cebir açısından daha birçok şeyin varlığının gerekli olması gibi, daha bir çok şeyin elimizde olması gerekir. Klâsik ekonomi, bunu bir kanun olarak asla formülleştirmiş olmamakla beraber, bu kanun değer kanununun zorunlu bir sonucu olduğu için, ona iç-güdüsel bir şekilde bağlı kalmıştır. Klâsik ekonomi bu kanunu görünüşteki çelişkilerden zorlama bir soyutlamayla kurtarmaya çalışmıştı. Ricardocu Okulun buna gelip nasıl tökezlendiği ileride görülecektir.[203] "Gerçekten de hiçbir şey öğrenmemiş olan" yüzeysel ekonomi (Vulgär Ekönomie), her yerde olduğu gibi, burada da, olayları düzenleyen ve açıklayan kanuna karşı, olayların görünüşlerine sarılmıştır. Yüzeysel ekonomi Spinoza'nın tersine "cehaletin yeterli bir neden olduğuna" inanır.

Bir toplumun toplam sermayesi tarafından her gün harekete geçirilen emek bir tek iş-gününde harcanan emek olarak ele alınabilir. Örneğin, işçilerin sayısı bir milyon ve bir işçinin ortalama iş-günü 10 saat ise, bu durumda toplumsal iş-günü 10 milyon saatten meydana geliyor demektir. Bu iş-gününün, bunun sınırları fizik ya da toplumsal olarak çizilmiş olabilir, uzunluğu verilmiş iken, artık-değerin kitlesi ancak işçi sayısının, yani işçi nüfusun artması yoluyla çoğaltılabilir. Nüfus artışı burada toplumsal toplam sermaye ile yürütülen artık-değer üretimi için matematik sınırı teşkil eder. Tersine, nüfusun büyüklüğü verilmiş iken, bu sınır iş-gününün mümkün olduğu kadar uzatılması ile belirlenir.[204] Bundan sonraki bölümde görüleceği gibi, bu ka-

203. Bu konuda daha ayrıntılı ve fazla bilgi "Dördüncü Kitap" ta (ciltte) verilecek. [Bu cilt sonradan Karl Kaustky tarafından yayınlanmıştır.]

204. "Bir toplumun emeği yani ekonomik zamanı, belli bir büyüklüğü temsil eder, diyelim bir milyon insanın her günkü 10 saatini yani 10 milyon saati. ... Sermayenin büyümesinin sınırları vardır. Bu sınıra, belli her dönemde, kulla-

nun ancak şimdiye kadar gözden geçirilmiş olan artık-değer şekli için geçerlidir.

Artık-değer üretimi ile ilgili buraya kadarki incelememizden anlaşılır ki, elimizdeki bir parayı veya değeri her istediğimiz zaman sermayeye dönüştüremeyiz; bu dönüşümün olabilmesi için, aslında, münferit para veya mal sahibinin elinde belli bir asgarî miktarda para veya değişim-değeri olması gerekir. Değişen sermayenin asgari miktarı, bütün yıl boyunca artık-değer elde etmek için her gün kullanılan bir tek iş-gücünün maliyet fiyatıdır. Bu işçi kendi üretim araçlarının sahibi olsaydı ve bir işçi olarak yaşamaktan memnun bulunsaydı, kendi tüketim araçlarının yeniden üretimi için gerekli iş-zamanı, diyelim bu günde 8 saattir, yeterdi. Bundan başka da ancak 8 iş-saati için gerektiği kadar üretim aracına ihtiyacı olurdu. Buna karşılık, işçiye bu 8 saat dışında 4 saat de artık-emek harcatacak olan kapitalist, ilâve üretim araçlarının tedariki için, bir miktar ilâve paraya ihtiyaç duyar. Ne var ki, varsayımımıza göre, kapitalistin her gün kendisine mal ettiği artık-değerle bir işçi kadar yaşamak, yani zorunlu ihtiyaçlarını tatmin edebilmek için, iki işçi çalıştırması gerekirdi. Bu durumda kapitalistin üretim faaliyetinin amacı zenginliğini çoğaltmak değil, sırf hayatını sürdürmek olurdu; oysa kapitalist üretim demek, bunlardan ilki demektir. Kapitalist, herhangi bir işçiden sadece iki misli daha iyi bir hayat yaşamak ve üretilen artık-değerin yarısını sermayeye dönüştürmek için, işçi sayısı ile birlikte yatırılacak asgari sermaye miktarını sekiz katına çıkarmak zorunda kalırdı. Şüphesiz kendisi de, çalıştırdığı işçi gibi, üretim sürecine doğrudan doğruya katılabilir; ama, o bu durumda ne işçi ve ne de kapitalisttir, ikisi arası bir şey, bir 'küçük patron'dur. Ka-

nılan ekonomik zamanın fiili hacmi ile ulaşılabilir." ("An Essay on the Political Economy of Nations", Lond. 1821, s. 47, 49.)

pitalist üretimin belli bir gelişme düzeyinde, kapitalistin, kapitalist olarak, yani kişileşmiş sermaye olarak, iş gördüğü bütün zamanı yabancı emek elde etmek ve dolayısiyle yabancı emeği kontrolü altında tutmak ve bu emeğin ürünlerini satmak işlerinde kullanabilecek durumda olması gerekir.[205] Ortaçağların lonca sistemi zanaat ustasının kapitalist haline gelmesini, tek bir ustanın çalıştırabileceği işçilerin sayısının üst sınırını pek düşük tutarak, zorla önlemeye çalışmıştı. Para veya mal sahibinin ilk defa fiilen bir kapitalist haline gelmesi üretim faaliyeti için yatırılan asgarî meblâğın ortaçağların azamî meblâğını büyük ölçüde aştığı hallerde olur. Hegel'in "mantık"ında keşfetmiş olduğu kanun, doğruluğunu, doğal bilimlerde olduğu gibi, burada da gösterir: sırf nicel farklılıklar belli bir noktadan sonra nitel değişiklikler haline gelirler.[205-1]

---

205. "Çiftçi kendi emeğine güvenememelidir; güvenecek olursa, bence bundan zararlı çıkacak kendisi olur. Onun faaliyeti işin bütününe gözcülük etmek olmalıdır: çiftçi harmancısını izlemek zorundadır; aksi halde, harmanlanmayan tahılı için ödediği ücret çok geçmeden sokağa atılmış olur; aynı şekilde orakçı, biçici vb. işçilerini denetlemesi gerekir; çitlerini devamlı kontrol etmelidir; hiçbir ihmal ve dikkatsizlik olmadığından emin olmalıdır; kendisi bir noktada bağlanıp kalırsa, durum bu olabilir ([J. Arbuthnot,] "An Enquiry into the Connection between the Price of Provisions, and the Size of Farms etc." By a Farmer, Lond. 1773, s. 12.) Bu eser pek ilginçtir. Burada 'kapitalist çiftçi'nin veya yazarın kendi sarih deyimiyle 'tüccar çiftçi'nin doğuşu incelenebilir ve esas itibariyle ancak fizik varlığını devam ettirebilmek durumunda olan 'küçük çiftçi'nin karşısında kendini yüceltip büyütmesi görülebilir. "Kapitalistler sınıfı kendisini başlangıçta adım adım ve sonunda tamamen ve kesin olarak el emeğine dayanma zorunluluğundan kurtardı" ("Textbook of Lectures on the Polit. Economy of Nations." Yazarı: the Rev. Richard Jones, Hertford 1852, Lecture III. s. 39.)

205-1. Modern kimyada uygulanmakta olup bilimsel olarak ilk defa Laurent ve Garhardt tarafından geliştirilmiş olan molekül teorisi bundan başka bir kanuna dayanmaz. [Üçüncü baskıya ek.] - Kimyaya yabancı bir kimse için anlaşılması oldukça güç olan bu ifadeyi açıklamak amacı ile şunu belirtmeyi yararlı buluyoruz: Yazar burada ilk defa 1843 yılında C. Gerhardt'ın 'homolog diziler' adını verdiği karbon bileşimlerinden söz etmektedir; bu bileşimlerden herbirinin kendine özgü cebrik bir bileşim formülü vardır. Böylece, parafin dizisi: $C_n H_{2n+2}$ normal alkol dizileri: $C_n H_{2n+1} OH$ normal yağ asidi dizileri: $C_n H_{2n+2} O_2$ dir ve ve bunlar gibi daha bir çok diziler vardır. Yukarıdaki örnek-

Para veya mal sahibi bir bireyin kapitalist haline gelmek için elinde bulundurmak zorunda olduğu asgarî değer miktarı, kapitalist üretimin farklı gelişme aşamalarında farklı farklı olur ve, belli bir gelişme aşamasında, özel teknik şartlarına bağlı olmak üzere, farklı üretim alanlarında farklılıklar gösterir. Bazı belli üretim alanları daha kapitalist üretimin başlangıcında, henüz tek tek bireylerin ellerinde bulunmayan, asgarî bir sermayeyi gerektirirler. Bu, kısmen bu gibi özel kişilere devletin yardım etmesine (bunun örneğini Colbert devri Fransasında ve bugüne kadar gelmek üzere bazı Alman devletlerinde görürüz), kısmen belli endüstri ve ticaret kollarında[206] faaliyet göstermeyi kanunî tekel olarak ellerinde tutan şirketlerin (bunlar hisse ve tahvil sermayesine dayanan modern şirketlerin öncüleridir) meydana gelmesine yol açar.

Üretim sürecinin devamı boyunca kapitalist ve ücretli işçi ilişkisinin uğramış olduğu değişikliklerin ayrıntıları ve gene bizzat sermayenin diğer oluşum şartları üzerinde durmadık. Burada ancak birkaç ana nokta belirtilecektir.

Üretim süreci sırasında, görmüş olduğumuz gibi sermaye emeğe, yani faaliyet halindeki iş-gücüne veya işçinin kendisine, kumanda edecek hale gelmişti. Kişileşmiş sermaye yani kapitalist, işçinin işini düzenli bir şekilde ve uygun bir yoğunluk derecesinde yapmasına dikkat eder.

Bundan başka, sermaye işçi sınıfına karşı, bu sınıfı, kendi dar çerçeveli ihtiyaçlarının zorunlu kıldığından,

---

lerde molekül formülüne basit bir şekilde CH_2 miktarları eklendiği zaman, her defasında nitelikçe farklı bir cisim meydana gelmektedir. Bu önemli olgunun tesbiti olayında Laurent ve Gerhardt'ın Marx tarafından büyütülmüş olan katkıları üzerine bak. Koop., "Entwicklung der Chemie", München 1873, s. 709 ve 716. ve Schorlemmer." Rise and Progress of Organic chemistry" Lond. 1879 s. 54 -F. Engels.

206. Bu türlü kurumlara Martin Luther "Die Gesellschaft Monopolia" adını veriyor.

daha fazla çalıştırabilmek için gerekli olan bir zorlama durumuna ulaşmıştı. Sermaye, başkalarının çalışmalarıyla iş üreticisi olarak, artık-emek yutucusu ve iş-gücü sömürücüsü olarak doğrudan doğruya angarya işine dayanan daha evvelki bütün üretim sistemlerini, enerji, ölçü ve sınır tanımazlık ve etkinlik bakımından aşar ve çok gerilerde bırakır.

Sermaye, emeği ilk önce onu tarihî bakımdan içinde bulduğu teknik şartlara dayanarak hükmü altına alır. Bundan ötürüdür ki, üretim biçimini hemen ve derhal değiştirmez. Artık-değerin buraya kadar incelemiş bulunduğumuz üretim şekli, yani iş-gününün basit bir şekilde uzatılması yoluyla artık-değer elde edilmesi, bundan dolayı, üretim biçiminin kendisindeki herhangi bir değişmeden bağımsız bir şeydir. Artık-değerin bu elde ediliş şekli eski moda fırıncılıkta modern pamuk iplikçiliğinden daha az etkin ve işe yarar bir şey değildir.

Üretim sürecini iş-süreci açısından ele aldığımızda, işçi ile üretim araçları arasındaki ilişkiyi, işçi-sermaye ilişkisi olarak değil, işçi ile sırf kendi belli yönlü üretken faaliyetinin yapılmasına yarayan araç ve malzeme arasında mevcut bir ilişki olarak, görürüz. Şöz gelişi, işçi, deriyi dericiklikte sırf üzerinde çalıştığı bir nesne, iş-nesnesi olarak görür. İşlediği derinin sahibi, kapitalist değildir. Üretim sürecine, değerlenme, değere değer katma süreci açısından baktığımızda iş değişir. Üretim araçları derhal başkalarının emeğini emme aracı haline gelirler. Artık, üretim araçlarını kullanan işçi değil, işçiyi kullanan üretim araçlarıdır. Bunlar, işçinin üretken faaliyetinin maddî unsurları olarak işçi tarafından kullanılıp tüketilmek yerine, işçiyi kendi hayat süreçleri için gerekli bir maya olarak kullanıp tüketirler, ve sermayenin hayat süreci sadece, kendi kendini değerlendiren, değerine değer katan, bir değer olarak yaptığı hareketten ibarettir. Geceleri

çalıştırılmayan ve bu yüzden canlı emek yutamayan eritme fırınlarındaki ve iş yerlerindeki bu boş zamanlar, kapitalist için bir 'net kayıp' teşkil eder. Bu nedenle, eritme fırınları ve işyerleri iş-gücünün "gece çalıştırılması üzerinde haklı talepler" teşkil ederler. Paranın sırf ve sadece üretim sürecinin nesnel faktörleri, üretim araçları haline gelmesi, bu sonuncuları, yani üretim araçlarını, başkalarının emek ve artık-emekleri üzerinde hak ve zorlama araçları haline getirir. Kapitalist üretime özgü olan ve onu nitelendiren bu tersine dönüşün, ölü emekle canlı emek, değerle değer yaratıcı güç arasındaki ilişkinin bu tam tersine çevrilişinin, kapitalistlerin bilinçlerinde nasıl yansıdığını, konuya son verirken, bir örnekle gösterelim. İngiliz fabrikatörlerinin 1848-1850 yılları arasındaki ayaklanmaları sırasında, *"Batı İskoçya'nın en eski ve en saygı değer firmalarından bir olan ve 1752 den beri faaliyet halinde olup kuşaktan kuşağa aynı aile tarafından yürütülen Paisley'deki Carlile Sons. and co. keten bezi ve pamuk ipliği fabrika*sının başı," olan bu son derece zeki ve kavrayışlı centilmenin 25 Nisan 1849 tarihli *"Glasgow Daily Mail"de "Vardiya Sistemi"* başlığı altında bir mektubu[207] çıkmıştı; bu mektupta, diğer şeyler yanında, aşağıdaki acaipçe saf pasajı görüyoruz:

"İş zamanının 12 saatten 10 saate indirilmesinden doğacak kötülükleri artık görmeliyiz ... Böyle bir şey, fabrikatörün ümitlerinin ve mal ve mülkünün en ciddi zararlara uğramasına yol açacaktır. O (yeni fabrikatörünün 'çalıştırdığı işçi') daha evvel 12 saat çalışırken çalışma saatleri 10 a indirilirse, bu durumda fabrikatörün tesisinin her 12 makinesi veya 12 iplik tezgâhı 10 a iner, ve fabrikatör fabrikasını satmaya kalksa, bunlara şimdi ancak 10 olarak değer biçilir, ve böylece bütün ülkedeki

207. "Reports of Insp. of Fact for 30 th April 1849", s. 59.

fabrikalardan her biri şimdiki değerinin altında birini kaybeder.'[208]

Kuşaklar boyu birikmiş kapitalist niteliklerin mirasçısı olan bu Batı İskaçyalı burjuva kafasında üretim araçlarının, tezgâhların vb. nin değeri bunların sermaye olarak kendi kendini değerlendirme, değerine değer katma, veya her gün belli bir miktarda yabancı emeği karşılığını ödemeden yutmak özelliği ile öylesine ayrılmaz bir şekilde karışmış bulunur ki, Carlile and Co. firmasının başı olan zatın gerçekte hayal ettiği şey, fabrikasını satarken kendisine sadece tezgâhlarının değerinin ödenmesi gerektiği değil, fakat buna ilâve olarak bunların artık-değer yutma güçlerinin karşılığının ödenmesidir, sadece bu şeylerde saklı bulunan ve ayni tip tezgahların yapımı için gerekli olan emeğin karşılığının verilmesi değil, fakat Paisley'li uysal İskoçlardan her gün sızdırılmasına yardımcı oldukları artık-emeğin karşılığının da verilmesidir; ve işte bu nedenle, bu zat, iş-günün iki saat kısaltılması ile her 12 makinenin satış fiyatının 10 makinenin satış fiyatına ineceğini düşünebiliyor!

208. I. c. s. 60. Kendisi de bir İskoç olan ve İngiliz fabrika müfettişlerinin zıddına kapitalist düşünme biçimine kapılmış bulunan müfettiş Stuart raporuna aldığı bu mektup üzerine açıkça şunları belirtir: (bu mektup) "vardiya sistemini uygulayan fabrikatörlerden herhangi birinin kaleme aldığı son derece yararlı, ve özellikle bu sisteme karşı ileri sürülen ön-yargıların ve endişelerin yokedilmesi için son derece iyi düşünülüp hazırlanmış" (bir belgedir).

NİSPİ ARTIK — DEĞERİN ÜRETİMİ

BÖLÜM : 10

NİSPİ ARTIK - DEĞER KAVRAMI

İŞ-GÜNÜNÜN, sırf, kapitalistin karşılığını ödeyerek satın aldığı iş-gücünün değerine eş bir değer üreten kısmını, şimdiye kadar değişmeyen (konstant) bir büyüklük saydık; gerçekten, belli üretim şartları altında ve toplumun o sıradaki ekonomik gelişme aşamasında bu, değişmeyen bir büyüklüktür. İşçi, bu gerekli iş zamanının ötesinde 2, 3, 4, 6 vb. saat çalışmaya devam edebiliyordu. Artık-değer oranı ve iş-gününün büyüklüğü bu uzatmanın büyüklüğüne bağlı bulunuyordu. Gerekli iş-zamanı değişmeyen bir büyüklük olmakla beraber, iş-gününün bütünü değişen bir büyüklüktü. Şimdi büyüklüğü ve gerekli-emek ve artık-emek olarak bölünme oranı veri olan

bir işgünü düşünelim. Bir ac doğrusu a———b —c, örneğin 12 saatlik bir iş-gününü gösteriyor olsun; bunun ab kısmını 10 saatlik gerekli emeği, bc kısmı 2 saatlik artık-emeği temsil etsin. Şimdi bu durumda artık-değer üretimi nasıl büyütülebilir, yani ac'yi daha fazla uzatmadan veya böyle bir uzatmadan bağımsız olarak artık-emek nasıl artırılabilir?

ac uzunluğundaki iş-gününün sınırlarının veri olmasına rağmen, artık-emeği gösteren bc, aynı zamanda ac iş-gününün uç noktası olan, c uç noktasının ötesine uzatılarak değilse bile, başlangıç noktası olan b'yi a'ya doğru kaydırılarak, uzatabilir gibi gözükür. b'—b'nin

a ———— b'——— b ———— c

içinde bc nin yarısına yani bir iş saatine eşit olduğunu varsayalım. Böylece 12 iş saatlik ac iş-gününde b noktası b' noktasına kaydırılacak olursa, iş-günü eskisi gibi 12 saat kalmakla beraber, bc şimdi b'c olacak şekilde uzamış, artık-emek yarı yarıya artmış, 2 saatten 3 saate çıkmıştır. Artık-emeğin bc halinden b'c haline getirilmesinin, 2 saatten 3 saate çıkarılmasının, aynı zamanda gerekli emeğin ab den ab' haline gelmeden, 10 satten 9 saate inmeden, mümkün olmayacağı da apaçık bir şeydir. Artık-emekteki uzama gerekli emekteki kısalmaya eşit olur; veya işçinin şimdiye kadar fiilen kendisi için harcamakta olduğu bir kısım iş zamanı, kapitalist için harcanan iş-zamanı haline gelir. Burada meydana gelen değişiklik, iş-gününün uzunluğu olmayıp, bunun gerekli-emek ile artık-emek arasındaki bölünme oranıdır.

Diğer yandan, iş-gününün büyüklüğü ile iş-gücünün değeri verilince artık-emeğin büyüklüğünün de verilmiş olacağı açık bir şeydir. İş-gücünün değeri, yani kendisinin üretimi için gerekmiş olan iş zamanı, kendisinin yeniden üretimi için gerekli iş zamanını da belirler. Bir iş saati yarım şilinlik yani 6 penilik bir altın kitlesi ile temsil

edilmekte olsa, ve iş-gücünün bir günlük değeri de 5 şilin ise, bu durumda, kapitalistin karşılığını kendisine ödediği iş-gününün bir günlük değerini yerine koymak veya kendisinin bir günlük gerekli tüketim araçlarının değerine eş bir değeri üretmek için, işçinin bir günde 10 saat çalışması zorunlu olur. Bu tüketim araçlarının değeri bilinince işçinin iş-gücünün değeri,[1] iş-gücünün değeri bilinince gerekli-iş zamanının büyüklüğü bilinmiş olur. Artık-emeğin büyüklüğü ise, iş-gününün bütününden, gerekli emek süresinin çıkarılmasıyla elde edilir. 12 saatten 10 saat çıkarılırsa geriye 2 saat kalır; ve veri olan şartlar altında artık-emeğin 2 saatin ötesine nasıl uzatılabileceği kolayca görülemez. Şüphesiz, kapitalist, işçiye 5 şilin yerine sadece 4 şilin 6 peni verebilir, veya bundan da az bir şey ödeyebilir. 4 şilin 6 penilik bu değerin yeniden üretimi için 9 iş saati yeter, dolayısiyle de 12 saatten kapitalistin payına düşen artık emek 2 saat yerine 3 saat olur, ve artık-değer 1 şilinden 1 şilin 6 peniye yükselir. Şurası da var ki, bu sonuç ancak işçinin ücretini, işçinin iş-gücünün değerinin altına düşürmek suretiyle elde edilebilirdi. İşçi, 9 saatte ürettiği 4 şilin 6 peni ile şimdi eskisinden 1/10 kadar daha az tüketim aracı sağlar, ve böylece Artık-emek burada ancak kendi normal sınırları aşılarak büyütülebilir; iş-gücünün yeni-

1. "Günlük ortalama ücretin değeri, işçinin 'yaşamak çalışmak ve neslini devam ettirmek için' neye ihtiyacı varsa ve ne tüketmesi gerekiyorsa onunla belirlenir." (William Petty, "Political Anatomy of Ireland", 1672, s. 64.) "Emeğin fiyatı daima gerekli tüketim araçlarının fiyatı ile belirlenir." J'Bir işçinin ücreti, işçi olarak, kalabalık ailesini -ki işçilerden bir çoklarının kaderidir bukendi düşük durumunda ve hayat seviyesinde beslemeye yetmediği zaman," işçi uygun bir ücret almıyor, demektir (J. Vanderlint, I. c. s. 15). "Kolundan ve çalışmasından başka hiçbir şeyi olmayan basit bir işçinin, emeğini bir başkasına satabilmesi halinde elde edeceğinden gayri hiçbir şeyi yoktur. ... Emeğin bu türlüsü için işçi ücretinin, işçinin yaşamak için neye ihtiyacı varsa onunla sınırlı olması gerekir, ve gerçekte de bu böyle olur." (Turgot, "Reflexions etc.", Oeuvres, éd. Daire, t. 1, s. 10) "[işçinin tüketeceği. ç.] tüketim araçlarının fiyatı, gerçekte, emeğin üretim maliyetine eşit olur." (Malthus, "Inquiry into etc. Rent", Lond. 1815, s. 48. Not.

den üretimi ancak eksik bir şekilde olur. Artık-emeğin alanı, ancak gerekli emeğin alanı gasbedilerek genişletilebilir. Yöntemin günlük uygulamalarda oynadığı önemli role rağmen, bu yöntemi burada, malların ve dolayısiyle de iş-gücünün, değerlerine eşit bir fiyatla alınıp satıldıkları varsayıdığı için, konu dışı bırakıyoruz. Bu varsayım yapılınca, iş-gücünün üretimi yani iş-gücünün değerinin yeniden üretimi için gerekli iş-zamanı, işçinin ücretinin iş-gücünün değerinin altına düşmesi nedeniyle değil fakat ancak bu değerin kendisi düştüğü zaman azalabilir. İşgününün uzunluğu veri olunca, artık-emeğin büyümesi, ister istemez, gerekli iş-zamanının kısaltılmasıyla olur; ve bunun tersi doğru değildir : gerekli iş-zamanındaki kısalma artık-emekteki büyümeden ileri gelmez. Örneğimizde gerekli iş-zamanının 1/10 kadar azalması, 10 saatten 9 saate düşmesi ve dolayısiyle de artık-emeğin 2 saatten 3 saate çıkması için, iş-gücü değerinin fiilen 1/10 kadar düşmesi gerekir.

Bununla beraber, iş-gücü değerindeki böyle 1/10 bir düşüş, daha evvel 10 saatte üretilen aynı miktardaki tüketim araçları kitlesinin şimdi 9 saatte üretileceği anlamına gelir. Fakat, emeğin üretme gücünde (Produktivkraft) bir yükselme olmadıkça, bu, imkânsızdır. Örneğin, bir kunduracı bir çift çizmeyi, belli araçlarla, 12 saatlik bir iş-gününde yapabilir. Aynı zaman aralığında iki çift çizme yapacak olsa, emeğinin üretme-gücünün iki katına çıkmış olması gerekir: ne var ki, kunduracının iş araçlarında veya çalışma yönetiminde, ya da bunların her ikisinde aynı zamanda bir değişiklik olmadan ücretme gücünün iki katına yükselmesi mümkün olamaz. Bundan dolayı, kunduracının emeğinin üretim şartlarında, onun üretim biçiminde, ve dolayısiyle de iş-sürecinin kendisinde köklü bir değişme olması gerekir. Biz burada emeğin üretme-gücündeki yükselmeden iş-sürecinde meydana ge-

len ve bir malın üretimi için toplumsal gerekli iş zamanını kısaltan bir değişikliği, yani belli bir emek miktarının daha büyük bir miktarda kullanım-değeri üretme gücünü kazanması olayını anlıyoruz.[2] Demek ki, şimdiye kadar gözden geçirilen şekli ile artık-değer üretiminde üretim biçimini veri olarak almıştık, oysa, gerekli-emeğin artık-emeğe çevrilmesi yolundan artık-değer üretimi için, sermayenin iş-sürecine geçmişten devralınan veya o günkü şekliyle hakim olması ve sadece onun devam süresini uzatması asla yetmez. Emeğin üretme-gücünü yükseltmek, emeğin üretme-gücünü yükselterek, iş-gücünün değerini düşürmek ve böylece bu değerin yeniden-üretimi için gerekli olan iş-günü parçasını kısaltmak için, sermaye, iş-sürecinin teknik ve toplumsal şartlarını ve dolayısiyle de üretim biçiminin kendisini kökten değiştirmek zorundadır.

İş-gününün uzatılması yoluyla elde edilen artık-değere mutlak artık-değer adını veriyorum; buna karşılık, gerekli iş-zamanının kısaltılması ile bunun sonucu olarak iş-gününün iki kısmı arasındaki büyüklük oranında meydana gelen değişiklikten doğan artık-değere nispî artık-değer diyorum.

İş-gücünün değerini düşürmek için, emeğin üretme-gücündeki (emeğin üretkenliğindeki) yükselmenin, ürünleri iş-gücünün değerini belirleyen, yani ürünleri ya alışıla gelmiş tüketim araçları kümesi içinde yer alan, ya da bunların yerine geçebilecek olan endüstri dallarını kavraması gerekir. Şurası da var ki, bir malın değeri yalnız ona son şeklini veren emek miktarı ile belirlenmez, bunun

2. "İş kolu mükemmelleşmişse bunun anlamı, bir ürünün eskisinden daha az insanla veya (aynı şey demek olan) daha kısa zamanda yapılmasını sağlayan yeni yolların bulunmuş olmasından başka bir şey değildir." (Galliani, 1. c. s. 153, 159.) "Üretim masraflarında sağlanan tasarruf, üretim sırasında harcanan emek miktarında sağlanan tasarrufta başka bir şey olamaz." (Sismondi, "Etudes etc.", t. 1, s. 22.)

kadar o malın üretimi sırasında kullanılan üretim araçlarında içerilmiş bulunan emek kitlesi ile de belirlenir. Örneğin, bir çift çizmenin değeri, sadece kunduracının harcadığı emekle değil, fakat deri, balmumu, iplik vb. nin değeriyle de belirlenir. Demek oluyor ki emeğin üretme-gücündeki yükselme ile gerekli tüketim araçlarının üretimi için kullanılan değişmeyen sermayenin maddî unsurlarını, iş araçlarını ve iş-malzemelerini sağlayan endüstrilerin mallarında bunu izleyen bir ucuzlama, aynı zamanda, işgücünün değerini de düşürür. Buna karşılık ne gerekli tüketim araçları üreten ve ne de bunların elde edilmeleri için gerekli olan üretim araçlarını sağlayan endüstri kollarında emeğin üretme-gücünün yükselmesi, işgücünün değeri üzerinde etki yapmaz.

Ucuzlayan mallar iş-gücünün değerini, tabiatiyle, ancak pro tanto olarak, yani sadece işgücünün yeniden-üretimine bunlar ne oranda giriyorlarsa o oranda düşürürler. Söz gelişi, gömlek, gerekli bir tüketim aracıdır, ama birçok tüketim aracından ancak bir tanesidir. Gömleğin ucuzlaması, işçinin sadece gömlek için yapacağı harcamayı azaltır. Oysa, gerekli tüketim araçlarının toplam yığını, her biri ayrı endüstrilerin ürünleri olan çeşitli ve farklı mallardan meydana gelir; ve bu malların her birinin değeri, iş-gücünün değerinin daima bir kesrini teşkil eder. Bu değer, iş-gücünün yeniden üretimi için gerekli iş-zamanı ile birlikte azalır; iş-zamanındaki toplam azalma ise, sözü edilen özel üretim kollarında görülen iş-zamanı kısalmalarının toplamına eşit olur. Biz burada bu genel sonucu, her münferit durumda doğrudan doğruya varılan bir sonuç ve doğrudan doğruya hedef alınan bir amaç imiş gibi ele alıyoruz. Bir kapitalist tek başına emeğin üretme-gücündeki yükselmeden yararlanarak örneğin, gömleği ucuzlatacak olsa, işgücünün değerini ve dolayısiyle de gerekli iş-zamanı pro tanto olarak düşürmek bu kapita-

listin hiçbir şekilde zorunlu olarak amacı değildir; ama ne var ki, işin en sonunda bu sonucun doğmasına yardımcı olduğu sürece, genel artıkdeğer oranının yükselmesine de yardım etmiş olur[3]. Sermayenin genel ve zorunlu eğilimlerini, sermayenin görünüm şekillerinden ayırdetmemiz gerekir.

Kapitalist üretimin özünde saklı kanunların, bireysel sermaye kitlelerinin hareketleri sırasında kendilerini nasıl ortaya koyduklarını, rekabetin zorunlu kanunları olarak hükümlerini nasıl yürüttüklerini ve dolayısiyle bireysel kapitalistlerin bilinçlerinde itici dürtücüler olarak nasıl yer ettiklerini burada ele alacak değiliz; ancak şu kadarı daha şimdiden açıkça görülmektedir: rekabetin bilimsel olarak incelenmesi, ancak sermayenin mahiyetinin derinlemesine anlaşılıp kavranmasıyla mümkün olabilir; tıpkı, uzay cisimlerinin görünüşteki hareketlerinin sadece bunların gerçek ve fakat duyularla algılanamıyan hareketlerini kavrayıp anlıyabilen bir kimse için anlaşılır ve açıklanabilir olması gibi. Bununla beraber, nispî artık-değer üretiminin daha iyi anlaşılabilmesi için, ve sırf buraya kadar elde edilmiş bulunan sonuçlara dayaknarak, aşağıdaki açıklamaları eklemek yerinde olacaktır.

1 iş-saati 6 peni yani ½ şilinlik bir altın kitlesi ile temsil ediliyorsa bu durumda 12 saatlik bir iş-gününde 6 şilinlik bir değer üretilir. Emeğin belli bir üretme-gücü ile bu 12 iş-saatinde 12 parça mal imal edildiğini varsayalım. Her bir parçanın üretimi için kullanılan üretim aracı, hammadde vb. nin değeri 6 peni olsun. Bu şartlar altında her bir parça mal, 6 peni üretim araçlarının değeri için, 6 peni bunun yapımı sırasında eklenen yeni de-

3. "Fabrikatör, makineleri iyileştirerek ürünü iki katına çıkardığı zaman, ... (sonunda) sırf bu yoldan işçiyi daha ucuza giydirip kuşatmayı ... ve böylece işçiye toplam kârın küçük bir kısmının gitmesini başarabildiği ölçüde ve sürece kârını artırabilir." (Ramsay, 1. c. s. 168, 169.)

ğer için harcanmış olacağına göre, 1 şiline mal olur. Şimdi, diyelim, bir kapitalist, emeğin üretme-gücünü iki katına çıkartmanın ve 12 saatlik bir iş-gününde bu mal türünden 12 yerine 24 parça üretmenin yolunu bulmuş olsun. Üretim araçlarının değeri değişmemişse, malın bir parçasının değeri şimdi 9 peniye düşer, yani şimdi üretim araçlarının değeri için 6 peni, son olarak yapılan iş-sırasında katılan yeni değer için 3 peni harcanır. Emeğin üretme gücünün iki katına çıkmasına rağmen bundan böyle de, bir iş-günü eskisi gibi ancak 6 şilinlik bir yeni değer yaratır; yalnız bu değer şimdi iki misli miktarda ürüne bölünmüş bulunur. Bundan dolayı, her bir mal parçasına artık toplam değerin 1/12'i yerine 1/24'i düşer, yani 6 peni yerine 3 peni düşer; bunu şöyle ifade edebiliriz: malın her bir parçasının üretimi bakımından, ürün haline dönüşen üretim araçlarına eskiden tam bir iş-saati (tam bir saatlik emek) katılırken şimdi sadece yarım iş-saati (yarım saatlik bir emek) katılır. Bu tek malın değeri şimdi toplumsal değerinin altında olur, yani bu mal aynı nesnenin toplumsal ortalama şartlar altında üretilen büyük bir yığınından daha az bir iş zamanına mal olur. Malın bir parçasının maliyeti ortalama olarak 1 şilini yani 2 saatlik toplumsal emeği temsil eder; değişen üretim yöntemi ile elde edildiğinde ise 9 peniye mal olur yani 1 ½ iş-saati (1 ½ saatlik emek) içerir. Ne var ki, bir malın gerçek, fiilî değeri onun bireysel değeri olmayıp toplumsal değeridir; yani bu değer, malın bireysel kapitaliste fiilen mal olduğu iş-zamanı ile değil, üretimi için toplumsal gerekli iş- zamanı ile ölçülür. Demek ki, yeni yöntemi uygulayan kapitalist, malını bu malın toplumsal değeri olan 1 şilinden sattığında, malı kendi değerinden 3 peni fazlasına satmış ve böylece fazladan 3 penilik bir değer ele geçirmiş olur. Ama şurası da var: 12 saatlik iş-günü onun için eskiden 12 parça mal ile temsil edilirken şimdi

24 parça mal ile temsil edilmektedir. Demek ki, bir günlük ürününü elden çıkarmak için kapitalist, bundan böyle eskisinin iki katı bir arzda bulunabilmeli veya eskisinin iki katı büyüklüğünde bir taleple karşılaşabilmelidir. Diğer bütün şartlar aynı kaldığı takdirde, bir mal, daha büyük bir piyasaya ancak fiyatı düşürülerek hâkim olabilir. Bunun için de mal kendi fiyatının üstünde, fakat toplumsal fiyatının altında bir fiyatla, diyelim parça başına 10 penilik bir fiyatla satılır. Kapitalist, böylece, parça başına 1 penilik bir değeri fazladan cebine indirir. Malı gerekli tüketim malları arasında yer alsın almasın, ve dolayısiyle iş-gücünün genel değeri içinde yeri olsun olmasın, kapitalist için bu artık-değer yükselmesi söz konusu olur ve kendini gösterir. Şu halde, bu son belirtilen hususlardan bağımsız olarak, malı emeğin yükselen üretme-gücü ile ucuzlatmak her kapitalisti harekete getiren bir dürtüdür.

Ama, ne olursa olsun, bu durumda bile, artmış artık-değer üretimi, gerekli iş-zamanının kısaltılmasından ve bunun sonucu olan artık-iş zamanının uzatılmasından (daha uzun süre artık-emek harcanmasından) ileri gelir.[3-1] Gerekli iş-zamanı 10 saat, veya iş-gücünün bir günlük değeri 5 şilin olsa, artık-iş 2 saat, bundan dolayı da üretilen artık-değer 1 şilin olur. Ama, kapitalistimiz şimdi bir parçasını 10 peniye veya tamamını 20 şiline sattığı 24 parça mal üretmektedir. Üretim araçlarının değeri 12 şilin olduğu için, malın 14 $^{2}/_{5}$ parçası sadece harcanmış olan değişmeyen sermayeyi yerine koyar. 12 saatlik iş-günü geriye kalan 9 $^{3}/_{5}$ parça mal ile temsil edilir. İş-gücünün fiyatı 5 şilin olduğu için, 6 parça ürün, gerekli iş-zama-

3-1. "Bir insanın kârı, başkalarının emeklerinin ürünleri üzerindeki kumanda kudretine değil fakat bizzat emek üzerindeki kumanda kudretine bağlıdır. Bu kimse, işçilerinin ücretleri aynı kalırken, mallarını daha yüksek bir fiyattan satabilse, onun, bundan kârlı çıkacağı açık bir şeydir. ... Ürettiği şeylerin küçük bir kısmı sözü geçen emeği harekete geçirmeye yeter, ve bunun sonucu olarak daha büyük bir kısmı o kimsenin kendisine kalır." (J. Cazenove, "Outlines of Polit. Econ.", London 1852, s. 49, 50).

nını ve $3^3/_5$ parça ürün de artık-emeği temsil eder. Gerekli emek ile artık-emek arasındaki, toplumsal ortalama şartlar altında 5:1 olan oran, şimdi ancak 5:3 olur. Aynı sonuca şöyle de varılabilir: 12 saatlik iş-gününün ürün-değeri 20 şilindir. Bunun 12 şilini mal'da sadece yeniden beliren üretim araçları değerine aittir. O halde geriye kendisinde iş-gününün temsil edildiği değerin para- ifadesi olarak 8 şilin kalır. Bu para-ifadesi, kendisinin 12 saati ancak 6 şilinle ifade edilen, aynı türden toplumsal ortalama emeğin para-ifadesinden daha yüksektir. İstisnaî üretme-gücüne sahip bulunan emek, niteliği yükselmiş (potenziert) emek olarak iş görür veya aynı zaman aralığında aynı tür toplumsal ortalama emekten daha fazla değer yaratır. Ne var ki, kapitalistimiz iş-gücünün bir günlük değeri için gene eskisi gibi sadece 5 şilin öder. Bundan ötürü, işçi bu değerin yeniden-üretimi için eskiden 10 saat çalışırken şimdi sadece 7 ½ saat çalışmak durumundadır. Şu halde, yaptığı artık-iş (harcadığı artık-emek) 2 ½ saat artmış, kendisi tarafından üretilen artık-değer 1 şilinden 3 şiline çıkmıştır. Bunun içindir ki, iyileştirilmiş üretim yöntemi uygulayan kapitalist, aynı endüstride faaliyet gösteren öbür kapitalistlere oranla, artık- iş için iş-gününün daha büyük bir kısmını emek olarak kendisine maleder. Onun tek başına yaptığı şey, nispî artık değer üretiminde sermayenin bütünü ile yaptığı şeydir. Ama şurası da var ki, yeni üretim yöntemi genelleşir genelleşmez ve böylece ucuza elde edilen malın bireysel değeri ile bunun toplumsal değeri arasındaki fark ortadan kalkar kalkamaz, sözü edilen bu fazladan artık-değer yok olur. Kendisini yeni üretim yöntemini uygulayan kapitaliste malını toplumsal değerin altında bir değerle satması zorunluluğu şeklinde duyuran aynı kanun, yani değerin iş-zamanı ile tâyin edileceği kanunu, rekabetin zorlayıcı kanunu olarak kapitalistimizin rakiplerini yeni yöntemi

kendi iş yerlerinde uygulamaya sevkeder.[4] Demek ki, genel artık-değer oranının toplam sürecin etkisinde kalması ancak işin en sonuda, emeğin üretme-gücündeki yükselmenin gerekli tüketim araçları çerçevesi içinde yer alan ve dolayısiyle iş-gücünün değerini teşkil eden mallar ucuzlatması ve ilgili endüstri kollarını kavraması halinde olur.

Malların değerleri emeğin üretme gücü ile ters orantılıdır. Mal değerleriyle belirlendiği için, iş-gücünün değeri de böyledir. Buna karşılık, nispî artık-değer, emeğin üretme-gücü ile doğru orantılıdır. Nispî artık-değer, emeğin üretme-gücü yükselirse artar, düşerse azalır. Paranın değerinin sabit kaldığı varsayılırsa, 12 saatlik toplumsal ortalama bir iş-günü, üretmiş olduğu değer toplamı, iş-gücü değerine eş bir değer ile (yani ücret ile) artık-değer arasında nasıl bölünüyor olursa olsun, daima aynı 6 şilinlik bir ve aynı değer-ürününü üretir. Ama, üretim-gücündeki yükselmenin sonucu olarak bir günlük tüketim araçları değeri ve dolayısiyle de iş-gücünün bir günlük değeri 5 şilinden 3 şiline düşse, bu durumda artık-değer 1 şilinden 3 şiline yükselir. İş-gücünün değerini yeniden-üretmek için, evvelce 10 iş-saati gerekli idi, şimdi sadece 6 iş-saati gerekmektedir. Dört iş-saati kurtarılmıştır ve artık değer alanına alınabilir. Bundan dolayı, malları ve malların ucuzlatılması yoluyla da bizzat işçinin kendisini ucuzlatmak için, emeğin üretme-gücünü yükseltmek, sermayenin özünde yatan bir dürtüsü ve devamlı bir eğilimidir.[5]

4. "Komşum, az emekle çok şey üreterek ucuza satabilirse, ben de onun kadar ucuza satmaya çalışmak zorunda kalırım. Böylece, daha az işçinin emeği ile yapılan veya çalıştırılan ve dolayısiyle daha ucuza iş çıkaran her hüner, her usul veya her makine, diğer yerlerde de, herkes ayni hizaya gelsin ve komşulardan hiçbiri diğerlerinden daha ucuza satamasınlar diye, ya aynı hüneri, aynı usulü veya aynı makaleyi kullanmak ya da bunların benzerlerini bulmak gibi bir zorunluluk ve bir çekişme yaratır." ("The Advantages of the East-India Trade to England", Lond. 1720, s. 67.)

5. "Bir işçinin masrafları hangi oranda azalırsa, endüstriyi bağlıyan ka-

Malın mutlak değeri, onu üreten kapitalist için, bizatihi, önemi olan bir şey değildir. Kapitalist ilgilendiği şey, sadece, malda saklı ve malın satışı ile gerçekleşecek olan artık-değerdir. Artık-değerin gerçeklik kazanması, kendiliğinden, yatırılmış bulunan değerin yeniden elde edilmesini gerektirir ve sağlar. Şimdi, malların değerleri emeğin üretme gücündeki gelişme ile ters orantılı iken, nispî artık-değer bu gelişme ile doğru orantılı olduğu, ve gene bir ve aynı süreç, malların ucuza elde edilmesini sağladığı ve mallarda içerilmiş bulunan artık-değeri artırdığı için kendisini sırf ve sadece değişim-değeri üretiminin ilgilendirdiği kapitalistin malların değişim-değerlerini durmadan düşürme çabası içinde olması bilmecesi çözülmüş olur; Ekonomi Politik'in kurucularından biri olan Quesnay'in muarızlarını terlettiği ve onları kendisine cevap verme yükümlülüğü altında bıraktığı bir çelişkidir bu. Quesnay der ki:

"Sanayi ürünlerinin yapımı sırasında, üretime zarar vermeden masraflardan ve masraflı işlerden ne kadar fazla tasarruf sağlanırsa, nihai ürünün fiyatı bu yoldan azaltılmış olacağı için, bu tasarrufların o kadar yararlı olacağı kabul edilir. Ama buna rağmen, çalışan halkın işiyle üretilen zenginliğin onların yaptıkları şeylerin değişim-değerlerinin birikiminden meydana geldiğine, inanılır".[6]

---

yıtların ayni zamanda kaldırılmaları halinde, ücreti de aynı oranda azalır." ("Consideration concerning taking off the Bounty on Corn exported etc." Lond. 1758, s. 7.) "Endüstrinin çıkarları, tahılın ve diğer bütün tüketim araçlarının mümkün olduğu kadar ucuz olmalarını gerektirir; bunları pahalılaştıran her şey emeği de pahalılaştırır. ... Endüstrinin kayıtlarla sınırlandırılmadığı bütün ülkelerde, tüketim araçları fiyatının emeğin fiyatı üzerinde etki yapması gerekir. Gerekli tüketim araçları ucuzlamaya başladığı zaman daima bu fiyat da düşmeye başlar." (I. c. s. 3) "Ücretler, üretkenliğin yükseldiği oranda düşerler. Makineler, gerçekten, gerekli tüketim araçlarını ucuzlatırlar, ama işçiyi de ucuzlatırlar." ("A Prize Essay on the Comparative merits of Competition and Cooperation" Lond. 1834, s. 27.)

6. "Ils cenviennent que plus on peut, sans préjudice, épargner de frais

Demek oluyor ki, emeğin üretme-gücündeki gelişme ile sağlanan emek tasarrufu[7] kapitalist üretimde asla iş-gününü kısaltmak için kullanılmaz. Bu tasarrufla güdülen amaç, sadece, belli bir mal miktarının üretimi için gerekli iş-zamanını (harcanacak emeği) kısaltmaktır (azaltmaktır). İşçinin, emeğinin üretme-gücünün yükselmesi sonucu olarak, örneğin, bir saatte eskiden elde edilenin 10 katı kadar mal üretmesi ve dolayısiyle her bir parça mal için eskisinin onda-biri kadar iş-zamanı harcaması, onun eskisi gibi 12 saat çalıştırılmasına ve kendisine eskiden 12 saatte 120 parça mal üretilirken şimdi 1200 parça mal ürettirilmesine katiyen engel teşkil etmez. Dahası var, işçinin iş-günü aynı zamanda o şekilde uzatılmış olabilir ki, işçi şimdi 14 saatte 1400 parça üretir vb. Bundan dolayı, bir MacCulloch, bir Ure, bir Senior'un ve aynı ayardaki diğer iktisatçıların eserlerinin bir sayfasında, emeğin üretme-gücündeki gelişme gerekli iş-zamanını kısaltacağı için işçinin sermayeye teşekkür borçlu olduğunun, bunu hemen izleyen sayfasında işçinin bu şükran borcunu 10 saat yerine bundan böyle 15 saat çalışarak ispat etmesi gerektiğinin yazılı olduğu görülür. Kapitalist üretim biçiminde emeğin üretme-gücündeki gelişmenin amacı iş-gücünün işçinin kendisi için çalışmak zorunda ol-

---

ou de travaux dispendieux dans la fabrication des ouvrages des artisans, plus cette épargne est profitable par la diminition dex prix de ces ouvrages. Cependant ils crolent que la production de richesse qui résulte des travaux des artisans consiste dans l'augmentation de la valeur vénale de leurs ouvrages.» (Quesnay, "Dialogues sur le Commerce et sur les Travaux des Artisans," s. 188, 189.)

7. "İşçinin, karşılığını ödemek zorunda oldukları emeğinden bu kadar çok tasarruf sağlıyan bu spekülâtörler." (J. N. Bidaut, "Du Monopole qui s'établit dans les arts industriels et le Commerce", Paris 1828, s. 13. "Müteşebbis, zaman ve emekten tasarruf sağlamak için, dalma elinden gelen her şeyi yapar." (Dugald Stewart, "Works" ed. by Sir W. Hamilton, v. VIII, Edinburg 1855, "Lectures on Polit. Econ.", s. 138.) "Onlar [kapitalistler], çalıştırdıkları işçilerin üretkenliğinin mümkün olduğu kadar büyük olmasına bakarlar. Dikkatlerini, hem de hemen hemen münhasıran, üzerinde topladıkları konu bu üretkenliği yükseltmektir." (R. Jones, I. c., Lecture III.)

duğu kısmını kısaltmaktır, ki böylece işçinin kapitalist için karşılıksız olarak çalışacağı iş-gününün geriye kalan kısmı uzayabilsin. Bu sonuca malların üretiminde bir ucuzlama sağlanmadan da ne ölçüde varılabileceği, nispî artık-değerin, incelenmesine şimdi girişeceğimiz, özel üretim yöntemleri gözden geçirirken anlaşılacaktır.

BÖLÜM : 11

KOOPERASYON

Kapitalist üretim, görmüş olduğumuz gibi, gerçekten ve fiilen ancak aynı sermayenin oldukça büyük sayıda işçiyi birlikte ve aynı zamanda çalıştırılması, bunun sonucu olarak iş-sürecinin boyutlarını büyütmesi ve üretimin büyük boyutlarda yapılmasını sağlamakla başlar. Aynı tür malın üretimi için büyük sayıda işçinin birlikte ve aynı zamanda, aynı yerde (ya da buna, istenirse, aynı işalanında denilebilir), bir kapitalistin kumandası altında bir araya getirilip çalıştırılması tarih açısından da, mantık bakımından da kapitalist üretimin başlangıç noktasını teşkil eder. Bizzat üretim biçiminin kendisi bakımından, örneğin, başlangıç dönemindeki manüfaktür ile lon-

ca sistemi içinde yürütülen el-zanaatları sanayii arasında, manüfaktürde bir ve aynı zamanda bir ve aynı sermaye tarafından daha büyük sayıda işçi çalıştırılmasından gayri, hemen hemen fark yoktur. Lonca ustasının iş-yeri yalnız daha genişlemiş, büyümüştür.

Demek ki, ilk önce sırf miktar bakımından bir fark olmuştur. Görülmüş olduğu gibi, belli bir sermayenin ürettiği artık-değer kitlesi, bir tek işçinin sağladığı artık-değer miktarının birlikte ve aynı zamanda çalıştırılmakta olan işçi sayısı ile çarpımı sonucu elde edilen miktara eşittir. Bizatihî bu sayı, artık-değer oranı veya iş-gücünün sömürü derecesi üzerinde hiçbir etki yapmaz, ve mal-değerin üretimi bakımından da iş-sürecinde meydana gelen her türlü nitel değişiklik, genel olarak, şu ya da bu yönde bir etkiye sahip değildir. Bu, değerin mahiyetinden çıkan bir sonuçtur. 12 saatlik bir iş-günü 6 şilinde maddeleşiyorsa, bu tür 1200 iş-günü 6×1200 şilinde maddeleşiyor, demektir. Bir halde 12×1200, diğer halde 12 iş-saati ürüne girmiş, onunla bir vücut olmuş olur. Değer üretimi söz konusu olduğunda, şu büyüklükte işçi sayısı ancak ve yalnız bu sayıda tek tek işçi demektir. Demek oluyor ki, 1200 işçinin üretim faaliyetini tek tek yürütmeleri ya da aynı sermayenin kumandası altında bir arada üretimde bulunmaları değer üretimi bakımından hiçbir fark yaratmaz.

Böyle olmakla beraber, belli sınırlar içinde bir değişiklik (Modifikation) kendini gösterir. Değerde maddeleşmiş emek, toplumsal ortalama nitelikte emektir ve dolayısiyle ortalama bir iş-gücü harcamasıdır. Ne var ki, ortalama bir büyüklük, her zaman, ancak aynı türden birçok farklı bireysel büyüklüklerin ortalaması olur. Her endüstri kolunda bireysel işçi Ali veya Veli, ortalama işçiden, az ya da çok, bir sapma gösterir. Matematik diliyle 'hata' diye isimlendirilen bu bireysel sapmalar, büyük sayıda işçi bir araya gösterilir getirilmez, bir diğerini yok

eder ve ortadan kalkar. Meşhur sofist ve dalkavuk Edmund Burke bile bir çiftçi olarak kendi pratik gözlem ve tecrübelerine göre bilir ki, 5 tarım işçisinden meydana gelen 'pek küçük bir takımda' dahi emeğin bütün bireysel farkları yok olur ve dolayısiyle de yetişkin herhangi beş tarım işçisi bir arada çalıştırıldıklarında bir ve aynı zaman aralığında diğer herhangi beş tarım işçisinin yaptıkları iş kadar iş çıkarırlar.[8] Fakat ne olursa olsun, şurası açıktır ki, bir ve aynı zamanda çalıştırılan büyük sayıda işçinin toplam iş-gününden, bu büyüklük işçi sayısına bölünerek, bizatihi, toplumsal ortalama emeğin bir günlüğü bulunur. Tek bir işçinin iş-günü, diyelim, 12 saattir. Böylece, birlikte ve aynı zamanda çalıştırılan 12 işçinin iş-günü 144 saatlik bir kollektif iş-günü meydana getirir ve bu bir düzine işçiden her birinin emeği toplumsal ortalama emekten az ya da çok sapma gösterse, ve bu nedenle aynı işi yapmak için az çok farklı uzunlukta bir zamanı harcama durumunda olsa bile, her bir işçinin iş-günü 144 saatlik toplam iş-gününün onikide-biri olarak toplumsal ortalama niteliğe sahip bulunur. Bu bir düzine işçiyi çalıştıran kapitalist için ise iş-günü bir düzine işçinin toplam iş-gününden ibarettir. Her bir işçinin iş-günü toplam iş-gününün sadece bir kesridir; ve bu 12 kişi iş sırasında biri diğerine yardım eder bir biçimde mi çalışmaktadırlar yoksa aralarındaki bütün ilişki sadece hepsinin de bir ve aynı kapitalist hesabına çalışmakta olmalarından ibaret midir, bunun hiçbir önemi yoktur.

8. Bir kimsenin emeğinin değeri ile diğer bir kimsenin emeğinin değeri arasında güçlülük, maharet ve dürüst çalışma bakımından, hiç şüphesiz, önemli farklar olur. Fakat dikkatle yaptığım gözlemler sonucu olarak ulaştığım sarsılmaz kanı odur ki, herhangi beş adam bir arada, belirtmiş bulunduğum yaş dönemindeki diğer beş adamın çıkardıkları miktarda iş çıkarırlar. Yani, bu beş adamdan biri iyi bir işçinin bütün özelliklerine sahiptir, biri kötü bir işçidir, diğer üçü birinciye ve sonuncuya yaklaşan ortalama nitelikte işçilerdir. Böylece, hattâ beş adamın meydana getirdiği böylesine küçük bir grupta bile beş adamın sağlayabilecekleri şeylerin tamamı görülebilir." (E. Burke, 1. c. s. 15, 16.) Ortalama birey konusunda Quételet ile karşılaştırınız.

Buna karşılık bu 12 işçi, altı çift halinde birer küçük usta tarafından çalıştırılıyor olsalar, her bir ustanın bir ve aynı büyüklükte bir değer kitlesi üretmesi ve dolayısiyle genel artık-değer oranını gerçekleştirip elde etmesi tamamen tesadüfe bağlı bir şey olur. Bir işçi malın üretimi sırasında toplumsal olarak gerekli olandan önemli miktarda daha fazla zaman harcayarak, bu nedenle bireysel olarak bu işçi için gerekli iş zamanı toplumsal olarak gerekli iş-zamanından yani ortalama iş-zamanından önemli miktarda sapacak olsa, bu işçinin emeği ortalama emek, iş-gücü ortalama iş-gücü sayılmaz. Bu iş-gücü ya hiç satılamaz, ya da ancak ortalama iş-gücü değerinin altında bir fiyatla satılabilir. Demek ki, iş-gücünün belli bir asgarî etkinliğe sahip bulunduğu varsayılır; kapitalist üretimin bu asgariyi ölçecek bir araç bulduğunu ilerde göreceğiz. Diğer tarafta ortalama iş-gücüne karşılığının ödenmesi gerektiği halde, bu asgarî, her ne olursa olsun, ortalamadan sapma gösterir. Bundan dolayı, 6 küçük ustadan biri genel artık-değer oranından daha yüksek oranda artık-değeri cebine indirirken bir diğeri bundan daha küçük oranda artık-değer elde eder. Bütün toplum göz önüne alınırsa, bu eşitsizlikler birbirini yok eder, fakat tek tek ustalar için mevcut olurlar. O halde, değerlenme kanununun bireysel üreticilerin her biri için noksansız şekilde gerçekleşmesi, genellikle, ancak, bu kimse kapitalist gibi üretimde bulunduğu, birlikte ve aynı zamanda birçok işçi çalıştırdığı ve daha işin başından itibaren toplumsal ortalama emeği harekete getirdiği zaman mümkün olur.[9]

Çok sayıda işçinin birlikte ve aynı zamanda çalıştı-

9. Sayın Profesör Roscher Bayan Rorscher'in iki gün çalıştırdığı bir terzi kadının iki gün içinde bir ve ayni günde çalıştırdığı iki terzi kadından daha fazla iç çıkardığını keşfettiğini, iddia eder. Sayın Profesör kapitalist üretim süreci üzerindeki gözlemlerini, fidanlıkta (serlerde) yapılan üretime veya baş roldeki kişinin yani kapitalistin bulunmadığı durumlara inhisar ettirmemelidir.

rılması, üretim biçiminde değişiklik olmadan bile, iş-sürecinin nesnel şartlarında bir devrime yol açar. Çok sayıda işçinin içinde çalıştırıldığı binalar, hammadde vb. depoları, aynı zamanda ya da ayrı zamanlarda kullanılan kaplar, araç ve gereçler vb., kısaca üretim araçlarının bir kısmı, şimdi iş-sürecinde hepsi bir arada, birlikte, kullanılır ve tüketilirler. Bir yandan malların değişim-değeri, ve dolayısiyle de üretim araçlarının değişim-değeri, bunların kullanım-değerlerinin daha tam ve daha iyi sömürülmelerinden dolayı asla yükselmez. Diğer yandan, bir arada kullanılıp tüketilen üretim araçları daha geniş ölçüde ve daha büyük boyutlarda kullanılmaya başlarlar. 20 dokuma tezgâhı ile 20 işçinin içinde çalıştığı bir oda, iki yardımcı ile birlikte kendi başına faaliyet gösteren bir dokumacının odasından daha büyük ve geniş olmak gerekir. Ama 20 kişilik bir iş-yerinin üretimi, iki kişilik 10 iş-yerinin üretiminin gerektireceğinden daha az emeğe mal olur, ve böylece kitle halinde bir yere toplanmış ve bir arada kullanılan üretim araçlarının değeri bunların boyutça büyümeleri ve etkilerindeki artışla, genellikle, doğru orantılı olarak artmaz. Birlikte ve bir arada kullanıp tüketilen üretim araçları her bir ürüne daha küçük bir değer parçası katarlar; bunun nedeni kısmen, kattıkları toplam değerin aynı zamanda daha büyük bir ürün kitlesine dağılıyor olması, kısmen de bunların, birlikte değil de ayrı ayrı kullanılmaları halindekine oranla, gerçi mutlak olarak daha yüksek, fakat, iş-sürecindeki etki alanları göz önünde tutulduğunda, nispî olarak daha küçük bir değerle üretim sürecinde yer alıyor olmalarıdır. Böylece, değişmeyen sermayenin bir kısmının değeri düşer; bu düşmenin büyüklüğü ile orantılı olarak malın toplam değeri de düşer. Bu etki ve sonuç, malın üretimi için kullanılan üretim araçlarının daha ucuza elde edilmesi halinde görülebilecek olanın aynıdır. Üretim araçla-

rının kullanımında sağlanan bu ekonomi sadece bunların iş-süreci sırasında çok sayıda işçi tarafından bir arada ve birlikte kullanılıyor olmalarından ileri gelir. Ve, çok sayıda işçi sırf mekân itibariyle bir araya getirildikleri ama birbirlerine yardımcı olacak biçimde çalıştırılmadıkları zaman bile, üretim araçları, kendi başına bağımsız olarak çalışan işçi veya küçük ustaların dağınık ve nispeten pahalı üretim araçlarından farklı olarak, toplumsal işin şartları veya işin toplumsal şartları olarak bu özelliği kazanırlar. İş-araçlarının bir kısmı bu toplumsal özelliğe, daha bizzat iş-süreci kendisi bu özelliği kazanmadan, sahip olur.

Üretim araçlarında sağlanan tasarrufun, genel olarak, iki bakımdan incelenmesi gerekir; ilk olarak, malların ucuza üretilmesini sağladıkları ve böylece iş-gücünün değerinin düşmesine yol açtıkları için ikinci olarak, artık-değerin yatırılmış bulunan toplam sermayeye, yani sermayenin değişmeyen ve değişen kısımlarının değer toplamlarına olan oranını değiştirdikleri için. Bu son nokta bu eserin üçüncü cildinin birinci kısmında ele alınacaktır; şu anda üzerinde durduğumuz konu ile ilgili diğer birçok noktayı, aralarındaki ilişkiden dolayı ele alınmaları daha uygun bir yer olacağı düşüncesiyle, oraya bırakıyoruz. İncelememizin gidişi konunun bu şekilde bölünmesini gerekli kılıyor; ve bu bölüme aynı zamanda kapitalist üretimin ruhuna da uygun düşüyor. Özellikle burada, kapitalist üretim biçiminde iş araçları işçinin karşısına ondan bağımsız şeyler olarak çıktıkları için, bunlarda sağlanan ekonomi de onu hiç ilgilendirmeyen ve bundan ötürü de onun kişisel üretkenliğini yükselten yöntemlerle hiçbir ilişkisi olmayan özel bir işlem gibi görünüyor.

Bir ve aynı üretim sürecinde veya farklı fakat birbirleriyle ilişkili üretim süreçlerinde bir plân çerçevesi

içinde yan yana ve biri diğerine yardımcı olacak biçimde çalıştırılan çok sayıda işçinin çalışma şekline kooperasyon denir.[10]

Bir süvari taburunun saldırı gücü veya bir piyade alayının savunma gücü, bu süvarilerin veya piyadelerin her birinin tek başlarına ortaya koyabilecekleri saldırı veya savunma güçlerinin toplamından nasıl esaslı şekilde farklı ise, işçilerin tek başlarına ortaya koyabilecekleri mekanik güçlerin toplamı da, birçok işçinin bir ve aynı zamanda parçalara ayrılmamış bir ve aynı işi birlikte yaparken, söz gelişi, bir ağırlığı kaldırırken, bir manivelâyı döndürürken, veya karşılaşılan bir engeli bertaraf ederken, ortaya çıkan toplumsal güç potansiyelinden böylece farklıdır.[11] Bir araya getirilmiş emeğin (bir arada yapılan işin) yarattığı etki ve sonuç burada tek başına işçiler tarafından ya hiç yaratılamazdı ya da ancak çok daha uzun bir zaman aralığında veya pek küçük bir ölçüde sağlanabilirdi. Burada söz konusu olan şey kooperasyon yolu ile sadece bireysel üretme-gücünü yükseltmek olmayıp bizatihî kitlesel bir güç olması gereken bir üretme-gücü yaratmakdır.[11-1]

Birçok güçlerin bir toplam güç halinde eriyip kaynaşmasıdan doğan yeni güç potansiyeli bir yana, sırf bir toplumsal temas ve ilişki sağlanmış olması üretken faaliyetlerin pek çoğunda, bireylerin kişisel iş çıkarma yete-

10. "Concours de forces." (Güçlerin elbirliği) (Destutt de Tracy, 1. c. s. 80).

11. "Küçük parçalara ayrılmalarına imkân olmayan, böyle olmakla beraber gene de ancak bir arada çalıştırılan işçilerin kooperasyonu ile yapılabilen son derece basit sayısız iş türü vardır. Büyük bir ağaç gövdesinin bir arabaya yüklenmesi böyle bir iştir. ... Kısaca, çok sayıda işçi bir arada ve aynı zamanda, bölünmemiş bir ve ayni işte birbirlerine yardımcı olacak şekilde çalıştırılmadan yapılamıyacak her şey böyledir." (E. G. Wakefield, "A View of the Art of Colonization", Lond. 1849, s. 168).

11-1. "Bir tonluk bir yükü bir adamın kaldırması imkânsız iken ve aynı şeyi yapmak için 10 adamın iyice yorulması gerekirken, 100 adam bunu her biri bir parmağının kuvetini kullanarak kolayca yapabilir." John Bellers, "Proposals for raising a College of industry", Lond. 1696, s. 21.)

neklerini yükselten bir rekabet duygusu, bir hayvani atılım gücü (animal sprits) yaratır ki, böylece, 144 saatlik bir ve aynı iş-gününde bir arada çalışan bir düzine işçi, her biri 12 saat çalışan 12 işçinin ayrı ayrı çalışarak bir günde veya bir işçinin durmadan çalışarak 12 günde sağlıyacağından çok daha büyük bir toplam ürün üretir.[12] Bunun nedeni, insanın tabiatı icabı, Aristo'nun dediği gibi politik[13] değilse bile, her halde toplumsal bir hayvan olmasıdır.

Birçok kimsenin bir ve aynı şeyi veya benzer şeyleri bir arada bir ve aynı zamanda yapabiliyor olmasına rağmen, bunlardan her birinin bireysel işi toplam işin bir parçası olarak, gene de, bizzat iş-sürecinin kooperasyon sayesinde iş-konusunun daha hızlı elden ele geçmesini sağlayan, farklı bir safhasını temsil edebilir; söz gelişi, bir duvarcı, taşları merdivenin ayağından tepesine çıkarmak için işçileri merdivenin basamaklarına sıralasa, bu işçilerden her biri aynı şeyi yapar; ama ne var ki, bunların tek tek yaptıkları işler bir toplam işin devamlı ve birbirine bağlı parçaları olur, her bir taşın iş-süreci sırasında geçmek zorunda olduğu özel safhaları teşkil ederler; ve böylece bu işçilerin 24 eli, taşı, merdivenden

12. "Çalıştırılan tarım işçilerinin nispî sayısı ile de (aynî sayıdaki işçiler, her birinin 30 acre toprağı olan 10 çiftçi tarafından çalıştırılacakları yerde,300 acre toprağı olan bir çiftçi tarafından çalıştırılsalar) iş adamları dışında kalan kimselerin kolayca görüp anlıyamayacağı bir avantaj sağlanır. Tabii olarak, 1 : 4 oranı ne kadar ise 3 : 12 oranı da o kadardır, denir; ama bu, çalışma hayatında doğru değildir. Çünkü, ürün kaldırma zamanında ve ürün kaldırma işinde olduğu gibi sürat gerektiren daha pek çok işlerde, birçok işçinin birlikte çalıştırılmasıyla iş daha iyi ve daha hızlı yapılıp bitirilir. Söz gelişi, ürün kaldırma sırasında 2 araba sürücüsü, 2 yükleyici, 2 tırmıkçı, 2 boşaltıcı ve samanlık veya ambarda çalışan işçiler birlikte aynî sayıda işçinin çeşitli gruplara ve çeşitli çiftliklere dağılmış halde çıkaracakları işin iki misli iş çıkarırlar." ([J. Arbuthnot.]. "An Inquiry into the Connection between the present price of provisions and the size of farms." By a Farmer, Lond, 1773, s. 7, 8.

13. Aristo kelimesi kelimesine insanı bir polis [kent] vatandaşı diye tanımlar. Bu tanım, insanı tabiatı itibariyle alet yapan bir hayvan diye tanımlayan Franklin'in tanımı Yankee'ler için ne kadar karakteristik ise, klâsik eski çağlar için o kadar karakteristiktir.

çıkıp inerek iş-gören her bir işçinin iki elinden çok daha hızlı bir şekilde çıkarılacağı yere çıkarır.[14] İş-konusu olan şey, aynı yolu daha kısa zamanda alır. Bunun gibi, örneğin, bir binanın yapımına çeşitli yönleri ile bir ve aynı zamanda girişilecek olsa, kooperasyon halindeki işçiler aynı şeyi veya benzer şeyleri yapıyor olsalar bile, burada da emeğin birleşmesi (Kombination) olayı kendini gösterir. Üzerinde çalışılan nesnenin, iş-konusunun yapımına mekân itibariyle çeşitli yönlerinden saldıran 144 saatlik birleşik iş-günü, birleşik işçinin veya toplam işçinin önünde de arkasında da gözü ve eli olacağı ve belli bir derecede her an uyanık bulunacağı için, toplam ürünü, işlerine bir yönden girişmek zorunda bulunan, şu ya da bu ölçüde kendi başlarına çalışan işçilerin 12 saatlik iş-gününden daha çabuk bitirip ortaya çıkaran bir iş-günü olur. Ürünün çeşitli kısımları bir ve aynı zaman aralığı içinde gelişip olgunlaşır.

Birbirini tamamlar biçimde çalıştırılan çok sayıda kimsenin aynı şeyi veya aynı tür işi yaptıklarını özellikle belirttik; çünkü, bir arada yapılan işin (harcanan emeğin) bu en basit şekli kooperasyonun en gelişmiş halinde bile büyük bir rol oynar. İş-süreci karmaşıklaştığında, çok sayıda işçinin sırf aynı yer ve zamanda bir arada bulunmaları, çeşitli işlerin farklı işçiler arasında dağıtılmasına, dolayısiyle bir ve aynı zamanda yapılmalarına ve böylece toplam ürünün elde edilmesi için gerekli iş zamanının kısaltılmasına imkân verir.[15]

14. "Bundan başka şurası belirtilmek gerekir ki, bu kısmî iş-bölümü de işçilere birbirine benzeyen işler yaptırıldığı hallerde kendini gösterebilir. Örneğin, duvarcılar tuğlaları elden ele geçirerek yüksek bir iskelenin üstüne çıkarırlar, bu sırada hepsi de ayni işi yaparlar, ama bunlar arasında gene de, her birinin tuğlayı belli bir mesafeye çıkarması ve tuğlayı çıkarılacağı yere hep birden, bunların her birinin tuğlasını kendi başına iskelenin tepesine çıkarması halindekinden, daha çabuk ulaştırmaları şeklinde bir nevi iş-bölümü mevcuttur." (F. Skarbek, "Théorie des richesses sociales", 2 émé éd., Paris 1819, t. I. s. 97, 98).

15. "Karmaşık bir işin yapılması söz konusu zaman, farklı ve çeşitli

Birçok endüstri kolunda bizzat iş-sürecinin mahiyeti ile belirlenen ve devam süreleri boyunca belli ve kesin sonuçlarına ulaşılması zorunlu olan kritik dönemler görülür. Örneğin, bir koyun sürüsünün yünlerinin kesilmesi veya bir tarladaki ürünün biçilip harmanlanmasının gerektiği hallerde, ürünün nicelik ve niteliği işin belli bir zamanda başlatılıp, belli bir zamanda bitirilmesine bağlı olur. İş-sürecinin gerektireceği zamanın uzunluğu burada ringa balığı avında olduğu gibi, önceden bilinir. Herbir işçi her bir günden ancak, diyelim 12 saat olan, bir iş-günü çıkarabilir; oysa, söz gelişi kooperasyon halinde çalışan 100 işçi 12 saatlik bir iş-gününden 1200 saatlik bir iş-günü çıkarır. Çalışma süresindeki kısalma, tam canalıcı anda üretim alanına sokulan emek kitlesinin büyüklüğü ile telâfi edilir. İşin gerektiği zamanda tamamlanması burada birçok birleşik iş-gününün bir ve aynı zamanda uygulanıyor olmasına, varılmak istenilen sonucun ne ölçüde gerçekleşeceği ise bir arada çalıştırılacak işçi sayısına bağlı bulunur; ve bu işçilerin sayısı, aynı iş alanında aynı işi aynı zaman aralığında yaptırmak üzere birbirlerinden ilişkisiz olarak çalıştırılacak işçilerin sayısından daima daha küçük olur.[16] İşte bu kooperasyonun olmayışı yüzündendir ki, Amerika Birleşik Devletlerinin batısında bir miktar tahıl, Doğu Hindistan'ın İngiliz hâkimiyetinin eski toplum düzenini parçalayıp yok ettiği

---

şeylerin bir arada ve ayni zamanda yapılmaları zorunlu olur. Birisi bir şey yaparken, bir başkası diğer bir şey yapar ve meydana gelmesine herkesin birlikte yardımcı olduğu sonuç, tek başına bir kimsenin yaratabilmesine imkân olmayan bir şey olur. Birisi kürek çeker, diğeri dümeni idare eder, bir üçüncüsü ağı atar veya balığı zıpkınlar ve böylece bu kooperasyon olmadan imkânsız olan balık avı, başarı ile sonuçlanır." (Destutt de Tracy, 1. c. s. 7.)

16. "Bunun (tarım işinin) can-alıcı önem taşıyan anda yapılmasının son derece büyük bir etkisi ve sonucu olur." ([J. Arbuthnot], "An Inquiry into the Connection between the present price etc.", s. 7.) "Tarımda zaman faktöründen daha önemli faktör yoktur" Liebig, "Über Theorie und Praxis in der Landwirtschaft", 1856, s. 23.)

kısımlarında bir miktar pamuk ürünü her yıl heba edilir.[17]

Kooperasyon, bir yandan, işin daha geniş bir mekânda yapılmasına yol açar ve bundan dolayı iş konusunun mekân şartları ile ilişkili olarak, arazinin kurutulması, suların bend ve arklarla kontrol altına alınması, sulama, kanal, yol ve cadde, demiryolları inşası vb. gibi, bir takım iş-süreçlerinin yapılmasını gerekli kılar. Diğer yandan, kooperasyon, üretimin boyutlarındaki büyümeye oranla, üretim alanının mekân itibariyle daraltılmasına imkân verir. Yapılan işin etkinliği artarken işin yürütüldüğü yerde, bir miktar gereksiz masraftan (faux frais) kaçınılmasını sağlayan bir şekildeki bir daralma işçilerin bir arada toplanması, çeşitli iş-süreçlerinin birbirlerini tamalıyacak biçimde birleştirilmesi ve üretim araçlarının bir yerde toplanması sayesinde olur.[18]

Ayrı ayrı çalışılan iş-günlerinin aynı büyüklükteki toplamı ile karşılaştırıldığında, birleşik iş-gününün daha büyük kullanım-değeri kitleleri ürettiği ve dolayısiyle belli bir sonucun alınması için gerekli olan iş zamanını kısalttığı görülür. Birleşik iş-gününün belli bir durumda bu yükselmiş üretme-gücünü kazanması onun ister eme-

---

17. "Belki, İngiltere ve Çin istisna edildiğinde, dünyanın diğer herhangi bir ülkesinden daha fazla emek ihraç eden bir ülkede karşılaşılması pek beklenilmeyecek buna çok yakın bir kötü durum, pamuk ürününü tarladan kaldırmaya yetecek kadar işçi bulmak imkânsızlığıdır. Bu yüzden büyük miktarda pamuk tarlada kalır; diğer bir kısım pamuk, ürün toprağa düşüp, tabiatiyle, rengi bozulup kısmen ;ürüdükten sonra toplanır; böylece, tam gerekli mevsiminde yeter miktarda işçi bulunamaması nedeniyle, ekici, İngiltere'nin son derece sabırsızlıkla beklediği bu ürünün büyük bir kısmının kaybına fiilen razı olmak zorunda kalır." ("Bengal Hurkaru, Bi-Monthly Overland Summary of News." 22 nd July 1861.)

18. "Tarım alanındaki gelişmenin sonucu olarak, eskiden 500 acre'lik toprağa dağılmış olarak kullanılan ve harcanan sermaye ve emek miktarı, belki de bu miktardan fazlası, şimdi daha iyi ekilip işlenen 100 acre'lik bir toprakta toplanmış bulunuyor. Kullanılan sermaye ve emek miktarına oranla ekim alanı daralmış" olmakla beraber, "bu alan, gene de, eskiden bir tek bağımsız üreticinin elinin altında bulunan veya onun tarafından işlenmiş olan üretim alanına oranla genişlemiş bir üretim alanı demektir," (R. Jones, "An Essay on the Distribution of Wealth", "On Rent", Lond. 1831, s. 191).

ğin mekanik güç potansiyelini yükseltmesi ister emeğin mekân bakımından etkinlik alanını genişletmesi, ister üretimin boyutlarındaki büyümeye oranla yürütüldüğü alanı daraltması, ister kritik zamanlarda büyük miktarda emeği kısa zamanda harekete getirebilmesi, ister çalışanların yarışma duygularını ve şevklerini kamçılaması, ister birçok kimse tarafından yapılan benzer işlere devamlılık ve çok-yönlülük damgasını vurması, ister farklı işlerin bir ve aynı anda yapılmasını sağlaması, ister müşterek ve bir arada kullanılma yolu ile üretim araçlarında ekonomi sağlaması, ya da ister bireysel emeğe toplumsal ortalama emek niteliğini kazandırması sayesinde olsun, bütün bu hallerde birleşik iş-gününün spesifik üretme-gücü emeğin toplumsal üretme-gücü veya toplumsal emeğin üretme-gücüdür. Bu üretme-gücü doğrudan doğruya kooperasyonun kendisinden doğar. Başkaları ile olan plânlı iş-birliği sayesinde işçi kendisinde mevcut kişisel bağ ve engelleri koparıp parçalar ve kendi türünün yeteneklerini geliştirir.[19]

İşçiler, bir araya getirilmeden, genel olarak, doğrudan doğruya kooperasyon halinde çalışamıyacaklarına ve bundan dolayı belli bir mekânda bir araya toplanmış olmaları kooperasyonun şartı olduğuna göre, bir ve aynı sermaye, bir ve aynı kapitalist, bir ve aynı zamanda çalıştırmak üzere iş-gücünü bir ve aynı zamanda satın almadan ücretli işçiler kooperasyon halinde çalışamazlar. Bundan, ötürü, bu iş-güçlerinin toplam değeri, veya işçilerin bir günlük, bir haftalık vb. ücret toplamları, işçiler bizzat üretim sürecinde toplanıp bir araya getirilmezden evvel, kapitalistin kesesinde toplanmış olmak gerekir. 300 işçiye

19. "Tek başına bir kimsenin gücü çok azdır, ama bu çok az güçlerin bir araya gelmesiyle, bu parça güçlerin toplamından büyük olan bir toplam güç doğar; böylece, güçlerin sadece bir araya getirilmesiyle zaman kısaltılabilir ve bunların etki alanları genişletilebilir." (G. R. Carli, Note zu P. Verri, I. c., t. XV, s. 196.)

bir kere ücret ödemek, bu sadece bir gün için bile olsa az sayıda işçiye bütün yıl boyunca haftadan haftaya ödenen ücret tutarından daha fazla sermaye harcamasını gerektirir. Demek oluyor ki, kooperasyon halinde çalıştırılan işçilerin sayısı, veya kooperasyonun alacağı boyutlar, her şeyden evvel, bir kapitalistin iş-gücü satın alımında kullanabileceği sermayenin büyüklüğüne, yani tek başına bir kapitalistin işçilerin ihtiyaç duydukları tüketim araçlarından sağlayabileceği miktarın hacminin ne olacağına bağlıdır.

Değişen sermaye için söz konusu olan şeyler, değişmeyen sermaye için de söz konusudur. Söz gelişi, 300 işçi çalıştıran bir kapitalistin hammadde için harcıyacağı para, her biri 10 işçi çalıştıran 30 kapitalistin her birinin aynı şey için harcıyacakları paradan 30 defa daha büyük olur. Gerçi, bir arada ve birlikte kullanılan iş-araçlarının değer ve kitlesi, çalıştırılan işçi sayısı ile aynı derecede artmaz, ama gene de önemli miktarda artar. Demek ki, büyük bir üretim araçları kitlesinin tek bir kapitalistin elinde toplanması ücretli işçilerin kooperasyon halinde çalıştırılmalarının temel şartıdır, ve kooperasyon boyutlarının ne olacağı, veya üretim hacminin hangi boyutları alacağı, bu toplanmanın hangi ölçü ve derecede olacağına bağlıdır.

Bir ve aynı zamanda sömürülen işçi sayısının, ve dolayısiyle üretilen artık-değer kitlesinin, işçi çalıştıran kimsenin kendisini el-işinden kurtarmaya, küçük bir usta iken bir kapitalist haline gelmeye ve böylece kapitalist üretim ilişkilerini formel olarak doğurmaya yetecek kadar belli asgarî büyüklükte bir bireysel sermayenin mevcut olması gerektiği daha evvel görülmüştü. Bu asgarî büyüklükteki sermaye, şimdi dağınık ve birbirinden ayrı ve bağımsız olarak yürütülen bireysel iş-süreçlerinin birleşik ve toplumsal bir iş-süreci haline gelmesinin mad-

dî şartı olarak görünüyor.

Gene daha evvel görüldüğü gibi, sermayenin emek üzerindeki kumanda gücü, sadece, işçinin kendisi yerine kapitalist için ve dolayısiyle kapitalistin emrinde çalışmasının formel bir sonucu idi. Çok sayıda ücretli işçinin kooperasyon halinde çalıştırılmaya başlanması ile birlikte sermayenin emek üzerindeki kumanda gücü, bizzat iş-sürecinin yürütülebilmesi için bir zorunluluk, bir gerçek üretim şartı halinde gelişir. Kapitalistin üretim alanındaki emir ve kumanda gücü, şimdi, generalin savaş meydanındaki emir ve kumanda gücü kadar zorunlu ve kaçınılmaz olur.

Büyük boyutlara ulaşmış, doğrudan doğruya toplumsal olarak veya bir arada çalışılarak yapılan bütün işler, az ya da çok, bireysel faaliyetler arasında uyum sağlayacak ve parçalarının bağımsız hareketlerinden doğanlardan farklı olarak toplam üretim mekanizmasının kendi hareketinden doğan, genel işlevleri yerine getirecek bir yönetime ihtiyaç duyururlar. Tek başına çalan bir kemancı kendini yönetebilir, bir orkestra ise bir yönetmene ihtiyaç gösterir. Emek, sermayenin emir ve kumandasına girip kooperasyon halinde harcanmaya başlanır başlanmaz, yönetim, denetim ve eşgüdüm görevi sermayeye ait bir işlev olur. Sermayenin özgül işlevi olarak yönetim işlevi sermayeye özgü özellikler kazanır.

Her şeyden önce, sermayenin kendisini mümkün olduğu kadar fazla değerlendirmesi, değerine değer katması,[20] yani mümkün olduğu kadar fazla artık-değer üretilmesi, dolayısiyle iş-gücünün kapitalist tarafından mümkün olduğu kadar çok sömürülmesi, kapitalist üretim sürecinin itici dürtüsü, mutlak ve kesin amacıdır. Bir ve aynı zamanda çalıştırılan işçi kitlesi ile birlikte bu kitle-

20. "Kâr ... işin biricik amacıdır." (J. Vanderlint, I. c. s. 11).

nin direnme gücü ve bununla da birlikte zorunlu olarak sermayenin bu direnmeyi yenmek için girişeceği karşı baskı artar. Kapitalistin yönetim işlevi yalnız toplumsal iş-sürecinin mahiyetinden doğan ve ona ait olan özel bir fonksiyon olmayıp, aynı zamanda, toplumsallaşmış bir iş-sürecinin sömürüsü için gerekli ve dolayısiyle de sömüren ile sömürüsünün hammaddesi arasındaki kaçınılmaz düşmanlığın zorunlu kıldığı bir işlevdir. Bunun gibi, işçinin karşısına yabancı bir mülkiyet olarak çıkan üretim araçlarının boyutları büyüdükçe, bunların maksada uygun bir biçimde kullanılmasını kontrol zorunluluğu da artar.[21] Bundan başka, ücretli işçilerin kooperasyon halinde çalışmaları, sırf bu işçileri bir ve aynı zamanda çalıştıran sermayenin yarattığı bir zorunluluktur. Bunların yürüttükleri işlevler arasında kurulan ilişkiler ve kendilerinin bütünleşmiş bir üretim mekanizması halinde bir araya getirilmeleri işçilerin dışında olan, kendilerini bir araya getiren ve bir arada tutan sermayenin işidir. Bundan dolayıdır ki, yaptıkları işler arasındaki ilişki, işçilerin karşısına kapitalistin kafasında önceden düşünülmüş bir plân, pratik bakımdan kapitalistin sahip bulunduğu bir otorite, onların faaliyetlerini kendi amacına tabi kılan bir yabancı irade gücü olarak çıkar.

Bundan ötürü, kapitalist yönetim, özü bakımından,

---

21. Bir İngiliz burjuva gazetesi olan "The Spectator" in 26 Mayıs 1866 günlü sayısında şunlar yazılı idi: "Wirework Company of Manchester" in (Manchester Tel Kumpanyası'nın) patronları ile işçileri arasında bir çeşit ortaklık anlaşmasından sonra "alınan ilk sonuç, malzeme israfının birdenbire azalması oldu; çünkü işçiler, kendi mallarına karşı kapitalistlerin mallarına karşı davrandıkları gibi dikkatsiz değillerdi; malzeme ziyanı ve fabrikalar için, tahsil edilmeleri zor alacaklardan sonra, belki de, en büyük zarar kaynağıdır." Aynı gazete, Rochdale Kooperatif deneylerinin temel mahzuru olarak gördüğü şeyi şöyle belirtiyor: "Bu denemeler, işçi birliklerinin dükkân ve mağazaları, fabrikaları ve hemen hemen bütün endüstri şekillerini başarı ile yönetebileceklerini gösterdiler; bunlar insanların durumunu çok büyük ölçüde düzeltti ve iyileştirdi, fakat, ah fakat, kapitalistlere hiç bir açık yer bırakmadılar." Quelle horreur! -Ne korkunç şey!-.

yönetilecek üretim sürecinin iki yönlülüğü dolayısiyle (bu süreç bir yandan bir ürünün yapımı için yürütülen toplumsal bir iş-süreci, diğer yandan sermayenin kendisini değerlendirme, değerine değer katma, sürecidir), iki yönü olan bir işlev ise, şekli bakımından da despottur. Kooperasyonun boyutlarının büyümesiyle birlikte bu despotluk kendine özgü şekillere bürünür. Sermayesi artık gerçek kapitalist üretime başlamasına elverecek asgarî bir miktara ulaşır ulaşmaz ,kapitalist, ilk önce kendini el-işinden sıyırıp kurtardığı gibi, bireysel işçilerin ve işçi gruplarının doğrudan doğruya ve devamlı şekilde kontrol edilmesi ve gözetlenmesi görevini, bundan böyle, bu iş için tutulmuş ücretli kimselere bırakır ve yaptırır. Bir ve aynı sermayenin emir ve kumandası altında bir arada açılıştırılan bir sanayi ordusu (bir işçi kitlesi), askerî ordularda olduğu gibi, endüstri subaylarına (yöneticilere) ve ast-subaylarına (usta, postabaşı, gözcü gibi kimselere) ihtiyaç gösterir; bu kimseler iş-süreci boyunca sermaye adına emir ve kumanda yetkisini kullanırlar. Denetim ve gözetim işi bunların münhasır işleri haline gelir. Bağımsız köylü çiftçiler ve kendi başlarına zanaatkârların üretim biçimini köleliğe dayanan plantesyon sistemi ile karşılaştırırken, Ekonomi Politik otoritelerinden biri, bu denetim ve gözetim işini üretimin gereksiz masrafları arasında sayar.[21-1] Buna karşılık, aynı zat, kapitalist üretim biçimini incelerken birarada çalışılarak yürütülen

---

21-1. Profesör Cairnes Kuzey Amerika'nın güney eyaletlerinde "iş yönetim ve denetimi" nin ("Superintendence of labour") köle emeği ile yürütülen üretim faaliyetinin başlıca özelliklerinden biri olduğunu belirttikten sonra, şöyle devam eder: "Mal sahibi köylü (kuzeyde) toprağının bütün ürününe kendisi sahip olduğu için, onun gayret sarfetmesini sağlayacak bir başka dürtüye ihtiyacı yoktur. Burada yönetim ve denetim diye bir şeyin yeri yoktur." (Cairnes, I. c. s. 48, 49). [Cairnes'in eserinde "toprağının ürünü" değil "emeğinin ürünü" yani "... produce of his soil" değil fakat "... produce of is toil" deniyor. Biz burada çevirlye esas aldığımız Almanca metindeki gibi "toprak" olarak çevirdik; İngilizce metinde "emek" olarak verilmektedir. ç.]

iş-sürecinin mahiyetinden doğan yönetim işlevini bu sürecin kapitalist ve dolayısiyle de taraflar arasında düşmanlık doğurucu özelliğinin gerekli kıldığı farklı denetim işlevi ile bir tutar.[22] Kapitalist, endüstriyel yönetici olduğu için kapitalist değildir; tersine, kapitalist olduğu için endüstriyel emir ve kumanda gücüne sahip bir kimsedir. Endüstrideki emir ve kumanda gücü sermayenin vasfı ve özelliği haline gelir, tıpkı feodalite döneminde savaş ve barışta emir ve kumandanın toprak mülkiyetinin bir vasfı ve özelliği olması gibi.[22-1]

İşçi, iş-gücünün sahibi olarak kapitalistle pazarlıkta bulunabildiği sürece, kendi iş-gücünün sahibidir, ve neye sahipse ancak onu, yani bireysel iş-gücünü satabilir. Kapitalistin bir yerine 100 iş-gücü alması veya bir tek işçi yerine birbirlerinden bağımsız 100 işçi ile mukavele yapması bu ilişkiyi hiçbir şekilde değiştirmez. Kapitalist, 100 işçiyi, bunları kooperasyon haline sokmadan çalıştırabilir. Bundan dolayı, kapitalist 100 bağımsız iş-gücünün değerini öder; ama, 100 kişinin iş-gücünden meydana gelme birleşik bir iş-gücünün değerini ödemiş olmaz. İşçiler, bağımsız kişiler olarak, bir ve aynı sermaye ile ilişkiye girişen, fakat kendi aralarında ilişki bulunmayan bireylerdir. Bunlar arasındaki kooperasyon, ancak iş sürecinde meydana gelir; ama, iş-sürecinde artık kendi kendilerine ait olmaktan çıkmışlardır. İş-sürecine adımlarını attıkları andan itibaren sermaye ile birleşir, onunla bir vücut olurlar. Birlikte ve bir arada faaliyet gösteren kimseler olarak, faaliyet halindeki bir organizmanın

---

22. Çeşitli üretim biçimleri arasındaki karakteristik-toplumsal farkları hemen görüp kavramasıyla gerçekten dikakte değer bir yazar olan Sir James Steuart diyor ki: "Büyük manüfaktür işletmeleri ev sanayiini, kendilerinde işin köle işinin basitliğine daha yaklaşmış olması nedeniyle değilse, hangi nedenle yıkıp yok ediyor," ("Princ. of Pol. Econ." Lond. 1767, v. I, s. 167, 168.)

22-1. Bundan dolayı, Auguste Comte ve okulu, sermaye beyleri gibi, feodal beylerin de ebedî bir zaruret olduğunu aynı şekilde ispat edebilirdi.

organları olarak, bizzat işçilerin kendileri sermayenin özel bir varoluş şeklinden başka bir şey değildirler. Bunun içindir ki, işçinin, toplumsal işçi olarak, geliştirdiği üretme gücü sermayenin üretme-gücüdür. Emeğin toplumsal üretme-gücü, işçiler belli şartların altına sokulur sokulmaz ve sermaye işçileri bu şartların altına sokar sokmaz, bedava olarak, gelişir. Emeğin toplumsal üretme gücü kapitaliste hiçbir masrafa mal olmadığı için, diğer yandan işçinin kendisi tarafından da geliştirilmediği için, işçinin kendi emeği daha sermayeye ait hale gelmeden evvel, bu üretme-gücü, sermayenin tabiatı icabı sahip bulunduğu, onun özünde mevcut, üretme-gücü imiş gibi görünür.

Eski Asyalıların, Mısırlıların, Etrüsklerin vb. dev yapılı eserlerinde basit kooperasyonun ne muazzam bir etki gücüne sahip olduğunu görürüz.

"Eski zamanlarda, bu Asyalı devletlerin, sivil ve askerî masraflarını karşıladıktan sonra, kendilerini, muhteşem ve yararlı eserlerin yapımı için harcayabilecekleri bir tüketim araçları fazlasına sahip buldukları oluyordu. Tarım işlerinde çalışamayan ahalinin hemen hemen tamamının el ve kolları üzerindeki emir ve kumanda güçleri ve monarklarla rahiplerin bu fazla üzerindeki münhasır tasarruf hakları onlara, ülkeyi bir baştan bir başa donatan bu muazzam ve muhteşem anıtları dikme için gerekli araçları sağlıyordu. Bir yerden bir yere taşınmaları insanı hayrete düşüren bu muazzam anıtların ve dev yapılı kitlelerin hareket ettirilmeleri için hemen hemen, sırf hovardaca harcanan insan emeğinden yararlanılıyordu. İşçilerin sayısı ve bunların birarada harcadıkları güç yetiyordu. Böylece, doldurma işinde çalışanların her biri çelimsiz, zayıf ve yaşlanmış olmakla beraber, okyanusun derinliklerinden yükselen göz alıcı mercan resiflerinin adalara eklenip kararlar meydana getirdiklerini görüyo-

ruz. Bir Asya monarşisinde tarımla uğraşmayan işçilerin bedenî gayret ve çabaları dışında bir işe katabilecekleri çok az şey vardır: ama bunların gücü, sayılarındadır, ve bu kitleler üzerindeki yönetim ve kontrol kudreti bu muazzam eserlerin doğmasına imkân vermişti. Bu işçilerin beslenmesini sağlayan gelirlerin, bu türlü girişimleri mümkün kılmış olan bir veya birkaç elde toplanması sayesinde oluyordu."[23]

Asyalı hükümdarların ve Mısır kıralların ve Estrüsklü teokratların vb. bu kudretleri, ister tek başına bir kapitalist olarak, ister hisse senetli şirkelerde olduğu gibi kollektif bir kapitalist olarak ortaya çıkmış olsunlar, şimdi modern toplumun kapitalistlerinin ellerine geçmiştir.

İş-sürecinde sağlanan kooperasyon, insanlık tarihinin başlangıç döneminde, avcı topluluklarda,[23-1] veya, diyelim, Hint topluluklarının tarımsal faaliyetlerinde hâkim olduğunu gördüğümüz şekli ile, bir yandan üretim araçlarının ortak mülkiyetine; diğer yandan, bireyin, tıpkı arı bireyinin arı sürüsünden kopup ayrılmaması gibi, kabile veya toplulukla kendisi arasındaki göbek bağını henüz koparıp atamamış olması olgusuna dayanır. Bunların her ikisi de kapitalist biçimdeki kooperasyondan farklıdır. Eskiçağda, Ortaçağda ve modern kolonilerde zaman zaman uygulanan büyük boyutlu kooperasyon doğurudan doğruya hükmeden-hükmedilen ilişkilerine, ve esas itibariyle de köleliğe dayanır. Buna karşılık kapitalist biçimdeki kooperasyon, daha baştan itibaren, iş-gücünü

---

23. R. Jones ("Text-book of Lectures etc." s. 77, 78.) Londra ve Avrupa'nın diğer başkentlerindeki eski Asur, Mısır vb. kolleksiyonları bizi kooperasyon halinde yürütülen bu iş-süreçlerinin görgü tanıkları haline getirmektedirler.

23-1. Linguet, "Thèoire des Lois civiles" adlı eserinde, avı kooperasyonun ilk şekli ve insan avını (savaşı), avın ilk şekillerinden biri saymakta belki de haksız değildir.

sermayeye satan özgür ücretli işçinin varlığını gerektirir. Şurası da var ki, kapitalist kooperasyon, tarihî bakımdan, köylü tarım ekonomisine ve, lonca şeklinde olsun olmasın, bağımsız olarak yürütülen el zanaatlarına karşıt olarak gelişmiştir.[24] Kapitalist kooperasyon bunların karşısına özel tarihî bir kooperasyon şekli olarak çıkmaz; fakat bizatihî kooperasyonun kendisi, kapitalist üretim biçimine özgü ve onu özgür olarak ayırdedici tarihî bir şekil olarak görünür.

Emeğin, kooperasyon yoluyla gelişmiş olan toplumsal üretme-gücü nasıl sermayenin üretme-gücü olarak kendini gösterirse, kooperasyonun kendisi de, kendi başına faaliyet gösteren bağımsız işçinin ve hattâ küçük ustanın üretim sürecine karşıt düşen, kapitalist üretim sürecinin özgül bir şekli olarak görünür. Fiilî iş-sürecinin sermayenin hâkimiyetine girmesiyle birlikte geçirdiği ilk değişiklik budur. Bu değişiklik kendiliğinden olur. Çok sayıda ücretli işçinin bir ve aynı iş-sürecinde bir ve aynı zamanda çalıştırılması, ki bu değişmenin gerekli ve temel şartıdır, kapitalist üretimin doğumuyla birlikte ve aynı anda olur. Bundan dolayı, kapitalist üretim biçimi kendini, iş-sürecinin toplumsal bir süreç haline dönüşmesi için, tarihi zorunluk olarak ortaya koyarken, diğer yandan iş-sürecinin bu toplumsal şekli de, iş-sürecini kendi artan üretme-gücü ile daha kârlı bir şekilde istismar etmek için, sermaye tarafından uygulanan bir metot olarak görünür.

Şimdiye kadar incelenmiş olan basit şekliyle kooperasyon, üretimin büyük boyutlu hale gelmesiyle birlikte

---

24. Her ikisi de feodal üretim biçiminin temelini teşkil etmiş ve bunun çözülüşünden sonra da kapitalist işletmenin yanı sıra varlıklarını devam ettirmiş olan küçük köylü ekonomisi ve bağımsız el-zanaatı işletmesi, aynı zamanda, doğunun ilkel ortak toprak mülkiyeti ortadan kalktıktan sonra ve köleliğin üretim faaliyetinde sıkı sıkıya yer etmesinden evvel, en iyi çağlarında klâsik toplulukların ekonomik temelini teşkil etmişlerdir.

görülen bir şeydir; fakat, bizatihî kapitalist üretim biçiminin özel bir gelişme dönemine sıkı sıkıya bağlı karakteristik bir şekil teşkil etmez. Kooperasyonun bu karakteristik duruma, o da ancak yaklaşık olarak, en çok sahip göründüğü zaman ve yerler, manüfaktürün daha henüz el zanaatlarına benzer biçimde olduğu başlangıç dönemleri[25] ile manüfaktür dönemine uyan, bir ve aynı zamanda çok sayıda işçi çalıştırılması ve üretim araçlarının bir ve aynı yerde toplanması olayının ulaştığı boyutlarla köylü tarım ekonomisinden ayrılan büyük tarım işletmeleri idi. Basit kooperasyon, iş-bölümünün veya makinenin henüz önemli bir rol oynamadığı fakat sermayenin giriştiği faaliyetlerin boyutlarının büyümüş bulunduğu üretim kollarında daima ve henüz hâkim şekildir.

Kooperasyon, basit şekliyle kapitalist üretimin gelişmiş şekilleri yanında özel bir şekil olarak görünmekle beraber, kapitalist üretim biçiminin temel şekli olmakta devam eder.

25. "Bir işi geliştirip ilerletmenin yolu, birçok kimsenin hünerlerini, çabalarını ve daha iyiyi başarma dürtü ve güçlerini bir ve aynı işte bir araya getirmek değil midir? Yünlü dokuma sanayiini böyle bir mükemmellik derecesine ulaştırmak İngiltere için başka bir yoldan mümkün olabilir miydi?" (Berkeley, "The Querist," Lond. 1750, s. 56, par. 521.

BÖLÜM : 12

İŞ - BÖLÜMÜ VE MANÜFAKTÜR

1. — MANÜFAKTÜRÜ DOĞURAN İKİ KAYNAK

İŞ-BÖLÜMÜNE dayanan kooperasyon, klâsik şekline manüfaktürde bürünür ve kapitalist üretim sürecinin karakteristik şekli olarak, kabaca, 16. Yüzyılın ortalarından başlayıp 18. Yüzyılın son 30 yılına kadar süren asıl manüfaktür dönemi, boyunca hâkim şekil olmakta devam eder.

Manüfaktür iki şekilde meydana gelir.

1. Birinci şekilde, bir ürünün başından sonuna kadar gerektirdiği işleri yapan çeşitli ve bağımsız el-zanaatlarına mensup işçiler bir ve aynı kapitalistin kumandası altında bir ve aynı iş-yerinde bir araya getirilirler. Söz gelişi bir binek arabası, tekerlek yapıcısı, saraç ustası,

terzi, çilingir, kolon ustası, tornacı, kaytan, kordon ve püskül yapımcısı, camcı, boyacı, cilâcı, kaplamacı vb. gibi çok sayıda bağımsız el-zanaatçılarının işlerinin toplam ürünü idi. Binek arabası manüfaktürü bütün bu çeşitli zanaatçıları bir ve aynı zamanda biri diğerini tamamlayacak biçimde çalışacakları bir iş-yerinde toplar, bir araya getirir. Gerçekten arabaya, daha yapılıp ortaya çıkmadan, kaplama yapılması düşünülemez. Ama, bir ve aynı zamanda birçok araba yapılacak olsa, bunlardan bir kısmı üretim sürecinin daha önceki bir safhasında bulunurken, bir kısmına devamlı şekilde kaplama yapılabilir. İşler bu şekilde yürüdüğü sürece, henüz, malzemesi insan ve eşyadan ibaret olan basit kooperasyon alanında bulunuyoruz demektir. Fakat çok geçmeden önemli bir değişiklik olur. Artık sırf araba yapımı işinde çalışır hale gelen terzi çilingir, kolon ustası vb. yavaş yavaş alışkanlıkları ile birlikte eski zanaatlarını bütünlükleri içinde icra etmek yeteneklerini de yitirirler. Ama diğer yandan, zanaatkârın bütünün bir parçası haline gelmiş olan faaliyeti şimdi daralmış bir etki alanına en iyi uyan bir şekil almış olur. Binek arabası manüfaktürü işin başında bağımsız zanaatkârların bir bileşimi, birbirlerini tamamlıyacak biçimde bir araya getirilmeleri gibi görünüyordu. Bu manüfaktürde binek arabası yapımının, zamanla, her biri belli bir işçinin münhasır görevi şeklinde kristalleşen ve tamamı, her biri işin bir parçasını yapan bu işçilerin bütünü tarafından icra edilen, farklı ve çeşitli özel süreçlere bölünme yönünde bir gelişmeye uğradığı görülür. Kumaş manüfaktürü ve diğer bütün manüfaktürler, aynı şekilde, çeşitli el-zanaatlarının bir ve aynı sermayenin kumandası altında bir araya getirilmeleri, birlikte yürütülecek biçimde bir yerde toplanmaları ile doğmuştu.[26]

26. Bu yoldan meydana gelen manüfaktüre daha modern bir örnek vermek için aşağıdaki pasajı kaydediyoruz; Lyon ve Nimes ipek iplikçiliği ve

2. Ne var ki, manüfaktür bunun tam tersi olan bir şekilde de doğar. Bu ikinci şekilde, söz gelişi kâğıt, matbaa harfi, iğne yapımı gibi, aynı veya benzer işleri yapan birçok el-zanaatçıları bir ve aynı sermaye tarafından bir ve aynı zamanda çalıştırılmak üzere, bir ve aynı işyerinde bir araya getirilirler. Bu, kooperasyonun en basit şeklidir. Bu zanaatkârların her biri (belki de bir ya da birkaç çırakla birlikte) malın tamamını yapar ve dolayısiyle malın yapımı için gereken çeşitli işleri sırasına göre tamamlayıp bitirir. Zanaatkâr, burada, işini eski alıştığı biçimde yapmaya devam eder. Fakat çok geçmeden dış şartlar, işçilerin bir ve aynı yerde toplanmalarından ve çalışmalarının bir ve aynı zamanlı oluşundan, başka türlü faydalanılmasına yol açar. Örneğin, belli bir zaman aralığında belli miktarda bir malın üretiminin bitirilmiş olması gerekiyor olabilir. Bundan dolayı işin bölünmesi yoluna gidilir. Çeşitli bir sürü işi bir ve aynı zanaatkâra bir zaman süresi içinde yaptırmak yerine, bu işler birbirlerinden ayrılır, tek bir iş olarak ve mekân itibariyle birbiri yanısıra yapılacak biçimde düzenlenir; işlerden her biri bir başka zanaatkâra görev olarak verilir ve işlerin bütünü kooperasyon halinde çalıştırılan işçilere bir ve aynı zamanda yaptırılır. Bu tesadüfî bölünme tekrarla-

---

kumaş dokumacılığı "baştan başa ataerkil bir endüstridir; bu endüstride pek çok kadın ve çocuk çalıştırılır; ama bunlar burada aşırı çalışma ve yorgunluktan helâk olmazlar; güzel Drome, Var, Isére ve Vaucluse vadilerinde yaşar ve buralarda ipek böceği yetiştirmeye ve koza elde etmeye devam ederler, bu endüstride işletmeler hiçbir zaman gerçek bir fabrika işletmesi haline gelmezler. Buna rağmen, geniş ölçüde uygulanabilmek için ... iş-bölümü burada özel bir mahiyet almıştır. Şöyle ki, çıkrıkçılar, tireciler, boyacılar, perdahcılar ve daha sonra dokumacılar vardır; ama bunlar ayni iş yerinde toplanmış ve ayni patrona bağlı olmayıp bağımsızdırlar." (A. Blanqui, "Cours d'E'con. Industrielle", Recuelli par A. Blaise, Paris 1838-1839, s. 79.) Blanqui'nin bunları yazmasından bu yana çeşitli bağımsız işçiler, bir ölçüde, fabrikalarda toplanmış bulunmaktadırlar. [Dördüncü Almanca baskıya ek: Marx yukarıdaki satırları yazdıktan bu yana insan gücünden gayri güçle çalıştırılan dokuma tezgâhları bu fabrikaları istilâ etti ve el tezgâhlarının hızla yerlerini aldı. Krefeld ipekli endüstrisinin de bu konuda başından hayli iş geçmiştir. - F. Engels.]

nır, kendine özgü avantajları ortaya çıkar, ve yavaş yavaş sistematik bir iş-bölümü halinde katılaşır. Mal, pek çeşitli işleri kendi başına yapan bir zanaatkârın bireysel ürünü olmaktan çıkar; her biri işin bütününün, devamlı olarak, ancak bir ve aynı parçasını yapan zanaatkârlar birliğinin toplumsal ürününe dönüşür. Lonca düzeninde faaliyet gösteren Alman kâğıt yapımcısının birbirini izleyen işler olarak biri diğerine eklenen bir ve aynı işlemleri, Hollanda kâğıt manüfaktüründe kooperasyon halinde çalıştırılan çok sayıda işçinin, işin bütününün birbiri yanısıra yürüttüğü parçaları olarak bağımsızlaşmışlardır. Lonca düzeninde faaliyet gösteren Nürnberg'li iğne yapımcısı, İngiliz iğne manüfaktürünün temel taşını teşkil eder. Ama, Nürnberg'te bir iğne yapımcısı belki 20 ayrı işi birbiri peşi sıra kendisi yaparken, İngiltere'de çok geçmeden, 20 iğne ustası, her biri 20 işten yalnız birini yapmak üzere, birbiri yanı sıra çalışır hale gelmişler ve bu 20 iş, kazanılan tecrübeler sonucu olarak daha da bölünmüş, bunların her biri ayrı bir iş olmuş ve tek bir işçinin münhasır görevi haline gelecek şekilde bağımsızlaşmıştır.

Demek oluyor ki, manüfaktürün doğuşu, bunun el-zanaatlarından meydana gelişi, iki ayrı yoldan oluyor. Birinde manüfaktür, bir ve aynı malın üretim sürecinde artık yalnız bu toplam sürecin birbirini tamamlıyan parçalarını teşkil ettikleri bir noktaya kadar bağımsızlıklarını yitiren ve birbirlerine bağlanan çeşitli bağımsız el-zanaatlerinin bileşiminden, biraraya getirilmesinden; diğerinde aynı veya benzer işleri yapan zanaatçıların kooperasyonundan hareket eder. Manüfaktürün bu ikinci yoldan meydana gelmesi, bir ve aynı bireysel el-zanaatında yapılan bütün halindeki işin çeşitli özel parçalarına ayrılması, ve bunların, bunlardan her birinin özel ve ayrı bir işçinin münhasır görevi haline geldiği bir noktaya kadar, kendi başına bir iş şeklinde bağımsızlaşması

sonucu olur. Bundan dolayı manüfaktür, bir keresinde, bir üretim sürecine iş-bölümünü sokar veya bu iş-bölümünü daha da geliştirir; diğer seferinde, daha evvel ayrılmış bulunan el-zanaatlarını bir araya toplar, birleştirir. Fakat özel hareket noktası ne olursa olsun, nihaî şekli değişmez, aynıdır: manüfaktür, organları insanlar olan bir üretim mekanizmasıdır.

Manüfaktürdeki iş-bölümünün iyice anlaşılabilmesi için aşağıdaki noktaların önemle belirtilmesi gerekir: ilk olarak, bir üretim sürecinin özel safhalarına dağılışı, burada, el-zanaatı şeklinde yürütülen bir faaliyetin kendi çeşitli parçalarına bölünüşü ile noktası noktasına uyuşan ve el ele giden bir olaydır. Bileşik olsun basit olsun, her iş, el-zanaatı biçiminde yani elle yapılır ve dolayısiylè de tek başına işçinin aletini kullanmaktaki güç, maharet, çeviklik ve güven duygusuna bağlı kalır. Bu dar teknik temel, üretim sürecinin gerçekten bilimsel bir şekilde ele alınıp incelenmesini konu dışı eder, imkânsızlaştırır; çünkü, bu üretim sürecinin bütününü meydana getiren ve her biri ürünün bir kısmını üreten parça-süreçlerin (Teilprozess) elle yapılan bir parça-iş (Teilarbeit) olarak yürütülmeleri zorunluluğu vardır. Sırf zanaat mahareti, böylece, üretim sürecinin temeli olmakta devam ettiği için, her bir işçi münhasıran bir parça-işe yatkın bir işçi ve işçinin iş-gücü de bu parça-için ömür boyu organı haline gelir. Son olarak, bu iş-bölümü kooperasyonun özel bir türüdür, ve bunun bazı avantajları, kooperasyonun bu özel şeklinden değil, fakat genel mahiyetinden doğar.

2. — BÜTÜNÜN BİR PARÇASINI YAPAN İŞÇİ (PARÇA-İŞÇİ) VE ONUN İŞ-ARACI

ŞİMDİ ayrıntılara daha yakından bakacak olursak, daha işin başında şunu açık olarak görürüz: ömrü boyunca bir ve aynı basit işi yapan bir işçinin bütün vücudu bu

işin otomatik, uzmanlaşmış bir aleti haline gelmiştir, ve bu nedenle bu işçi işini yaparken birbiri peşi sıra bir dizi işi yapan bir zanaatçıdan daha az zaman harcar. Ne var ki, manüfaktürün canlı mekanizmasını teşkil eden bileşik toplam-işçi (kollektif işçi) sırf ve doğrudan doğruya bu türlü uzmanlaşmış parça işçilerden meydana gelir. Bundan dolayı, bağımsız zanaata oranla belli bir zaman aralığında daha fazla ürün elde edilir veya emeğin üretme-gücü yükselmiş olur.[27] Parça-iş bir kişinin münhasır işi olarak bir devamlılık ve değişmezlik kazandıktan sonra, bunun uyguladığı yöntemlerin de iyileştirilip mükemmelleştirildiği görülür. Bir ve aynı faaliyetin devamlı tekrarı ve dikkatin bu sınırlı faaliyet üzerinde toplanması ile, istenilen sonuç ve etkinin en az emek harcayarak nasıl elde edilebileceği, geçirilen deneyler yardımıyla öğrenilir. Çeşitli işçi kuşakları bir ve aynı zamanda bir arada yaşadıkları ve bir ve aynı manüfaktürlerde bir arada çalıştıkları için, yapılan işlerde bu şekilde kazanılan hüner ve maharet, çok geçmeden oturur, birikir ve bir kuşaktan diğerine aktarılır.[28]

Gerçekten manifaktür, zanaatların toplumda hazır bulduğu doğal farklılaşmasını iş-yeri içinde yeniden yaratmak ve bunu en son noktasına kadar sistematik bir şekilde götürmek çabası ile, bütünün bir parçasını yapan işçinin yaratıcılığını geliştirir. Diğer yandan, manüfaktürün parça-işi bir insanın ömrü boyunca yaptığı bir iş haline getirmesi, daha önceki toplumların zanaatları, kastlar içinde taşlaştırarak veya belli tarihî şartların bireyde

27. "Çok çeşitli işleri gerektiren bir üretim işi ne kadar çok bölünür ve farklı parça-işçilerin yaptıkları bir iş haline gelirse, bu işin, zaman ve emekten daha az kayba uğranarak, o kadar daha iyi ve çabuk yapılması gerekir." ("The Advantages of the East India Trade", Lond. 1720, s. 71.)

28. "Elle kolayca yapılan iş, geçmişten gelen hünerdir." (Th. Hodgskin, Popular Political Economy, s. 48.)

kast düzeni ile çatışan bir değişme ve farklılaşma eğilimini doğurduğu hallerde loncalar içinde katılaştırarak veraset yolu ile sahip olunur şeyler haline getirme eğilimlerine tekabül eder. Belli bir gelişme derecesinde kastların veraset yoluyla geçmesi veya loncalara mensubiyet tekelinin toplumsal kanun hükmünü alması istisna edilirse, kastlar ve loncalar da, bitki ve hayvanların türler ve alt türler şeklinde farklılaşmasını düzenliyen aynı doğal kanuna göre vücut bulurlar.[29]

"Dakka muslinleri zerafeti bakımından, Koromandel pamukluları da renklerinin parlaklığı, devamlılığı bakımından eşi ve benzeri olmayan şeylerdir. Böyle olmakla beraber bunlar sermaye, makine, iş-bölümü ve Avrupa sanayii için bunca kolaylık ve avantaj sağlayan türden araçlardan hiçbiri olmadan üretilirler. Dokumacı, kumaşı müşterinin siparişi üzerine yapan ve son derece basit yapılı, bazan birbirine kabaca tutturulmuş tahta çubuklardan ibaret, bir tezgâhla çalışan tek başına bir bireydir. İplikleri saracak bir şeyi bile yoktur; bu yüzden tezgâhın boylu boyunca uzatılması gerekir, ve bu o derece hareket imkânı bırakmıyacak şekilde büyür ki, dokumacı kulübesinde adım atacak yer kalmadığı için, işini açık havada yapmak zorunda kalır, burada ise her hava değiş-

---

29. Mısır'da ... sanatlar da ... gerekli mükemmellik derecesine ulaşmışlardır. Çünkü el zanaatkârlarının bir diğer sınıf vatandaşın işlerine hiçbir şekilde karışmayıp sırf mensup oldukları soyun (Stamm) kanunla belirlenmiş ve kuşaktan kuşağa geçen mesleğini yürüttükleri tek ülke Mısırdır. ... Diğer ülkelerde zanaat erbabının dikatini pek çok konuya dağıtığı görülür. ... Bunların kâh tarım yaptıkları, kâh ticaretle uğraştıkları, kâh bir ve aynı anda iki ya da üç sanatı birden yürüttükleri olur. Bu gibi kimseler özgür ülkelerde çoğunlukla halk meclisi toplantılarına katılırlar. ... Buna karşılık Mısır'da devlet işlerine karışmaya ya da birden fazla işi (mesleği, sanatı) birlikte ve ayni anda yürütmeye kalkan bir zanaatkâr şiddetle cezalandırılır. Böylece bunların bütün güç ve hünerlerini kendi işlerine hasretmelerini önleyen hiçbir şey yoktur. ... Ayrıca, bunlar atalarından gelen birçok kuralın mirasçısı oldukları gibi, yeni yeni avantajlar bulmak için de kafa yorar ve didinirler." (Diodorus Siculus: "Historische Bibliothek". I. 1. c. 74).

şikliği ile iş kesilir."[30]

Hindu'ya, örümceklerde olduğu gibi bu yaratıcılığı kazandıran şey, sadece işte bu, kuşaktan kuşağa biriken ve babadan oğula geçen özel maharet ve hünerdir. Ve böyle olduğu halde, böyle bir Hintli dokumacının yaptığı iş, birçok manüfaktür işçisinin işlerine oranla, çok karmaşık bir iştir.

Bir nihaî malın üretimi sırasında çeşitli süreçleri birbiri peşi sıra kendisi yürütmek durumunda olan bir zanaatçı, kâh yerini kâh aletlerini değiştirmek zorunda kalır. Bir işten diğerlerine geçiş, işinin akıcılığını keser ve iş-gününde bir kısım zamanın boşa gitmesine sebep olur. Bu zaman kayıpları, zanaatkâr bütün gün devamlı olarak bir ve aynı işi yapmaya başlar başlamaz azalır veya işindeki değişmelerin azalması ölçüsünde yok olur. Üretkenlikteki yükselme burada ya belli bir zaman aralığında harcanan iş-gücünün artırılması, yani iş yoğunluğunun (emek harcama yoğunluğunun) yükselmesi veya iş-gücünün verimsiz şekilde tüketilmesinde sağlanan bir azalma sayesinde olur. Hareketsizlik halinden hareket haline her geçişin gerektirdiği fazladan güç harcaması, bir kere ulaşılınca, normal hızın devam süresinin fazladan uzatılmasıyla telâfi edilir. Diğer yandan, devamlı şekilde aynı işin yapılması (aynı biçimde emek harcanması), insandaki faaliyetin değişmesi ile dinlenen ve bundan canlılığını artıran bir haz duyan hayvanî hayat özünün gerilim ve atılım gücünü rahatsız eder, bozar.

Emeğin üretkenliği sadece işçinin yaratıcılığına dayanmaz, fakat aynı zamanda aletlerinin mükemmelliğine de bağlıdır. Kesme, delme, kakma, vurma vb. araçları gi-

30. "Historical and descriptive Account of Brit India etc." yazan: Hugh Murray, James Wilson etc., Edinburgh 1832, v. II, s. 449, 450. Hint dokuma tezgâhı yukarı doğrudur, yani ipliğin dokuyu meydana getirişi diklemesine olur.

bi aynı türden aletler farklı iş-süreçlerinde kullanılabilirler, ve bir ve aynı iş-sürecinde bir ve aynı araçtan çeşitli işlerin yapılması için yararlanılabilir. Bununla beraber, bir iş-sürecinin farklı işlemleri birbirlerinden ayrılır ayrılmaz ve parça-işçinin elinde her parça-süreç mümkün olabilecek en uygun ve dolayısiyle de en kendine özgü şekli alır almaz, daha önceleri çeşitli maksatlar için yararlanılan aletlerde değişiklikler yapılması gerekli olur. Bunlarda meydana gelecek şekil değişmelerinin yönü değişmemiş eski şeklin sebep olduğu özel güçlüklerin görülüp anlaşılmasından kazanılan bilgilere göre belirlenir. Bir ve aynı türden araçların her özel kullanım amacı için özel ve belli bir şekli kazanmalarını sağlayan iş-araçlarındaki bu farklılaşma, ve iş-araçlarındaki, bu türlü her özel aletin sırf özgül parça-işçinin elinde kullanılmak suretiyle tam etkinliğiyle iş görmesini saklayan bu özelleşme, manüfaktürü karakterize eden gelişmelerdir. Yalnız Birmingham'da, her biri sadece özel bir üretim süreci için kullanılmakla kalmayıp birçok farklı tipleri çok kere sadece bir ve aynı süreç sırasındaki farklı işler için kullanılan 500 kadar farklı tipte çekiç yapılır. Manüfaktür dönemi, iş araç ve aletlerini parça- işçilerin münhasır özel işlerine uydurmak suretiyle bunları basitleştirmiş, iyileştirmiş ve çoğaltmıştır.[31] Böylece, manüfaktür, aynı zamanda basit araç ve aletlerin bileşiminden meydana gelen makinelerin maddî şartlarından birini yaratmıştır.

---

31. Darwin "On the Origin of Species" adlı çığır açan eserinde bitki ve hayvanların doğal organları ile ilgili olarak şunları belirtir: "Bir ve aynı organ farklı işler yapmak zorunda olduğu sürece, bunun değişebilirliğinin bir nedeni belki de şurada yatmaktadır: doğal ayıklanma her küçük şekil değişikliğini, bir ve ayni organın belli tek bir amaca yönelik olması halindekinden, daha az dikkat ve ihtimamla muhafaza veya yok eder. Böylece, her türlü şeyi kesmek amacına uygun olarak yapılan bıçaklar, genellikle, bir biçimde olurlarken, ancak bir tek iş için kullanılabilen bir âletin, başka şeyler için kullanılmak istenmesi halinde, bu yeni kullanımların her biri için bir başka biçime girmesi gerekir."

Bütünün bir parçasını yapan işçi (parça-işçi) ve işaracı, manüfaktürün basit unsurlarıdır. Şimdi manüfaktürü bütünü ile incelemeye girişeceğiz.

3. — MANÜFAKTÜRÜN İKİ TEMEL ŞEKLİ: HETEROJEN MANÜFAKTÜR VE ORGANİK MANÜFAKTÜR

MANÜFAKTÜRÜN, zaman zaman birbirine karışmış olarak bulunmalarına rağmen, esas itibariyle birbirinden farklı, ve özellikle de manüfaktürün daha sonra makineli büyük endüstriye dönüşmesi sırasında tamamiyle farklı roller oynıyan, iki temel kuruluş şekli vardır. Bu iki karakter bizzat üretilen şeyin mahiyetinden doğar. Üretilen nesne ya bağımsız parça-süreçlerin sırf mekanik bir şekilde birbirine eklenmesiyle elde edilir, ya da ürün son şeklini birbirleriyle ilişkili bir dizi süreçlere ve işlemlere borçlu bulunur.

Söz gelişi bir lokomotif, 5000'den fazla bağımsız parçadan meydana gelir. Ne var ki lokomotif büyük endüstrinin bir ürünü olduğu için, asıl manüfaktüre birinci dereceden bir örnek olamaz. Ama, William Petty'nin de iş-bölümünün manüfaktüre uyan biçimini açıklayıp göstermek için yararlandığı saat, bu işi pekâlâ görebilir. Saat, Nürnbergli bir zanaatkârın bireysel işi olmaktan çıkıp zemberek ustası, saat rakamları ekranı yapımcısı, helezonî zemberek yapımcısı mücevher yeri veya manivelâ yapımcısı, akrep ve yelkovan ustası, çerçeve ve kutu ustası, vida ustası madenî kaplama ustası gibi ana işleri, ve çark yapımcısı (bu da pirinç ve çelik diye tekrar ikiye ayrılır), mil yapımcısı, hareketi sağlayan mekanizmayı yapan usta, çarkları millere bağlayan ve küçük yüzeyleri temizleyip parlatan usta, mil ve mihver yapımcısı, çark ve yayları yerlerine yerleştiren usta, çarklardaki dişleri açan, gerekli büyüklükte aralar açan, ayar ve dur-

durma mandalını sertleştiren usta, durdurma mandalı yapımcısı, silindir durmasına karşı silindir yapımcısı, kurucu ustası, susturucu ustası, saat anahtarı ustası, asıl durdurucu ustası gibi daha sonra gelen işleri, ve daha sonra zemberek kutusuna ve ayara son şeklini veren usta, çelik parlatıcısı, çark parlatıcısı, vida parlatıcısı, rakam ve şekilleri yapan ressam, ekran yapımcısı (emayeyi bakır üzerine döker), saat kutusunun asıldığı halkayı yapan usta, pirinç menteşeyi kutunun içine yerleştiren, hakkâk, oymacı, kutu perdahçısı vb. vb., en sonunda da saati bir bütün ve işleyen bir makine haline getiren kimselerin işlerini yapan sayısız parça-işçilerin toplumsal bir ürünü haline gelmiştir. Saatin yalnız küçük bir kısmı çeşitli ellerden geçer, ve bütün bu dağınık elemanlar (membra disjecta) en sonunda kendilerini mekanik bir bütün halinde bir araya getirecek elde ilk defa olarak toplanırlar. Nihaî ürünün kendisini meydana getiren unsurlarla olan dış ilişkisi burada, ve buna benzer ürünlerin üretiminde, parça-işçilerin bir araya gelip birlikte çalışmalarını tesadüfe bağlı kılar. Parça-işlerin kendileri, Waadt ve Neuchatel Kantonlarında olduğu gibi, birbirlerinden bağımsız zanaatlar olarak yürütülebilirler; oysa, örneğin, büyük bir saat manüfaktürünün bulunduğu Cenevre'de parça-işçiler arasındaki doğrudan doğruya kooperasyon sermayenin kumandası altında gerçekleştirilmiştir. Bu son durumda bile ekran, zemberek ve kutu ender olarak manüfaktürün kendi içinde yapılır. Kendi evlerinde çalışmak isteyen işçiler arasında çok aşırı bir rekabet hüküm sürdüğü, üretimin bir dizi heterojen süreçlere parçalanması iş-araçlarının müşterek kullanımına pek az imkân verdiği ve kapitalist üretimi yaygın ve dağınık bir biçimde yürütmekle iş-yeri binaları vb. için yapacağı masraflardan tasarruf sağladığı için, işi işçileri bir araya toplayıp birlikte çalıştıran bir manüfaktür şeklinde yü-

rütmek, burada, ancak istisnaî hallerde kârlı olur.[32] Ne olursa olsun, evde ve fakat bir kapitalist (fabrikatör, établisseur) hesabına çalışan bu parça-işçinin durumu da kendi müşterilerinin siparişlerini yerine getirmek için çalışan bağımsız zanaatkârın durumundan tamamiyle farklıdır.[33]

Manüfaktürün ikinci tipi, manüfaktürün tamamlanmış şekli, birbirleriyle ilişkili gelişme safhalarından, bir dizi kademeli süreçten geçen bir nihaî ürün üretir; örneğin, dikiş iğnesi manüfaktüründe tel, 72 hattâ bazan 92 ayrı parça-işçinin elinden geçer.

Bu türlü bir manüfaktür daha işin başında dağınık haldeki el-zanaatlarını toplayıp bir araya getirdiği sürece, nihaî ürünün özel üretim safhaları arasında mekân itibariyle mevcut olan ayrılığı azaltır. Bir durumdan diğerine geçişin aldığı zaman kısalır; bunun gibi, bu geçişlere aracılık eden işler için harcanan emek miktarı azalır.[34]

---

32. Cenevre'de 1854 yılında 80.000 saat yapılmıştır: bu, Neuchâtel Kantonu'nun saat üretiminin beşte biri bile değildir. Tek bir saat manüfaktürü sayılabilecek olan Chaux -de- Fonds tek başına Cenevre'nin yıllık üretiminin iki misllini sağlar. 1850-1861 arasında Cenevre'de 720.000 saat yapıldı. Bak: "Report from Ceneva on the Watch Trade"; bu rapor, şu raporlar arasında yer almaktadır: "Reports by H.M.' Secretaries of Embassy and Legation on the Manufactures, Commerce etc.", No. 6. 1863. Parçalarının sırf birbirine uydurularak bir araya getirilmesiyle elde edilen bir nihaî ürünün üretim süreçleri arasında bir bağlantı olmayışı, bu türlü manüfaktürlerin büyük endüstrinin makineli işletmeleri haline gelmesini, zaten çok zorlaştırır. Saat üretiminde buna iki güçlük daha eklenir: saat parçalarının çok küçük ve nazik şeyler olması ve saatin lüks ve dolayısiyle çeşit çeşit yapılması gereken bir nesne oluşu. Saatler o kadar çok çeşitte yapılır ki, örneğin Londra'nın üstün kaliteli mal satan mağazalarında bütün bir yıl boyunca birbirine benzeyen bir düzine saat hemen hemen görülmez. Makineyi başarılı bir şekilde uygulayan Vacheron Constantin saat fabrikası da büyüklük ve şekil bakımından en çok 3-4 farklı tip yapabilmiştir.

33. İş âletlerinde, el zanaatı faaliyetlerinin parçalanıp dağılması sonucu meydana gelen, yukarıda sözünü etmiş olduğumuz farklılaşma ve uzmanlaşma, heterojen manüfaktürün bu klâsik örneğinde, yani saatçilikte, büyük bir isabet ve kesinlikle incelenebilir.

34. "İnsanların bu derece yoğun oldukları bir yerde, ulaştırmanın, zorunlu olarak, daha az olması gerekir." ("The Advantages of the East India Trade", s. 106.)

El-zanaatına oranla, böylece, üretme-gücü kazanılmış olur; aslında bu kazanç manüfaktürün genel kooperatif karakterinden ileri gelir. Diğer yandan, manüfaktürün kendine özgü iş-bölümü ilkesi, elle yapılan çok sayıda parça-işler olarak aynı şekilde birbirinin karşısında bağımsızlaşmış çeşitli üretim safhalarının birbirlerinden ayrılmış olmalarını gerektirir. Birbirinden ayrılmış fonksiyonlar arasındaki ilişkinin kurulması ve devam ettirilmesi, nihaî ürün haline gelecek şeyin devamlı olarak bir elden diğer ele geçirilmesini ve bir süreçten alınıp diğer sürece sokulmasını zorunlu kılar. Bu zorunluluk, büyük endüstri açısından karakteristik, masraflı ve manüfaktür ilkesinin özünde saklı bir sınırlılık olarak kendini gösterir.[35]

Belli bir miktarda hammadde, söz gelişi kâğıt manüfaktüründe paçavra veya iğne manüfaktüründe tel, gözden geçirilecek olsa, bu hammaddenin, son şeklini alıncaya kadar çeşitli parça-işçilerin ellerinde zaman içinde birbirini adım adım izleyen bir dizi üretim aşamalarından geçtiğini görürüz. Buna karşılık, iş-yeri bir bütün mekanizma olarak ele alınacak olsa, hammaddenin geçireceği bütün üretim aşamalarının hepsinde birden bir ve aynı anda bulunduğu görülür. Parça-işçilerin bileşiminden meydan gelen toplam-işçi (Gesamtarbeiter) araçlarla donanmış çok sayıdaki işçinin bir kısmıyla teli çeker, aynı zamanda diğer işçi ve araçları ile bunu uzatır, gerer, diğeriyle keser, sivriltir vb. Çeşitli kademeli süreçler zaman içinde biri diğerini izleyen süreçler olmaktan çıkarlar, mekân içinde hep bir arada yanyana yürütülen süreçler haline gelirler. Bu nedenle bir ve aynı zaman

35. "El emeği kullanılması yüzünden manüfaktürde farklı üretim safhalarının birbirinden ayrılmış olmaları, üretim masraflarını muazzam şekilde artırır; uğranılan kayıp, esas itibariyle, bir iş sürecinden diğerine bir geçiş zorunluğunun olmasından ileri gelir." ("The Industry of Nations." Lond. 1855, part II, s. 200.)

aralığında daha fazla nihaî mal elde edilir.[36] Gerçi, bu sözü geçen eş-zamanlılık toplam sürecin genel kooperatif şeklinden doğar; ne var ki, manüfaktür kooperasyonun şartlarını sadece hazır bulmakla kalmaz, elle yapılan faaliyeti parçalayıp bölmek suretiyle bunları, bir ölçüde, kendisi de yaratır. Diğer yandan, manüfaktürde iş-sürecinin bu toplumsal organizasyona ulaşması bir ve aynı işçinin bir ve aynı parça-işin başına çivilenip kakılmasıyla mümkün olur.

Her parça-işçinin parça-ürünü (Teilprodukt), aynı zamanda, bir ve aynı nihaî ürünün meydana gelişi sırasında sadece özel bir safha olduğu için, bir işçi diğerine veya bir işçi grubu diğer bir işçi grubuna üzerinde çalışacakları hammaddeyi sağlar. Birinin işinin sonucu olan şey, diğerinin işinin başlangıç noktasını teşkil eder. Her parça-süreçte (Teilprozess) varılmak istenen sonucun elde edilmesi, için gerekli iş zamanı, geçirilen tecrübelerden edinilen bilgilere göre belirlenir; ve manüfaktürün bütün olarak mekanizması, belli bir iş-zamanı içinde belli bir sonuç elde edilir, varsayımına dayanır. İşte ancak bu varsayım iledir ki, biri diğerini tamamlayan çeşitli iş-süreçleri kesilmeden, bir ve aynı zamanda ve mekân bakımından birbirinin yanısıra yürütülüp devam ettirilebilirler. Şurası açık bir şeydir ki, işlerin ve dolayısiyle de işçilerin aralarındaki bu doğrudan doğruya bağımlılık, bunlardan her birini kendi işini yaparken sadece gerekli olduğu kadar iş-zamanı harcamaya mecbur bırakır, ve böylece, yapılan işlerde bağımsız el-zanaatlarında ve hattâ basit kooperasyonda görülenden bambaşka bir

36. "O (iş-bölümü), işi bir ve aynı anda yürütülebilen çeşitli kollarına ayırmakla, bir zaman tasarrufu da sağlar. ... Bir bireyin ayrı ayrı yapmak zorunda kalacağı çeşitli iş süreçlerinin hepsinin bir ve aynı anda yürütülmeleriyle, örneğin, bir tek iğnenin ancak kesilebileceği veya sivriltilebileceği bir ve aynı uzunluktaki bir zaman aralığında bir yığın iğne yapılması mümkün olur." (Dugald Stewart, I. c. s. 319)

devamlılık, bir biçimlilik (Gleichförmigheit, uniformity), düzenlilik (Regelmässigheit, regularity), düzen (Ordnung, order)[37] ve hattâ iş yoğunluğu elde edilir. Bir mala sadece bunun yapımı için toplumsal gerekli iş-zamanı kadar zaman harcaması ,mal üretiminde, genel olarak rekabetten gelen bir dış zorunluluk olarak görünür; çünkü, sathî bir biçimde ifade edilecek olursa, kendi başına faaliyette bulunan her biri üretici, malını piyasa fiyatı ile satmak zorundadır. Buna karşılık manüfaktürde belli bir ürün miktarının belli bir iş-zamanı içinde üretilmesi, bizzat üretim sürecinin kendi teknik kanunudur.[38]

Bununla beraber, farklı işler değişik zaman uzunluklarına ihtiyaç gösterirler ve bundan dolayı aynı zaman aralıklarında aynı olmayan miktarlarda parça-ürünler sağlarlar. Demek oluyor ki, bir ve aynı işçi devamlı olarak ve her gün bir ve aynı işi yapacak olsa, bu durumda, farklı işler için farklı sayıda işçi çalıştırılması zorunlu olur; örneğin, matbaa harfi manüfaktüründe bir tesviyeciye karşılık iki dökümcü ve dört kırıcı vardır; bir saatte dökümcü 2000 harf döker, kırıcı 4000 harf kırar, tesviyeci 8000 harf tesviye eder. Burada kooperasyon ilkesi, en basit şekli ile geri gelir: Çok sayıda işçi bir ve aynı zaman da çalışırlar, aynı veya benzeri işleri yaparlar; ne var ki, bu şimdi organik bir ilişkinin ifadesidir. Demek ki, manüfaktüre uyan iş-bölümü sadece toplumsal toplam-işçinin (Gesamtarbeiter, collective labourer) nitelikçe birbirinden farklı organlarını basitleştirmek ve çoğaltmakla kalmaz, fakat aynı zamanda bu organların sayıları için,

37. "Her manüfaktürde uzman işçiler ne kadar çeşitli ise, ... her iş o kadar tertipli ve düzenli yapılır; aynı işin, zorunlu olarak, daha az zamanda yapılması ve harcanan emeğin daha az olması gerekir." ("The Advantages etc.", s. 68.)

38. Bununla beraber, manüfaktür tipi işletme bu sonuca birçok iş kollarında ancak noksan bir şekilde ulaşır: çünkü, bu tip işletme üretim sürecinin genel kimyasal ve fizik şartlarının güvenle nasıl denetenebileceğini bilmez.

yani her bir özel işte çalıştırılacak nispî işçi sayıları veya işçi gruplarının nispî büyüklükleri için, sabit bir matematik oran da yaratır. Bu iş-bülümü toplumsal iş-sürecinde nitel parçalanma ve bölünme ile birlikte bu sürecin nicel kural ve orantısını da geliştirir.

Belli bir üretim hacmi için çeşitli parça-işçi gruplarının en uygun oranlarının neler olduğu tecrübelerden edinilen bilgilere dayanılarak belirlendiğine göre, bu üretim hacmi, ancak, her özel işçi grubu için bir çarpan uygulanarak, genelleştilebilir.[39] Şunun da ilâvesi gerekir ki, bir ve aynı birey bir takım işleri, üretim hacminin büyümesi halinde, bu hacmin daha küçük olduğu zamandaki kadar iyi yapar; gözcülük ve kontrol işi, parça-ürünlerin bir üretim kademesinden diğerlerine taşınması vb. bu gibi işlere örnektir. Bu işlerin bağımsızlaştırılması, veya belli ve özel işçilerin işleri haline gelmeleri, demek ki, ancak çalıştırılan işçilerin sayıları büyüdüğü zaman avantajlı oluyor; fakat bu büyümenin derhal bütün grupları orantılı olarak kavraması gerekir.

Bir ve aynı parça-işi yapan, diğer gruplardan ayrılmış bir grup işçi homojen unsurlardan meydana gelir ve mekanizmanın bütününün özel bir organını teşkil eder. Böyle olmakla beraber, farklı manüfaktürlerde, mekanizmanın bütünü bu prodüktif elemanter organizmaların kendilerini tekrarlamaları ve çoğalmaları ile meydana gelirken, grubun kendisi de kendi içinde örgütlenmiş bir iş ünitesidir. Söz gelişi, şişe manüfaktürünü ele alalım. Bu manüfaktür birbirinden esaslı şekilde farklı üç safhaya

39. "Her bir manüfaktürün ürünlerinin özel mahiyetine göre, ürünün yapımı için gerekli faaliyet bütünün parça-işlere en iyi şekilde nasıl bölünebileceği ve bu işler için gerekli işçi sayısının ne olacağı anlaşıldığı zaman, bu sayının doğrudan doğruya ve tam bir katı olmayan sayıda işçi çalıştıran diğer bütün kurumlar daha büyük bir maliyetle üretimde bulunuyorlar demektir. ... Sanayi kurumlarının muazzam büyüklüklerde olmalarının bir nedeni budur." (Ch. Babbage, "On the Economy of Machinery", Lond. 1832, ch. XXI, s. 172, 173.)

ayrılır. Birinci safha hazırlık safhasıdır: camı meydana getiren unsurların hazırlanması, kum, kireç vb. nin karıştırılması ve bu bileşimin akıcı bir cam kitlesi haline gelecek şekilde eritilmesi bu safhada olur.[40] Bu ilk safhada çeşitli parça-işçiler çalışır; şişelerin kurutma fırınlarından çıkarılması, boy ve türlerine göre ayrılması, ambalâjlanması gibi, işlerin yapıldığı son safhada da aynı durum görülür. Bu ikisi arasında orta yerde asıl camcılık işi veya akıcı haldeki cam kitlesinin işlenmesi safhası yer alır. Bir fırının aynı ağzında, —ki buna İngiltere'de 'delik' (hole) denilir— bir grup işçi çalışır; bunlar, bir şişe yapıcı veya şişeye şekil verici, bir şişirici, bir çırak, bir istifçi veya soğutucu ve bir taşıyıcıdan meydana gelirler. Bu beş parça-işçi, ancak bütün olarak ve dolayısiyle ancak bu beş kişinin doğrudan doğruya kooperasyonu ile iş görebilen iş-organizmasının çok sayıdaki özel organlarını meydana getirirler. Bu beş kişilik gruptan biri olmasa, bütün grup felce uğrar. Fakat bir fırının birkaç ağzı vardır (örneğin, İngiltere'de 4-6 arasında); bunların her birinin önünde içi eritilmiş akıcı cam kitlesi ile dolu, topraktan yapılma eritme kazanları bulunur; her bir kazanın başında beş kişilik bir grup çalışır. Her grubun kendi içindeki örgütlenişi iş-bölümüne dayanır; çeşitli benzer gruplar arasındaki bağ ise, üretim araçlarından birini, burada fırını, birlikte kullanmayı sağlamakla daha ekonomik bir tüketime imkân veren basit kooperasyondur. 4-6 gruplu böyle bir cam fırını bir cam imalâthanesi meydana getirir, ve bir cam manüfaktüründe, başlangıç safhası ile son safha için gerekli tesisler ve işçilerle birlikte bunlar gibi birçok imalâthane bulunur.

Son olarak, manüfaktür, kısmen çeşitli el-zanaatlarının bileşiminden meydana geldiği gibi, çeşitli manüfak-

40. İngiltere'de eritme fırını, camın işlendiği cam fırınından ayrıdır; örneğin, Belçika'da ayni fırın her iki iş için de kullanılır.

türlerin bir bileşimi halinde de gelişir. Örneğin, İngiltere'de büyük cam imalâthaneleri topraktan yapılma eritme kazanlarını kendileri imâl ederler; çünkü ürünlerinin başarılı ya da başarısız olması esas itibariyle bu kazanların iyi ya da kötü olmalarına bağlıdır. Burada bir üretim aracı manüfaktürü, ürün manüfaktürüne bağlanmış olur. Bunun tersine, ürün manüfaktürü, ürünün kendisinin hammadde olarak iş göreceği veya sonradan kendilerinin ürünleri ile karıştırılıp birleştirileceği manüfaktürlere bağlanabilir. Örneğin, billûr manüfaktürünün cam traşçılığı ve pirinç dökümcülüğü ile birleşmesi böyle olmuştur; bu sonuncu manüfaktür çeşitli cam eşyanın metalden yapılan kısımlarını imâl eder. Bu şekilde birleştirilmiş çeşitli manüfaktürler, daha büyük bir manüfaktürün mekân itibariyle birbirlerinden az çok ayrılmış departmanlarını teşkil ederler; ama bunlar, aynı zamanda, her biri kendi biçiminde bir iş-bölümüne sahip, birbirlerinden bağımsız üretim süreçleri olarak kalırlar. Böyle bir manüfaktür, bileşik manüfaktürün sağlayacağı bir takım avantajlara rağmen, bu yapısı ile, gerçek teknik bir bütünlük kazanamaz. Bu yolda bir gelişme ancak manüfaktürün makine ile çalışan bir sanayi haline gelmesiyle olur.

Mal üretimi için gerekli iş-zamanının azaltılmasını bilincine varılmış bir prensip olarak ifade eden manüfaktür dönemi,[41] özellikle büyük boyutlu ve büyük ölçüde güç kullanılarak yürütülen bir takım basit ilk süreçler için olmak üzere, orada burada makine kullanımını da geliştirir. Böylece, örneğin, kâğıt manüfaktüründe paçavralar makinelerle yırtılıp ufalanır; madenî eşya imalâthanelerinde cevher makinelerle parçalanıp ufalanır.[42] Bü-

41. Bu, başkaları yanında, W. Petty, John Bellers, Andrew Yarranton, "The Advantages of the East-India Trade" ve J. Vanderlint'de görülebilir.

42. Fransa'da cevheri ufalamak ve yıkamak için 16. Yüzyılın sonuna doğru hâlâ havan ve kalburdan yararlanılıyordu.

tün makinelerin ilk ve basit şekli Roma İmparatorluğundan devralınan su değirmenidir.[43] El-zanaatları dönemi bize pusula, barut, matbaacılık ve otomatik saat gibi büyük buluşlar armağan etmişti. Bununla beraber genel ve bütün olarak bakıldığında makine, Adam Smith'in ona iş-bölümüne oranla tanımış olduğu ikinci dereceden bir rol oynamıştı.[44] 17. Yüzyılda makinenin orada burada kullanılışı çok büyük bir önem taşır; çünkü, makine o zamanın büyük matematikçilerine modern mekaniğin yaratılması işinde dayanak noktaları sağlamış ve dürtü olmuştu.

Manüfaktür döneminin spesifik makinesi, bizzat çok sayıda parça-işçinin birleşmesinden meydana gelen, toplam (kollektif) işçinin kendisidir. Bir mal üreticisi tarafından sıra ile yapılan ve iş-sürecinin bütünü içinde birbirine karışıp eklenen çeşitli işler üreticinin çeşitli şeyleri yapmasını gerektirirdi. Üretici, bir işte daha çok güç harcamak diğerinde daha çok hüner ve ustalık göstermek, bir başka işte daha çok dikkat göstermek vb. zorunda kalırdı; ve bir ve aynı birey bu özelliklere aynı derece ve ölçüde sahip bulunmaz. Çeşitli işler birbirlerinden ayrıldıktan, bağımsızlaştıktan ve kendi başlarına yapılır hale geldikten sonra, işçiler sahip bulundukları

43. Makinenin bütün gelişme tarihini tahıl değirmeninin tarihinde izleyebiliriz. İngilizcede fabrikaya hâlâ mill (değirmen) denir. 19. Yüzyılın ilk on yılından kalma Almanca teknik eserlerde sadece tabiat kuvvetleriyle işletilen bütün makineler için değil, fakat ayni zamanda makinemsi araçlar kullanan bütün manüfaktürler için de daha hâlâ Mühle (değirmen) teriminin kullanılmakta olduğu görülür.

44. Bu eserin dördüncü cildinde daha ayrıntılı bir şekilde gösterileceği gibi, A. Smith iş bölümü üzerinde bir tek yeni önerme ileri sürmemiştir. Fakat onu kelimenin tam anlamı ve manüfaktür döneminin iktisatçısı olarak belirginleştiren şey, iş-bölümüne vermiş olduğu ağırlıktır. Makineye atfettiği daha aşağı rol, büyük endüsrinin başlangıç döneminde Lauderdale'nin, daha sonraki bir dönemde Ure'nin kendisiyle polemiğe girişmelerine yol açmıştı. A. Smith, bizzat manüfaktürün parça-işçilerinin pek faal bir rol oynadıkları âletlerin farklılaştırılması işi ile yeni makine icat etme işini de birbirine karıştırır. Bu sonuncuda rolü olanlar manüfaktür işçileri değil, fakat bilginler, zanaatkârlar, hattâ köylüler (Brindley) vb. dir.

özelliklerin hangileri daha ağır basıyorsa ona göre bölünür, sınıf ve gruplara ayrılır. Bir yandan işçilerin doğal özellik ve yetenekleri iş-bölümünün üzerine kurulduğu temeli meydana getiriyorsa, diğer yandan manüfaktür de, bir kere başlatılınca, tabiati itibariyle bir tek, sınırlı ve özel bir işe uygun ve yatkın iş-gücü geliştirir. Toplam işçi, şimdi, aynı mükemmellik derecesinde olmak, üzere, üretim faaliyetinin gerektirdiği bütün özelliklere sahip bulunur ve aynı zamanda bunları özel işçiler veya işçi grupları halinde bireyselleşmiş bütün organlarına münhasıran kendilerinin spesifik işlerini gördürerek, en ekonomik şekilde harcar.[45] Parça-işçinin tek yönlülüğü ve noksanlığı bile toplam-işçi içinde yer aldığında onun mükemmelliği haline gelirler.[46] Bir tek sınırlı ve özel bir işi yapma alışkanlığı işçiyi hiç şaşmıyan ve hata işlemiyen bir alet durumuna sokar; işçinin mekanizmanın bütünü ile olan bağlılığı ise onu bir makinenin parçalarında görülen uyumla çalışmaya zorlar.[47]

Toplam-işçinin, basit veya karmaşık, yüksek veya alçak düzeyde çeşitli fonksiyonları olduğu için, bunun organları olan bireysel iş-güçlerinin pek çeşitli derecelerde eğitimden geçmiş olmaları ve bundan dolayı pek değişik değerlere sahip bulunmaları gerekir. Demek oluyor ki, manüfaktür iş-güçleri arasında bir hiyerarşiye yol

45. "Manüfaktür patronu, nihaî ürünün gerektirdiği faaliyetler bütününü her biri farklı derecelerde hüner ve güç gerektiren birçok farklı işlemlere bölmek suretiyle, her işleme tam uygun düşecek miktarda hüner ve güç satın alabilir. Buna karşılık bütün iş [ürünün gerektirdiği faaliyetlerin bütünü, ç.] bir tek işçi tarafından yapılacak olsa idi, bu bireyin işin gerektireceği incelik için yeterli hünere ve gene işin gerektireceği yorgunluğa dayanabilecek miktarda güce sahip olması gerekecekti." (Ch. Babbabge, I. c., ch. XIX.)

46. Örneğin, bazı adalelerin anormal gelişmeleri, kemik eğrilmeleri, vb.

47. Soruşturma komiserinin gençlerin işlerinin başında nasıl dikkatli ve uyanık tutulabildikleri sorusuna bir cam manüfaktürünün genel yöneticisi olan Wm. Marshall pek yerinde ve doğru olan şu cevabı vermiştir: "Bunlar işlerini asla ihmal edemezler; bir kere işe başlayınca buna devam etmek zorundadırlar. tıpkı bir makinenin parçaları gibidirler." ("Child Empl. Comm. Fourth Report" 1865, s. 247.)

açar; işçi ücretleri bu hiyerarşiye uygun derecelenme gösterir. Bir yandan bireysel işçi bir tek sınırlı ve özel bir işe uydurulur ve bağlanırsa, bu durumda böyle bir hiyerarşi içinde yer alan çeşitli işler, işçiler arasında doğal ve edinilmiş beceri ve yeteneklere göre dağıtılır.[48] Bu sırada her iş-süreci, her adamın kendi durumuna göre yapabileceği bir takım basit el-işlerini gerekli kılar. Şimdi bu gibi işler de faaliyetin daha ağırlıklı yönleri ile olan ilişki ve bağlarını koparırlar ve kendi başlarına münhasır işlevler halinde katılaşırlar.

Bundan dolayı manüfaktür, el attığı her el-zanaatında el-işçiliğine dayanan endüstrinin kesinlikle dışına attığı bir sınıf işçi yaratır; bunlar kalifiye-olmayan denilen işçilerdir. Manüfaktür tamamiyle tek yönlü ve sınırlı bir uzmanlaşmayı, bir kimsenin çalışma güç ve yeteneğinin aleyhine olarak bir yaratıcılık, bir mükemmellik derecesine getirirken, tam bir gelişmeden yoksunluğu da bir özelleşme, bir uzmanlaşma haline getirmeye başlar. Hiyerarşik derecelenmenin yanı sıra işçiler arasında kalifiye olanlar kalifiye olmayanlar diye basit bir ayrım kendini gösterir. Bu sonuncular için öğrenim ve eğitim masrafları hiç söz konusu olmaz; birinciler için ise, yapılan işin basitleşmesi sonucu olarak, el-zanaatkârına oranla, bu masraflarda azalma olur. Her iki halde de iş-gücünün değeri düşer.[49] İş-sürecinin uğradığı bölünme, el-zanaat-

48. Dr. Ure büyük endüstriyi yücelttiği eserinde manüfaktürün kendine özgü niteliklerini, bu meseleye onun duyduğu polemikçi ilgiyi duymamış olan kendinden önceki iktisatçılardan ve hatta kendi çağdaşlarından, örneğin, bir matematikçi ve mekanisyen olarak ondan çok üstün olduğu halde, büyük endüstriyi sırf manüfaktür açısından ele alıp incelemiş olan Babbage'den, daha açık ve kesin bir şekilde hisseder ve ortaya koyar. Ure şunları belirtir: "İşçilerin her bir özel işleme yakınlaştırılmaları iş-bölümünün esasını teşkil eder." Diğer yandan o bu bölünümü "işlerin farklı bireysel yeteneklere uydurulması" diye tanımlar ve en sonunda bütün manüfaktür sistemini "maharet derecesine göre bir derecelenme sistemi" olarak tanımlar. (Ure, "Philos. Of Manuf" s. 19-23 passim.)

49. "Temrin yaparak bir tek işte mükemmelleşmek imkânını elde etmiş

lerinde hiç görülmemiş ya da aynı ölçüde görülmemiş bir takım yeni ve kapsamlı işlevler yarattığı sürece, bunun istisnaları olmaz değildir. Öğrenim ve eğitim masraflarının ortadan kalkması veya azalması sonucu olan iş-gücü değerindeki nispî düşme, sermayenin doğrudan doğruya daha fazla değerlenme, değerine değer katma, imkânına kavuşması demek olur; çünkü, iş-gücünün yeniden-üretimi için gerekli iş-zamanını kısaltan her şey artık-emeğin alanını genişletir.

4. — MANÜFAKTÜR İÇİNDE İŞ-BÖLÜMÜ VE TOPLUM İÇİNDE İŞ-BÖLÜMÜ

BİZ ilk önce manüfaktürün nasıl meydana geldiğini, sonra bunun basit unsurları olan parça-işçiyi ve onun iş araç ve gereçlerini, en sonra da manüfaktürün yapısını bütün olarak inceledik. Şimdi kısaca manüfaktür içindeki iş bölümü ile toplumsal iş-bölümü arasındaki, bütün mal üretiminin temeli olan, ilişkiye dokunacağız.

Sırf işin kendisini göz önünde tutarsak, toplumsal üretimin, tam endüstri vb. gibi, büyük türlerine ayrılmasını genel iş-bölümü (Teilung der Arbeit im allgemeinen) bu üretim türlerinin tiplere ve alt-tiplere ayrılışını özel iş-bölümü (Teilung der Arbeit im besonderen) bir iş-veri içinde meydana gelen iş-bölümünü tekil iş bölümü (Teilung der Arbeit im einzelnen) diye isimlendirebiliriz.[50]

---

bulunan ... her işçi ... daha ucuz bir işçi haline geliyordu." (Ure, I. c. s. 19).

50. "İşbölümü birbirinden son derece farklı işlerin birbirlerinden ayrılmaları ile başlar, birçok işçinin, manüfaktürde olduğu gibi, bir ve aynı ürünün elde edilmesi ameliyesine katıldıkları bir bölünüme kadar gelişir." (Storch, "Cours d'Econ. Pol." Paris baskısı, t. I, s. 173.) "Belli bir uygarlık aşamasına ulaşmış uluslarda üç tür iş-bölümüne rastlıyoruz: genel iş-bölümü dediğimiz birincisine göre üreticiler tarım üreticileri, zanaat erbabı ve ticaret erbabı olmak üzere üçe ayrılır; bu bölünme ulusal endüstrinin üç ana koluna uygun düşen bir bölünümdür: özel iş-bölümü denilebilecek olan ikincisi bu üç ana endüstri kolunun alt kollara ayrılmasıdır;... nihayet, işlerin bölünmesi

Toplum içindeki iş-bölümü ve buna uygun olarak bireylerin belli özel işlere bağlanmaları, tıpkı manüfaktürde meydana gelen iş-bölümü gibi, birbirlerine karşıt hareket noktalarından kalkarak gelişir. Bir aile içinde,[50-1] ve daha sonraki bir gelişme aşamasında bir kabile içinde, cins ve yaş farklılıklarına, yani sırf fizyolojik bir temele dayanan doğal bir iş-bölümü meydana gelir; bu iş-bölümü, topluluğun genişlemesi, nüfusun artması, ve özellikle farklı kabileler arasındaki çatışmaların artması ve bir kabilenin bir diğeri tarafından boyunduruk altına alınması olaylarının çoğalması ile birlikte alanını genişletir. Öte yandan, daha evvelce de belirttiğim gibi* ürün değişimi, farklı ailelerin, kabilelerin ve toplulukların birbirleriyle karşılaştıkları noktalarda kendini gösterir; çünkü, uygarlığın başlangıç döneminde birbirinin karşısına bağımsız olarak çıkan varlıklar özel kişiler olmayıp aileler, kabileler vb. dir. Farklı topluluklar kendi doğal çevrelerinde farklı üretim araçları ve farklı tüketim araçları bulurlar. Bu nedenle bunların üretim biçimleri, yaşayış biçimleri ve ürünleri farklı olur. Toplulukların birbirleriyle karşılaştıkları temas noktalarında ürünlerini karşılıklı olarak tramıpa etmelerine ve dolayısiyle de bu ürünlerin yavaş yavaş mala dönüşmesine yol açan, şey, işte bu doğal farklılıktır. Üretim alanları arasındaki farklılıkları yaratan trampa değildir; zaten farklılaşmış bulunan alanlar arasında trampa ile ilişki kurulur ve böylece bunlar top-

veya asıl anlamında iş-bölümü diye isimlendirilmesi yerinde olacak olan iş-bölümüdür; bu sonuncu, tek tek zanaat ve mesleklerde meydana gelen ... ve manüfaktürlerin ve iş yerlerinin çoğunda yerleşip tutunan iş-bölümüdür." (Skarbek, I. c. s. 84, 85.)

50-1. [Üçüncü baskıya not: İnsanlığın ilkel durumları üzerinde daha sonra yapmış olduğu çok derin incelemeler, yazarı şu sonuca ulaştırmıştı: başlangıçta kabile, ailenin büyümesi sonucu olarak, aileden meydana gelmemiştir; tersine, kabile, kan hısımlığına dayanan insan birliğinin ilk ve doğal şeklidir; ve ancak kabile bağının gevşemeye başlaması ile birlikte, daha sonraları, ailenin birçok farklı şekilleri gelişmişti. -F. Engels].

* Birinci cilt, I. kitap s. 124 —ç.

lumsal toplam üretimin az çok birbirine bağlı dalları haline gelirler. Burada toplumsal iş-bölümü, ortaya çıkışları farklı ve birbirinden bağımsız üretim alanları arasındaki ürün değişimi ile doğar. Fizyolojik iş-bölümünün başlangıç noktasını teşkil ettiği halde ise, bütünün özel organları kendilerini bu bütüne sımkısı bağlıyan bağları gevşetirler, koparırlar; bunda yabancı topluluklarla yapılan mal-değişimi başlıca etken olur; bu organlar, farklı emekler arasında ürünlerin mal olarak değişimi ile ilişki kurulduğu noktaya kadar bağımsızlaşırlar. Bir halde daha önce bağımsız olanların bağımsızlıklarını yitirmeleri, bağımlılaşmaları, diğer halde, daha önce bağımsız olmayan şeylerin bağımsızlaşmaları söz konusu olur.

Gelişmiş ve mal-değişimi ile ortaya çıkmış her iş-bölümünün temeli, şehri ve taşra arasında meydana gelen ayrılmadır.[51] Denilebilir ki, toplumun bütün ekonomik tarihi bu zıtlaşmanın hareketinde özetlenir. Bununla beraber biz burada bu konu üzerinde daha fazla durmıyacağız.

Manüfaktür içindeki iş-bölümü için bir ve aynı zamanda çalıştırılan belli bir sayıda işçi nasıl maddî şartı teşkil ederse, nüfusun büyüklüğü ve yoğunluğu, ki burada bir ve aynı iş-yerinde çok sayıda işçi toplanmasının yerini alır, toplum içindeki iş-bölümü için aynı maddî şartı meydana getirir.[52] Bununla beraber bu yoğunluk, oldukça

51. Sir James Steuart bu noktayı en iyi incelemiş olan iktisatçıdır. Steuart'ın "Wealth of Nations" tan 10 yıl önce yayınlanmış olan eserinin bugün bile ne kadar az bilindiği, diğer şeyler yanında, şundan da anlaşılabilir: Malthus hayranları, Malthus'un 'nüfus' üzerine yazdığı eserinin birinci baskısında, düpedüz duygusal olan kısımlar dışında, söylenenlerin, daha azı rahip Wallace ve rahip Dowsend'ten olmak üzere, hemen hemen Steuart'ın kopyası olduğunu bile bilmiyorlar.

52. Hem toplumsal temas hem de emeğin verimini yükseltici bir güçler bileşimi için uygun düşen belli bir nüfus yoğunluğu vardır." (James Mill, I. c. s. 50) "İşçilerin sayısı büyüdüğü zaman, toplumun üretken gücü, bu büyümeyle aynı oranda olmak üzere yükselir. iş-bölümü bu yükselişi kendi etkisi kadar büyütür." (Th. Hodgskin, I. c. s. 120)

nispî bir şeydir. Nispeten seyrek nüfuslu bir ülke, gelişmiş haberleşme ve ulaştırma araçlarına sahipse, daha fazla nüfuslu fakat haberleşme ve ulaştırma araçları gelişmemiş olan bir ülkeden daha yoğun bir nüfusa sahip olur; ve bu anlamda olmak üzere, örneğin, Amerikan Birliğinin Kuzey Eyaletleri Hindistandan daha yoğun bir nüfusa sahiptir.[53]

Mal üretimi ve mal dolaşımı kapitalist üretim biçiminin genel şartı olduğu için, manüfaktür biçimindeki iş-bölümü, iş-bölümünün toplum içinde önceden belli bir gelişme derecesine kadar olgunlaşmış bulunmasını gerekli kılar. Tersine olarak, manüfaktür biçimi iş-bölümü, gerisin geriye bu toplumsal iş-bölümünü geliştirir, artırır ve dallandırır. İş araç ve gereçlerinin farklılaşması ile birlikte, bu araç ve gereçleri üreten iş-kolları da gittikçe artan ölçüde farklılaşırlar.[54] Manüfaktür sistemi, o zamana kadar ana iş-kolu veya bir yan iş-kolu olarak diğer iş-kolları ile bağlı bulunan ve bir ve aynı üreticiler tarafından yürütülen bir iş-koluna el atacak olursa, bu iş-kolları arasında derhal bir ayrılma olur ve karşılıklı bağımsızlaşma olayı kendini gösterir. Manüfaktür sistemi bir malın özel bir üretim safhasına el atacak olursa, bu durumda, bu manüfaktür içinde yürütülen üretim faaliyetinin farklı safhaları çeşitli ve bağımsız iş-kolları haline gelirler. Daha önce de belirtilmiş olduğu gibi, nihaî ürünün parça-ürünlerin sırf mekanik bir şekilde bir araya getirilmesinden meydana gelen bir bütün olduğu hallerde, parça-işlerin kendileri tekrar kendilerine özgü el-zanaat-

53. 1861'den bu yana pamuğa duyulan büyük talebin sonucu olarak, Hindistan'ın bazı yoğun nüfuslu bölgelerinde pamuk üretimi, pirinç üretiminin aleyhine olmak üzere, artırıldı. Bundan ötürü, , bazı yerlerde kıtlık baş gösterdi; çünkü, ulaştırma araçlarının yetersizliği ve dolayısiyle fizik bağlantı yokluğu yüzünden bir bölgede karşılaşılan pirinç noksanı diğer bölgelerden yapılabilecek ithalâtla telâfi edilememişti.

54. Böylece, mekik yapımı Hollanda'da daha 17. Yüzyılda özel bir endüstri kolu meydana getirmiş bulunuyordu.

ları haline gelebilirler. İş-bölümünü bir manüfaktür içinde daha tam bir şekilde yerleştirip yürütebilmek için, bir ve aynı üretim dalı, hammaddelerinin eşitliğine veya bir ve aynı hammaddenin alabildiği değişik şekillere göre, çeşitli, ve kısmen de tamamiyle yeni bir takım manüfaktürlere bölünür. Böylece, daha 18. Yüzyılın ilk yarısında, tek başına Fransa'da 100'den fazla çeşit ipekli kumaş dokunuyordu; ve örneğin Avignon'da "her çırağın kendini yalnız bir çeşit kumaşın yapımını öğrenmeye vermesi ve birden fazla kumaşın yapımını aynı zamanda öğrenememesi" kanun hükmü idi. Özel üretim dallarını ülkenin özel bölgelerine bağlı kılan bölgesel iş-bölümü, her türlü özelliği sömüren manüfaktür sistemi ile yeni ve taze bir dürtü kazanmış oldu.[55] Manüfaktür döneminin genel varoluş şartları arasında yer alan dünya piyasasının büyümesi ve koloni sistemi, bu dönemde toplum içindeki iş-bölümü için zengin malzeme sağlamıştı. İş-bölümünün ekonomik alandan başka toplumun diğer bütün alanlarını nasıl sardığını, her yerde uzmanlaşmanın, özelleşmenin nasıl gelişme temeli olduğunu ve insanın bir bütün olarak parçalanışına, yeteneklerinden birinin diğerleri aleyhine gelişmesine nasıl yol açtığını daha derin ve geniş bir şekilde incelemenin yeri burası değildir. Bu gelişme A. Smith'in hocası olan A. Ferguson'a şöyle dedirtmişti: "Biz kölelerden ibaret bir ulus yaratıyoruz, aramızda özgür insan diye bir şey kalmıyor."[56]

Bununla beraber, sayısız benzerliklere ve toplum içindeki iş-bölümü ile bir iş-yeri içindeki iş-bölümü ara-

55. "İngiliz yünlü dokuma manüfaktürü çeşitli kısımlara veya kollara ayrılmış olup bunlar kendilerine uygun yerlerde yerleşmiş ve oraların tek veya başlıca işi halinde gelmiştir: İnce ve zarif kumaşlar Somersetshire'da, kaba ve kalın kumaşlar Yorkshire'da, çift enli kumaşlar Exeter'de, ipekli kumaşlar Sudbury'de, Krepler Norwich'te, yarı yünlü kumaşlar Kendal'de, battaniyeler Whincy'de dokunur vb.!" (Berkeley, "The Querist," 1750, par. 520.)

56. A. Ferguson: "History of Civil Society." Edinburgh, 1767; Part IV. Sect. ii., s. 285.

sındaki ilişki ve bağlantılara rağmen, bunlar birbirlerinden sadece derece bakımından değil fakat temelinden farklı ve ayrı şeylerdir. Benzerliğin en tartışma götürmez şekilde göründüğü haller, çeşitli iş-kollarını görünmez bir bağın birbirine bağlayıp kaynaştırdığı hallerdir. Söz gelişi, hayvan yetiştiricisi ham deri üretir, debbağ ham deriyi işlenmiş deriye, kunduracı işlenmiş deriyi çizmeye dönüştürür. Bunlardan her biri burada ürünün bir kısmını üretir, nesne son şeklini aldığı zaman bunların özel işlerinin bileşik ürünü olur. Bunlardan başka hayvan yetiştiricisine, debbağa ve kunduracıya üretim araçları sağlıyan daha bir sürü iş-kolu vardır. Şimdi A. Smith'le birlikte tasavvur edilebilir ki, toplumdaki iş-bölümü ile manüfaktürdeki iş-bölümü arasındaki fark sadece sübjektif bir farktır; yani, işler toplumda büyük alanlar üzerinde yayılır ve her bir özel iş-kolunda çalışan işçilerin çok büyük sayılarda olması aradaki ilişki ve bağı bulanıklaştırırken çeşitli parça işleri manüfaktürde bir bakışta mekân itibariyle bir yerde ve bir arada yapılır gören gözlemci için mevcut olan bir farktır.[57] Peki, hayvan yetiştiricisinin, debbağın, kunduracının bağımsız işleri arasındaki ilişki ve bağı meydana getiren şey nedir? Bunlardan her birinin ürününün bir mal olması. Buna karşılık manüfaktürdeki iş-bölümünün belirginleştirici özelliği olan şey

57. Ona (A. Smith'e) göre asıl manüfaktürlerde iş-bölümü daha gelişmiş gözükür; çünkü, "her bir iş dalında çalıştırılanlar çoğu zaman aynı iş yerinde toplanabilir ve bir gözcünün denetimi altında tutulabilirler. Buna karşılık, nüfusun bütün kitlesinin temel ihtiyaçlarını gidermeye yönelmiş büyük manüfaktörlerde (!) her bir iş dalında o kadar çok işçi çalıştırılır ki, bunların aynı iş yerinde toplanmaları imkânsızdır ... iş-bölümü o kadar apaçık değildir." (A. Smith, "Wealth of Nations", b. 1, ch. 1.) Ayni bölümdeki (ch) "Uygar ve gelişmekte olan bir ülkede sıradan bir zanaatkâr veya gündelikçinin sahip bulundukları şeylere bakınız. vb." sözleri ile başlayan ve sonra sıradan bir işçinin ihtiyaçlarını gidermek için sayısız ve çeşitli endüstrilerin nasıl hep birden faaliyet gösterdiklerini tasvir etmeye devam eden meşhur pasaj hemen hemen kelimesi kelimesine B. de Mandeville'nin "Fable of the Bees, or Private Vices, Publick Benefits" adlı eserine eklediği notlardan kopya edilmiştir. (Notsuz birinci baskı 1705; notlu baskı 1714).

nedir? Parça-işçinin mal üretiyor olması.[58] Mal haline gelen şey, yalnız ve ancak parça-işçilerin ortak ürünü dür.[58-1] Toplumdaki iş-bölümü farklı iş-kollarının ürünlerinin alınıp satılmalarıyla meydana gelir; manüfaktürdeki parça-işçiler arasındaki ilişki ise çeşitli iş-gücünün, bunları birleşik iş-gücü olarak birarada kullanan, bir ve aynı kapitaliste satılmaları ile kurulur. Manüfaktürdeki iş-bölümü üretim araçlarının bir kapitalistin elinde toplanması anlamını taşır; toplumsal iş-bölümü ise üretim araçlarının birbirinden bağımsız birçok mal üreticileri arasında dağılmış olması demektir. İş-yeri dışındaki toplumda gerek mal üreticilerinin gerekse bunların üretim araçlarının toplumsal iş-kolları arasındaki, dağılımı, manüfaktürün belli işlerde belli sayı ve oranda işçi çalıştırılmasını zorunlu kılan çok katı orantılılık kanunu ile düzenlenmek yerine tam bir tesadüfilik ve keyfilik için-

---

58. "Şimdi artık bir tek işçinin emeğinin doğal karşılığı (tabii ücreti) diye gösterebileceğimiz bir şey mevcut değildir. Her işçi bütünün ancak bir kısmını üretir; ve bu kısım kendi başına bir değer ya da fayda taşımadığı için, işçinin alabileceği ve 'bu benim ürünüm, bunu kendime alıkoyacağım' diyebileceği bir şey yoktur ortada." ("Labour defended against the claims of Capital", Lond. 1825, s. 25.) Bu değerli eserin yazarı, daha evvel de belirtmiş olduğum gibi, Th. Hodgskin'dir.

58-1. İkinci baskıya not: Toplumsal iş-bölümü ile manüfaktür içi işbölümü arasındaki bu ayrım, Yankee'ler için pratik olarak görüp öğrendikleri bir şey olmuştu. İç - Savaş sırasında Washington'un koyduğu yeni vergilerden biri 'bütün sanayi ürünlerinden' % 6 oranında alınacak resim idi. Soru: Sanayi ürünü denilen şey nedir- Kanun koyucunun cevabı : Bir şey, "o şey yapıldığı zaman", üretilmiş olur, ve bu şey, satış için hazır olduğu anda, yapılmış bulunur. Şimdi birçokları arasından bir örnek alalım. New York ve Philadelphia'daki manüfaktürlerde eskiden şemsiyeler her türlü parçaları ile 'yapılırdı'. Ama, bir şemsiye son derece heterojen unsurların bir karmaşık bileşim'i (mixtum compositum'u) olduğu için, bu sonuncular yavaş yavaş birbirlerinden bağımsız şekilde ve başka başka yerlerde kurulup yürütülen iş kollarının ürünleri haline geldiler. Şimdi bunların parça-ürünleri, bir bütün meydana getirmek üzere birbirine eklendikleri şemsiye manüfaktürüne bağımsız mallar olarak giriyorlardı. Yankee'ler, çeşitli parçalardan meydana gelen bu türlü nesneleri 'bir araya getirilmiş nesne' (assemled articles) adıyla vaftiz etmişlerdir vergilerin toplanma yeri oldukları için bu nesnelerin gerçekten hak ettikleri bir isimdir bu. Böylece, şemsiye kendisini meydana getiren unsurların her birinin fiyatı bir kere % 6 ve sonra kendi toplam fiyatı üzerinden bir diğer % 6 vergi "topluyordu".

de olur. Biryandan, bu mal üreticisinin bir kullanım-değeri üretmek, yani özel bir toplumsal ihtiyacı tatmin etmek zorunda olması, bu ihtiyaçlar kümesinin miktar itibariyle farklı bulunması ve bu farklı ihtiyaç kitlelerini doğal bir sistem meydana getirecek şekilde birbirine bağlayan bir gizli bağın mevcut olması dolayısiyle; diğer yandan, toplumun her bir özel mal türünün üretimi için elinin altındaki iş-zamanının ne kadarını harcayabileceğini nihaî olarak belirleyen malların değer-kanunu nedeniyle, farklı üretim alanları, gerçi, devamlı şekilde denge haline gelme eğilimindedirler. Ne var ki, çeşitli üretim alanlarının denge durumuna gelme yolundaki bir devamlı eğilimi ancak bu dengede meydana gelen devamlı bozulmalara karşı bir tepki şeklinde kendini gösterir ve hissettirir. İş-yerindeki bölümünde kendisine a priori ve bir plân çerçevesi içinde uyulan kural, toplum içindeki iş-bölümünde ancak gizli, sessiz, piyasa fiyatlarının barometrik dalgalanmalarında kendisini duyuran, mal üreticilerinin kural tanımıyan keyfiliklerini hükmü altına alan bir doğal zorunluluk olarakta posteriori bir etki doğurur. Manüfaktürdeki iş-bölümü, kapitalistin, sahibi bulunduğu bütün halindeki bir mekanizmanın parçalarından başka bir şey olmayan insanlar üzerinde kayıtsız ve şartsız bir otorite kurmuş olmasını gerektirir; toplumsal iş-bölümü ise, rekabetin otoritesinden gayri bir otorite, karşılıklı çıkarlarının yarattığı baskının üzerlerindeki zorlayıcı etkisinden gayri zorlayıcı bir etki tanımıyan bağımsız mal üreticilerini birbirlerinin karşısına çıkarır; nasıl ki, hayvanlar âleminde de herkesin herkese karşı savaşı ilkesi (bellum omnium contra omnes) az çok bütün türlerin varoluş şartlarının muhafazasını ve devamını sağlarsa. Manüfaktür biçimi iş-bölümünü, işçinin ömrü boyunca tek bir parça işe bağlanmasını ve parça-işçinin kayıtsız şartsız sermayenin hükmü altına alınmasını, emek

üretkenliğini yükselten bir iş örgütlenişi olarak, göklere çıkaran aynı burjuva kafası, bundan dolayı, toplumsal üretim süreci ile ilgili her toplumsal kontrol ve düzenleme çabasını dokunulmaz mülkiyet hakkına, özgürlüğe ve bireysel kapitalistin, kerameti kendinden menkul, 'dehası' na bir müdahale diye yerin dibine batırır. Fabrika sisteminin heyecanlı savunucularının toplumsal işin genel bir örgütlenme ile yürütülmesine karşı, bunun bütün toplumu muazzam bir fabrika haline getireceğini ifadeden öteye, ileri sürecek daha kötü bir şey bilmemeleri, pek karakteristik bir durumdur.

Kapitalist üretim biçimine dayanan bir toplumda toplumsal iş-bölümündeki anarşi ile manüfaktürdeki iş-bölümünün despotizmi birbirlerini şartlandırıyorlarsa; buna karşılık, iş-kollarının özelleşip birbirlerinden ayrılmaları sürecinin kendiliğinden olduğu, sonra bu durumun kristalleştiği ve en sonunda kanunlarla belirlenip katılaştığı daha evvelki toplumlarda, bir yandan toplumsal işin plan ve otoriteye dayanan bir düzen içinde yürütülüşünün örneğini, diğer yandan, bu düzenin iş-yeri içindeki iş-bölümünün gelişmesine ya hiç imkân vermediğini, veya ancak pek sınırlı, yahut ancak gelişi güzel ve tesadüflere bağlı bir şekilde gelişmesine imkân verdiğini görürüz.[59]

Bazıları bugün hâlâ yaşamakta bulunan çok eski ve küçük Hint toplulukları toprağın ve arazinin ortak mülkiyetine, tarım faaliyetleri ile el-zanaatlarının birbirinden ayrılmaz bir şekilde biri diğerine karışmış halde bulunmasına, ve yeni bir topluluk meydana gelirken hazır

59. "Genel bir kural olarak şu söylenebilir: toplum içindeki iş-bölümünün otoritesi ne kadar zayıf olursa, bir iş-yeri içindeki iş-bölümü o kadar gelişir ve bu iş-bölümü bir bireyin otoritesine o kadar çok tabi olur. Buna göre iş-yerindeki otorite durumu ile toplum içindeki otorite durumu arasında, iş-bölümü bakımından, ters orantılı bir ilişki vardır." (Karl Marx, I. c. 130, 131. [Das Elend der Philosophie].

bir plan ve çerçeve hizmetini gören katılaşmış bir iş-bölümüne dayanırlar. Bu topluluklar, üretim alanları 100 ilâ birkaç 1000 acr arasında değişen, kendi kendilerine yeten ve kendi içinde bir bütünlüğe sahip üretim birimleridir. Ürünlerin büyük kısmı topluluğun kendi ihtiyaçları için üretilir, mal olarak üretilmez; ve bundan dolayı üretim faaliyeti Hint toplumunda, genel olarak ve bütünü itibariyle, mal-değişiminin meydana getirdiği iş-bölümünden bağımsız olarak yürütülür. Ancak bir miktar ürün fazlası mal haline gelir; bu da ancak bilinmeyecek kadar eski zamanlardan beri bir kısım ürünün aynî rant olarak verildiği devletin eline geçtiği zaman, bunun bir kısmı için söz konusu olur. Hindistan'ın farklı kısımlarında değişik topluluk şekilleri görülür. Bunların en basit yapılısında topluluk, toprağı birlikte işler ve elde edilen ürün topluluğun üyeleri arasında bölüşülür; aynı zamanda her aile tamamlayıcı bir ev-içi üretim faaliyeti olarak ıplik eğirme, kumaş dokuma vb. işleri yapar. Aynı biçimde çalışan ve aynı işleri yapan bu kitlenin yanısıra yargıçlık, polislik ve vergi toplayıcılığı görev ve yetkilerini kendisinde toplayan bir 'önder kişi'; tarım faaliyeti ile ilgili hesapları tutan ve gerekli her türlü işlem ve kayıtlarla uğraşan bir muhasebeci; kanuna karşı gelenleri izleyip cezalandırılmalarını sağlayan, dışardan gelenleri koruyan ve onlara diğer köye varıncıya kadar eşlik eden bir üçüncü memur; topluluğun sınırlarını komşu topluluklara karşı bekleyen ve koruyan bir sınır bekçisi; suyu, topluma ait su depolarından tarlalara bölüştürüp akıtan bir su denetim memuru; din işlerini yöneten bir brahman; topluluğun çocuklarına kum üzerinde okuyup yazma öğreten bir öğretmen; astroloğ (müneccim) olarak ekim ürün toplama zamanları ile diğer türlü tarım faaliyetleri için uygun olan ve olmayan saatleri haber vermekle görevli bir takvimci brahman; her türlü tarım araçlarını

yapan ve tamir eden bir demirci ve bir marangoz; köyün ihtiyacı olan her türlü kap-kaçağı yapan bir çömlekçi; bir berber, elbise ve çamaşırları yıkayan bir çamaşırcı; gümüş işleyen bir kuyumcu; şurada burada, bazı topluluklarda kuyumcunun, diğer bazı topluluklarda öğretmenin işini gören bir şair görülür. Bu bir düzine insan, topluluğun sırtından geçinir; bunlara topluluk bakar. Nüfus artarsa, ekilmeyen topraklar üzerinde eski örneğe göre yeni bir topluluk kurulur. Topluluk, faaliyetlerini planlı bir iş-bölümü içinde yürütür; fakat bunun manüfaktür biçiminde bir iş-bölümü olması imkânsızdır; çünkü demirci, marangoz vb. nin pazarı değişmez, aynı kalır; ya da olsa olsa, köylerin büyüklük farkına göre değişmek üzere, bir demirci, bir çömlekçi vb. yerine iki veya üç demirci, çömlekçi vb. olur.[60] Topluluktaki iş-bölümünü düzenleyen kanun, burada, bir doğa kanununun karşı konulmaz otoritesine sahiptir ve böylece etki gösterir; demirci vb. gibi her bir bireysel zanaatkâr kendi mesleğinin gerektirdiği bütün işleri geleneksel biçimde ve fakat kendi üzerinde başka hiçbir otorite tanımaksızın, kendi bildiği gibi ve bağımsız bir şekilde yapar, yerine getirir. Kendilerini devamlı olarak aynı şekilde yeniden-üreten ve tesadüfen parçalanıp dağıtıldıklarında, bir ve aynı yerde ,bir ve aynı isim altında yeniden kurulup ortaya çıkan, bu kendine yeten kapalı toplulukların basit üretim organizması,[61] Asya devletlerinin durmadan yok olmaları

60. Lieut Col. Mark Wilks, "Historical Sketches of the South of India", Lond. 1810 - 1817, v. I. s. 118 - 120. George Campbells'in "Modern India", Lond. 1852, Adlı eserinde hint topluluklarının çeşitli şekillerinin iyi bir tasviri mevcuttur.

61. "Ülkenin yerlileri hatırlanmıyacak kadar eski zamanlardan beri ... bu basit çerçeve içinde ... yaşayagelmişlerdir. Köy alanının sınırları ancak ender olarak değişmiştir; köyler, savaşlar, kıtlıklar ve salgın hastalıklar yüzünden zaman zaman bizzat perişan olmuş ve hattâ baştan sona yakılıp yıkılmış olmakla beraber, aynı isim altında, aynı sınırlar içinde, aynı çıkarlara sahip olarak ve hattâ aynı allelerle kuşaklar boyu varolmakta devam etmişlerdir. Krallıkların parçalanıp bölünmeleri ahaliyi hiç ilgilen-

ve yeniden kurulmaları ve ardı arkası kesilmeyen hanedan değişmeleri karşısında bu derece göze batıcı bir tezat teşkil eden Asya toplumlarındaki değişmezlik sırrının çözülmesi konusunda bir anahtar sağlar. Toplumun temel ekonomik unsurlarının yapısı, siyaset bulutlarının yarattığı fırtınaların etki alanı dışında kalır.

Daha önce belirtilmiş olduğu gibi lonca kanunları, bir lonca ustasının çalıştırabilecek kalfa ve çırak sayısını sıkı sıkıya sınırlayarak, onun bir kapitalist haline gelmesini önlemişti. Bundan başka lonca ustası, kalfa ve çırakları sırf ve ancak kendisinin usta olduğu zanaat kolunda çalıştırabilirdi. Loncalar, karşılarında yer alan ve sermayenin biricik serbest şekli olan tüccar sermayesinin loncalara her türlü el atma teşebbüslerine titiz bir kıskançlıkla karşı durmuştu. Tüccar her türlü malı satın alabiliyordu ama emeği mal olarak satın alamıyordu. Tüccarın varlığına zanaat ürünlerinin satışına aracılık eden bir kimse olarak göz yumuluyordu. Dış şartlar iş-bölümünde daha ileri gelişmelere yol açtıkça, mevcut loncalar kendi içlerinde bölünüp yeni loncalar doğuyor ya da eski loncaların yanısıra yepyeni loncalar türüyordu; ama bu, çeşitli el-zanaatlarının bir iş-yerinde toplanmasına yol açmıyordu. Bundan dolayı, iş-kollarının özelleşmelerine, birbirlerinden ayrılıp bağımsızlaşmalarına ve mükemmeleşmelerine yol açmakla manüfaktür döneminin maddî varoluş şartlarının meydana gelmesinde ne derece önemli bir yardımda bulunmuş olursa olsun, lonca sistemi manüfaktür biçimi iş-bölümüne fırsat ve imkân vermemişti. Genel ve bütün olarak işçi ile üretim araçları, sümüklü böcekle kabuğu gibi, birbirlerine bağlı kalmışlardı; ve böylece ma-

dirmez; köye dokunulmadığı sürece, köyün hangi iktidara bırakıldığı veya hangi hükümdarın eline geçtiği, köy halkının hiç umurunda değildir. Köyün iç ekonomik yapısı olduğu gibi, hiç değişmeden, devam eder." (Th. Stamfort Raffles, müteveffa Java Vali Yardımcısı, "The History of Java", Lond. 1817, v. I. s. 258).

nüfaktürün ilk ve esas temeli olan bir gelişme, üretim araçlarının işçi karşısında sermaye olarak bağımsızlaşması gerçekleşmemişti.

Bütün olarak toplumda kendini gösteren iş-bölümü, mal-değişiminin meydana getirdiği bir şey olsun olmasın, birbirinden çok farklı ekonomik toplum kuruluşlarında görülen ortak bir gelişme iken, manüfaktürdeki iş-bölümü kapitalist üretim biçiminin yarattığı tamamiyle özgül bir iş-bölümüdür.

5. — MANÜFAKTÜRÜN KAPİTALİST KARAKTERİ

Daha büyük sayıda işçinin bir ve aynı sermayenin emir ve kumandası altına alınması, genel olarak kooperasyonun, özel olarak da manüfaktürün doğal hareket noktasıdır. Oysa manüfaktürdeki iş-bölümü, çalıştırılan işçi sayısındaki bu artışı teknik bir zorunluluk haline getirir. Tek başına bir kapitalistin çalıştırmak zorunda olduğu asgarî işçi miktarı, şimdi, önceden mevcut iş-bölümü tarafından belirlenir. Diğer yandan, daha ileriye götürülecek bir iş-bölümünün avantajlarından yararlanmak, işçi sayısını artırmayı gerektirir ve bu da ancak, işçiler gruplar halinde çalıştıkları için, grupları birkaç misline çıkarmak suretiyle yapılabilir. Ne var ki, değişen sermaye ile birlikte sermayenin değişmeyen kısmının da büyümesi gerekir; gerekli binalar, fırınlar, araç ve gereçler vb. gibi birlikte kullanılan üretim araçlarındaki artışın yanı sıra özellikle de kullanılan hammadde artar ve bu artış, işçi sayısındaki artıştan çok daha hızlı olur. Belli bir emek miktarı tarafından belli zaman aralığında tüketilen hammadde kitlesi, iş-bölümü dolayısiyle yükselen emek üretkenliği ile doğru orantılı olarak büyür. Demek oluyor ki, her bireysel kapitalistin elindeki sermayenin asgarî miktarının gittikçe artması, ya da toplumsal tüketim araçları ile üretim araçlarının gittikçe artan

ölçüde sermayeye dönüşmesi, manüfaktürün teknik karakterinden doğan bir kanundur.[62]

Kooperasyonda olduğu gibi manüfaktürüde de çok sayıda işçinin birarada birbirine yardımcı ve biri diğerini tamamlayıcı şekilde çalıştırılması, sermayenin bir varoluş şeklidir. Çok sayıda bireysel parça-işçilerden meydana gelen toplumsal üretim mekanizması, kapitaliste aittir. Bundan dolayı, emeklerin birleştirilmesinden doğan üretme-gücü, sermayenin üretme-gücü gibi görünür. Gerçek ve asıl manüfaktür sadece daha önceleri bağımsız olan işçiyi sermayenin kumanda ve disiplini altına sokmakla kalmamış, bundan başka işçilerin kendi aralarında da hiyerarşik bir derecelenme yaratmıştır .Basit kooperasyon, bireysel işçinin çalışma biçimini genel olarak ve büyük ölçüde bir değişikliğe uğratmadan bırakırken, manüfaktür bunu temelinden değiştirir ve bireysel iş-gücünü ta kökünden yakalar. Manüfaktür, işçinin daha bir sürü üretken yetenek, istidat ve eğilimlerini baskı altında tutup bir tek işteki maharet ve hünerini planlı bir şekilde geliştirerek, onu bir hilkat garibesi haline sokar; tıpkı La Plata devletlerinde kürk veya derisini almak için koca bir hayvanın boğazlanması gibi. Sadece özel parça-işler farklı bireyler arasında dağılmakla kalmaz, bireyin kendisi de bölünür, bir parça-işin otomatik motoru ha-

---

62. "El zanaatlarının kendi içlerinde alt-bölümlere ayrılmaları için gerekli sermayenin (yazarın, bu iş için gerekli tüketim ve üretim araçlarının, demesi gerekirdi) toplumda mevcut ve hazır olması yetmez; bundan başka, sermayenin, işlerini daha büyük boyutlar içinde yürütebilmeleri için, müteşebbislerin ellerinde yeterli büyüklükte birikmiş olması gerekir. ... Bölünme ne kadar fazla olursa, bu, bir ve aynı sayıdaki işçileri devamlı olarak çalıştırabilmek için âlet, hammadde vb şeklinde o kadar daha fazla sermaye yatırılmasını gerektirir." (Storch, "Cours d'Econ. Politic". Paris baskısı, t. I. s. 250, 251.) "Politika alanında kamu kudretinin merkezileşmesi ile özel çıkarların bölünümü nasıl biri ötekinden ayrılamaz şeylerse, bunun gibi, üretim aletlerinin konsantrasyonu ile iş-bölümü de birbirlerinden ayrılamaz şeylerdir." (Karl Marx, I. c. s. 134.)

line gelir,[63] ve insanı kendi vücudunun bir parçası diye gösteren Menenius Agrippa'nın saçma masalı gerçeklik kazanmış olur.[64] İşin başında işçi işgücünü sermayeye, bir malın üretimi için gerekli maddi araçlara kendisi sahip bulunmadığı için, satıyorsa şimdi işçinin iş-gücünün bizzat kendisi, sermayeye satılmadıkça kendisinden beklenen hizmeti yerine getiremez bir durumda kalır. İş-gücü, görevini, artık ancak, satışı ile birlikte doğan bir durum içinde, kapitaliste ait iş-yerinde yerine getirir. Kendi yaratılışına göre bağımsız olarak bir şey yapmak yeteneğini yitirdiği için, manüfaktür işçisi artık üretken faaliyetini ancak kapitalistin sahibi bulunduğu iş-yerinin bir mütemmim cüz'ü olarak sürdürür.[65] Jehova'nın malı olduğu nasıl seçilmiş kavmin alnında yazılı ise, bunun gibi, iş-bölümü de manüfaktür işçisine sermayenin malı olduğunu gösteren bir damga vurur.

Vahşinin bütün savaş hünerlerini kişisel kurnazlık olarak düşünüp becermesi gibi bağımsız köylü veya zanaatkârın, küçük çapta da olsa, kendi kendine geliştirip edindiği bilgiler, kavrayış ve karar verme yeteneği ve irade gücü şimdi artık sadece iş-yerinin bütünü için gerekli şeyler olurlar. Üretimin gerektirdiği akıl ve düşünce güçleri, boyutlarını tek yönde genişletirler; çünkü, diğer birçok yönlerde yok olmuşlardır. Parça-işçilerin kaybetti-

---

63. Dugald Stewart manüfaktür işçileri için "parça işler için kullanılan ... canlı otomatlar" der. (I. c. s. 318.)

64. Mercan Adaları'nda her birey, aslında, bütün grubun midesidir; ama, birey gruba besin maddesi sağlar, yoksa Romalı patrisyen gibi ondan besin maddesi çekmez.

65. "Bir işin tamamını [bir zanaatin gerektirdiği ve kapsadığı bütün işleri. ç.] becerebilen bir işçi her yerde iş bulabilir ve ekmeğini kazanabilir; diğeri (manüfaktür işçisi) ise, şimdi sadece tamamlayıcı bir parça olup, iş-arkadaşlarından ayrı kalmış, ne yeteneği, ne de bağımsızlığı olan ve bundan dolayı da başkalarının onun sırtına yüklemeyi uygun buldukları kanunu kabul etmek zorunda kalan bir kimsedir." (Storch, I. c., Petersburg baskısı, 1815, t. I. s. 204.)

ği şeyler, sermayede birikmiş olarak karşılarına çıkar.[66] Maddî üretim sürecinin akıl ve düşünce ile ilişkili güçlerinin, işçilerin karşısında bir yabancının malı ve kendilerine hükmeden bir kudret olarak yer alması, manüfaktür tipi iş-bölümünün bir sonucudur. Bu ayrılma süreci, bireysel işçinin karşısında kapitalistin, toplumsal birleşik-işçinin birlik ve bütünlüğü ile iradesini temsil ettiği basit kooperasyonda başlar. Bu süreç, işçiyi parça-işçi şeklinde güdükleştiren manüfaktürde gelişir, bilimi bağımsız bir üretim gücü olarak emekten ayıran ve sermayenin hizmetine sokan büyük endüstride tamamlanır.[67]

Manüfaktürde toplam-işçinin, ve dolayısiyle de sermayenin, toplumsal üretme-gücü bakımından zenginleşmesi, tek işçinin bireysel üretme-gücü bakımından fakirleşmesini gerekli kılar, ve bunun sonucu olur.

"Cehalet, bâtıl itikatlar gibi, endüstrinin de anasıdır. Düşünce ve tasavvur gücü insanı hataya götürebilen şeylerdir; ama, ayak ya da eli hareket ettirme alışkanlığında bunlardan ne biri ne de diğeri söz konusu olur. Buna göre manüfaktürler, akla mümkün olduğu kadar az iş kaldığı iş-yerinin, parçaları insanlar olan, bir makine gibi görülüp düşünülebildiği hallerde, en iyi şekilde büyür ve gelişirler."[68]

Gerçekten de, 18. Yüzyılın ortalarında bazı manüfaktürde basit fakat iş sırrı sayılan bazı belli işlerde tercihan yarı-aptal kimseler çalıştırılmıştı.[69]

66. A. Ferguson, I. c. s. 281: "Birinin kaybettiğini diğeri kazanmış olabilir."

67. "Bilim adamı ve üretken işçi birbirlerinden çok uzaklaşmış ve ayrılmış kimselerdir; ve bilim, işçinin elinde onun kendi üretken güçlerini onun kendisi için çoğaltacak yerde, hemen hemen her tarafta işçinin karşısında yer alıyor. ... Bilgi, emekten ayrılmaya ve onun karşısına çıkmaya yatkın bir alet haline geliyor." (W. Thompson, "An Inquiry into the Principles of the Distribution of Wealth", Lond. 1824, s. 274.)

68. A Ferguson, I. c. s. 280.

69. J. D. Tuckett, "A. History of the Past and Present State of the Labouring Population", Lond. 1846, v. I. s. 148.

A. Smith der ki: *"İnsanların büyük kısmının akıl ve anlayışları, zorunlu olarak, yaptıkları her günkü işlerle ve o işlerin içinde gelişir. Bütün ömrünü birkaç basit işi yapmakla tüketen bir kimse, ... aklını kullanma fırsatını bulamaz. ... Böyle bir kimse, genel olarak, insan şeklindeki bir yaratık için mümkün olabileceği kadar aptal ve cahil olur."*

Parça-işçinin akıl ve kavrayış gücünde meydana gelen körleşmeyi anlattıktan sonra, A. Smith şöyle devam eder:

"Durağan hayatının biteviyeliği, tabiatiyle [işçinin] aklının atılganlığını da bozar. ... Bu, onun vücudunun enerjisine bile zarar verir ve onu bağlamış olduğu parça-işin dışında gücünü canlı ve azimli bir şekilde kullanmak yeteneğinden yoksun bırakır. Onun kendi özel işindeki hüner ve becerikliliği, böylece, kendisinin entellektüel, sosyal ve atılım ve girişim yeteneklerinin körleşmesi pahasına kazanılmış görünür. Ama şurası da var ki, bu, sanayileşmiş ve uygarlaşmış her toplumda çalışan fakir halkın (the lobouring poor), yani nüfusun büyük kitlesinin, zorunlu olarak içine yuvarlamaları gereken bir durumdur."[70]

Halkın büyük kısmının, iş-bölümünün sebep olduğu tam körleşme ve kötürümleşmeden kurtarılması için A. Smith halka, pek dikkatli bir şekilde ayarlanmış dozlar-

---

70. A. Smith, "Wealth of Nations" (b. v. ch. art 11.) İş-bölümünün zararlı sonuçlarını inceleyip göstermiş olan A. Ferguson'un öğrencisi olarak A. Simth bu nokta üzerinde son derece açıktır. A. Smith, eserinin giriş kısmında, burada iş-bölümünü ex professo göklere çıkarır, iş-bölümünün toplumsal eşitsizliklerin kaynağı oluşuna sadece şöyle bir dokunur. Tekrar Ferguson'un konuşmaya başladığı, devlet gelirleri üzerine olan 5. Kitaba kadar bu böylece gider. Ben, "Misére de la Philosophie" [Felsefenin Sefaleti] adlı eserimde, iş-bölümü üzerindeki eleştirmeleri bakımından Ferguson, A. Smith, Lemontey ve Say arasındaki tarihî bağlantı üzerindeki gerekli açıklamaları yapmış ve gene aynı eserde manüfaktür tipi iş-bölümünü, ilk defa olarak, kapitalist üretim biçiminin spesifik bir şekli olarak ortaya koymuş ve göstermiş bulunuyorum " (I. c. s. 122 vd.)

da da olsa, Devlet tarafından eğitim sağlanmasını salık verir. A. Smith'in eserini Fransızcaya çeviren ve yorumlıyan G. Garnier —ki Birinci Fransız İmparatorluğu zamanında pek tabiî olarak senatörlüğe yükselmişti— bu noktada ona aynı derecede tabiî olarak karşı çıkar. Ona göre halkın eğitilmesi iş-bölümünün ilk kanunlarına aykırıdır ve aynı zamanda iş-bölümü ile birlikte "bütün toplumsal sistemimizi ortadan kaldırabilir."

Garnier der ki: "*Diğer bütün iş-bölümleri gibi el-işi ile kafa-işi*[71] *arasındaki iş-bölümü, toplum*" (sermaye, toprak ve arazi mülkiyeti ve bunların devleti için doğru olarak bu terimi kullanıyor) "*zenginleştiği oranda daha bir belirgin ve daha bir can-alıcı hale gelir. Bu iş-bölümü, diğer her iş-bülümü gibi, geçmişteki gelişmenin bir sonucu olup gelecekteki gelşmenin bir sebebidir. ... Öyle ise, hükümet bu iş-bölümüne karşı olacak bir iş yapabilmeli ve bunu, doğal gelişimi içinde devam edip giderken, durdurabilmeli midir? Biri diğerinden bölünme ve ayrılma çabasında olan iki sınıf işi birbirine katmak ve karıştırmak gibi bir iş için hükümet devlet gelirlerinin bir kısmını harcayabilmeli midir?*"[72]

Belli bir derecede aklî ve bedenî dumura uğrama, genel ve bütün olarak toplumdaki iş-bölümünden bile ayrılamıyacak bir şeydir. Ama, manüfaktür dönemi iş-kollarındaki bu toplumsal bölünmeyi çok daha ileriye götürdüğü, ve aynı zamanda, kendisine özgü iş-bölümü ile bireyin tam can-damarına saldırdığı için, endüstri hastalığına ilk malzeme hazırlıyan ve onu ilk başlatan da odur.[73]

---

71. Ferguson şunu ifade etmiş bulunuyordu (I. c. s. 281.): "Ve düşünmenin kendisi, bu iş-bölünmeleri çağında, özel bir iş (meslek) haline gelebilir."

72. G. Garnier'in A. Smith çevirisi, t. v, s. 4-5.

73. Padua'da pratik tababet profesörü Ramazzini, "De morbis artificum"u 1713'te yayınladı; eser, 1777'de Fransızcaya çevrildi, 1841 yılında "Encyclopedie des Sciences Medicales. 7 me Div. Auteurs Classiques" içinde tekrar basıldı. Büyük endüstri dönemi Ramazzini'nin işçi hastalıkları katoloğunu, tabiatiyle,

"Bir insanı bölümlere ayırmak, ölüm cezasını hak etmediği halde onu öldürmek, hak etmemişse onu suikaste kurban etmek demektir. İşin bölümlere ayrılması bir ulusun suikaste kurban edilmesi demektir."[74]

İş-bölümüne dayanan kooperasyon yani manüfaktür, başlangıç dönemlerinde kendiliğinden gelişen bir kuruluştur. Bir dereceye kadar tutarlılık ve genişlilik kazanır kazanmaz, bu kooperasyon veya manüfaktür, kapitalist üretim biçiminin bilinçli, planlı ve sistematik şekli haline gelir. Manüfaktüre özgü iş-bölümünün en uygun şekillerine ilk önceleri, iş hayatının aktörleri olan kimselerin gerisinde cereyan eden bir gelişme olarak nasıl tecrübelerle varılmış olduğunu, fakat sonra, tıpkı lonca sistemindeki el-zanaatları gibi, bir kere bulunmuş şekli olduğu gibi devam ettirmeye çalıştığını ve bazı hallerde yüzyıllarca devam ettirdiğini asıl ve gerçek anlamında manüfaktürün tarihi bize gösterir. Böylece bu şeklin geçirdiği her değişme, önemsiz şeyler dışında, daima iş-aletlerinde meydana gelen köklü bir değişikliğin sonucu olmuştur. Modern manüfaktür —burada sözünü ettiğim makineye dayanan büyük endüstri değildir— ya doğduğu büyük şehirlerde şairin dağılmış dizilerini(disjecta memb-

---

çok genişletti. Diğerleri arasında bak: Dr. A. L. Fonteret, "Hygiéne physique et morale de l'ouvrier dans les grandes villes en général, et dans la ville de Lyon en particulier", Paris 1858 [R. H. Rohatzsch,] "Die Krankheiten welche verschiednen Standen, Altern und Geschlechtern eigentümlich sind", 6 cilt Ulm 1840. Society of Arts, 1854 yılında endüstriyel patoloji üzerinde incelemeler yapmak üzere bir araştırma komisyonu görevlendirdi. Bu komisyon tarafından toplanan belgelerin listesi "Twickenham Economic Museum"un katoloğunda mevcuttur. Şu esere de bak: Eduard Reich, M. D., "Über die Entartung des Menschen", Erlangen 1868.

74. "To subdivide a man is to execute him, if he deserves the sentence, to assassinate him, if e does not ... the subdivision of labour is the assasination of a people." (D. Urquhart, "Familiar Words", Lond, 1855, s. 119.) Hegel'in iş-bölümü üzerine pek sapkın (ketzerisch, heretical) görüşleri vardır. "Rechtsphilosophie" Hukuk Felsefesi) adlı eserinde der ki: "İyi eğitim görmüş insanlar dendiği zaman, her şeyden evvel, başkalarının yaptığı her şeyi yapabilen insanlar anlaşılabilir."

ra poetae) (örneğin elbise manüfaktürü için olduğu gibi) önünde hazır bulmuş ve bunları sadece toplayıp bir araya getirmiş, ya da bir el-zanaatlarının (örneğin ciltciliğin manüfaktür haline getirilmesinde olduğu gibi) çeşitli işlerini basit bir şekilde özel işçilerin münhasır faaliyetleri haline sokarak kolay bir yoldan iş-bölümü ilkesini uygulamıştır. Bu gibi durumlarda çeşitli işler için gerekli olan işçi sayıları arasındaki oranı bulmaya bir haftalık bir tecrübe yeter.[75]

El-zanaatları içinde yapılan işleri parçalayıp bölmek, iş araç ve gereçlerini belli işlere özgü biçimde geliştirmek, işçileri bütün işin parçalarını yapan parça-işçiler haline getirmek, bunları bir mekanizma içinde gruplara ayırmak ve toplamak suretiyle manüfaktür biçimi iş-bölümü toplumsal üretim sürecinde nitel bir derecelenme ve nicel bir orantı meydana gelirmiş ve dolayısiyle toplumsal işe belli bir düzen ve örgüt kazandırmış ve böylece de aynı zamanda toplumsal emeğe yeni bir üretme-gücü sağlamıştır. Manüfaktür toplumsal üretim sürecinin spesifik kapitalist şekli olarak —ki kendisinden önce atılmış bulunan temeller üzerinde kapitalist şekilden gayri bir şekilde gelişmezdi— nispî artık-değer yaratmanın veya, işçilerin sırtından olmak üzere, sermayenin kendi kendisini büyütmesinin —ki buna toplumsal zenginlik, "Wealth of Nations" ("Ulusların Zenginliği") vb. adı verilir— özel bir yönteminden başka bir şey değildir. Manüfaktür, emeğin toplumsal üretme-gücünü, işçinin kendisi yerine kapitalist için geliştirmiş olmakla kalmaz, fakat bunu aynı zamanda bireysel işçiyi dumura uğratıp

75. Bireysel kapitalistin iş-bölümünde a priori gösterdiği icat dehasına duyulan basit ve rahat inanca bugün ancak Bay Roscher kıratında Alman profesörleri arasında rastlanır. Roscher, Jupiteri andıran kafasından iş-bölümünün hazır şekilde fırladığı kapitaliste, şükran ifadesi olarak, 'çeşitli ücretler' (diverse Arbeitslâhne) ithaf eder. İş-bölümünün geniş ya da dar sınırlar içinde uygulanması kesenin büyüklüğüne bağlıdır, dehanın yüceliğine değil.

güdükleştirerek yapar. Manüfaktür, sermayenin emek üzerindeki hâkimiyeti için yeni şartlar yaratır. Bundan dolayı, manüfaktür bir yandan, toplumun ekonomik oluşum ve gelişim süreci içinde tarihî bakımdan bir ilerleme ve gerekli bir gelişme aşaması olarak görünürken, diğer yandan da, uygarlaştırılmış ve inceltilmiş bir sömürü aracı olarak kendini gösterir.

Bağımsız bir bilim olarak ilk defa manüfaktür döneminde ortaya çıkmış olan Ekonomi Politik toplumsal iş-bölümünü sadece manüfaktürde gelişen iş-bölümü[76] açısından, yani bir ve aynı emek miktarı ile daha fazla mal üretimini dolayısiyle de malların ucuzlatılmasını ve sermaye birikiminin hızlanmasını sağlayan bir araç olarak, ele alır ve inceler. Miktara ve değişim-değerine bu şekilde ağırlık verilmesinin tam tersine, klâsik eski çağların yazarları münhasıran niteliğe ve kullanım-değerine önem vermişlerdir.[77] Toplumsal üretim-dallarının birbirlerinden ayrılmaları sonucu olarak mallar daha iyi yapılır, insanların çeşiti eğilim ve yetenekleri kendilerine en uygun gelen işleri ve faaliyet alanlarını bulup seçerler[78] ve

76. Petty, ve "Advantages of the East-India Trade" adlı eserin bilinmeyen yazarı gibi daha eski yazarlar, manüfaktür tipi iş-bölümünün kapitalist mahiyetini A. Smith'ten daha iyi ortaya koymuşlardır.

77. İş-bölümü üzerine olan düşünceleri hemen hemen sırf eskilere dayanan, Beccaria ve James Harris gibi, bazı 18. Yüzyıl yazarları modern yazarlar arasında istisna teşkil ederler. Beccaria şöyle der: "Herkes kendi tecrübesiyle bilir ki, el ve kafa daima aynı tür işler ve ürünler için kullanılacak olursa, bu iş ve ürünler, herkesin ihtiyaç duyduğu şeyi kendi kendine yapması halindekinden, daha kolay, daha çok ve daha iyi yapılır ve elde edilir. ... Böylece insanlar herkesin ve kendilerinin yarar ve çıkarlarına olmak üzere çeşitli sınıf ve katlara bölünürler." (Cesare Beccaria, "elementi di Econ. Publica", ed. Custod, Part. Moderna, t. XI, s. 28.) Petersburg'daki elçiliği sırasında kaleme aldığı "Diaries" ile tanınan James Harris, daha sonra Malmesbury kontu olmuştur, "Dialogue concerning Happiness", Lond. 1741, (bu eser daha sonra "Three Treatises etc." 3. ed., Lond. 1772 içinde tekrar basılmıştır) adlı eserine yazdığı bir notta der ki: "Toplumun tabii bir varlık olduğu" nu (yani "işlerin bölünmesi" sonucu olarak) "ispatlıyan her şey, Platon'un Devlet'inin ikinci kitabından alınmıştır".

78. Odyssee'de (XIV, 228) şöyle denilmektedir: "Çünkü bir başka kim-

bazı sınırlama ve kayıtlar olmadan hiçbir yerde önemli sonuçlar sağlanamaz.[79] Demek ki, iş-bölümü ile ürünler ve üreticiler de düzelir, iyileşirler. Zaman zaman ürün kitlesinin de büyüdüğünden söz edilîyorsa, bu sırf kullanım-değerlerinin daha fazla bollaşması ile ilgilidir. Değişim-değeri malların ucuzlaması üzerine söylenmiş bir tek söze rastlanmaz. Kullanım-değerini esas alan bu görüş, iş-bölümünü toplumsal sınıfların birbirlerinden ayrılmasının temeli olarak gören Platon'da[80] olduğu gibi, sahip

---

se başka işlerle de oyalanır," ve Sextus Empiricus'ta Archilochus şunu söyler : "Herkes kendini bir başka işle dinlendirir."

79. "O birçok işler yapabilir, ama hepsini de kötü yapar." Her Atinalı, mal üreticisi olarak, kendini Ispartalıdan üstün görmüştü; çünkü Ispartalı, bir savaş sırasında elinin altında yeter sayıda adam bulundurabilir fakat paraya kumanda edemezdi, tıpkı Thukydides'in Atinalıları Peloponez Savaşına kışkırtmak için verdiği söylevde Perikles'e söylettiği gibi : "Kendi kendilerine yeten bir ekonomik hayat sürdürenler (Selbest wirtschaftenden) savaşı vücutları ile yürütmeye para ile yürütmekten daha hazır olurlar." (Thuk, I. I. c. 141.) Böyle olmakla beraber, maddî üretimde bile, iş-bölümünün karşısında yer alan otarşi (kendi kendine yeterlik) Atinalıların ideali olarak kaldı; "çünkü, birinde refah varken, diğerinde ayni zamanda bağımsızlık da vardır." Burada şunu da belirtmek gerekir ki, 30 Tiranların yıkıldığı sırada toprak mülkiyeti sahibi olmayan 5.000 Atinalı bile yoktu.

80. Platon, toplum içindeki iş-bölümünü bireylerin ihtiyaçlarının çeşitliliği ve yeteneklerinin sınırlılığı ile açıklar. Görüşünü dayandırdığı temel nokta şudur: işçinin kendisini işe uydurması gerekir, işin işçiye uydurulması gerekmez; işçi çeşitli işleri bir ve aynı zamanda yapacak olursa, yani bir ya da diğer iş yan-iş (Nebenwerk) olarak yürütüyorsa, bu sonuncu durum, yani işin işçiye uydurulmaması, kaçınılmaz bir şey olur. "Çünkü iş, kendisini yapacak olan işçinin boş zamanı olmasını beklemez işçinin işin başında olması gerekir; ama bu, gelişigüzel bir ekilde olmaz. -Bu zorunlu bir şeydir- Buradan şu sonuç da çıkar: bir kimse, kendi doğal yeteneğine uygun olarak, uygun ve gereken zamanda ve diğer işlerle hiçbir bağlantısı olmadan, yalnız bir şey yaparsa, hem daha güzel ve hem de daha kolay olmak üzere, her şeyden [her nesneden. ç.] daha fazla yapılır." ("De Republica", I. 2. ed. Baiter, Orelli etc.) Thukydides'in görüşü de buna benzer, I, c. c. 42: "Denizcilik, diğer işler gibi bir iştir ve durumun gerektirmesine göre, bir yan-iş olarak yürütülemez; ayrıca, bunun yanısıra diğer hiçbir iş yan-iş olarak yapılamaz." Platon diyor ki, iş, işçiyi beklemek durumunda olursa, çok kere üretimin kritik anı geçirilmiş, nihaî ürün bozulmuş, ve "iş için uygun ve gerekli olan zaman geçmiş" olur. Bu platoncu düşünce, Fabrika Kanununun bütün işçiler için belli bir yemek saatini öngören hükmüne karşı İngiliz ağartmacı patronların giriştikleri protesto hareketinde tekrar karşımıza çıkar. Onların işleri işçilere uydurulamazdı; çünkü hafif alevden geçirerek ütüleme, yıkama, ağartma, mengenceden (ça-

bulunduğu karekteristik burjuva içgüdüsü ile, daha o zaman iş-yerindeki iş-bölümüne daha yaklaşmış olan Ksenofon'da da[81] hâkim görüştür. Platon'un Cumhuriyeti, iş-bölümü devletin kurucu ve biçim verici ilkesi olduğu sürece ve ölçüde, Mısır'ın kast sisteminin Atina'da idealleştirilmesinden başka bir şey değildir; nasıl ki Platon'un diğer çağdaşları da, örneğin İsokrat,[82] Mısır'ı endüstrileşmiş bir örnek ülke olarak görmüşlerdi; Mısır'ın

maşır için) geçirme, ütüden geçirme ve boyama gibi çeşitli işlemlerin hiçbiri belli bir anda bozulma tehlikesini göze almadan kesilemez. ... Bütün işçiler için bir ve aynı yemek saatinin zorunlu hale getirilmesi, iş-sürecinin tamamlanmamış olması yüzünden, değerli malları zaman zaman tehlikeye sokabilir." Le platonisme ou va-t-il se nicher! (Piatonculuk nereye tüneyecek!)

81. Ksenofon, yemekleri Pers Kralının sofrasından almak sadece şerefli bir şey olmakla kalmaz, aynı zamanda bu yemekler başka yemeklerden çok daha lezzetli de olurlar, diye anlatır. "Bunda şaşılacak bir şey yoktur; çünkü, büyük şehirlerde diğer bütün sanatlar nasıl özel bir mükemmelleşme derecesine ulaşıyorlarsa, kral sofrasının yemekleri de, bunun gibi, bambaşka bir şekilde hazırlanır. Çünkü, küçük şehirlerde aynı kimse yatak kereveti, kapı, saban, masa yapar; çok kere sipariş üzerine ev de yapar ve böylece kendi geçimini sağlamaya yetecek kadar bir müşteri çevresi edinince hayatından memnun olur. Bu kadar çok şey yapan bir kimsenin bunların hepsini iyi yapması düpedüz imkânsızdır. Ama, herkesin birçok müşterisi olduğu büyük şehirlerde bunu yürüten kimseyi beslemeye bir zanaat yeter. Hattâ çok kere bir kimsenin bir zanaatın tamamını yürütmesi bile gerekmiyor; kunduracının biri erkek ayakkabısı yaparken bir diğeri kadın ayakkabısı yapıyor. Şurada burada bir kimsenin ayakkabı dikiciliği ile, bir diğerinin kösele ve deri kesiciliği ile geçindiği; bir kimsenin sırf biçkicilik (kumaş) bir başkasının sadece parçaları bir araya getirme işi ile hayatını kazandığı görülür. Şimdi buradan zorunlu olarak şu sonuç çıkar: son derece basit bir iş yapan bir kimsenin bu işi en iyi yapan kimse olacağı şüphesizdir. Bu, aşçılık sanatı için de doğrudur." (Ksenofon, "Cyrop", I. VIII, c. 2.) İş-bölümünün gelişme derecesinin pazarın büyüklüğüne bağlı olduğunu pekâlâ bildiği halde, Ksenofon burada ağırlığı mübadeleden kullanım-değerinde sağlanacak mükemmelliğe veriyor.

82. "O (Busiris) onların hepsini özel kastlara ayırmıştı, ... aynı kimselerin daima aynı işlerde çalışmalarını emretmişti; çünkü, biliyordu ki, işlerini değiştirenler hiçbir işte hüner sahibi olamazlar; buna karşılık devamlı olarak bir işe bağlanıp çalışanlar bu işte en yüksek mükemmelliğe ulaşırlar. Gerçekten, sanat ve zanaatlarla ilgili olarak, bunların rakiplerini bir ustanın beceriksiz bir çırağa üstün olmasından çok daha ötede bir üstünlükle geride bıraktıklarını görüyoruz; gene görüyoruz ki, bunlar, krallığı ve devletin diğer kurumlarını ayakta tutan sistem ve yapı bakımından da, Mısır Devlet Anayasası'nı bu konuda gözü geçen en ünlü filozoflara diğer bütün ülkelerinkinden üstün bulduğumuz bir mükemmellik düzeyine ulaşmış bulunuyorlar." (İsokrat, "Busiris", c. 8.)

Yunanlılar için taşıdığı bu önem Roma İmparatorluğu zamanında da devam etmiştir.[83]

Asıl ve dar anlamındaki manüfaktür dönemi boyunca, yani manüfaktürün kapitalist üretim biçiminin hâkim şekli haline geldiği dönem süresince, manüfaktürün kendine özgü eğilimleri açılıp gelişme yolunda birçok yönden engellerle karşılaşır. Manüfaktür, daha evvel görmüş olduğumuz gibi, işçileri hiyerarşik bir derecelenmeye uğratması yanında, işçiler arasında hünerli olanlar hünerli olmayanlar ayrımını yaratmakla beraber, bu sonuncuların sayısı birincilerin ağır basan etkisi yüzünden pek sınırlı kalır. Manüfaktür özel işleri canlı iş organlarının çeşitli olgunluk, güç ve gelişme derecelerine uydurmuş ve dolayısiyle kadın ve çocukların daha verimli bir şekilde sümürülmelerinin şartlarını hazırlamış olmakla beraber, bu eğilim, genel ve bütün olarak alındığında, alışkanlık ve geleneklerden meydana gelen bir duvara çarpar ve erkek işçilerin direnmeleriyle karşılaşır, tam başarılı bir sonuca ulaşamaz. Elle yürütülen faaliyetlerin bölünüp parçalanması, işçinin eğitim ve yetişme masraflarını ve dolayısiyle de değerini düşürmekle beraber, zor olan parça-işlerin öğrenilmesi için gerekli zaman gene de uzundur ve hattâ gereksiz olduğu hallerde bile işçiler bunu kıskançlıkla muhafaza eder ve devam ettirirler. Örneğin, yedi senelik bir çıraklık süresini öngören Çıraklıkla İlgili Kanunlar'ın (Laws of Apprenticechip) İngiltere'de manüfaktür döneminin sonuna kadar yürürlükte kaldığını ve ancak büyük endüstri tarafından bir yana itildiğini görüyoruz. El-zanaatı hüneri manüfaktürün temeli olarak kaldığı ve manüfaktürü yürüten mekanizmanın bütünü işçilerden bağımsız objektif bir iskelete sahip olmadığı için, sermaye devamlı olarak işçilerin emir ve disiplin tanımazlıkları ile uğraşmak zorunda kalır.

83. cf. Diod. Sic.

Dostumuz Ure der ki : *"İnsan tabiatındaki zayıflık o derece büyüktür ki, işçi ne kadar hünerli ise o kadar dik başlı ve başa çıkılması o kadar zor ve bunun sonucu olarak mekanizmanın bütününün işleyişinde dik kafalılığı ile sebep olduğu zarar, o kadar büyük olur."*[84]

Bundan ötürü bütün manüfaktür dönemi boyunca işçilerin disiplin tanımadıklarından şikâyet edilmiştir.[85] Ve elimizde o zamanlar yaşamış olan yazarların tanık ifadeleri olmasaydı bile,.16. Yüzyıl ile büyük sanayiin başlangıcı arasındaki dönemde sermayenin manüfaktür işçilerinin bütün kullanılabilir iş-zamanları üzerinde hâkimiyetini kurmakta başarısızlığa uğramış olması, manüfaktürlerin kısa ömürlü olmuş olmaları, ve dışarıdan gelen ve dışarıya giden işçilerin hareketlerine bağlı olarak kuruluş yerlerini bir ülkeden kaldırıp bir diğerine götürmüş olmaları gibi basit olgular ciltler doldurulabilirdi. "Essay on Trade and Commerce" adlı eserin sık sık andığımız yazarı 1770 yılında "düzen şu ya da bu şekilde kurulmalıdır" diye feryat ediyordu. Düzen feryadı, 66 yıl sonra, Dr Andrew Ure'nin ağzında tekrar yankılanıyordu: "Skolastik iş-bölümü dogması"na dayanan manüfaktürde "düzenden eser yoktu, ve "düzeni Arkwright yaratmıştı,"

Ayni zamanda manüfaktür, toplumsal üretimi ne bütün genişliği içinde kavrayabilmiş ve ne de kökünden değiştirilebilmişti, Manüfaktür ekonomik bir sanat eseri olarak şehirlerdeki el-zanaatları ile taşradaki ev endüstrilerinin birlikte meydana getirdikleri genel temel üzerinde yükselmişti. Manüfaktürün dayandığı kendine özgü dar teknik temel, belli bir gelişme aşamasında yine kendisi tarafından yaratılmaş olan üretim ihtiyaçları ile çatışır

84. Ure, I, c. s. 20.

85. Metinde söylenilen, Fransa'dan çok İngiltere için, ve Hollanda'dan çok Fransa için geçerlidir.

hale gelmişti.

Manüfaktörün en mükemmel yaratıklarından biri, bizzat iş-araçlarının üretilmesi için meydana getirilmiş olan iş-yerleri idi; ve bu araçlar arasında özellikle daha evvelce kullanılmakta bulunan karmaşık mekanik araçlar da yer alıyordu.

Ure bu konuda şunları söylüyor: *"Böyle bir makine yapımevi, çok katlı bir iş-bölümünü gözler önüne serer. Eğeleme işinin, delme işinin, torna işinin her birini hüner derecelerine göre farklılaşmış işçiler yapar."*

Manüfaktür tipi iş-bölümünün ürünü olan bu atölyenin kendisi de makineleri yapar. Elle yürütülen faaliyetin, toplumsal üretimin yönetici ilkesi olarak, manüfaktürün hayatına son veren işte bu makinelerdir. Böylece, bir yandan, işçinin bir parça-işe ömrü boyunca bağlanmasına yol açan teknik temelden kurtulunuyor, diğer yandan da, bu aynı ilkenin sermayenin hâkimiyetini engelleyen zincirleri kırılıp bir tarafa atılmış oluyordu.

İÇİNDEKİLER

MAURICE DOBB'UN ÖNSÖZÜ 9

ALMANCA BİRİNCİ BASKIYA ÖNSÖZ 31
ALMANCA İKİNCİ BASKIYA SÖNSÖZ 38
FRANSIZCA BASKIYA ÖNSÖZ VE SONSÖZ 52
ALMANCA ÜÇÜNCÜ BASKIYA ÖNSÖZ 55
İNGİLİZCE BASKIYA ÖNSÖZ 59
ALMANCA DÖRDÜNCÜ BASKIYA ÖNSÖZ 66

BİRİNCİ KISIM: MALLAR VE PARA 79

MALLAR

1. Malın İki Unsuru: Kullanım - Değeri ve Değer (Değerin Özü ve Büyüklüğü) 79
2. Mallarda Maddeleşmiş Emeğin İki Yönlü Niteliği 88
3. Değer Şekli Veya Değişim - Değeri 97
4. Malların Fetiş Karakterleri ve Bunun Sırrı 128

DEĞİŞİM SÜRECİ 146

PARA VEYA MAL DOLAŞIMI 159

1. Değerin Ölçüsü 159
2. Dolaşım Aracı 172
3. Para 205

İKİNCİ KISIM: PARANIN SERMAYESİ DÖNÜŞÜMÜ 226

PARANIN SERMAYEYE DÖNÜŞÜMÜ 226

1. Sermayenin Genel Formülü 226
2. Sermayenin Genel Formülündeki Çelişkiler 239
3. İşgücünün Satın Alınması ve Satılması 255

ÜÇÜNCÜ KISIM: MUTLAK ARTIK - DEĞERİN ÜRETİMİ 269

İŞ (ÇALIŞMA) SÜRECİ VE ARTIK - DEĞER YARATMA SÜRECİ 269

1. İş (Çalışma) Süreci 269
2. Artık - Değer Üretme Süreci 282

DEĞİŞMEYEN SERMAYE VE DEĞİŞEN SERMAYE

ARTIK - DEĞER ORANI 317

1. İş - Gücünün Sömürülme Derecesi 317
2. Ürün Değerini Oluşturan Parçaların, Ürününün Bu Parçalara Tekabül Eden Orantılı Kısımları İle Gösterilmesi 329
3. Senior'un «Sanat Saat»ı 333
4. Artık - Ürün 340

İŞ - GÜNÜ 300

1. İş - Gününün Sınırları 342
2. Artık - Emeğe Duyulan Aşırı Açlık, Sanayici ve Boyar 348
3. Sömürülmenin Kanunla Sınırlandırılmadığı İngiliz Sanayi Kolları 359
4. Gündüz ve Gece İşi Vardıya Sistemi 378
5. Normal Bir İş - Günü Sağlama Kavgası, 14. Yüzyılın Ortasından 14. Yüzyılın Sonuna Kadarki Dönemde İş - Gününü Uzatmak Amacıyla Çıkarılan Zorla Çalıştırma Kanunları 389
6. Normal Bir İş - Günü Sağlama Kavgası, İş ma Zamanınının Kanun Zoruyla Sınırlandırılması, 1833-1864 Döneminin İngiliz Fabrika Mevzuatı 407
7. Normal Bir İş - Günü Sağlama Kavgası, İngiliz Fabrika Kanunlarının Başka Ülkelerdeki Etkileri 436

ARTIK - DEĞER ORANI VE KİTLESİ 444

DÖRDÜNCÜ KISIM: NİSBİ ARTIK - DEĞERİN ÜRETİMİ 457

NİSBİ ARTIK - DEĞER KAVRAMI 457

KOOPERASYON 471

İŞ - BÖLÜMÜ VE MANÜFAKTÜR 492

1. Manüfaktürü Doğuran İki Kaynak 492
2. Bütününün Bir Çarçasını Yapan İşçi (Parça İşci) ve Onun İş Aracı 496
3. Manüfaktürün İki Temel Şekli: Heterojen Manüfaktür ve Organik Manüfaktür 501
4. Manüfaktür İçinde İş - Bölümü ve Toplum İçinde İş - Bölümü 513
5. Manüfaktürün Kapitalist Karakteri 525

ODAK YAYINLARI

I. Bilim Dizisi :

1. **KAPİTAL** - K. Marx [35.—]
2. **BİLİMDE ve FELSEFEDE DİYALEKTİK NEDİR?** A. Kızılırmak [5.—]
3. **SOSYALİZMİN ALFABESİ** - L. Huberman [8.—]

II. Araştırma Dizisi :

1. **SENDİKACILIK ve SİYASET** - Doç. Dr. A. Işıklı [40.—]
2. **EMPERYALİZM ÇAĞI** - H. Magdoff [15.—]

III. Belge Dizisi :

1. **İKİLİ ANLAŞMALARIN İÇYÜZÜ** - H. Tunçkanat (Basılıyor)

35 LİRA